DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

tarih

NIALL FERGUSON

Meydan ve Kule

Şebekeler, Hiyerarşiler ve Küresel Güç Mücadelesi

Çeviren: Nurettin Elhüseyni

YKY
YAPI KREDİ YAYINLARI

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

MEYDAN VE KULE

Niall Ferguson 1964 yılında Glasgow'da doğdu. Kuşağının en önemli Britanyalı tarihçilerinden sayılan Ferguson, Oxford Üniversitesi'nden mezun olduktan sonra Hamburg ve Berlin'de yaşadı. 1989 yılında Cambridge Üniversitesi'nde araştırmacı olarak çalışmaya başladı. 1992'de Oxford'a döndü ve Modern Tarih üzerine ders verdi, 2000 yılında aynı üniversitede profesör oldu. İki yıl sonra ABD'ye yerleşti ve New York Üniversitesi'nde ders vermeye başladı; hâlâ Harvard'da tarih bölümünde Laurence A. Tisch kürsüsünde profesördür.

Alman ekonomi tarihini incelediği ilk kitabı *Paper and Iron*'dan (Kâğıt ve Demir) sonra *The Pity of War: Explaining World War One* (*Hazin Savaş*) kitabıyla uluslararası üne kavuştu. Rothschild ailesini anlattığı *The World's Banker* (Dünyanın Bankacısı) ve 2001'de yayımlanan *The Cash Nexus* (Nakit Bağı) kitaplarından sonra Britanya ve ABD'de best-seller olan *Empire* (*İmparatorluk*) kitabını 2003'te yazdı. Aynı zamanda Channel 4'te altı bölümlük bir televizyon programına da dönüşen bu çalışmanın ardından Amerika'nın imparatorluk tarihini anlattığı *Colossus* ve 20. yüzyıldaki siyasi çatışmalara odaklandığı *The War of the World* (Dünya Savaşı), diğer önemli kitaplarıdır. *The Ascent of Money* (*Paranın Yükselişi*), 2008'de yayımlandı ve ABD'de PBS, Britanya'da ise Channel 4 kanallarında belgesel olarak televizyona uyarlandı. 2010'da yayımlanan *Lives and Time of Siegmund Warburg*'un (Siegmund Warburg'un Yaşantısı ve Yaşadığı Dönem) ardından yine bir biyografi olan Kissinger kitabı üzerinde çalışmaya başladı, 2011 yılında *Civilization: The West and the Rest* (*Uygarlık: Batı ve Ötekiler*) yayımlandı.

Nurettin Elhüseyni (Silvan/Diyarbakır, 1954). Darüşşafaka Lisesi ve Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi mezunu. AnaBritannica'da yazı kurulu üyesi ve çeşitli yayın kuruluşlarında editör olarak çalıştı. Halen serbest çevirmenlik ve araştırmacılık yapıyor. Çevirdiği kitaplardan bazıları: *Demokrasi Neye Yarar?* (YKY, 2010); *Solan Akdeniz: 1550-1870 / Coğrafi-Tarihsel Bir Yaklaşım*, Faruk Tabak (YKY, 2010); *Gezgin Şölen: Gıda Küreselleşmesinin On Bin Yılı*, Kenneth F. Kiple (YKY, 2010); *Canavarlar - Garip Yaratıklar Kitabı*, Christopher Dell (YKY, 2010); *İmparatorluk: Britanya'nın Modern Dünyayı Biçimlendirişi*, Niall Ferguson (YKY, 2011); *1000 Muhteşem Resim* (YKY, 2012); *Uygarlık: Batı ve Ötekiler*, Niall Ferguson (YKY, 2012); *Kırım: Son Haçlı Seferi*, Orlando Figes (YKY, 2012); *Sarayın İmgeleri: Osmanlı Sarayının Gözüyle Resimli Tarih*, Emine Fetvacı (YKY, 2013); *Ölümsüzlük Kurulu*, John Gray (YKY, 2013); *Yirminci Yüzyıl Üzerine Düşünceler*, Tony Judt (YKY, 2013); *Haberini Alayım, Yeter: Gerçek Bir Gulag Aşk Hikâyesi*, Orlando Figes (YKY, 2013); *Stalingrad*, Antony Beevor (YKY, 2014); *Fikirler Tarihi: Ateşten Freud'a*, Peter Watson (YKY, 2014); *Tarihi İcat Eden Adam: Herodotos'la Seyahatler*, Justin Marozzi (YKY, 2015); *18. Yüzyılda Avrupa'da Türk Modası: Turquerie*, Haydn Williams (YKY, 2015); *Sıfır Yılı [1945'in Tarihi]*, Ian Buruma (YKY, 2015); *Armut Dibine Düşmeyince*, Andrew Solomon (YKY, 2016); *Romanovlar 1613-1918*, Simon Sebag Montefiore (YKY, 2018), *Bilimin İcadı: Bilim Devriminin Yeni Bir Tarihi*, David Wootton (YKY, 2019), *Osmanlı'da Son Fasıl: Savaş, Devrim ve Ortadoğu'nun Şekillenişi 1908-1923*, Sean McMeekin (YKY, 2019), *Kusurlu Geçmiş: Fransız Entelektülleri*, Tony Judt, (YKY, 2019).

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Niall Ferguson'un
YKY'deki kitapları:

İmparatorluk: Britanya'nın Modern Dünyayı Biçimlendirişi (2011)
Paranın Yükselişi: Dünyanın Finansal Tarihi (2011)
Uygarlık: Batı ve Ötekiler (2012)
Hazin Savaş 1914-1918 (2015)
Meydan ve Kule (2020)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

NIALL FERGUSON

Meydan ve Kule
Şebekeler, Hiyerarşiler ve Küresel Güç Mücadelesi

Çeviren
Nurettin Elhüseyni

YAPI KREDİ YAYINLARI

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Yapı Kredi Yayınları - 5574
Tarih - 145

Meydan ve Kule / Niall Ferguson
Özgün adı: The Square and the Tower -
Networks, Hierarchies and the Struggle for Global Power
Çeviren: Nurettin Elhüseyni

Kitap editörü: Derya Önder
Düzelti: Korkut Tankuter

Kapak ve sayfa tasarımı: Mehmet Ulusel
Grafik uygulama: Arzu Yaraş

Baskı: Asya Basım Yayın Sanayi Tic. Ltd. Şti
15 Temmuz Mah. Gülbahar Cad. No: 62/B Güneşli - Bağcılar / İstanbul
Telefon: (0 212) 693 00 08
Sertifika No: 36150

Çeviriye temel alınan baskı: Penguin Books, 2017
1. baskı: İstanbul, Mart 2020
ISBN 978-975-08-4691-5

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş., 2017
Sertifika No: 44719
Copyright © Niall Ferguson, 2017

Bütün yayın hakları saklıdır.
Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
İstiklal Caddesi No: 161 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 Faks: (0 212) 293 07 23
http://www.ykykultur.com.tr
e-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr
facebook.com/yapikrediyayinlari
twitter.com/YKYHaber
instagram.com/yapikrediyayinlari

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık
PEN International Publishers Circle üyesidir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

"[Suskunluğumu] bozsaydım, içimdeki güç boşalıp giderdi öteye;
Ama çenemi tuttuğum sürece, hasmım takıldı görünmez bir örgüye."

George MacDonald

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İçindekiler

Görsel Malzemeler • 11
Renkli Resimler • 15
Önsöz: Şebekeli Tarihçi • 17

I. Kısım
Giriş: Şebekeler ve Hiyerarşiler • 25
1. İlluminati Gizemi • 27
2. Yaşadığımız Şebeke Çağı • 33
3. Şebekeler, Her Yerde Şebekeler • 37
4. Hiyerarşiler Niçin Var? • 42
5. Yedi Köprüden Altı Kademeye • 45
6. Zayıf Bağlar ve Viral Fikirler • 50
7. Şebeke Çeşitleri • 55
8. Şebekelerin Buluşması • 60
9. Yedi İçgörü • 63
10. İlluminati'nin Aydınlatılışı • 65

II. Kısım
İmparatorlar ve Kâşifler • 71
11. Hiyerarşinin Kısa Bir Tarihi • 73
12. Birinci Şebeke Çağı • 78
13. Rönesans Döneminde İş Görme Sanatı • 80
14. Kâşifler • 82
15. Pizarro ve İnkalar • 87
16. Gutenberg ve Luther • 91

III. Kısım
Mektuplar ve Localar • 99
17. Reform Hareketinin Ekonomik Sonuçları • 101
18. Fikir Alışverişi • 103
19. Aydınlanma Şebekeleri • 108
20. Devrim Şebekeleri • 112

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

IV. Kısım
Hiyerarşinin Geri Gelişi • 123
21. Kırmızı ve Siyah • 125
22. Ayaktakımından Tiranlığa • 128
23. Düzenin Sağlanışı • 132
24. Saxe-Coburg-Gotha Hanedanı • 136
25. Rothschild Ailesi • 140
26. Sanayi Şebekeleri • 146
27. Beşli Yönetimden Hegemonyaya • 151

V. Kısım
Yuvarlak Masa Şövalyeleri • 153
28. Emperyal Bir Yaşam • 155
29. İmparatorluk • 158
30. Taiping • 166
31. "Çinliler Çekip Gitmeli" • 170
32. Güney Afrika Birliği • 175
33. Havariler • 181
34. Mahşer • 187

VI. Kısım
Salgınlar ve Fareli Köy Kavalcıları • 193
35. Yeşil Kaftan • 195
36. Salgın • 204
37. Lider İlkesi • 211
38. Altın Enternasyonali'nin Çöküşü • 214
39. Beşler Çetesi • 222
40. Kısa Süreli Karşılaşma • 231
41. Ella Islahevinde • 238

VII. Kısım
Cengeli Elinde Tut • 247
42. Uzun Barış • 249
43. General • 251
44. Karmaşıklık Krizi • 256
45. Henry Kissinger'ın İktidar Şebekesi • 262
46. Vadiye İniş • 274
47. Sovyet İmparatorluğu'nun Çöküşü • 280
48. Davos İnsanının Zaferi • 284
49. İngiltere Merkez Bankası'nın Gücünü Kırma • 288

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

VIII. Kısım
Babil Kütüphanesi • 301
50. 11/9/2001 • 303
51. 15/9/2008 • 310
52. İdari Devlet • 315
53. Web 2.0 • 318
54. Parçalanış • 325
55. Twitter Yoluyla Devrim • 329
56. 9/11/2016 • 341

IX. Kısım
Sonuç: Siber Dünyayla Yüzleşmek • 351
57. Metropolis • 353
58. Şebeke Kesintisi • 356
59. FANG, BAT ve AB • 369
60. Geri Gelen Meydan ve Kule • 375

Sonsöz: İlk Meydan ve Kule: *Trecento* Siena'sında
Şebekeler ve Hiyerarşiler • 380

Ek • 386

Bibliyografya • 391

Notlar • 422

Dizin • 463

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Görsel Malzemeler

1. "Dünyaya Hükmetme Komplosu". (Kaynak: http://illuminutti.com/2012/04/16/finally-mapped conspiracy-to-rule-the-world/.)
2. Kuzeybatı Atlas Okyanusu'ndaki "Scotia Sahanlığı" için kısmi bir besin ağı. (Kaynak: D. M. Lavigne, "Ecological Interactions between Marine Mammals, Commercial Fisheries, and Their Prey: Unravelling the Tangled Web", *Studies of High-Latitude Seabirds, 4: Tropic Relationships and Energetics of Endotherms in Cold Ocean Systems*, ed. W. A. Montevecchi, 91, 59-71 (Kanada Yaban Hayatı İdaresi, Ottawa, Kanada, 1996).
3. İngilizce yayınlarda 1800-2008 arasında "şebeke" ve "hiyerarşi" kelimelerinin görülme sıklığına ilişkin Google n-gramı. (İzinle alındığı kaynak: Google Araştırma Bölümü NGram İzleme Ekibi, http://books.google.com/ngrams)
4. Euler'in *Solutio problematis ad geometriam situs pertinentis* kitabındaki Şekil 1 (1741).
5. Euler'in Königsberg köprü probleminin basitleştirilmiş grafiği.
6. Şebeke teorisinin temel kavramları.
7. Basit (ama trajik) bir şebeke: Shakespeare'in *Hamlet* oyunu. (Kaynak: Moretti, "Network Theory, Plot Analysis", *Literary Lab*, Broşür 2, 1 Mayıs 2011).
8. Şebeke çeşitleri. (Kaynak: Solé ve Valverde, "Information Theory of Complex Networks: On Evolution and Architectural Constraints", *Lecture Notes in Physics*, 650 [2004], 192. Springer'ın izniyle alınmıştır.)
9. Hiyerarşi: Şebekenin özel bir türü.
10. Medici şebekesi. (Kaynak: John F. Padgett ve C. K. Ansell, "Robust Action and the Rise of the Medici 1400-1434", *America Journal of Sociology*, 98, 6 [1993], Şekil 2a.)
11. Bir "fetih" şebekesi: İspanyol fatihler ile elit Aztek ve İnka aileleri arasındaki evlilikler. (Kaynak: Alvy Ray Smith'in çizimi, Charles C. Mann, *1493: Uncovering the New World Columbus Created*, 2011. İzinle alınmıştır.)
12. John Bradford'un 1 Temmuz 1555'te idam edilişinden hemen önceki ve sonraki İngiliz Protestan şebekesi. (Kaynak: Ruth Ahnert ve Sebastian F. Ahnert, "Protestant Letter Networks in the Reign of Mary I: A Quantitative Approach", *ELH*, 82 1. [İlkbahar 2015], 27, Şekil 7 ve 8)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

13. İngiliz Doğu Hint Kumpanyası'nın ticaret şebekesi, 1620-1824. (Kaynak: Emily Erikson, *Between Monopoly and Free Trade, The English East India Company, 1600-1757* [Princeton University Press, 2014], 114. Princeton University Press'in izniyle alınmıştır.)
14. Voltaire'in mektup arkadaşları şebekesi. (Kaynak: https://republicofletters.stanford.edu/casestudies/voltaire.html. İzinle alınmıştır.)
15. Rafaello'nun "Atina Okulu" tablosunun parodisi, Sir Joshua Reynolds'a atfen James Scott, 1751.
16. Boston'daki devrimci şebeke, yak. 1775. (Kaynak: Shin-Kap Han, "Other Ride of Paul Revere", *Mobilization*, 14, 2 [2009])
17. Saxe-Coburg-Gotha hanedanı.
18. James Watt, Matthew Boulton ve buhar makineleri teknolojisinin sosyal şebekesi, yak. 1700–1800. (Kaynak: Francis C. Moon, *Social Networks in the History of Innovation*, KL 492-494. Springer'ın izniyle alınmıştır.)
19. 19. yüzyılın bilimsel uğraş şebekeleri. (Kaynak: P. J. Taylor, M. Hoyler ve D. M. Evans, "A Geohistorical Study 'of the Rise of Modern Science': Mapping Scientific Practice through Urban Networks, 1500-1900", *Minerva*, 46, no. 4 [2008], 391-410. Springer'ın izniyle alınmıştır.)
20. "Altından Başka Bir Şeyle Doymayan İngiliz Ahtapotu!" Rothschild karşıtı karikatür, 1894. (Kaynak: Harvey, *Coin's Financial Okul* [1894])
21. Lord Milner şebekesine ilişkin efsane.
22. Bloomsbury Grubu'nun 1925 dolaylarındaki yapısı. (Kaynak: Peter Dalton, "Identifying Social Network Effects", *Economic Record*, Ek S1 [Haziran 2017], Şekil 2. Avustralya Ekonomi Derneği'nin izniyle alınmıştır.)
23. Birinci Dünya Savaşı'nın tarafları arasındaki ilişki değişikliklerinin evrimi, 1872-1907. (Kaynak: Tibor Antal, Paul Krapivsky ve Sidney Redner, "Social Balance on Networks: The Dynamics of Friendship and Enmity, *Physica D*, 224, 130 [2006], Şekil 10. Elsevier Science Limited'ın izniyle alınmıştır.)
24. *Die Ausgesaugten* ("İliğine Kadar Sömürülenler").
25. Berlin'de tek başına: Otto Hampel ile karısı Elise'nin "ordunun moralini bozma" ve "vatana ihanete hazırlık" gerekçesiyle 8 Nisan 1943'te idam edilişi.
26. Stalin döneminde Sovyet tarzı bilim örgütlenmesi ("SSCB Bilimler Akademisi'nin Araştırma Sistemi"). (Kaynak: Blair A. Ruble, *Leningrad: Shaping a Soviet City*, [University of Califormnia Press, 1990], 130. İzinle alınmıştır.)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

27. Alfred Sloan'ın General Motors'a ilişkin "Organizasyon İncelemesi" (1921).
28. Kontrgerillanın öncüsü Borneo *Konfrontasi*'sinin kahramanı General Sir Walter Walker.
29. William Phillips. (LSE Kütüphanesi'nin izniyle.)
30. Richard Nixon'ın ego şebekesi.
31. Henry Kissinger'ın ego şebekesi.
32. Nixon ve Ford yönetimlerinin ego şebekesi.
33. Nixon ve Ford yönetimlerinin güdümlü şebekesi.
34. Arpanet için şebeke tasarımı, 1969.
35. Polonya muhalefetinin şebekeleri, 1980-81. (Kaynak: Maryjane Osa, *Solidarity and Contention: Networks of Polish Opposition* [University of Minnesota Press, 2003], 165, © 2003, University of Minnesota Press Mütevelli Heyeti. University of Minnesota Press'in izniyle alınmıştır.)
36. Nelson Mandela ANC programından ekonomiyi devletleştirme hedefini çıkardığı Ocak 1992'de Davos'ta Klaus Schwab'la birlikte. (© Dünya Ekonomik Forumu)
37. Küresel Selefi şebekesi, yak. 2004. (Kaynak: Marc Sageman, *Understanding Terror Networks* [University of Pennsylvania Press, 2004], © University of Pennsylvania Press. University of Pennsylvania Press'in izniyle alınmıştır.)
38. *Army Counterinsurgency Manual*'dan (2014 baskısı) alınan şebekeli isyanlar diyagramı. (Kaynak: ABD Kara Kuvvetleri, *Insurgencies and Countering Insurgencies*, Şekil 4-3.)
39. Uluslararası finansal sistemde şebeke bağlantılılık balonları. (Kaynak: Andrew Haldane'in 2011'deki bir sunumu. Andrew Haldane/İngiltere Merkez Bankası'nın izniyle kullanılmıştır.)
40. Çin, ABD ve Mısır'da cep telefonu ve sosyal şebeke kullanımı, 2010. (Kaynak: Pew Araştırma Merkezi.)
41. Amerikalıların bakışıyla El-Kaide şebekesi, yak. 2012. (Kaynak: Mary Habeck vd., *A Global Strategy for Combating Al-Qaeda and the Islamic State* [Amerikan Girişim Enstitüsü, 2015]. Amerikan Girişim Enstitüsü'nün izniyle alınmıştır.)
42. WikiLeaks'in yayımladığı ve Ulusal Güvenlik Dairesi'nin PRISM izleme programını tarif eden gizli slayt.
43. HealthCare.gov sitesinin 2013'teki çöküşü.
44. Cihatçı blog yazarı Ahmad Abdallah'ın Şubat 2013'te "Twitter'da cihat ve mücahidin için" izlenmesini tavsiye ettiği 66 "en önemli cihat ve

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

destek sitesi". (Kaynak: http:// wandrenpd.com/Graphs/66jihadi/Graph.html.)

45. İki başkanlık seçimindeki önde gelen iki adayın sosyal medya takipçileri, 2008 ve 2016.
46. 2016 Clinton kampanyası: Aksayan bir hiyerarşik yapı. (Çizim: Peter Bell; *National Journal*'ın izniyle alınmıştır.)
47. Donald Trump'ın internet sosyal şebekesi, 2016. (Kaynak: www.buzzfeed.com/charliewarzel/trumps-information-universe. İzinle alınmıştır.)
48. Kitap ve bilgisayar fiyatları ve miktarları, sırasıyla 1490'lar-1630'lar ve 1977-2004. (Kaynak: Dittmar, "Information Technology and Economic Change: The Impact of Printing Press", *Quarterly Journal of Economics* 126, 3 [2011], 1133-1172. Oxford University Press Ltd.'in izniyle alınmıştır.)
49. Önde gelen ABD teknoloji şirketlerinin hicivli şebeke diyagramları. (Kaynak: Manu Cornet, http://www.bonkersworld.net. İzinle alınmıştır.)
50. Çin Komünist Partisi Merkez Komite üyelerinin şebekesi. (Kaynak: Franziska Barbara Keller, "Moving Beyond Factions: Using Social Network Analysis to Uncover Patronage Networks Among Chinese 'Elits'", [ön makale, tarih yok], Şekil 6. İzinle alınmıştır.)
51. "İyi Yönetim ve Kötü Yönetim Alegorisi", 1338-1339, Ambrogio Lorenzetti (Belediye Sarayı, Siena/De Agostini Picture Library/G. Dagli Orti/ Bridgeman Images.)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Renkli Resimler

1. "Mahşer" (mozaik), İtalyan ekolü, 11. yüzyıl, Santa Maria Assunta Katedrali, Torcello, Venedik. (Mondadori Portföyü, Magliani/Mauro Magliani & Barbara Piovan Arşivi/Bridgeman Images.)
2. Jacob Moreno'nun bir "sosyogram"ı.
3. Bir lisedeki arkadaşlıklar şebekesi. Kaynak: Ergenlikten Yetişkinliğe Geçişteki Sağlık Üzerine Uzun Erimli Ulusal Araştırma.
4. Bir hiyerarşi olarak ABD federal yönetimi, 1862.
5. Bir hiyerarşi olarak ABD federal yönetimi, yak. 2010.
6. Siena'daki Halk Meydanı. (Martin Thomas Photography/Alamy Stock Photos.)
7. Cantino düzlemküresi, 1502.
8. Fransız Protestanlarına yönelik Aziz Bartolomeos Yortusu Katliamı, Paris, 1572.
9. Gerard ter Borch, "Münster Antlaşması'nın Onaylanışı, 15 Mayıs 1648".
10. MÖ 1069'dan MS 2012'ye kadar 120.211 seçkin kişinin doğum ve ölüm verileri temelinde Avrupa'daki 37.062 yerin harita dökümü. (Kaynak: Maximilian Schich vd., "A Network Framework of Cultural History", Science, 345, 6196 [2014], 558-562, © 2014 Amerikan Bilimi İlerletme Birliği, izinle alınmıştır.)
11. Bir 18. yüzyıl şebekesi. (Kaynak: Emma Rothschild, *The Inner Life of Empires* [Priceton University Press, 2011], © 2011 Priceton University Press, izinle alınmıştır.)
12. George Washington mason kılığıyla (taşbaskı), Amerikan ekolü, 19. yüzyıl. (Özel koleksiyon/Bridgeman Images.)
13. "Krallar Pastası" (elle boyanmış gravür), Fransız ekolü, 19. yüzyıl. (Özel koleksiyon/Stapleton Koleksiyonu/Bridgeman Images.)
14. Angoulême. (Emma Rothschild'in izniyle alınmıştır.)
15. Eastern Telegraph Co.'nun şebekesi, 1894. (© The Porthcurno Collections Trust, Porthcurno Telgraf Müzesi'nin nazik izniyle.)
16. "Çin'e Karşı Set", Friedrich Gratz, (Kaynak: *Puck*, 1882).
17. Avrupa'nın 1914'teki görünümü: Hicivli bir Alman haritası. (bpk-Bildagentur/Art Resource, NY.)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

18. John Buchan'ın *Greenmantle* romanının 1. baskısı.
19. Stalin dümenci kisvesiyle. (Universal History Archive/UIG/Bridgeman Images.)
20. Isaiah Berlin ve Anna Ahmatova, Leningrad, Kasım 1945, ressam Leopold Plotek. (*Berlin and Akhmatova, Leningrad, '45* [2005], tuval üzerine yağlıboya 77 x 65 cm, © Leopold Plotek.)
21. Bir askeri dergiden alınma sayfa.
22. Steve Jobs ve Bill Gates, 1991. (George Lange/kontur Getty Images.)
23. Stan Druckenmiller ve George Soros, 1992. (Peter Morgan/REUTERS.)
24. 9/11 tertipçilerinin şebekesi. (Kaynak: Vladis E. Krebs, "Mapping Networks of Terrorist Cells", *Connections*, 24, 3, [2002], 43-52. © 2002 INSNA. İzinle alınmıştır.)
25. Küresel ihraç "ürün alanı" grafiği. (Kaynak: Harvard Üniversitesi Uluslararası Kalkınma Merkezi. İzinle alınmıştır.)
26. "Trumpworld" (Kaynak: Michael Hunger, "Analyzing the BuzzFeed TrumpWorld Disaster with ne04j" [19 Ocak 2017]).
27. Facebook genel merkezi ve Trump Kulesi. (Jeff Hall Photography ve ErikN/23RF, LLC.)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Önsöz: Şebekeli Tarihçi

Şebekeli bir dünyada yaşıyoruz, daha doğrusu bize sürekli söylenen şey bu. Aslında, 19. yüzyıl sonlarından önce çok az kullanılan "şebeke" kelimesi şimdi aşırı kullanılıyor. İşin içindeki hırslı genç için, ne kadar geç vakitte olursa olsun, şebekeleşme uğruna sonraki partiye gitmeye her zaman değer. Uyku çekici olabilir ama şebekeleşme vesilesini kaçırma korkusu dehşet vericidir. Buna karşılık, dışarıdan bakan huysuz yaşlı için, şebeke kelimesinin uyandırdığı farklı bir çağrışım vardır. Dünyanın güçlü ve özel şebekelerce kontrol edildiği kuşkusu artıyor: Bankacılar, "kurulu düzen", "sistem", Yahudiler, masonlar, İlluminati. Bu minvalde yazılan şeylerin hemen hepsi zırvadır. Ancak böyle şebekeler hiç olmasaydı, komplo teorileri bu kadar ısrarla ortaya pek atılamazdı herhalde.

Komplo teorisyenlerinin sorunu, dışlanmış mağdur kişiler olmaları itibariyle, şebekelerin işleyiş tarzını sürekli yanlış anlamaları ve yanlış sunmalarıdır. Özellikle, elit şebekelerin resmi iktidar yapılarını gizlice ve kolayca kontrol ettiklerini varsaymaya eğilimli olurlar. Araştırmalarım (ve tecrübelerim) durumun böyle olmadığına işaret ediyor. Aksine, gayriresmi şebekelerin yerleşik kurumlarla genelde son derece ikircimli, hatta bazen düşmanca bir ilişkisi vardır. Meslekten tarihçiler ise çok yakın zamana kadar şebekelerin rolünü görmezlikten gelmeye ya da en azından küçümsemeye eğilimli olmuşlardır. Bugün bile akademik tarihçilerin çoğu genelde arşiv oluşturup saklayan kurum türlerini inceler; düzgün bir belgesel iz bırakmayan kurumlar önemsizmiş gibi görülür. Oysa araştırmalarım ve tecrübem bana arşivlerin tiranlığından sakınmayı öğretmiş bulunuyor. Çoğu kez tarihteki en büyük değişimler, gayriresmi örgütlenmiş ve yeterince belgelenmemiş insan topluluklarının eseridir.

Elinizdeki kitap, tarihi inişli çıkışlı akışıyla ele alıyor. Hiyerarşik yapıların insan yaşamına egemen olduğu uzun dönemleri, şebekelerin kısmen teknolojik değişiklikler sayesinde avantaj elde ettikleri daha nadir ama daha dinamik dönemlerden ayırt ediyor. Basitçe ifade etmek gerekirse, hiyerarşi geçerli olduğunda, insan ancak bir devletin, bir şirketin ya da dikey düzenli benzer bir kurumun örgütlenme merdiveninde yer aldığı basamak kadar güçlü olabilir. Şebekeler üstünlük sağladığında ise insan ancak yatay yapılı bir ya da birkaç sosyal gruptaki konumu kadar güçlü olabilir. İleride göreceğimiz üzere, hiyerarşi ve şebeke arasındaki bu ikilik aşırı bir basitleştirmedir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Yine de bazı kişisel açıklamalar işe yarar bir başlangıç noktası olduğunu gösterebilir.

Bu önsözün ilk taslağını yazdığım Şubat 2016 gecesinde, bir kitap tanıtımına katıldım. Ev sahibi New York'un önceki belediye başkanıydı. Eserini kutlamak üzere toplandığımız yazar ise geçmişte başkanlık ofisinde metin yazarı olarak çalışmış bir *Wall Street Journal* köşe yazarıydı. Bloomberg News'un çeyrek yüzyılı aşkın bir süre önce aynı Oxford yüksekokulunda okumuş olmaktan dolayı tanıdığım yayın yönetmeninin davetiyle oradaydım. Partide on kadar kişiyle merhabalaşıp kısa sohbetlerde bulundum. Bunların arasında Dış İlişkiler Konseyi'nin başkanı, Amerika'nın en büyük sanayi şirketlerinden Alcoa Inc.'in icra kurulu başkanı, *Wall Street Journal*'ın yorum sayfaları editörü, Fox News'un bir sunucusu, New York Koloni Kulübü'nün bir üyesi ile kocası ve (bir profesörle sohbete girmenin şaşmaz doğru yoluyla) kitaplarımdan birini okuduğunu söyleyerek kendini tanıtan genç bir metin yazarı vardı.

O partide niçin bulunduğum bir düzeyde açıktır. Tanınmış bir dizi üniversitede (Oxford, Cambridge, New York, Harvard ve Stanford) ders vermiş olmam, beni otomatikman çok sayıda yüksekokul mezunu ağlarının bir parçası haline getiriyor. Bir yazar ve profesör olmam hasebiyle, Dünya Ekonomik Forumu ve Bilderberg toplantıları gibi bir dizi ekonomik ve siyasal şebekeye katılmışlığım da var. Üç Londra kulübüne ve New York'taki bir kulübe üyeyim. Halen bir küresel varlık yönetim şirketi, bir İngiliz düşünce kuruluşu ve bir New York müzesi olmak üzere, üç tüzel kuruluşun yönetim kurulundayım.

Gelgelelim, nispeten geniş şebekeli olmakla birlikte, hemen hemen hiç gücüm yok. Sözünü ettiğim partinin ilginç bir özelliği, eski belediye başkanının kısa tuttuğu hoş geldiniz konuşmasında, sonraki ABD başkanını seçme yarışına bağımsız bir aday olarak girmeyi tasarladığını (pek hevesli olmayan bir tonla) çıtlatma fırsatını kaçırmamasıydı. Ama İngiliz yurttaşı olduğumdan, o seçimde oy bile kullanamazdım. Benden gelecek bir onay onun ya da başka bir adayın kazanma şansına herhangi bir yarar sağlamazdı. Bir akademisyen olduğum için, Amerikalıların ezici çoğunluğunca sıradan insanların gerçek hayatından tamamen kopuk sayılmaktayım. Oxford'daki eski meslektaşlarımın aksine, lisans öğrencisi alımlarında bir kontrolüm yok. Harvard'da ders verirken, öğrencilerime iyi ya da vasat notlar verebilecek konumdaydım ama en zayıflarının bile mezun olmalarını önleyecek güçten temelde yoksundum. Konu doktora öğrencisi alımlarına geldiğinde, gücüm birçok kıdemli öğretim üyesi arasındaki tek oydan ibaretti. Danışmanlık firmamda çalışanlar üzerinde bir ölçüde gücüm var, ama beş yıl içinde topu topu bir çalışanı işten atmış bulunuyorum. Dört çocuk babasıyım, ama üçü

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

üzerinde gücüm şöyle dursun, etkim dahi son derece az. Beş yaşında olan en küçüğü bile otoriteme kafa tutmayı şimdiden öğreniyor.

Kısacası, öyle çok hiyerarşik bir kişi değilim. Tercih gereği, daha ziyade bir şebeke adamıyım. Lisans öğrencisiyken, üniversite yaşamında katmanlaşmanın olmayışından, özellikle de gelişigüzel örgütlenmiş derneklerin çokluğundan keyif aldım. Birçoğuna katıldım ve birkaçına aklıma estikçe uğradım. Oxford'da iki gözde uğraşım (bir liderinin olmayışını hâlâ bir övünç vesilesi sayan) bir caz beşlisinde kontrbas çalmak ve Canning adlı küçük bir muhafazakâr tartışma kulübünün toplantılarına katılmaktı. Akademisyenliği seçmemin sebebi yirmili yaşlarımın başında paradan uzak olmayı sıkı sıkıya tercih etmemdi. Çağdaşlarımın ve babalarının dikey yönetimli geleneksel yapılarda çalıştığını görünce, içim ürperirdi. Bana ders veren Oxford hocalarını (bir Ortaçağ tüzel kişiliğinin mensupları, kadim bir aydın çevresinin yurttaşları, kitaplarla dolu çalışma odalarının hükümranları) gözlemleyince, onların sakin, deri koltuklu hayat tarzını izleme yönünde karşı konulmaz bir itki duyardım. Akademik yaşamın hayatımdaki kadınların görünüşe göre beklediklerinden çok daha az maddi karşılık sağladığı ortaya çıkınca, bir işte çalışmanın onur kırıcılığına boyun eğmeden para kazanmaya çalıştım. Gazetecilik yaparken, serbest, olsa olsa yarım gün çalışmayı, öncelikle de bir köşe yazarı olmayı tercih ettim. Yayın alanına yöneldiğimde, sözleşmeli olarak dışarıdan program hazırlayıp sundum ve daha sonra kendi yapım şirketimi kurdum. Girişimcilik özgürlük tutkuma uygun düşse de, şirketler kurmadaki amacımın zenginleşmekten ziyade özgür kalmak olduğunu söyleyebilirim. En çok hoşlandığım şey, ilgimi çeken konularda kitaplar yazmak. En güzel projeler (Rothschild bankalarının tarihi, Siegmund Warburg'un kariyeri, Henry Kissinger'ın hayatı) şebekem aracılığıyla geldi. Şebekeler *hakkında* kitapların da olduğunun farkına ancak çok yakın zamanda vardım.

Çağdaşlarımdan bazıları servet peşinde koştu; çok azı buna en azından bir sözleşmeli kölelik döneminden geçmeksizin, genellikle bir banka için çalışmaksızın ulaştı. Bazıları ise iktidar peşinde koştu; onlardan da parti saflarında yükselenler çıktı ve bir zamanlar katlandıkları rezilliklere şimdi hayret ediyor olsalar gerek. Akademik yaşamın ilk yıllarında da hiç kuşkusuz aşağılanmalar vardır, ama hiçbir şey Goldman Sachs'ta bir stajyer olmaya ya da muhalefetteki bir partinin kaybeden adayı için mütevazı bir kampanya gönüllüsü olarak çalışmaya benzemez. Hiyerarşiye girmek kişiyi en azından başlangıçta alçaltır. Günümüzde Oxford sınıf arkadaşlarımdan birkaçı güçlü kurumların tepesinde bakan ya da üst düzey yönetici olarak yer alıyor. Kararları milyonlarca, belki de milyarlarca doların dağıtımını ve hatta bazen ülkelerin kaderlerini doğrudan etkileyebiliyor. Geçmişte siyasete giren bir Oxfordlu yaşıtım, uzun mesai, özel yaşamdan yoksunluk, düşük maaş ve na-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

dir tatil, ayrıca demokrasinin özünde yatan iş güvensizliği nedeniyle yakınan eşine şu karşılığı vermişti: "Ama bütün bunları sineye çekmem, iktidarın ne kadar *harika* bir şey olduğunu kanıtlıyor sadece."

Acaba öyle mi? Günümüzde nüfuz kazandıran bir şebekede yer almak, iktidar kazandıran bir hiyerarşide yer almaktan daha mı iyi yoksa? Hangisi konumunuzu daha iyi tanımlıyor? Hepimiz ister istemez birden fazla hiyerarşik yapının üyesiyiz. Hemen hemen hepimiz en az bir devletin yurttaşıyız. Çok büyük bir kısmımız en az bir şirketin çalışanıyız. (İşin şaşırtıcı tarafı, dünyanın çok sayıda şirketi hâlâ doğrudan ya da dolaylı devlet kontrolünde.) Gelişmiş dünyada yirmi yaşın altındaki çoğu kimse muhtemelen şu ya da bu türden bir eğitim kurumunda okuyor; bu kurumlar hangi kimliği taslarlarsa taslasınlar, yapıları temelde hiyerarşiktir. (Harvard rektörünün kadrolu bir profesör üzerindeki gücünün çok sınırlı olduğu doğrudur; ama onun ve altındaki dekanlar hiyerarşisinin en parlak genç profesörden en çaylak birinci sınıf öğrencisine kadar başka herkes üzerinde epeyce gücü vardır.) Dünya genelinde genç erkek ve kadın nüfusun önemli bir kısmı (insanlık tarihinin büyük bir bölümündekinden çok daha düşük bir oranda olsa bile) geleneksel olarak en hiyerarşik uğraş olan askerlik görevini yerine getiriyor. "Bağlı" olduğunuz bir makam varsa, bir hiyerarşi içindesiniz demektir; bunun bir yönetim kurulu olması durumu değiştirmez. Size bağlı insanların sayısı arttıkça, yığının dibinden o ölçüde uzaklaşırsınız.

Ancak çoğumuz hiyerarşilerden ziyade şebekelere mensubuz; bununla kastettiğim sadece Facebook, Twitter ya da son on küsur yılda internette ortaya çıkmış bilgisayar temelli diğer şebekelerden biri değil. Akraba, arkadaş, komşu, ortak merak şebekelerimiz vardır. (Günümüz Batı dünyasında çok az aile hiyerarşik bir yapı taşır.) Eğitim kurumlarının mezunlarıyız. Futbol takımlarının taraftarlarıyız. Kulüp ve dernek üyeleriyiz ya da hayır kurumu destekçileriyiz. Kilise ya da siyasal parti gibi hiyerarşik yapılı kurumların faaliyetlerine katılmamız dahi işbirliğine girmekten ziyade şebekeleşmeye benzer; çünkü parasal karşılık beklentisiyle değil, gönüllülük temelinde yer alırız.

Hiyerarşi ve şebeke dünyaları buluşur, etkileşime girer. Her büyük şirkette resmi "organizasyon şeması"ndan oldukça ayrı şebekeler vardır. Bir patron bazı çalışanlarınca kayırmacılıkla suçlandığında, bazı gayriresmi ilişkilerin beşinci kattaki "insan kaynakları" tarafından yönetilen resmi terfi sürecine ağır bastığı ima edilmiş olur. Farklı firmaların çalışanları mesaiden sonra bir aperatif için bir araya geldiklerinde, şirketin dikey kulesinden sosyal şebekenin yatay meydanına geçerler. İşin can alıcı tarafı, hepsi farklı bir hiyerarşik yapıda güç sahibi kişilerin bir araya gelip şebekeleşmesinin kötü sonuçlar doğurabilmesidir. Anthony Trollope birbirlerini Avam Kamarası'nda alenen yerin dibine batırdıktan sonra, üye oldukları Londra kulüpleri şebekesinde

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

baş başa kalınca güvenle sırlarını paylaşan Victoria dönemi politikacılarını anlattığı Palliser roman dizisinde, resmi iktidar ile gayriresmi nüfuz arasındaki farklılığı unutulmaz biçimde gözler önüne serer. Bu kitapta böyle şebekelerin neredeyse bütün insanlık tarihinde görülebileceğini ve çoğu tarih kitabının okurlarına telkin ettiğinden çok daha önemli bir yer tuttuğunu göstermek istiyorum.

Daha önce belirttiğim gibi, tarihçiler geçmişteki şebekeleri ortaya çıkarmada eskiden pek başarılı değildi. Şebekelerin göz ardı edilmesinin sebebi kısmen alışılagelmiş tarihsel araştırmaların büyük ölçüde devlet gibi hiyerarşik kurumlarca düzenlenmiş belgeleri kaynak malzeme olarak kullanmasıydı. Şebekeler de kayıt tutarlar; ama bunlara ulaşmak o kadar kolay değildir. Çiçeği burnunda bir yüksek lisans öğrencisiyken, Hamburg Eyalet Arşivi'ne gittiğimde, *Findbücher*'le dolu şaşırtıcı bir odaya yönlendirilişim bugün gibi aklımda; zar zor okunabilen Eski Almanca alfabeyle yazılmış ve deriyle kaplanmış bu koca ciltler arşivin kataloğuydu. Oradan da Hansa kent-devletinin biraz köhne bürokrasisinin çeşitli "heyet"lerinin hazırladığı sayısız rapor, tutanak ve yazışmaya ulaşmak mümkündü. Ele aldığım döneme denk düşen kitapların sayfalarını çevirirken, en ufak ilgiyi çekecek tek bir sayfa bulamamanın bende uyandırdığı dehşeti dün gibi hatırlıyorum. Son derece perişan halde geçen birkaç haftadan sonra, İngiliz konsolosluğundaki bir çay partisinde tamamen şans eseri tanıştığım oğlu Eric sayesinde, banker Max Warburg'a ait özel belgelerin bulunduğu meşe kaplamalı küçük odaya alınınca duyduğum müthiş rahatlamayı tahmin edebilirsiniz. Warburg'un kendi şebekesinin üyeleriyle yazışmalarının, 1920'lerin başlarındaki Alman yüksek enflasyonunun tarihi (seçtiğim konu) üzerine, Hamburg Eyalet Arşivi'ndeki bütün belgelerden daha geniş bir kavrayışı sunduğunu birkaç saat geçmeden fark ettim.

Bununla birlikte, çoğu tarihçi gibi, ben de şebekeleri düşünüp yazarken yıllarca gelişigüzel bir yaklaşım izledim. Kafamda Warburg'u çeşitli akrabalık, ticaret ve "seçici yakınlık" bağlarıyla Alman-Yahudi iş dünyası elitinin diğer mensuplarına bağlayan belirsiz bir diyagram vardı. Ama bu şebekeyi titiz bir yaklaşımla düşünme gereği aklıma gelmedi. Sanat dünyasından alınma çok kusurlu bir terimle belirtmek gerekirse, onun sosyal "çevre"sine kafa yormakla yetinme gibi tembelce bir tutum takındım. Birkaç yıl sonra bu sefer iç içe geçmiş Rothschild bankalarının tarihini yazmaya soyunduğumda, çok daha sistematik hareket etmediğimi üzülerek belirtmeliyim. Ailenin pek alışılmamış kuzen evlilikleri sisteminden gelen karmaşık soyağacına fazlasıyla odaklanırken, 19. yüzyıl dünyasının en zengin ailesi konumuna yükselmesinde aynı ölçüde önemli payı daha geniş temsilciler ve bağlı bankalar şebekesi üzerinde çok az durdum. Dönüp geriye bakınca, 20. yüzyıl ortalarında prosopografiye (toplu biyografi) öncülük etmiş olan

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Lewis Namier ya da Ronald Syme gibi tarihçileri daha fazla dikkate almış olmam gerektiğini anlıyorum. Onların yaklaşımında başlı başına bir tarihsel aktör olarak ideolojinin rolünü önemsizleştirmenin de bir payı vardı. Ancak çabaları biçimsel şebeke analizi düzeyine ulaşamadı. Üstelik onların yerini, yükselen ve çöken sınıfları tarihsel değişimin itici güçleri olarak ortaya koymada kararlı bir sosyal(ist) tarihçi kuşağı aldı. Gerçi Vilfredo Pareto'nun (devrimci Fransa'daki "seçkinler"den Wilhelm dönemi Almanyası'ndaki "ileri gelenler"e kadar uzanan) elitlerinin tarihsel süreçte genellikle Karl Marx'ın sınıflarından daha önemli rol oynadıklarını öğrenmiştim, ama elit yapıları analiz etme yolunu öğrenmemiştim.

Bu kitap söz konusu ihmal günahlarını telafi etmeye dönük bir girişimdir. Antikçağ'dan çok yakın geçmişe kadar şebekeler ve hiyerarşiler arasındaki etkileşimin hikâyesini anlatıyor. İktisattan sosyolojiye, sinirbiliminden örgütsel davranışa kadar uzanan birçok disiplinden alınma teorik kavrayışları bir araya getiriyor. Ana tezi devlet gibi hiyerarşik örgütlere kıyasla, sosyal şebekelerin tarihte çoğu tarihçinin sabit fikirlilikten dolayı ancak sınırlı düzeyde kabul ettiğinden hep çok daha önemli rol oynadığı ve bunun en belirgin olarak iki dönemde görüldüğüdür. Birinci "şebeke çağı" 15. yüzyıl sonlarında Avrupa'ya matbaanın girişini izledi ve 18. yüzyılın sonuna kadar sürdü. İkinci "şebeke çağı" 1970'lerde başladı; ancak bana göre, Silikon Vadisi'yle ilişkilendirdiğimiz teknoloji devrimi, hiyerarşik kurumlardaki krizin bir sebebinden ziyade bir sonucuydu. Yaklaşık 1790'ların sonlarından 1960'ların sonlarına kadar süren aradaki dönem, tam tersi yönelime sahne oldu; hiyerarşik kurumlar kontrolü yeniden sağlayarak, şebekeleri başarıyla devre dışı bıraktılar ya da bünyelerine kattılar. Hiyerarşik örgütlenmeye dayalı iktidarın doruğu aslında 20. yüzyıl ortaları, yani totaliter rejimler ve topyekûn savaş dönemiydi.

Modern çağın en becerikli şebeke kurucularından Henry Kissinger'ın bir biyografisini yazmaya girişmemiş olsaydım, bu kavrayışa varmış olacağımdan kuşkuluyum. Projeyi yarıladığım, birinci cildi bitirip ikinci ciltle ilgili araştırmaya koyulduğum sırada, aklıma ilginç bir hipotez geldi. Acaba Kissinger başarı, şöhret ve kötü namını sadece güçlü zekâsına ve sağlam iradesine değil, Nixon ve Ford yönetimlerindeki meslektaşlarının *yanı sıra* gazeteciler, gazete sahipleri, yabancı büyükelçiler, devlet başkanları, hatta Hollywood yapımcıları gibi, yönetimin dışındaki insanları kapsayan eklektik bir ilişkiler şebekesi kurma yönündeki olağandışı yeteneğine de mi borçluydu? Bu kitabın büyük bir bölümü, hepsinin katkıları yeri geldikçe belirtilen diğer akademisyenlerin araştırmalarını (umarım, aşırı basite indirgemeksizin) sentezleştiriyor; ama Kissinger'ın şebekesi konusunda, yukarıdaki soruya cevap vermeye dönük ilk ve (sanırım) özgün girişimlerden birini sunmaktayım.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Bizzat bir kitap sonuçta bir şebeke ürünüdür. Öncelikle, bu kitabın yazıldığı Hoover Enstitüsü'nün direktörünü ve öğretim üyelerini, ayrıca yöneticilerini ve bağışçılarını anmak isterim. Fikir çeşitliliğinin üniversitelerde en az değer verilen çeşitlilik biçimi olduğu bir dönemde, Hoover özgür araştırmanın ve bağımsız düşüncenin nadir, hatta belki benzersiz bir kalesidir. Harvard'da Kennedy Yönetim Okulu'nun Belfer Merkezi'ni ve Avrupa Araştırmaları Merkezi'ni ziyaretlerimde düşüncelerime katkıda bulunmayı sürdüren eski meslektaşlarıma ve Johns Hopkins Üniversitesi'ne bağlı Paul H. Nitze Uluslararası Araştırmalar Okulu'nun Kissinger Merkezi'ndeki ve Pekin Tsinghua Üniversitesi'ne bağlı Schwarzman Yüksekokulu'ndaki yeni meslektaşlarıma da teşekkür etmek isterim.

Sarah Wallington ve Alice Han, ayrıca Ravi Jacques ve Olivia Ward-Jackson çok değerli araştırma yardımı sağladılar. Manny Rincon-Cruz ve Keoni Correa şebeke grafiklerinin ve bunları yorumlayışın kalitesini yükselttiler. Düşüncelerini yazıya dökenleri belirtmem gerekirse, Graham Allison, Pierpaolo Barbieri, Joe Barillari, Tyler Goodspeed, Micki Kaufman, Paul Schmelzing ve Emile Simpson'dan ilgili makaleler ve sunumlar üzerine son derece kavrayışlı yorumlar aldım.

Tavsiyelerine başvurduğum bir dizi dost, meslektaş ve uzman ilk taslakları okudular. Ruth Ahnert, Teresita Alvarez-Bjelland, Marc Andreessen, Yaneer Bar-Yam, Joe Barillari, Alastair Buchan, Melanie Conroy, Dan Edelstein, Chloe Edmondson, Alan Fournier, Auren Hoffman, Emmanuel Roman, Suzanne Sutherland, Elaine Treharne ve Caroline Winterer gerekli zamanı ayırarak yorumlarını gönderdiler. William Burns, Henri de Castries, Mathias Döpfner, Evan Greenberg ve Robert Rubin'den kitabın sonuç bölümü üzerine çok değerli yorumlar aldım. Glenn Carroll, Peter Dolton, Paula Findlen, Francis Fukuyama, Jason Heppler, Matthew Jackson ve Franziska Keller'a da görüşlerini paylaştıkları ya da yayımlanmamış çalışmalarından alıntı yapmama izin verdikleri için teşekkür etmek isterim. Lorenza Castella, Reinhard Markner, Olaf Simons ve Joe Wäges'a İlluminati'nin tarihine ilişkin yardımlarından dolayı şükran borçluyum.

Andrew Wylie ve başta James Pullen olmak üzere mesai arkadaşları, beni ve kitabımı her zamanki gibi büyük beceriyle temsil ettiler. İngilizce konuşulan dünyadaki en anlayışlı editörler arasında yer alan Simon Winder ile Scott Moyers'le birlikte çalışmanın ayrıcalığına bir kez daha eriştim. Redaktörüm Mark Handsley ile Virginialı sadık düzeltmenim ve dostum Jim Dickson'ı da unutmamalıyım.

Son olarak, kitap yazma sürecinin onlara zaman ayırmanın önüne geçtiği durumlarda hiç yakınmayan ve benim için bir ilham, gurur ve keyif kaynağı

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

olarak kalan çocuklarım Felix, Freya, Lachlan ve Thomas'a teşekkür ederim. Eşim Ayaan sohbetlerimizde "şebeke" ve "hiyerarşi" kelimelerini ha bire ve aşırı kullanmama sabırla katlandı. Bana her iki örgütlenme biçimi hakkında kendi bildiklerinden daha fazlasını öğretti. Ona da sevgiyle teşekkür ederim.

Bu kitabı çok özlediğim ve kitabın yayımlandığı sırada, adını taşıyacak dördüncü torununun doğmuş olacağını umduğum babam Campbell Ferguson'a ithaf ediyorum.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

I

Giriş: Şebekeler ve Hiyerarşiler

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

1.
İlluminati Gizemi

Bir zamanlar, yaklaşık iki buçuk yüzyıl önce, dünyayı değiştirmeye çalışan gizli bir şebeke vardı. Britanya'nın on üç Amerikan kolonisinin bağımsızlıklarını ilan etmelerinden sadece iki ay önce Almanya'da kurulan bu örgüt zamanla *Illuminatenorden* (İlluminati Tarikatı/Aydınlanmışlar Tarikatı) olarak anılmaya başladı. Aslına bakılırsa, kurucusunun ilk başta verdiği ad *Bund der Perfektibilisten*'di (Yetkinliğe Erişebilenler Birliği). Gayeleri yüceydi. Tarikat mensuplarından birinin anlatımına göre, kurucusunun öngördüğü şey şuydu:

> en incelikli ve güvenli yöntemlerle erdem ve bilgeliğin ahmaklık ve kötülüğe karşı zaferini gaye edinecek bir kuruluş; bütün bilim alanlarında en önemli keşiflerde bulunacak, mensuplarına hem soylu hem yüce olmayı öğretecek, bu dünyada tam yetkinliğin belli karşılığını almalarını sağlayacak, onları zulüm, felaket ve baskıdan koruyacak ve bütün biçimleriyle despotizmin elini kolunu bağlayacak bir kuruluş.[1]

Tarikatın nihai hedefi "hurafe ve önyargı bulutlarını dağıtacak akıl güneşiyle idraki aydınlatmak"tı. Tarikatın kurucusu "Gayem aklın üstün gelmesini sağlamaktır" demişti.[2] Yöntemleri bir açıdan eğitime dayalıydı. Genel Tüzük'e (1781) göre, "birliğin yegâne maksadı gösterişli yollara değil, erdemi öne çıkarıp ödüllendirmeye dayalı eğitim"di.[3] Ancak İlluminati sıkı sıkıya gizli bir cemiyet olarak çalışacaktı. Üyeleri çoğu kez antik Yunan ya da Roma kökenli kod adları benimsediler; bizzat kurucusu "Spartaküs Kardeş" adını aldı. Aday, Minerval* ve Aydınlanmış Minerval olmak üzere, üç üyelik mertebesi ya da kademesi vardı; ama alt mertebedekilere tarikatın gayeleri ile yöntemleri konusunda son derece muğlak bilgiler vermekle yetinilirdi. Ayrıntılı giriş törenlerindeki unsurlardan biri, ihlal edilmesi en korkunç ölümle cezalandırılmaya yol açan gizlilik yeminiydi. Yeni katılanların yer aldığı her ayrı hücre, gerçek kimliğini bilmediği bir üste bağlıydı.

İlk başta, İlluminati sayıca ufak bir topluluktu. Çoğu öğrenci olmak üzere bir avuç kurucu üye vardı.[4] Kuruluşundan iki yıl sonra, tarikatın toplam üye sayısı ancak 25'ti. Aralık 1779 gibi geç bir tarihte hâlâ 60'tı. Ama izleyen

* Terim Yunan bilgelik tanrıçası Pallas Athena'nın Roma dengi Minerva'ya bağlı olmayı belirtirdi. İlluminati'nin alameti tanrıçanın bildik timsali baykuşu, açık bir kitabın sayfalarına konmuş şekilde gösteren bir tasvirdi.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

birkaç yıl içinde 1.300'ün üzerine çıktı.[5] İlk başta tarikat Münih'teki birkaç üye dışında, Ingolstadt, Eichstätt ve Freising'le sınırlıydı.[6] İlluminati şebekesi 1780'lerin başlarına doğru, Almanya'nın büyük bir bölümüne yayıldı. Dahası, çarpıcı bir sayıya ulaşan Alman prensleri tarikata katılmıştı: Brunswick-Lüneburg-Wolfenbüttel prensi Ferdinand, Hesse-Cassel prensi Karl, Saxe-Coburg-Altenburg dükü II. Ernest, Saxe-Weimar-Eisenach grandükü Carl August,[7] ayrıca Baron Franz Friedrich von Ditfurth ve Rhineland ruhban sınıfının yükselen yıldızı Carl Theodor von Dalberg gibi onlarca soylu.[8] Birçok seçkin İlluminati üyesinin danışmanları tarikata mensuptu.[9] Bilge Johann Wolfgang Goethe, felsefeci Johann Gottfried Herder ve Friedrich Heinrich Jacobi, çevirmen Johann Joachim Christoph Bode ve eğitim uzmanı Johann Heinrich Pestalozzi başta olmak üzere, aydınlar da İlluminati içinde yer aldılar.[10] Oyun yazarı Friedrich Schiller tarikata katılmamakla birlikte, *Don Carlos* (1787) oyunundaki cumhuriyetçi ve devrimci Posa karakterini İlluminati'nin önde gelen bir mensubuna dayandırdı.[11] Bazı uzmanlar Wolfgang Amadeus Mozart'ın *Sihirli Flût* (1791) operasında İllüminizm'in etkisini saptamışlardır.[12]

Ne var ki, Bavyera hükümeti Haziran 1784'te tarikat mensuplarını "dine hıyanet ve husumet" yaftasıyla mahkûm ederek, İlluminati'yi fiilen yasaklayan üç fermanın ilkini çıkardı.[13] Bir soruşturma komisyonu, akademi dünyasını ve bürokrasiyi tarikat mensuplarından temizlemeye girişti. Bazıları Bavyera'dan kaçtı. Bazıları işinden oldu ya da sürgün edildi. En az ikisi hapse atıldı. Bizzat kurucusu Gotha'ya sığındı. İlluminati 1787'nin sonuna doğru esasen işlemez hale geldi. Bununla birlikte, kötü şöhreti ondan daha uzun ömürlü oldu. Prusya Kralı II. Friedrich Wilhelm, Almanya'nın her yanında İlluminati'nin tehlikeli derecede yıkıcı bir güç olarak varlığını sürdürdüğü yolunda uyarıldı. Tanınmış İskoç fizikçi James Robison 1797'de "Masonlar, İlluminati ve Okuma Derneklerinin Gizli Toplantılarda Avrupa'nın Bütün Dinlerine ve Hükümetlerine Karşı Yürüttüğü Bir Komplonun Kanıtları" adıyla bir broşür yayımladı. Burada bir "birlik"in "BÜTÜN DİNSEL KURUMLARIN KÖKÜNÜ KAZIMA VE AVRUPA'NIN BÜTÜN MEVCUT İKTİDARLARINI YIKMA" hedefiyle "elli yıl boyunca, felsefenin meşalesiyle dünyayı aydınlatma, sivil ve dinsel hurafe bulutlarını dağıtma gibi aldatıcı bir kisve altında, şevkli ve sistematik bir uğraş vererek, sonunda adeta karşı konulamaz hale geldiği"ni ileri sürdü. Ona göre, birliğin çabalarının vardığı uç nokta Fransız Devrimi'nin ta kendisiydi. Augustin de Barruel adlı bir Fransız Cizvit yine 1797'de yayımlanan *Mémoires pour servir à l'Histoire du Jacobinisme*'de ("Jakobenliğin Tarihini Gözler Önüne Seren Anılar") aynı ithamda bulundu: "Fransız Devrimi sırasında işlenen en korkunç eylemlere varıncaya kadar, her şey öngörülüp kararlaştırılmış, kurgulanıp tasarlanmış,

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

[...] derinlemesine düşünülmüş alçaklığın ürünüydü." Barruel'e göre, bizzat Jakobenler İlluminati'nin vârisleriydi. Edmund Burke'ün övgüsünü kazanan[14] bu ithamlar kısa sürede ABD'ye ulaştı ve aralarında Yale rektörü Timothy Dwight'ın da bulunduğu kişilerce benimsendi.[15] İlluminati 19. ve 20. yüzyılların büyük bir bölümünde, Amerikan siyasetinde Richard Hofstadter'in unutulmaz ifadesiyle "paranoya üslubu"nda ilk komplocular yaftasıyla hiç de amaçlamadığı bir rol oynadı. Bu üsluba sarılanlar "en gaddarca mahiyette eylemleri işlemeye yönelik geniş çaplı, sinsi, olağandışı etkili bir uluslararası komplo şebekesi"ne karşı mağdurları savunduklarını sürekli ileri sürdüler.[16] Sadece iki örnek vermek gerekirse, bu sav antikomünist John Birch Derneği'nin literatüründe ve Hıristiyan muhafazakâr Pat Robertson'ın *New World Order* (1991; "Yeni Dünya Düzeni") kitabında yer aldı.[17]

İlluminati efsanesi günümüze kadar sürmüştür. Robert Shea ile Robert Anton Wilson'ın 1970'lerde yayımlanan *Illuminatus* üçlemesi, Umberto Eco'nun *Il pendolo di Foucault* (1988; *Foucault Sarkacı*) romanı, *Lara Croft: Tomb Raider* (2001) filmi ve en son Dan Brown'ın *Angels and Demons* (2000; *Melekler ve Şeytanlar*) romanı başta olmak üzere, tarikattan esinlenen eserlerden bazılarının apaçık kurmaca olduğu doğrudur.[18] Açıklanması daha zor olan şey, İlluminati'nin gerçekten var olduğu ve kurucusunun öngördüğü kadar güçlü olmaya devam ettiği yönündeki yaygın inançtır. İlluminati'yi temsil etme iddiasındaki bir dizi web sitesi elbette vardır; ama hiçbiri pek profesyonel izlenimini vermez.[19] Bununla birlikte, çeşitli ABD başkanlarının İlluminati mensubu oldukları ileri sürülmüştür; aralarında sadece John Adams ve Thomas Jefferson[20] değil, Barack Obama[21] da yer alır. Çok geniş bir yelpaze oluşturan bu zırvaların oldukça temsili bir örneği, İlluminati'yi "köle bir toplum yaratma emeli peşindeki süper-zengin bir iktidar eliti" olarak tarif eder:

> İlluminati bütün uluslararası bankalara, petrol şirketlerine, en güçlü sanayi ve ticaret şirketlerine sahiptir. Siyaset ve eğitim alanlarına sızarlar; çoğu hükümeti avuçlarında ya da en azından kontrolleri altında tutarlar. Hollywood ve müzik sektörü bile onların elinde. [...] İlluminati uyuşturucu kaçakçılığını da yönetir. [...] Önde gelen başkan adayları on üç İlluminati ailesinin gizli soyundan dikkatle seçilir. [...] Asıl gayeleri en tepede yer alarak, dünyayı kölelik ve diktatörlükle yönetecekleri tek bir dünya devleti yaratmaktır. [...] Dünya ülkelerini TEK çatı altında birleşmeye razı etmek amacıyla, bir "dış tehdit", düzmece bir uzaylı istilası uydurmak isterler.

Komplo teorisinin standart biçimi, İlluminati'yi Rothschild ailesi, Yuvarlak Masa, Bilderberg Grubu ve Üçlü Kurul'a bağlar; bu arada serbest yatırım fonu yöneticisi ve hayırsever George Soros'u da unutmaz.[22]

Böyle teorilere inananların ya da en azından bunları ciddiye alanların sayısı dikkat çekecek kadar yüksektir.[23] 2011'deki bir ankete cevap veren

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

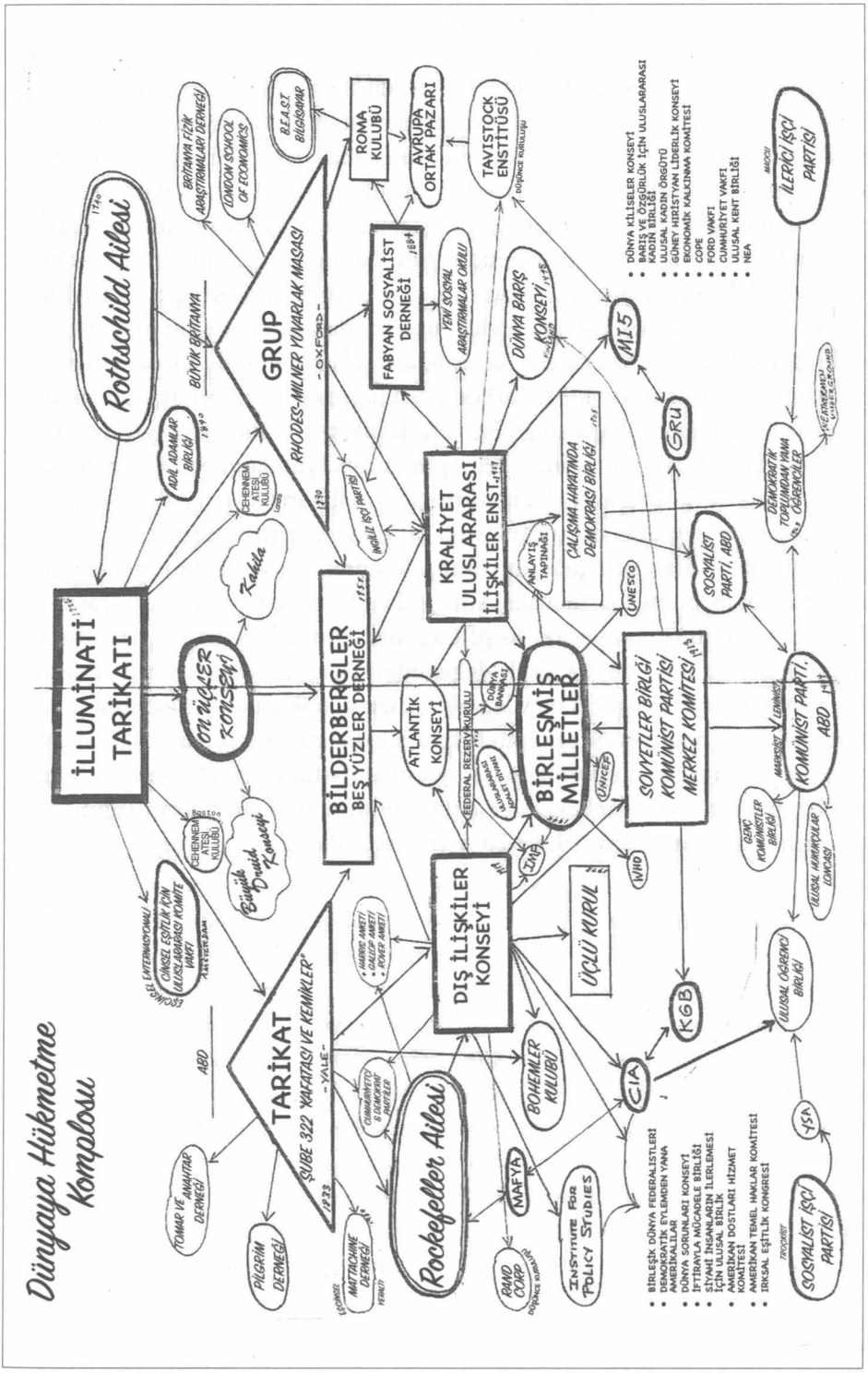
1.000 Amerikalının yarıdan biraz fazlası (yüzde 51) "Günümüz dünyasında olup bitenlerin büyük bir bölümüne küçük ve gizli bir grup karar verir" saptamasına katılmıştır.[24] Daha büyük bir örneklemde, 1.935 Amerikalının tam dörtte biri, "Mevcut finansal krizi Wall Street bankerlerinden oluşan küçük bir grubun Federal Rezerv Kurulu'nun (FED) gücünü ve dünya ekonomisi üzerindeki kendi kontrolünü artırmak üzere gizlice düzenlediği" saptamasıyla hemfikir kalmıştır.[25] "Milyarder George Soros Amerikan yönetimini istikrarsızlaştırmaya, medyayı ve dünyayı kontrolü altına almaya yönelik gizli bir tertibin arkasındadır" saptamasını onaylayanların oranı yaklaşık beşte birdir (yüzde 19).[26] Alex Jones gibi popüler komplo teorisyenleri bizzat Soros'u İlluminati'ye bağlamayı alışkanlık edinmişlerdir.[27] Bu kaçıklık gibi görünse de marjinal sayılamayacak bir kesime çekici gelmektedir. Komplo teorileri olgusu üzerine yakın dönemde bir akademik araştırma yürütenlerin vardığı sonuç şöyledir:

> Amerikan halkının yarısı en az bir komplo [teorisiyle] hemfikir. [...] Siyasete komplocu bir bakış bir siyasal aşırılığın sapkın dışavurumu ya da kaba yanlış bilgilerin ürünü olmak şöyle dursun, ideolojik yelpazenin tamamında yaygın bir eğilim. [...] İster Tanrı ve Şeytan'la ilgili Hıristiyan anlatılar [...] ister neo-liberalizmle ilgili solcu anlatılar olsun, ABD'deki baskın inanç sistemlerinin birçoğu [...] ağırlıklı olarak güncel olayları şekillendiren görünmez, maksatlı kuvvetler fikrine dayanıyor.[28]

Kaldı ki, bu olgu sırf ABD'ye özgü değil. Irak Savaşı sırasında, Alman halkının önemli bir kesimi 9/11 saldırılarının arkasında "mutlaka tekil ya da toplu amaçlılığın ürünü olması gerekmeyen çıkar gruplarının birbirine son derece bağlı olmakla birlikte merkezsiz ve yurtsuz şebekeleri"nin yattığına inanma noktasına gelmişti.[29] Britanya ve Avusturya'da da görünüşe bakılırsa, çok sayıda seçmen komplo teorilerine, hatta araştırmacılarca uydurulanlara bile inanıyor.[30] Rus yazarlar özellikle Amerikan güdümlü komplo teorilerine meraklıdırlar;[31] ancak dünyanın hiçbir ülkesi 9/11'den beri "komplo teorisyenliği"nin aşırıya vardığı Müslüman dünyasıyla boy ölçüşemez.[32] Böyle inançların trajik sonuçları olabilir. Amerikalı komplo teorisyenlerinden Milton William Cooper, vergi kaçırma ve ateşli silahlar yasasını ihlal nedeniyle tutuklanmasına direnirken vurulup öldürüldü. Otoriteye direnişini federal yönetimin İlluminati tarafından kontrol edildiği inancına dayandırmıştı.[33] Terörizme ve saiklerine ilişkin küresel istatistiklere bakılırsa, dinlerine karşı bir Amerikan-Siyonist tertibine inanan Müslümanlar Amerikalı "hakikatçi"lere nazaran, şiddete başvurmaya önemli ölçüde daha yatkınlar.

İlluminati'nin tarihi sosyal şebekeleri, özellikle de gizli kalmaya çalışanları yazmadaki ana sorunu gösterir. Çatlakların merakını çekmesi nedeniyle,

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

1. "Dünyaya Hükmetme Komplosu"

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

konunun meslekten tarihçilerce ciddiye alınması zordur. Ciddiye alanların da şebekelerin kolay ulaşılabilir arşivleri nadiren tutmaları sorunuyla başa çıkmaları gerekir. Bavyeralı arşivciler tarikat mensuplarından alınan sahih belgeleri de kapsamak üzere, İlluminati aleyhtarı kampanyanın kayıtlarını saklamışlardır. Ama İlluminati'nin aralarında mason localarına ait arşivlerin de bulunduğu çeşitli değişik kaynaklardan günümüze ulaşmış yazışmalarının ve yönetmeliklerinin araştırmacılarca sistematik olarak (ve büyük zahmetle) yayına hazırlanması daha çok yenidir.[34] Bir bakıma bu giriş bariyeri, seçkin bir Oxford tarihçisinin sadece "bizatihi gizli dernekler değil, gizli dernekler hakkında inanılan ve söylenen şeyler" üzerine de yazabileceğini niçin ısrarla belirttiğini açıklar.[35] Yine de şebekelerin tarihsel önemini İlluminati'den daha iyi yansıtan bir örnek yoktur. Tarikat başlı başına önemli bir akım değildir. Fransız Devrimi'ne yol açmadığı, Bavyera'da bile pek ciddi sıkıntı yaratmadığı kesindir. Önem kazanmasının sebebi, şöhretinin Aydınlanma'nın (son derece nüfuzlu bir aydın şebekesi) hızlandırdığı siyasal karışıklığın Atlantik'in her iki yakasında devrimci doruğa ulaştığı bir dönemde yayılmasıydı.

Elinizdeki kitap, şebekelerin rolünü küçümsemeye eğilimli genelgeçer tarihyazımı ile bunu abartma alışkanlığındaki komplo teorisyenleri arasında bir orta yol bulmaya çalışıyor. Keşif Çağı ile Reform hareketine, hatta belki daha öncesine inen büyük çaplı değişimlerin özünde şebekelerin yerleşik hiyerarşilere yönelik sarsıcı meydan okumaları olarak anlaşılabileceği yeni bir tarihsel anlatı öneriyor. Şebekenin hiyerarşik düzeni sarsışında özü itibariyle yararlı bir yan gören günümüzün bazı yorumcularının güvenli varsayımlarını da sorguluyor. Ayrıca şebekelerce aktarılan devrimci enerjileri dizginleme yollarını saptamak üzere 19. ve 20. yüzyıl tecrübesini ele alıyor.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

2.
Yaşadığımız Şebeke Çağı

Günümüzde şebekeler her yerde karşımıza çıkıyor gibi. *New York Times* 2017'nin ilk haftasında "şebeke" kelimesinin geçtiği 136 habere yer verdi. Haberlerin üçte birinden biraz fazlası televizyon şebekeleriyle, on ikisi bilgisayar şebekeleriyle ve on tanesi çeşitli türlerden siyasal şebekelerle ilgiliydi; ama ulaşım şebekeleri, finansal şebekeler, terörist şebekeler ve sağlık hizmeti şebekeleriyle, ayrıca sosyal yaşam, eğitim, suç, telefon, radyo, elektrik ve istihbarat şebekeleriyle ilgili haberler de vardı. Bütün bunları okuyunca, klişe ifadeyle "her şeyin birbirine bağlı olduğu" bir dünyayı görürüz. Şebekelerden bazıları militanlar, bazıları doktorlar, hatta bazıları bankamatikler arasında bağlantı sağlar. Bir kanser şebekesi, bir cihat şebekesi, bir katil balina şebekesi var. Çok sıkça "geniş"[1] diye nitelendirilen bazı şebekeler uluslararasıyken, diğerleri bölgeseldir; bazıları boşlukta uçar gibi, bazıları ise yeraltındadır. Rüşvet şebekeleri, tünel şebekeleri, casusluk şebekeleri vardır; tenis şike şebekesi diye bir şey bile ortaya çıkmıştır. Şebekelere saldıranlar şebekeleri savunanlarla kavga ediyor. Üstelik bütün bunlar karasal, kablolu ve uydulu şebekelere heyecanlı haber konusu oluyor.

Kasvetli Ev romanında pus her tarafa sinmiştir. Günümüzde ise şebekeler, Dickens'tan bir tabirle belirtmek gerekirse, nehrin hem yukarısında hem aşağısındadır. "Şebeke kurmanın alternatifi batmaktır" diye okumaktayız *Harvard Business Review*'da.[2] Aynı dergiye göre, kadınların liderlikte geri kalmalarının kilit sebeplerinden biri, "onları olası liderler olarak destekleyecek ve tanıtacak geniş şebekeler edinmeye daha az yatkın olmalarıdır."[3] Başka bir *HBR* makalesi, "yatırım fonu portföy yöneticilerinin bir eğitim şebekesi aracılığıyla bağlantılı oldukları şirketlere daha büyük toplu yatırımlar yaptıklarını" ve bu yatırımların ortalamadan daha iyi* performans sağladığını ortaya koyuyor.[4] Ne var ki, bundan herkes erkeklerdeki "eski arkadaş" şebekesinin, kadınlar için de imrenmeye değecek yararlı bir güç olduğu sonucunu çıkarmaz. Finans alanında bazı "uzman şebekeleri"nin, içeriden bilgiyle iş yapma ya da faiz oranıyla oynama kanalları oldukları açığa çıkarılmıştır.[5] Şebekelere yöneltilen bir başka suçlama 2008 küresel finansal krizine yol açmış olmaktır. Hedefte ise özel olarak dünya bankalarını ABD eşikaltı ipoteklerindeki

* Hem portföy yöneticisinin hem icra kurulu başkanının aynı üniversitede okuduğu ve biraz yakın dönemde aynı bölümden mezun olduğu durumlarda getiri yüzde 21 iken, böyle bir bağlantının olmadığı durumlarda yüzde 13'tü.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

zararlar için küresel bir aktarım ve artırım sistemine dönüştüren ve gittikçe karmaşık hale bürünen şebeke vardır.[6] Sandra Navidi'nin *Superhubs* kitabında anlattığı dünya, bazılarına göz kamaştırıcı gelebilir. Onun ifadesiyle, bir "seçkin azınlık", aralarından sadece yirmisinin adını verdiği bir kesim "en özel ve en güçlü varlığı, yerküreyi saran benzersiz bir kişisel ilişkiler şebekesini yönetiyor". Bu ilişkiler daha da az sayıda kurumla pekiştirilip sürdürülüyor: Massachusetts Teknoloji Enstitüsü, Goldman Sachs, Dünya Ekonomik Forumu, aralarında Clinton Küresel Girişimi'nin de bulunduğu üç hayır kuruluşu ve New York'taki Four Seasons restoranı.[7] Donald J. Trump'ın 2016'daki başarılı seçim kampanyasının ana mesajlarından biri ise bunların, alt ettiği aday Hillary Clinton'da timsalleşen "batık ve yoz siyasal düzen"in arkasındaki "küresel özel çıkar çevreleri" olduğuydu.[8]

2016 ABD başkanlık seçimine ilişkin bir açıklama, Fox News'tan Facebook'a ve kazanan adayın tercih ettiği şebeke Twitter'a* kadar medya şebekelerinin oynadıkları rollere ilişkin bir değerlendirme yapılmadığında eksik kalır. Seçimin çok sayıdaki ironilerinden biri, Trump'ın şebeke güdümlü kampanyasının büyük ölçüde Clinton'ın elit şebekesini, aslında üçüncü evliliğinde Clinton çiftinin hazır bulunuşunun gösterdiği üzere, geçmişte bizzat Trump'ın da mensup olduğu bir şebekeyi topa tutmasıydı. Seçimden daha birkaç yıl önce, Trump'ın onayıyla vitamin takviyesi benzeri ürünler satmak üzere 2009'da kurulan "The Trump Network" batmıştı. Trump seçimi kaybetmesi halinde, bunu bir televizyon şebekesi olarak faaliyete geçirecekti. Seçimi kazanmasını sağlayan birçok sebepten biri, WikiLeaks web sitesini ve RT televizyon şebekesini başlıca araçlar olarak kullanan Rus istihbarat şebekesinin seçim sürecinde rakibinin itibarını sarsmak için elinden geleni yapmasıydı. ABD istihbarat kuruluşlarının gizlilik derecesi kısmen kaldırılmış bir raporunun ifadesiyle, "Dışişleri Bakanı Clinton'ı karalamak, seçilme şansını ve olası başkanlığını zora sokmak" üzere "Rusya devlet başkanı Vladimir Putin'in 2016'da bir etkileme kampanyası talimatını vermesi" Kremlin'in Trump'tan yana "açık tercih"ini yansıtır. Rapora göre, Temmuz 2015'te "Demokrat Parti Ulusal Komitesi şebekelerine sızan ve bu erişimi en azından Haziran 2016'ya kadar sürdüren Rus istihbaratı", WikiLeaks aracılığıyla elde ettiği e-postaları sistematik olarak yayımladı. Öte yandan, "Rusya'nın yerli medya aygıtları, küresel izleyici kitlesine yönelik RT ve Sputnik gibi mahreçler ve bir yarı resmi trol şebekesinden oluşan devlet güdümlü propaganda makinesi, Kremlin'in Rus ve uluslararası izleyici kitlesine mesaj verdiği bir platform işlevini görerek, etkileme kampanyasına katkıda bulundu."[9]

---

* Bu satırların yazıldığı an itibariyle, Donald J. Trump'ın Twitter'da 18,9 milyon takipçisi var. Sayı bakımından onu sadece kırk iki kişi ya da kurum geçiyor. [Kasım 2019 tarihi itibariyle bu takipçi sayısı 67 milyona ulaşmış durumda. (e.n.)]

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Trump'ın kazanmasının başka bir sebebi ise Irak ve Şam İslam Devleti (DAEŞ) olarak bilinen İslamcı terörist şebekesinin seçimden önceki on iki ay boyunca, ikisi ABD'de (San Bernardino ve Orlando) olmak üzere çok sayıda saldırıya girişmesiydi. Bu saldırılar Trump'ın "bu ülkede radikal İslam'a destek şebekeleri"ni "açığa çıkarma", "kazıma" ve "teker teker yok etme", ayrıca "İran'ın küresel terör şebekesini toptan çökertme" yönündeki vaatlerinin çekiciliğini artırdı.[10]

Kısacası, "şebeke çağı"nda yaşamaktayız.[11] Joshua Ramo buna "Şebeke Gücü Çağı" adını veriyor.[12] Adrienne Lafrance "İç İçe Geçiş Çağı" terimini tercih ediyor.[13] Parag Khanna "Küresel Şebeke Devrimi"nin haritasını çıkaracak "Bağlantı Grafiği" diye yeni bir disiplin bile öneriyor.[14] Manuel Castells'e göre, "şebeke toplumu insan yaşantısında nitel bir değişimi temsil ediyor".[15] Şebekeler kamu alanını ve beraberinde de demokrasiyi dönüştürüyor.[16] Peki, bu iyi mi, kötü mü? "Mevcut şebeke teknolojisi [...] gerçekten yurttaşların yararına" diye yazıyor Google'un başındaki Jared Cohen ve Eric Schmidt. Onlara göre, her yerde siyaset açısından gerçek anlamda "oyunun kurallarını değiştirici" sonuçlar doğuracak şekilde "hemen tepki veren bir şebekeyle bu kadar çok insanın birbirine bağlanması daha önce hiç görülmemiş" bir durumdur.[17] Alternatif bir bakış ise Google gibi küresel şirketlerin ulusal egemenliği ve onu mümkün kılan kolektivist siyaseti aşındırmaya dönük şebekelerden yararlanarak, sistematik bir "yapısal tahakküm" elde ettiğidir.[18]

Şebekelerin uluslararası sisteme etkisi için aynı soru yöneltilebilir: Bu iyi mi, kötü mü? Anne-Marie Slaughter devletlerarası diplomasiye özgü geleneksel "satranç tahtası"nı şeffaflık, uyarlanabilirlik ve ölçeklenebilirlik gibi avantajları olan yeni "şebekeler [...] ağı"yla birleştirerek, küresel siyaseti yeniden düzenlemenin akla yakın olduğu kanısındadır.[19] Ona göre, geleceğin devlet kadınları "bağlantı stratejileri" sayesinde "hükümetlerle birlikte söz geçiren ve liderlik eden ağ oyuncuları" olacaklardır.[20] Parag Khanna küresel şirketler, mega-kentler, "havaalanı metropolleri" ve "bölgesel topluluklar"ın "çok taraflı devasa bir oyun"u andıracak şekilde, ekonomik avantaj için sonu gelmez ama esasen barışçıl bir "çekişme" içine gireceği bir "tedarik zinciri dünyası"nı keyifle bekliyor.[21] Buna karşılık, sadece Joshua Ramo değil, akıl hocası Henry Kissinger da böyle eğilimlerin küresel istikrarı güçlendirme ihtimalinden kuşkulu gibidir. Kissinger'a göre, "sosyal, finansal, sınai ve askeri sektörlerde şebekeli iletişimin yaygınlığı",

> [...] zayıf noktaları kökten değiştirmiştir. Çoğu kuralı ve düzenlemeyi (tabii ki birçok düzenleyicinin teknik kavrayışını da) geride bırakarak, bazı bakımlardan doğal ortamı yaratmıştır; [...] Hobbes bundan kaçınmanın bir siyasal düzen yaratmadaki itici gücü sağladığını belirtir. [...] Gerek diplomasi, gerek strateji alanında siber güçler arasındaki ilişkilerin yapısında asimetri ve yaradılıştan

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

> gelme bir tür dünya düzensizliği vardır. [...] Uluslararası davranışa ilişkin bazı kuralların açıklığa kavuşturulmaması halinde, sistemin iç dinamiklerinden bir kriz doğacaktır.[22]

Bazılarının ileri sürdüğü gibi, "birinci dünya siber savaşı" çoktan başlamışsa, bunun şebekeler arası bir savaş olduğu söylenebilir.[23]

En korkutucu ihtimal, tek bir küresel şebekenin sonunda *Homo sapiens*'i gereksiz kılması ve ardından soyca tüketmesidir. Yuval Harari *Homo Deus* kitabında, yazılı dil, para, kültür ve ideolojiye, yani karbon esaslı insan sinir şebekelerinin ürünlerine dayanan büyük ölçekli "kitlesel işbirliği şebekeleri" çağının yerini, algoritmalara dayanan silikon esaslı bilgisayar şebekelerinin yeni bir dönemine bıraktığını ileri sürer. Bu şebekede algoritmalar açısından taşıdığımız önemin şu anda hayvanların bize göründüğü düzeyde olduğunu çok geçmeden göreceğiz. Şebekeden kopukluk birey için ölüm anlamına gelecek, çünkü şebeke gün boyu sağlığımızı izliyor olacak. Ama bağlantı sonuçta türümüzün tükenişi anlamına gelecek: "Bizzat kutsal saydığımız kıstaslar bizi, tarihe karışıp mamutlara ve Çin nehir yunuslarına katılmaya mahkûm edecek."[24] Harari'nin insan geçmişine dair iç karartıcı değerlendirmesi temelinde, bu düpedüz çölümüz gibi görünecek.[25]

Elimizdeki kitap gelecekten ziyade geçmişle ilgili; daha doğru bir ifadeyle, hayallere dalmak ya da son yönelimler doğrultusunda gelişigüzel tasarımlar kurmak yerine, esasen geçmişi inceleyerek geleceği öğrenmeyi amaçlıyor. Böylesine hızlı bir teknolojik buluş döneminde tarihten öğrenilecek çok şey olduğundan kuşku duyanlar var ve üstelik bunlar Silikon Vadisi'yle sınırlı değil.[26] Nitekim az önce özetlediğim tartışmada genellikle sosyal şebekelerin yeni bir olgu olduğu ve şimdiki yaygınlığın geçmişte hiç görülmediği varsayılır. Bu yanlıştır. Sürekli üzerine konuşuyor olsak bile işin gerçeği şu ki, çoğumuz şebekelerin işleyişine dair çok sınırlı bir anlayışa sahibiz ve nereden geldikleri hakkında hemen hemen hiçbir şey bilmemekteyiz. Doğal dünyada ne kadar yaygın olduklarını, bir canlı türü olarak evrim sürecimizde nasıl kilit bir rol oynadıklarını ve insan geçmişinin ayrılmaz bir parçası olduklarını büyük ölçüde gözden kaçırmaktayız. Dolayısıyla, geçmişte şebekelerin önemini küçümseme ve yanlış bir yaklaşımla, tarihin bize öğretecek hiçbir şeyinin olmadığını varsayma eğilimi içindeyiz.

Elbette, günümüz dünyasında gördüğümüz ölçüde büyük şebekeler hiç olmamıştır. Bilgi (ve keza hastalıklar) hiç bu kadar hızlı yayılmamıştır. Ama ölçek ve hız her şey demek değildir. Geçmişin daha küçük, daha yavaş şebekelerini incelemezsek, çağımızın büyük çaplı ve hızlı şebekelerini asla anlayamayız, özellikle de şebeke çağının bizi sevindirici bir özgürlüğe mi, yoksa sinsi bir anarşiye mi götürdüğüne dair bir ipucu yakalayamayız. Zira şebekeler eskiden de yaygındı ve doğrusu bazen de çok güçlüydü.

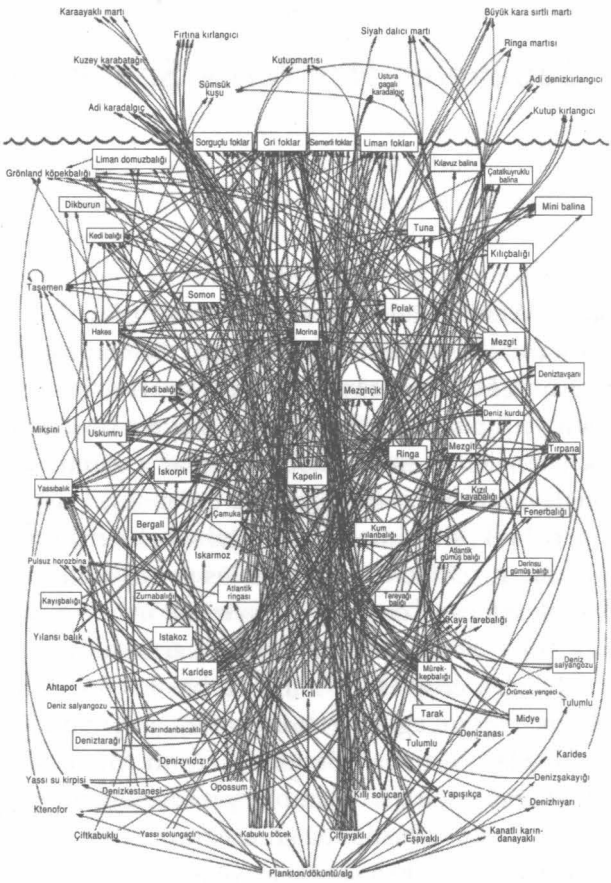
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

3.
Şebekeler, Her Yerde Şebekeler

Fizikçi Geoffrey West'in ifadesiyle doğal dünya "işleyişi verimli, alan doldurucu, dallara ayrılmış şebekeler"den oluşur. Bunlar insan dolaşım sisteminden bir karınca kolonisine varana kadar şaşırtıcı bir çeşitlilik gösterir. Hepsi de yirmi yedi büyüklük kertesi gibi hayret verici bir aralık içinde, makroskobik hazneler ve mikroskobik alanlar arasında enerji ve madde dağıtımını sağlayacak bir evrimle ortaya çıkmıştır. Hayvanlardaki dolaşım, solunum, böbrek, sinir sistemleri doğal şebekelerdir. Bitkilerin damar sistemleri, hücrelerin içindeki mikrotubulüs ve mitokondriya şebekeleri de öyledir.[1] Yuvarlak solucan *Caenorhabditis elegans*'ın beyni, kapsamlı haritası çıkarılmış tek sinir şebekesidir; ama daha karmaşık beyinler de zamanı gelince aynı işlemden geçecektir.[2] Modern biyoloji solucan beyinlerinden besin zincirlerine ("besin ağları") kadar varan, yeryüzündeki yaşamın her düzeyinde şebekeler saptıyor.[3] Genom dizilimi "düğümleri genler, bağlantıları ise tepkime zincirleri" olan bir "gen düzenleme şebekesi"ni açığa çıkarmıştır.[4] Kendi okul atlasınızda göreceğiniz üzere, nehir deltası da bir şebekedir. Tümörler büyürken şebekeler oluştururlar.

Bazı sorunlar ancak şebeke analiziyle çözülebilir. Bilim uzmanları 1999'da San Francisco Körfezi'ni etkileyen büyük çaplı alg çoğalmalarını açıklamaya çalışırken, asıl sebebi saptamak için önce deniz canlıları şebekesinin haritasını çıkarma gereğini duydular. İnsan belleğinin hipokampusta olduğunu saptamak için sinir şebekelerinin benzer bir harita dökümü gerekti.[5] Yirmi yıl önce Georgia'nın Rockdale ilinde gençleri saran bir salgının açıkça gösterdiği üzere, bir bulaşıcı hastalığın yayılma hızı insan bağışıklığını alt etme gücü kadar, buna maruz kalan topluluğun şebeke yapısıyla da ilişkilidir.[6] Son derece bağlantılı birkaç mihrakın varlığı, ilk baştaki yavaş gelişme evresinden sonra, hastalığın yayılışını katlamalı artırır.[7] Başka bir deyişle, "temel çoğalma sayısı" (hastalığı kapmış tipik bir kişinin bulaştırmasıyla hastalanan yeni kişi sayısı) birden fazla olduğunda, hastalık salgın haline gelir; birden az olduğunda ise ortadan kalkar. Ama bu temel çoğalma sayısı hastalığın kendi yapısından gelen bulaşıcılığı kadar, şebekenin yapısıyla da belirlenir.[8] Şebeke yapıları bir hastalığa teşhis konulma hızını ve doğruluğunu da belirleyebilir.[9]

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

2. Kuzeybatı Atlas Okyanusu'ndaki "Scotia Sahanlığı" için kısmi bir besin ağı. Oklar av türlerinden avcı türlerine doğru gider.

Tarihöncesinde *Homo sapiens* şebeke kurma, yani iletişime girme ve toplu davranma gibi benzersiz bir yeteneğe sahip ve işbirliğine yatkın bir maymun olarak ortaya çıktı; bizi bütün diğer hayvanlardan ayırt eden özellik budur. Evrim biyoloğu Joseph Henrich'in ifadesiyle, sadece daha büyük beyinli, daha az tüylü şempanzeler değiliz; bir canlı türü olarak başarımızın sırrı "içinde yer aldığımız toplulukların ***kolektif beyninde*** [...] yatar".[10] Şempanzelerden farklı yanımız, bilgi aktararak ve paylaşarak, sosyal düzeyde öğrenmemizdir. Evrim antropoloğu Robin Dunbar'a göre, daha büyük beynimiz daha gelişkin yeni korteksiyle, 150 dolayında (yani şempanzelerin yaklaşık üç katı) bireyden oluşan nispeten büyük sosyal gruplar halinde iş görmemizi sağlayacak bir evrim geçirmiştir.[11] Doğrusu, türümüze *Homo dictyous* ("şebeke insanı") adı verilmelidir; çünkü sosyolog Nicholas Christakis ve James

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Fowler'ın ifadesiyle, "beynimiz sosyal şebekelere uygun yapıda"dır.[12] Etnograf Edwin Hutchins'in bu özellik için önerdiği terim "dağıtık biliş"tir. İlk atalarımız "zorunlu işbirliğine giren yiyecek arayıcıları"ydılar; böylece yiyecek, barınma ve ısınma için karşılıklı bağımlı hale geldiler.[13] Konuşma dilinin gelişimi, ayrıca beyin kapasitesi ile yapısındaki bağlantılı ilerlemeler, tımar gibi maymun uğraşlarından evrimle gelişmeler sağlayan sürecin bir parçası olarak ortaya çıkmış olabilir.[14] Sanat, dans ve ayin gibi uğraşlar için de aynı şey söylenebilir.[15] Tarihçi William H. McNeill ve J. R. McNeill'in ifadesiyle, ilk "dünya çapında ağ" aslında yaklaşık 12.000 yıl önce ortaya çıktı. İnsan sahip olduğu eşsiz sinir şebekesiyle, şebeke kurmak *için* yaratılmış gibiydi.

Yani, sosyal şebekeler insanların doğal güdülerle oluşturdukları yapılardır. Bizzat bilgiyle ve bunu iletmede kullandığımız çeşitli ifade biçimleriyle başlayan bu süreç, içimizden sadece bazıları ayrıntılı soyağacı bilgisine sahip olsa bile, hepimizin ister istemez mensup olduğu soyağaçları için de geçerlidir. Şebekeler türümüzün yeryüzüne yayılmasını sağlayan yerleşim, göç ve melezleşme kalıplarının yanı sıra, önceden tasarlamayı ve öncülük etmeyi fazla gerektirmeksizin belirli aralıklarla yarattığımız pek çok kültü ve modayı kapsar. İleride göreceğimiz üzere, sosyal şebekeler özel gizli derneklerden açık kaynaklı akımlara kadar, her türlü şekil ve büyüklükle karşımıza çıkar. Bazıları kendiliğinden ve öz-örgütlemeli niteliktedir; bazıları ise daha sistematik ve düzenlidir. Yazılı dilin icadıyla başlamak üzere, bütün olup bitenler yeni teknolojilerin şebeke kurma yönündeki doğuştan gelme, kadim güdümüzü kolaylaştırmasından ibarettir.

Ancak ortada bir muamma vardır. Yazılı tarihin büyük bölümünde, hiyerarşiler kapsam ve ölçek bakımından şebekelere ağır bastılar. Erkekler ve kadınlar çoğunlukla gücün en tepedeki bir kabile şefi, feodal bey, kral ya da imparatorun elinde toplandığı hiyerarşik yapılar halinde örgütlendiler. Buna karşılık, ortalama bireyin şebekesi güdük bir ölçekte kaldı. Tipik köylü (yazılı tarihin büyük bölümünde çoğu insan için aşağı yukarı geçerli kimlik), aile denilen ufak bir kümeye sıkışmış durumdaydı; içinde yer aldığı biraz daha büyük küme olan köyün de dış dünyayla hemen hiç bağlantısı yoktu. Daha yüz yıl önce çoğu insanın yaşam tarzı böyleydi. Bugün bile Hint köylerinin sakinleri olsa olsa "bir sosyal yamalı bohçayla, [...] her kliğin ancak mensuplarının işbirliğini sürdürmesine yetecek büyüklükte olduğu bir küçük klikler birliğiyle" bağlantılıdır.[16] Böyle dışa kapalı topluluklarda, genelde dedikoducu olarak bilinen "dağıtım merkezi" kişiler kilit bir rol üstlenirler.[17]

Küçük ölçekli geleneksel şebekeler öylesine bunaltıcıydı ki, bazı kişiler tam bir yalnızlığa çekilmeyi tercih ettiler. Robert Burns'ün "Hiç Kimse" şarkısı, kendine yeterliliği kafa tutucu bir tür bağlantısızlık olarak yüceltir:

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Bir karıcığım var benim,
Kimseyle paylaşmam onu;
Ne kendimi boynuzlatırım,
Ne de boynuzlarım kimseyi.

Elimde birkaç kuruşum var,
Kimsenin minneti yok onda;
Ne borç veririm isteyene,
Ne de borçlanırım kimseye.

Kimsenin efendisi değilim,
Köle de olmam kimseye;
Belimde durur sağlam kılıcım,
Yumruk yemem kimseden.

Hep şen ve özgür kalacağım,
Kimse için değmez üzülmeye;
Madem hiç aldıran yok bana,
Ben de aldırmam kimseye.

Böyle tek başına olmayı seven kişiler, western sinemasının "maskeli süvari" ve "kasabadaki yabancı" gibi tiplerle sürekli işlediği kahramanlardır. Coen Kardeşler'in *Kansız* (1984) filminde, anlatıcı dizginsiz, vahşi bir bireycilik dünyasında yaşar. "Böyle yakınmayı sürdürsen" der. "Komşuna dertlerini anlatıp yardım istediğinde, hemen toz olduğunu göreceksin. Şimdi Rusya'da herkesin herkese arka çıkacağı bir düzen kurmaya çalışıyorlarmış – sonuçta söylenen şey bu. Ama benim bildiğim yer Texas. Bizim buralarda [...] insan tek başınadır."[18]

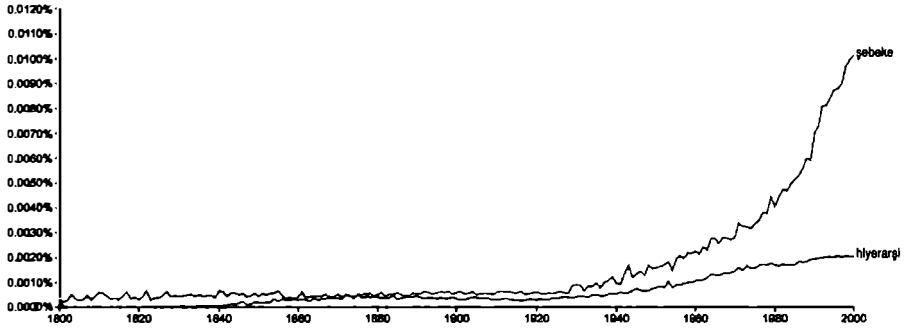
Ne var ki, böyle azgın bireycilik kural değil, istisnadır. John Donne bunu "Devotions upon Emergent Occasions" ("Ansızın Ortaya Çıkan Durumlar Üzerine Dualar") risalesinde şu unutulmaz sözlerle ifade eder:

> Hiç kimse bir ada değildir, tamamen kendi başına değildir; her insan kıtanın bir parçası, bütünün bir parçasıdır. Denizin bir toprak parçasını, bir burnu alıp götürmesiyle Avrupa'nın küçülmesi, dostuna ya da sana ait bir malikânenin elden çıkması gibidir. Herhangi bir insanın ölümü beni azaltır, çünkü insanlıkla iç içeyim; bu bakımdan *çan çalındığında kimin öldüğünü sorma hiç; senin için çalıyordur o.*

İnsan sahiden bir sosyal hayvandır ve insandan kaçan kişi sakındığı kadar sakınılır da. Asıl muamma ise doğası gereği şebeke kurmaya yatkın varlıklar olarak, niçin ve nasıl bu kadar uzun süre dikey yapılı ve katı biçimde kurumlaşmış hiyerarşilere köle kaldığımızdır.

Hiyerarşi kelimesinin kökeni antik Yunancada düz çeviriyle "başrahip hükümranlığı" anlamına gelen *hierarkhia*'dan gelir; ilk kez meleklerin semavi

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

3. İngilizce yayınlarda 1800-2008 arasında "şebeke" ve "hiyerarşi" kelimelerinin görülme sıklığına ilişkin Google n-gramı.

düzenini tarif etmek, daha genel düzeyde de manevi ya da dünyevi yönetişimin katmanlı bir düzenini nitelendirmek için kullanılmıştır. Buna karşılık, "şebeke" kelimesi ta 16. yüzyıla kadar iple örülen ağın ötesinde bir şey ifade etmezdi. Shakespeare "örgü" ve "ağ" kelimelerini (Iago'nun Othello'ya yönelik tertibini "herkesi tuzağa düşürecek bir ağ" olarak nitelendirişinde olduğu gibi) ara sıra mecazi anlamda kullanır; ama bizzat "şebeke" kelimesi oyunlarının hiçbirinde geçmez.[19] Her ne kadar 17. ve 18. yüzyılların bilim insanları doğada örümcek ağından insan damar sistemine kadar uzanan şebekelerin varlığını saptadılarsa da, terim ancak 19. yüzyılda daha mecazi anlamda kullanılmaya başladı. Coğrafyacılar ve mühendisler suyollarını ve demiryollarını, yazarlar da insanlar arasındaki ilişkileri şebeke olarak nitelendirdiler. Coleridge bir "mülkiyet şebekesi"nden (1817), Freeman bir "feodal imtiyaz şebekesi"nden (1876) söz etti.[20] Bununla birlikte, 1880'lere kadar yayımlanan İngilizce kitaplarda "hiyerarşi" kelimesine rastlama ihtimali "şebeke" kelimesine kıyasla daha yüksekti (bkz. Şekil 3). Geriye dönük bir bakışla, Anthony Trollope'un *Phineas Finn* (1869) romanındaki siyasal ve sosyal ilişkileri şebeke analizine tabi tutmak mümkündür;[21] ama metinde "şebeke" kelimesi tek bir sefer bile geçmez. "Şebeke"ler ancak 20. yüzyılın sonlarında çoğalmaya başladı; önce ulaşım ve elektrik şebekeleri, ardından telefon ve televizyon şebekeleri, son olarak da bilgisayar şebekeleri ve sosyal şebekeler karşımıza çıktı. Amaçlı, kariyer yönelimli sosyalleşmeyi ifade eden "şebeke kurma" fiili 1980'de dile girdi.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

4.
Hiyerarşiler Niçin Var?

Venedik'e giden bir turist bir öğle sonrasını şirin, sakin Torcello Adası'nı gezmeye ayırmalıdır. Orada Santa Maria Assunta Katedrali'nin içinde hiyerarşiyle kastettiğimiz şeyin kusursuz bir resmi vardır (bkz. Resim 1). Bu 11. yüzyıl mozaiğinde kıyamet, Mesih en üstte ve cehennem ateşleri en altta olmak üzere, beş katlı olarak tasvir edilir.

Çoğu insan hiyerarşiyi aşağı yukarı böyle görür: Merkezi ve yukarıdan aşağıya komutla, kontrol ve iletişimle ayırt edilen dikey yapılı örgütler. Tarihsel bakımdan aile esaslı klanlar ve kabilelerle başlayan bu yapılaşmanın içinden (ya da ona karşı) kurallar geliştirilmiş bir işbölümü ve iş sıralaması üzerine kurulu daha karmaşık ve katmanlı kurumlar ortaya çıktı.[1] Modern çağda çoğalan hiyerarşi çeşitleri arasında ticari bağ içeren ve sıkıca düzenlenmiş kent yönetimleri, daha büyük, çoğunlukla monarşik ve tarıma dayalı devletler, kilise olarak bilinen merkezi yönetimli kültler, devletlerin bünyesindeki ordular ve bürokrasiler, kalifiye mesleklere girişi denetim altında tutmaya yönelik loncalar, modern çağın başından itibaren belli piyasa işlemlerini içselleştirerek, kapsam ve ölçek ekonomilerinden yararlanmaya çalışan özerk şirketler, üniversiteler gibi akademik kuruluşlar ve imparatorluk olarak bilinen çok uluslu büyük devletler sayılabilir.

Hiyerarşik düzenin yeğ tutulmasını sağlayan can alıcı sebep, yetki kullanımını daha verimli kılmasıydı. "Büyük adam"ın elindeki merkezi kontrol, ne yapmak gerektiğine dair vakit alıcı ve her an tırmanıp yıkıcı çatışmaya dönüşebilecek tartışmaları ortadan kaldırmaya ya da en azından azaltmaya elverişliydi.[2] Felsefeci Benoît Dubreuil'e göre, adli ve cezai yetkiyi, yani yasaları ihlal edenleri cezalandırma yetkisini bir kişiye ya da elit tabakaya devretmek, halkın çoğunluğunun sesini kesip tarlada çalışmasını gerektiren tarım ağırlıklı toplumlar için en uygun çözümdü.[3] Savaşın rolünü öne çıkaran Peter Turchin'e göre ise askeri teknolojideki değişiklikler hiyerarşik örgütlenmeye dayalı devletler ile orduların yaygınlaşmasını özendirdi.[4]

Dahası, mutlakıyetçilik bir sosyal kenetlenme kaynağı olabilirdi. Çarlık polis şefi Nikiforiç 1890 dolaylarında genç Maksim Gorki'ye, "Örümcek ağına benzer görünmez bir ip vardır ki, dosdoğru İmparator Majesteleri Üçüncü Aleksandr'ın yüreğinden çıkar" diye açıklamıştı. "Bakanlar ve vali ekselansları yoluyla bütün makamlardan geçen başka bir ip bana ve hatta

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

en düşük rütbedeki askere kadar ulaşır. Her şey bu iple ve onun görünmez gücüyle [...] birbirine bağlanıp kenetlenmiştir."[5] Gorki'nin ömrü Stalin'in o görünmez ipi çarların en uçuk düşlerinin ötesine geçecek sosyal denetimin çelik kablolarına dönüştürmesini görmeye yetti.

Ancak otokrasinin kusuru da apaçıktır. Ne kadar yetenekli olursa olsun, hiç kimse imparatorluk yönetmenin bütün güçlükleriyle başa çıkma kapasitesini taşımaz ve mutlak gücün yozlaştırıcı ayartmalarına karşı koyamaz. Hiyerarşik devlete yönelik eleştiriler hem siyasal hem ekonomik gerekçelere dayanır. Bazı aksaklıklara uğramış olsa bile, Batı dünyası 18. yüzyıldan beri demokrasi, en azından bağımsız mahkemelerle ve bir tür temsili organla sınırlanmış hükümet konusunda, Antikçağ ve Rönesans siyaset teorisyenlerinin öngördüğünden daha olumlu bir görüşü benimsemiştir. Siyasal özgürlüğün özünde taşıdığı çekiciliğin dışında, daha kapsayıcı yönetimler daha kalıcı ekonomik gelişmeyle bağlantılı gibidir.[6] Nüfus artışının ve teknolojik ilerlemenin beraberinde getirdiği karmaşıklıkla da daha iyi başa çıkar. Üstelik başsız kalmaktan daha az etkilenir; tek adamın hükmettiği durumlarda, ona yönelik suikast bütün hiyerarşik sistemi çökertebilir. Öte yandan, Adam Smith'ten beri iktisatçılar serbest piyasaya özgü kendiliğinden düzeni, kaynak dağıtımında özel sektör tekelciliğine ya da aşırı güçlü hükümete kıyasla özünde daha iyi olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Hiç kuşkusuz, tarihteki otokratik yöneticilerin büyük bir kısmı uygulamada piyasaya hatırı sayılır bir güç bırakmışlardır, her ne kadar bazen mevzuat, vergi ve ara sıra müdahale yoluyla işleyişine yön vermiş olsalar da. Arketip Ortaçağ ya da erken modern çağ kentinde (sözgelimi Toskana'daki Siena'da) seküler iktidarı temsil eden kulenin, piyasa işlemleri ile diğer kamusal alışveriş biçimlerinin yürütüldüğü meydanın hemen yanı başında durmasının ve aslında onu gölgede bırakmasının sebebi budur (bkz. Resim 6). Dolayısıyla Friedrich Hayek'in yolundan giderek, devlet ve piyasa arasında basit bir ikilik olduğu sonucunu çıkarmak bir hata olur. Bunun sebebi sadece piyasanın işlediği yasal çerçevenin devletçe tanımlanması değil, müteveffa Max Boisot'un ileri sürdüğü üzere, bizzat piyasaların ve bürokrasilerin tıpkı klanlar ya da feodal yurtluklar gibi, bilgi paylaşma şebekelerinin ideal tipleri olmalarıdır.[7]

Gayriresmi şebekeler ise farklıdır. Örgütlenme sosyoloğu Walter Powell'a göre, böyle şebekelerde "işlemler ayrı alışverişlerle ya da idari emirle değil, karşılıklı, tercihli, birbirini destekleyici eylemlerde bulunan kişilerden oluşmuş şebekeler aracılığıyla gerçekleşir; [...] bunlar ne piyasanın açık ölçütlerine ne hiyerarşinin bildik paternalizmine dayanır".[8] Kurumsal yönetişim üzerine araştırma yapanlar öteden beri şebekelerin bazı ekonomilerde şirket yönetimlerini birbirine bağlama rolünün farkındadırlar. Japon *keiretsu* grupları böyle birçok iş dünyası şebekelerinden sadece biridir. Bu tür düzenlemeler

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Adam Smith'in şu meşhur saptamasını hatırlatır: "Aynı meslekten insanlar eğlenme ve oyalanma için bile olsa, nadiren bir araya gelirler; ama sohbetleri halka karşı bir komployla ya da fiyatları yükseltmeye dönük bir entrikayla sonuçlanır."* Bazı siyaset uzmanları da şebekelerin bir ara alanı kapladığını fark etmişlerdir.[9] Alışveriş konusu banknotlardan ziyade yetenekler olsa bile, bir şebekeye katılanlar gizlice ticari ilişkiye mi girerler?[10] Şebekeler düpedüz çok gevşek yapılı şirketler midir?[11] Şebeke teorisyenleri böyle sorulara yıllarca cevaplar aramışlardır; ancak çalışmaları çok yakın zamana kadar özellikle tarihçilerce sıklıkla göz ardı edilmiştir.

* *The Wealth of Nations*, Kitap I, Bölüm 10. Düz çeviriyle "başsız birlik" anlamına gelen *keiretsu*, bir dizi kuruluşun genellikle karşılıklı küçük hisseler alarak birbirine bağlandıkları kurumsal yapıya verilen addır. Çoğu kez ilgili şirketler örneğin bir tedarik zincirinde ortak olurlar.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

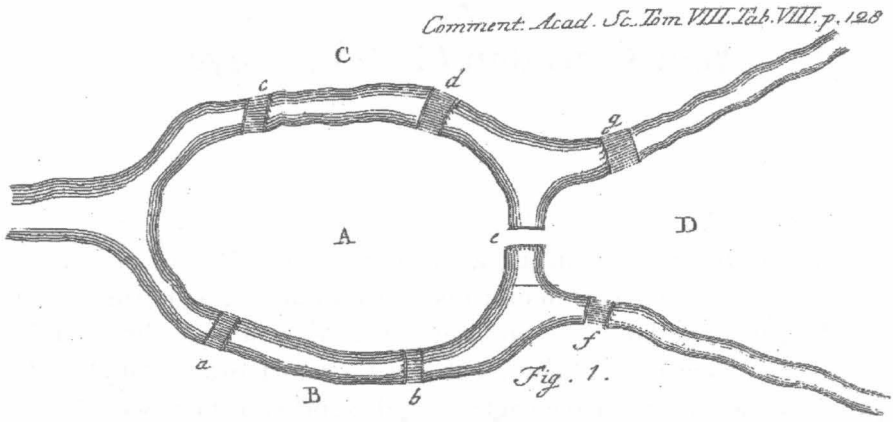
5.
Yedi Köprüden Altı Kademeye

Şebekeleri biçim bakımından incelemenin geçmişi ta 18. yüzyıl ortalarına, felsefeci Immanuel Kant'ın ömrü boyunca yaşadığı Doğu Prusya kenti Königsberg'in en parlak dönemine kadar iner. Bu kentte görülmeye değer yerlerden biri, Pregel Nehri üstünde iki yakayı nehrin ortasındaki iki adaya, ayrıca bu adaları birbirine bağlayan yedi köprüydü (bkz. Şekil 4). Her yedi köprüden sadece bir sefer geçecek bir yürüyüş yapmanın yolu, kentin yerlileri için bildik bir bilmeceydi.* Bu probleme ilgi duyan İsviçre asıllı büyük matematikçi Leonhard Euler 1735'te, böyle bir yürüyüşün imkânsız olduğunu biçimsel açıdan gösteren şebeke teorisini geliştirdi. Basitleştirilmiş grafikte (bkz. Şekil 5) nehrin ana yakası ile biri küçük, diğeri büyük iki adayı temsil eden dört "düğüm" ve onları birbirine bağlayıcı köprüleri temsil eden yedi "eşik" vardır. Euler bir yolun her eşiği sadece bir sefer geçme olasılığının düğüm *kademesine*, yani her düğüme değen eşik sayısına bağlı olması gerektiğini biçimsel düzeyde ortaya koydu. Grafikte ya eşik sayısı tekli ya eşiksiz iki düğüm bulunmalıdır. Königsberg köprüleriyle ilgili grafikte (biri beş eşikli, diğerleri üç eşikli) bu türden dört düğüm bulunduğuna göre, Euler tarzı bir yolu olamaz. Her köprüyü sadece bir sefer geçen bir yol ancak bir eşik (iki adayı bağlayan bir köprü) çıkarıldığında mümkün olur; bu durumda sadece iki düğümün tek sayılı bir kademesi olur. Euler'in ilk başta "konum geometrisi" adını verdiği grafik teorisinin temel birimleri o zamandan beri düğüm (ya da tepe noktası) ve eşik (ya da bağlantı) olarak anılır.

19. yüzyılın bilim erbabı bu çerçeveyi haritacılıktan elektrik devrelerine ve organik bileşenlerin izomerlerine kadar hemen hemen her şeye uyguladı.[1] John Stuart Mill, Auguste Comte ve (ABD tarihinin başlarında renkli cemiyet yaşamının Amerikan demokrasisinin işleyişi açısından can alıcı olduğunu kavrayan) Alexis de Tocqueville başta olmak üzere, o çağın büyük siyasal düşünürlerinden bazılarının aklına, *sosyal* şebekelerin de olabileceği fikri elbette geldi. Ancak hiçbiri bu kavrayışı şekillendirmeye girişmedi. Dolayısıyla sosyal şebekeleri incelemenin öğretmen ve amatör sosyal bilimci Johannes

* Kant'ın kent ahalisine saatlerini ona göre kurduracak kadar dakik olduğu söylenen günlük yürüyüşü maalesef yedi köprüyü kapsamazdı. Şair Heinrich Heine'a göre, Lindenallee boyunca bir aşağı bir yukarı sekiz defa yürümeyi tercih ederdi. Caddenin daha sonraları Felsefeci Yolu olarak anılması buradan gelir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

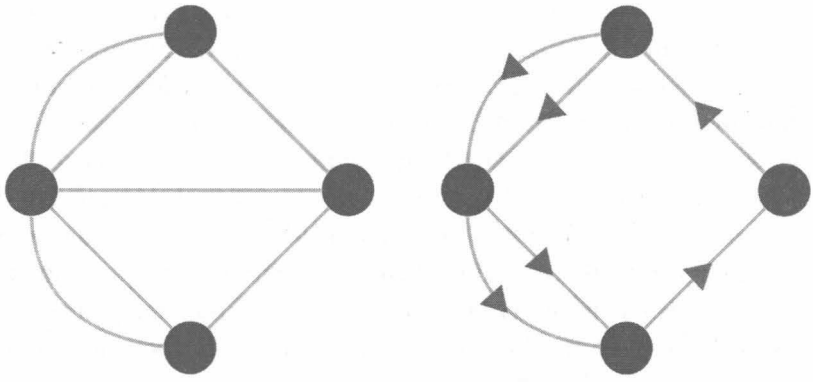

4. Euler'in *Solutio problematis ad geometriam situs pertinentis* kitabındaki Şekil 1 (1741). Euler'in teoremini test etmek isteyenler, ilk yedi köprüden ikisinin İkinci Dünya Savaşı'nda kente yönelik bombardımandan kurtulamaması ve kentin Sovyet denetimindeki Kaliningrad'a dönüşmesinden sonra diğer ikisinin yıkılması nedeniyle bunu artık yapamazlar.

Delitsch'in 1880-1881 öğretim yılında ders verdiği elli üç erkek çocuğun arkadaşlık haritasını gösteren bir matrisi 1900'de yayımlamasıyla başladığı söylenebilir.[2] Delitsch oğlanların sosyal yakınlıkları ve (o dönemde sınıfta oturma düzenine temel oluşturan) akademik sıralamaları arasında yakın bir ilişki saptadı. Biraz benzer bir çalışma otuz yıl sonra New York'ta, Avusturya asıllı ama Freud karşıtı garip psikiyatr Jacob Moreno'nun Hudson'daki bir ıslahevinde "asi" kızlar arasındaki ilişkileri incelemek üzere sosyogramları kullanmasıyla yapıldı. *Who Shall Survive?* (1933; "Kim Hayatta Kalacak?") adıyla yayımlanan araştırmasında, 1932'de kaçak kızların sayısındaki artışı, okulun hem ırk hem cinsiyet düzeyindeki "çekim ve itim" üzerine kurulu sosyal şebekesinde kaçakların konumları çerçevesinde açıklamanın mümkün olduğunu gösterdi (bkz. Resim 2). Bu süreçte "insanlığa hükmeden sosyal güçler"in devreye girdiğini ileri süren Moreno'ya göre, kitabı "yeni bir İncil, sosyal davranış için, insan toplumları için İncil" olacaktı.[3]

Otuz yıl sonra dilbilimci ve bibliyograf Eugene Garfield alıntıların bir "tarih grafiği"ni çıkararak, bilim alanlarının tarihini görselleştirmeye dönük benzer bir grafik tekniğini geliştirdi. Alıntı dizinleri ve "etki faktörleri" o zamandan beri bilimde akademik başarının standart ölçüleridir. Aynı zamanda bilimsel buluşun haritasını çıkarma sürecinin bir yoludur; örneğin, alıntı şebekelerinin işaret ettiği ve çoğu bilimcinin görev aldığı gerçek yüksekokullardan çok farklıymış gibi bir izlenim veren "görünmez yüksekokul"ları açığa vurur.[4] Ne var ki, böyle ölçüler bilimcilerin sadece aynı görüşte oldukları bilimcilere ait eserlerden alıntı yapmaya eğilimli olduklarını gösteriyor

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

5. Euler'in Königsberg Köprüsü probleminin basitleştirilmiş grafiği. Problem ancak ortadaki eşiği (Şekil 4'te iki adayı birbirine bağlayan köprüyü) kaldırmayla çözülebilir.

olabilir. Eski özdeyişte belirtildiği gibi, her kuş sürüsüyle uçar. Alıntılar için geçerli olan durum daha genel düzeyde de geçerlidir. Üçüncü bir düğümle bağlantıya giren iki düğümün bağlantı kurmaları yüksek bir ihtimaldir; çünkü (iktisatçı Matthew Jackson'ın ifadesiyle) "beni tanıyan iki kişi bağlantıya girmeye, rastgele seçilmiş iki kişiye nazaran daha yatkın olur".[5] Birbirlerine olumlu hislerle bağlanmış bir üçlünün "dengeli" olduğu söylenir; bu durum "dostumun dostu dostumdur" anlayışının bir örneğidir. İki üyenin üçüncü üyeyi tanımakla birlikte, birbirlerini tanımadıkları bir üçlüye ise bazen "yasak üçlü" denir. (Üçlüdeki kişilerden ikisinin dostça, birinin düşmanca davranışı, rahatsız edici "dostumun düşmanı aynı zamanda dostumdur" durumunu ifade eder.)[6]

Dolayısıyla "denk eşleşme" olarak da bilinen "özdeş sevgisi" (bize benzeyen kişilere yönelme eğilimimiz) sosyal şebekelerin birinci yasası sayılabilir. Everett Rogers ve Dilip Bhowmik kişinin çevresini daraltma açısından, özdeş sevgisinin dezavantajlı olabileceği görüşünü ortaya atan ilk sosyologlardı; onlara göre, "optimum ayrık sevgisi" gibi bir seçenek vardı. Acaba özdeş sevgisi bir tür kendini ayırma mıydı? Wayne Zachary 1970'lerde bir üniversite karate kulübünün üyeleri arasındaki arkadaşlık şebekesinin haritasını çıkardı. Bu çalışma kulüp içinde iki ayrı kümenin varlığını açıkça gösterdi. Özdeş sevgisi ortak statüye (ırk, etnik köken, cinsiyet ya da yaş gibi verili ve din, eğitim, meslek ya da davranış kalıpları gibi edinilmiş özellikler) dayanabileceği gibi, edinilmiş özelliklerden ayırt edilebildikleri ölçüde ortak değerlere de dayanabilir.[7] Bildik bir örnek, Amerikalı öğrencilerin kendilerini ırk ve etnik köken temelinde ayırma eğilimidir (bkz. Resim 3); ancak son araştırmalar bu eğilimin ırk grupları arasında önemli değişkenlik gösterdiğine işaret etmektedir.[8]

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Böyle grafikler bize kimlerin önemli olduğunu gösterebilir mi? Akademisyenler ve matematikçiler ancak 20. yüzyılda önemi biçimsel düzeyde "merkezilik" olarak tanımladılar. Biçimsel şebeke analizinde saygınlığın en önemli üç ölçütü kademe merkeziliği, aradalık merkeziliği ve yakınlık merkeziliği. Kademe merkeziliği (belirli bir düğümden çevreye yayılan eşiklerin sayısı) "sosyallik" denilebilecek şeyi, bir kişinin başkalarıyla basit ilişkilerinin sayısını yansıtır. Sosyolog Linton Freeman'in 1970'lerin sonlarında biçimsel tanımını yaptığı aradalık merkeziliği, belirli bir düğümden bilgi akış düzeyini ölçer. İşe gidip gelenlerden her biri varacağı yere en kısa güzergâh arayışıyla birkaç sıkışık kavşakta nasıl trafiği yoğunlaştırırsa, bir şebekedeki insanlar da çoğu kez onları uzak kişilere ya da gruplara bağlayacak kilit kişilere bel bağlarlar. Aradalık merkeziliği yüksek kişiler mutlaka en fazla bağlantıya değil, önemli bağlantılara sahip olanlardır. (Başka deyişle, asıl mesele kaç kişinin sizi tanıdığı değil, kimlerin sizi tanıdığıdır.) Son olarak, yakınlık merkeziliği bir düğümün bütün diğer düğümlere ulaşmasının gerektirdiği ortalama "adım" sayısını ölçer ve çoğu kez yaygın bir dağılım gösterdiği varsayımıyla, bilgiye erişim bakımından en iyi durumda olan kişileri saptamada kullanılır.[9] Kişiler yüksek kademe merkeziliği, aradalık merkeziliği ya da yakınlık merkeziliğine sahip sosyal şebekelerde kendi farklı tarzlarıyla "mihrak" işlevini görürler.

20. yüzyılın ortaları bir şebekenin çoğu kez tek düğümün perspektifinden görülemeyen toplu özelliklerini anlama açısından da önemli ilerlemelere sahne oldu. Massachusetts Teknoloji Enstitüsü öğretim üyelerinden R. Dunca Luce ve Albert Perry, "bir düğüm grubunun ne kadar bağlantılı olduğunu ölçmek için, kümeleşme" katsayılarını kullanmayı ve her düğümün şebekedeki başka herkesle bağlantılı olduğu bir kliği uç örnek saymayı önerdi. (Teknik anlamda kümeleşme katsayısı, tam bağlantılı, yani her üyesi diğer iki üyesiyle bağlantılı sosyal üçlülerin oranıdır.) Bir şebekedeki "yoğunluk" karşılıklı bağlantılılığın benzer bir ölçüsüdür.

Böyle ölçülerin önemi 1967'de sosyal psikolog Stanley Milgram'ın yaptığı meşhur bir deneyle belirginleşti. Milgram Kansas'ın Wichita ve Nebraska'nın Omaha kentlerinden rastgele seçilmiş sakinlere birer mektup gönderdi. Her alıcıdan bu mektubu nihai alıcıya (birinci kentte bir Harvard ilahiyat öğretim görevlisinin eşi, ikinci kentte Bostonlu bir borsacı) şahsen tanıması halinde doğrudan ya da onu tanıyor olabileceğini düşündüğü ve ön adıyla tanıdığı biri aracılığıyla iletmesini, ayrıca kendisine bu işi yaptığını bildiren bir "izleyici" kartpostal göndermesini istedi. Milgram'a göre, Nebraska'ya giden 160 mektuptan 44'ü sonunda hedefine vardı.[10] (Daha yakın dönemdeki bir araştırma, sayının sadece 21 olduğuna işaret eder.)[11] Tamamlanan zincirler Milgram'ın mektubu hedefine ulaştırmak için gerekli aracı sayısını ortalama

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

beş olarak hesaplamasını sağladı.[12] Bu bulgu Macar yazar Frigyes Karinthy tarafından öngörülmüştü; "Láncszemek" (1929; "Zincirler") hikâyesinde bir karakter, arkadaşlarıyla yeryüzünde seçecekleri herhangi bir kişiyle aralarından sadece birini şahsen bildiği en fazla beş tanıdık üzerinden bağlantıya geçebileceğine dair bahse girer. Başta siyaset bilimci Ithiel de Sola Pool ve matematikçi Manfred Kochen olmak üzere, başka araştırmacıların yaptığı farklı deneyler de bu sonucu doğrular niteliktedir.

İki düğümü birbirine beş aracıyla bağlayan bir şebekenin altı eşiği vardır. "Altı ayrılık kademesi" John Guare'in 1990 tarihli aynı adlı oyunuyla günlük dile girmiş bir ibare olsa da, uzun bir geçmişe dayanır. Tıpkı (1964'te geliştirilen Disneyland gezintisinin üne kavuşturduğu) "küçük dünya" ya da daha teknik "yakınlık" kavramı gibi, 20. yüzyılın ortalarında gittikçe artan karşılıklı bağlantılılık anlayışını açık seçik özetler. O zamandan beri temayla ilgili sayısız varyasyon ortaya çıkmıştır: Marlon Brando'nun altı kademesi, Monica Lewinski'nin altı kademesi, (bir masa oyununa dönüşen) Kevin Bacon'ın altı kademesi, Lois Weisberg'in (Malcolm Gladwell'in dostlarından birinin annesi) altı kademesi ve daha önce gördüğümüz üzere, şebeke teorisi öncülerinden matematikçi Paul Erdös'ün altı kademesi.[13] Son araştırmalarda sayının altıdan çok beşe yakın çıkması, 1970'lerden sonraki teknolojik değişimin belki de genelde sanıldığından daha az dönüştürücü olduğuna işaret eder.[14] Bu sayı Fortune 1000 şirketlerinin yönetim kurulu üyeleri için 4,6'dır.[15] Facebook kullanıcıları için 2012'de 3,74 iken,[16] 2016'da 3,57'ye inmiştir.[17]

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

6.
Zayıf Bağlar ve Viral Fikirler

Bu bulgu türünü böylesine ilginç kılan, genelde arkadaş şebekelerimizi benzer ve kafa dengi kişilerin, üyeleri birbirleriyle farklı yakınlıklar içindeki diğer gruplardan kopuk, nispeten küçük kümeler ya da klikler olarak görmemizdir. Buna rağmen hepimizin Monica Lewinsky'ye sadece altı kademe uzakta oluşumuz, Stanford sosyologlarından Mark Granovetter'in paradoksal ifadesiyle "zayıf bağların gücü" çerçevesinde açıklanır.[1] Bütün bağlar bizimle yakın dostlarımız arasındaki güçlü, özdeş sevgisine dayalı bağlar gibi olsaydı, dünya kaçınılmaz olarak parçalı bir yapıda olurdu. Oysa "küçük dünya" olgusunun anahtarı (çok yakın benzerlik taşımadığımız "tanıdık"larla) daha zayıf bağların varlığıdır. Granovetter'in ilk baştaki odağı, iş arayanlara yakın dostlarından ziyade tanıdıklarının yardımcı oluşuydu; ama daha sonra nispeten az sayıda zayıf bağın olduğu bir toplumda, "yeni fikirlerin yavaş yayılacağı, bilimsel uğraşların engellerle karşılaşacağı ve ırk, etnik köken, coğrafya ya da diğer özellikler temelinde ayrılan alt-grupların bir geçici anlaşmaya varmada güçlük çekeceği"ni kavradı.[2] Bir başka deyişle, zayıf bağlar aksi halde bağlantıya girmemiş olacak ayrı kümeler arasındaki hayati köprülerdir.[3]

Granovetter'in mülakatlara ve benzer verilere dayanan sosyolojik gözlemi, saha araştırmaları temelinde geliştirilmeye açıktı. Örneğin, yoksullar için güçlü bağların zayıf bağlardan daha önemli olduğunun saptanması, proleter dünyasının sıkıca kenetlenmiş şebekelerinin yoksulluğu kalıcı hale getirebileceğini gösterdi.[4] Özdeş sevgisine dayalı kümelerle belirlenen bir dünyanın *niçin* aynı zamanda bir küçük dünya olabileceği ancak 1998'de matematikçi Duncan Watts ve Steven Strogatz tarafından ortaya konuldu. Şebekeleri nispeten bağımsız iki özellik, her düğümün ortalama yakınlık merkeziliği ve şebekenin genel kümeleşme katsayısı açısından sınıflandıran Watts ve Strogatz, her düğümün sadece birinci ve ikinci en yakın komşusuyla bağlantılı olduğu bir dairevi örgüyle başlamak üzere, sadece birkaç eşiği rastgele eklemenin genel kümeleşme katsayısını önemli ölçüde artırmaksızın, bütün düğümlerin yakınlığını artırmaya yettiğini gösterdi.[5] Watts çalışmasına cırcırböceklerinin senkronize cırıltılarını inceleyerek başlamıştı, ama onun ve Strogatz'ın elde ettiği bulguların insan toplulukları açısından sonuçları apaçıktı. Watts'ın ifadesiyle, "bir büyük dünya grafiği ile bir küçük dünya

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

grafiği arasındaki farklılık sadece gerekli birkaç rastgele eşikten, tekil tepe noktaları düzeyinde fiilen fark edilemeyen bir değişimden ibaret olabilir. [...] Küçük dünya grafiklerinin son derece kümeleşmiş yapısı, belirli bir hastalığın aslında fiilen çok yakınken, "uzak" olduğu yönündeki sezgiye yol açabilir."[6]

Şebeke bilimindeki ilerlemeler, iktisatçılar açısından da önemli sonuçlar doğurdu. Standart iktisat azami yararı gözeten, eksiksiz bilgiye sahip tekil oyuncuların yer aldığı ve az çok farklılaşmamış piyasaları tasarlamıştı. İşlem maliyetinin önemini açıklayan İngiliz iktisatçı Ronald Coase'un* çözdüğü asıl sorun, firmaların niçin var olduklarını açıklamaktı. (Hepimiz *Rıhtımlar Üzerinde* filmindeki Marlon Brando gibi günlük işe alınıp yevmiye ödenen liman işçileri değiliz; çünkü bizi firmaların bünyesinde düzenli istihdam etmek, işçilerin günlük tutulmasıyla ortaya çıkan maliyeti azaltabilir.) Piyasaların çoğu kişinin az çok karşılıklı bağlantı içindeki kümelerde yer aldığı birer şebeke olmaları halinde, özellikle bilgi akışlarının şebeke yapısıyla belirlenmesinden dolayı, ekonomik dünya çok farklı görünür.[7] Birçok alışveriş, fiyatın bir arz ve talep meselesi olduğu tek seferlik işlemden ibaret değildir. Kredi güvenin bir fonksiyonudur ve benzer kişilerden oluşan bir kümede (örneğin bir göçmen topluluğunda) güven daha yüksektir. Bunun doğurduğu sonuçlar Granovetter tarafından incelenmiş olan istihdam piyasalarıyla sınırlı değildir.[8] Satıcıların kapalı şebekeleri halka karşı gizli anlaşmalara girebilir ve buluşçuluğu caydırabilirler. Daha açık şebekeler ise zayıf bağların gücü sayesinde yeni fikirlerin kümeye ulaşmasıyla birlikte buluşçuluğu özendireblirler.[9] Böyle gözlemler şebekelerin ilk başta tam olarak nasıl oluştuğu sorusunu gündeme getirir.[10]

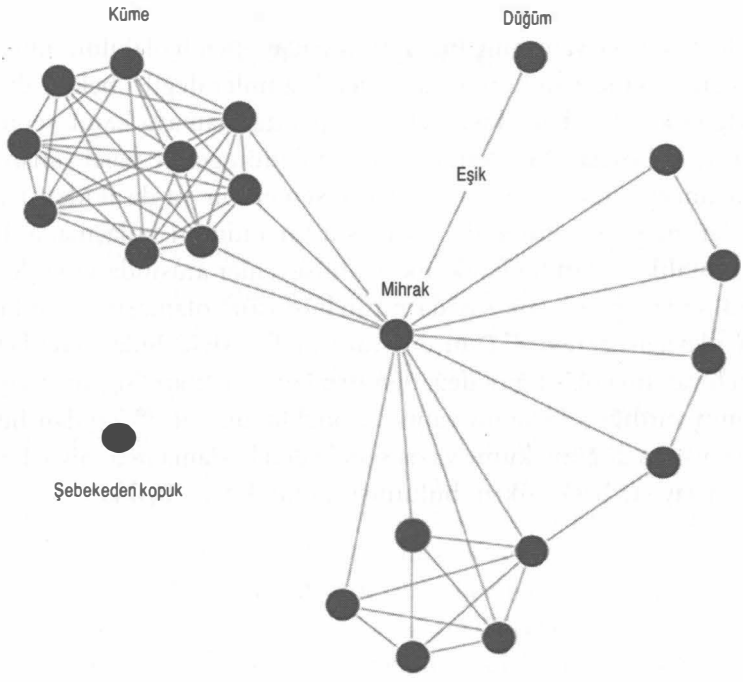
Pratikte şebekelerin nasıl oluştuğu açık gibidir. Akademisyenler, Avner Greif'in Akdeniz'deki 11. yüzyıl Mağribi tacirlerinden[11] başlayıp Ronald Burt'ün incelediği modern girişimcilere ve yöneticilere varana kadar, iş dünyası şebekelerinin sosyal sermaye yaratma[12] ve buluşçuluğu özendirme (ya da caydırma) rolü üzerine zengin bir literatür ortaya koymuşlardır. Burt'ün terminolojisinde, kişiler ile firmalar arasındaki rekabet "yapısal gedik"leri (zayıf bağlardan yoksun kümeler arasındaki boşlukları) "bilgiye erişim, zamanlama, sevk ve kontrol yönünde girişimcilik fırsatları" olarak kullanan şebekeler tarafından düzenlenir.[13] Aracılar, yani "gedikleri kapatma" becerisine sahip kişiler "yerine getirdikleri bütünleştirme işinden dolayı

* Coase "Sosyal Maliyet Sorunu" başlıklı makalesinde (1960, 15) şu görüşü ortaya attı: "Bir piyasa işlemini tamamlamak için, kiminle iş yapılacağını saptamak, insanlarla iş yapma isteğini ve bunun şartlarını bildirmek, bir pazarlığa dönük müzakereler yürütmek, sözleşme düzenlemek, sözleşme şartlarına uyulmasını sağlamak için gerekli denetimi üstlenmek vs. gerekir." Firma gibi kuruluşlar ve haliyle devletler, örneğin uzun vadeli standart istihdam sözleşmeleriyle, böyle bir işlem maliyetini azaltmayı ya da ortadan kaldırmayı hedefler. Daha büyük birimler bu işi daha verimli yapabilir ve böylece "ölçek ekonomileri" ortaya çıkar.

ödüllendirilir" (ya da ödüllendirilmelidir); çünkü konumları yaratıcı fikirler edinme (ya da grup düşüncesinden az etkilenme) açısından daha elverişlidir. Buluşçu kurumlarda böyle aracılara her zaman değer verilir. Ancak bir buluşçu-aracı ile "içe kapanma"ya (yani dar görüşlülüğe ve homojenliğe) eğilimli bir şebeke arasındaki çoğu çekişmede sıklıkla ikincisi ağır basar.[14] Bu içgörü bir Amerikan elektronik şirketinin çalışanları kadar akademik felsefeciler için de geçerlidir.[15]

Günümüzde çoğu işletmecilik yüksek lisans programında "örgütsel davranış" alt dalı başlı başına temel bir yer tutar. Bu dalın yakın dönemdeki bulgularından bazıları şunlardır: Yöneticiler şebeke kurmaya yönetici olmayanlara oranla daha yatkın olurlar;[16] "daha az hiyerarşik bir şebeke örgütsel kültürde dayanışma ve homojenlik sağlamada daha uygun olabilir";[17] aracılar "ilişkiye girdikleri örgütsel gruba kültürel bakımdan uymaları" halinde, yapısal gedikleri kapatmaya daha yatkın, "yapının içinde yer alanlar" ise "kültürel bakımdan ayrı" olmaları halinde daha başarılı olurlar. Özetle, "özümsenmiş aracılar" ve "bütünleştirilmiş aykırılar" genelde çalışma arkadaşlarından daha iyi iş görürler.[18] Burada da şebeke teorisi Ricky Gervais'in *The Office* televizyon dizisinde hicvettiği tipik kurumsal işyerinin ötesinde yarar sağlayan içgörüler sunar. Ne de olsa, ofis şebekeler nadiren çok geniş olur. Şebeke büyüklüğü (özgün haliyle) bir telekomünikasyon şebekesinin değerinin birbirine bağlı bağdaşır iletişim araçlarının karesiyle orantılı olduğunu belirten (ve adı eternetin mucidi Robert Metcalfe'tan gelen) Metcalfe Yasası'ndan dolayı önemlidir. Bu aslında genel olarak şebekeler için geçerlidir. Basit ifadeyle, bir şebekede düğüm sayısı ne kadar yüksek olursa, bütün düğümler için şebeke o ölçüde değer kazanır. İleride göreceğimiz üzere, bu durum çok büyük, açık erişimli şebekeler için olağanüstü getiriler, gizli ve/veya dışa kapalı şebekeler için ise sınırlı getiriler anlamına gelir. Ancak en büyük şebekelerde bile aracı ya da mihrak işlevini gören düğümler vardır.

"Virüs gibi yayılma" ibaresi reklamcılar ile pazarlamacıların can sıkıcı bir klişesine, kutsal kâsesine dönüşmüş durumdadır.[19] Bununla birlikte, şebeke bilimi bazı fikirlerin niçin çok hızla yayılabildiğini anlamanın en iyi yolunu sunar. Fikirler (keza duygular ve obezite gibi durumlar) bir sosyal şebeke aracılığıyla bulaşıcı virüse oldukça benzer biçimde aktarılabilir. Ancak fikirler (evrim biyologlarının tabiriyle "memler") genellikle virüslerden daha az bulaşıcıdır. Biyolojik ve bilgisayar kaynaklı virüsler genelde bütün şebekeyi kapsayan bir "yayın taraması"na girişirler; çünkü amaçları bulaştıkları her düğümün her komşusunu hedef alarak, kendilerini olabildiğince yaymaktır. Buna karşılık bizler bağlı olduğumuz şebeke içinde bir fikri iletmek istediğimiz ya da fikirlerini güvenilir saymaya yatkın olduğumuz üyeleri içgüdüyle seçeriz.[20] Bu alandaki ilk katkılardan biri, 1950'lerde fikirlerin medyadan

6. Şebeke teorisinin temel kavramları. Grafikteki her nokta bir düğüm, her çizgi ise bir eşikti. "Mihrak" etiketi konulmuş nokta en yüksek kademe merkeziliği ve aradalık merkeziliğine sahiptir. "Küme" etiketi konulmuş düğümlerin yoğunluğu, yani lokal kümeleşme katsayısı diğerlerine kıyasla daha yüksektir.

genel nüfusa kanaat önderleri aracılığıyla aktığı"nı ileri süren sosyolog Paul Lazarsfeld ile Elihu Katz'ın "iki adımlı iletişim akışı modeli"dir.[21] Haber, söylenti ya da buluşların dolaşım hızını ölçmek üzere 20. yüzyılın sonlarında yapılmış başka araştırmalar da vardır. Daha yakın dönemdeki araştırmalar duygusal durumların bile bir şebeke aracılığıyla aktarılabileceğini göstermiştir.[22] İç kaynaklı ve dış kaynaklı şebeke etkilerini ayırt etmenin hiç de kolay olmamasına[23] karşın, şu bulaşma türünün belirtisi açıktır: "Çalışkan oda arkadaşları olan öğrenciler daha çalışkan olur. Aşırı yiyenlerle aynı sofrada oturanlar daha çok yer."[24] Ancak Christakis ile Fowler'a göre, fikirleri ve davranışları dostlarımızın dostlarının dostları (yani sadece üç ayrılık kademesi) ötesine pek fazla iletemeyiz. Bunun sebebi bir fikri ya da davranışı aktarmak ve benimsemek (Milgram deneyinde olduğu gibi) bir mektup iletmekten daha güçlü bir bağlantıyı ya da belli bir istihdam fırsatının var olduğu bir iletişimi gerektirir. Sırf insanları tanımak daha fazla çalışmalarını ya da yemelerini sağlamaya yetmez. Taklit, bilinçsiz olduğunda bile yaltaklanmanın en içten biçimidir.

Salgın hastalıklarda olduğu gibi, kilit nokta yayılma hızını ve kapsamını belirlemede şebeke yapısının, bizzat fikir kadar önemli olabilmesidir.[25] Bulaşma sürecinde sadece mihrak ya da aracı düğümler değil, "bekçi" düğümler, yani bilgiyi kendi şebeke kısmına aktarıp aktarmamaya karar veren kişiler de kilit bir rol oynar.[26] Bu karar kısmen bilginin geriye nasıl yansıyacağına dair düşünceye dayanır. Bir fikri benimsemek bir ya da ikiden fazla kaynakça iletilmeyi gerektirebilir. Karmaşık bir kültürel bulaşmada, basit bir salgın hastalıktan farklı olarak, ilk benimseyenler arasında yüksek kademe merkeziliği (nispeten çok sayıda nüfuzlu dostu) olanların önce bir kritik kütleye ulaşması gerekir.[27] Duncan Watts'ın ifadesiyle, bulaşmaya benzer bir kademeli yayılma olasılığını değerlendirmenin anahtarı "*sırf* uyarıcıya değil, uyarıcının vardığı şebekenin yapısına odaklanmaktır."[28] Yayılan her fikrin yanında, yanlış düğüm, küme ya da şebekeden başlama nedeniyle boşa çıkıp unutulan sayısız başka fikrin bulunuşunu bu durum açıklar.

7.
Şebeke Çeşitleri

Bütün sosyal şebeke yapıları aynı olsaydı, çok farklı bir dünyada yaşardık. Örneğin, düğümlerin (düğüm başına eşik sayısının bir çan eğrisi boyunca normal dağılım göstereceği şekilde) birbirine rastgele bağlandığı bir dünya bazı "küçük dünya" özellikleri taşır, ama bizim dünyamıza benzemez.* Bunun sebebi birçok gerçek-dünya şebekesinin Pareto tarzı dağılım göstermesi, yani rastgele bir şebekeye kıyasla çok sayıda eşikli düğümü ve az sayıda eşikli düğümü daha fazla barındırmasıdır. Bu da sosyolog Robert K. Merton'ın Aziz Matta İncili'ndeki şu sözlere atfen "Matta etkisi" adını verdiği durumun bir versiyonudur: "Kimde varsa, ona daha çok verilecek ve o bolluk içinde olacak. Ama kimde yoksa, kendisinde olan da elinden alınacak."** Bilimde başarı başarıyı doğurur; önceden ödül alanlara daha fazla ödül verilir. "Süper starlar ekonomisi"nde de benzer bir durum görülebilir.[1] Birçok büyük şebeke genişlerken, düğümler önceden sahip oldukları eşik sayısıyla (kademe ya da "uygunluk") orantılı olarak yeni eşikler edinirler. Kısacası, "tercihli bağlanma" söz konusudur. Çoğu gerçek-dünya şebekesinin bir güç yasası dağılımını izliyor olabileceği, yani "ölçekten yoksun" olduğu içgörüsünü ilk kez ortaya atan fizikçi Albert-László Barabási ile Réka Albert'e borçluyuz.*** Böyle şebekelerin evrimi sırasında, birkaç düğüm diğer düğümlere kıyasla daha çok sayıda eşikli mihraklara dönüşür.[2] Bunların bolca görülen örnekleri Fortune 1000 şirketlerinin yönetim kurulu üyeliklerinden fizik dergilerindeki alıntılara ve web sayfalarının bağlantılarına kadar uzanır.[3] Barabási bunu şöyle ifade eder:

---

* Üretkenliğiyle tanınan ve yaygın biçimde alıntı yapılan matematikçi Paul Erdös ve birlikte kitap yayımladığı birçok yazardan biri olan Alfréd Rényi rastgele şebekeleri inceleyen ilk kişilerdi. Rastgele grafik bir düzleme n sayıda düğüm yerleştirdikten sonra, m sayıda eşik kullanılıncaya kadar bunların çiftler halinde rastgele birleştirilmesiyle oluşturulur. Düğümler birden fazla kez seçilebileceği gibi, hiç seçilmeyebilir de.

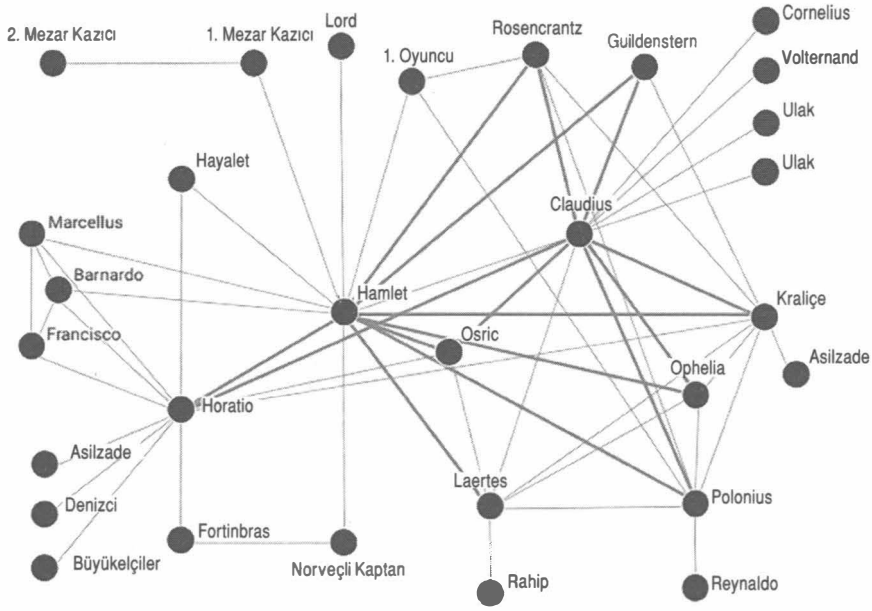
** Matta İncili 25:28.

*** Bir güç yasasına uyan dağılımların "şişkin kuyruklu" oldukları söylenir; çünkü çok yüksek kademe ve çok düşük kademe olasılığı, bağlantıların rastgele oluştuğu duruma kıyasla daha yüksektir. "Ölçekten yoksun" terimi teknik bakımdan, "d' kademesinin düğümlerine kıyasla d kademesinin düğümlerindeki görece sıklığın, $k > 0$ şeklindeki keyfi bir faktörle yeniden ölçeklendirildiğinde, kd' kademesinin düğümlerine kıyasla, kd kademesinin düğümlerindeki görece sıklıkla aynı olduğunu belirtir. Ölçekten yoksun bir şebekede tipik bir düğümün olmamasına karşın, düğümler arasındaki farklılığın "ölçeği" her yerde aynı görünür. Başka bir deyişle, ölçekten yoksun dünya fraktal geometriyle belirlenir: Kasaba büyük bir aile, kent büyük bir kasaba ve krallık büyük bir kenttir.

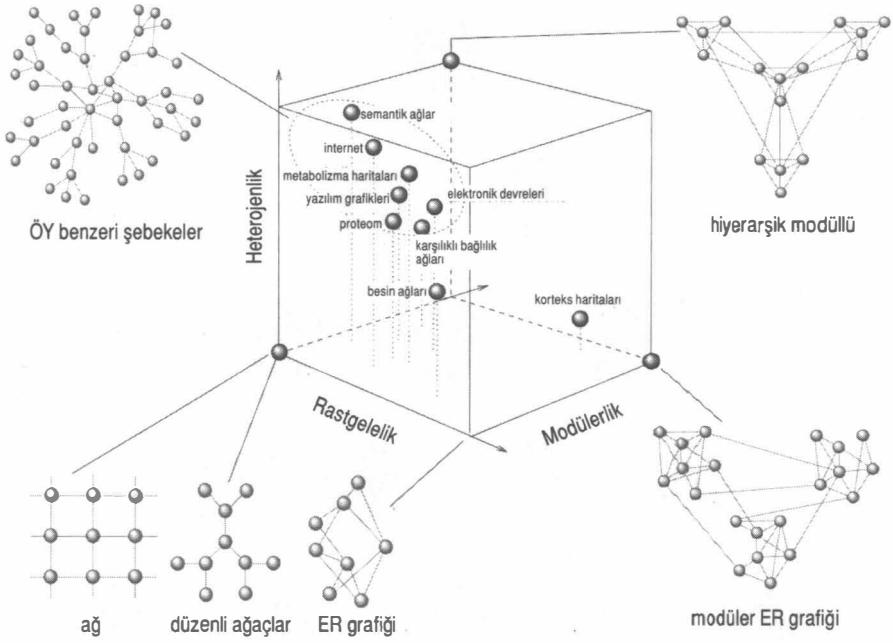
> Böyle şebekeleri bir mihraklar hiyerarşisi bir arada tutar; yoğun bağlantılı bir düğümü daha az bağlantılı birkaç düğüm yakından izler ve onların peşine daha da küçük onlarca düğüm takılır. Bir merkezi düğümün örümcek ağının ortasına kurularak, her bağlantıyı ve düğümü izleyip denetlemesi söz konusu değildir. Çıkarılıp alındığı zaman ağı bozabilecek tek bir düğüm yoktur. Ölçekten yoksun bir şebeke, örümceksiz bir ağdır.[4]

Uç örnekte (kazanan her şeyi alır modeli), en uygun düğüm bağlantıların hepsini ya da neredeyse hepsini kapar. Daha sık görülen durum ise "yoğun bağlantılı bir düğümü daha az bağlantılı birkaç düğümün yakından izlediği ve onların peşine daha da küçük onlarca düğümün takıldığı" bir "uygun olan palazlanır" kalıbıdır.[5] Başka ara şebeke yapıları da görülebilir. Örneğin, Amerikalı ergenlerin arkadaşlık şebekeleri ne rastgele ne ölçekten yoksundur.[6]

Erdös ile Rényi'nin uzun süre önce gösterdiği üzere, bir rastgele şebekenin içindeki her düğümün diğer düğümlerle yaklaşık aynı sayıda bağlantısı vardır. En uygun gerçek-dünya örneği, her önemli kentin diğerlerine aşağı yukarı aynı sayıda karayoluyla bağlandığı ABD ulusal karayolu şebekesidir. Ölçekten yoksun bir şebekenin örneği, çok sayıda küçük havaalanının orta büyüklükte havaalanlarına, bunların da birkaç devasa ve işlek aktarma merkezine bağlandığı ABD hava trafik şebekesidir. Diğer bazı şebekeler mutlaka ölçekten

7. Basit (ama trajik) bir şebeke: Shakespeare'in *Hamlet* oyunu. Hamlet kademe merkeziliği açısından başı çeker; onun kademe sayısı on altıyken, Claudius'unki on üçtür. Oyundaki "ölüm kuşağı" hem Hamlet'le hem Claudius'la bağlantılı karakterleri kapsar.

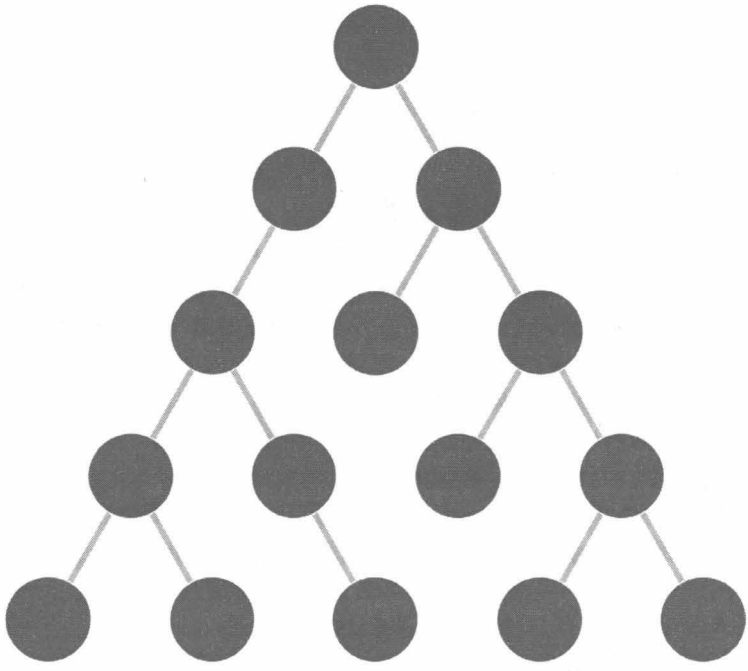

8. Şebeke çeşitleri (ÖY: ölçekten yoksun; ER: Erdős–Rényi, yani rastgele).

yoksun olmamak üzere, daha yüksek derecede merkezidir. Shakespeare'in *Hamlet* oyununda gelişen trajediyi anlamanın bir yolu, karakterler arasında Hamlet ile üvey babası Claudius'un açık arayla en yüksek kademe merkeziliğine (yani eşik sayısı) sahip olduğu ilişkiler şebekesini görselleştirmektir (bkz. Şekil 7).

Şimdi bir şebekenin rastgele versiyondan farklılaşabilmesinin bütün yollarına bakalım (bkz. Şekil 8). Rastgelelikten son derece uzak bir şebeke olabilir; sözgelimi kristal bir örgüde ya da ağda, her düğümün diğerleriyle aynı sayıda eşiği vardır (sol altta). Bir şebeke modüler olabilir, yani kenetleyici birkaç eşikle birbirine bağlı olmakla birlikte, sökülerek bir dizi ayrı kümeye ayrılabilir (sağ altta). İnternet topluluklarını ayırt eden ölçekten yoksun şebekelerde olduğu gibi, her düğümün merkezilik açısından büyük ölçüde farklılaşmasıyla, bir şebeke heterojen olabilir (sol üstte). Metabolizmayı düzenleyen ve belli alt-sistemleri öbürlerinin kontrolü altına alan karmaşık genetik sistemlerde olduğu gibi, bazı şebekeler hem hiyerarşik hem modüler olabilir (sağ üstte).[7]

Hiyerarşinin yapı bakımından şebekenin zıddı olmak şöyle dursun, basbayağı özel bir türü olduğunu artık açıkça görebilmekteyiz. Şekil 9'un gösterdiği üzere, idealize hiyerarşik bir şebekede eşikler, baş aşağı çevrilmiş bir ağaçta

9. Hiyerarşi: Şebekenin özel bir türü. Bu örnekte en tepedeki düğüm en yüksek aradalık ve yakınlık merkeziliğine sahiptir. Diğer düğümlerin çoğu birbirleriyle ancak tek yönlendirici mihrak üzerinden iletişime girebilirler.

(ya da ağaç köklerinde) olduğu gibi, düzenli bir kalıbı izler. Hiyerarşik bir şebeke kurma süreci en tepedeki düğüme belli sayıda bağlı düğümü eklemeyle başlar. Her bağlı düğüme aynı sayıda bağlı düğüm eklenir ve bu işlem sürdürülür. İşin püf noktası düğümleri her zaman aşağıya doğru eklemek ve asla yanlamasına birbirine bağlamamaktır. Böyle kurulan şebekeler kendilerine has özellikler taşırlar. Öncelikle döngüler, yani bir düğümden çıkıp tekrar ona dönen yollar yoktur. İki düğümün tek bir yolla birbirine bağlanması, komuta ve iletişim zincirlerini berraklaştırır. Daha da önemlisi, en tepedeki düğüm en yüksek aradalık ve yakınlık merkeziliğine sahiptir; yani, sistem bu düğümün bilgiye erişme ve bilgiyi denetleme yeteneğini azamiye çıkaracak şekilde tasarlanmıştır. İleride göreceğimiz üzere, Stalin dönemi Sovyetler Birliği'nde buna yaklaşılmış olsa bile, çok az hiyerarşi bilgi akışları üzerinde böylesine tam bir denetim sağlar. Çoğu kuruluş uygulamada doğal dünyanın "işbirliğine dayalı hiyerarşi"lerine benzer biçimde, sadece kısmen hiyerarşiktir.[8] Bununla birlikte, "rastgeleliğe karşıtlık", yani şebekelerle ilişkilendirilen gelişigüzel bağlantılılığın, en başta da kümeleşmenin yasak oluşu anlamında saf bir hiyerarşiyi kafada canlandırmak yararlı olabilir.

Bu şebeke çeşitleri statik kategoriler olarak görülmemelidir. Şebekeler nadiren zaman içinde donmuş olarak kalırlar. Büyük şebekeler "yeni belirmiş özellikler" taşıyan karmaşık sistemlerdir; yeni öngörülebilirlikten uzak "evre geçişleri"nde varlıklarını belli edecek yapılar, kalıplar ve özellikler edinme eğilimi gösterirler. İleride göreceğimiz üzere, görünüşte rastgele bir şebeke şaşırtıcı hızla evrim geçirip bir hiyerarşiye dönüşebilir. Devrimci kitleden totaliter devlete geçişteki aşama sayısının şaşırtıcı biçimde az olduğu defalarca görülmüştür. Aynı şekilde, hiyerarşik bir düzenin görünüşte katı yapıları hızla dağılabilir.[9] Bu sonuç şebekeleri araştıran birini şoka uğratmaz. Çok az sayıda yeni eşiği rastgele eklemenin, düğümler arasındaki ortalama ayrılığı köklü biçimde azalttığını artık biliyoruz. Yönlendirici düğümün iletişim üzerindeki neredeyse tekele dönüşen etkisini kırmak için, Şekil 9'a çok fazla ilave eşik koymaya gerek yoktur. Bu durum tarih boyunca imparatorlar ile kralların niçin akıllarını komplolara taktıklarını açıklar. Entrika, gizli komite, hücre, klik, zümre gibi terimlerin hepsi monarşik bir saray ortamında meşum çağrışımlar uyandırmıştır. Hiyerarşilerin başında yer alanların kendi maiyetleri içinde yaşanabilecek yakınlaşmaların bir saray darbesinin başlangıcı olabileceği tedirginliğini duymaları uzun bir geçmişe dayanır.

8.
Şebekelerin Buluşması

Asıl kavramsal (tarihçi açısından en önemli) güçlük, farklı şebekelerin birbirleriyle iletişime nasıl girdikleridir. Bir biyokimya benzetmesinden yola çıkmayı öneren siyaset bilimci John Padgett ile arkadaşlarına göre, şebekeler arasındaki etkileşimin sonucu olan örgütsel buluş ve icat üç temel biçim alır: "Aktarım", "yeni işlevsellik" ve "kataliz".[1] Esnek bir sosyal şebeke, kendi üretim kurallarında ve iletişim protokollerinde değişime direnme eğilimi gösterir. Buluş ve hatta icat bir sosyal şebeke ile kalıplarının bir bağlamdan ötekine aktarılıp yeni bir işlev kazanmasıyla ortaya çıkabilir.[2]

İleride göreceğimiz üzere, Padgett bu içgörüyü bankacılık ortaklıklarının kent siyasetiyle bütünleştiği Medici döneminde Floransa'nın ekonomik ve sosyal yapısındaki değişiklikleri açıklamak için kullanmıştır. Ancak bunun daha genel bir geçerliliğinin olduğu açıktır. Şebekeler yeni fikirlerin sadece aktarım mekanizmaları olarak değil, kaynakları olarak da önemlidir. Her şebeke değişimi teşvik etmeye açık değildir; aksine, bazı yoğun ve kümeleşmiş şebekeler direnme eğilimi gösterirler. Ama ayrı şebekeler arasındaki temas noktası yenilik arayışına vesile olabilir.[3] Asıl mesele temas noktasının niteliğidir. Şebekeler dostça buluşup kaynaşabilecekleri gibi, birbirlerine saldırabilirler de; bunun ileride ele alacağımız bir örneği, Sovyet istihbaratının 1930'larda Cambridge mezunlarının elit şebekelerine başarıyla sızmasıdır. Böyle çekişmelerde sonucu, rakip şebekelerin görece güçlü ve zayıf yanları belirler. Şebeke ne kadar uyuma açık ve esnek? Yıkıcı bir bulaşmaya karşı ne kadar savunmasız? Yok edilmeleri ya da ele geçirilmeleri bütün şebekenin istikrarını önemli ölçüde azaltacak bir ya da birkaç "üst-mihrak"a ne kadar bağlı? Ölçekten yoksun şebekelere yönelik saldırı simülasyonları yapan Barabási ve meslektaşları, düğümlerin önemli bir kısmını ve hatta tek bir mihrakı kaybetmeye dayanabildiklerini saptamışlardır. Ama çok sayıda mihraka hedefli bir saldırı, şebekeyi hepten çökertebilir.[4] İşin daha da çarpıcı yanı, ölçekten yoksun bir şebeke, düğüm öldüren nitelikte bir bulaşıcı virüse gayet kolayca yenik düşebilir.[5]

Peki, ama bir şebeke başka bir şebekeye barışçıl biçimde bağlanmak yerine niçin ona saldırır? Bunun cevabı sosyal şebekelere yönelik saldırılardan çoğunun diğer şebekelerce değil, hiyerarşik yapıların emriyle ya da en azından özendirmesiyle başlatılmasıdır. Rusya'nın 2016 ABD seçimine müdahalesi

tipik bir örnektir. Daha önce belirtildiği gibi, ABD istihbaratına göre gerekli izni dünyanın en arsız otokratlarından Putin vermişti; ama müdahale sadece Demokrat Parti Ulusal Komitesi'ne değil, ABD medya şebekelerinin tamamına yönelikti. Bu durum şebekeler ve hiyerarşiler arasındaki temel farklılığı gözler önüne serer. Şebekeler nispeten merkezsiz yapılarından, kümeleri ve zayıf bağlantıları bir araya getirme tarzlarından, uyum sağlayıp evrim geçirmeye yatkınlıklarından dolayı, genelde hiyerarşilerden daha yaratıcı olurlar. İleride göreceğimiz üzere, tarih boyunca buluşlar genelde hiyerarşilerden ziyade şebekelerden gelmiştir. Asıl sorun şebekelerin "ordu, bürokrasi, fabrika, dikey şirket gibi büyük kuruluşların bünyesinde kaynakları mekân ve zaman bakımından yoğunlaştırmayı gerektiren [...] ortak bir hedef"e kolayca yönlendirilememesidir.[6] Şebekeler kendiliğinden yaratıcı olmakla birlikte, stratejik davranmazlar. Atom bilimcilerinden ya da şifre çözme uzmanlarından oluşan üstün şebekeler Müttefik zaferinde önemli bir rol oynamış olsalar bile, İkinci Dünya Savaşı bir şebekeyle kazanılamazdı. Üstelik şebekeler iyi fikirler kadar kötü fikirleri de yaratıp yayabilirler. Sosyal bulaşma ya da fikir "aktarma" durumlarında, kitlesel sağduyu kadar paniğin de kolayca yayılmasına yol açabilirler; kedi fotoğraflarına dönük zararsız merakın yanı sıra cadı avı çılgınlığı da bu süreçle ortaya çıkmıştır.

Günümüz şebekelerinin 1990'larda Oregon'daki tek bir enerji hattında ortaya çıkan arızanın başka yüzlerce hattı ve jeneratörü aksatacağı ölçüde kırılgan olan ABD elektrik şebekesinden daha iyi tasarlandığı doğrudur. Yine de sağlam bir şebekenin bile büyüyüp gelişme sürecinde takılıp aksayabileceğini biliyoruz. Havayollarının sefer rekabetiyle aktarma merkezlerini tıkamasından dolayı, Amerikan havaalanlarında olağanlaşan sıkışıklık ve gecikmeler bunun tipik bir örneğidir.[7] İnternet bir yana, ABD'nin elektrik ve ulaşım altyapısına yönelik hedefli bir saldırının müthiş yıkıcı sonuçlar doğuracağına pek kuşku yoktur. Amy Zegart'ın belirttiği gibi, ABD siber savaş cephesinde hem en güçlü hem en zayıf aktördür. "Geleceğin siber tehditleri sürdüğümüz arabaları çalışmaz, bindiğimiz uçakları havalanmaz hale getirebilir, ülke genelinde kentleri günlerce, haftalarca, belki daha uzun süre elektriksiz ya da susuz bırakabilir, ordumuzu güçten düşürebilir ve hatta kendi silahlarımızı bize çevirebilir."[8] Oysa ABD "gelecekteki saldırılara karşı izleme, caydırma ve savunma amaçlı önlemleri almak şöyle dursun, yeni siber teknolojilere ya da siber zayıflıklarımıza dair temel gerçekleri görmekten kaçınırmış gibi bir tavır içinde".[9] WannaCry "fidye yazılımı"nın 150 ülkede yüz binlerce bilgisayara bulaşarak, sabit disk sürücülerini şifrelediği ve Bitcoin cinsinden ödeme talep ettiği Mayıs 2017 salgını, sadece Avrupa ülkelerinin değil, garip bir cilveyle Rusya'nın da cinai saldırılara açık oluşunu gösterdi.

İşin gerçeği şu ki, çağımızda şebekelerin büyümesinin yol açtığı sonuçları kavramakta enikonu büyük güçlük çekmekteyiz. Gençlerin önünü açma ve (örneğin 2010–2012 Arap devrimlerinde) demokrasiyi canlandırma yönündeki olumlu etkilerini övücü her makaleye karşılık, tehlikeli güçlerin (örneğin siyasal İslam) önünü açma yönündeki olumsuz etkilerini işaret edici bir uyarı var. İnternetten bir "küresel beyin"in ya da "dünya süperorganizması"nın doğacağı bir "harikuladelik" kehanetinde bulunan her kitaba[10] karşılık, bir çöküş ve yok oluş öngörüsü mevcut.[11] Anne-Marie Slaughter "ABD ile diğer devletlerin şebeke gücünün tek elde toplanmamış ve dağılmamış altın oranını zamanla bulacağını" öngörüyor ve "devletlerin yanı sıra yurttaşlar düzeyinde işleyen daha yatay, daha hızlı, daha esnek bir sistem"in ortaya çıkışını dört gözle bekliyor.[12] Graham Allison 9/11'den önceki bir yazısında, ABD'nin küresel şebekelerden oluşan bir dünyada yapısal bir avantaja sahip olacağından nispeten emin görünüyor.[13] O kadar iyimser olamayan Joshua Ramo ise "Bağlantının özgürleştirici olduğunu savunan bir zamanların basit ve cazip fikri yanlış" diye yazıyor. "Bağlanmak şimdi güçlü ve dinamik bir gerginlikle sarılmak demek." Yaşlı liderlerin şebeke çağını anlayamayışı yüzünden "meşruiyetleri [...] sarsılıyor, büyük stratejimiz tutarsız hale geliyor, çağımız gerçekten devrimci nitelik kazanıyor". Ona göre, "Amerikan çıkarlarına yönelik temel tehdit Çin, El-Kaide ya da İran değil, bizzat şebekenin evrimi".[14]

Sadece bir konuda mutabakat var gibi: Çok az gelecekbilimci yerleşik hiyerarşilerin (geleneksel siyasal elitlerin yanı sıra köklü şirketler) gelecekte çok başarılı olmalarını bekliyor.[15] Francis Fukuyama şebekelerin ekonomik gelişme ya da siyasal düzen için kararlı bir kurumsal çerçeveyi tek başına sağlayamamasından dolayı, sonunda hiyerarşinin ağır basması gerektiğini savunması açısından aykırı bir yerde duruyor. Nitekim "güven düzeyi düşük bir toplumu düzenlemenin *yegâne* yolunun [...] hiyerarşik örgütlenme olabileceği"ni ileri sürüyor.[16] Buna karşılık, put kırıcı İngiliz siyaset danışmanı Dominic Cummings gelecekte devletin geleneksel bir devletten ziyade insan bağışıklık sistemi ya da bir karınca kolonisi gibi, başka bir deyişle yeni belirmiş özelliklere ve öz-örgütlenme yetisine sahip, planlardan ya da merkezi eşgüdümden yoksun, olasılığa dayalı deneyler yapmaya, başarıyı pekiştirip başarısızlığı bertaraf etmeye dayalı, kısmen gereksiz laf kalabalığı yoluyla esneklik kazanmaya yönelik bir şebeke gibi işlemeye gerek duyacağını varsayıyor.[17] Bu yaklaşımın hem eski hiyerarşilerin esnekliğini hem yeni şebekelerin zayıflıklarını, ayrıca geçen yüzyılın totaliter devletlerini bile geride bırakabilecek şekilde kaynaşıp daha yeni iktidar yapıları oluşturma kapasitelerini küçümsediği söylenebilir.

9.
Yedi İçgörü

Bütün biçimleriyle şebeke teorisinin içgörüleri, bir tarihçi açısından köklü sonuçlar doğurabilir. Bunları şu yedi başlık altında toplamaya çalışacağım:

1. *Hiç kimse bir ada değildir.* Kişiler şebekelerdeki düğümler olarak tasarlandıklarında, diğer düğümlerle ilişkileri, yani onları birbirlerine bağlayan eşikler çerçevesinde anlaşılabilirler. Her düğüm eşit değildir. Bir şebekenin içindeki kişi sadece kademe merkeziliği (ilişkilerinin sayısı) değil, aradalık merkeziliği (diğer düğümler arasında köprü olma olasılığı) açısından da değerlendirilebilir. (Diğer ölçülerden biri popüler ya da muteber düğümler yakınlığı ölçen "özvektör" merkeziliğidir; ancak izleyen anlatımda bunu ele almayacağız.[1]) İleride göreceğimiz üzere, kişinin tarihsel etkisinin önemli ama göz ardı edilmiş bir ölçüsü, bir şebeke köprüsü olma derecesidir. Amerikan Bağımsızlık Savaşı örneğinde olduğu gibi, lider değil, bağlayıcı konumdaki kişilerin bazen hayati roller oynadıkları anlaşılır.
2. *Her kuş sürüsüyle uçar.* Özdeş sevgisinden dolayı, sosyal şebekeler bir ölçüde de benzerlerin buluşması çerçevesinde anlaşılabilir. Ancak hangi ortak niteliğin ya da tercihin insanları kümeleşmeye yönelttiği her zaman bariz değildir. Dahası, şebeke bağlarının niteliğini açık seçik bilmemiz gerekir. Düğümler arasındaki bağlantılar tanışıklıktan mı, yoksa dostluktan mı gelir? Gördüğümüz şey bir soyağacı mı, bir dost çevresi mi, yoksa bir gizli dernek mi? Şebeke içinde bilgi dışında bir şey (sözgelimi para ya da başka bir kaynak) alışveriş konusu oluyor mu? Hiçbir şebeke grafiği insan etkileşimlerinin zengin karmaşıklığını yansıtmaz; ama bazen eşiklerin yönleri (örneğin A B'ye emir verir, ama ondan emir almaz), durumları (örneğin A B'yi tanır, ama C'yle sıkı fıkıdır) ve ağırlıklar (örneğin A B'yle ara sıra, C'yle ise her gün görüşür) arasında ayrım yapmaya yetecek kadar şeyi biliriz.
3. *Zayıf bağlar güçlüdür.* Bir şebekenin yoğunluğu ve sadece birkaç zayıf bağla olsa bile, diğer kümelerle bağlantısı da önemlidir. Bu daha büyük bir şebekenin bir bileşeni midir? Burns'ün insanlardan kaçan kişisi gibi tamamen "dışta kalmış" düğümler, yani "ayrıklar" var mı? Şebekedeki yapısal gediklerden yararlanmaya çalışan aracılar var mı? Şebeke "küçük dünya" özellikleri sergiliyor mu? Durum böyleyse, o

dünya ne kadar küçük, yani düğümler arasında kaç ayrılık kademesi var? Şebekenin yapısı ne kadar modüler?

4. *Yapı yayılma düzeyini belirler.* Birçok tarihçi bir fikrin ya da ideolojinin yayılışını muğlakça belirlenmiş bir bağlamla ilişkili doğal içeriğinin bir işlevi saymaya hâlâ eğilimlidir. Oysa bazı fikirlerin onlara aracılık eden şebekenin yapısal özelliklerinden dolayı yayıldığını artık görmeliyiz. Denkler arasında yatay bağlantıların yasak olduğu hiyerarşik, yukarıdan aşağıya bir şebekede böyle bir durum pek olası değildir.
5. *Şebekeler asla uyumaz.* Şebekeler statik değil, dinamiktir. İster rastgele, isterse ölçekten yoksun olsunlar, evre geçişlerine yatkındırlar. Yeni belirmiş özelliklere sahip ve uyarlanabilir karmaşık sistemlere evrimle dönüşebilirler. Çok küçük değişiklikler (sadece birkaç eşik eklemek) şebekenin davranışını köklü biçimde değiştirebilir.
6. *Şebekeler şebekeleşir.* Şebekeler etkileşime girdiğinde, sonuç buluş ve icat olabilir. Bir şebeke kemikleşmiş bir hiyerarşiyi aksattığında, nefes kesici bir hızla onu yıkabilir de. Ama bir hiyerarşi kırılgan bir şebekeye saldırdığında, sonuç şebekenin çöküşü olabilir.
7. *Zengin olan zenginleşir.* Çoğu sosyal şebeke, tercihli bağlanmadan dolayı eşitlikten köklü biçimde uzaktır.

Şebeke biliminin bu ana içgörülerini kavradığımızda, insanlık tarihi oldukça farklı görünür. Oyun yazarı Alan Bennett'in tuhaf ifadesiyle,[2] "peş peşe s.ktirici işler" olmaktan çıkar; birbirine (tabii cinsel ilişkiyi de kapsayan) pek çok yolla bağlanmış milyarlarca şey haline gelir. Dahası, doğru tarihsel bağlamına oturtulduğunda, bugünkü tablo yıldırıcı bir benzersizlikten sıyrılarak, daha bildik şekle girer. İleride göreceğimiz üzere, yeni şebekelerin meydan okumasıyla karşı karşıya geldikleri ikinci dönemde, miadı dolmuş hiyerarşik kurumların hükmü yeni teknoloji sayesinde arttı. Tarihsel benzetmeden hareketle, muhtemelen kendilerine çekidüzen veremeyen hiyerarşilerde şebeke güdümlü dağılışın sürmesini, ama şebekelerin anarşiye sürüklenmenin önüne tek başına geçemeyeceğinin açıkça görülmesiyle, hiyerarşik düzenin bir tür geri gelişini sağlayacak potansiyelin de ortaya çıkmasını beklememiz gerekir.

10.
İlluminati'nin Aydınlatılışı

Şebeke teorisinin bu içgörülerini akılda tutarak, şimdi İlluminati'nin (komplo teorisinde anlatılandan farklı) tarihine dönebiliriz. Tarikatın kurucusu aslında Adam Weishaupt adlı silik bir Güney Alman akademisyendi. Orta Bavyera'nın Ingolstadt Üniversitesi'ndeki bir hukuk profesörünün öksüz oğlu olan Weishaupt, tarikatı kurduğunda henüz yirmi sekiz yaşındaydı. Elektör III. Maximilian Joseph'in Cizvit ağırlıklı üniversiteyi adam etme yetkisiyle rektörlüğe atadığı Baron Johann Adam Ickstatt'ın himayesi sayesinde, babasının yolundan gidebildi. 1773'te kilise hukuku profesörü oldu ve bir yıl sonra hukuk fakültesinin dekanlığına getirildi.[1]

Peki, genç profesörü üç yıl sonra gizli ve birçok bakımdan devrimci bir derneği kurmaya ne yöneltti? Bunun cevabı Ickstatt'ın etkisi altında, en çok *De l'esprit* (1758) kitabıyla tanınan Claude Adrien Helvétius ve *Le Système de la nature* (1770) kitabının takma adlı yazarı Paul-Henri Thiry, Baron d'Holbach başta olmak üzere, Fransız Aydınlanma akımının daha radikal felsefecilerine ait eserlerin hevesli bir okuru haline gelmesinde yatar. Çocukken Cizvitlerce eğitilmiş olmak onda tatsız izlenimler bıraktığı için, Helvétius ile d'Holbach'in ateist eğilimlerini büyük heyecanla karşıladı. Ne var ki, Katolik ruhban sınıfın bir "karşı-Aydınlanma" hareketini kışkırtmaya başladığı muhafazakâr Bavyera'da böyle görüşler tehlikeliydi. Weishaupt daha önce Cizvitlerin tekelindeki bir kürsünün verildiği bir genç adam olarak baskı altındaydı. Asıl amaçlarını yeni katılacaklardan bile saklayan bir gizli dernek fikrini akla uygun buldu. Bizzat kendi ifadesiyle, bu fikri daha önce öğrenim gördüğü Jena, Erfurt, Halle ve Leipzig'deki öğrenci derneklerini anlatan Ernst Christoph Henninger adlı bir Protestan öğrenciden almıştı.[2] Diğer açılardan İlluminati'nin aldığı model, paradoksal biçimde Papa XIV. Clementius tarafından 1773'te dağıtılmış güçlü ve şeffaflıktan uzak bir şebeke olan Cizvitlerdi. Weishaupt'un "Bir İnsanlık Okulu"nun 1775 tarihli ilk taslağında öngörülen sistem, her üyenin düşünce ve duygularını kaydedeceği bir günce tutması ve bir özetini üstlerine sunmasıydı; bunun karşılığında üyelere bir kütüphane, sağlık hizmeti, sigorta ve başka sosyal yardımlar sağlanacaktı.[3] Weishaupt'un düşünce tarzını eklektik olarak nitelendirmek aslında hafif kalır. Tarikat tasarısı antik Yunan Eleusis gizemlerinden ve (eski İran takvimini kullanma dahil) Zerdüştçülükten

alınma unsurlar içermekteydi. Başka bir ilham kaynağı İspanya'daki bir 17. yüzyıl ruhani akımı olan *Alumbrados*'tu.

Weishaupt'un ilk tasarısına bağlı kalmış olsaydı, İlluminati çoktan unutulurdu, hatta belki adı hiç duyulmazdı. Büyümesini ve daha sonra kötü nam salmasını sağlayan şey Alman mason localarına sızmasıydı. Köklerinin Ortaçağ duvar ustalarının tarikatlarına dayanmasına karşın, masonluk 18. yüzyıla girildiğinde, hızla büyüyen bir şebekeydi; İskoçya ile İngiltere'de başlamak üzere, aristokrasi ve burjuvazi arasındaki statü farklılığıyla kısıtlanmaksızın, mitolojide ve törede yüceltilen erkek ahbaplığını sunan bir yapı kazandı.* Katolik Kilisesi'nin mensuplarına masonluğu yasaklama çabalarına karşın, güney Alman devletlerini de kapsamak üzere, Almanya'nın her yanında hızla yayıldı.[4] Birçok masonun kendi hareketlerinden artan hoşnutsuzluğundan yararlanarak, Alman localarından İlluminati'ye üye devşirme fikri, Weishaupt'un öğrencilerinden Franz Xaver Zwackh'ın önerisiydi.

1770'lerin sonları Alman masonluğu için bir kaynaşma dönemiydi. Bazı özleştirmeciler gizliliğin yokluğuna ve köken olarak Tapınak Şövalyeleri'ne dayanma efsanesine ("katı itaat" ekolünün savı) saygının gerilemesine itiraz etmekteydi.[5] Mason localarının yozlaşarak, görünüşte yemek kulüplerine dönüşmesinden hoşnutsuz olanlardan biri, Hanonverli bir memurun 1772'den beri mason olan, Göttingen eğitimli oğlu Baron Adolph Franz Friedrich Ludwig Knigge'ydi.[6] Sıkça uğradığı Cassel ve Frankfurt localarının sunduğundan daha özel ve maneviyatı yükseltici bir şeyin özlemi içindeki Knigge, bunu başka bir aristokrat mason olan Marki Costanzo di Costanzo'ya 1780'de açtı. Ondan böyle elit bir örgütün zaten var olduğunu ve kendisinin de Diomedes adıyla içinde yer aldığını öğrendi. Bizzat Weishaupt'un 1777'de Münih locası "Zur Behutsamkeit"e girmesinden sonra, İlluminati için doğru bir nitelendirme "asalak bir bitkiye oldukça benzer biçimde [...] masonluğa gömülmüş bir gizli şebeke" olur.[7] Benzer bir asalak güç İllüminizm'den daha ezoterik bir akım olan Gül-Haçlılar'dı. Daha 17. yüzyılın başlarında hakkında epeyce şey yazılan bu tarikat, aşağı yukarı İlluminati'yle aynı sıralarda bir dizi Alman mason locası içinde "Yaldızlı ve Pembe Haç" adıyla somut biçime kavuştu.

Knigge'nin tarikata alınışı iki sebepten bir dönüm noktası oldu. Birincisi, Weishaupt'a kıyasla çok daha geniş çevresi olan bir kişiydi. İkincisi, kafa dengi aristokrat masonlardaki özlemin farkındaydı.[8] İlluminati'ye katıldıktan sonra Philo adını alan Knigge, örgütün rüşeym halinde (ilk kez gittiği Bavyera'nın çok geri) olduğunu görünce şaşırdı.[9] "Ortada henüz tarikat yok" itirafında bulundu Weishaupt samimiyetle. "Her şey sadece kafamda. [...] Bu ufak hileden dolayı beni bağışlarsın, değil mi?" Knigge onu sırf bağışlamakla kalmadı;

* Masonluğa ilişkin geniş bir değerlendirme için bkz. Bölüm 2.

İlluminati'yi bizzat masonluğu köklü bir onarımdan geçirmenin bir aracı gibi görerek, inisiyatifi şevkle eline aldı.[10] İlluminati'nin üç mertebesini ya da sınıfını alt kademelere ayırarak ve epeyce mason âdeti katarak, Weishaupt'un öngördüğü yapıyı yeniden düzenleyip genişletti. Minerval sınıfı, Minerval ve *Illuminatus Minor*, Aday sınıfı *Illuminatus major* ("İskoç Aday") ve *Illuminatus dirigens* ("İskoç Şövalye") olarak ikiye ayrıldı. Aydınlanmış Minerval sınıfı *presbyter* ya da *princeps* mertebesiyle "Alt Hikmetliler", *magus* ("docetist") ve *rex* ("philosophus") mertebeleriyle "Üst Hikmetliler" şeklinde daha da katmanlaştırıldı. Bu son makamdaki mensuplardan tarikatın en üst görevlileri seçilecekti: Genel müfettişler, valiler, temsilciler ve başrahipler. Bu kademe Weishaupt'un sisteminde en tepede bulunan "Areopagos Heyeti"nin yerini alacaktı.[11] Ayrıntılı "kademe"lerin geliştirildiği sırada, hızla büyüyen tarikatın örgütsel yapısı "temsilci", "vali" ve "müfettiş" makamlarına bağlı sayısız yerel Minerval "kilise"siyle daha da dallanıp budaklandı.[12]

Bu bakımdan, İlluminizm'in ilk paradoksu mevcut hiyerarşilere veryansın ederken, özenli bir hiyerarşik yapı peşinde koşan bir şebeke olmasıydı. Weishaupt 1782'de "yeni terfi ettirilen rehberlere konuşma"sında dünya görüşünü ortaya koydu. Ona göre, doğal ortamda insan özgür, eşit ve mutluydu; sınıf ayrımı, özel mülkiyet, kişisel hırs ve devlet düzeni "perişanlığımızın büyük şeytani sebepleri" olarak sonradan ortaya çıkan şeylerdi. İnsanlık "birbirinden farklılaşma arzusu" yüzünden, "tek büyük aile, tek bir imparatorluk" olmaktan çıkmıştı. Ama gizli derneklerin çalışmalarıyla yayılan Aydınlanma, toplumdaki bu katmanlaşmanın üstesinden gelebilirdi. O zaman "hükümdarlar ve milletler şiddete gerek bırakmayacak şekilde yeryüzünden silinip gidecek, insan soyu tek aile ve dünya da rasyonel varlıkların meskeni haline gelecek"ti.[13] Bu yaklaşım Knigge'nin soylu masonları tarikata kazandırma yönündeki başarılı kampanyasıyla kolay bağdaştırılamazdı.[14]

İlluminizm'in ikinci paradoksu Hıristiyanlıkla ikircimli ilişkisiydi. Knigge'nin kendisi anlaşıldığı kadarıyla tanrıcıydı; geçmişte verdiği vaazları yayımlamış olmasına karşın, Spinoza'ya hayrandı. Weishaupt bu eğilimi paylaşmış olabilir; ama tarikatın sadece (*rex* unvanına sahip) elit tabakasının d'Holbach'a yakınlığını açıkça belirtmesi görüşünü benimsedi. Bazı yazılarında, İsa Mesih "kendi halkının ve bütün insanlığın kurtarıcısı" ve "akıl doktrini"nin peygamberi olarak sunulur; en yüce gayesinin "bir devrime başvurmaksızın insanlara genel özgürlüğü ve eşitliği getirmek" olduğu belirtilir. Knigge'nin "İlk Loncada Ders" risalesine göre, İlluminati rahipleri Mesih'in yüzyıllar boyunca çarpıtılmış sahici ve genelde eşitlikçi mesajının taşıyıcılarıydı.[15] Oysa iki adam da aslında bu inançta değildi; bütün mesele (Knigge'nin özel konuşmalarda itiraf ettiği üzere) bir İlluminati mensubuna en yüksek kademeye ulaştığında açıklanacak bir "dindarlık hilesi"nden iba-

retti. Dolayısıyla İlluminati'nin nihai gayesi Aydınlanma idealleri temelinde yarı dinsel bir "Dünya Reform hareketi"ydi.[16]

İlluminati hem örgütsel hem dinsel düzeyde bu engele takılıp tökezledi. Knigge'nin "Cizvit karakteri"nden yakındığı Weishaupt, Göttingen'in iki tanınmış İlluminati mensubu Johann Georg Heinrich Feder ve Christoph Meiners tarafından Jean-Jacques Rousseau'nun radikal siyaset teorilerine sıcak bakmakla suçlandı. Başka bir tarikat üyesi Franz Carl von Eckartshausen, onun Helvétius ile d'Holbach'a hayranlığını öğrenince tarikattan ayrıldı. Max Joseph'in 1777'deki ölümü üzerine Bavyera elektörlüğüne geçen Karl Theodor'un arşivcisi sıfatıyla, tarikatın yasaklanması için onu sıkıştırdı. Weimar'da (bazılarına Goethe'nin de katıldığı) uzun tartışmalardan sonra, Knigge 1784'te ayrılmaya zorlandı.[17] Weishaupt'un liderliği devrettiği Stolberg-Rossla Kontu Johann Martin'in Nisan 1785'te gizli derneklere karşı ikinci Bavyera fermanından tam bir ay sonra tarikatı dağıttığı sanılmaktadır.[18] Ancak faaliyetin 1787 ortalarına kadar sürdüğüne ve Johann Joachim Christoph Bode'nin Weimar'da 1788'e kadar tarikatı canlandırma fikrinden vazgeçmediğine dair bazı bulgular vardır.[19] Yasaklanmamış olsa bile, Iluminati'nin Fransız Devrimi'nden iki yıl önce kendini tasfiye etmiş olacağı neredeyse kesin gibidir. Bizzat Weishaupt geri kalan hayatını önce Regensburg'da, ardından Gotha'da Saxe-Gotha-Altenburg Dükü II. Ernest'in koruması altında geçirdi. Kendini haklı göstermeye yönelik bir dizi kitap yazdı. İlluminati'den Karl Friedrich Bahrdt'ın Alman Birliği'ne kadar uzanan bazı süreklilikler varsa da, bunlar abartılmamalıdır. Knigge'nin bir savunma niteliğindeki *Philo's endliche Erklärung* (1788) kitabında belirttiği gibi, İlluminati başından itibaren kendi içinde çelişkiliydi; örtülü olarak Aydınlanma akımına hizmet eden bir örgüttü.

Ne var ki, ana-akım masonluğun savunucuları ve Fransız Devrimi'nın hasımları için, İlluminati'nin çapını ve habisliğini abartma yönünde güçlü saikler vardı. Gerek James Robison, gerek Abbé Barruel İlluminati'ye yönelik suçlamalarını, özellikle de Fransız Devrimi'ne yol açtığı iddiasını inandırıcı kılmak için, 1797 risalelerinde son derece uydurma bazı Alman kaynaklarına dayanmak zorunda kaldı. İlluminati ile Fransız Devrimi arasında sahici bir bağlantıya en yakın şey, Mirabeau Kontu Honoré Gabriel Riqueti'nin 1780'ler ortalarında Brunswick'e uğradığında, Johann Joachim Christoph Bode'nin yönlendirmesiyle İlluminati tarikatına katılmış Jacob Mauvillon'la görüşmesiydi. Ama Fransız mason localarının devrimci fikirleri Ingolstadt'tan Paris'e ulaştıran kanallar olduğu görüşü üstünkörü bir incelemeyle bile çöker. Ne de olsa, devrimci fikirler Paris'te ortaya çıkmıştı. Asıl iletişim hattı Fransız başkentinin salonlarından, Weishaupt'un akıl hocası Ickstatt gibi resmi makamlarda olan aydınların kütüphaneleri aracılığıyla Bavyera'ya uzanmaktaydı, yani tersi istikamette değildi. İleride göreceğimiz üzere, Avrupa'nın her

yanında felsefeciler ile diğer bilginleri birbirine bağlayan ve haliyle Atlantik üzerinden Kuzey Amerika'ya uzanan bir uluslararası şebeke vardı. Ama bu öncelikle bir yayın, kitap paylaşımı ve yazışma şebekesiydi. Mason locaları ve gizli dernekler bir rol oynasa da salonlar, yayınevleri ve kütüphaneler daha önemliydi.

Dolayısıyla, İlluminati'yi her şeye gücü yeten ve iki yüzyılı aşkın bir süre sinsi yöntemlerle varlığını sürdüren bir tertip olarak değil, Aydınlanma tarihinin açıklayıcı bir dipnotu olarak görmek gerekir. Weishaupt'un tarikatı masonluğun ve Fransız felsefesinin çok daha büyük şebekeleri içindeki bir şebeke olarak, temelde dinsel ve siyasal statükoya kafa tutucu fikirleri dile getirmenin tehlikeli olduğu bir dönemin timsaliydi. Gizlilik mantıklı olmakla birlikte, sonuçta İlluminati'nin devrimci tehdidinin resmi makamlarca abartılmasını mümkün kıldı. İşin gerçeği şu ki, devrimci potansiyel taşıyan odak daha geniş Aydınlanma şebekesiydi; çünkü kitaplar ve dergiler aracılığıyla oldukça serbest dolaşan söz konusu fikirler, Adam Weishaupt hiç yaşamasaydı bile, Avrupa ile Amerika'ya yayılacaktı.

Tarihçilerin tarikat tarihini yazmakta zorlanmasının sebebi, birçok şebeke gibi, İlluminati'den de geriye tek bir düzgün arşiv yerine, dağınık kayıtların kalmış olmasıdır. Mason localarına ait arşivlerin açılmasına kadar, araştırmacılar ağırlıklı olarak tarikatın hasımlarınca ele geçirilip yayımlanan anı ve belgelere dayandılar. Franz Xaver Zwackh'ın evinde bulunduğu söylenen malzemeler arasında sahte belge düzenlemede kullanılacak taklit resmi mühürler, intiharı savunan tezler, zehirli gaz ve gizli mürekkep imal talimatnameleri, gizli belgeleri korumaya dönük bir "gizli bomba" tarifi, kürtaj hizmeti makbuzları ve çocuk düşürmeyi sağlayacak bir çay tarifi vardı. Bunların tarikat faaliyetlerini pek yansıtmadığını artık biliyoruz.[20] Daha tipik örnek, Bode ve Thüringen'de devşirdiği İlluminati mensupları arasında titizlikle kayda geçirilmiş fikir teatileridir. Bunlar Aydınlanma akımını ileriye götürmeyi amaçlayan gizli bir derneğin, üye adaylarından içlerini dökmelerini bekleyen, ama karşılığında hokkabazlık sunan hiyerarşik bir şebekenin bünyesindeki temel gerginlikleri yansıtır.[21] Bavyera devletinin Elektör Karl Theodor tarafından sertçe kullanılan gücü karşısında, İlluminati kolayca ezildi. Ancak bizzat elektörün günleri sayılıydı. Gizli dernekleri yasaklamasından on yıl sonra, devrimci Fransa'nın orduları ona bağlı toprakları istila etti ve Bavyera'ya yöneldi. Bavyera 1799'dan 1813'teki Leipzig Muharebesi'nin arifesine kadar, Napoléon İmparatorluğu'nun bir uydusu olarak kaldı. Bu arada, İllüminizm'in kılıç artıklarının sığındığı Gotha Dük Ernest'in oğlu ve vârisi Augustus, Fransız tirana dalkavukluğuyla nam saldı.

İlluminati'nin Fransız Devrimi'nde, hele Napoléon'un yükselişinde payı yoktu; ancak bundan kesinlikle yarar gördü. (Weishaupt dışındaki bütün

mensupları bağışlandı ve Dalberg başta olmak üzere, bazıları çok güçlü konuma ulaştı.) Tarikat dünyayı yönetmek için günümüze kadar tertipler çevirmek şöyle dursun, 1780'lerde çalışmalarını durdurdu ve 20. yüzyıldaki canlandırma girişimleri büyük ölçüde düzmeceydi.* Bununla birlikte, hikâyesi Avrupa'yı Aydınlanma'dan Fransız Devrimi'ne ve Fransa İmparatorluğu'na götüren ve aydın şebekelerinin hiç tartışmasız belirleyici bir rol oynadığı karmaşık tarihsel sürecin ayrılmaz bir parçasıydı.

Bu kitap günümüzün en yetkin akademik çalışmalarından yararlanarak, şebekeler tarihini komplo teorisyenlerinin pençesinden kurtarmaya ve tarihsel değişimin çoğu kez tam da hiyerarşik düzenlere böyle şebeke esaslı karşı çıkışlar çerçevesinde anlaşılabileceğini ve anlaşılması gerektiğini göstermeye çalışıyor.

* Leopold Engel Mart 1901'de daha sonraları meşhur İngiliz medyumu Aleister Crowley'nin yanında çalışan Theodor Reuss'la birlikte İlluminati'yi "canlandırma"ya kalkıştı. İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında, bu ismi diriltme sırası İsviçreli iktisatçı Felix Lazerus Pinkus'a ve fırıncı Hermann Joseph Metzger'e geldi. Annemarie Aeschbach'ın ölümüne kadar, İsviçre'nin Dış Appenzell kantonundaki Stein köyü, İlluminati'nin modern yurdu olma iddiasını sürdürdü.

II
İmparatorlar ve Kâşifler

11.
Hiyerarşinin Kısa Bir Tarihi

Sergio Leone'nin destansı İtalyan western filmi *İyi, Kötü ve Çirkin*'de Clint Eastwood ve Eli Wallach Amerikan İç Savaşı sırasında çalınmış Konfederasyon altınlarının peşindedir. Hazinenin çok geniş bir mezarlıktaki bir mezar taşının altına gömüldüğünü öğrenirler. Ne yazık ki, bunun hangi mezar taşı olduğuna dair bildikleri hiçbir şey yoktur. Önceden Wallach'ın altıpatlarındaki kurşunları boşaltma tedbirini almış olan Eastwood, ona dönüp şu ölümsüz sözleri söyler: "Gördüğün gibi, bu dünyada iki tür insan vardır, dostum. Silahı dolu olanlar ve toprağı kazanlar. Sana kazmak düşüyor."

Bu sözler eski bir gerçeğin modern bir örneğidir. Tarihin büyük bölümünde, hayat hiyerarşik olmuştur. Bir azınlık, şiddeti tekelleştirmekten gelen ayrıcalıklardan yararlanırken, diğer herkes toprak kazmıştır.

Tarihte hiyerarşiler niçin şebekelerden önce gelir? Bariz cevap tarihöncesinin ilk insansı topluluğunun bile bir işbölümüne, doğanın dayattığı ve fiziksel güç ile zihinsel yeti üzerine kurulu bir hiyerarşiye dayanmış olmasıdır. Bu sebeple ilkel kabileler gerçek şebekelerden ziyade işbirliğine dayalı hiyerarşiler gibiydi ve durum hâlâ böyledir.[1] "Zorunlu işbirliğine giren yiyecek arayıcıları" bile liderliğe gerek duyarlar.[2] Birinin bakım işini bırakıp ava çıkmaya karar vermesi gerekir. Birinin avlanan hayvanları paylaştırması ve aciz küçükler ile yaşlılarının paylarını almalarını sağlaması gerekir. Başkalarının da toprak kazma işini yapmaları gerekir.

İlk insanlar daha büyük topluluklar halinde daha karmaşık avcılık ve toplayıcılık biçimleriyle uğraşmaya başlarken, ilk kavramsal çerçevelerin (tanrıların doğa üzerinde insanüstü güçlerini açıklayıcı efsaneler) yanı sıra bilinç değiştirici ilk yöntemleri ve maddeleri geliştirdiler.[3] Ayrıca ilk savaş hünerlerini geliştirerek, balta, yay ve ok gibi temel silahları olağanüstü miktarda ürettiler.[4] Yaklaşık 12.000 yıl önce başlayan Neolitik Çağ'ın ilk tarım toplulukları besbelli ki yağmacılara karşı kendilerini savunmak (ya da bizzat yağmalara girişmek) için önemli kaynaklar ayırmak zorundaydılar. Toplumun efendiler ve köleler, savaşçılar ve işçiler, rahipler ve müminler şeklinde katmanlaşmasının erken başladığı söylenebilir. Mağara resminden simgelere dayalı yazının evrimiyle birlikte, beyin dışında veri saklamanın ilk biçimi ve beraberinde yeni bir bilgin kesim ortaya çıktı.

Başka bir deyişle, ilk siyasal yapılar değişken (bazıları daha otokratik, bazıları daha kurumsal) olmakla birlikte, ortak ve temel bir sosyal katmanlaşmaya dayalıydı. Yasaları ihlal edenleri cezalandırma yetkisi hemen her zaman bir kişiye ya da yaşlılar heyetine devredildi. Savaşı başarıyla yürütme yetisi, bir yöneticinin kilit vasfı haline geldi. Devletin "insan doğasının öngörülebilir bir sonucu" olduğu söylenir.[5] Bu saptama askeri teknolojideki buluşların (daha sert ok uçları, saldırıda atları kullanma) iktidar ve servet yönünde kestirme yolları sunmasını izleyen silahlanma yarışı[6] için, "bedenen güçlü olması gerekmeyen, silahlı ve güvenilir astlardan oluşmuş küçük bir hizbe maaş verecek kadar zengin olması yeten bir 'büyük adam'ın hükmettiği yeni tür bir hiyerarşinin"[7] devreye girişi için de geçerlidir.

Hiyerarşi yönetimde olduğu kadar, iktisatta da birçok yarar sağlar. Antik dünyadan erken modern çağa kadar yönetimlerin ezici çoğunluğunun hiyerarşik yapıda olmasının sağlam sebepleri vardı. Sonraki bir çağın şirketleri gibi, ilk devletler de özellikle askeri eylem alanında ölçek ekonomilerinden yararlanmaya ve işlem maliyetini azaltmaya çalıştılar. Birçok hırslı otokratın kendini tanrılarla özdeşleştirerek meşruiyetini güçlendirmeye çalışmasının da sağlam sebepleri vardı. İlahi takdirin gereği gibi görülmesi halinde, hiyerarşi kullara daha kolay katlanılır gelirdi. Ancak şimdi de olduğu gibi, büyük adam yönetiminin kronik sakıncaları vardı; büyük adamın, çocuklarının ve hempalarının iştahlarını doyurmak için genelde ortaya çıkan yanlış kaynak dağıtımı başta gelen örnekti. Antikçağ'ın süreğen ve neredeyse genel sorunu savaşan devletlerin yurttaşlarının genellikle soya dayalı savaşçı elitlere, ayrıca işlevi dinsel doktrinleri ve diğer meşrulaştırıcı fikirleri aşılamak olan ruhban elitlere aşırı yetkiler vermeleriydi. Bunun geçerli olduğu her yerde, sosyal şebekeler hiyerarşinin ayrıcalıklarına sıkı sıkıya tabiydi. Okuryazarlık bir ayrıcalıktı. Sıradan erkek ile kadının kaderi ırgat olarak çalışmaktı. Onların yaşadıkları köyler Ernest Gellner'in ifadesiyle "yanal yalıtılmışlık" içindeydi. Kazuo Ishiguro'nun *Gömülü Dev* romanında bir tür kalıcı zihinsel pus gibi etkileyici yorumla verdiği bir yalıtılmışlık haliyle, en yakın komşular dışında dünyadan kopuktu.[8] Sadece yönetici elit, uzak yerlerle şebeke bağları kurabilirdi. Örneğin, Mısır firavunlarının MÖ 14. yüzyıldaki şebekeleri yerel Kenan yöneticilerinden Babil, Mitanni ve Hattuşaş gibi kentlerdeki denklerine kadar uzanmaktaydı.[9] Ama bu elit şebekeleri bile hiyerarşik düzen için bir tehlike kaynağıydı. En eski tarihsel kayıtlarda Büyük İskender'e karşı girişilenlere benzer komplo ve tertipleri, yani şebeke içindeki karanlık ve kötü niyetli kümeleri okumaktayız.[10] Buluşçuların özendirilmediği, tersine sapkın sayılarak öldürüldüğü bir dünyaydı bu. Bilgi akışının yukarıya ya da her yana değil, olsa olsa aşağıya doğru olduğu bir dünyaydı. Dolayısıyla, arketipik antik tarih Güney Mezopotamya'da büyük çaplı bir sulama sistemi

kurabilen, ama toprak tuzlanması ve kötü hasat sorununa çözüm bulamayan Üçüncü Ur Hanedanı'nın (MÖ yak. 2100-2000) tarihi gibiydi.[11] (Soya dayalı hiyerarşilerin ortak bir marazı olarak nükseden veraset çekişmeleri yüzünden, şimdiki Güney Irak'ta sulama altyapısını ayakta tutamayan Abbasi halifeliğinin başına da benzer bir akıbet gelecekti.)[12]

Hiç kuşkusuz, Atina demokrasisinin "küçük dünya"sı,[13] Roma Cumhuriyeti gibi daha geniş tabanlı siyasal yapılara dönük deneyler oldu. Ama bunların kalıcı olmaması anlamlıdır. Oxford'un küçümsediği Yeni Zelandalı tarihçi Ronald Syme *The Roman Revolution* adlı klasik eserinde, cumhuriyetin zaten bir Roma aristokrasisi tarafından yönetildiğini ve aralarındaki kavgaların İtalya'yı iç savaşa sürüklediğini ileri sürer. "Roma halkının politikasına ve girişimlerine bir oligarşi yön verirdi, yıllıkları oligarşik bir anlayışla yazılırdı. [...] Tarih *nobiles* kesiminin konsüllük dönemleri ile zaferlerinin kayda geçirilişinden, mensup oldukları ailelerin kökenleri, ittifakları ve kavgalarına ilişkin anıların aktarılışından doğdu." Augustus'un iktidara gelişi sadece yetenekli olması değil, "müttefikler, [...] bir yandaş kitlesi" edinmenin önemini kavraması sayesindeydi. Görünüşte cumhuriyeti geri getirirken, iktidarı adım adım elinde toplamayı yandaşlarına bir "Sezar partisi" kurdurarak başardı. Syme'a göre, "başlattığı birinci adam yönetimi bazı bakımlardan bir ortaklık"tı. "Eski çerçeve ve kategoriler" ayakta kaldı; önceki cumhuriyet gibi, Augustus'un monarşisi de arkasında oligarşinin hükmettiği önyüzdü.[14]

Roma Dönemi'nde elbette "ipek yolları", Peter Frankopan'ın ifadesiyle, "her yöne yayılan bir şebeke, hacılar ile savaşçıların, göçebeler ile tüccarların [...] seyahat ettiği, mallar ile ürünlerin alınıp satıldığı ve fikirlerin değiş tokuş edildiği, uyarlandığı ve arıtıldığı güzergâhlar" da vardı.[15] Ne var ki, bu şebeke ticari alışverişin yanı sıra hastalıkların yayılışına da elverişliydi; güzergâhlar üzerindeki varklıklı kentsel aktarma merkezleri Hunlar ve İskitler gibi göçebe kavimlerin saldırılarına her zaman açıktı.[16] Klasik siyaset teorisinin ana dersi, iktidarın hiyerarşik yapıda olması gerektiği ve bir siyasal birimin büyümesiyle, bir azınlığın haliyle iktidarı elinde topladığıydı. Roma ve Qin-Han imparatorlukları en azından 6. yüzyıla kadar dikkate değer ölçüde paralel bir gelişim gösterdi; bunda benzer güçlüklerle karşılaşmalarının küçümsenmeyecek payı vardı.[17] Toprakları daha da genişletmenin maliyeti elde edilen kazanımları aşmaya başlayınca, barış ve düzen emperyal sistemin varlık sebebi haline geldi. Bunu sağlayacak büyük ordu ile bürokrasinin maliyeti, vergilendirme ve para biriminin değerini düşürme bileşimiyle karşılanır oldu.

O halde, Avrasya'nın batı ucundaki imparatorluk çökerken, doğu ucundaki imparatorluk niçin ayakta kaldı? Klasik cevap Roma'nın Germen kabilelerin artan göç (bazı kaynaklara göre istila) baskısı karşısında tutunamadığıdır. Ayrıca, Çin'den farklı olarak, Roma yeni bir dinin, heretik bir Yahudi mezhebi

olan Hıristiyanlığın yıkıcı etkisiyle uğraşmak zorunda kaldı. Hıristiyanlık MS 31–36 dolaylarında Şam'a giderken bu dine dönen Tarsuslu Havari Pavlus'un çabalarıyla Roma dünyasına yayılmıştı. Roma'nın 160'larda ve 251'de karşılaştığı veba salgınları bu dinsel şebeke için bir gedik açtı; çünkü Hıristiyanlık felaketlere bir açıklama getirmekle kalmayarak, hayır işleri ve hastalara bakım gibi davranışları özendirdi ve böylece bu dine inananlar yüksek oranda sağ kaldı.[18] Roma İmparatorluğu dört ana sosyal katmanın (senatör, atlı, onbaşı ve pleb) ayakta tuttuğu gerçek bir hiyerarşiyken, Hıristiyanlık anlaşıldığı kadarıyla toplumun her kesimine sızdı.[19] Hıristiyanlığı ayırt eden bir başka özellik, Roma İmparatorluğu'nu saran birçok dinsel akımın en çok tutulanı olmasıydı. Kuzey Suriye fırtına tanrısı Jupiter Dolichenus'un kültü de MS 2. yüzyıl başlarından itibaren esas olarak Roma subaylarınca benimsenmesi sayesinde, Kuzey Suriye'den Güney İskoçya'ya yayıldı.[20] Göç, din ve bulaşma: Roma emperyal yönetiminin hiyerarşik yapısını 5. yüzyıla doğru çökerterek, geriye sadece eski bir düzenin sonraki yüzyıllarda Avrupalıların hayal gücünden çıkmayacak kalıntılarını bırakan şey, hiç kimsenin tasarlamadığı ya da yönlendirmediği, virüs gibi yayılan bu şebeke kaynaklı tehditlerdi. Arabistan'ın çöllerinden 7. yüzyılda yeni bir tektanrıcı itaat kültü olarak doğan İslam, Mekke'den Medine'ye göçle birlikte, peygamber öncülüğündeki bir inançtan kılıçla dayatılan militan bir siyasal ideolojiye dönüştü.

Tektanrıcı iki büyük akım karizmatik peygamberlerce kurulsa da, hızlı yayılma açısından şebekeye benzer yapıdaydı. Roma yönetimini tamamen yıktıktan sonra, Bizans ve Bağdat'ta teokratik hiyerarşiler oluşturmaya yöneldiler. Büyük Bölünme (1054) sonucunda Ortodoksluktan yolunu ayıran Batı Hıristiyanlığı, Roma papalığının ve katmanlı bir kilise sisteminin üstünlük kazanmasıyla, kendine özgü bir hiyerarşik denetim altına girdi. Batı Hıristiyan dünyası siyasal açıdan ise şebeke yapısını daha çok korudu. Batı Avrupa'daki Roma İmparatorluğu enkazından çoğu küçük, birkaçı büyük olmak üzere bir parçalı devlet geometrisi ortaya çıktı: Büyük bölümü soya dayalı monarşi, bazıları fiilen aristokrasi, çok azı oligarşik yönetimli kent-devleti. Kutsal Roma-Germen İmparatoru resmen bu yapılardan çoğunun üzerindeydi. Tayin Çatışması sürecinde Papa VII. Gregorius'un İmparator IV. Heinrich karşısındaki zaferiyle, uygulamada piskopos ve rahip atamalarını denetleyen ve her yerde kilise hukukunu (MS 6. yüzyıldaki İustinianos Kanun Derlemesi'nin diriltilmiş biçimi) egemen kılan papalığın sınır ötesi otoritesi genişledi. Dünyevi iktidar mirasla geçen toprak mülkiyeti ve feodalizm olarak bilinen askeri ya da mali yükümler üzerine kurulu sistemde büyük ölçüde merkezsizdi. Bu alanda da otoriteyi tanımlayan hukuktu: Kara Avrupası ile İskoçya'da Roma hukuku ve İngiltere'de görenek (emsal) hukuku.

Buna karşılık, Çin'in savaşan krallıklar tecrübesinden çıkardığı ders,

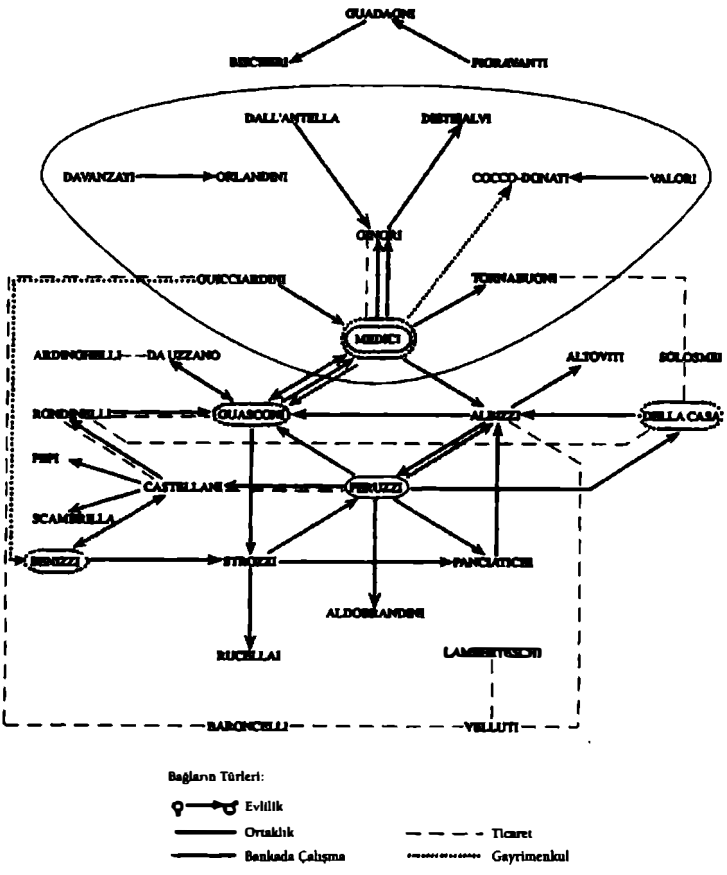
istikrara ancak evlat saygısı (*xiao*) merkezli bir kültüre (Konfüçyüsçülük) sahip tek bir yekpare imparatorlukla ulaşılabileceğiydi. İmparatordan üstün bir dinsel makam yoktu.[21] İmparatorun çıkardıkları dışında yasa yoktu.[22] Bölgesel ve yerel yönetim, memurların liyakat ve ehliyet temelinde işe alınıp yükseltildiği bir imparatorluk bürokrasisinin denetimi altındaydı; memurluk sınav sistemi gençlere soy değil, yetenek temelinde üst makamlara yükselme fırsatını verecek yapıdaydı. Ne var ki gerek Batı, gerekse Çin yönetim sisteminde istikrarlı devlet düzeninin önündeki başlıca engel aile, klan ya da kabile şebekelerinin dirençliliğiydi.[23] Bu tür şebekeler arasında devletçe üretilen rantları kontrol etmeye dönük çekişmeler, çoğunu hanedan düellolarını olarak nitelendirmenin daha doğru olacağı aralıklı iç savaşlara yol açtı.

Bilgeler, düzeni az çok mutlak otorite olmaksızın sağlamanın görünüşteki imkânsızlığına yüzyıllarca kafa yordular. Düşüncelerini kalem ya da fırçayla parşömene ya da kâğıda geçirirken, bunların sadece küçük azınlıkça okunacağının kesin farkındaydılar; ölümsüzlük açısından en fazla umabilecekleri şey, çağın büyük kütüphanelerinin birinde ya da birkaçında yazılarından çıkarılan nüshaların korunmasıydı. Ancak İskenderiye'nin MS 391'de doruğa varan bir dizi saldırıyla yok edilen büyük kütüphanesinin akıbeti, antik dünyada veri saklamanın kırılganlığını gösterdi. Antikçağ ve Ortaçağ boyunca Avrupa ile Çin arasında fikir alışverişinin neredeyse yokluğu, dünyanın tek bir şebekeye dönüşmekten hâlâ çok uzak oluşunun belirtisiydi – tabii ölümcül bir istisna olan hastalıklar sayılmazsa.

12.
Birinci Şebeke Çağı

Büyük Veba Salgını 14. yüzyılda bütün Avrasya kara kütlesinin nüfusunu kırıp geçirdi; pireyle taşınan *Yersinia pestis* bakterisinin yol açtığı hıyarcıklı veba, daha önce anlatılan Avrasya ticaret şebekeleri üzerinden taşınıp bulaştı. Şebekeler öylesine seyrek dokulu, yerleşim kümelerinin bağları öylesine azdı ki, bu son derece bulaşıcı hastalığın yılda bin kilometreden az bir hızla Avrupa'nın bir ucundan öbür ucuna varışı dört yılı aldı.[1] Ama Asya'ya kıyasla Avrupa'da çok farklı etki yarattı. Nüfusun aşağı yukarı yarısı (Güney Avrupa'da belki dörtte üçü) yok oldu. En batı uçta işgücü açığının daha yüksek olması, özellikle İngiltere'de reel ücretleri önemli ölçüde artırdı. Avrupa ile Asya arasında 1500'den sonraki asıl farklılık kurumsal, Doğu'ya kıyasla Batı'da şebekelerin hiyerarşik tahakkümden nispeten azade olmasıydı. Batı'da yekpare bir imparatorluk tekrar ortaya çıkmadı; çok sayıda ve çoğu kez zayıf prenslikler ağır bastı. Papalığın ve gevşek yapılı Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun Roma emperyal gücünün yegâne kalıntıları olarak sürmesiyle, Bizans kendini Roma'nın gerçek vârisi saydı. Eski Roma eyaletlerinden biri olan İngiltere'de hükümdarın gücü öylesine sınırlıydı ki, 12. yüzyıldan itibaren başkentin tüccarları kendi işlerini özyönetime dayalı bir tüzel yapıyla yürütmede özgür kaldılar. Doğu'da en önemli şebekeler aileviydi, yani klan bağlarına dayalıydı. Bazı uzmanlara göre, daha bireyci Batı Avrupa'da diğer örgütlenme biçimleri (cismen değil, ismen tarikatlar) daha çok önem kazandı.[2]

Bununla birlikte, 15. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl sonları arasındaki ekonomi tarihinin en çarpıcı özelliği olarak, Batı'nın Doğu'dan "büyük ayrılığı"nı daha önceye götürmemekte özenli olmalıyız.[3] Denizaşırı seferlere girişilmeseydi ya da 13. yüzyılın Moğol istilacıları Macaristan Ovası'nın ötesine geçselerdi, Batı Avrupa'nın tarihi büsbütün farklı olacaktı. Aile şebekelerinin 14. yüzyıl Avrupası'nda sürdüğünün iyi bir göstergesi, Medici ailesinin Floransa'daki yükselişidir. Sistemdeki çeşitli yapısal gediklerden yararlanan bu aile, elit Floransa ailelerinin şebekesi içinde zamanla aracı olarak benzersiz bir konum elde etti (bkz. Şekil 10).[4] Bunu sağlayan ise kısmen (Strozzi, Pazzi ve Pitti gibi düşman ailelerin mensuplarını da kapsayan) stratejik evliliklerdi. Modern çağ öncesi çoğu toplumda olduğu gibi, bu kentte de en önemli şebeke soyağacıydı.[5] Ancak Ciompi Ayaklanması'ndan

10. Medici şebekesi: Floransa'da tek aileyi başat hale getiren bir 14. yüzyıl hanedan stratejisi.

(1378-1382) sonraki dönemde, Mediciler gibi bankerlerin Floransa siyasal elit tabakasına girmesi önemli bir ekonomik yeniliğe yol açtı. *Arte della Cambio*'ya (bankerler) özgü yerel lonca yöntemleri o zamana kadar *Arte della Calimala*'nın (kumaş tüccarları) hâkim olduğu uluslararası düzleme taşındı ve yeni türden bir finansal kapitalizmin temeli olarak ortaklık sahneye çıktı.[6] Kentte 1434'te başlayan Medici yönetimi altında, finans, ticaret, siyaset, sanat ve felsefeyle eşzamanlı uğraşan, "kısmen işadamı, kısmen politikacı, kısmen din büyüğü, kısmen aydın estetikçi" denilebilecek "Rönesans insanı" doğdu.[7]

13.
Rönesans Döneminde İş Görme Sanatı

Medici ailesinden daha az tanınmasına karşın, Benedetto Cotrugli Rönesans döneminde Avrupa şebekelerinin gelişimine, yani karşılıklı bağlantı içindeki kişilerden oluşan yeni bir kozmopolit sınıfın ortaya çıkışına mükemmel bir örnektir. İnsan *Libro de l'Arte de la Mercatura* ("Ticaret Sanatının Kitabı") adlı eserini, Donald Trump'ın *Art of the Deal* ("İş Görme Sanatı") kitabının 15. yüzyıl dengi saymaktan kendini alamaz. Ancak bir Trump olmayan Cotrugli'nin birçok akıllıca öğüdünün arasında, tüccarların siyasete karışmaması yönündeki uyarı da yer alır. "Bir tüccarın saraylarla ilişkiye girmesi, hepsinden önemlisi siyasete ya da mülki idareye karışması uygun değildir, çünkü bunlar tehlikeli alanlardır" diye yazar.[1] Cotrugli görgüsüzce sözlerle ve şatafatlı zenginlik gösterileriyle caka satmak şöyle dursun, son derece iyi eğitim görmüş bir hümanistti. Anlattığı ideal tüccar antik Yunanlar ve Romalılarca tasarlanan ve Rönesans döneminde İtalyan bilginlerce yeniden sunulan sıradan yurttaşa özgü klasik erdemlerin timsaliydi.

Cotrugli gençken girdiği Bologna Üniversitesi'nden ayrılışını şu acıklı sözlerle anlatır: "Kader ve talihsizlik çok keyifli felsefe öğreniminin tam ortasında, üniversiteden alınıp bir tüccar yapılmamı getirdi. Tam anlamıyla bağlandığım öğrenimin tatlı hazlarını bırakıp bu işe girmeye mecbur edildim."[2] Ragusa'daki (şimdi Dubrovnik) aile işletmesinin başına geçtiğinde, yeni çevresinin düşük entelektüel düzeyinden iğrendi. Düzgün bir iş eğitiminin yokluğunda, işi yaparak öğrenmeye dayanan "yetersiz, düzensiz, gelişigüzel ve basmakalıp" sistem dışında bir seçeneği kalmadı. "Öyle ki, bir acıma duygusuna kapıldım; bu yararlı ve gerekli uğraşın itidal ve tertipten yoksun, hukuka aldırmayan, onu çarpıtan böylesine disiplinsiz ve görgüsüz kişilerin eline düşmesi içimi sızlattı."[3] *Arte de la Mercatura* birçok bakımdan, Cotrugli'nin sadece iş eğitiminin standardını değil, bizzat iş dünyasının konumunu yükseltmeye dönük bir girişimiydi. Uzmanlarca en çok bilinen yönünün çifte girişli muhasebe sistemini (Luca Pacioli'nin daha çok tanınan *De computis et scripturis* [1494] risalesinden otuz yılı aşkın bir süre önce) anlatan en eski eser olmasından gelmesine karşın, konuyu genişlemesine ele alışı son derece dikkate değerdir. Cotrugli muhasebeye ilişkin pratik öğütlerden çok daha fazlasını, eksiksiz bir yaşam tarzını sunar. Eseri yavan bir ders kitabı değil, tüccar arkadaşlarını Rönesans işadamı olma amacına yöneltici bir teşviktir.

Ayrıca günümüz okuruna yok olmuş bir dünyadan ilginç bir kesit sunar. Ragusalı Cotrugli kardeşi Michele'yle birlikte Katalan yünü ve boya ithal eder ve ödemelerini Balkan gümüşüyle ya da daha yaygın olarak kambiyo senediyle yapardı. İş kariyeri sürecinde Barselona, Floransa, Venedik ve son olarak Napoli'de (1451-1469) kaldı. Bu gerçek anlamda bir Akdeniz yaşamıydı; nitekim Cotrugli deniz ulaşımı konusunda, Venedik Senatosu'na ithaf ettiği *De navigatione* kitabını yazmaya yetecek kadar bilgiliydi. Ayrıca Ragusa büyükelçisi olarak Aragon Kralı Ferdinand'a hizmet etti ve Napoli darphanesinin müdürlüğünü yaptı. Başarılı bir tüccar için bile 15. yüzyıldaki hayat istikrarsızdı. Cotrugli 1460'ta kaçak külçe altın ihraç etmekle suçlanıp yargılandı; ancak anlaşıldığı kadarıyla davanın sonunda aklandı. *Arte de la Mercatura*'yı Napoli'deki bir veba salgını üzerine sığındığı kırsal Sorbo Serpico kasabasında yazdı. Henüz ellili yaşların başında olduğu 1469'da öldü.

Yine de iyi bir hayat sürdü. Bologna kütüphanelerinden mahrum kalmış olsa bile ticaretle uğraşmaktan hatırı sayılır bir gurur duydu. Aslına bakılırsa, *Arte de la Mercatura*'nın bazı kısımları, tüccarlara dönemin dinsel bağnazlarınca sıkça yöneltilen tefecilik, açgözlülük, cimrilik suçlamalarına karşı bir savunma olarak yorumlanabilir. "İnsan ilişkilerini yürütmede çok yararlı, kolay ve tamamen gerekli olan alışverişin birçok ilahiyatçı tarafından mahkûm edilişine şaşırdığını" belirtir.[4] (Tefeciliğin hâlâ yasadışı olduğu o dönemde, tefecileri "hemen ödeyecek gücü olmayanlara faizsiz borç vermeyen kişiler" olarak tanımlamaya özen gösterir.)[5] Titiz muhasebeyi benimsetme çabasının yanı sıra riskleri katlanılır kılmanın ve azaltmanın bir yolu olarak çeşitlendirmenin yararına inanan ilk kişilerden biridir. Venedik, Roma ve Avignon'daki tüccarlarla çeşitli ortaklıklara giren Floransalı bir tüccarın sermayesini kısmen yüne, kısmen ipeğe yatırmasını örnek verir. "Güvenli ve düzgün biçimde birçok ticari işe giriştiğimde, bundan sadece avantaj sağlarım, çünkü sol el sağ ele yardımcı olur."[6] Bir başka öğüdü şöyledir: "Karadan ya da denizden tek bir partiye asla fazla risk yüklememelisin. Ne kadar zengin olursan ol, bir gemi yükü en fazla beş yüz düka, büyük bir kalyon yükü de bin düka olmalı."[7]

Cotrugli gelişen bir ticari alacak ve verecek şebekesinde bir düğümdü. "Hesabın tek bir sütununu tutan, yani kendi alacağını hesaplarken, başkalarının ondan beklentisini gözetmeyen" kişileri "en kötü, en alçak ve en insafsız tüccar" olarak nitelendirmesi bundandı.[8] "Bir tüccar *farklı türden insanlarla ve sosyal sınıflarla ahbaplarından daha fazla ilişkiye giren* (italikler bana ait) en evrensel adam olmalıdır. Böylece kozmografya, coğrafya, felsefe, astroloji, ilahiyat ve hukuk dahil "insanın öğrenebileceği her şey bir tüccarın işine yarayabilir". Kısacası, *Libro de l'Arte de la Mercatura* şebekeli bilgelerden oluşan yeni bir toplum için bir manifesto olarak da okunabilir.

14.
Kâşifler

İtalya ve çevresinde sağlanan ilerlemeler, kültürel ve ekonomik gelişme açısından Avrupa'nın geri kalan dünyadan 15. yüzyılın sonundan önce ayrılmaya başladığını gösterir. Ne var ki, Avrupa'nın dünya hâkimiyeti çağına işaret eden belirleyici atılım İtalyan Rönesansı'ndan ziyade İber keşif çağıydı. Denizci Prens Henrique dönemiyle (1415-1460) birlikte, Portekizli denizciler Avrupa kıyılarından açılmayı göze aldılar; önce Batı Afrika kıyılarını izleyerek güneye doğru, ardından Atlantik, Hint ve Pasifik okyanusları boyunca keşif seferlerine giriştiler. Bu olağanüstü hırslı ve tehlikeli yolculuklar, küresel ekonomiyi bölgesel pazarların parçalı bir bohçasından tek bir dünya pazarına hızla dönüştürecek olan yeni okyanus ticaret yollarına dayalı bir şebeke yarattı. Kraliyet saraylarından destek almakla birlikte, bizatihi kâşifler gemi yapımı, deniz ulaşımı, coğrafya ve savaş konusundaki bilgileri paylaşan bir sosyal şebekeydi. Tarihte sıkça görüldüğü üzere, yeni teknolojiler bu yeni şebekelerin ortaya çıkışında itici gücü oluştururken, şebekeler de buluşçuluğu hızlandırdı. Daha iyi gemiler, daha iyi usturlaplar, daha iyi haritalar ve daha iyi toplar keşif çağının heyecan verici atılımlarına hep birlikte katkıda bulundu. Amerika Yerlilerinin dirençli olmadığı Avrasya hastalıklarının Atlantik ötesine taşınması benzer bir rol oynadı ve böylece keşifler Asya'dan ziyade Yenidünya'da bir fetih çağına geçişi sağladı.

Gil Eanes'in Batı Sahra kıyılarının "çıkıntılı" Bucadur Burnu'nu geçmeyi başardığı 1434'ten itibaren, Sagres Burnu kayalıklarının açıklarında dolaşmaya alışkın denizciler karadan uzaklaşarak, denizde seyir alanını kademeli biçimde genişlettiler. Bartolomeu Dias 1488 ilkbaharında Güney Afrika'nın doğu kıyısındaki Kwaaihoek'e kadar ulaştı ve Portekiz'e dönüşünde Ümit Burnu'nu keşfetti. On yıl sonra, Vasco da Gama bu yolculuğu Mozambik'e kadar uzattı ve yerel bir kılavuzun yol göstermesiyle, Hint Okyanusu'nu aşarak Kerala bölgesindeki Kalikut'a (Kozhikode) vardı. Onun peşinden Şubat 1500'de yola çıkan Pedro Álvares Cabral, Gine Körfezi'nin durgun sularından kaçınmak için güneybatıya yelken açınca, kendini Brezilya kıyılarında buldu. Bu keşfinden memnun olmadığı için, geri dönerek Kalikut'a yöneldi ve rakip Müslüman tacirlerle şiddetli bir kavgadan sonra, daha güneye inerek Koçin'e ulaştı. Portekizliler 1502-1511 arasında Kilwa Kisiwani Adası (Tanzanya), Mombasa (Kenya), Kannur (Kerala), Goa ve Malakka (Malezya) gibi tah-

kimli ticaret merkezlerinden oluşan bir şebekeyi sistematik olarak kurdular.[1] Bunların hepsi önceki Avrupalı kuşaklarca bilinmeyen yerlerdi.

Ağustos 1517'de sekiz Portekiz gemisi Guangdong kıyıları açıklarına vardı. Bu olay, üzerinde daha çok durulmasını hak eder; çünkü 13. yüzyılın sonlarındaki Marco Polo döneminden beri Avrupalılar ile Çin İmparatorluğu arasındaki ilk temaslardan biriydi.* Küçük Portekiz filosunun komutanı Fernão Peres de Andrade'ydi; Portekiz tahtının Ming Sarayı'ndaki elçisi olarak görev yapması öngörülen eczacı Tomé Pires de gemideydi. Bu seferin büyük ölçüde unutulmasının sebebi belki de hiçbir sonuç vermemiş gibi görünmesindendi. Portekizliler İnci Nehri halicindeki Tunmen'de (şimdi Nei Lingding Adası) ticaret yaptıktan sonra, Eylül 1518'de buradan ayrıldılar. On bir ay sonra üç Portekiz gemisi bu sefer Fernão'nun kardeşi Simão de Andrade'nin komutasında döndü. Tomé Pires Ocak 1520'de İmparator Zhengde'nin huzuruna çıkma umuduyla kuzeye doğru yelken açtı; ama defalarca geri çevrildi ve imparatorun 19 Nisan 1521'deki ölümü üzerine esir alındı. Kısa bir süre sonra, Diogo Calvo komutasındaki başka bir Portekiz filosu Tunmen'e ulaştı. Çinli memurlarca ayrılması istenen Calvo'nun ret cevabıyla çatışma patlak verdi. Malakka'dan ilave iki geminin gelişi bile Ming amirali Wang Hong komutasındaki bir Çin filosu karşısında küçük düşürücü bir yenilgiyi önleyemedi. Üçü dışında bütün Portekiz gemileri batırıldı. Bir yıl sonra, Ağustos 1522'de Martim Coutinho komutasında Tunmen'e giden üç gemiyle, Portekizliler yeni bir girişimde bulundu. Onlara barış sağlayacak bir kraliyet heyetinin eşlik etmesine karşın yine çatışma çıktı ve Portekiz gemilerinden ikisi batırıldı. Esir alınan Portekizli denizciler ağır tahta boyunduruklara vuruldu ve Eylül 1523'te idam edildi. Tomé ve ilk diplomatik heyetin diğer üyeleri, Portekiz'in Malakka'yı asıl sahibine geri vermesi yönündeki resmi Çin talebini iletmek üzere mektuplar yazmak zorunda bırakıldı.

Kısacası, Avrupa'nın denizaşırı yayılmasının pürüzsüz ve önüne geçilemez bir süreçten çok uzak olduğunu gösteren bir hayal kırıklığı yaşandı. Doğrusu, yukarıda anlatılan bütün yolculukların ne kadar tehlikeli olduğu kolayca unutulur. Vasco da Gama Kalikut'a ilk yolculuğunda, kendi kardeşi de dahil mürettebatının yarısını kaybetti. Cabral'ın 1500'deki seferine katılan on iki gemiden sadece beşi döndü. Öyleyse Portekizliler niçin böylesine büyük risklere girdiler? Bunun cevabı Asya'yla yeni bir ticaret yolu oluşturmakla (ve ardından bunu tekel altına almakla) kazanılacak ödüllerin riske değer olmasıydı. Bilindiği üzere, Avrupa'da kırmızıbiber, zencefil, karanfil ve küçük hindistancevizi gibi Asya baharatına talep 16. yüzyılda hızla arttı. Asya ile Avrupa pazarları arasındaki fiyat farklılıkları ilk başta çok yüksekti. Daha

* Bu dönemde Çin'e ulaşan ilk tüccarlar Jorge Álvares (1514) ve İtalyan Rafael Perestrello'ydu (1515-1516).

az bilinen husus, Portekizlilerin esasen mevcut Asya içi ticareti ne ölçüde zorladıklarıdır. Ming dönemi Çini'ne akan mallar Sumatra mahreçli kırmızıbiberden ibaret değildi; afyon, mazı (Çin hekimliğinde kanamayı durdurmada kullanılan tanen için), safran, mercan, kumaş, sülüğen, cıva, kara kereste, tütsülük, *paçak*, buhur ve fildişi vardı. Çin'in ihraç ettiği başlıca mallar bakır, güherçile, kurşun, şap, kıtık, kablo, demir işleri, zift, ipek ve ipekliler (örneğin damasko, saten, brokar), porselen, misk, gümüş, altın, tohum inci, yaldızlı ahşap işleri, tuzlama balık ve renkli yelpazeydi.[2] Dünya çevresinin yarısını gemiyle aşmanın ardında elbette başka saikler de yatmaktaydı. Asya tıbbı o dönemde bazı yönleriyle Avrupa'nınkinden üstündü; Tomé Pires besbelli ki daha fazla bilgi edinme peşindeydi. Ayrıca Hıristiyanlığı yayma gibi bir dinsel saik söz konusuydu; İspanyol asker Ignacio de Loyola tarafından 1530'larda kurulmuş bir Katolik şebeke olan Cizvitlerin Asya'ya girişiyle bunun önemi daha da arttı. Son olarak, Çin imparatoruyla diplomatik ilişkiler kurmaktan sağlanacak yarar tartışmasızdı. Ancak işin içinde ticari gerekler olmadan, bu diğer saiklerin insanları çok uzak mesafeleri aşmaya ve büyük sıkıntılara katlanmaya yöneltmede yeterli olacağı kuşkulu gibidir.

Batı Afrika ileri karakollarından biraz köle ve altın getirmekle birlikte, Portekizlilerin yanında Asyalı tüketicilere sunacakları pek fazla ürün yoktu. Zaten asıl hedefleri bu değildi. Kralları için topraklar ya da yeni uyruklar edinme peşindeki fatihler olarak da gelmemişlerdi. Portekizlilerin sahip olduğu şey, yeni ve üstün bir ticaret şebekesi kurma girişimini mümkün kılacak bir dizi teknolojik avantajdı.[3] Arapça, Habeşçe ve Hintçe metinleri incelemek, doğru kuadrant ve usturlap kullanımını sistematik olarak öğretmelerini sağlamıştı. İspanya'dan 1492'de sürüldükten sonra Portekiz'e yerleşmiş Yahudilerden biri olan Sefarad astronom Abraão Zacuto'nun yazdığı *Alayıo do Estrolabio & do Quadrante* (1493) ve *Almanach Perpetuum* (1496) bu amaca yönelikti. Agostinho de Goes Raposo, Francisco Gois ve João Dias gibi Portekizli zanaatkârlar, seyir aletleri yapımını yetkinleştirdiler. Portekiz karavelası ve ardılları karak (1480) ile kalyon (1510) da dönemin diğer yelkenli gemilerinden önemli ölçüde üstündü. Son olarak, Portekizliler 1502 tarihli Cantino düzlemküresiyle haritacılıkta bir atılımı başardılar. Dünya coğrafyasının bu ilk modern izdüşümünde, Avustralya ve Antarktika dışındaki başlıca kıtalar büyük ölçüde doğru çizilmişti (Resim 7).

Bu olağanüstü buluşçu ve dinamik şebekenin Güney Çin'de yeni bir "düğüm" oluşturmaya dönük çalışmasıyla ortaya çıkan durum, köklü, kurumlaşmış bir hiyerarşiye çatıldığında karşılaşılabilecek aksiliği yansıtır. Çin İmparatoru Yongle 1419'da Tayland'daki Ayudyha'nın hükümdarına, "Semavi güçten saygıyla aldığım yetki çerçevesinde Çinlilere ve azınlıklara (*yi*) hükmetmekteyim" diye yazmıştı. "Hükmederken gökyüzünün ve

yeryüzünün her varlığının esenliğine dönük sevgi ve ilgisini temsil ederim ve hiç ayrım yapmaksızın hepsini eşit ölçüde gözetirim." Alt düzeydeki hükümdarlara düşen görev, vergi ödeyerek "semavi güce biat ve üste hizmet" etmekti.[4] Yongle aslında okyanuslara açılmaktan yanaydı; onun döneminde Amiral Zheng hazine filosunu ta Doğu Afrika kıyılarına kadar götürdü.[5] Ancak ardıllarının imparatorluk bürokrasisinin kendine yeterlilik tercihine boyun eğmesiyle, denizaşırı ticaret resmen yasaklandı. Ming hanedanının gözünde Portekizli işgalciler (Arapların Haçlılara verdikleri "Frenk" adının Hint-Güneydoğu Asya dillerindeki karşılığı "ferengi"den türetilmiş bir terimle) *Fo-lan-chi*'ydi. Bu hiç de sevecen bir ibare değildi. Çinliler yabancıları "kötü yürekli insanlar" olarak görürlerdi. Çocukları kızartıp yediklerine dair söylentilerin yayılması gecikmedi.

Portekizliler Çin'in somut bir ekonomik fırsat sunduğu konusunda yanılmamışlardı. Fujian'daki Zhangzhou yakınında bulunan Yueh-kang üzerinden gerek Siyam'la, gerek Malakka'yla kaçak bir ticaret çoktan gelişmişti. İmparatorluk idaresinin mandarinleri (Qiu Dao-long ve He Ao gibi bilgin yöneticiler) dış dünyayla ilişkiyi en aza indirmek isterken, imparatorluk sarayına hâkim olan hadımlar egzotik ithal ürünlere, ayrıca ticaretten elde edilecek yabancı gümüşe hasretti. Ancak Portekizliler zayıf bir kozu oynamakta aşırıya kaçtılar. Simão de Andrade yerel duyarlılıklara kaba bir saygısızlık sergiledi. İmparatorluk memurlarının iznini almadan Tunmen'de bir kale kurdu, Portekizli bir denizciyi Çin hukukuna aykırı olarak astı, Portekiz bayrağı taşımayan gemilerin limana girişini engelledi ve buna karşı çıkan bir mandarini yumruklayarak başlığını yere düşürdü. Çinli çocukları uşak olarak tutması, *Fo-lang-chi*'nin sahiden yamyam olduğu kuşkusunu körükledi. Çin bürokrasisi de Tomé Pires'e kibirli bir horgörüyle davrandı. Uzun bir yolculukla Pekin'e varan Pires ve arkadaşlarına, ayın birinci ve on beşinci günü Yasak Kent'in bir duvarının önüne gidip secde etmeleri bildirildi. Bilmedikleri husus ise İmparator Zhengde'nin onları huzura alma talebini düşünmeye bir an bile ayıramayacak kadar sefahate daldığıydı.

Ne var ki, en büyük Portekiz hatası vergi ödeme sistemini hafife almaydı. Hiyerarşik bir yapının esasını oluşturan bu sistem, Çin imparatorunun nüfuzunu emperyal sınırların çok ötesine taşımaktaydı. Portekizlilerin hayati bir ticari mihrak olan Malakka'ya girmeleri, kaçak Malakka hükümdarı Mahmud Şah'ın oğlu Bintang (Bentan) racasınca hoş karşılanmadı. Daha sonra Çinlilerce esir alınan Portekizli denizcilerden Christovão Vieyra'nın bir mektubuna göre, racanın Pekin'deki büyükelçisi Çin makamlarını Portekizlilerin "ülkeye el koyma" tertibine giriştikleri ve "soyguncu oldukları" yönünde uyardı. Mahmud Şah'ın güvenilir bir tabi hükümdar olması nedeniyle, bu uyarı imparatorluk memurlarında istenen etkiyi uyandırdı.[6]

Peki, Portekizliler sonuçta (400 yılı aşkın bir süre ellerinde tutacakları Makao'yu) 1557'de şebekelerine katmalarına varacak ölçüde nasıl üstünlük sağladı? Bunun cevabı iki şeyin değişmesinde yatar. Birincisi, Çin ticaret yasağının uygulanamaz olduğu ortaya çıktı. Portekiz'den gelen Leonel de Sousa ve Simão d'Almeida Guangdong ticaretinde bir köprübaşı oluşturmayı başardılar. Guangdong deniz savunma dairesinin başkan yardımcısı Wang Po gibi yetkililer doğru teşviklerle hasımdan iş ortağına çevrilebildi. İkincisi, Çinliler ilk deniz çarpışmalarını kazanmakla birlikte, Portekiz gemileri ile toplarının daha üstün olduğunun farkına varmışlardı. Yerli Doğu Asya korsanlarına kıyasla, Portekizlilerin Ming makamlarınca ehveni şer sayılmaları önemli bir rol oynadı. Tristam Vaz da Veiga Haziran 1568'de Çin donanmasının Makao'yu yaklaşık yüz korsan gemisinden oluşan bir filoya karşı savunmasına yardımcı oldu.[7] Portekiz ve Çin kuvvetleri bölgeye yeni giren Hollandalıları püskürtmek için 1601'den sonra birlikte çarpıştılar.

15.
Pizarro ve İnkalar

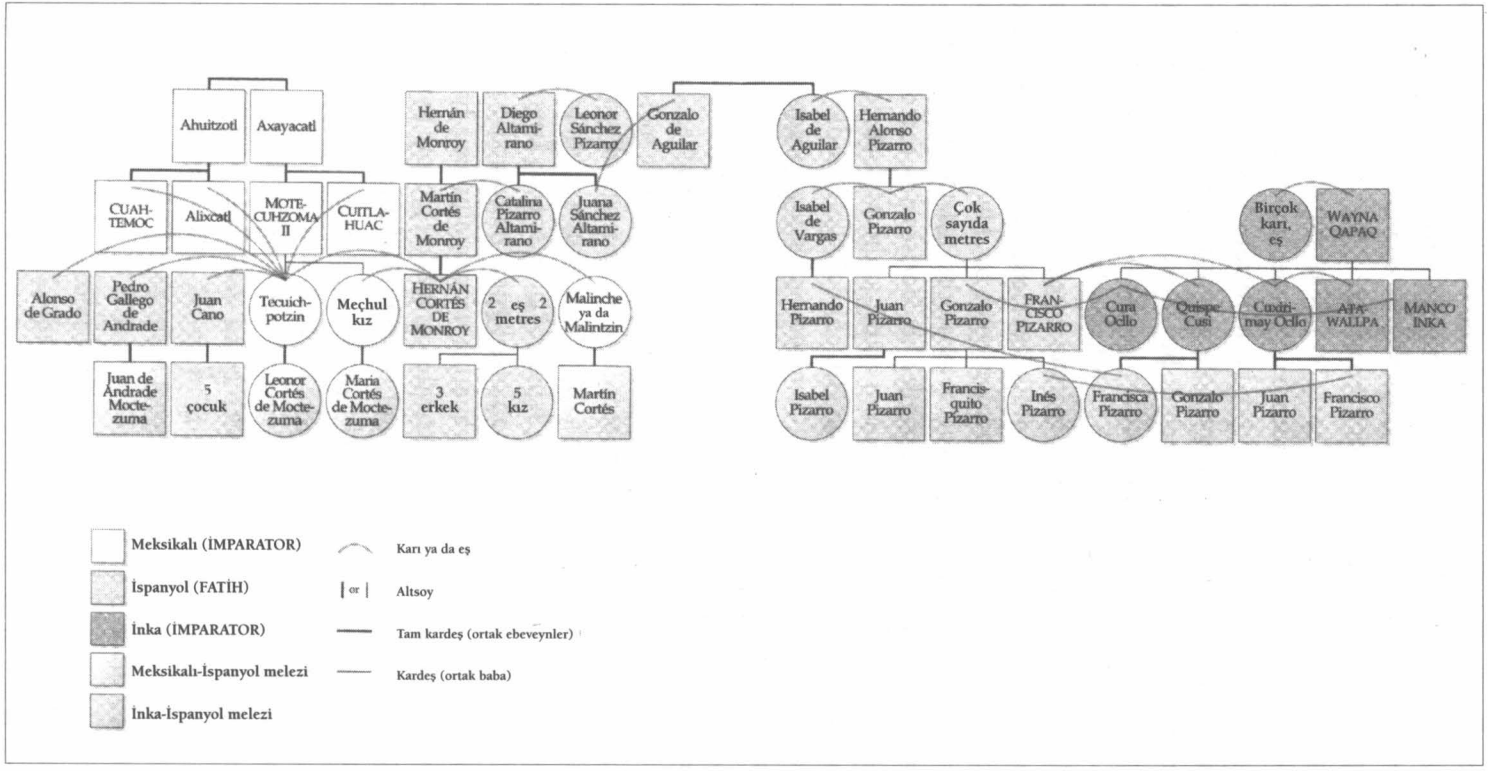
Portekiz'in deniz şebekesi doğuya doğru yayılırken, İspanya'nınki batı ve güneye doğru yayıldı. Tordesillas Antlaşması (1494) uyarınca, İspanyol tahtı Brezilya hariç Amerika kıtaları [üstünde] hak iddia etti. Başka bir farklılık da vardı. Portekizli kâşifler çoğunlukla tahkimli ticaret merkezlerinden oluşan bir şebeke kurmakla yetinirken, İspanyol kâşifler altın ve gümüş arayışıyla iç kesimlere yöneldiler. Üçüncü farklılık Portekizlilerin karşılaştığı Asya imparatorluklarının saldırılara karşı koyarak, sadece küçük toprak tavizlerinde bulunması, İspanyolların saldırdığı Amerikan imparatorluklarının ise şaşırtıcı hızla çökmesiydi. Bu sonuç teknolojik üstünlükten ziyade, Atlantik'in öbür yakasından İspanyolların getirdiği bulaşıcı Avrasya hastalıklarının yıkıcı etkileri yüzündendi. Ancak Francisco Pizarro ile 167 adamının Kasım 1532'de Cajamarca'da İnka hükümdarı Atahualpa'yla karşılaşmasında yaşananlar on yıl önce Guangdong'da olup bitenlerle diğer açılardan benzerdi. İşin özü bir Avrupa şebekesinin Avrupa dışı bir hiyerarşiye saldırmasıydı.

Karmakarışık bir çete olan *conquistadores* (İspanyol fatihler) Atlantik'i aşma kadar zahmetli bir uzun yürüyüşle güneye doğru ilerlemelerinden anlaşıldığı üzere hiç kuşkusuz dayanıklıydılar. Ayrıca atları, (arkebüz tipinde) tüfekleri ve çelik kılıçlarıyla, Peru'nun silah olarak tahta sopayı tercih eden yerli halklarından daha donanımlıydılar. Tıpkı Portekizli kâşifler gibi, başta gelen saikleri ekonomikti; ticaret yapmaya değil, İnka İmparatorluğu'nun bol altın ve gümüş kaynaklarını yağmalamaya gelmişlerdi. Pizarro'nun sadece ilk seferinde 22,5 kıratlık 13.420 libre altın (bugünkü değeri 265 milyon dolar) ve 26 bin libre gümüş (7 milyon dolar) elde edildi. Portekizliler gibi, İspanyollar da beraberlerinde Hıristiyan rahipler (sadece biri sağ kalan altı Dominiken keşiş) getirdiler. Direnişi bastırmak için aynı şekilde şiddete başvurdular: İşkence, toplu tecavüz, kundaklama ve ayrımsız katliam vs. Ancak İspanyol fatihlerin en çarpıcı özelliği aralarında çoğu kez kanlı biten kavgalara yatkın olmalarıydı. Pizarro'nun kardeşi Hernando'nun Diego de Almagro'ya beslediği kin çok sayıdaki husumetlerden sadece biriydi. İnka İmparatorluğu İspanyol istilacıların gücünden değil, kendi zayıflığından dolayı yıkıldı.

Pachacamac, Cuzco ve Machu Picchu mimarisinin bugün bile gösterdiği üzere, İnka imparatorları *Tahuantinsuyo* olarak anılan sağlam ve gelişkin

bir uygarlığa hükmetmekteydi. Günümüzdeki tahminle 5 ila 10 milyonluk bir nüfusu barındıran 36 bin kilometrekarelik And topraklarına bir yüzyıl boyunca egemen oldular. Bu dağlık bölgeyi birçoğu hâlâ kullanılabilen bir yol, merdiven ve köprü şebekesi bir arada tutmaktaydı.[1] Lama yününe ve mısıra dayalı tarım randımanlıydı. Bu nispeten zengin toplumda altın ve gümüş para değil, süs için kullanılmakta, muhasebe ve idare işlerinde (sicim ve boncuktan oluşan) *quipucamayoc* tercih edilmekteydi.[2] İnka yönetiminin yapısı acımasız biçimde hiyerarşikti. Güneşe tapma kültüne insan kurban etme ve sert cezalar eşlik etmekteydi. Aristokrasi geçimini bir köle sınıfça yaratılan üretim fazlasıyla sağlamaktaydı. Çin'inki kadar incelikli olduğu pek söylenemeyecek bu uygarlık bir yazı dili, edebiyat ya da yasa derlemesinden yoksundu.[3] Yine de Pizarro ile adamlarının Cajamarca'da yaklaşık 1'e 240'a varan sayısal üstünlükle başa çıkabilmeleri uzak ihtimal gibi görünmektedir. İki zayıflık ölümcül rol oynadı. Birincisi ve en önemlisi, güneye doğru yayılırken yerli halkı kırıp geçiren çiçek hastalığıydı; yayılışı onu Yenidünya'ya getiren İspanyolların ilerleyişinden çok daha hızlıydı. İkinci zayıflık iç bölünmeydi. İspanyol fethi sırasında, Atahualpa üvey kardeşi Huáscar'a karşı, Huayna Cápac'ın meşru vârisinin kim olduğu konusunda bir veraset savaşı vermekteydi. Pizarro yerel destek birlikleri bulmakta hiç güçlük çekmedi.

Peki, sonra yaşananları tarif etmek için "fetih" doğru terim mi acaba? Pizarro elbette Atahualpa'yı aşağılamayı, soymayı ve sonunda öldürmeyi, ayrıca Manco İnka'nın 1536'daki isyanını bastırmayı başardı. Bu olaylar dizisi Felipe Guaman Poma de Ayala'nın *Nueva Corónica y Buen Gobierno* (1600–1615) adlı kitabında sürükleyici dille anlatılır. Ancak asıl süreç bizzat yazarın Maya dili ve İspanyolca kırması adından açıkça anlaşılır. Yerli halkın daha az nüfuslu ve Avrupalı göçmenlerin sayıca daha çok olduğu Kuzey Amerika'daki durumun tersine, Güney Amerika'da kaynaşma revaçtaydı. Tek bir örnek vermek gerekirse, Francisco Pizarro yenik düşen Atahualpa'nın evlenmesi için verdiği gözde kız kardeşini metres olarak tuttu. Onun ölümünden sonra, Ampuero adlı bir İspanyol süvariyle evlenen kadın, İspanya'ya giderken kızı Francisca Pizarro Yupanqui'yi yanında götürdü. Daha sonra bir imparatorluk fermanıyla nesebi onaylanan Francisca Ekim 1537'de amcası Hernando Pizarro'yla evlendi. Francisco Pizarro'nun nesebi hiç onaylanmayan bir oğlu da vardı; kendi adını verdiği çocuk, Atahualpa'yı öldürdükten sonra metres tuttuğu bir eşindendi. İlk kuşak fatihlerin devraldıkları hiyerarşik sistemlerin tepesindeki konumlarını meşrulaştırmaya yönelik yeni bir "çok kültürlü aile ağı" oluşturmalarının tipik örneğiydi bu (Şekil 11). Fetih süreci için daha uygun bir terim "karışma" olabilir. (İspanyol fethinin en çok tanınan vakanüvisi Garcilaso de la Vega'nın kendisi bir fatih ile İnka prensesi Palla Chimpu Ocllo'nun oğluydu.[4]) Yenidünya'daki diğer Avrupalı

11. Bir "fetih" şebekesi: İspanyol fatihler ile elit Aztek ve İnka aileleri arasındaki evlilikler.

göçmenler benzer stratejileri izledi. Bunun bir örneği, Illinois'nın Kaskaskia yöresine 1700'lerde yerleşen Fransız çiftçiler ve kürk tacirleriydi.[5] Avrupalı "fatihler" sadece mevcut idare ve arazi işletme sistemlerini devralmadılar; yerli toplumlarla genetik bakımdan kaynaştılar.[6]

Bununla birlikte, Güney Amerika'da bu yaklaşımın dayanağı genetik karışma gerçeğini kabullenen bir kültürden[7] ziyade, insanları "kan saflığı"na (*limpieza de sangre*) göre sınıflandıran bir kültürdü. Mağribiler ile Yahudilerin sınır dışı edilmesinin bir mirası olarak, İspanyolların beraberlerinde Yenidünya'ya getirdikleri bir kavramdı bu. Nueva España'daki 18. yüzyıl tablolarında tasvir edilen *casta* sınıflandırmaları *De Español e Yndia nace Mestizo* ("Bir İspanyol erkek ile bir Yerli kadından bir *Mestizo* doğar"), *De Español y Negra sale Mulato* ("Bir İspanyol erkek ile siyah bir kadından bir *Mulatto* peyda olur") gibi az çok bildik ibarelerle başlar, ama çok geçmeden tuhaflaşır. Örneğin, bir İspanyol erkeğin bir *Mulatto* kadınla melezleşmesinden (İspanya'da *reconquista* sonrasında Hıristiyanlığa dönen eski Müslümanlar için kullanılan bir terimle) bir *Morisco*'nun türediği söylenir. Bir *Mulatto* ve Yerli melezi *Calpamulato* olarak anılır. Meksikalı sanatçı José Joaquín Magón'un 1770'te yaptığı on altı tabloluk dizideki diğer varyantlar arasında *Lobo* (düz anlamı "Kurt"), *Cambuja*, *Sambahiga*, *Cuarteron*, *Coyote* ve *Albarazado* yer alır. *Tente en el Aire* ("Havada Asılı") diye bir kategori bile vardır.[8] Bu tür sınıflandırmalarda farklı fenotiplerin sayısı genelde on altı ile yirmi arasında değişirken, 19. yüzyılın başlarından kalma bazı kaynaklarda yüzden fazla fenotip sıralanır. *Casta* sistemi antropolojik merakın ötesine geçmekle birlikte, dönemin kalıtım teorilerini uygulamaya dönük samimi bir girişimi sahiden yansıtır nitelikteydi. Bir *Mestizo*'nun safkan bir İspanyol'la evliliğinden doğan bir *Castiza*'nın İspanyol'la evlenerek İspanyol çocuğa sahip olması gibi yollarla "saflaşma" olasılığının bulunmasına karşın, bir bütün olarak sistem (sömürge mevzuatına resmen alınmasa bile) İspanyol kökeni sınırlı ya da yok denecek düzeyde kişilere karşı örtük ayrımcılığı getirdi. Böylece İspanyol Amerikası'nı oluşturan ırklar arası evliliğin çapraşık düzenine yeni tür bir hiyerarşi yüklendi.

16.
Gutenberg ve Luther

İber kâşifler ve fatihler şebekesi erken modern dünyayı dönüştüren iki şebekeden biriydi. Orta Avrupa'da aynı dönemde yeni bir teknoloji, Reform hareketi olarak bildiğimiz büyük çaplı dinsel ve siyasal yarılmayı başlatmanın yanı sıra Bilim Devrimi, Aydınlanma ve Reform hareketinin ilk baştaki maksadına aykırı başka birçok şeyin önünü açtı. Çin'de matbaa 15. yüzyıldan çok önce vardı ama hiçbir Çinli matbaacı Johannes Gutenberg'in yaptığı şeyi, tamamen yeni bir ekonomik sektör yaratmayı başaramamıştı. Gutenberg ilk matbaasını Mainz'da 1446-1450 arasındaki bir tarihte kurdu. Yeni hurufat teknolojisi becerikli Almanlar aracılığıyla Mainz civarında eşmerkezli halkalar halinde hızla yayıldı; çünkü basılı malzemeleri taşımanın yüksek maliyeti nedeniyle, çok sayıda yerel matbaacının varlığı merkezi üretime ekonomik açıdan tercih edilir bir durumdu. Ulrich Hahn 1467'ye doğru Roma'da ilk matbaayı kurdu. Altı yıl sonra Heinrich Botel ve Georg von Holz Barselona'da bir matbaa açtı. Hans Wurster 1475'te Modena'da matbaacılığa başladı. Hans Pegnitzer ve Meinard Ungat 1496'da Granada'da bir matbaa kurduğunda, son Nasri emiri XII. Muhammed'in Elhamra'yı Fernando ve Isabel'e teslim etmesinin üzerinden daha dört yıl geçmişti. 1500'e varıldığında İsviçre, Danimarka, Hollanda ve Almanya kentlerinin yaklaşık beşte biri matbaacılığı benimsemişti.[1] İngiltere geriden gelmekle birlikte, sonunda arayı kapattı. İngiltere'de 1495'te sadece on sekiz kitap basılırken, 1545'e doğru basımevi sayısı on beşe ve yılda basılan kitap sayısı 119'a ulaştı. 1695'e varıldığında yetmiş kadar basımevi 2.092 kitap basar hale geldi.

Gutenberg olmasaydı, Luther tarihe pekâlâ kilisenin kazıkta yaktığı Jan Hus gibi bir heretik olarak geçebilirdi.[2] Esas olarak endüljans satışı gibi yoz âdetlerin bir eleştirisi olan meşhur doksan beş tezini ilk başta bir mektup olarak 31 Ekim 1517'de Mainz başpiskoposuna gönderdi. Bir nüshasını Wittenberg Saray Kilisesi'nin kapısına asıp asmadığı tam açık olmasa da, bunun pek önemi yoktur. Bu yayın tarzının yerini başka bir şey almıştı. Özgün Latince metnin versiyonları Basel, Leipzig ve Nürnberg'de birkaç ay içinde basıldı. Luther'in 1521'de Worms Fermanı'yla resmen heretik olarak mahkûm edildiği sırada, yazıları Almanca konuşulan Avrupa'nın her yanında okunmaktaydı. Ressam Lucas Cranach ve kuyumcu Christian Döring'le birlikte çalışan Luther sadece Batı Hıristiyanlığında değil, bizzat iletişimde

devrim yarattı. Alman matbaacılar 16. yüzyılda Luther'in eserlerinin neredeyse beş bin baskısını hazırladılar; hazırlanışında rol oynadığı Luther Kitabı Mukaddesi gibi diğer projeler eklendiğinde, buna üç bin baskı daha ilave edilebilir. Toplam 4.790 baskının neredeyse yüzde 80'i ruhban elitinin uluslararası dili Latince yerine Almancaydı.[3] Reform hareketinin başarısında matbaa hayati bir rol oynadı. 1500'de en az bir matbaası olan kentlerin Protestanlığı benimsemeye yatkınlığı matbaasız kentlere kıyasla önemli ölçüde yüksekti; çok sayıda rakip matbaacının bulunduğu kentler Protestanlığa dönmeye en açık olanlardı.[4]

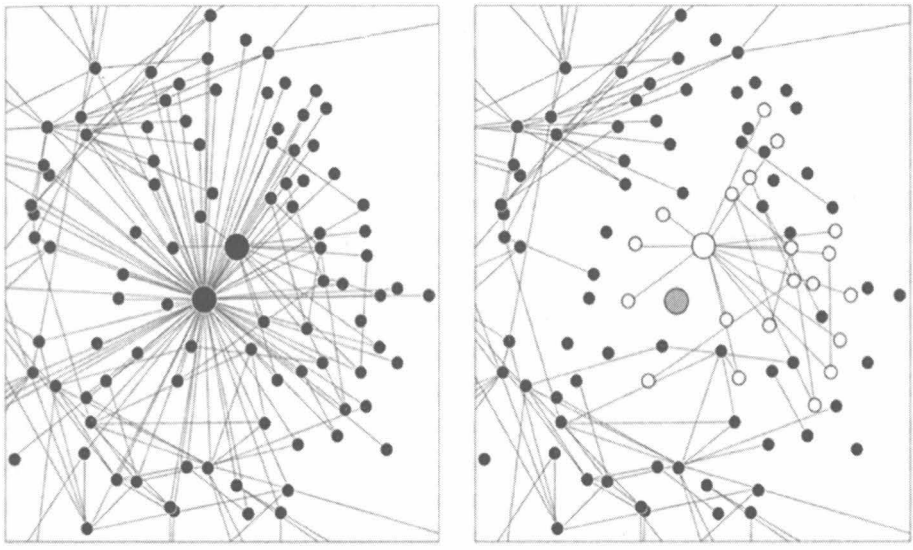
Matbaanın "insanlık tarihinde dönüşü olmayan belirleyici bir nokta" olduğu saptaması doğrudur.[5] Reform hareketi Katolik Kilisesi'nin otoritesine karşı bir dinsel isyan dalgasını başlattı. Reformcu rahipler ile bilginlerden şehirli elitlere ve cahil köylülere doğru yayılırken, önce Almanya'yı ve ardından bütün Kuzeybatı Avrupa'yı kargaşaya sürükledi. 1524'te toplu bir köylü isyanı patlak verdi. Protestan prensler 1531'de Kutsal Roma-Germen İmparatoru V. Karl'a karşı bir ittifak (Schmalkalden Birliği) oluşturmaya yetecek sayıya ulaştı. Protestanlar yenilgiye uğramakla birlikte, güçleri yamalı bohça görünümündeki topraklarda Reform hareketini sürdürmeye yetti. Augsburg Barışı'nda (1555) yer alan ve Alman hukukçu Joachim Stephani'nin 1582'de *cuius regio, eius religio** şeklinde ifade edeceği hayati ilke uyarınca, hükümdarlar ve prensler uyruklarının Lutherci mi, yoksa Katolik mi olacağına karar verme yetkisini fiilen elde etti. Ancak içten içe kaynamaya devam eden dinsel çatışma, Orta Avrupa'yı bir ceset mahzenine çeviren Otuz Yıl Savaşı'yla yeniden patlak verdi.

Avrupa monarşileri yeni Protestan mezhepler üzerinde kontrolü uzun ve kanlı çatışmadan sonra sağlayabildi, ama bu kontrol asla geçmişteki papalık otoritesi kadar tam değildi. Süren sansür yarım yamalak uygulandığı için, en aykırı yazarlar bile eserlerini basacak birilerini bulabildiler. Özellikle Kuzeybatı Avrupa'da (İngiltere, İskoçya ve Felemenk Cumhuriyeti) Katolikliği yeniden benimsetmenin imkânsız olduğu ortaya çıktı; Roma'nın geçmişte uzun süre hünerle uyguladığı acımasız işkence ve ceza yöntemlerinin yanı sıra, Reform hareketine karşı onun teknolojilerine ve şebeke stratejisine başvurması dahi gidişatı değiştiremedi.

Protestanlık baskıya karşı niçin bu kadar dirençliydi? Bunun bir cevabı Protestan mezheplerin Kuzey Avrupa'nın her yanında çoğalırken, şaşırtıcı ölçüde esnek şebeke yapıları geliştirmeleriydi. Protestanlar İngiltere'de I.

---

* Bunun en uygun çevirisi "her hükümdara kendi seçtiği din"dir. Antlaşma Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu bünyesindeki çeşitli prenslere hükmettikleri topraklarda Luthercilik ve Katoliklik arasında seçim yapma hakkını verdi. Çözümün başta gelen zaafı, Kalvencilik gibi diğer Protestan mezhepleri açıkça hükümlerin dışında tutmasıydı.

12. John Bradford'un 1 Temmuz 1555'te idam edilişinden hemen önceki (solda) ve sonraki (sağda) İngiliz Protestan şebekesi. Bradford'un (solda siyaha, sağda griye boyanmış büyük düğüm) ölümü merkezinde annesinin yer aldığı bütün alt şebekenin (sağda beyaza boyanmış düğümler) bağlantılarını kopardı.

Mary döneminde ağır zulme, John Foxe'un *Acts and Monuments*'i ("Şehitler Kitabı") gibi eserlerde anlatılan çilelere maruz kaldılar. Ancak Foxe'la yazışan ya da onun mektupları ile ilgili kaynaklarda adları belirtilen 377 kararlı Protestan'ın sağlam bir şebeke oluşturduğu görülebilir. Bu şebekenin merkezinde bir dizi kilit "mihrak", John Bradford, John Careless, Nicholas Ridley ve John Philpot gibi şehitler vardı.[6] Aradalık merkeziliğine* göre sıralanan tepedeki yirmi düğümden en az on dördünün idam edilmesi, sağ kalanların bağlantılılık düzeyini elbette azalttı. Ama aralarında mektup kuryelerinin ve Augustine Berner ile William Punt gibi finansal destekçilerin bulunduğu, yüksek "aradalık merkeziliği"ne sahip kişilerin boşluğu doldurmaları sayesinde şebeke yıkılmadı.[7] 16. yüzyılın hiyerarşik düzen krizini, VIII. Henry'nin en büyük kızının geçmişte babasının boşanmak uğruna fırsatçı tavırla benimsediği dinsel devrimi yok etmeye dönük beyhude çabalarından daha iyi yansıtan çok az örnek vardır.

Portekiz gemilerinin Guangdong kıyısı açıklarına varışının ve Luther'in tezlerini Wittenberg Saray Kilisesi'nin kapısına asışının üzerinden beş yüz yıl geçmiş bulunuyor. Avrupa keşif çağının ve Reform hareketinin yol açtığı büyük yarılmaların başladığı 1517'deki dünya, hiyerarşik düzenlerin

* Bir hatırlatma babında, bir düğümün şebekedeki farklı kesimleri birbirine bağlama, yani bir mihrak işlevi görme düzeyinin bununla ölçüldüğünü belirteyim.

bir dünyasıydı. Zhengde ve Huayna Capac küresel bir despot elit tabakasının iki mensubundan ibaretti. Aynı yıl "Yavuz" lakaplı Osmanlı Padişahı I. Selim, Mısır'dan Suriye, Filistin ve Arap Yarımadası'na kadar uzanan Memlûk Sultanlığı'nı feshetti. Daha doğuda Safevi Şahı İsmail şimdiki İran ve Azerbaycan, Güney Dağıstan, Ermenistan, Horasan, Doğu Anadolu ve Mezopotamya'nın tamamına hâkimdi. Avrupa'nın batı ucunda Habsburg, Valois-Burgon ve Trastámara hanedanlarının vârisi I. Carlos, İspanyol krallıkları Aragon ve Kastilya'nın yanı sıra Felemenk'te hüküm sürmekteydi; iki yıl sonra Charles dedesi I. Maximilian'ın yerine, V. Karl adıyla Kutsal Roma-Germen imparatoru seçilecekti. Roma'da Lorenzo de Medici'nin ikinci oğlu, X. Leon adıyla papaydı. I. Francis'in Fransa'dakinden aşağı kalmayan mutlak güce sahip İngiltere Kralı VIII. Henry'nin kaprisi yüzünden, Luther'in Reform hareketi (bölük pörçük ve tutarsız biçimde olsa bile) benimsendi. Daha önce gördüğümüz üzere, hiyerarşi aslında yönlendirici düğümün merkezi konumunun en üst düzeye çıktığı özel bir şebeke türüdür. Yirmi bini aşkın kişiden mektupların yer aldığı Tudor Devlet Belgeleri'nden çıkarılabilecek sosyal şebeke bu hususu gözler önüne serer. VIII. Henry döneminde şebekenin en üst kademesi 2.149 mektup arkadaşıyla Has Mühürdar ve Maliye Bakanı Thomas Cromwell'dir; onu kral (1.134) ve Lordlar Kamarası başkanı Kardinal Thomas Wolsey (682) izler. Ne var ki, aradalık merkeziliği açısından kral ilk sıradadır.[8]

Bu hiyerarşik dünyanın çarpıcı özelliği, Avrupa ve Avrupa dışı dünyalar arasındaki bağlantıların zayıf, hatta belki kopuk olmasına karşın, bütün bu imparatorluk ve krallıklarda iktidar tarzının benzerliğiydi. (Hükümdarların sürekli bir savaş ve hanedan diplomasisi yarışı içinde olduğu Avrupa dışında, despotlar şebekesi yoktu.) Yavuz Selim kendi sadrazamlarına karşı acımasızlığıyla nam salmıştı; birçoğunu idam ettirmesi nedeniyle, "Selim'in veziri olasın" gibi bir Türkçe beddua vardı. VIII. Henry eşlerine ve bakanlarına ondan geri kalmayan bir katılıkla davranırdı. Moskova Büyük Prensi III. Vasili güçlü saraylılara ölüm cezaları yağdırmaya aynı ölçüde yatkındı; tıpkı Henry gibi, bir erkek vâris doğuramayan ilk karsını boşadı. Doğu Afrika'da Etiyopya İmparatoru II. Dawit'in Müslüman Adel Emirliği'yle savaşı, Akdeniz kıyı şeridi çevresinde Hıristiyan ve Müslüman hükümdarlar arasındaki uzun süreli çatışmalardan pek farklı değildi. Günümüz tarihçilerine göre, 1517 dünyasında otuzun biraz üzerinde imparatorluk, krallık, ayrıca kapsam ve bütünlük itibariyle devlet olmaya yakın büyük düklük vardı. Hepsinde, bir cumhuriyet olan Venedik'te bile iktidar genellikle erkek olmak üzere tek bir kişinin elinde toplanmıştı. (Kastilya Kraliçesi Joanna söz konusu yılda dünyanın yegâne kadın hükümdarıydı.) Krallardan bazıları veraset'le, bazıları (demokratik olmasa bile) seçimle, Kore'de Joseon hanedanını başlatan Jung-

jong gibi bazıları şiddetle tahta geçmişlerdi. İçlerinde gençler kadar yaşlılar da vardı. (İskoçya Kralı V. James 1517'de henüz beş yaşındayken, Polonya Kralı ve Litvanya Grandükü I. Zygmunt seksen bir yaşına kadar başta kalacaktı.) Şogun Aşikaga Yoşiki'nin gerçek iktidarı elinde tuttuğu Japonya'daki İmparator Go-Kaşiwabara başta olmak üzere, göstermelik birkaç hükümdar ise zayıftı. Daha küçük mülk sahiplerinin görece gücü bölgeden bölgeye değişmekteydi. Şo Şin dönemindeki Ryukyu gibi bazı krallıklar huzurluydu. İskoçya gibi bazıları ise sürekli çekişme içindeydi. Ne var ki, erken modern çağ hükümdarlarının çoğu, günümüzde sadece bir avuç Orta ve Doğu Asya devletinde süren bir tür kısıtsız kişisel iktidara sahipti; buna uyrukların yaşam ve ölümüne karar verme yetkisi de dahildi. Arada binlerce kilometrelik mesafenin bulunmasına karşın, 16. yüzyıl başlarının Hindistanı'nda en güçlü Hindu hükümdarı olan Vijayanagara İmparatoru Krişnadevaraya gibi başarılı Asya otokratları Rönesans Avrupası'ndaki çağdaşlarıyla çarpıcı benzerlik taşıyan bir davranışla, savaş ve adalet konusunda mahir olmaktan gurur duyar, sanat ve edebiyata hamilik ederlerdi.

Bu hiyerarşi dünyası 1500'lerin başlarından itibaren, devrimci şebekelerin ikili bir saldırısıyla karşı karşıya kaldı. Üstün ulaşım teknolojisinden yararlanan ve yeni ticari fırsatlar arayan Batı Avrupalı "kâşifler" ve "fatihler" gittikçe artan seferlerle diğer kıtalara yelken açtılar. Beraberlerinde taşıdıkları patojenlerin de yardımıyla, Amerika kıtalarının bütün yerleşik hükümdarlarını devirdiler; Asya ve Afrika devletlerinin de egemenliğini yavaş yavaş kemirecek tahkimli antrepolardan teşkil edilmiş bir küresel şebeke oluşturdular. Aynı süreçte Protestanlık olarak bilinen bir dinsel virüs vaiz kürsülerinin yanı sıra matbaayla yayılarak, kökenini Aziz Petrus'a dayandıran kilise hiyerarşisini sarstı. Reform hareketinin ilk önce Avrupa'da hissedilen sonuçları sahiden feciydi.[9]

Din savaşları 1524'ten 1648'e kadar krallıkları içeriden ve dışarıdan sürekli kasıp kavurdu. Roma'nın otoritesinin başarıyla sarsılmasından sonra, Kuzey Avrupa bir dinsel yenilik salgınına sahne oldu. Bir süre sonra Luthercilerin karşısına, aşai rabbani ayinindeki kutsal ekmek ile şarabın sahiden Mesih'in bedeni ve kanı olduğunu reddeden Kalvenciler ve Zwingliciler dikildi. Hıristiyanlık dünyasının önceki bölünmelerinden (MS 4. yüzyılda Ariusçuluğa ilişkin anlaşmazlık, 1054'te Batı ve Doğu Hıristiyanlığı arasındaki büyük bölünme, 1378-1417 arasındaki rakip papalar dönemi) farklı olarak, Reform hareketinin bölünerek ayrılma eğilimi aslında tanımlayıcı özelliklerinden biriydi. Uç örnek, vaftizin bilinçli ve gönüllü bir ayin olmasından dolayı küçükler için düzenlenmemesi gerektiğini savunan Anabaptistlerdi. Jan Bockelson (Leidenli Jan) ve Jan Matthys öncülüğündeki bir grup Anabaptist Şubat 1534'te Vestfalya kenti Münster'de iktidarı ele geçirdi ve "Hıristiyan

Devleti" olarak adlandırılabilecek bir düzen kurdu: Güya Kitabı Mukaddes'e harfiyen uymaya dayanan köklü biçimde eşitlikçi, put kırıcı ve teokratik bir devlet. Kitabı Mukaddes dışındaki bütün kitapları yakan Anabaptistler, "Yeni Kudüs"ü ilan ettiler, çokeşliliği meşrulaştırdılar ve Mesih'in yeryüzüne ineceği beklentisiyle kâfirlere karşı savaşa hazırlandılar. Luthercilik ve Katoliklik arasındaki Anglikan "orta yol"a karşı çıkan Protestan ayrılıkçılar İngiltere'de bir tür cumhuriyet dönemine geçilen 17. yüzyılın ortalarında sayısız rakip mezhepler oluşturdular. Bunların başında (adını Danyal Kitabı'nda dört kadim monarşiyi Mesih Krallığı'nın izleyeceği kehanetinden alan) Beşinci Monarşistler, (Vahiy Kitabı'nda anlatılan son peygamberler olma iddiasındaki Londralı iki terziden Lodowicke Muggleton'un adıyla anılan) Muggletoncular, ("Rabbin sözüyle titreyenler" anlamına gelen) Quaker'lar ve (hazcı ibadet tarzı yaygaracı ve asılsız olarak nitelendirilen) Ranter'lar gelmekteydi.

Reform hareketi bir felaket miydi? Vestfalya Barışı'nın (Resim 9)* sağlandığı 1648 öncesinde, şiddet kaynaklı ve çoğu kez korkunç derecede acımasız ölümlerin sarsıcı bir sayıya varmasında payı olduğu kesindi. Britanya Adaları'nda sonunda bir siyasal devrime yol açtı. Yeni yaklaşıma dayalı bir yoruma göre, bu devrim dinsel olduğu kadar da siyasal sebeplerle Kral I. Charles'ın yetkilerini kısmaya çalışan Bedford kontu ile Püriten (yani katı Protestan) Warwick kontunun giriştiği entrikaların bir sonucuydu. Bu aristokrat "cunta"nın amacı dinsel devrimden ziyade, İngiltere kralını bir Venedik dukasına yakın konuma indirerek, kendi oligarşisine tabi kılmaktı.[10] "Saray" ve "ülke", ayrıca İngiltere, İskoçya ve İrlanda arasında 1642'de başlayan gerginlikler tırmanarak bir iç savaş noktasına vardı. Savaşı kaybeden kralın kellesi 30 Ocak 1649'da uçuruldu ve ardından İngiltere'nin bir "topluluk", yani cumhuriyet olduğu ilan edildi. Klasik siyaset teorisinin öngörülerini doğrulayan, bu yapı pek uzun sürmedi. Yeni Örnek Ordu 1653'te Artık Parlamento'yu dağıttı ve Oliver Cromwell'i "Koruyucu Lord" sıfatıyla başa geçirdi. Bu kurum da kısa sürdü; Mayıs 1660'ta, Cromwell'in ölümünden sadece iki yıl sonra, yeni bir parlamento II. Charles'ı kral ilan ederken, bunu babasının idamından beri geçerli saydı. İç savaş boyunca İngiltere ve Galler'de belki yüz bin civarında kişi yaşamını yitirdi. Ölüm oranı İskoçya'da ve hele İrlanda'da muhtemelen daha yüksekti. Aslına bakılırsa, İrlanda'nın uğradığı

* Vestfalya Barışı sıklıkla Otuz Yıl Savaşı'nın getirdiği altüst oluştan sonra, Avrupa'ya hiyerarşik yapıların tekrar dayatıldığı dönemeç olarak anılır. Felemenk Cumhuriyeti ile İspanya, Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu ile Fransa ve müttefikleri, Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu ile İsveç ve müttefikleri arasında olmak üzere, üç ayrı antlaşmadan oluşmaktaydı. Birbirine yakın Katolik Münster ve kısmen Lutherci Osnabrück kentlerindeki müzakerelere yüzden fazla heyetin katılmasına karşın, Vestfalya Barışı'nın bir arada yaşamakla birlikte çekişen egemen devletlerin birbirlerinin iç (yani dinsel) işlerine karışmamada mutabık kalmalarına dayalı bir çerçeve oluşturduğu genelde söylenir. Bu ilke yaklaşık yüz yıl önce Augsburg Barışı'yla belirlenmiş olsa da, Vestfalya'da bir daha teyit edildi.

nüfus kaybı nispi olarak muhtemelen 1840'lardaki Büyük Kıtlık'ın yol açtığından daha ağırdı ve kesinlikle Almanya'nın Otuz Yıl Savaşı'nda uğradığı kadardı.

Reform hareketinin başlattığı savaşlar ve mezalim elbette Luther'in tasarladığı şeyden çok uzaktı. Karşı-Reform hareketiyle, Protestanlığı en azından Güney Avrupa'nın (ayrıca İspanya ve Portekiz imparatorluklarının) dışında tutan Katoliklerin bakış açısından alınacak ders çok açıktı: Kendini "bütün inananların ruhbanlığı" olarak nitelendiren bir şebekenin papalığa ve kilise hiyerarşisine kafa tutuşu kısa sürede kanlı anarşiyi getirirdi. İngiliz aristokratlar farklı bir ders çıkardılar. II. James'in Katolikliği geri getirmeye dönük talihsiz girişiminden sonra, hükümdarın yetkilerini hamilik şebekeleriyle yön verdikleri Parlamento aracılığıyla temelli kısıtlamak[11] ve dinsel "şevk"i Püritenlik ve "Katoliklik" arasında "orta yol"u sürdürecek Anglikan Kilisesi aracılığıyla olabildiğince dizginlemek gerektiği sonuçlarına vardılar. Her iki görüşte de epeyce hakikat payı vardı. Ancak Luther'in başlattığı kargaşanın hayati ve aynı ölçüde öngörülmemiş kazanımlarını göz ardı ettiler.

III

Mektuplar ve Localar

17.
Reform Hareketinin Ekonomik Sonuçları

Karşı-Reform hareketinin "Kalvenci Enternasyonal"i[1] yenilgiye uğratmayı sonuçta başaramaması kapsamlı ekonomik ve kültürel sonuçlar doğurdu. Reform hareketi öncesinde, Kuzeybatı Avrupa ile sözgelimi Çin ya da Osmanlı imparatorluklarının ekonomik performanslarını ayırt edecek nispeten çok az şey vardı. Luther devriminden sonra, Protestan devletler daha büyük ekonomik dinamizmin işaretlerini vermeye başladılar. Niçin böyle oldu? Bir cevap şudur: Luther'in kiliseyi arındırma isteğine karşın, Reform hareketi dinsel uğraşlardan seküler uğraşlara büyük ölçekli kaynak aktarımını getirdi. Almanya'nın Protestan bölgelerinde manastırların üçte ikisi kapatıldı; çoğuna seküler hükümdarların el koyduğu toprakları ve diğer varlıkları zengin uyruklara satıldı. Aynı süreç İngiltere'de de yaşandı. Üniversite öğrencileri artan bir oranda manastır yaşamı düşüncelerinden vazgeçerek, daha dünyevi mesleklere yöneldi. Kilise inşası azalırken, seküler yapılar arttı. "Avrupa'nın sekülerleşmesine katkıda bulunan bir dinsel akım" olması açısından, Reform hareketinin tamamen öngörülmemiş sonuçlara yol açtığı saptaması doğrudur.[2]

Öte yandan, Reform hareketini mümkün kılan matbaa devrimi de öngörülmemiş sonuçlar doğurdu. Kitapların fiyatı 1450-1500 arasında üçte iki oranında düştü ve iniş eğilimi sürdü. 1383'te bir kâtibe Westminster piskoposu için tek bir ayin kitabı yazdırmanın maliyeti 208 günlük ücrete denkti. Matbaa sayesinde, 1640'larda İngiltere'de yılda 300 bin popüler almanak satılır hale geldi; her biri yaklaşık 45-50 sayfa uzunluğundaki almanakların maliyeti, vasıfsız işçiye ödenen günlük ücretin 11,5 peni olduğu bir dönemde sadece iki peniydi. İngiltere'de kitapların ortalama reel fiyatı 15. yüzyılın sonları ile 16. yüzyılın sonları arasında yüzde 90 oranında düştü.[3] Olay kitap satışlarında bir patlamanın ötesindeydi. 14. yüzyılın sonlarında matbaa kurulmuş kentler, bu atılımı erken benimsememiş benzer kentlere kıyasla, 1500-1600 arasında en az yüzde 20 oranında daha hızlı büyüdü; oranın yüzde 80'e vardığı yerler bile vardı. Matbaanın yayılması 1500-1600 arasındaki kentsel büyümede yüzde 18 ile 80 arasında paya sahipti.[4] Dittmar "matbu kitabın refaha etkisinin 1540'larda gelirin yüzde 4'üne, 16. yüzyılın ortalarında ise yüzde 10'una denk olduğunu" öne sürecek kadar ileriye gider. Kişisel bilgisayarın refaha etkisinin 2004'te gelirin en fazla yüzde 3'ü

olarak tahmin edildiği düşünülürse, önemli ölçüde yüksek bir orandır bu.[5] Bilgisayar fiyatının gerileyişi 1977-2004 arasında, kitap fiyatının 1490'lar ve 1630'lar arasındaki gerileyişine çok benzer bir gidişat izledi. Oysa ondan önce enformasyon teknolojisindeki daha yavaş devrim daha büyük ekonomik etki yaratmış gibidir. Bu farklılığın en iyi açıklaması, o zamana kadar erşilemeyen ve modern bir ekonominin işleyişi temel önem taşıyan bilgiyi yaymada matbaanın oynadığı roldür. Bilinen ilk matbu matematik metni *Treviso Arithmetic*'ti (1478). Luca Pacioli'nin çifte girişli muhasebenin yararlarını övdüğü *Summa de arithmetica, geometria, proportioni et proportionalita* 1494'te Venedik'te yayımlandı. Bunu çok geçmeden biracılık ve camcılık gibi imalat teknolojileri üzerine kitapların izlemesi, en iyi usullerin hızla yayılmasını sağladı.

Mesele bundan ibaret değildi. Reform hareketi öncesinde, Avrupa'nın kültürel yaşamı ağırlıklı olarak Roma merkezliydi. Luther devriminden sonra, Avrupa kültür şebekesi tamamen değişti. Avrupalı düşünürlerin doğum ve ölüm yerlerine ilişkin veriler temelinde, örtüşen iki şebekenin ortaya çıkışının izini sürebiliriz: Büyük çapta Paris merkezli "kazanan her şeyi alır" rejimi ile Orta Avrupa ve Kuzey İtalya'nın her yanında birçok alt merkezin kümeler halinde yarıştığı "uygun olan zenginleşir" rejimi.[6] 1500'den sonra bütün yollar artık Roma'ya çıkmaz oldu (bkz. Resim 10).

18.
Fikir Alışverişi

Bazıları kan, bazıları ise bilim için ter dôktü. Reform hareketinin başlattığı (ve 1745 gibi geç bir tarihte devrik Katolik Stuart hanedanını desteklemeye dönük bir İskoç ayaklanmasına hâlâ yol açabildiği) karışıklıklara rağmen 17. ve 18. yüzyıllardaki Avrupa fikir tarihine en önemlileri Bilim Devrimi ve Aydınlanma olan şebeke güdümlü bir dizi buluşçuluk dalgası damga vurdu. Her ikisinde de bilgin şebekeleri içinde yeni fikirleri paylaşma, doğa bilimi ve felsefe dikkate değer ilerlemeler sağladı. Matbaa teknolojisinin yayılışına oldukça benzer biçimde, bilimin yayılışında tek tek bilimcilerin kariyerleri temelinde ortaya çıkarılabilecek bir coğrafi kalıp vardı. Bilim şebekesinin 16. yüzyıldaki ana mihrakı, diğer İtalyan üniversite kentlerinden oluşan bir kümenin merkezindeki Padua'ydı. Bu küme çoğu Güney Avrupa'da olan başka dokuz kentle, ayrıca uzak Oxford, Cambridge ve Londra'yla bağlar kurmuştu. İki Alman düğümü Wittenberg ve Jena sadece birbirleriyle bağlantılıydı. 17. yüzyılda Padua'ya dört bilimsel uğraş mihrakı daha katıldı: Londra, Leiden, Paris ve Jena. Kopenhag coğrafi çeperdeki bir dizi yeni düğümden biri haline geldi.[1]

Mektup arkadaşlığı şebekeleri Bilim Devrimi'nin gelişimini daha derinlemesine kavramamızı sağlar. Tarih, ilahiyat ve klasik araştırmalara da ilgi duyan bir Fransız astronom ve matematikçi olan Ismaël Boulliau'nun yazışmaları hacimliydi: 1632-1693 yıllarına ait 4.200 mektubun yanı sıra *Collection Boulliau*'da yer almayan ve onun yazdığı ya da ona yazılmış 800 mektup. Fransa'dan Hollanda, İtalya, Polonya, İskandinavya ve Yakındoğu'ya kadar uzanan geniş bir alanı da kapsamaktaydı.[2] 1641-1677 arasında 3.100 mektup yazan ya da alan Kraliyet Derneği'nin ilk sekreteri Henry Oldenburg'un yazışmaları buna yakın ölçekteydi. Şebekesi İngiltere'nin yanı sıra Fransa, Hollanda, İtalya, Yakındoğu ve bir dizi İngiliz kolonisini kapsamaktaydı.[3] Nicel açıdan bunun yeni hiçbir yanının bulunmadığını belirtmek gerekir. Rönesans ve Reform hareketinin önde gelen simalarından yakın sayıda mektup kaldığı söylenebilir: Erasmus'tan 3.000'in, Luther ile Calvin'den ayrı ayrı 4.000'in ve İsa Derneği'nin kurucusu Ignatius Loyola'dan 6.000'in üzerinde. Bazı tüccarlarla aristokratların mektupları çok daha yüksek sayıdaydı.[4] Aradaki farkın nedeni Kraliyet Derneği gibi kurumların sahneye çıkışıyla, bilimsel yazışmaların kolektif bir uğraşı andırmaya başlamasıydı.

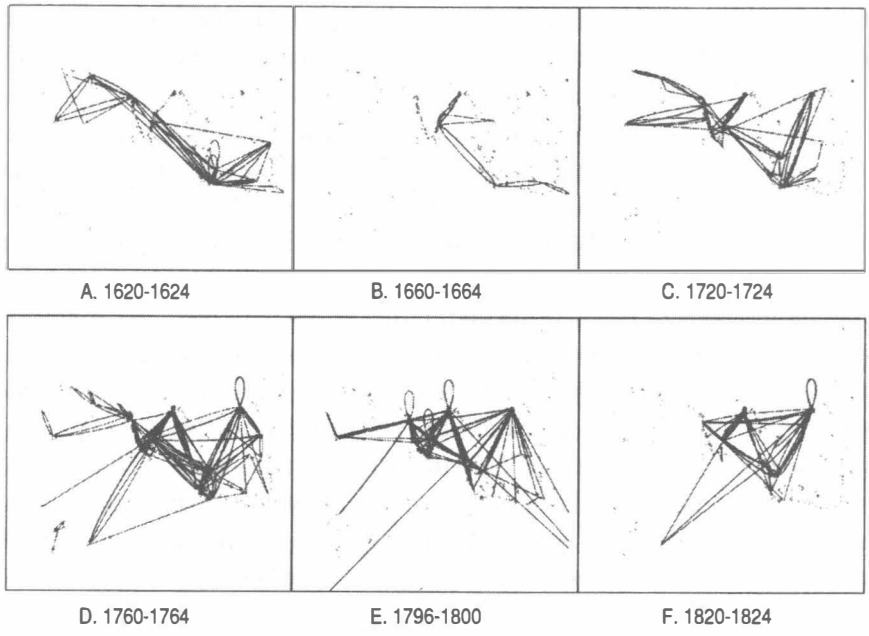
Bilimin böyle şebekeler aracılığıyla yayılışının iyi bir örneği, Antonie van Leeuwenhoek'in gut tedavisine dönük araştırmasıydı. Bu girişim işe yarayan bir ilacın ilk kez Hollanda sömürgesi Batavya'da (şimdi Endonezya'nın parçası) görüldüğünü ortaya çıkardı. Leeuwenhoek'in Kraliyet Derneği'ne raporu, yeni bilgiyi sadece dernek üyelerine değil, daha geniş bir kesime yaydı. Derneğe üye olmayanlarla yazışmalar (klasik zayıf bağlar) Londra'da ve çevresinde oluşan aydın kümesine erişmelerini sağladı.[5] Kraliyet Derneği Beratı başkana, konseye, mevcut ve sonraki üyelere, "*ister özel, ister üniversiteden, ister kurumsal, isterse siyasal olsun her türden yabancıyla* herhangi bir taciz, müdahale ya da sıkıntı olmaksızın karşılıklı istihbarat ve bilgi alışverişine girme" (italikler bana ait) özgürlüğünü açıkça tanımaktaydı.[6] Tek şart istihbarat paylaşımının dernek yararına ve çıkarına olmasıydı. Oldenburg'la başlamak üzere, birbirini izleyen sekreterler derneğin kapsamlı yazışmalarını yürütmede (değişen başarı düzeyleriyle olsa bile) hayati bir rol oynadılar. Edmond Halley döneminde, kuruma gelen mektuplar (Leeuwenhoek'inkiler de dahil) başkalarına iletilmeksizin bir yerde toplanırken, onun ardılı fizikçi James Jurin döneminde, dernek bilimsel zihniyetli erbaptan oluşan uluslararası bir şebeke için mihrak işlevini gördü. Aralarında cerrahlar, hekimler, profesörler, rahipler ve eczacıların da bulunduğu bu erbabın dörtte biri Avrupa'da, yaklaşık yüzde 5'i ise Kuzey Amerika kolonilerindeydi. Aralık 1723'te Jurin bir mektup arkadaşları şebekesi aracılığıyla eşgüdümlü meteoroloji gözlemleri yapılması yönündeki "Hava Durumuna İlişkin Ortak Gözlemler İçin Öneri"yi sundu. Hareket noktası "belirli bir yerdeki ardışık değişikliklere dair bilgi edinilmeksizin, gerçek bir hava durumu teorisine ulaşılamayacağı" ve "birçok gözlemcinin ortaklaşa yardımının gerektiği"ydi.[7] İzleyen aylarda Berlin, Leiden, Napoli, Boston, Lunéville, Uppsala ve St. Petersburg'dan gözlemler elde etti.

Buna karşılık, Paris'teki Kraliyet Bilimler Akademisi ilk başta tahtın özel kuruluşuydu. İlk kez 22 Aralık 1666'da kralın kütüphanesinde toplandı ve resmi bir gizlilik politikası vardı. Bütün görüşmeler kapalı yapılırdı ve üye olmayanlar oturumlara alınmazdı.[8] Bu yüzden üyeleri, hızla gelişen ve Bilim Devrimi'ni yaratacak olan genel Avrupa şebekesinden fiilen kopuk kaldılar. Katolik Avrupa'nın büyük bir bölümünde benzer bir tutum geçerliydi. Genel bilim şebekesine katılabilen Portekizli aydınların *estrangeirados* ("yabancılaşmışlar") olarak anılması tesadüf değildi.[9] Euler'in Königsberg Köprüsü problemiyle (bkz. Giriş bölümü) bizzat şebeke teorisinin, kozmopolit bir bilim şebekesinin ortaya çıkışı sayesinde doğması bu duruma uygundu. Basel'de doğan ve orada Johann Bernoulli'den ders alan Euler daha yirmi yaşındayken, Paris Akademisi Ödüllü Problem Yarışması'nda ikinci gelerek şöhrete ulaşmıştı. Königsberg bilmecesini çözdüğünde, St. Petersburg'daki

Çarlık Rus Bilimler Akademisi'nde görevliydi; Büyük Friedrich'in davetiyle 1741'de Berlin'e geçti. (Ancak onunla uyuşamayınca, daha sonra Rusya'ya döndü.)

18. yüzyılda fikir alışverişi matematik teoremleriyle sınırlı kalmadı. Avrupalı tüccar ve göçmenlerin ulaşım giderlerinin hızla düşmesinden, Kuzey Amerika'da bilfiil bedava arazi ve Batı Afrika kaynaklı ucuz köle işgücü edinme fırsatından yararlanmalarıyla, transatlantik ticaret ve göçle yaratılan şebekeler bu dönemde katlanarak büyümeye başladı. Nitekim 18. yüzyılın Atlantik ekonomisi "herkesin birbirini tanıdığı ve dostları olan dostlar edindiği büyük çaplı bir ticaret şebekesi" olarak nitelendirilir.[10] Bunu başlıca limanların birer mihrak olduğu ve birbirine bağlı çok sayıda şebeke olarak görmek daha doğru olur.[11] İskoç tacirlerin 18. yüzyıl boyunca Madeira Adası'nın şarap ticaretinde başat bir rol oynamaları iyi bir örnektir. 1768'de adada oturan kırk üç yabancı tacirin üçte biri İskoç'tu ve bunların beşi en büyük on şarap ihracatçısı arasındaydı. Şarap tüccarlarından bazılarının akraba olmasına karşın, şebekedeki bağların çoğu "muhataplık" ve "irtibat" üzerine kuruluydu. Merkezlerin temsilciliklerde talimatlarına uyulmasını sağlamada bildik güçlüklerle karşılaşmaları açısından, bu bağların görece gevşekliğinin beraberinde dezavantajlar getirdiği doğrudur. Bilgi akışları hacimli olmakla birlikte, çoğu kez boş dedikoduyla kirlenmeye açıktı; tacirlerin birbirleriyle sürekli pazarlık etmelerinden dolayı işlem maliyeti yüksekti.[12] Öte yandan, bu şebeke dinamikti ve piyasa oynaklıklarına duyarlıydı.[13]

Çözümlerden biri şebekeleşmenin yararlarını bir hiyerarşik yönetim unsuruyla birleştirmekti. Doğu Hint Kumpanyası'nın (DHK) Londra'daki yönetim kurulu üyeleri, Hindistan ve Batı Avrupa arasında ticaretin büyükçe bir kısmını resmen kontrol altında tutmaktaydı. Kumpanya tacirlerinin 4.500'ü aşkın yolculuklarına ilişkin kayıtların gösterdiği üzere, gerçekte gemi kaptanları çoğu kez kendi hesaplarına alım satımla kaçak yan işlere girdiler.[14] Ortaya çıkan ticaret şebekesindeki limanların sayısı 18. yüzyıl sonlarına doğru, Madras gibi açık ticaret merkezlerinden Kanton (Guangzhou) gibi denetimli pazarlara kadar uzanmak üzere yüzü aştı.[15] Özel ticaret birbirinden kopuk bölgesel kümeleri birleştiren zayıf bağları fiilen sağladı.[16] Bu şebeke zamanla kumpanyanın Londra'daki yönetim kurulu üyelerince düpedüz kontrol edilemeyen ayrı bir yapı kazandı. Aslında, kumpanyanın başarısındaki kilit noktalardan biri, bir hiyerarşiden ziyade bir şebeke olmasıydı. Hollandalı rakibinin kendi elemanlarına özel ticareti yasaklaması, sonunda niçin konumunu ona kaptırdığını açıklıyor olabilir.[17] Kumpanyanın şebeke stratejisi ancak tacirlerinin (Sinhali kraliyet ailesinin tekelindeki) Batticaloa gibi çok hiyerarşik düzenli limanlarla karşılaşmasıyla aksadı.[18] Kumpanya Asya'yla Avrupa arasındaki ticarete ağırlık vermek üzere Asya içi ticaretten

13. İngiliz Doğu Hint Kumpanyası'nın ticaret şebekesi, 1620-1824. Tacirler kumpanyanın altyapısından yararlanırken, kumpanya da tacirlerin çok sayıda liman arasında bir şebeke kurma becerisinden yararlandı.

çekildiğinde, deniz şebekesinin yoğunluğu hayati rol oynadı.[19] İş modelinin ticaretten Hintlileri vergilendirmeye yönelmesiyle daha hiyerarşik bir yapı kazandı. Nitekim Robert Clive döneminde, epeyce yüksek savaşma kapasitesine sahip bir sömürge yönetimi karakterine bürünmeye başladı.

İskoçya'nın Lowlands bölgesinde bir zamanlar yaygın olan hırslı ve maceraperest aile tipi için, bir fırsat dünyasıydı bu.[20] Dumfriesshire'daki Westerhall'da yaşayan Johnstone ailesi, Daniel Defoe'nun ifadesiyle "sadece ıssız ve kasvetli yerlerin beklenebileceği yabani ve dağlık bir ülke"ye veda ettiler. James ve Barbara Johnstone çiftinin on bir çocuğundan yetişkinlik çağına varanların hemen hepsi, ömürlerinin önemli bir kısmını İskoçya dışında geçirdiler. James, William, George ve John adlı dört kardeş zamanla Avam Kamarası'na seçildi; 1768'den 1805'e kadar Parlamento'da her zaman en az bir Johnstone vardı. İkinci oğul Alexander, Grenada'da büyük bir şeker plantasyonu satın aldı ve adını "Westerhall" olarak değiştirdi. Küçük kardeşi Sir William Johnstone Pultney 1792'de New York eyaletinin batı kesiminde 400 bin hektarın üzerindeki Genesee Şeridi'ni satın alan yatırımcılar birliğine öncülük etti. Öldüğü zaman, ayrıca Dominika, Grenada, Tobago ve Florida'da mülkleri vardı. En küçük Johnstone kardeşler John, Patrick ve

Gideon, Doğu Hint Kumpanyası'nın görevlileri olarak Hint alt kıtasında kaldılar. Hem Farsça hem Bengalce öğrenerek iş hayatında tutunan John, hatırı sayılır bir servet edindi. Patrick 1756'da henüz on dokuz yaşındayken "Kalküta kara deliği"nde yok olma talihsizliği yaşadı. Johnstone kardeşler Kuzey Amerika'daki İngiliz kolonilerinde de görev yaptılar: George Batı Florida'da vali, Alexander Kanada ve Kuzey New York'ta subay, Gideon ise Atlantik kıyı şeridinde deniz subayı olarak bulundu. En küçükleri bir süre Basra, Mauritius ve Ümit Burnu'nda da kaldı. Kariyerinin bir aşamasında, Ganj'dan Hintli hacılara su satan bir işletmeyi yönetti.[21] (Johnstone şebekesinin görsel bir tasviri için bkz. Resim 11.)

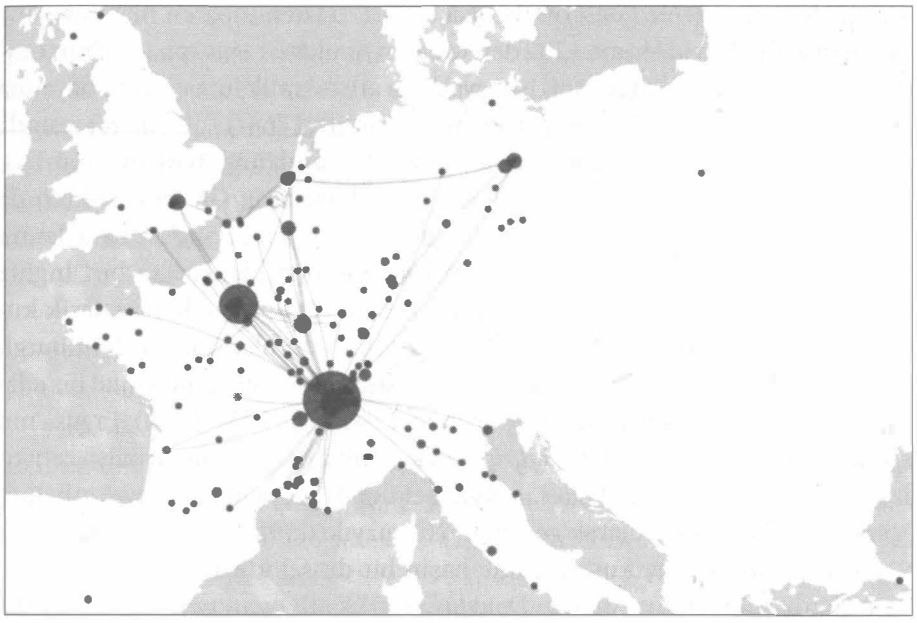
Küresel ticaret şebekesinin mihrakları Edinburgh, Londra, Kingston, New York, Cape Town, Basra, Bombay ve Kalküta gibi liman kentleriydi. Ama bu metropolleri birbirine bağlayan denizyolları boyunca sadece mallar ve altın akmadı. Milyonlarca köle de Atlantik'i aştı. Yüzlercesi Grenada'daki Johnstone plantasyonunda çalıştı. İskoçya'da köleliğin resmen tanınmasına son verecek davayı kaybeden bir Johnstone'du; yasal olarak köleleştirildiği İskoç mahkemelerince kabul edilen son kişi Belinda'nın sahibi de bir Johnstone'du (John). Ancak köleleri özgürleştirmeyi de kapsayan fikirler aynı şekilde 18. yüzyılın ticaret şebekesi aracılığıyla yayıldı. Margaret Johnstone ateşli bir James yanlısıydı; Edinburgh Şatosu'na hapsedilmekten kurtulduktan sonra kaçtığı Fransa'da sürgün olarak öldü. William Johnstone dostları Adam Smith, David Hume ve zekâsına büyük saygı gösteren Adam Ferguson'la birlikte, Seçkinler Derneği olarak bilinen Edinburgh kulübünün bir üyesiydi. Oğlu Edinburgh Afrika Köle Ticaretini Kaldırma Derneği'ne katıldı. Amcaları James ve John da kölelik karşıtıydı; William ise diğer safta yer aldı. George Amerikan Bağımsızlık Savaşı'na destek vermeyi aklından geçirdi ve 1778'de, talihsiz barış heyetinin bir üyesi olarak kolonilere gönderildi. Johnstone kardeşlerin hem Alexander Hamilton'la hem bir keresinde Edinburgh'da Betty'nin evine konuk olan ezeli düşmanı Aaron Burr'le tanışıklığı vardı.[22] Johnstone kardeşler küreselleşmiş bir ailenin belki uç bir örneğiydiler. Ama Bordeaux'nun kuzeyinde bir Fransız taşra kasabası olan Angoulême'de bile sakinlerinin şaşırtıcı ölçüde yüksek bir oranı, 18. yüzyılda Fransa dışında dolaşmış ya da yaşamışlardı (Resim 14).

19.
Aydınlanma Şebekeleri

Basılı sözler Reform hareketini mümkün kılmanın yanı sıra Bilim Devrimi'ni de ileriye taşımıştı. Belki paradoksal görünecek ama Aydınlanma'da ise eski tarz yazılı sözlerin epeyce, hatta daha fazla payı vardı. Akımın *philosophes* ["felsefeciler"] olarak anılan temsilcileri elbette kitaplar yayımladılar, üstelik birçoğu üretken denecek düzeyde. Ancak en önemli fikir alışverişlerinden bazıları özel mektuplaşma yoluyla yapıldı. Nitekim akademisyenlerin Aydınlanma şebekelerini ortaya çıkarabilmelerini sağlayan şey, 6.000'i aşkın yazar arasındaki on binlerce mektuptan oluşan bu yazışmaların günümüze büyük ölçüde ulaşmış olmasıdır.

Eskiden Aydınlanma'yı genel olarak Glasgow'dan St. Petersburg'a kadar Avrupa'nın her yanında *philosophes* ve *literati* ["edebiyat erbabı"] kesimlerini birbirine bağlayan kozmopolit bir olgu olarak görürdük. Oysa yakından incelenince, önde gelen 18. yüzyıl düşünürleri arasındaki yazışmaların daha ziyade ülke düzeyinde kümeleştiği ortaya çıkar.[1] Örneğin, Voltaire'in 1.400'ü aşkın mektup arkadaşından oluşan şebekesinin yüzde 70'i Fransızlardı.[2] Voltaire'in mektuplarından yaklaşık yüzde 12'sinin çıkış ve varış yerlerini biliyoruz. Bunların yarıdan fazlası (yüzde 57) Paris içi yazışmalardı. Voltaire elbette Jonathan Swift ve Alexander Pope'la mektuplaştı ama bunlar çok azdı. Başta gelen İngiliz mektup arkadaşları pek tanınmayan kişilerdi: Bir ipek tüccarı olan Sir Everard Fawkener ve Ferney'de tanıştığı sıradan bir şair olan George Keate.

Voltaire bir dizi *lumière* [aydın] "mihrak"tan biriydi; diğer ikisi Jean-Jacques Rousseau ve *Encyclopédie* editörü Jean-Baptiste le Rond d'Alembert'di. Üçünün ego-şebekeleri çağdaşlarınca *société littéraire ou savante* ["edebiyat ve bilim topluluğu"] olarak görülen daha geniş bir şebekenin başlıca bileşenleriydi.[3] Bu şebeke coğrafi bakımdan Paris merkezliydi. Yaklaşık 2.000 üyeden oluşan bir örneklemin yüzde 12'si Paris'te öldü; *Encyclopédie*'ye katkıda bulunanlarda bu oran yüzde 23'tü.[4] Sosyal bakımdan seçkin olan şebekede 18 prens ve prenses, 45 dük ve düşes, 127 marki ve markiz, 113 kont ve kontes ve 39 baron ve barones yer almaktaydı.[5] Aristokratlar 18. yüzyıldaki Fransız nüfusunun yaklaşık yüzde 0,5'ini, "bilge cumhuriyeti"nin ise beşte birini oluşturmaktaydı. Dahası, genelde kurulu düzene eleştirel bakışla özdeşleştirilen bir şebekeye pek uymayacak şekilde, cumhuriyet içindeki üst düzey kraliyet görevlilerinin sayısı çarpıcı denecek kadar yüksekti.[6] Son olarak, Bilim Devrimi ve

14. Voltaire'in mektup arkadaşları şebekesi, Aydınlanma'yı uluslararası bir akım sayan geleneksel görüşlerin bizde uyandırabileceği beklentiyi boşa çıkaracak derecede Fransız merkezliydi.

Aydınlanma arasında önemli süreklilikler bulunduğunu varsaymaya eğilimli olmamıza karşın, aslında şebekede bilimi meslek edinmiş olanlar çok azdı. Bunların birçoğu Fransız Akademisi ve Kraliyet Bilimler Akademisi gibi kuruluşlara üyeydi. Hesaptan çok yazıyla uğraşan bir cumhuriyet, deneycilerden çok deneme yazarlarından oluşan bir şebeke söz konusuydu.

Mektup arkadaşlığı şebekeleri haliyle Aydınlanma hikâyesinin ancak bir kısmını anlatır. Voltaire, Rousseau ya da d'Alembert'i tanıyanlar onlara yazmak kadar, onlarla görüşmeye de hevesliydiler. Böylece bir "salon cumhuriyeti" de ortaya çıktı; evleri sosyal alışveriş merkezleri haline gelen ve davetleri aydın namzetleri tarafından dört gözle beklenen kadınların (*salonnières*) önemli bir aracılık rolü oynaması bundandı.[7] Paris'in Grub Street'ini oluşturan piyasa yazarları nadiren davet edilirdi. Ancak yüce *lumières* şebekesi ile pespaye bulvar basın şebekesi arasında "zayıf bağlar" vardı. Küçümsenen yeraltı edebiyatının sekiz üyesi Voltaire, Rousseau ya da d'Alembert'le yazışmaktaydı.[8]

Her ülke Aydınlanma'yı kendi tarzında benimsedi. Paris'te olduğu gibi, Edinburgh'de de özgür düşünceli yeni şebekeler yerleşik taht ve kilise kurumlarının çatlaklarında gelişti. İskoç başkenti Yüksek Hukuk Mahkemesi, Yüksek Ceza Mahkemesi, Vergi Temyiz Mahkemesi, Ticaret Mahkemesi, Deniz Mahkemesi, Avukatlar Barosu, Kraliyet Kentleri Birliği, İskoçya Kilisesi Genel Meclisi ve Edinburgh Üniversitesi'ne ev sahipliği etmekteydi. Adam

Smith (başkent yerine Glasgow'da olsa bile) 1751'den itibaren bir üniversite profesörüydü. David Hume 1752'den itibaren Avukatlar Kütüphanesi'nin müdürüydü. Fransa'da olduğu gibi, İskoçya'da da aristokratik himaye fikir hayatına maddi desteğin başka bir önemli kaynağıydı. Smith 1764-1766 yılları arasında genç Buccleuch dükünе özel hocalık yaptı. Edinburgh'ün büyük düşünürleri, tıpkı Fransız denkleri gibi, pek devrimci sayılmazlardı. Gerici oldukları da söylenemezdi. Çoğu James yandaşlığından uzak durarak, Hanover hanedanını benimsedi. (Edinburgh'deki Yeni Kent için önerilen planlardan biri İngiliz bayrağı şeklindeydi.)[9] Bununla birlikte, dönemin aydın hareketi yerleşik kurumlarda değil, Eski Kent'in yeni ve gayriresmi kulüplerindeydi: Edinburgh Sanat, Bilim ve Özellikle Doğa Bilgisini Geliştirme Derneği gibi hantal bir adla 1737'de kurulan Felsefe Derneği ve Seçkinler Derneği (1754-1762). Fransa'nın sofuları (*dévots*) yakındıkları *philosophes* kesimini nasıl kovuşturmaya çalıştılarsa, Presbiteryen gelenekçiler de aynı şekilde İskoçya'nın edebiyat erbabını "cehennemlik iblisler" olarak gördüler. 16. yüzyıldaki Kalvenci devrimin ateşli vârisleri sadece birkaç kuşak içinde haşin bir dinsel kurumun bekçileri kesilmişlerdi. John Home, yazdığı *Douglas* (1757) adlı oyun nedeniyle, İskoçya Kilisesi Presbiteryen Sinodu tarafından halkın önünde yargılandı ve papazlıktan uzaklaştırıldı.* Protestan Avrupa'nın her yanında olduğu gibi, İskoçya'da da matbaanın bir Pandora kutusu olduğu ortaya çıktı.

Aralarında Hume ile Smith'in bulunduğu tanınmış on İskoç'un yazışmalarına (bkz. Şekil 15) bakılırsa, Fransız *lumières* gibi İskoç edebiyat erbabı da küresel düzeyde düşünmekle birlikte ülke düzeyinde davranan bir topluluktu.** Mektupların çıkış ve varış yerleri açısından, Glasgow ile Edinburgh'ün ağırlığı Paris'e kıyasla on kattı. Ancak Londra onlar için Glasgow'dan daha önemliydi; kimliği İskoç değil, İngiliz olan bir şebekeydi bu. Zaten Aydınlanma bir mektup arkadaşlığı mecrası olmadığı gibi, önde gelen aydınları sırf mektup arkadaşı da değillerdi. Buccleuch dükünün özel hocası olarak Paris'e giden Adam Smith orada başka aydınların yanı sıra d'Alembert, fizyokrat François Quesnay ve Benjamin Franklin'le görüştü. Bilge cumhuriyeti seyyardı; 18. yüzyılın büyük düşünürleri aynı zamanda öncü turistlerdi.

Okyanusun ötesinde doğup büyüyen aydın adayları için haliyle en azından bir süre Büyük Britanya ve Fransa'da kalma dışında somut bir seçenek yoktu. Benjamin Franklin kolonilerdeki Aydınlanma akımının timsaliydi. Northamptonshire'dan gelmiş Püriten bir göçmenin on beşinci çocuğu olarak, kendi kendini yetiştirmiş bir bilgeydi; kütüphaneye olduğu kadar laboratu-

* Kilise büyükleri Kalvenciliğe aykırı buldukları şu mısralara gücenmişlerdi: "Başına gelen onca zor şeyde günahı yok! Bu garip dünyada kader diye bir şey var. İnsanı çoğu kez haksız bir akıbete mahkûm eder. Haydi bilginler açıklasın bize sebebini."

** Diğer mensupları arasında Hugh Blair, Gilbert Elliot (Lord Minto), Adam Ferguson, Henry Home (Lord Kames), John Home, Allan Ramsay, Thomas Reid ve William Robertson sayılabilir.

15. Rafaello'nun "Atina Okulu" tablosunun parodisi, Sir Joshua Reynolds'a atfen James Scott, 1751. Aydınlanma şebekesi yapılan yazışmaların yanı sıra karşılıklı ziyaretlere dayalıydı.

vara da alışkın biriydi. Kendisi gibi kişilerin buluşup görüş alışverişinde bulunmaları için 1727'de "Cunta" adıyla bir kulüp oluşturdu. İki yıl sonra *Pennsylvania Gazette*'i yayımlamaya başladı. 1731'de Amerika'da üye aidatlı ilk kütüphaneyi kurdu. Bunu on iki yıl sonra Amerika Felsefe Derneği adlı başka bir yeni kurum izledi. Franklin 1749'da Philadelphia Akademisi ve Yüksekokulu'nun ilk rektörü oldu. Ancak sadece 25 bin nüfuslu Philadelphia bir Edinburgh, hele yirmi katı aşkın nüfusa sahip bir Paris değildi. Franklin'in 1763'ten önce Amerika kolonileri dışında mektup arkadaşı yoktu. Mektup arkadaşları arasında Amerikalı olmayanların oranı ancak o yıl Londra'ya seyahatinden sonra, sıfırdan dörtte bire yükseldi. Yakın çağdaşı Voltaire'le hiç yazışmamasına karşın, Avrupa'ya ziyaretleri Aydınlanma şebekesiyle tam bütünleşmesini sağladı. Kraliyet Derneği'ne, ayrıca 1756'da Kraliyet Güzel Sanatlar Derneği'ne üye seçildi. Londra'ya çok sayıda gezinin yanı sıra, Edinburgh'e ve Paris'e uğradı, İrlanda ve Almanya'da dolaştı.[10] Bütün bunlar Amerika kolonilerini uzak Londra'da parlamento bünyesindeki hükümran krala tabi kılan hiyerarşik bağları koparark, anavatandan ayrılmayı tasarlamaya yatkın asi kolonicilerden biri olarak öne çıkmasından önceydi. Kaderin garip bir cilvesiyle, Franklin'in koloni aydınları kuşağı için dayatılan siyasal kısıtlamalara kızdıklarında bile Londra "Amerika'nın başkenti" olarak kaldı.[11]

20.
Devrim Şebekeleri

Önceki dinsel ve kültürel devrimlerde olduğu gibi, 18. yüzyıl sonlarının büyük siyasal devrimlerinde de şebekelerin rolü hayatiydi. Yazılı ve basılı sözler bir kez daha can alıcı bir rol oynadı. Kitap, broşür ve gazetelerin yanı sıra, elle yazılmış sayısız mektupta, siyasal değişim yönünde radikal savlar ortaya atıldı, kraliyet otoritesine yönelik eleştiriler dile getirildi. "Yazı erbabı"na sıklıkla kalem kılıçtan daha güçlü olabilirmiş gibi göründü; yazar (şair, oyun yazarı, romancı, polemikçi) korkusuz yayıncının yardımıyla, çağın kahramanlarından biri olarak öne çıktı. Basına konan vergilerin isyancı öfkenin hedeflerinden biri haline gelmesi pek şaşırtıcı değildi.[1] Batı dünyasının sosyal şebekelerle gerçek bir ağda birleşen yazarları ve matbaacıları, soya dayalı yönetimden kurtulmak için yazmaya kararlı gibiydi. Boston'dan Bordeaux'ya kadar, devrim büyük ölçüde söz ustalarından oluşan şebekelerin atılımıyla ortaya çıktı; bunların en iyileri aynı zamanda gür sözleriyle kalabalıkları meydanlarda toplayabilen ve eski rejimin saraylarını basmaya yöneltebilen hatiplerdi.

Ne var ki, devrimlerin başarıya ulaşması için yazarlar kadar savaşçılara da gerek vardır. Dahası, devrimci şebekeler dirençli olmalıdır; hiyerarşik iktidar bastırdığında, öyle hemen dağılmamalıdır. Bu bağlamda, Paul Revere örneği öteden beri önemli görülmüştür. Henry Wadsworth Longfellow'un şiiri öğrenciler artık ezberlemese ve Thomas Edison'ın ilk Amerikan filmlerinden *Paul Revere'ın Geceyarısı Yolculuğu*'nu kimse hatırlamasa bile hikâye hâlâ bildiktir.[2] Revere'ın Kuzey Kilisesi çan kulesinden aldığı "Karadan gelirse bir, denizden gelirse iki" şeklindeki hayati sinyal, hâlâ kulaklarda çınlayan birçok ibareden biridir:

> Bir köy sokağında toynakların telaşı,
> Ay ışığında bir karaltı, karanlıkta bir yığıntı,
> Derken korkusuzca uçan bir küheylanın çaktığı
> Kıvılcımın çakıllar altında süzülerek yayılışı:
> Hepsi bu! Oysa kasvet ve ışıltı içinde,
> Bir ulusun kaderi çiziliyordu o gece;
> O küheylanın uçarken çaktığı kıvılcım,
> Sıcaklığıyla ülkeyi tutuşturup boğdu alevlere.

Longfellow'un tutuşturucu kıvılcımı, hiç kuşkusuz içgüdüyle anladığımız (ya da anladığımızı sandığımız) bir haber iletme sürecini ifade eden bir mecazdır:

> Böylece Paul Revere geceyi yararak sürdü atını;
> Tehlikeyi bildiren çığlığı gece içinde yayıldı
> Middlesex'in her köyüne ve çiftliğine.
> Korkuyu değil, başkaldırıyı yayan bir çığlıktı bu,
> Karanlıkta her kapıyı çalan bir ses,
> Ve ilelebet yankılanacak bir söz!

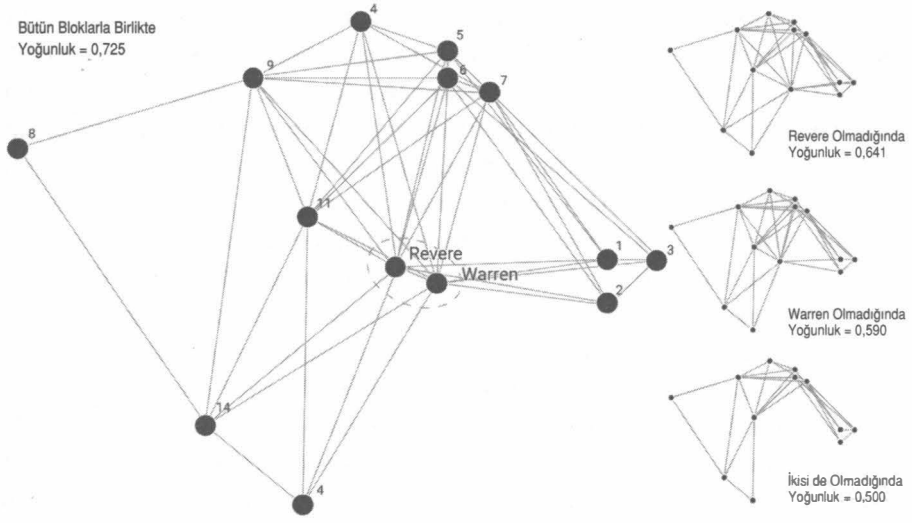
Ne var ki, Malcolm Gladwell'in işaret ettiği gibi, Boston'ın kuzeybatısındaki Lexington ve Concord kasabalarına nizami birliklerin sevk edileceğine dair istihbaratı iletmede Revere'ın niçin böylesine başarılı olduğu şiirden hemen anlaşılmaz. Sevkıyatın amacı ilkinde koloni liderleri John Hancock ile Samuel Adams'ı tutuklamak, ikincisinde koloni milislerinin silahlarına el koymaktı. Revere'ın kapıları çalarak, askerlerin her iki kasabaya yaklaştığı uyarısında bulunmak üzere atıyla aldığı mesafe sadece 21 kilometre kadardı. Ama verdiği haber bir atlının iletebileceğinden daha büyük bir hızla çok öteye yayıldı; Lincoln'a gece yarısı birde, Sudbury'ye üçte, Boston'ın 65 kilometre uzağındaki Andover'a sabaha doğru beşte ulaştı. Bunu sağlayan teknoloji ise ağızdan ağıza yayılmaydı. Revere'ın yolculuğu üzerine kitabında, David Hackett onun "olayların merkezinde yer alma [...] [ve] başka birçok kişiyi harekete geçirme konusunda esrarengiz bir deha taşıdığı"nı ileri sürer.[3] Gladwell ise benzer bir yolculuk yapan William Dawes'tan farklı olarak, Revere'ın bir "ağızdan ağıza yayılma"yı başarmasını "azlık yasası"na bağlar.[4] Revere "bağlayıcı", "girişken", "doğal haliyle ve dizginlenemez ölçüde sosyal" olan nadir tiplerden biriydi.[5] Aynı zamanda bilgi toplamada "becerikli" biriydi; "Boston kolonisinde en geniş kart fihristi"ne sahip olmanın yanı sıra "İngilizler hakkında istihbarat toplamayı hararetli bir uğraş" edinmesiyle tanınmaktaydı.[6]

Paul Revere'ın yolculuğuna ilişkin bu anlatım çekici olmakla birlikte eksiktir. Revere'ın asi ulak sicilini Nisan 1775'ten önce edindiği hususunu atlar. Dar anlamda edebiyat erbabına mensup olmamasına karşın, usta bir kuyumcu ve gravürcü olarak, Boston Katliamı'na ilişkin abartılı gravürüyle New England'da nam salmıştı.[7] "Katlanılmaz Yasalar"a ve Quebec Yasası'na misilleme amacıyla vergi ödememe ve İngiliz mallarına boykot çağrısında bulunan ateşli Suffolk Kararları'nı Kıta Kongresi'ne bildirmek üzere, 6 Ekim 1774'te atıyla Boston'dan Philadelphia'ya giden oydu.[8] Ardından 13 Aralık'ta New Hampshire'ın Portsmouth kentine giderek, haberleşme komitesini nizami birliklerin liman açıklarındaki New Castle Adası'nda depolanmış silah ve

mühimmata yakında el koyabileceği yönünde uyardı.[9] Daha önce 8 Nisan'da Concord'a giderek, bir haftadan fazla erken bir uyarıyla "askerlerin ertesi gün geleceğini ve varmaları halinde [...] kan dökületeceğini" bildirmişti.[10] Kendisinin sonraki anlatımına göre, 16 Nisan'da Lexington'a gidiş sebebi, Hancock ile Adams'a belanın yakın olduğunu ve beklenen asker sevkinin "hedefinde muhtemelen onların olduğunu" önceden haber vermekti.[11] İngiliz hareketleri konusunda, William Dawes dışında da istihbarat kaynakları vardı; çünkü Somerville, Cambridge ve Menotomy sakinleri, General Thomas Gage'in en sıkı gizlilik tedbirlerine karşın, birliklerin ilerleyişini duymuşlardı.[12] Revere ve Dawes yarışmak şöyle dursun, yanlarında Dr. Samuel Prescott adlı üçüncü bir kişi de olmak üzere birlikte çalıştılar ve Lexington'dan Concord'a kadar çiftlik kapılarını sırayla çaldılar.

Lincoln civarında esir düşen[13] Revere, askerlerin yakaladığı dördüncü gizli ulaktı. Üstelik canını kurtaracak kadar şanslıydı. Bir ara diken üstündeki bir subay "tabancasını çekip [Revere'ın] başına dayadı" ve sorularına cevap vermemesi halinde, "beynini uçurma" tehdidini savurdu. Kurşunların sıkılmaya başlamasıyla artan kargaşada, Revere'ın atını bırakarak gitmesine izin verildi.[14] İhtiyat gereği yürüyerek döndüğü Lexington'da, askerlerin gelişini haber vermesinden üç saat sonra Hancock ile Adams'ı hâlâ ne yapmaları gerektiğine karar vermeye çalışırken görünce şaşırdı.[15] Eğer Cambridge'e dönmeyi başaramasaydı ve savaştan sağ çıkarak, başından geçenleri anlatmasaydı, yolculuğunun böylesine kalıcı şöhrete kavuşması kuşkulu gibi görünmektedir.

Paul Revere'ın şebekesi daha yakından incelenmeye değerdir.[16] Aslında, bu şebeke birbirinden kopuk kümeler arasındaki iki kilit aracıdan biriydi; bunların devrimci bir harekette birleşmeleri böyle bir konumla sağladıkları "zayıf bağlar" sayesindeydi. Massachusetts kolonisi devrim öncesi dönemde sosyal bakımdan daha katmanlı hale gelmişti. Boston gittikçe hiyerarşik yapı kazanan bir toplumdu; soylu "Brahman" elit tabaka, orta sınıf zanaatkârlar ve çiftçiler ile yoksul işçiler ve sözleşmeli hizmetliler arasında önemli gedikler vardı. Dolayısıyla sıradan bir zanaatkâr olan Revere ile bir hekim olan Dr. Joseph Warren arasındaki yakın ilişki hayati önem taşıyordu. Bağımsızlık davasına az çok yakınlık duyan beş Boston kuruluşu şunlardı: Yeşil Ejderha Meyhanesi'nde toplanan Aziz Andreas Locası; Hürriyet Çocukları hareketinin çekirdeğini oluşturan Sadık Dokuzlar; Selam Meyhanesi'nde toplanan Kuzey Uç Meclisi; Dassett Alley'deki Uzun Oda Kulübü; Boston Haberleşme Komitesi. Toplam 137 kişi bu grupların bir ya da birkaçındaydı; ama büyük çoğunluk (yüzde 86) tek bir listede yer alırken, beş listede birden yer alan hiç kimse yoktu. Sadece Joseph Warren dört grupta, Paul Revere, Samuel Adams ve Benjamin Church ise üç gruptaydı. Ne var ki, "aradalık merkeziliği" açısından Warren ve Revere kilit adamlardı (bkz. Şekil 16).

16. Boston'daki devrimci şebeke, yak. 1775. Paul Revere ile Joseph Warren'ın aradalık merkeziliği dikkat çekicidir. Yoğunluk saptanan bağların toplam sayısının olası bağların toplam sayısına bölünmesi şeklinde tanımlandığında, birini ya da ikisini çıkarmanın şebeke yoğunluğunu önemli ölçüde düşürdüğü görülür.

Böylece şebeke analizi Paul Revere'ın devrimci Massachusetts'te zanaatkârlarla serbest meslek erbabı arasındaki sınıf ayrımını aşan ikilinin bir yarısı olduğunu ortaya koyar. Derin bir kavrayış sunsa da Revere ile Warren'ın mensup olduğu kuruluşlardan hangisinin en önemli kuruluş olduğunu ayırt etmeyi sağlamaz. Akla yakın bir tahmin, masonluğun Amerikan Bağımsızlık Savaşı'ndaki kilit şebeke olduğudur.

Kendisi de bir mason olan Sydney Morse *Freemasonry in the American Revolution* (1924; "Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nda Masonluk") kitabında, masonluğun bir "özgürlük mücadelesi"nde "yurtsever önderleri gizli ve güvenilir konferansta bir araya getirdiği"ni ileri sürer. Ona göre, 1772'de *Gaspee* gemisini batıran, Boston Çay Partisi'ni düzenleyen ve devrimin ön saflarındaki Kıta Kongresi gibi kurumlara hâkim olan masonlardı.[17] Paul Revere kitapta en sıkça andığı isimlerden biriydi.[18] Fransız tarihçi Bernard Faÿ tarafından 1930'larda tekrar ortaya atılmasına karşın, bu sav Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın önde gelen tarihçilerince uzun süre göz ardı edildi.[19] Ronald E. Heaton 241 "kurucu baba"nın geçmişlerini araştırdığında, sadece 68'inin mason olduğunu saptadı.[20] Bağımsızlık Bildirisi'ne imza atan 58 kişinin sadece sekizi mason localarına mensuptu.* Yıllarca genelgeçer görüş, "masonların

* Bunlar Philadelphia'daki Fıçı Meyhanesi Locası'na mensup Benjamin Franklin, Boston'daki Aziz Andreas Locası'na mensup John Hancock, Aralık 1776'da Edenton'daki (Kuzey Carolina) konuk masonlarından biri olduğu belirtilen Yedi Numaralı Oybirliği Locası'ndan Joseph Hewes, Masonborough'daki (Kuzey

Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nda mason sıfatıyla önemli bir rol oynadığının kuşkulu" olduğu yönündeydi.[21] Oysa kuşkulu görünen, bu yargının kendisi gibidir. Her şey bir yana, Revere ile Warren'ın devrimin en önemli kenti Boston'daki en önemli devrimciler olduklarını gösteren şebeke analizinin aksine, bütün kurucu babaların eşit önemde olduğunu varsayar. Masonluğun devrimci bir ideoloji olarak taşıdığı önemi de küçümser. Eldeki bulgular ise devrimi gerçekleştiren kişileri diri tutmada masonluğun en az seküler siyaset teorileri ya da dinsel doktrinler kadar önemli olduğuna işaret eder.[22]

Masonluk akıl çağını güçlü bir mitolojiyle, uluslararası bir örgütsel yapıyla ve yeni katılanlarla manevi kardeşler olarak kenetlenmeye yönelik gösterişli bir tören adabıyla donattı. 18. yüzyıl dünyasını dönüştüren birçok şey gibi, bu akımın kökleri de İskoçya'daydı. Avrupalı duvar ustaları elbette daha Ortaçağ'da localar halinde örgütlenmişlerdi ve (diğer Ortaçağ esnafları gibi) çırak, kalfa ve usta ayrımını benimsemişlerdi; ama bu örgütlenmeler 14. yüzyıl sonlarından önce kurumsal yapıdan büyük ölçüde yoksundu. İskoç locaları 1598'de kraliyet imar dairesinin başındaki William Schaw'a atfen Schaw Tüzüğü olarak anılan yeni bir mevzuata kavuştu. Ancak vasıflı zanaatkâr loncalarının gevşek bir şebekesinin ötesinde bir yapı kazanmaları 17. yüzyıl ortalarını buldu; böylece Kilwinning ve Edinburgh locaları "itibari" (yani meslekle iştigal etmeyen) ustaları bünyesine almaya başladı. Bir Aberdeen masonu olan James Anderson, *The Constitutions of the Free-Masons* (1723) kitabıyla yeni döneme uyacak görkemli bir geçmiş sundu. Onun anlatımına* göre, Kâinatın Yüce Mimarı ilk insan Âdem'e taş ustalığı becerilerini (geometri ve "mekanik sanatlar") bahşetmiş ve onun kendi sülalesine öğrettiği bu beceriler Eski Ahit peygamberlerine aktarılmıştı. Tanrı'nın seçilmiş kulları "vaat edilmiş topraklara sahip olmadan önce iyi duvar ustaları"ydı ve Musa "Büyük Üstat"tı. İlk duvar ustalarının en üstün başarısı, "yeryüzündeki en yetkin duvar ustası" Hiram Abif'in Kudüs'te inşa ettiği Süleyman Tapınağı'ydı.[23]

Birçok başarılı şebeke gibi, masonlukta da hiyerarşik bir unsur vardı. Bütün masonlar yerel localara mensuptu ve bunların çoğu 18. yüzyılda Londra, Edinburgh, York, Dublin, daha sonra Kara Avrupası ve Amerika kolonilerinde oluşturulan büyük localardan birinin çatısı altında birbirine bağlanırdı. Her locanın kendi üstadı, amirleri ve başka görevlileri vardı. Müstakbel masonların üyeliğe aday gösterilip oybirliğiyle kabul edilmesi, hatta "yeni katılmış çıraklar" olarak masonluk törenleri ve sırlarıyla tanıştırılmadan önce, Anderson'ın

---

Carolina) Hanover Locası'na mensup William Hooper, Haziran 1759'da Roxbury'deki (Massachusetts) Büyük Loca'da bulunan Robert Treat Payne, 1765'te Princeton'daki (Massachusetts) Aziz Yuhanna Locası'nın beratlı üstadı Richard Stockton, Savannah'taki (Georgia) Bir Numaralı Süleymen Locası'na mensup George Walton ve Portsmouth'taki (New Hampshire) Aziz Yuhanna Locası'na mensup William Whipple'di.

* Bu anlatı itirazlarla karşılaştı. Örneğin, başka bir İskoç tarihçi Andrew Michael Ramsay masonluğun köklerini Haçlı seferleri dönemindeki Filistin'e dayandırdı.

Constitutions kitabındaki "Yükümler"e bağlı kalmayı benimsemeleri gerekirdi. Giriş törenleri başlı başına gösterişliydi, meslektaş ve üstat mason gibi yüksek mertebelere geçişte daha da özenliydi; jestler, yemin ve tören giysisi gibi unsurları içerirdi. Ancak "Yükümler"in çarpıcı özelliklerinden biri basit olmalarıydı. Bütün masonlar "iyi, dürüst, özgür, olgun, sağduyulu ve çevresinde itibarlı" olmalıydı; "köleler, kadınlar, ahlaksız ya da rezil adamlar" mason olamazdı. Hiçbir masonun "ahmak bir ateist ya da dinsiz bir sefih" olması kabul edilemezdi. Masonlar loca içinde birer kardeş olarak eşitti; ancak masonluk "bir adamı önceden sahip olduğu şereften mahrum" etmezdi ve daha yüksek sosyal konumdakiler çoğu kez en saygın mevkilere getirilirdi.[24] Bu oldukça önemliydi; çünkü locaları çekici kılan hususlardan biri tam da soylu ve burjuva kökenlilerin kaynaşmalarını sağlamasıydı. Öte yandan, masonlar siyasal ayaklanmaya katılmaktan alıkonulmazdı. Anderson'ın *Constitutions*'ta "bir masonun nerede yaşıyor ya da çalışıyor olursa olsun, sivil iktidara itaatkâr biçimde bağlı olmasını, ülkenin huzur ve refahına yönelik tertip ve komplolara asla karışmamasını" öngördüğü doğrudur. Ama ayaklanmaya katılmak bir locadan atılmak için belirgin bir gerekçe değildi.[25]

Bizzat Anderson'ın bir Presbiteryen papaz olmasına karşın, çok gevşek dinsel ölçütlerinden çıkarılabilecek sonuçlardan biri, masonluğun her türlü tanrıcılıkla bağdaşır olduğuydu. Nitekim bazı koloni localarına Yahudiler alındı.[26] Aydınlanma'nın dinsel kuşkuculuğu doğrultusunda bu kadar ileriye gitmeye herkes yatkın değildi; "Eskiler" ve "Yeniler" arasındaki 1751 bölünmesinin kaynağı buydu. Eskiler *Constitutions* kitabının masonları hangi ülkede yaşarlarsa yaşasınlar, Hıristiyan akidelerine uymakla yükümlü kılan 1738 baskısından yanaydı. Yeniler ise adları açısından bakıldığında kafa karıştırıcı bir tercihle, masonlara kendi yurtlarının dinine uymayı öğütleyen önceki 1723 baskısından yanaydı. Bu bölünme Massachusetts'e 1761'de, Boston'da Aziz Yuhanna adıyla ilk büyük mason locasının kurulmasından yirmi sekiz yıl sonra ulaştı. Bu loca Londra'dan alınan izinle kurulurken, Eskiler kanadında yer alanların Aziz Andreas adıyla kurduğu yeni büyük loca yetkisini Edinburgh'den aldı. İlk başta katı olsa da, bölünme uzun sürmedi; iki loca 1792'de birleşti. Ancak Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında gerçek bir sosyal ve siyasal bölünmeyi yansıttığı söylenebilir. Aziz Yuhanna Locası'ndan sosyal konumlarının düşüklüğü nedeniyle dışlananların kurduğu bakımdan Aziz Andreas Locası, özellikle Joseph Warren'ın üstadı (ardından Boston Eskilerinin yeni büyük locasının büyük üstadı) olmasından sonra, bir fesat yuvasına dönüştü.[27] Aziz Andreas Locası'nın 1764'te satın aldığı Yeşil Ejderha Meyhanesi, Boston'daki devrimci hareketin karargâhı haline geldi.[28] Nitekim locanın Kasım-Aralık 1773'e ilişkin tutanak defteri, birçok üyenin Boston Çay Partisi'nde yer almasının yol açtığı düşük katılım nedeniyle,

toplantıları ertelemek gerektiğini çıtlatır.[29] 1775 çarpışmalarında ölen Warren defnedilirken, mason dostlarından Perez Morton onu kamusal yaşamda erdemli bir "eşsiz yurtsever" ve özel ilişkilerinde bir "insanlık numunesi" olarak övdü. Gerçi Warren "erdem ve insanlık davası" uğruna can vermişti ama bir mason olarak hatırlanmalıydı. "Pergel çerçevesinde yaşamakla ve gönyeye göre davranmakla, [büyük üstat olarak] ne parlak bir örnek verdi" diye bildirdi Morton. Ona göre, Warren mensup olduğu kuruluşlar arasında "en yüksek değer"i masonluğa vermişti. "Zalimlerin eliyle" can vermesi, Süleyman Tapınağı'nın (mason geleneğine göre, duvar ustalarının gizli şifrelerini ifşaya yanaşmadığı için öldürülen) kurucusu Hiram Abif'in akıbetiyle bariz bir benzerlik taşıyordu.[30] Revere da sıradan bir mason değildi; 1788'de Massachusetts Büyük Locası'nın büyük üstat vekili oldu.[31]

Masonluğun Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın ardındaki gizli şebeke olduğu fikri öteden beri komplo teorisyenlerinin ve ucuz roman yazarlarının ilgisini çekmiştir. Bu durum saygın tarihçilerin kuşkulu yaklaşımına bir açıklama olabilir. Koloni masonlarının homojenliğini elbette abartmamalıyız. Boston localarında kralcılar da vardı; sözgelimi Aziz Yuhanna Locası'na mensup gümrük müdürü Benjamin Hallowell ve kardeşi Robert ile Aziz Andreas Locası'nın en az altı üyesi öyleydi. Ancak devrimci önderlerin Aziz Andreas Locası'ndaki ağırlığı pek geçiştirilemez. Warren ile Revere'ın yanı sıra *Massachusetts Spy* ile *New England Almanac*'ın yayıncısı Isaiah Thomas, Hürriyet Çocukları'nın sekreteri William Palfrey ve Sadık Dokuzlar içinde yer alan Thomas Crafts bu loncadaydı.[32] Eskiler kanadının büyük locası bağımsızlık savaşı sırasında dokuz yeni loca oluşturdu. Tek başına Aziz Andreas Locası 1777'de otuz, 1778'de yirmi beş ve sonraki iki yılda kırk bir yeni üye kabul etti. Haziran 1782'de Boston belediye meclisi üyelerini ve Fransız konsolosunu Faneuil Hall'daki bir akşam yemeğinde ağırladı.[33] On üç yıl sonra, 4 Temmuz 1795'te Massachusetts Eyalet Meclisi Binası'nın temelini atan kişi, mason kıyafeti içindeki Paul Revere'dı. Konuşmasında "insanlık dünyasına [...] onlarla denk konumda olmayı, bu dünyadan göçünce sükûnet ve huzurun hüküm sürdüğü tapınağa alınmayı istediğimizi" göstermek üzere "iyi yurttaşların pergeli çerçevesinde yaşama" çağrısında bulundu. Birkaç gün önce bir papaz, Revere ile kurmaylarına masonların "AKIL Çocukları, BİLGELİK ÇÖMEZLERİ ve İnsanlık KARDEŞLERİ" olduklarını söylemişti.[34] Bu sözler o dönemde masonlukla genç cumhuriyetin en azından bazı rahipleri arasındaki uyumu yansıtır. Papaz-mason tipine iyi bir örnek, Salem'de yaşayan cemaat papazlarından Peder William Bentley'di. George Washington'ın ölümünün birinci yıldönümünde düzenlenen anma törenine katılmak üzere 1800'de Boston'a gittiğinde, mason arkadaşları Revere ve Isaiah Thomas'la birlikte yemek yedi.[35]

Sadece otuz yıl sonra, ortam çok farklı olacaktı. New England'da din alanındaki "Büyük Uyanış"ın sonuçlarından biri, Aziz Andreas Locası ile benzerlerine yeni katılımlarda hızlı bir düşüşe yol açan sert bir masonluk karşıtlığının ortaya çıkmasıydı.[36] Bu gelişmede masonların Amerikan Bağımsızlık Savaşı'ndaki rolünü sonradan küçümseme eğiliminin başka bir açıklamasını görürüz. Bu, 19. yüzyıl Amerikalılarının cumhuriyeti kurma sürecinin düpedüz hatırlamak istemedikleri bir yönüydü. Ancak bununla ilgili dolaylı kanıtlar ilginçtir. Benjamin Franklin Philadelphia'da yer aldığı locanın büyük üstadı olmakla kalmadı; Anderson'ın *Constitutions* kitabının 1734'teki ilk Amerikan baskısını da yayıma hazırladı. George Washington yirmi yaşında Virginia'nın Fredericksburg kentindeki Dört Numaralı Loca'ya katılmakla kalmadı; 1783'te yeni kurulmuş 22 Numaralı Alexandria Locası'nın üstadı da oldu. İlk başkanlık görevine başladığı 30 Nisan 1789'da, New York'un Bir Numaralı Aziz Yuhanna Locası'na ait Kitabı Mukaddes'e el basarak yemin etti. Töreni New York başyargıcı sıfatıyla yöneten Robert Livingston, New York Büyük Locası'nın ilk büyük üstatlığını yapmış bir masondu. 1794'te portresini yapması için poz verdiği Joseph Williams, Washington'ı bir yıl önce ABD Kongre Binası'nın temelini atarken giydiği mason kıyafetiyle resmetti.[37] Başkanın üstündeki önlük (apron) Amerikan Bağımsızlık Savaşı folklorunda Paul Revere'ın yolculuğu kadar tanınmayı hak eder. Zira mason tarikatına üyelikleri olmasa, her ikisinin de elde ettikleri nüfuza kavuşacak olmaları kuşkulu gibidir. Sonraki tarihçiler ABD Büyük Mührü'nün 1935'te bir dolarlık banknotta yer alışından beri küresel düzeyde tanınan ikonografisinin mason köklerine kuşku düşürmüşlerdir.[38] Oysa mührün ön yüzündeki bitmemiş piramidi taçlandıran Tanrı'nın her şeyi gören gözü, Washington'ın mason kıyafetli resminin 19. yüzyıl taşbaskılarındaki önlüğün içinden bize bakan gözle yakın benzerlik taşır (bkz. Resim 12).

18. yüzyılın bilim, felsefe ve siyaset devrimlerinin iç içe geçmesinin sebebi, onları yayan şebekelerin iç içe geçmiş olmasıydı. Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nı yürütenler birçok yeteneğe sahip kişilerdi. Dönemin bilim ve felsefe devrimlerini sağlayan Avrupa şebekelerinin çeperinde yer almalarına ve mason localarıyla Büyük Britanya'nın cemiyet yaşamını utangaçça taklit etmenin ötesine geçmemelerine karşın, kurucu babaların siyasal açıdan çağın en yenilikçi kişileri oldukları ortaya çıktı. Onların 1780'lerdeki müzakerelerinden doğan anayasa, birçok bakımdan hiyerarşi karşıtı bir siyasal düzeni kurumlaştırmaya yönelikti. Kurucular antik dünyada ve erken modern çağ Avrupası'nda cumhuriyet deneylerinin akıbetlerini bilmekten gelen keskin bir kavrayışla, hem güçler ayrılığına hem yetki devrine dayanan, böylece seçimle göreve gelecek başkanın yürütme yetkisini büyük ölçüde sınırlayan bir sistem geliştirdiler. Alexander Hamilton *The Federalist Papers* adlı ma-

kaleler dizisinin ilkinde, genç ABD'nin karşı karşıya kalacağı asıl tehlikeyi açıkça şöyle saptadı:

> Yönetimin sağlamlığı ve işlerliği yönündeki şevkin ürkütücü görüntüsünden ziyade, insan hakları yönündeki şevkin aldatıcı örtüsünün ardında sıklıkla tehlikeli bir hırs daha yatar. Tarih ilkine kıyasla ikincisinin despotizme geçişin çok daha kesin bir yolunu sağladığını ve cumhuriyetlerin özgürlüklerini alaşağı edenlerden çoğunun halka dalkavukça sevimli görünmeyle, yani demagoglukla yola çıktığını ve sonunda tiranlığa vardığını öğretir bize.[39]

Hamilton aynı temaya 1795'te dönecekti. "Çarpık bir hırsın tahrikiyle, ilerleme sağlamalarına ve önem kazanmalarına katkıda bulunacağını gördükleri her şeyi yapmakta tereddüt etmeyen insanların varlığıyla bütün ülkelerin her zaman talihsizliğe uğradığını, [...] cumhuriyetlerde dalkavuk ya da şamatacı demagogların her makamda iktidar putuna hâlâ taptıklarını [...] ve [insanların] zayıflık, kusur, zaaf ya da önyargıları üstünden iş çevirdiklerini kavramak için ulusların tarihine bakmak yeterlidir."[40]

Amerikan sisteminin çok iyi işlemesi Avrupalı konukları, en başta da 1792'de kurulan cumhuriyetin sadece on iki yıl sürdüğü Fransa'dan gelenleri şaşkınlığa uğrattı. Fransız toplum ve siyaset teorisyeni Alexis de Tocqueville federal sistemin merkezsiz yapısının yanı sıra, Amerikan cemiyet yaşamının canlılığını yeni demokrasinin başarısındaki anahtarlar olarak gördü. Böyle bir sistemin cumhuriyet deneyinden 1660'ta vazgeçmiş bir ülkeden gelen dinsel mültecilerin yaşadığı kolonilerde ortaya çıkmış olması sahiden ilginçti. Tocqueville'in işaret ettiği üzere, "mertebe hiyerarşisi anavatanın sakinlerini despotça yaklaşımla sınıflandırırken", Amerikalı koloniciler "her kesimiyle homojen bir topluluğun yeni bir görüntüsünü sundular."[41] Onun Amerikan deneyinin başarısındaki anahtar olarak gördüğü yurttaş örgütlerinin benzersiz yoğunluktaki şebekesini mümkün kılan, koloni toplumunun bu kendine has eşitlikçi karakteriydi. *De La Démocratie en Amérique* ("Amerika'daki Demokrasi Üzerine") adlı eserinde (Kitap II, Bölüm 5 ve 6) tarif ettiği ülkenin şebekeli ilk yönetim olduğu söylenebilirdi. "Dünyanın hiçbir ülkesinde, örgütlenme ilkesi Amerika'dakinden daha çok sayıda alanda daha fazla başarıyla kullanılmış ya da uygulanmış değildir" diye belirtmişti.

> İlçe, kent ve il adları altında yasa gereğince kurulan kalıcı örgütlerin dışında, özel kişilerin aracılığıyla çok sayıda başka örgüt oluşturulup sürdürülür. ABD yurttaşına hayatın kötülükleri ve güçlüklerine karşı koymak için kendi gayretine bel bağlaması gerektiği çocukluktan itibaren öğretilir; yurttaş sosyal otoriteye güvensiz ve tedirgin bir gözle bakar ve ancak tek başına işin içinden çıkamadığında ondan yardım ister. [...] ABD'de örgütler kamu güvenliği, ticaret, sanayi, ahlak ve dini desteklemek için kurulur. İnsan iradesinin bir toplum halinde birleşmiş bireylerin ortak gücüyle ulaşmaktan umudunu kestiği bir gaye yoktur.[42]

Tocqueville'e göre, Amerika'nın siyasal örgütleri modern demokrasinin özünde (çoğunluğun tiranlığı biçiminde bile olsa) var olan tiranlık tehlikesine karşı vazgeçilmez bir denge unsuruydu. Ne var ki, Amerikan sisteminin en güçlü yanı siyaset dışı örgütlerde yatmaktaydı:

> Her yaştan, her kesimden ve her zihniyetten Amerikalılar sürekli bir araya gelir. Sadece hepsinin yer aldığı ticaret ve sanayi örgütleri yok; dinsel, ahlaki, mühim, abes, çok genel ve çok özel, çok büyük ve çok küçük olmak üzere başka bin çeşit örgütleri de var. Amerikalılar bunları ziyafet vermek, ilahiyat okulu kurmak, han dikmek, kilise inşa etmek, kitap dağıtmak, dünyanın öbür ucuna misyoner göndermek amacıyla kullanırlar; bu yolla hastaneler, hapishaneler, okullar yaratırlar. Son olarak, bir hakikati ortaya çıkarmak ya da yüce bir örneğin desteğiyle bir hassasiyeti geliştirmek söz konusu olduğunda, örgütlenirler.[43]

Ülkesi Fransa'nın siyasal ve sosyal yapılarıyla tezat oluşturan bu durum Tocqueville'i hayran bıraktı. Aydınlanma'nın hayati mihraklarından birinin bulunduğu Fransa'daki devrim acaba niçin hayal kırıklığı yaratacak kadar farklı sonuçlar doğurmuştu?

IV
Hiyerarşinin Geri Gelişi

21.
Kırmızı ve Siyah

Stendhal'ın *Kırmızı ve Siyah* (1830) romanında, Julien Sorel memurluğa girdiğinde, Bourbon monarşisinin tekrar başa geçtiği Fransa'da yükselme umudunu boşa çıkarmayacak en uygun yolun bu olduğunu kavrar. Bir marangozun oğlu olması açısından, Napoléon Bonaparte dönemine damga vurmuş "kabiliyetlilere açık kariyer"ler üzerine kurulu liyakat sistemini tercih etmiş olması gerekirken, tersi bir yolu tutar. Sonunun kötü bitmesi zamparalığından ziyade, Restorasyon döneminin katı sosyal hiyerarşisi yüzündendir. Ancak Stendhal kahramanının fevri mizacına Bourbon züppeliğine kıyasla daha hoşgörülü yaklaşır. Kitapta geçen (birçoğunu Stendhal'ın düpedüz uydurduğu) özdeyişlerden biri şöyledir: "Geriye kalan tek bir gerçek soyluluk var, o da dük unvanı. Marki adam yerine konmazken, dük hitabı insanın başını döndürür." Başka bir özdeyiş, "Hizmetmiş, kabiliyetmiş, liyakatmiş, boş ver!" der. "Seçkin bir çevreye girmeye bak." Benzer bir yaklaşım şu sözlerde görülür: "Vali atı üstünde ilerlerken, 'Ne diye bir bakan, kabinenin başı, bir dük olmayayım? [...] Yenilikçileri zincire vururum,' diye geçirdi içinden."[1]

Bourbon hanedanının *ancien régime*'e [eski düzen] özgü hiyerarşileri geri getirme girişimi sonuçta sürdürülemedi. 1830'daki başka bir Fransız devrimi X. Charles'ı tahttan indirdi. On sekiz yıl sonra, üçüncü bir devrimle Orléans hanedanına mensup ardılı Louis Philippe'in akıbeti de onunla aynı oldu. Son olarak, 1870'teki Alman işgali ve başka bir devrim İmparator III Napoléon'u devirerek, Fransa'nın (şimdiye kadarki) beş cumhuriyet anayasasının üçüncü ve en uzun ömürlüsüne zemin hazırladı. Avrupa tarihinde bu dönemin ilginçliği bir ölçüde monarşik düzeni tekrar kurmaya dönük her yeni girişimin sallantılı oluşundan gelir. Oysa 19. yüzyıl matbaa sayesinde zincirlerinden kurtulmuş devrimci enerjilerin yeni iktidar yapılarıyla yavaş ama sağlam bir süreçte dizginlendiği bir dönemdi. Bunu Bourbonların geri gelişi sağlamadığına göre, nasıl böyle oldu?

Şebeke esaslı devrimler (Reform hareketi, Bilim Devrimi ve Aydınlanma) Batı uygarlığını köklü biçimde dönüştürmüştü. Sadece ABD'de ve Fransa'da değil, Amerika kıtalarının ve Avrupa'nın her yanında siyasal devrimler, masonluğun öngördüğü ve Schiller'in "Neşeye Övgü" şiirinde esrikçe yakardığı evrensel düzen idealine dayalı yeni bir demokrasi çağını vaat etmişti. Bu

vaat gerçekleşmedi. Üstünlüğün neden şebekelerden hiyerarşilere geçtiğini anlamak açısından, aralarında temelsiz bir ikilik olduğu sanısından bir kez daha kaçınmamız gerekir. 1820'ler Fransası'nın boğucu katmanlaşmasının bile kendine özgü bir şebeke mimarisi vardı. Daha önce gördüğümüz üzere, çoğu şebeke sırf bazı düğümlerin öbürlerinden daha merkezi olmasından kaynaklansa dahi, bazı bakımlardan hiyerarşiktir; buna karşılık, hiyerarşiler yönlendirici düğümün merkeziliğini en üst düzeye çıkarmak amacıyla bilgi akışlarının ya da kaynakların belli eşiklerle sınırlı tutulduğu özel şebeke türlerinden ibarettir. Julien Sorel'i Bourbon dönemindeki Fransa konusunda hayal kırıklığına uğratan tam da budur: Sosyal basamakları tırmanma yolları öylesine azdır ki, bir avuç hamiye fazlasıyla bel bağlamak zorunda kalır. Dahası, Stendhal'ın romanında işlenen ana temalardan biri, şebeke teorisinin "imkânsız üçlü" olarak nitelendirdiği durumdur. Sorel emrinde çalıştığı aristokratın kızı Mathilde de Mole'un gönlünü çelmek için, Madam de Fervaques adlı bir dulu tercih ediyormuş gibi görünür. Elde etmeye çalıştığı iki kadının da ona karşı işbirliğine girmekten aciz oluşları işini kolaylaştırır. Önceki sevgililerinden Madam de Rênal'ı, onu Mathilde'in babasına ihbar etmesi nedeniyle öldürmeye kalkışır. Hapse atıldığında, Mathilde ve Madam de Rênal tarafından ayrı ayrı ziyaret edilir. Edebiyat eleştirmeni René Girard 1961'de, bu durum için "taklit arzusu" ibaresini ortaya atacaktı: Mathilde ancak başka bir kadınca arzulandığını fark edince, Sorel'e dönük bir arzuya kapılır.

Şebekeler hiyerarşik düzenlerden daha basittir; bunun sebebi bazen en tepedekilerin bilinçli olarak böl-yönet ilkesine başvurması, bazen de hiyerarşik bir düzende sadece az sayıda mihrakın gerçek anlamda önem taşımasıdır. Viyana Kongresi'nde bir araya gelen devlet adamları, Fransız Devrimi ve Napoléon Savaşları kargaşasından sonra Avrupa'nın siyasal düzenini yeniden yerine oturtmaya çalışırken, başka bir basit şebeke türü yarattılar: Bizzat yapısı gereği az sayıda yolla dengeyi sağlayacak bir "beşli yönetim". Beş devletin başarısı kısmen bu basitliğe dayalıydı. İleride göreceğimiz üzere, güç dengesi Avrupa devletlerinden çoğunun önem taşımasını olağan saydı. Denge sadece Avusturya, Britanya, Fransa, Prusya ve Rusya beşlisi arasındaki ilişkilere bağlıydı (bkz. Resim 13).

Hiyerarşik düzenin 19. yüzyılda yeniden ağır basması önceki üç yüzyılda yaratılmış fikir, ticaret ve siyaset şebekelerini etkisiz kılmadı. Bunlar varlıklarını sürdürdüler. Nitekim Protestan dünyasındaki dinsel yaşam bir dizi "uyanış" ve "diriliş" sayesinde daha canlı ve çatışmacı hale geldi. Birçok bakımdan devrimlerin en dönüştürücüsü olan Sanayi Devrimi, bazıları bilim eğitimi görmüş, bazıları kendi kendini yetiştirmiş kişilerden oluşan bir yenilikçi şebekenin ürünü olması itibariyle, 18. yüzyılın diğer devrimlerine

kolayca benzetilebilirdi. Masonluğun 1800'den sonra gerilemesine karşın, tarikat fikrini dar anlamının ötesinde genişletip kurumlaştırma amacı bir sürü yeni akım ve sendikal hareketin yanı sıra başta Alman öğrenci dernekleri olmak üzere birçok milliyetçi örgüt tarafından benimsendi. Tek farklılık kraliyet, aristokrasi ve kilise hiyerarşilerinin bütün bu şebekeleri bünyelerine katma, yaratıcı enerjilerinden yararlanma ve kendi iradelerine tabi kılmada gittikçe daha başarılı olmalarıydı.

22.
Ayaktakımından Tiranlığa

Fransız Devrimi'nin Amerikan Bağımsızlık Savaşı'ndan çok daha kanlı olacağını herkes Edmund Burke kadar çabuk kavramadı. Terör döneminde farklılık yadsınamaz boyuta ulaştı. XVI. Louis'nin yerine "halkın iradesi"ni geçirme girişimi, Fransa'da 1572'deki Aziz Bartolomeos Yortusu Katliamı'ndan (Resim 8) beri hiç görülmemiş yıkıcı şiddeti ortalığa saldı. Aslında devrimci şiddetin 21 Nisan 1789'da Saint-Antoine varoşundaki bir isyanla başladığı söylenebilirdi; yasama yetkisini ilan etmiş Ulusal Meclis'e destek için gösteri yapanlardan yaklaşık 300'ü kraliyet askerlerince öldürüldü. Üç ay sonra, daha çok bilinen bir çatışmada Bastille'i savunan askerlerin ateş açmasıyla yüz dolayında kişi can verdi. Bu sefer askerlerden bazılarının devrimci kalabalığa katılmasıyla işler tersine döndü. Garnizon komutanı de Flesselles'in kellesinin uçurulması beraberinde önemli bir tırmanış getirdi. Grev Meydanı'nda 22 Temmuz'da üst düzey görevlilerden Foulon de Doué ile damadı Bertier de Sauvigny'nin asılıp bedeninin parçalanışı benzer bir etki yarattı; ilkinin kafası, ikincisinin de kalbi sırıklara geçirilip sokaklarda gezdirildi.

Paris ayaktakımının silaha sarılmasının hemen ardından, Fransız kırsal kesimini de bir karışıklık dalgası sardı. Soyluların esrarengiz "haydutlar" aracılığıyla tekrar güç kazanacağı bir tertipten korkan köylülerin o yaz Fransa'nın her yanında şiddete başvurması tarihe "büyük korku" (*la grande peur*) olarak geçti. İlk başta feodal sicil defterleri yakıldı ve şatoların şarap mahzenleri yağmalandı; ama olayın çapı ve süresi alışılmış bir köylü isyanını (*jacquerie*) aştı. Büyük korkunun yayılışındaki bulaşıcı hız özellikle çarpıcıdır ve o dönemde taşra Fransası'nın nispeten yetersiz haberleşme ağına sahip olduğu göz önünde tutulduğunda açıklanması zordur. Bu durum gelişkin enformasyon teknolojisinin yokluğunda, söylentilerin kolaylıkla yayılabileceğinin başka bir örneği sayılabilir.[1] Daha sonra yaşananlarla karşılaştırıldığında, büyük korku hafifti. Birçok toprak sahibinin tehdit ve hakarete uğramasına karşın, sadece üç cinayet işlendi: Genel Meclis'in soylu temsilcilerinden biri, gıda stokçusu olduğundan kuşku duyulan bir memur (Le Mans'ın kuzeyindeki Ballon'da) ve bir deniz subayı (Avignon'un kuzeyindeki Le Pouzin). Ancak şato yakma salgını dikkat çekiciydi. İki haftadan az bir sürede, 27 Temmuz-9 Ağustos arasında, sadece Fransa'nın güneydoğu kesimindeki Dauphiné ilinde dokuz şato yerle bir edildi ve seksen şato hasar gördü.[2]

Burada 1793-1794 Terör dönemi öncesindeki katliamları sıralamak yeterlidir: Ekim 1789'da kadınların Versailles'daki kraliyet sarayına yürüyüp saldırması, Temmuz 1791'de Ulusal Muhafız Alayı'nın Champ de Mars'taki kalabalığa ateş açması, "baldırı çıplaklar"ın (*sans-culottes*) Paris zindanlarını basıp yüzlerce mahkûmu öldürdüğü Eylül 1792 katliamları, Vendée ilinde karşı-devrimcilerle (1793–1796), tabii bir de Saint-Domingue'deki (Haiti) son derece kanlı köle isyanı. Asıl mesele, Britanya'nın Amerika kolonilerinden farklı olarak (ama sonraki çoğu devrime benzer biçimde) başkaldırının klasik siyaset teorisinde öngörüldüğü gibi, önüne geçilemez biçimde anarşiye ve ardından tiranlığa yol açmasıydı. Amerikalı koloniciler daha sonra Amerikan Bağımsızlık Savaşı ile Amerikan Birleşik Devletleri'ni organik olarak ortaya çıkaracak kendi yurttaş örgütlenmesi şebekelerini geliştirirlerken, Fransız ayaktakımının oldukça farklı bir yapısı vardı. Bizzat Kamu Güvenliği Komitesi serkeş ve hunhar ayaktakımını (*canaille*) zapturapt altına almaya dönük bir girişimdi.[3] Gelgelelim, Jakobenlerin ya da Direktuvarlık dönemindeki ardıllarının sert tedbirlerinden hiçbiri gerek başkenti, gerek genel olarak ülkeyi istikrara kavuşturmaya yetmedi. Nantes'ta binlerce kişinin kasten boğulması gibi korkunç toplu katliamlar, sosyal ve siyasal düzende neredeyse tam bir çözülmenin kanıtıydı ve mahiyet itibariyle çağımızdaki Arap devrimlerinin en feci mezalimine yakındı. Sahte bir ütopya adına, sadistler çıldırdı.

Fransa'da düzeni tekrar sağlayan (Avrupa'nın öbür kesimlerinde ise tam tersi bir yol tutan) adam olağanüstü bir enerjiye sahipti. Korsikalı silik bir aileden gelen Napoléon Bonaparte'ın (Terör'ün doruğa ulaştığı dönemdeki bir terfiyle) devrimci İtalya Ordusu'nun topçu komutanlığına yükselişini mümkün kılan, elbette 1789'dan önce olsa karşısına dikilmiş olacak olan aristokratik sistemin çöküşüydü. Stendhal'ın kahramanı Julien Sorel gibi, Bonaparte da hırslı ve zamparaydı; ondan ayrılan yanı ise vicdansızlığı fırsatları doğru zamanda kullanmayla birleştirmesiydi. Ancak zamanı (uyanık olduğu hiçbir dakikayı kaçırmaksızın) kullanışı sahiden müthişti. Bir kargaşa döneminde en ufak ayrıntıyı bile gözden kaçırmayan, yani içgüdüyle her şeyi kendine görev edinen kişi yükselir. Yeni terfi eden tuğgeneral 1796'da dokuz ay gibi kısa bir sürede yazdığı 800 mektup ve mesajdan birinde, "On altı [topun] dolduruluş tarzından son derece hoşnutsuzum" diye karalamıştı. Bir tabur komutanına, "Emirleri yerine getirmedeki yavaşlığın beni şaşırtıyor" diye çıkışmıştı. "Sana aynı şeyi hep üç sefer söylemem gerekiyor." Büyük stratejiden (sözgelimi İtalya'ya yönelik bir işgal planını önceden hazırlayışı) ufak ayrıntılara (sözgelimi Antibes'te birliğinden izinsiz ayrılan bir onbaşının hapse atılışı ya da geçit töreni alanında bir trampetçi oğlanın tam olarak nerede duracağı) kadar uzanan bir bakışı vardı.[4]

Napoléon bugünkü tabirle işkolik denebilecek biriydi. Her gün on altı saat çalışırdı. Alışılmamış ölçüde sakin geçen Nisan 1807'de bile 443 mektup yazmaktan geri kalmadı. O sırada, aşk mektupları hariç, yazışmalarını dikte ettirmekteydi. Bir ara kendini tutamayıp, "Fikirler en hızlı biçimde aktarılır hale gelince, mektuplara ve satırlara veda edeceğiz!" demişti. Bir keresinde de Fontainebleau'daki yeni bir askeri akademiye ilişkin mevzuat için, notlarına hiç bakmaksızın içişleri bakanına en az 517 madde yazdırmıştı.[5] Genel bir kaide olarak, yemek sofrasında sadece on dakika otururdu; ailesiyle beraber yemek yediği pazar gecelerinde bile bu süre ancak yarım saate kadar uzardı. Masadan kalkarken, "elektrik şokuna uğramışçasına sıçrar"dı.[6] Ağır çalışmadan bunalan bir kâtibinin anılarında belirttiği gibi, "birkaç kısa şekerleme halinde uyur, gündüz olduğu kadar gece de canı isteyince kalkar"dı.[7] Aynı amansız dinçlikle seyahat ederdi. Temmuz 1807'de Prusya'daki Tilsit'ten Paris'in banliyösü Saint-Cloud'a arabayla götürülürken, bu yüz saatlik yolculukta sabırsızlığından dolayı mola vermeye yanaşmadı. Sabahın köründe oraya vardığında ise hemen bakanlar kurulunu topladı.[8] İki yıl sonra İspanya'daki Valladolid'den Paris'e giderken, "kendi atını mahmuzlarken, bir yandan da yaverinin atını kamçıladı." Bin kilometreye yakın mesafeyi alması sadece altı günü buldu.[9] Yaya giderken de her zaman acele eder, peşindekileri soluk soluğa bırakırdı. Yıkanırken ya da tıraş olurken bile zaman kaybetmezdi; her zaman yanında birileri bulunur ve düşmanca tavırlı İngiliz basınından çevirileri de kapsamak üzere, hep ona en son gazeteleri okurdu.[10] Fransız Devrimi'nin yol açtığı anarşiyi sona erdiren, Napoléon'un yorulmak bilmez enerjiyle ayrıntılara özen göstermeyi birleştirmesiydi. Hukuk düzene bağlandı, para sisteminde reform yapıldı, genel itibar yeniden sağlandı. Ama bu kalıcı atılımların yanında, uğraştığı bir sürü ufak şey vardı: İngiltere'nin işgal edilmesi halinde, subayların tutabileceği uşak sayısı; Fransız davasına katılan İrlandalı asilerin giyebilecekleri üniforma; 13. Tabur'daki Onbaşı Bernaudat'nun daha az içki içmesi gereği; Paris Operası'nda şarkıcı Matmazel Aubry'nin kolunu kıran sahne görevlisinin kim olduğu.[11]

Napoléon kibirli özgüveniyle, sadece Fransa'yı değil, bütün Avrupa'yı da komuta edebileceği, sırf irade gücüyle baş eğdirebileceği tek bir büyük orduymuş gibi yönetmeye kalktı. Birçok bakımdan, aydın mutlakıyetçilerin oğluydu, bir Fransız Büyük Friedrich'iydi. Ayrıca modern diktatörlerin ilkiydi. Friedrich ile Napoléon'un komuta ettikleri ordular arasında teknolojik bakımdan çok az somut farklılık vardı. Ancak ikincisinin yaptığı her şey daha büyük ölçekte* ve daha hızlıydı. Çağın iki büyük askeri teorisyeni Carl

* Carl von Clausewitz'in 1792'de asteğmen rütbesiyle katıldığı ve bir gün süren Valmy Muharebesi'nin bir tarafında 64 bin, diğer tarafında 30 bin asker, 1813'te tümgeneral rütbesiyle katıldığı ve üç gün süren Leipzig Muharebesi'nin ise bir tarafında 365 bin, diğer tarafında 195 bin asker çarpıştı.

von Clausewitz ve Antoine-Henri de Jomini, Napoléon'un başarısından biraz farklı dersler çıkardılar. Clausewitz'e göre, Napoléon'un dehası kuvvetlerini düşmanın ağırlık merkezinde (*Schwerpunkt*) hızlıca toplama ve onu belirleyici bir muharebede (*Hauptschlachti*) alt etme becerisinde yatmaktaydı. Jomini'ye göre ise becerisinin kilit unsuru üstün harekât hatlarının (*lignes d'opérations*) avantajlarından yararlanması ve böylece savaşın genel ilkelerini uygulamasıydı.[12] Clausewitz tam tersine, Napoléon'un savaş tarzının Fransız Devrimi'yle dizgininden kurtulan popüler milliyetçilikten yararlanmasından dolayı tarihte özgün bir yer tuttuğu kanısındaydı.[13] Lev Tolstoy, Napoléon'un ıssız Güney Atlantik adası St. Helena'da sürgündeyken ölmesinden 48 yıl sonra yayımlanan *Savaş ve Barış* romanında, onun emperyal özentilerini alaya aldı. Tek bir adam tek bir emriyle nasıl olup da yüz binlerce kişiyi Fransa'dan Rusya'ya yönelterek, çok sayıda başka canı tehlikeli bir kargaşanın ortasına atabildi? Oysa Napoléon'un yaptığı tam da buydu. Asıl sorun Mısır, Roma ve Habsburg simgelerini, ikonografisini kendine mal ederek meşru yönetimin süsleriyle ne kadar kuşanırsa kuşansın, Napoléon'un hiyerarşik yönetim sistemlerinin sonuçta dayandığı (ve direttiği) meşruiyete hiç ulaşamamasıydı.

23.
Düzenin Sağlanışı

> Genellikle çağımızın sadece dağılma yönündeki eğilimi, baskıyı barındırdığı sanılır. Taşıdığı önem Ortaçağ'dan beri var olan birleştirici, bağlayıcı kurumlara son vermesinde yatıyormuş gibi görünür. [...] Harika demokratik fikirlerin ve kurumların gelişimi yönündeki karşı konulmaz eğilim aynı kaynaktan geliyor; bunlar kaçınılmaz olarak tanık olduğumuz büyük değişimlere yol açıyor.

Leopold von Ranke'nin Avrupa'nın "büyük devlet"leri üzerine yazdığı 1833 tarihli makale, 19. yüzyıl tarihyazımının çığır açıcı bir eseridir. Çağdaşlarının birçoğu Alman Reform hareketinden Fransız Devrimi'ne kadar Avrupa'yı sarmış devrimci enerjilerin önüne geçilemez oldukları kanısını korurken, Ranke görünüşte dağılma yönündeki genel eğilimi durduracak yeni bir uluslararası düzenin şekillenmekte olduğunu gördü. Bu düzen beş büyük devleti oluşturan Avusturya, Britanya, Fransa, Prusya ve Rusya'nın "beşli yönetim" olarak adlandırdığı sistemine dayalıydı. Bu sistem daha 18. yüzyılda ortaya çıkmaya başlamış ama Napoléon'un Avrupa'ya hâkim olma girişimiyle sekteye uğramıştı. Onun yenilmesiyle, beşli yönetim artık tamamlanabilirdi:

> Yaşadığımız yüzyıl yadsımalarla yetinmek şöyle dursun, son derece olumlu sonuçlar doğurmuştur. Dağıtıcı değil, yapıcı ve birleştirici anlamda büyük bir kurtuluşu tamamlamıştır. Önce büyük devletleri yaratmakla kalmayarak, her türlü devlet, din ve hukuk ilkesini yenilemiş, tekil devlet ilkesini canlandırmıştır. [...] Çağımızın özelliği tam da bu olguda yatar. [...] [Devletler ve uluslar düzeninde] hepsinin birliği her birinin bağımsızlığına dayanır. [...] Birinin diğeri üzerinde belirleyici bir kesin hâkimiyeti, öbürlerinin yıkımına yol açar. Hepsinin kaynaşması her birinin özünü yok eder. Ayrı ve bağımsız gelişimden, gerçek uyum doğacaktır.[1]

Viyana Kongresi'nde bir araya gelen devlet adamlarının yeni ve istikrarlı bir güç dengesi yarattıkları gerçeği Ranke'nin döneminden beri neredeyse genel kabul görür. Henry Kissinger *A World Restored* ("Onarılan Bir Dünya") adlı ilk kitabında, Avrupa'nın 1815-1914 arasında görece barış döneminin büyük ölçüde beş devlet düzeninin "genel kabul gören meşruiyet"i sayesinde yaşandığını ileri sürmüştü.[2] Onun anlatımına göre, bunu sağlayan son derece yetenekli iki diplomattı: Avusturya Dışişleri Bakanı Prens Metternich ve İngiliz mevkidaşı Lord Castlereagh. Metternich'in gayesi (liberalizmin gayrimeşru sayıldığı meşru bir düzenin yeniden kurulması) Castlereagh'in gayesinden

(esasen Britanya'nın "dengeleyici" rol oynayacağı bir güç dengesinin oluşturulması) temelde farklıydı.[3] Bu ikilinin başarısına karşılık, Napoléon'un başarısızlığının can alıcı sebeplerinden biri, gücünün sınırlarını kavrayamaması ve Avusturya imparatorunun kızıyla evliliğinden sonra konumunu sağlamlaştıramamasıydı.[4] Metternich ile Castlereagh'in karşılaştığı önemli bir güçlük, Napoléon'un Rusya'daki yenilgisinden sonra "Avrupa'nın hakemi" olmaya heveslenen Çar I. Aleksandr'ın potansiyel bir devrimci unsur olarak ortaya çıkışıydı. Netice bir tür trajik başarı oldu. Sonuçta, Britanya Metternich'in yaratmak istediği ve Rus çarını bunu kendi fikri olduğunu sanmaya teşvik ettiği türden karşı-devrimci bir Avrupa düzenini savunma yükümlülüğü altına giremedi. İspanya, Napoli ve daha sonra Piemonte'deki siyasal krizler Metternich'in gözünde, yeni düzene yönelik hayati tehditlerdi; İngilizlerin gözünde ise müdahale etmenin bizzat bu düzeni kolayca bozabileceği küçük yerel güçlüklerdi.[5] Troppau'da düzenlenen başka bir kongrede, Metternich "milliyetçilik ve liberalizmle mücadele" yönündeki talihsiz tasarısını Avusturya'dan ziyade bir Avrupa girişimi olarak sunmayı başardı.[6] Castlereagh Rusya'nın Balkanlar'da Osmanlı İmparatorluğu'nu hedef alan milliyetçiliğe destek için müdahalede bulunmaya aynı ölçüde teşne olduğunu çok açıkça gördü. Castlereagh liberal ve radikal çevrelerin yönelttiği sert eleştirilerden bezdiği ve sırtına yüklenen dayanılmaz ağırlığı artık kaldıramadığı için, 12 Ağustos 1822'de bir çakıyla şahdamarını keserek intihar etti. Verona Kongresi'nden geriye kalan tek şey, Avusturya, Prusya ve Rusya arasındaki "Kutsal İttifak"ın temelini oluşturan (hem karşı-devrimci hem Fransa karşıtı) "meşrulaştırma ilkesi"ydi.[7]

Ne var ki, güç dengesi fikri Castlereagh'le birlikte ölmedi. Britanya'nın "kıta yükümlülüğü" izleyen yüzyılda arada bir uygulanmakla birlikte, Fransa'nın Napoléon döneminde yaptığı gibi, herhangi bir kıta devletinin beşli yönetim düzeninin temel meşruiyetine karşı çıkışını önlemeye 1914'e kadar yetti. Esasen, Avrupa istikrarı dört kıta devleti arasında, Britanya'nın gerektiğinde diplomatik ya da askeri müdahalelerle koruduğu bir dengeye dayalıydı. Kissinger'ın ifadesiyle, Britanya dengeleyici unsurdu. Sonuç yüzyılın sonuna kadar süren bir Avrupa düzeniydi. Sistem ancak Otto von Bismarck'ın düşüşüyle ve ("Bismarck'ın örtüşen ittifaklar sisteminin kumaşından sökülen belki de en önemli iplik"[8] olarak) Almanya ile Rusya arasındaki Gizli Çifte Sigorta Antlaşması'nın yenilenmeyişiyle, çatlama ve hatta patlama noktasına varacak kadar katılaştı.[9]

Sonraki araştırmalar çizilen bu tabloyu elbette birçok bakımdan değişikliğe uğratmıştır. Bazıları çatışma ve rekabeti varsayan eski kuralların, yerini uyum ve dengeyi amaçlayan yeni kurallara bırakmasıyla uluslararası siyasette temel bir "dönüşüm"ün yaşandığını,[10] bazıları ise eski kindar iliş-

kilerin sürdüğünü, büyük ölçekli savaşı ancak "dar çıkarcılığın" önlediğini[11] ileri sürer. Değişmeyen kritik nokta şudur: Viyana'da oluşturulan yeni bir hiyerarşi, "büyük devlet"leri (ilk başta Waterloo'nun dört galibi, 1818'den sonra galiplerin yanı sıra mağlup Fransa) daha küçük devletlerden ayırdı.[12] Dörtlü İttifak'ın (Kasım 1815) VI. Maddesi dört imzacı devleti "ortak çıkarları ya da ülkelerin refahı ve Avrupa barışının korunması açısından en hayırlı sayılacak [...] tedbirleri görüşmek üzere" aralıklarla toplantılar düzenlemekle yükümlü kıldı.[13] İspanya bu durumdan yakınsa ve Bavyera olan bitene homurdansa bile yapabilecekleri pek fazla şey yoktu. Castlereagh büyük devletlerin "dünya ilişkilerini yönetmede bir Avrupa Konseyi"ne dönüşmemesi uyarısında bulunmuş olabilirdi. Metternich'in sekreteri Friedrich Gentz bu yeni "diktatörlük" yapısının "alt kademedeki devletler açısından bir istismar, haksızlık ve küskünlük kaynağı"na dönüşmesinden endişe duymuş olabilirdi. Genç Lord John Russell'ın da paylaştığı bir korkuydu bu. Ancak büyük devletlerin liderleri zamanla kolektif bir hegemonyayı uygulamaya alıştılar.[14] Geriye dönüp 1815'e bakan Gentz'e göre, kongre sisteminin fiilen yarattığı sonuç şuydu:

> Bütün devletler büyük devletlerin yönlendirdiği bir federasyon içinde. [...] İkinci, üçüncü ve dördüncü sınıf devletler sessizce ve önceden bir şart koşmaksızın baskın devletlerce ortaklaşa alınan kararlara boyun eğiyor; Avrupa nihayet kendi yarattığı bir adli merciin gözetiminde birleşmiş büyük bir siyasal aile gibi görünüyor.[15]

Metternich'in karşı-devrimci stratejisinin Castlereagh tarafından uygun bulunmaması gibi bazı konularda görüş birliği olmasa da, gelecekte içlerinden birinin hegemonya peşinde koşmasına direnilmesi ve genel bir savaştan kaçınılması yönünde örtük bir mutabakat vardı.[16] Hiç kuşkusuz, daha yakından incelenince, sistem Ranke'nin beşli yönetiminin öngördüğünden daha karmaşık ve değişime açıktı. Osmanlı İmparatorluğu büyük devlet politikasının sırf pasif bir nesnesi değildi; esasen onun geleceğiyle ilgili olan "Doğu Sorunu"nu içinden çıkılmaz kılan şey tam da buydu.[17] 19. yüzyılda ortaya çıkan yeni devletler (beş büyük devletten birini önemli ölçüde genişleten Alman İmparatorluğu ve İtalya Krallığı'nın yanı sıra Belçika, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya ve Sırbistan) şebekenin niteliğini önemli açılardan değiştirdi. Ancak yeni bir oluşumun kurulduğu ve üstelik işlediği yadsınamazdı. Utrecht düzenlemeleri (1713-1715) ile Viyana Kongresi arasında geçen yüz yıllık sürede İspanya, İsveç, Danimarka, Hollanda ve Saksonya'yı da kapsamak üzere, dönemin tanınan on bir devletinden bazılarının ya da tamamının katıldığı otuz üç Avrupa savaşı yaşanmıştı. İspanya ile İsveç'in hâlâ önemli devletler arasında sayılmasına karşın, 1815-1914 döneminde on

yedi savaş çıktı. Yani, bir devletin savaşa katılma olasılığı yaklaşık üçte bir oranında düştü.[18] 18. yüzyılda gerçek anlamda bir küresel çatışma Yedi Yıl Savaşı gibi dünya savaşları çıkarken, 19. yüzyılda hiç dünya savaşı çıkmadı.

Başka bir deyişle, uluslararası düzen artık açıkça beş mihrakın başat rolü oynadığı bir hiyerarşik sistemdi. Bu beş düğüm çeşitli değişik bileşimlerle birbirlerine bağlanmakla ve aralarında ciddi kavgalar yaşamakla birlikte, 1815-1914 arasında hep birlikte bir savaşa tutuşmadılar. Sistem savaşı bütünüyle önleyecek kadar istikrarlı olmasa da, Waterloo ile Marne arasında yaşanan çatışmalar önceki ve sonraki örneklerden çok daha az yıkıcıydı. 19. yüzyılın en büyük Avrupa savaşı, yani Britanya ile Fransa'nın Rusya'yla kapıştığı Kırım Savaşı (1853-1856) Napoléon Savaşları'nın ancak onda biri ölçeğindeydi. Dahası, büyük devletler sıklıkla çatışmadan ziyade birbirlerine danışma yoluna başvurdular; 1814-1907 arasında yedi kongre ve on dokuz konferans düzenlediler.[19] Küçük çaplı savaşlarla kesintiye uğrayan diplomasi olağan durum haline geldi; oysa 1815 öncesindeki yirmi yılda tam tersi geçerliydi. İleride göreceğimiz üzere, Birinci Dünya Savaşı'nın köklerine ilişkin bir açıklama, bu durumun 1914'te niçin son bulduğunu ortaya koymadıkça eksik kalır.

24.
Saxe-Coburg-Gotha Hanedanı

Napoléon'dan sonra Avrupa'ya yeniden bir düzen getirmek, beş devleti diğerlerinin üstünde tutan yeni bir diplomatik hiyerarşiden fazlasını gerektirdi. Bizzat monarşi kurumunu yeniden meşrulaştırmak aşağı yukarı yakın düzeyde önemliydi. Bu süreçte eski tarz bir şebeke türü, Avrupa kraliyet ailelerinin iç içe geçmiş soyağaçları çoğu kez göz ardı edilen bir rol oynadı. Soyla geçiş ilkesini 19. yüzyıl liberallerinden birçoğunun benimsediği meşruti yönetim idealleriyle bağdaştırmada özellikle bir ailenin hayati rolü vardı. Napoléon'un Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nu silip süpürdüğü ve Ren Konfederasyonu'nu yarattığı sırada ortadan kalkma tehlikesiyle karşı karşıya kalan küçük Alman devletlerinden biri de Coburg'du. Ancak Dul Düşes Augusta'nın oğulları Fransa ile Rusya arasında dikkatli bir çizgi izlemeyi başardılar ve düklüğün Rus baskısı altında en büyük oğlu Ernest'e 1807'de geri verilmesiyle gereğince ödüllendirildiler. Bir kız (Kont Mensdorff'la evlenen Sophie) dışında, Augusta'nın bütün çocukları ya kraliyet mensuplarıyla evlendiler ya da kendileri veya çocukları için kraliyet statüsü elde ettiler. Kızlardan biri Rus Çarı I. Aleksandr'ın kardeşiyle, başka biri Württemberg dükü̈yle, bir üçüncüsü Büyük Britanya Kralı IV. George'un kardeşlerinden Kent dükü̈yle evlendi. Ama Saxe-Coburg hanedanının asıl kurucusu Augusta'nın en küçük oğlu Leopold'du. George'un kızı olan ilk eşi Prenses Charlotte'un Kasım 1817'de, evliliklerinden sadece on sekiz ay sonra çocuk doğururken ölmesiyle Leopold ciddi bir sarsıntı geçirdi. Ama daha önce Yunanistan tahtına oturmayı aklından geçirmişken, 1831'de "Belçikaların Kralı" unvanını kabul etmesi durumunu değiştirdi. Sonraki dönemde tahtlar ailesinin mensuplarına o kadar sıkça sunuldu ki, 1843'te onu "çok eğlendiren" bir olay yaşandı. "New York'tan çok zengin ve nüfuzlu bir Amerikalı, onu mülkiyete koruma sağlayabilecek bir yönetime çok ihtiyaç duyduklarına, avamın şimdiki kötü yönetimi yerine monarşiden yana bir kanaati çok sayıda kişinin taşıdığına ve kendisinin de Coburg ailesinin bir kolunun böyle bir makama eğilimli olmasını çok istediğine inandırmaya çalışmıştı. *Qu'en dites-vous* ["Dönüp yeğenine sordu]. Bu onur verici değil mi?"[1] Leopold'un yeğeni, Kraliçe Victoria'ydı.

The Times'ın 1863'te belirttiği gibi, Saxe-Coburgların tarihi "saltanat yaşamında bir başarının nasıl başka bir başarıyı getirdiğini" göstermekteydi.[2]

Saxe-Coburg Düşesi Augusta'nın torunları arasında Kraliçe Victoria ile kocası Albert'in yanı sıra Portekiz kraliçesiyle evlenen Ferdinand ve Leopold'un Belçika tahtına vâris seçilen aynı adlı oğlu vardı. Saxe-Coburglar evlilik yoluyla Orléans ve Habsburg aileleriyle de bağlar kurdular.* Dahası, Victoria ile Albert'in dokuz çocuğundan sadece biri kraliyet aileleri arası evlilik yapmadı. Kraliçe Victoria'nın damatları arasında Prusya Kralı Friedrich Wilhelm'in yanı sıra Schleswig-Holstein Prensi Christian ve (daha sonra Bulgaristan prensi olacak Alexander'in kardeşi) Battenberg Prensi Heinrich vardı. Gelinleri arasında ise Danimarka Prensesi Alexandra'nın yanı sıra Çar II. Aleksandr'ın kızı ve Çar III. Aleksandr'ın kız kardeşi Prenses Marie bulunuyordu. Müstakbel Çar II. Nikolay'ın İngiltere'yi ilk ziyareti için Londra'ya vardığı 1893'teki aile buluşması uluslararası bir zirveyi andırır nitelikteydi:

> Trenimiz Charing Cross'a girdi. Orada bizi karşılayanlar: Bertie Dayı [müstakbel VII. Edward], Alix Teyze [Danimarka Prensesi Alexandra], Georgie [müstakbel V. George], Louise, Victoria ve Maud [sonuncusu Danimarka Prensi Carl'la, yani müstakbel Norveç Kralı VII. Haakon'la evlenecek kız kardeşleri]...
>
> İki saat sonra Apapa [Danimarka Kralı IX. Christian], Amama ve Valdemar Amca [Danimarka Prensi] geldi. Ailemizden bu kadar çok kişinin bir araya gelmesi harika...
>
> Saat dört buçukta Clarence Konağı'nda Marie Teyze'yi [Saxe-Coburg Dükü Alfred'in eşi] görmeye gittim ve bahçede o, Alfred Enişte ve Ducky'yle [çiftin kızı Victoria Melita] birlikte çay içtim.[3]

Bu kız ertesi yıl Hesse-Darmstadt Grandüklüğü'nün vârisi Ernest Louis'le evlendiğinde, düğüne bir imparator ve imparatoriçe, bir müstakbel imparator ve imparatoriçe, bir kraliçe, bir müstakbel kral ve kraliçe, yedi prens, on prenses, iki dük, iki düşes ve bir marki konuk olarak katıldı. Hepsi akrabaydı.

Elbette 1880'lere gelindiğinde, Coburgların düşmanları da yok değildi. Hesse kökenli Bulgaristan Prensi Aleksandr'ın tahttan indirilmesinin ardından,[4] Herbert von Bismarck'ın Coburg "klan"ıyla alay etmesi mümkün hale geldi. "İngiliz kraliyet ailesinde ve en yakın soydaşlarında saf aile ilkesine bir tür tapınma var" dedi Rus çarına. "Kraliçe Victoria Coburg klanının bütün kollarının bir tür mutlak reisi sayılır. Bu iş itaatkâr akrabaya uzaktan gösterilen ek vasiyetnamelerle bağlantılı." (Çar son sözler üzerine içten bir kahkaha atmıştı.)[5] Ancak bu klan, Bismarck gibilerinin iktidarından daha uzun sürdü. Kraliçe Victoria 1894'te başka bir torunu Hesse Prensesi Alix'le nişanlanan müstakbel Çar II. Nikolay'ın ona "Nineciğim" diye hitap etme-

* 1. Leopold Louis Philippe'in kızlarından biriyle, II. Leopold Avusturya Arşidüşesi Marie Henriette'de, kız kardeşi Charlotte ise kısa bir süre Meksika imparatoru olan talihsiz Arşidük Maximilian'la evlendi.

17. Saxe-Coburg-Gotha hanedanı. Kraliçe Victoria ve ailesinin mensupları, kırk torunundan ikisi olan Prenses Victoria Melita ile Hesse Grandükü Ernest Louis'in düğünü vesilesiyle 21 Nisan 1894'te Coburg'da. Kraliçenin solunda Almanya dul imparatoriçesi olan en büyük kızı Victoria, sağında torunu Kayzer II. Wilhelm oturuyor. Kayzerin arkasında ayakta duran sakallı ve melon şapkalı adam Rus Çarı II. Nikolay'dı; yanında duran ve Victoria'nın torunlarından olan Hesse Prensesi Alexandra'yla (Alix) nişanı kısa bir süre önce duyurulmuştu. Çarın arkasında, sol tarafta Kraliçe Victoria'nın en büyük oğlu Galler Prensi (daha sonra Kral VII. Edward) görülüyor. Kraliçe Victoria'nın arka sırada yer alan bir başka torunu Prenses Marie 1914'te Romanya kraliçesi olacaktı. Bu resimde yer almayan torunlar arasında müstakbel Yunanistan, Norveç ve İspanya kraliçeleri vardı. Fotoğraf: Edward Uhlenhuth.

sinden hoşnuttu.[6] Torunu "Willy"nin (Alman Kayzeri II. Wilhelm) kuzenleri "Nicky" ve "George"la keyifli mektuplaşmalarıyla birlikte,[7] I. Leopold'u heyecanlandıran hayal bir süre için gerçekleşmiş gibi göründü. Atina'dan Berlin'e, Bükreş'ten Kopenhag'a, Darmstadt'dan Londra'ya, Madrid'den Oslo'ya ve Stockholm'den Sofya'ya kadar, hatta St. Petersburg'da Saxe-Coburg mensupları hükûm sürmekteydi. Müstakbel VIII. Edward 1894'te doğduğunda, Victoria sanki ailevi başarılara mühür vurmak istercesine, torununun oğluna Albert vaftiz adının verilmesinde ısrar etti:

> Bu Coburg sülalesi olacak. Geçmişteki Plantagenet, (adını Owen Tudor'dan alan) Tudor, I. James'in beşinci kuşak torunu I. George'la başlayan Stewart ve Brunswick gibi, bizimki de Brunswick ve ondan önceki bütün diğer aileleri bünyesinde barındırıp birleştiren Coburg Hanedanı olacak.[8]

25.
Rothschild Ailesi

Saxe-Coburgları 1840'lardaki Rothschildlere benzeten Fransız polemikçinin[1] saptaması, doğruya sandığından daha yakındı. Çünkü bu iki Güney Alman hanedanının birbirleriyle, Saxe-Coburg Prensi Leopold'un 1816'da Prenses Charlotte'la nişanlanmasına kadar inen neredeyse simbiyotik bir ilişkisi vardı.[2] Saxe-Coburglar Napoléon kargaşası sırasında ve sonrasında, beceri ve şans sayesinde zirveye çıkmışlardı. Çok daha mütevazı kökenli Rothschildler de aynı şeyi yaptılar. Mayer Amschel Rothschild'in beş oğlu birden yaklaşık 1810-1836 arasında Frankfurt gettosunun sınırlarından çıkıp yükselerek, uluslararası finans alanında yeni ve benzersiz bir konum elde etti. Sayısız ekonomik ve siyasal krizlere ve rakiplerinin onlarla aşık atma çabalarına karşın, en küçüklerinin öldüğü 1868'de hâlâ aynı konumdaydılar; ondan sonra bile hâkimiyetleri ancak yavaş yavaş geriledi. Bu başarı dönemin insanlarına öylesine olağanüstü göründü ki, sebebini çoğu kez mistik çerçevede açıklamaya çalıştılar. 1830'lardaki bir anlatıma göre, Rothschildler servetlerini gizemli bir "İbrani tılsımı"na borçluydular. Londra şubesinin kurucusu Nathan Rothschild'in "Avrupa para piyasalarının devi" olmasını sağlayan buydu.[3] Benzer hikâyeler 1890'lar gibi geç bir tarihte Rusya'daki Yahudi yerleşim bölgesinde hâlâ anlatılmaktaydı.[4]

Rothschildlerin başarısı çığır açıcıydı. Rothschild ailesinin 19. yüzyıl ortalarında biriktirdiğinden daha büyük bir finansal sermayeye yoğunlaşması tarihte hiç olmamıştı. Daha 1828'de toplam sermayesi en yakın rakibi Barings ailesininkinin on katıydı. Bu başarıya kısıtlı açıdan bakan bir ekonomik açıklama uluslararası piyasaya getirilen devlet borcuyla ilgili yenilikleri ve hızla biriken sermaye sayesinde ticari senet, emtia, külçe altın ve sigorta piyasalarına girişi öne çıkarır. Ne var ki, hem sıkı biçimde yönetilen bir aile ortaklığı hem Frankfurt, Londra, Viyana, Paris ve Napoli'deki bağlı "şube"lerle çok uluslu, tek bir "anonim şirket" olan işletmenin kendine has yapısını anlamak da önemlidir. Rothschildler merkezkaç kuvvetlere kısmen akraba evlilikleriyle karşı koydular; 1824'ten sonra genelde bir aile mensubuyla evlenmeyi uygun gördüler. Mayer Amschel'in soyundan gelenlerin 1824-1877 döneminde yaptıkları yirmi bir evliliğin en az on beşi, yakın akrabalar *arasındaydı*. Kuzenler arası evlilik 19. yüzyılda, özellikle de Al-

man-Yahudi iş dünyası hanedanlarında pek alışılmamış olmasa da, oran çok yüksekti. "Bu Rothschildler birbirleriyle en ilginç tarzda uyum sağlıyorlar" diye belirtmişti şair Heinrich Heine. "İşin tuhafı, eşlerini bile kendi içlerinden seçiyorlar ve aralarındaki akrabalık ilişkileri tarihçilerin çözmekte güçlük çekeceği karmaşık düğümler oluşturuyor."[5] "Kraliyet ailemiz" şeklindeki mahcup ifade bizzat Rothschildlerin Saxe-Coburglarla paralelliğin farkında olduklarına işaret eder.[6]

Ancak Rothschildler Avrupa'nın her yanındaki temsilcilerin ve bağlı küçük finansörlerin yanı sıra siyaset dünyasında "yüksek mevkilerdeki dostları" kapsayan bir şebekeyi kurma hızı bunların hepsine denk önemdeydi. "Sevgili Nathan, babamızın devletteki bir adama sıkıca sarılma konusunda hep söylediklerini biliyorsun" diye yazmıştı Salomon Ekim 1815'te.[7] "Babamızın böyle mühim bir devlet zatının dostluğunu kazanmak için her şeyi denemeye hazır olma ilkesini hatırlıyorsun."[8] Mayer Amschel oğullarına böyle politikacıları en iyi tavlama yolunu da açıkça aktarmıştı. "Müteveffa babamız bize güçlü adamın maddi olarak borçlandığı Yahudi'ye bağlandığını [*gehört er dem Juden*] öğretti."[9] Dönemin en önemli Rothschild yanaşmalarından bazıları şunlardı: Hesse-Cassel elektörünün baş maliyecisi Karl Buderus; 1806'dan 1814'te kadar Ren Konfederasyonu'nun baş prensi olan eski İlluminati mensubu Carl Theodor von Dalberg; Prenses Charlotte'un eşi ve daha sonra Belçika kralı olan Saxe-Coburg Dükü Leopold; 1811'de İngiliz baş temsilcisi Ekim, daha sonra (kısa bir süre) maliye bakanı ve ticaret bakanı olan John Charles Herries; Londonderry üçüncü markisi ve Lord Castlereagh'in kardeşi Charles William Stewart; daha sonra Fransa kralı olan Orléans dükü Louis Philippe; Avusturya şansölyesi Prens Metternich; Londra'daki Avusturya büyükelçisi Prens Esterházy.

Rothschildlerin siyasal elite şirin görünmelerini (ayrıca ticari rakiplerini alt etmelerini) sağlayan can alıcı etkenlerden biri olağanüstü bir istihbarat ve haberleşme şebekesiydi. O dönemde posta hizmetleri yavaş ve güvensizdi. 1814'te Paris'ten Frankfurt'a gönderilen mektupların varışı genellikle sadece kırk sekiz saati alırken, 1817'de bu süre Londra-Frankfurt arasında bir haftaya, Paris-Berlin arasında ise dokuz güne kadar çıkabilmekteydi.[10] Zorunlu olarak mektuplaşmaları gereken Rothschild kardeşler bir süre sonra postadan vazgeçerek, kendi özel kuryelerini kullanmaya yöneldiler; buna Rothschild işletmesi adına özel tekne tutma yetkisi verilen Dover temsilcileri de dahildi.[11] Napoléon'un Waterloo'da yenildiği haberini Londra'da alan ilk kişinin Nathan Rothschild olduğuna uzun süre inanıldı. Güya bir Rothschild kuryesi (18/19 Haziran gecesi Brüksel'de yayımlanan) beşinci ve kesin acil bülteni Dunkirk ve Deal üzerinden New Court'a yaklaşık yirmi dört saat sonra, yani Wellington'ın resmi mesajının Binbaşı Henry Percy tarafından

kabineye sunuluşundan en az otuz altı saat önce ulaştırabilmişti.[12] Yakın dönemdeki araştırmaların bu hikâyeye kuşku düşürmesine karşın, asıl tarih 21 Haziran olsa bile, Rothschild ailesinin "zafer [...] haberini erken almaktan iyi yararlandığı" gerçeğini değiştirmez. Nitekim *Caledonian Mercury*'nin Londra muhabiri aynı günün sonraki saatlerinde muharebenin sonucuna ilişkin haberini geçerken, "güvenilir" kaynağının "Ghent'ten her zaman en sağlam bilgiye sahip borsacı Rosschild'e [yanlış yazım] gönderilmiş bir mektubu gören biri" olduğunu bildirdi.[13] 1820'lerin ortalarına varıldığında, Rothschildler özel kuryeleri artık düzenli kullanmaktaydı. Paris şubesi sadece Aralık 1825'te Calais'ye (ve oradan Londra'ya) on sekiz, Saarbrücken'e üç, Brüksel ve Napoli'ye birer kurye göndermişti.[14] Rothschild kardeşler 1824'ten itibaren posta güvercinleri de kullandılar; ancak buna bazı kaynaklarda varsayıldığı kadar ağırlık verdikleri pek söylenemez.

Hızlı ve güvenli bir haberleşme şebekesi geliştirmenin bir dizi yararı vardı. Öncelikle, Rothschildlerin Avrupa elit tabakasına birinci sınıf posta hizmeti sunmasını sağladı. Vikont Chateaubriand 1822'de Londra'dayken, Duras düşesinden "himayesindeki Rothschild" aracılığıyla "önemli bir mesaj" aldı.[15] 1823'e varıldığında, "Rothschild'den haber" almak Kontes Nesselrode'nin rutin işlerinin ayrılmaz bir parçasıydı.[16] Rothschild posta hizmetinin 1840'tan sonraki belki en tanınmış meraklıları genç Kraliçe Victoria ve eşi Prens Albert'ti.[17] İkinci olarak, kurye hizmeti Rothschildleri benzersiz bir haber hizmeti sunacak konuma getirdi. Önemli siyasal olayların yanı sıra gizli bilgiler bir kentten ötekine resmi kanallardan epey önce aktarılabilir hale geldi. James 1817'de Fransız diplomatik mesajlarının ayrıntılarını Paris'ten Londra'ya aktararak, Nathan'a Fransız büyükelçisinden önce ulaştırmayı önerdi.[18] 1818'de Aix-la-Chapelle Kongresi'ne gidecek bir İngiliz diplomat, Nathan'ın "heyetimizin ayrıntılarına ve bazılarının adları kanaatimce Dışişleri Bakanlığı'nda bile belli değilken, içinde yer alacak kişilere dair verdiği bilgilerin doğru" çıkmasına "çok şaşırmak"tan kendini alamadı.[19] Berry dükü (Fransa Kralı X. Charles'ın üçüncü oğlu) Şubat 1820'de suikasta uğradığında, olayı Frankfurt ve Viyana'da duyuran Rothschildler oldu.[20] Aynı şekilde, Prenses Charlotte 1821'de öldüğünde, haberi yine Rothschildler Paris'e yaydı.[21] Başbakan George Canning her ne kadar Rothschildlerin İngiliz büyükelçilik raporlarını sürekli atlatmasından hoşlanmasa da, Türklerin Akkerman'da teslim oluşu gibi önemli Rothschild istihbarat bilgilerini gözden kaçırmadı.[22] Rothschildler Temmuz 1830'daki Fransız devrimini de Londra'da Lord Aberdeen'e ve Bohemya'daki Metternich'e haber verdi.[23] Çok geçmeden bizzat devlet adamları ve diplomatlar Rothschildlerin haberleşme şebekesinden yararlanmaya başladı. Bunun sebeplerinden biri diplomatik yazışmaları iletmede kullanılan resmi kurye sistemlerinden daha hızlı ol-

masıydı; bir başka sebebi de bağlayıcı nitelikte olmayan mesajların devletten devlete dolaylı olarak gönderilmesini sağlamasıydı.

Rothschildler istihbarat için sadece firmanın beş şubesine dayansalardı, sistem hiç kuşkusuz çok sınırlı olurdu. Ama kısa sürede ilk Avrupa üslerinin çok ötesine uzanan bir erişim alanı geliştirdiler. Mayer Amschel'in torunlarından hiçbiri yeni bir "şube" oluşturmayı istemediği (ya da böyle bir izin alamadığı) için, bu iş bankanın diğer piyasalardaki çıkarlarını gözetmek üzere işe alınan seçme bir maaşlı temsilciler grubuyla başarıldı: İlk başta Madrid, St. Petersburg ve Brüksel, daha sonra New York, New Orleans, Havana, Mexico ve San Francisco. Temsilcilerle haberleşme hatları yeni bir karmaşık istihbarat ve ticaret şebekesi yarattı.[24] New York'ta August Belmont ya da Madrid'deki Daniel Weisweiller gibi adamlar, uzaklık ve daha geniş yerel bilgi nedeniyle, kaçınılmaz olarak özerklikten epeyce yararlandılar. Ancak her zaman öncelikle Rothschild temsilcileri olarak kaldılar ve bunu unutmalarına fırsat verilmedi. Resmi nüfuz şebekesi kadar, diğer bankalar, borsacılar, merkez bankaları ve finans gazeteleriyle bağlara dayalı daha geniş ama daha gevşek şebeke de önemliydi.

Yeni türden bir finansal gücün doğduğu daha o dönemde kısa sürede kavrandı. Fransız liberal Vincent Fournier-Verneuil 1826'da, Fransız hükümetinin "Mösyö Baron R"nin başında yer aldığı "finans aristokrasisinin, en yavan ve en düşük aristokrasinin" yoz kuklası olduğu yönündeki ilk iddiayı ortaya attı.[25] İki yıl sonra, İngiliz Avam Kamarası'nda radikal milletvekili Thomas Duncombe şöyle yakındı:

> Avrupa'da şimdiye kadar görülmemiş yeni ve dişli bir güç bu. Sınırsız zenginliğe sahip olduğundan, barış ve savaşın hakemi olmakla, ülkelerin itibarını bir baş sallamasına bağlı kılmakla övünüyor; mektup arkadaşları sayısız; kuryeleri hükümran prenslerin ve mutlak hükümdarlarınkinden fazla; devlet bakanları ondan maaş alıyor. Kara Avrupası kabinelerindeki ağırlığıyla, kendi hâkimiyetini kurma peşinde...[26]

1830'ların ortalarında bir Amerikan dergisi, daha az aşağılayıcı ifadelerle, benzer bir değerlendirmeye yer verdi: "Rothschildler bir modern bankacılık harikası, [...] bütün bir kıta onların avucunda. [...] Tek bir kabine dahi öğütlerinin dışına çıkmıyor."[27] İngiliz günce yazarı Thomas Raikes aşağı yukarı aynı sıralarda şu notu düştü: "Rothschildler Avrupa'nın madeni gücüne dönüşmüş durumda. Paris, Londra, Viyana, Frankfurt ve Napoli'deki farklı işletmeleriyle, Avrupa borsasına şimdiye kadar hiç varılmamış düzeyde hâkimler ve şimdi devlet kasasının anahtarı ellerinde gibi. Hiçbir hükümdar onların yardımı olmadan borç alamıyor."[28] İsimsiz bir Alman karikatürcü (Almanca *pumpen* kelimesinin pompalama/borçlandırma ikili anlamını yansıtan) *Die Generalpumpe* adıyla, karma bir Rothschild olduğu besbelli

ucube bir Yahudi tipi çizerken, temelde aynı hususu (daha canlı tasvirle) işledi. Rothschild karikatürde dünyanın dört bir yanına para pompalayan azman bir motor gibi gösterilir.[29]

1820'lerde sıkça dile getirilen bir suçlama, Rothschildlerin siyasal açıdan gericilik ve restorasyon güçleriyle aynı safta yer aldıklarıydı. Bir kaynağa göre, "Kutsal İttifak'ın özel hazinesi" haline gelmişlerdi.[30] Gezgin Alman prenslerinden Pückler-Muskau da karısına yazdığı bir mektupta, Nathan'ı "Kutsal İttifak'ın başta gelen müttefiki" olarak tanıttı.[31] Nathan "Kof İttifak"ın Avrupa'daki siyasal yangını önlemeye yardım eden sigorta simsarı olarak karikatürleştirildi.[32] Hatta 1821'de "dış güçlerle bağlantısından ve özellikle Avusturya'ya Avrupa'nın özgürlüklerine yönelik tasarılarında yardım sağlamasından" dolayı ölüm tehdidi aldı.[33] Daha Ağustos 1820'de Frankfurt'taki Alman Konfederasyonu Meclisi'nin Bremen delegesi şunu belirtti: "Avusturya hükümeti Napoli'ye karşı şimdiki güç gösterisinde Rothschildlerin yardımına muhtaç; Rothschild ailesi meşum günü ertelemesini mümkün kılmasaydı, Prusya'nın defteri çoktan dürülürdü."[34] Liberal yazar Ludwig Börne'ye göre, Rothschildler "ülkenin en azılı düşmanları"ydı. "Özgürlüğün temellerini sarsmada herkesten fazla rol oynadılar; Rothschild gibi adamlar [...] sermayeleriyle otokratlara destek sağlamasaydı, çoğu Avrupa halkının şu anda özgürlüğe tam kavuşmuş olacağı tartışmasızdır."[35]

Ancak böyle yargılar Metternich'in muhafazakâr restorasyon görüşüne Rothschildlerin siyasal bağlılığının derecesini abartmaktaydı. Frankfurt'taki Bremen delegesinin şu saptaması doğruydu:

> Bu aile muazzam finansal işlemleri, bankacılığı ve kredi bağlantılarıyla fiilen gerçek bir iktidar konumu elde etmiştir. Genel para piyasası üzerinde öylesine bir kontrole sahip ki, hükümdarların, hatta en büyük Avrupa devletlerinin hareket ve girişimlerini işine geldiği gibi köstekleyecek ya da destekleyecek bir durumda.[36]

Rothschildler bedeli uygun olduğunda, Avusturya'ya verilecek borçlara kefil olabilirlerdi. Ama aynı şeyi daha liberal devletler için de yapabilirlerdi. Avusturya imparatorunun Amschel'e "benden daha zengin" diye takılması sırf latife değildi.[37] Lord Byron *Don Juan*'ın on ikinci kantosunda, "Dünyayı dengede tutan kim? İster kralcı, ister liberal olsun, kongreye hükmeden kim?" sorusuna şu cevabı vermekteydi: "Yahudi Rothschild ve Hıristiyan meslektaşı Baring." Bankerleri "Avrupa'nın asıl efendileri"[38] olarak nitelendiren Byron'ın gördüğü can alıcı nokta, Rothschild'in gerek kralcı, gerek liberal rejimler üzerinde nüfuzlu oluşuydu. Alexandre Weill "Rothschild ve Avrupa Devletleri" (1841) makalesinde, özlü bir ifadeyle, "Rothschild olmak için devletlere gerek duyan Rothschild'e [...] artık devletlerin muhtaç olduğunu" belirtti.[39] Bir yıl sonra liberal tarihçi Jules Michelet güncesine şu

notu düştü: "Mösyö Rothschild her Avrupa hükümdarını, borsada oynayan her saraylıyı tanır. Hepsinin, saraylılar ile kralların hesapları kafasında yazılıdır; onlarla konuşurken defterlerine bile bakmaz. Böyle birine, 'Falanca bakanı atarsanız, hesabınız zarara geçer' diyebilecek durumda."[40] Hiyerarşik düzenin 1815'ten sonra "geri getirilmek"ten ziyade yeniden düzenlendiğinin başka bir göstergesi de buydu. Saxe-Coburg-Gotha hanedanı olarak anılan geniş akraba topluluğu yeni düzene kraliyet soyağacının meşruiyetini kazandırmış olabilirdi. Ama Avrupa monarşizmini yeni kredi ve istihbarat şebekeleriyle sağlama alan güç, türedi Rothschild ailesiydi.

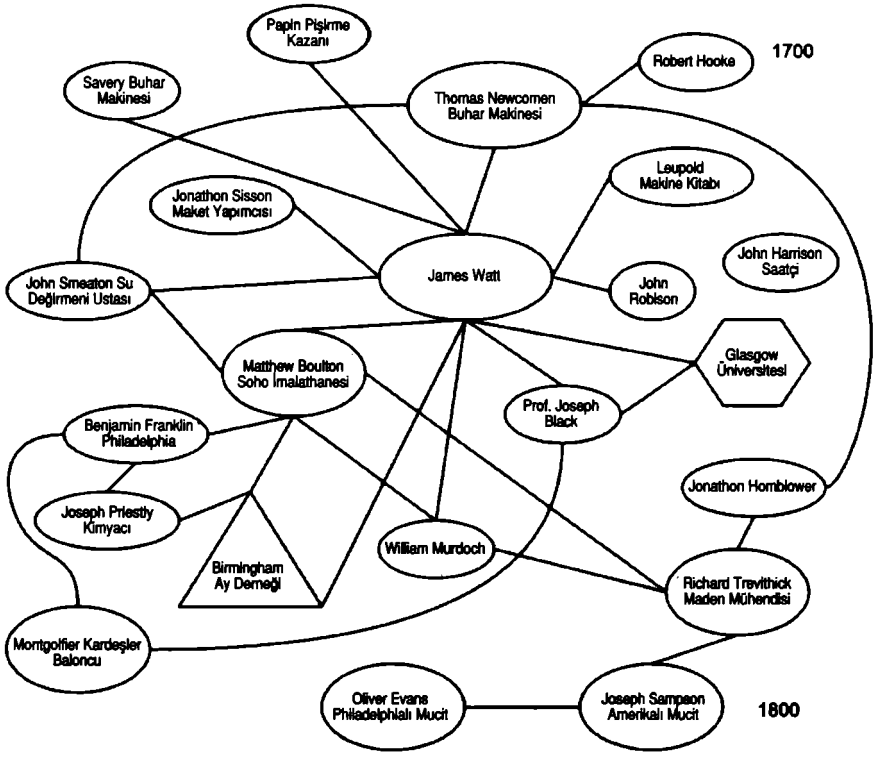
26.
Sanayi Şebekeleri

Nathan Rothschild bu doruğa varışından önce, ticaret hayatına Britanya'da Kara Avrupası'na ihraç etmek üzere mamul kumaş satın alma gibi mütevazı bir başlangıçla atılmıştı. O dönemden kalan ticari kayıtlar, Birinci Sanayi Devrimi'nin ilk aşamalarındaki ekonominin canlı bir tablosunu sunar. Rothschild İngiltere'ye ilk kez gittiği 1799'dan, Londra'da kendi firmasını resmen kurduğu 1811'e kadar, Almanya'daki müşterilere sevk edecek tekstil arayışıyla Lancashire'ın yanı sıra Nottingham, Leeds, Stockport ve hatta Glasgow civarında dolaştı. Kendini mamul kumaş satın almayla sınırlamadı. "Manchester'a varır varmaz, elimdeki bütün parayı yatırdım" diye anlatacaktı daha sonra Thomas Fowell Buxton adlı milletvekiline. "Mallar ucuzdu ve iyi kâr ettim. Çok geçmeden hammadde, boyama ve imalat olmak üzere, üç kârlı alanın bulunduğunu fark ettim. İmalatçıya dedim ki, 'Sana malzeme ve boya vereceğim, sen de bana mamul mal vereceksin.' Böylece bir yerine üç kâr ettim ve malları herkesten daha ucuz satabildim."[1] Kuzey İngiltere ve Orta İskoçya'nın her yanında yeni eğirme ve dokuma teknolojisinin hızla yayılmasından ve çok sayıda küçük imalatçının rekabete tutuşmasından dolayı, bir girişken aracı için fırsatlar çok büyüktü. Rothschild bunu Aralık 1802'de şöyle açıkladı:

> Manchester'a otuz beş kilometre kadar mesafedeki kırsal alanda oturan dokumacılar salı ve perşembe günleri buraya mallarını getiriyorlar. Kimi yirmi, kimi otuz, kimi daha fazla ya da daha az parçayı tüccarlara iki, üç ve altı aylık vadeyle satıyor. Ama genellikle bazıları paraya sıkıştığı için, kârdan biraz feragat etmeye razı oluyor; hazırda parası olan bir kişi bazen yüzde 15 ya da 20 daha ucuza mal alabiliyor.[2]

Dahası, Rothschild işlerini büyütürken ve babasının firması dışındaki firmalara mal ihracına yönelirken, sadece düşük fiyatlar değil, makul vade şartları sunmaya başladı. Bu yöntemi uyguladığı bir alıcıya, paranın "elinde kalışını sanki kendi cebindeymiş gibi güvende" olduğunu bildirdi.[3] Kazançlar kadar riskler de büyüktü. Fiyatlar ve faiz oranları son derece oynaktı. Tedarikçilerin mal teslim edemeyişleri, neredeyse alıcıların ödemede bulunamamaları kadar sık görülen bir durumdu. Üstelik Napoléon'un 1806-1807'de Britanya'yla bütün kıta ticaretine yasak getirmesinin ardından, Britanya ile Fransa arasında ekonomik savaşın patak vermesi üzerine, Rothschild kaçakçılığa başvurmak zorunda kaldı.

Tıpkı 19. yüzyılın düşünsel ve siyasal devrimleri gibi, Sanayi Devrimi de şebekelerin ürünüydü. Bazı devlet tedbirlerinin (en başta da Hindistan'dan kumaş ithalatını kısıtlayan yasaların) kesinlikle artırılmasını sağlamasına karşın, bir hükümdarın emriyle başlamadı. Nathan Rothschild'in mensup olduğu türden kredi şebekelerinin yanı sıra, girişimcilerin ve yatırımcıların ortak bir bilgi ve kaynak havuzu oluşturmalarını sağlayan sermaye şebekeleriyle üretkenliği geliştirici buluşların alışverişini mümkün kılan teknoloji şebekeleri de vardı. James Watt Glasgow Üniversitesi'nden Profesör Joseph Black'in ve Birmingham Ay Derneği üyelerinin yer aldığı bir şebekeye mensup olmaksızın, buhar makinesindeki düzeltmeleri başaramazdı.[4] Çoğu küçük olan tekstil imalat firmalarını finanse etmek nispeten kolaydı; ama anonim kanal şirketleri ya da sigorta şirketleri gibi sermaye-yoğun girişimler yatırımcı şebekelerine çok bağlıydı.[5] Sanayi çağı öncesinde olduğu gibi, uluslararası ihracat ve ithalat büyük ölçüde ticaret şebekelerinin yönetimindeydi. Bütün bu şebekelerde akrabalık, dostluk ve ortak din bir rol oynardı. Aynı şey yeni imalat teknolojilerinin Atlantik'i aşıp ABD'ye ulaşmasında da geçerliydi.[6] Şekil 18'in gösterdiği üzere, James Watt'la yüksek basınçlı üstün bir bu-

18. James Watt, Matthew Boulton ve buhar makineleri teknolojisinin sosyal şebekesi, yak. 1700-1800.

har makinesinin patentini alan Philadelphialı mucit Oliver Evans arasında doğrudan bağlantı yoktu. Aslında birbirlerine uzaklıkları, dört ayrılık kademesi düzeyindeydi.[7] Ama buluş itkisi ("geliştirme zihniyeti"), bir uzmanın ifadesiyle, neredeyse dinsel bir inanç gibi yayıldı.[8] Sanayi Devrimi'nin her aşamasında, şebekeler sadece yeni işlemleri yaymada değil, daha da önemlisi, ortak bir beyin gücü ve sermaye havuzu oluşturmada da hayati rol oynadılar. Randımanlı buhar makinelerinin gelişimini sağlayan nasıl ki tek tek cesur mucitlerden ziyade giderek bir şebekenin kolektif çabası olduysa, havacılıkta yaşanan sonraki atılımlarda Amerikan İnşaat Mühendisleri Derneği, Amerikan Makine Mühendisleri Derneği ve Amerikan Bilimi İlerletme Birliği'nin kilit üyelerinin payı, Wright kardeşlerin payı kadardı. O "küçük dünya"da *Progress in Flying Machines* (1894; "Uçan Makinelerde İlerleme") kitabının yazarı Octave Chanute en önemli bağlantıydı, ilk uçağın Paul Revere'ıydı.[9]

Sanayileşme çağındaki İngiliz tarihinin asıl muamması, ekonomik devrime niçin siyasal devrimin eşlik etmediğidir. Bir başka ifadeyle, İngiltere ve İskoçya'da 18. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan şebekeler modern imalatı doğuracak kadar güçlüyken, niçin Birleşik Krallık'taki monarşi, aristokrasi ve kilise hiyerarşilerini yıkacak kadar güçlü değildi? Avrupa kıtasının her yanında 1848'de şu ya da bu şikâyetle dilekçe yazan insanlar (bu sefer ta Berlin'e ve Viyana'ya kadar uzanacak, Metternich'in devrilmesine yol açacak) yeni bir devrim dalgasına kapıldı.[10] Britanya'da ise buna benzer bir şey yaşanmadı. Meşhur Whig hatip Henry Peter Broughman'ın kurduğu Yararlı Bilgileri Yayma Derneği'nin amacı cumhuriyetçi fikirleri yaymak değildi. Oy hakkının genişletilmesine dönük bir kampanya yürüten Çartistlerin toplu gösterileri bile uysaldı ve saflarında devrimci unsurlar çok azdı. Bunun açıklaması kısmen 18. yüzyıl siyasetinin, mevcut sosyal düzende "Britanyalı" kimliğiyle "alt tabakalar"a bir yurtseverlik çıkarı taşıdıklarına aşılamada epeyce etkili olmasıydı.[11] Hanover döneminin en büyük kargaşası, Dickens'ın *Barnaby Rudge* romanında çok canlı bir dille anlattığı Katolik karşıtı Gordon İsyanları'ydı. Sorunun cevabı bir ölçüde de İngiliz elit tabakasının, sanayi çağının hızla değişen şartlarına hatırı sayılır maharetle ayak uydurmasında yatmaktaydı. Victoria ve Albert siyasal eğilimleri itibariyle, Hannover'deki akrabalarının aksine, genelde liberaldiler. Dahası, Rothschildlerde timsalleşen yeni finansal elit tabaka, muarızlarınca pek takdir edilmese bile, siyasal açıdan daha esnekti.

Britanya'nın devrimden niçin kurtulduğunu gösteren iyi bir örnek, köle ticareti ile köleliğin kaldırılmasına dönük kampanyalardır. Kölelik karşıtı hareket parlamento dışında, dinsel azınlıklar (en başta Quaker'lar) arasında başladı; bunu Köle Ticaretinin Kaldırılmasını Sağlama Derneği, Köleliğin Yumuşatılması ve Kademeli Olarak Kaldırılması Derneği gibi yeni örgütlerin

kurulması izledi. Konu Avam Kamarası'nın gündemine tam da Fransa'da devrimin başladığı sırada girdi. William Wilberforce 12 Mayıs 1789'da, Paris'te Genel Meclis'in açılmasından sadece bir hafta sonra Avam Kamarası'nda çığır açıcı "Köle Ticaretinin Korkunç Yanları" konuşmasını yaptı. Ardından 1792'de en az 400 bin kişi, yani yetişkin erkek nüfusun yaklaşık yüzde 12'si köleliğin kaldırılmasını isteyen dilekçeler imzaladı; Manchester'da oran yarıya daha yakındı.[12] 1816'da Fransız köle ticaretinin yeniden başlamasına karşı çıkan dilekçelerdeki imza sayısı 1.375.000'di.[13] Parlamento'nun neredeyse 1,5 milyon imzalı dilekçeler aldığı 1833'te galeyan daha da arttı. Bir kilometreye yakın uzunluktaki bir dilekçe 350 bin kadın tarafından imzalanmış ve parçaları Thomas Fowell Buxton'ın kızı Priscilla tarafından dikilerek birleştirilmişti.[14] Kölelik karşıtı hareket sahici bir şebeke esaslı olguydu. Ancak Amerika kolonileri ve Fransa'dan farklı olarak, bu şebeke ülkenin devrime kayması tehlikesini asla getirmedi. Bunun belirgin bir sebebi, konunun Britanya Adaları'ndan çok uzak insanların çıkarlarını ilgilendirmesiydi: Afrikalı köleler ve Karayip plantasyon sahipleri. İkinci bir sebep siyasal elitin 1790'larda ayak diremekle birlikte, parlamento dışı baskıya nispeten çabuk tepki vererek, 1807'de köle ticaretini kaldırması ve ardından 1833'te İngiliz sömürgelerinde yaklaşık 800 bin köleyi özgürleştirmesiydi. Üçüncü ve son sebep, Karayip plantasyon sahiplerinin veto yetkisi kullanamayacak kadar küçük bir çıkar grubu olmasıydı.

Köleliğin kaldırılması arifesinde, Karayipler'deki İngiliz şeker üreticilerinin zaten kriz içinde olup olmadığı ya da ekonomik verimlilikte düşüşe geçip geçmediği uzun sürmüş bir tartışmadır. Tarihçiler Britanya'nın Atlantik köle ticaretinde başat oyuncuyken, bu kadar çabuk kararlı ve aktif bir muhalif haline gelişinin sebebini anlamada zorlanmışlardır.[15] İngiltere'de hızla yükselen tüketime karşın, şeker fiyatlarının 18. yüzyıl boyunca sürekli gerilediği açıktır. Fransız Devrimi ve Napoléon Savaşları sırasında önemli bir yükseliş görüldü; çünkü Saint-Domingue'deki köle isyanının sebep olduğu üretim aksaklığı ancak Küba, ayrıca Mauritius ve Hindistan'daki plantasyonların artan üretimiyle kısmen giderilebildi. Fiyatlar 1807'den önce yeniden inişe geçti ve barışın gelmesiyle daha da düştü. Buna karşılık, bir kölenin ortalama fiyatında aşağıya doğru bir yönelim yoktu. Yine de bu gelişmelerin Karayip şeker plantasyonlarının sonunu getirdiği, "köleliğin kaldırılmasının [Karayip] yol açtığı sıkıntının doğrudan sonucu olduğu"[16] savı inandırıcı değildir. Avrupa'nın her yanında şekere talebin arttığı bir dönemde, Küba'nın yanı sıra Brezilya'da da köleliğin sürmesini sağlayan fırsatlar İngiliz plantasyonları için de geçerli olmalıydı; ancak köleliğin kaldırılmasıyla işgücü maliyetinin kaçınılmaz olarak yükselmesi buna imkân tanımadı. İngiliz plantasyon sahipleri açısından asıl sorun, ürün imal edip ihraç etmeye yö-

nelik pamuk ithalatının kısa sürede şeker ithalatına denk öneme kavuşmasıyla, Birleşik Krallık ekonomisinde ortaya çıkan hızlı çeşitlenmeydi. Daha 1820'lerin sonlarında, pamuklu malların İngiliz ihracatındaki payı yarıya ulaştı. İngiliz tekstil sanayisinin başkenti Manchester'ın Londra'daki siyasal nüfuzu Jamaika'nınkinden fazlaydı; Lancashire'ın ham pamuğunun gittikçe yükselen bir oranda sağlandığı ABD'nin Güney eyaletlerinde köle ticaretine ve köleliğin sürmesine kolayca göz yumabilirdi. Devlete 1833 Yasası'ndan sonra köle sahiplerini tazmin etmek için gerekli 15 milyon sterlin borcu verenin, pamuk tacirliğinden bankerliğe geçmiş Nathan Rothschild olması gelişmelere oldukça uygundu.[17] Nitekim köleleri özgürleştiren tasarının geçişinden hemen sonra Rothschild, Thomas Fowell Buxton'la akşam yemeği yedi.[18] Daha sonra oğulları Britanya'da Yahudileri özgürleştirmeye dönük kampanyada öncü bir rol oynayacak ve Kraliçe Victoria torunu Nathaniel'e Lordlar Kamarası üyeliği payesini verecekti.

Britanya 1815'te son derece eşitsiz bir toplumdu. Toprağa bağlı zenginlik ağırlıklı olarak soya dayalı aristokrasinin elinde toplanmıştı, üstelik *ancien régime* Fransası dahil çoğu Avrupa ülkesini aşacak düzeyde. Vergi sistemi alışılmamış ölçüde azalan oranlıydı; gelirler çoğunlukla tüketim vergilerinden sağlanırken, harcamalarda ordu, donanma, varlıklı makam sahipleri ve devlet tahvilleri en yüksek paya sahipti. Ancak 19. yüzyıl başlarındaki parlamento dışı akımların hiçbiri, kölelik karşıtlığı ve onu izleyen seçim reformu hareketi bile kurulu düzen için ciddi tehdit oluşturmadı. Bunun sebebi, Fransız denginin aksine, İngiliz hiyerarşisinin yelkenleri ne zaman suya indirmek gerektiğini bilmesiydi. Kölelik karşıtları Kraliçe Victoria'nın 1837'de tahta çıkışını reform için bir engel değil, fırsat olarak gördüler. Kampanyaya destek vermesi için baskı altına alınan genç hükümdarın bu görevi havale ettiği eşi, nikâhtan sadece üç ay sonra Köle Ticaretini Sona Erdirme ve Afrika'ya Uygarlık Getirme Derneği'nin bir toplantısında halka açık ilk konuşmasını yaptı. "Beni derinden üzen şey" dedi Prens Albert, "İngiltere'nin (hem Afrika'yı harabeye çeviren hem uygar Avrupa'ya en kara lekeyi süren) menfur insan kaçakçılığını ortadan kaldırmaya dönük hayırhah ve azimli uğraşlarının henüz tatminkâr bir sonuca varmamış olmasıdır. Ama bu yüce ülkenin esasen Hıristiyanlığın özüne ve doğamızın en halis duygularına böylesine aykırı bir duruma temelli son verinceye kadar çabalamaya ara vermeyeceğine samimiyetle inanıyorum."[19]

27.
Beşli Yönetimden Hegemonyaya

1790'larda başlayan kargaşa 1815'ten sonraki yıllarda denetim altına alındı. Aslında Fransa'daki şebekeli anarşi Napoléon döneminde yeni bir hiyerarşik düzenin dayatılmasıyla ehlileştirilmişti. Diğer Avrupa devletlerine yönelik Fransız devrimci tehdidi ise geri getirilmiş Fransız monarşisinin de aralarında yer aldığı beş büyük devletin kolektif gözetimi altında yeni "uyum"un benimsetilmesiyle nihayet alt edildi. Monarşi 19. yüzyıl boyunca dünyada baskın siyasal biçim olarak kaldı. Her bir Avrupa devletinde sadece soyla geçiş ilkesinin meşruiyeti geri getirilmedi; kozmopolit kraliyet elitinin yeni plütokratik elitle simbiyotik bir ilişkiye girdiği yeni bir sosyal katmanlaşma modeli de kuruldu. (Daha köklü ulusal aristokrasiler ikisini de nankörce küçümsedi.) "Restorasyon" bu anlamda eksik bir tanımdı ve en başta Fransa'daki Bourbonlar olmak üzere, *ancien régime*'e mutlak bir dönüşü sağlamaya çalışanlar pek tutunamadı.

Zaman geriye götürülemeyeceği gibi, ilerlemesinin önüne de geçilemezdi. Sanayi Devrimi hem gelir düzeyini yükseltti hem nüfusu artırdı. Kuzeybatı Avrupa kentleri tarihte ilk kez Doğu Asya kentlerini aşan büyüklüğe ulaştı. Yeni imalat teknolojilerinin daha randımanlı kumaş üretimi dışında yararlarının olduğu ortaya çıktı. Savaş da zırhlı gemilerle ve daha ölüm saçıcı toplarla sanayileşmeye başladı. Ulusal ekonomiler gittikçe büyük sanayi şirketlerinin nüfuzu altına girdi; bunların sahipleri ve yöneticileri, onlara finansman sağlayan bankerlerle birlikte, sonuçta eski rejimle bağlantılı olsa bile, yeni bir sosyal ve siyasal elit oluşturmaya yöneldi. 1900'e varıldığında, dünya haritası bir emperyal yapboz görünümündeydi; yeryüzü toprak (yüzde 58), nüfus (yüzde 57) ve ekonomik hasıla (yüzde 74) bakımından büyük oranda on bir Batı imparatorluğunun denetimindeydi.[1] ABD bile denizaşırı sömürgeler edindi.

Paul Revere'ın Lexington'a giderken, uğruna çılgınca at sürdüğü gelecek kesinlikle bu değildi. Kırmızı ceketliler kazanmıştı. Birinci Dünya Savaşı arifesinde, 45,6 milyon nüfuslu ve 310 bin kilometrekareye yakın yüzölçümlü bir krallık olan Büyük Britanya 375 milyonu aşkın kişiye ve yaklaşık 30 milyon kilometrekareye hükmetmekteydi. Bu uçsuz bucaksız imparatorluğun belki en ilginç yanı, çok az askerle savunulmasıydı. 1898'de Britanya'da 99 bin, Hindistan'da 75 bin ve imparatorluğun öbür kesimlerinde 41 bin niza-

mi asker vardı. Donanmanın mevcudu 100 bindi; Hint Ordusu ise 148 bin kişiden oluşuyordu. Hepsi toplam imparatorluk nüfusunun ancak küçük bir kusuratıydı. Memur sayısı da çok azdı. İngiliz yönetiminin sonuna doğru toplam nüfusu 400 milyonu aşan bir ülkede, Hint Mülki İdaresi'nin "sözleşmeli" memur sayısı 1858-1947 arasında nadiren 1.000'i geçti; 19. yüzyılın büyük bölümünde yaklaşık 900 düzeyinde kaldı. Bu cılız memur kadrosu sırf Hindistan'a özgü değildi. Afrika'daki yaklaşık 43 milyon nüfuslu on kusur sömürgedeki toplam idari elit tabaka 1.200 kişinin biraz üzerindeydi.[2] Peki, bu nasıl mümkün oldu? Dünya tarihindeki en büyük imparatorluk, nasıl aynı zamanda (Alman sosyalist Ferdinand Lassalle'ın 1862'de ortaya attığı aşağılayıcı ibareyle) bir gece bekçisi devleti olabildi?

V

Yuvarlak Masa Şövalyeleri

28.
Emperyal Bir Yaşam

John Buchan'ın *Otuz Dokuz Basamak* romanında, Siyah Taş adlı meşum bir örgüt, Britanya'nın "seferberlikte İngiliz Yurtiçi Filosu'nu mevzilendirme" planlarını çalmak için uğraşır. Buchan'ın yorulmak bilmez yurtsever kahramanı Richard Hannay ancak bir dizi cinayetten ve popüler kurmacada en ayrıntılı kovalamacaların birinden sonra, girişimi boşa çıkarır. Rudyard Kipling sonrası dönemde, 20. yüzyılın başlarındaki İngiliz emperyalizminin zihniyetini en iyi yansıtan yazar Buchan'dı.[1] Birçok eseri gibi, *Otuz Dokuz Basamak* da dünyayı ırk tiplerinin bir hiyerarşisi şeklinde yeniden düzenler. Kurnaz oldukları kadar güçlü de olan İskoçlar en üstte, onların ardından sırayla haşin Güney Afrikalılar, askeri yetenekleri yetersiz Amerikalılar, ortada cinsel kimlikleri şüpheli Almanlar, onların altında Yahudiler ve geri kalan hemen herkes en dipte yer alır.* Ancak Buchan'ın kurmaca eserlerinde hemen her zaman olduğu gibi, *Otuz Dokuz Basamak*'ta da asıl kahramanlar kişiler değil, şebekelerdir: Siyah Taş gibi gizli dernekler ve imparatorluğun hizmetinde eğreti karşı-casusluğu kendilerine iş edinmiş asilzade grupları. Romanda söz edilen grubu Rodezya'dan dönmüş bir İskoç, Amerikalı bir paralı asker ve toprak sahibi saf bir politikacı oluşturur.

Presbiteryen Özgür İskoçya Kilisesi'ne mensup bir papazın oğlu olarak 1875'te Perth'te doğan ve Kirkcaldy'de büyüyen Buchan, Birleşik Krallık ile Britanya İmparatorluğu'nun James Boswell döneminden beri hırslı İskoçlara sunduğu kariyer merdiveninde yükseldi. Glasgow'daki Hutcheson Lisesi'ni bitirdikten sonra, Oxford'a bağlı Brasenose College'ta burslu olarak antik Yunan ve Roma edebiyatı okudu. Sınıf birincisi oldu ve müstakbel başbakanları parlamento didişmelerine hazırlamayı sürdüren saygın münazara derneği Oxford Birliği'nin başkanlığına seçildi. 1901-1903 arasında, yani Boer Savaşı sırasında ve sonrasında Güney Afrika yüksek komiseri Lord Milner'ın siyasal işlerden sorumlu özel sekreteri olarak görev yaptı. 1907'de Westminster dükünün kuzeni Susan Grosvenor'la evlendi. Üretken bir yazar olmakla yetinmeyerek, hukuk öğrenimi gördü ve baroya kabul edildi. Thomas Nelson & Sons Yayınevi'nin ortakları arasına girdi, ayrıca bir süre *The Spectator* dergisinin editörlüğünü üstlendi. Sağlığının bozuk olmasından

* Richard Hannay karakterine temel oluşturduğu söylenen Edmund Ironside, "İrlandalılara, Yahudilere, Latinlere ve 'daha düşük ırklar'a, yani insanların çoğuna dönük özel nefreti malum" bir askerdi.

dolayı cephe hattına gönderilmediği Birinci Dünya Savaşı'nda yeni kurulan İstihbarat Dairesi'ni yönetti ve savaştan sonra Avam Kamarası'nda İskoç üniversitelerini temsilen bir Birlikçi milletvekili olarak sekiz yıl yer aldı. Bütün bu görevleri boyunca yorulmaksızın yazdı: Yılda ortalama bir gerilim romanının yanı sıra Büyük Savaş'ın çok ciltli bir tarihi. En yüksek mertebeye Elsfield Baronu Tweedsmuir olarak soyluluk unvanı aldığı ve Kanada genel valiliğine atandığı 1935'te ulaştı.[2]

Özetle, Buchan emperyal hiyerarşi basamaklarını tırmanarak akademik, sosyal, mesleki, siyasal ve ardından resmi açıdan yükseldi her ne kadar gözünü diktiği konum (Hindistan genel valiliği ya da en azından bir kabine bakanlığı) kadar yüksek olmasa da. Ancak kariyeri mensup olduğu şebekeden ayrı olarak anlaşılamaz: Milner'la ilişkilendirilen "Yuva" ya da "Yuvarlak Masa". Büyük ölçüde nüfuzlu Georgetown tarihçilerinden Carroll Quigley'nin* yazılarından dolayı, kötü nam salan tarihsel şebekelerden biri de buydu. Quigley'ye göre, "gizli bir dernek" olarak, "elli yılı aşkın bir süre [...] İngiliz emperyal ve dış politikasının belirlenip hayata geçirilmesini sağlayan en önemli güçlerden biri" olmuştu.[3] Hedefi "dünyayı ve en başta da İngilizce konuşulan bütün dünyayı Britanya etrafındaki federal bir yapıda birleştirmek"ti ve yöntemleri "perde arkasından siyasal ve ekonomik nüfuz kurmak, gazete, eğitim ve propaganda kuruluşlarını kontrol altına almak" şeklindeydi.[4] Quigley 1940'ların sonlarında, Yuvarlak Masa'nın "varlığını oldukça başarılı biçimde gizleyebildiğini ve iktidarda görünmekten ziyade gerçeği elinde tutmakla yetinen en etkili üyelerinden birçoğunun İngiliz tarihini en sıkı araştıranlarca dahi bilinmediğini" kabul etti. Ancak şu saptama da ona aitti:

> 1895 Jameson Baskını'nı düzenledi; 1899-1902 Boer Savaşı'na yol açtı; halen kontrolünde olan Rhodes Vakfı'nı kurdu; 1906-1910'da Güney Afrika Birliği'ni yarattı; 1908'de Güney Afrika dergisi *The State*'i çıkardı; grubun sözcülüğünü sürdüren *The Round Table* dergisini 1910'da kurdu; Oxford'a bağlı All Souls College, Balliol College ve New College'ta bir kuşağı aşkın bir süre en etkili güç oldu; *The Times*'ı 1919-1922 dönemi hariç, elli yıldan fazla kontrol etti; 1908-1918 döneminde "İngiliz Uluslar Topluluğu" tasarısını ve adını yaygınlaştırdı; Lloyd George'un 1917-1919'da savaşı yönetme tarzını belirledi ve 1919 Barış Konferansı'ndaki İngiliz heyetine hükmetti; Milletler Cemiyeti ile manda sisteminin oluşturulup yönetilmesinde epeyce rol oynadı; hâlâ kontrolünde olan Kraliyet Uluslararası İlişkiler Enstitüsü'nü 1919'da kurdu; 1917-1945 döneminde İrlanda, Filistin ve Hindistan konusundaki İngiliz politikasını belireyen başlıca güçler arasında yer

* Quigley'nin 1941'den 1972'ye kadar öğretim üyeliği yaptığı Georgetown Dışişleri Okulu'ndaki "uygarlıkların gelişimi" dersi çok revaçtaydı. (Öğrencilerinden biri genç Bill Clinton'dı.) Milner'ın şebekesine kafayı niçin taktığı pek açık değildir. Ancak Boston-İrlandalı geçmişinin İngiliz emperyalizmine içgüdüsel bir nefreti aşıladığı hiç kuşkusuzdur.

aldı; 1920-1940 döneminde Almanya'yı yatıştırma politikasında çok önemli bir etkisi oldu; Boer Savaşı'ndan beri İngiliz emperyal ve dış politikasının tarihi üzerinde kapsam, kaynak ve yazım açısından çok önemli ölçüde sağladığı kontrolü hâlâ sürdürüyor.[5]

Bu ilginç iddiaların doğruluk düzeyi ne olursa olsun, sonuncusunun artık geçerli olmadığı kesindir. Dolayısıyla komplo teorisyenleri Quigley'nin ithamlarını tekrarlamayı hiç kuşkusuz sürdürecek olsalar bile, akademisyenlerin Yuvarlak Masa üzerine açıkça ve tarafsızlıkla yazmaları mümkündür.

29.
İmparatorluk

Yuvarlak Masa'nın dünyayı yönettiği doğru değilse bile dünyanın epeyce bir kısmını çok az sayıda İngiliz memurun yönettiği yadsınamaz bir gerçekti. Bir daha soralım. Bu nasıl mümkün oldu?

Sorunun cevabı kısmen İngilizlerin mevcut yerel yönetim yapılarını imparatorluk düzeniyle bütünleştirmesinde yatar. Örneğin, Tanganika'da, Sir Donald Cameron "köylüyü [...] muhtara, muhtarı şef yardımcısına, şef yardımcısını şefe ve şefi bölge müdürüne" bağlayan halkaları pekiştirmeye çalıştı. Batı Afrika'da Lord Kimberley "eğitimli yerli"lerle "bir bütün olarak ilişkiye girmemeyi" daha uygun buldu. "Sadece soya dayalı şefleri muhatap alacağım." George Lloyd Mısır'da soyluluk unvanının yeni eklendiği yüksek komiserlik görevine başlamadan önce, "Bütün Şarklılar bir lordu daha çok takdir eder" diye vurgulamıştı. Britanya'nın Batı Afrika'daki imparatorluğunun mimarı Frederick Lugard'a göre, imparatorluğun bütün amacı "değişen bir dünyada geleneksel iktidarları toplumsal güvenliğin bir kalesi olarak korumaktı. [...] Asıl önemli kategori statüydü."[1] Lugard'ın geliştirdiği "dolaylı yönetim" teorisi, yerel yönetimi tamamen mevcut elitlere devrederek ve sadece merkezi otoritenin temel unsurlarını (özellikle kese ağzını) elde tutarak, İngiliz egemenliğinin asgari maliyetle sağlanabileceğini öngörmekteydi. *The Dual Mandate in British Tropical Africa* (1922; "İngiliz Tropikal Afrikasında İkili Yetki") kitabında, dolaylı yönetimi "halkın göreneksel kurumlarını yerel yönetimin aracıları olarak sistematik biçimde kullanma" şeklinde tanımladı.[2] İngilizler bu geleneksel statü hiyerarşilerinin üstüne kendi emperyal meta-hiyerarşilerini eklediler. Hindistan'da protokol 1881'de en az yetmiş yedi rütbeyi kapsayan "öncelik yetkisi"ne sıkı sıkıya bağlıydı. İmparatorluk genelinde resmi görevlilerin göz diktiği Aziz Michael ve Aziz George Nişanı, mertebelerinin İngilizce kısaltmalarına kelime oyunlarıyla "tanrısal paye" yakıştırılacak kadar değerli sayılırdı. Lord Curzon'a göre, "bütün dünyada İngilizce konuşan toplulukta unvana ve önceliğe dönük doymak bilmez bir iştah" vardı. Şeritlerin ve madalyaların neredeyse aynı ölçüde arzulanması nedeniyle, nişanları da ekleyebilirdi. Bütün dünyevi başarısına karşın, bu tür "çınçın"larının azlığı John Buchan için azap kaynağıydı.

Gelgelelim, Britanya İmparatorluğu sırf hiyerarşiye, hele sırf züppeliğe dayanarak, çok geniş sınırlara ulaşamayacağı gibi, çok uzun süre ayakta

da kalamazdı. Devrimci şebekeler 19. yüzyılda uçup gitmedi. Aksine, Karl Marx'ın ortaya attığı doktrinin aydınlar ve işçiler arasında yayılmasıyla birlikte, modern çağın en büyük şebekelerinden biri, sosyalist şebeke doğdu. Anarşizmden feminizme ve radikal milliyetçiliğe kadar uzanan diğer devrimci akımlar da 19. yüzyılın sonlarında serpildi. Ancak çağın hiyerarşik yapıları (imparatorluklar ve ulus-devletler) bu şebekelere, terörizme başvurduklarında bile, gayet kolayca hükmettiler. Bunun sebebi Sanayi Devrimi'yle yaratılan yeni iletişim teknolojilerinin (demiryolu, buharlı gemi, telgraf ve daha sonra telefon, ayrıca ulusal posta hizmetleri ve gazeteler) sanayi ekonomilerinde çoğalan işçi örgütü biçimlerini birleştirmeyi başaran sosyalistlerinkinden çok daha büyük şebekeler yaratmakla kalmayarak,[3] bunları merkezi kontrole yatkın hale getirmeleriydi.

Buhar enerjisi ve elektrik kabloları haliyle iletişimi hızlandırdı. Yelkenli döneminde Atlantik'i aşmak dört ila altı haftayı alırken, buharlı gemilerin devreye girişiyle bu süre 1830'ların ortalarında iki haftaya, 1880'lerde sadece on güne indi. İngiltere'den Cape Town'a 1850'lerde kırk iki günde gidilirken, 1890'larda on dokuz günde varılabilir hale geldi. Dahası, buharlı gemilerin hızıyla birlikte büyüklüğü de arttı; aynı dönemde ortalama brüt tonaj yaklaşık ikiye katlandı. Böylece metropolden imparatorluğun çeşitli kesimlerine ulaşmanın süresi kısaldığı gibi ulaşım maliyeti de çok düştü. New York'tan Liverpool'a bir kile buğday sevk etmenin gideri 1830-1880 arasında yarıya, 1880-1914 arasında dörtte bire indi. Telgraf daha da büyük mucizeleri gerçekleştirdi. 1866'dan sonra Atlantik'in öbür yakasına dakikada sekiz kelimelik hızla haber iletmek mümkündü.

Merkezileşmeye dönük kontrol eğilimi, o kadar da belirgin değildi. İngiliz demiryolu şebekesi 1826'dan sonra asgari devlet müdahalesiyle inşa edilmişti; imparatorluğun her yanındaki demiryolları da özel şirketlerce kurulmakla birlikte, kâr payı ödemelerini fiilen garanti altına alacak cömert devlet yardımlarına başvuruldu. Hindistan'da Bombay'ı 34 kilometre ötedeki Thane'ye bağlayan ilk hat resmen 1853'te açıldı; elli yıldan az bir sürede yaklaşık 40 bin kilometrelik hat döşendi. Bu şebeke ta başından itibaren ekonomik olduğu kadar da stratejik amaçlıydı. Hindistan'da 1857'de yerli askerlerin başkaldırısıyla başlayan isyanı bastırmada belirleyici bir rol oynayacak kadar gelişkin telgraf şebekesi için de aynı şey geçerliydi. (Bir isyancı idam sehpasına götürülürken, telgrafı "beni boğan lanetli tel" olarak nitelendirmişti.) Ancak iletişimi merkezileştirmedeki can alıcı atılım, dayanıklı denizaltı kablolarının döşenmesi oldu. Bunu bir imparatorluk ürününün, Malaya'dan getirilen gütaperka adlı bir kauçuk türünün mümkün kılması anlamlıydı; 1851'de döşenen ilk Manş kablosunu, on beş yıl sonra ilk transatlantik kablo izledi. Atlantik'e ilk başarılı telgraf hattının döşenme-

siyle, yeni bir çağın başladığı apaçıktı. İrlanda'dan Newfoundland'a uzanan kablo, hangi devletin telgraf çağına damga vurmaya yakın olduğunu gözler önüne serdi. 1880'e varıldığında, dünya okyanuslarında Britanya'yı Hindistan, Kanada, Afrika ve Avustralya'ya bağlayan toplam 156.109 kilometrelik kablo mevcuttu. Bombay'dan Londra'ya bir mesaj kelime başına dört şilinlik maliyetle dakikalar içinde gönderilebilirdi artık. Yeni teknolojinin öncülerinden Charles Bright'ın ifadesiyle, telgraf "dünyanın elektrik sinir sistemi"ydi. Tanınmış bir imparatorluk yorumcusuna göre, küresel iletişimdeki Victoria devrimi "mesafenin imha" edilmesini sağladı. Uzaktan imhayı da mümkün kıldı. "Zamanın kendisi telgrafla tarih sahnesinden siliniyor" diye bildirdi *Daily Telegraph*.[4] Emperyal dünya düzenine kafa tutmaya cüret eden asilerin başına gelen şey de buydu.

Ne var ki, 19. yüzyılın ikinci yarısında hızla büyüyen küresel kablo şebeke, stratejik avantajlarına karşın, büyük ölçüde mülkiyet altında kaldı. Transatlantik telgraf düşünü gerçekleştiren kişi Kraliçe Victoria değil, risk almayı seven John Plender adlı bir İskoç'tu. Leven yöresinde doğan Plender, ilk servetini Glasgow ve Manchester'da pamuk ticaretinden elde etti; denizin öbür yakasından sürekli haber bekleyen bir tacir olmak, onu önce English and Irish Magnetic Telegraph Company'ye, ardından Atlantic Telegraph Company'ye yatırım yapmaya yöneltti. İkinci yatırım 1858'de büyük zahmetle döşenen kablonun (voltajı üç kattan fazla artırarak iletimi daha pürüzsüz hale getirmeye çalışan ehliyetsiz "baş elektrisyen" yüzünden) havaya uçmasıyla tatsız sonuçlandı. Plender 1865'te Atlantic Telegraph Company'yi yeni kurulan Telegraph Construction and Maintenance Company'yle birleştirerek bir denemeye daha girişti. Atlantik'in yarısına varılmışken, daha iyi yalıtımlı ama çok daha ağır kablonun kopup okyanus tabanına gömülmesiyle ikinci bir felaket yaşadı. Bundan yılmayarak, ortağı olan İngiliz demiryolu mühendisi Daniel Gooch'la birlikte, Anglo-American Telegraph Company Ltd. adıyla yeni bir şirket kurdu. Üçüncü girişim başarıya ulaştı. Dönemin en büyük buharlı gemisi *Great Eastern*'dan kablonun döşenmesine bizzat nezaret eden Gooch, Newfoundland'in Heart's Content kasabasına ulaştıklarında, müretteatla birlikte yaşadıkları coşkuyu şöyle anlattı:

> Hayatımda gördüğüm [...] en çılgınca heyecan ortalığı sardı. Herkes sevinçten deliye dönmüş gibi, suya atlıyor ve sesini Washington'a duyurmak istercesine bağırıyordu. Kablo karaya değer değmez, sahilden bir işaret verildi ve limandaki bütün gemiler selam atışı yaptı. Kaç topun ateşlendiğini bilmiyorum ama gümbürtü muazzamdı ve duman çok geçmeden gemileri örttü. Top seslerinin koy etrafındaki tepelerde yankılanışı çok görkemliydi. [...] [Kablo] şimdi telgrafhane olarak kullanılan [...] ahşap kulübeye varınca, [...] başka bir heyecan sahnesi yaşandı. Ekibin gediklileri kablonun ucuna yenilebilirmiş gibi bakıyorlardı; bir adam düpedüz kabloyu ağzına koyup emdi.[5]

İki gün sonra, Gooch ekipten bazılarını *Times*'ın başarıyı kutlayan başyazısının telgrafla çekilmiş metnini okurken gördü. "İçlerinden biri diğerine, 'Bak, Bill, soyumuz bizi hayırla anacak' dedi. 'Evet, öyle' karşılığını veren Bill kasılarak doğrulduğunda, boyu en az beş santim uzamış gibiydi."[6]

İngiliz hükümeti 1868'de ülke içindeki telgraf şebekesini devletleştirirken, transatlantik kablolarda aynı yola gitmedi. Pender hiç zaman kaybetmedi. 1869'da Falmouth, Gibraltar and Malta Telegraph Company, British-Indian Submarine Telegraph Company ve China Submarine Telegraph Company'yi kurdu. Londra birkaç yıl içinde Malta, İskenderiye, Bombay, Singapur ve Hong Kong'a telgrafla bağlandı. Başka iki Pender şirketi 1872'ye doğru Bombay'ı Singapur üzerinden Adelaide'e bağladı. Hızla büyüyen kablo imparatorluğunun ana brimlerini Eastern Telegraph Company çatısı altından birleştiren Pender, Lizbon'u 1874'te Brezilya'daki Pernambuco'ya bağlayarak ve 1880'lerde erişim alanını Afrika'ya uzatarak, amansızca yayılmayı sürdürdü. Kurduğu toplam otuz iki telgraf şirketinin çoğu sonunda Eastern Telegraph Company'ye bağlı kuruluşlar haline geldi. Pender 1896'da öldüğünde, küresel telgraf sisteminin üçte biri şirketlerinin kontrolündeydi (Resim 15).

Mucitler deneyler yürüttüler. İşadamları yatırımlara girişip rekabet ettiler. Devletler stratejik ilgi gösterdiler. 1865'te kurulan Uluslararası Telgrafçılık Birliği gibi uluslararası kuruluşlar, düzeni ya da en azından uyumu sağladılar.[7] Ama sonuçta ortaya çıkan şey, uluslararası telgrafçılıkta özel bir düopoldü. ABD şirketi Western Union 1910'da Anglo-American'ı aldıktan sonra transatlantik trafiğini, Eastern Telegraph ise geri kalan dünya trafiğini kontrol altına aldı. Bütün sistemin mihrak noktası Londra'ydı; ama İngiliz hükümeti Hindistan'ın raca devletlerini doğrudan yönetme gereğini nasıl duymadıysa, şebekeye doğrudan sahip olma gereğini de duymadı. Liberal ve daha sonra 1860'lardan itibaren Liberal Birlikçi milletvekili olan ve soyluluk payeleri alan Pender'a, Trollope'un *The Way We Live Now* ("Şimdiki Yaşam Tarzımız") adlı romanında çok iğneleyici bir dille anlatılan statü takıntılı İngiliz siyasal elitinin tam anlamıyla bütünleşmiş bir mensubu olarak güvenilebilirdi.

Pender'ın cesur girişimciliğinden küresel bir telgraf şebekesinin oluşturulmasına varan olaylar dizisi 19. yüzyıl emperyalizminin özelliğiydi. Biraz benzer bir süreç, okyanus kablo şebekesinin onsuz teknik bakımdan imkânsız olacağı gütaperkanın kaynağı Malaya kauçuk plantasyonlarının ortaya çıkışını sağladı. İnatçı bir denizaşırı maceraperest olan Henry Wickham, ticaret ve plantasyon işinde başarısızlığa uğradıktan sonra, Brezilya'dan kauçuk ağacı *Hevea brasiliensis*'in tohumlarını edinip Londra'ya gönderdi. Uğraşları Kraliyet Coğrafya Derneği sekreteri Sir Clements Markham tarafından desteklendi; asıl

araştırma ve geliştirme çalışması (Charles Darwin'in dostu Joseph Hooker'ın müdür olduğu) Kew Kraliyet Botanik Bahçeleri ile Seylan ve Singapur'daki denklerinde yürütüldü. Son olarak, Güneydoğu Asya'da, özellikle Malaya Eyaletleri'nde büyük ölçekli plantasyonlara yatırım özel sermayeye bırakıldı. Malaya sömürge yetkilileri ancak Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki hızlı fiyat düşüşü üzerine devreye girdi.[8]

Britanya İmparatorluğu'nun büyük çaplı ve dayanıklı olmasının kilit sebeplerinden biri, merkezi otoritenin nispeten hafif dokunuşuydu. Dayandığı teorinin (tıpkı John Buchan gibi, Victoria dönemi ırk teorisyenlerinin insanları zekâ düzeylerine göre sıralayışında görüleceği üzere) hiyerarşik olmasına karşın, pratiği yerel yöneticilere ve özel şebekelere epeyce geniş yetki devri yönündeydi. Napoléon'un kısa ömürlü Avrupa imparatorluğunun aksine, Britanya İmparatorluğu her işe karışan bir deha tarafından değil, görünüşteki rahat üstünlüğü yerel ajanlar ile yerli işbirlikçilerinin pek dile getirilmemiş uğraşlarına dayanan bir kibar amatörler kulübü tarafından yönetildi. İngiliz yayılmasının finanstan[9] misyonerlik çalışmalarına kadar hemen her yönü böyle çekip çevrildi.[10] "Genel merkez" Londra'daydı ama "yerlileşme" belirtileri göstermediği sürece, "sahadaki adam" hatırı sayılır özerkliğe sahipti. Bazı durumlarda, İngiliz nüfuzu neredeyse bir merkezi yönlendirme olmadan yayıldı. Tipik bir örnek dolaylı emperyalizmin kural olduğu Latin Amerika'da izlemeye dayalı ilköğretim sisteminin yayılışıydı. Joseph Lancaster ile Andrew Bell'in İngiltere'de ve İngiliz Hindistanı'nda uygulanmak üzere geliştirdiği bu sistem, 19. yüzyılda Londra'da örneklerini gören İspanyol asıllı Amerikalı politikacıların yanı sıra, Britanya ve Yurtdışı Okul Derneği, Britanya ve Yurtdışı Kitabı Mukaddes Derneği, İspanyol kuruluşu Ülke Dostlarının Kraliyet Ekonomi Derneği'nin gezgin temsilcisi James Thomson tarafından Güney Amerika'ya götürüldü.[11]

Ancak 19. yüzyıl sonlarının ekonomik yönelimi açıkça ölçeğe göre artan getiriye dönüktü. Hemen her sanayi sektöründe yoğunlaşma yönünde bariz bir eğilim vardı. Firma sayısı azalırken, bir avuç firma olağanüstü büyüdü. Rothschildlerin bankacılık ortaklığı gibi dikkate değer birkaç istisna dışında, en büyük firmalar kurucu ailelerin elinden ve yönetiminden çıktı. Sanayi dünyasının genelinde olduğu gibi, Clyde Nehri'nin iki yakasında da anonim şirketler büyük ölçekli işletmenin başat biçimi haline geldi.[12] ABD'de bir sanayi Bonaparte'ı konumuna yükselen İskoç göçmeni Andrew Carnegie'nin aynı adlı çelik şirketi Amerikan yaldızlı çağının devlerinden biriydi. 1889'da yayımlanan bir makalesinde, "rekabet yasası uğruna toplumun ödediği bedel"i şöyle açıkladı:

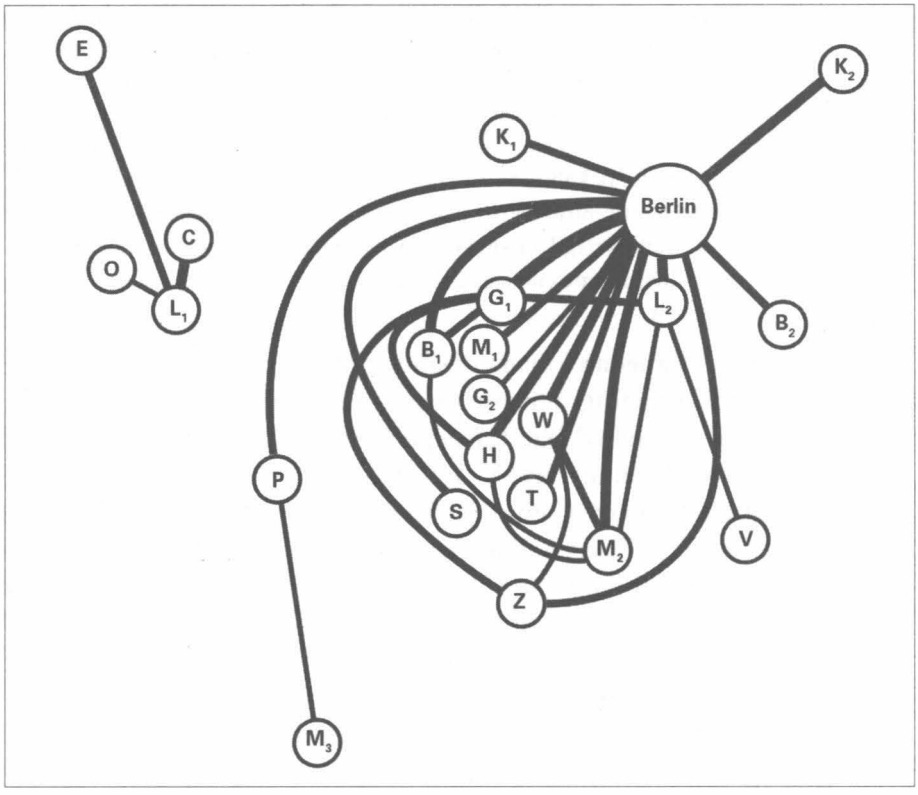
> Ucuz konfor ve lüks eşyalar için ödenen bedel kadar [...] büyüktür; ama bu yasanın avantajları daha da büyüktür, çünkü peşinden daha iyi yaşam şartlarını

> getiren bu mükemmel maddi kalkınmayı ona borçluyuz. Yasa yararlı olsun ya da olmasın, insanların şartlarındaki değişim için söylediğimizi tekrarlamalıyız. [...] Hayatımızdadır; ondan kaçınamayız; yerine konulacak bir şey bulunabilmiş değildir; birey için bazen zor olsa da soy için en iyisidir, çünkü her alanda en uygun olanın ayakta kalmasını sağlar. Dolayısıyla ayak uydurmamız gereken şartlar olarak kabullenir ve hoş karşılarız; ortamdaki büyük eşitsizlik, iş, sanayi ve ticaretin birkaç kişinin elinde toplanması ve aralarındaki rekabet yasası sadece yararlı değil, soyun gelecekteki ilerleyişi açısından zorunludur. [...] Soyun iyiliğinin öne çıkarıldığı bir durum [...] kaçınılmaz olarak azınlığa zenginlik getirir.[13]

Ama Carnegie bir hanedan kurma peşinde değildi; nitekim mirasa dayalı zenginlikten hoşlanmadığı için servetinin neredeyse tamamını dağıttı. 1892'deki bir birleşmeden doğan Carnegie Steel Company dokuz yıl sonra, (tekelci olmamakla birlikte) büyük çaplı United States Steel Corporation'ın bünyesine katıldı. Sermaye yoğunlaşması telgraf ve çelik alanlarıyla sınırlı kalmadı. Uluslararası finansal sistem ölçekten yoksun bir şebekeyi andıracak şekilde büyüdü; çok büyük miktarda finansal zenginliğin toplandığı birkaç finansal kurum arasında Londra *primus inter pares* ("eşitlerin birincisi") konumuna yükseldi.[14] Aynı şey habercilik için de geçerliydi. İlk bakışta, dünya sayısız yerel gazeteyle dolmuş gibiydi; oysa daha yakından incelenince, ulusal ve uluslararası haber akışına, bültenleri gazetelerin büyük çoğunluğunca dosdoğru basılan üç Avrupa haber ajansından (Reuters, Havas ve Wolff's Telegraphisches Bureau) oluşan bir kartelin hükmettiği besbelliydi.[15]

19. yüzyılın sonlarına doğru, akademik dünya bile merkezileşme belirtileri gösterdi. Bilim Devrimi'nin gevşek uluslararası şebekesi, Alman üniversitelerinin önemindeki çarpıcı artışla dönüşüme uğradı.[16] Alman eğitim sistemi, hiyerarşik yapısının katılığıyla Prusya ordusunu taklit ediyor gibiydi. *Gymnasium* olarak anılan elit liselerde oğlanların sınıftaki oturma düzeni akademik sıralamadaki yerlerine göreydi.[17] Göttingen, Heidelberg, Jena, Marburg, Tübingen gibi büyük üniversitelerde, profesörler yüksek lisans öğrencilerine karşı birer despot kesildiler. Klasik edebiyattan organik kimyaya kadar uzanan alanlarda yayımlanan araştırmaların artan niteliği ve niceliği açısından, sistem işler haldeydi. Alman İmparatorluğu denizaşırı toprakların yüzölçümü bakımından İngiliz denginin gerisinde kalmakla birlikte, bilimde ve ardından sanayide öne geçti.

İngiliz elitleri nispeten açıktı. Aristokratlar demiryollarına yatırım yaptılar, banka yönetim kurullarına katıldılar, oğullarını Yahudi ya da Amerikalı "sonradan görme"lerle evlendirdiler. Alman İmparatorluğu'ndaki yaşamın tezat oluşturan bir özelliği, ekonomik modernliğin sanayi öncesi bir sosyal

19. On dokuzuncu yüzyılın bilimsel uğraş şebekeleri ve Alınan üniversitelerinin üstünlüğü. Diyagram yüzyılın önde gelen bilimcilerinin çalıştıkları yerlere dayanmaktadır.

B_1 Bonn, B_2 Breslau, C Cambridge, E Edinburgh, G_1 Göttingen, G_2 Giessen, H Heidelberg, K_1 Kiel, K_2 Königsberg, L_1 Londra, L_2 Leipzig, M_1 Marburg, M_2 Münih, M_3 Montpelier, O Oxford, P Paris, S Strasbourg, T Tübingen, V Viyana, W Würzburg, Z Zürih.

yapıya yamanmış gibi görünmesiydi; dizginler hâlâ Prusyalı *Junker* sınıfının elinde gibiydi. Orta ve Doğu Avrupa'nın 19. yüzyıldaki kırsal topluluklarına ilişkin araştırmalar, Avrupa nüfusunun çok büyük bir oranının 1850'de bile modernlikten uzak olduğunu hatırlatır bize. Doğuya doğru gidildikçe, köhnelik daha belirgindi. *Reich* dışındaki Alman toplulukları, Londralıların ancak Grimm Kardeşler'in peri masallarında karşılaşabilecekleri bir dünyadaydı.* Avusturya'nın Gail Vadisi'nde 16. yüzyıldan kalma "yapısal endogami" kalıpları evlilik kararlarını ve soyağacını belirler nitelikteydi.[18] Rusya'nın Baltık

* Jacob ve Wilhelm Grimm'in çocuklara yönelik geleneksel Alman hikâyelerinden oluşan 1812 derlemesi *Kinderund Hausmärchen* 19. yüzyılın en başarılı yayınlarından biri oldu. Marburg'da tanınmış hukukçu Karl von Savigny'den ders alan kardeşlerin folklor uzmanlığı ciddi düzeydeydi. Romantizm, liberalizm ve milliyetçiliği birleştirmek mensup oldukları kuşağın tipik özelliğiydi. Nitekim Jacob 1848 Devrimleri sırasında Ulusal Meclis'e seçildi.

eyaleti Livonya'daki Pinkenhof malikânesinde, çok sayıda aile ahşap çiftlik evlerinde birlikte yaşar ve belirlenmiş bir reis tarlalardaki çalışma düzenine yer verirdi.[19] Ancak işin gerçeği şu ki, çoğu Alman'ın 1871'de Reich'ın kuruluşuyla tanıştığı sanayileşme ve demokratikleşme eski düzene temel güçlükler çıkardı. Theodor Fontane'nin 1899'da yayımlanan *Der Stechlin* adlı romanında, Globsow'daki yerel cam fabrikası Brandenburg'un eski kırsal düzeninin yakındaki çöküşünü simgeler. Yaşlı Junker Dubslav von Stechlin şöyle hayıflanır:

> [İmal ettikleri imbikleri] diğer fabrikalara gönderiyor ve hemen şu yeşil balonlarla her türlü iğrenç şeyi imbikten geçirmeye koyuluyorlar: Hidroklorik asit, sülfürik asit, tüten nitrik asit. [...] Her damla ister keten, ister kumaş, isterse deri olsun, değdiği her şeyi yakarak bir delik açıyor; her şey yanıp kavruluyor. Ve de Globsowlu hemşerilerimin bir rol oynadıklarını ve büyük genel dünya yangınında [*Generalweltanbrennung*] gerekli aletleri oldukça keyifle sağladıklarını düşünmek, ah, *meine Herren* [beyler], bana acı veriyor.[20]

Aileleri kuşaklar boyunca[21] yerel iktidar yapılarına hükmetmiş seçkinlerin şebekeleri sadece yeni ulusal siyasal partilerin değil, ulusal, bölgesel ve yerel düzeyde gittikçe büyüyen bürokrasilerin sürekli saldırılarına maruz kaldılar. İdeal Töton profesörü tipi olarak sivrilme uğraşı asabi bozukluğa yol açan büyük sosyolog Max Weber, bu atılımı siyasal sürecin rasyonelleşmesi ve dünyanın "büyüden sıyrılması" olarak gördü. Ama geleneksel şebekelerden gittikçe yoksun kalan bir siyasal ortamda demagogların kullanabileceği gücü de fark etti.

30.
Taiping

Avrupa imparatorlukları karada ve denizin dibinde demir, çelik ve kauçuk şebekelerini genişletirlerken, Doğu dünyasının (başta Osmanlı ve Qing olmak üzere) ayakta kalmış emperyal hanedanları, onların yolunu nereye kadar izlemek gerektiği ikilemiyle boğuştular. Qing İmparatorluğu'ndaki iktidar yapısı, Batı imparatorluklarının yapısından çok farklıydı. Yüzyıllarca olduğu gibi, yerel yönetime hâlâ akrabalık şebekeleri hâkimdi.[1] Ancak 11. Bölüm'de gördüğümüz üzere, imparatorluk memurları liyakate ve rekabete dayalı bir sınav temelinde seçilmekteydi; bunun getirdiği sonuç, memurları her şeyden önemli imparator dışındaki bağlılıklarından koparmaktı.[2]

Qing dönemindeki Çin'in "kariyerleri hiyerarşik bir düzen çerçevesinde itibar, nüfuz, değişkenlik ve güvenliğe göre ölçülen kişiler"in yönettiği bir "bürokratik monarşi" olarak nitelendirilmesinde haklılık payı vardır.[3] Birbirini izleyen her hanedanın kâbusu eyaletlerde belirli aralıklarla çıkan şebeke güdümlü ayaklanmaydı. Nitekim Konfüçyüsçü memurlar arasında, bulanık bir "Beyaz Nilüfer Topluluğu"ndan, köklerini MS 402'deki meşhur keşiş Huiyuan'a dayandıran Budistlerden gelecek yeni bir tehdidi hep akılda tutma yönünde bir gelenek vardı. Her türlü aykırılığı Beyaz Nilüfer öğretileri, "sapkın öğretiler" (*xiejiao*) ya da "Hıristiyanlık" (*tianzhujiao*) olarak nitelendirme eğilimi Yuan, Ming ve Qing dönemleri boyunca sürmüştü.[4] Devrimci Fransa'yı 1789'da nasıl bir "büyük korku" sardıysa, Çin'i de yirmi yıl önce bir "ruh çalma" paniği sardı. Köylüler sadece dilencileri ve gezgin keşişleri değil, memurları ve hatta imparatoru büyülü bir yolla insan ruhunu ele geçirmekle suçlar hale geldiler.[5] İmparator Qianlong paniği lehine çevirmeyi başararak, imparatorluk bürokrasisi üzerindeki otoritesini yeniden sağladı. Ancak ruh çalma cinneti sistemdeki vahim bir zaafı açığa çıkardı: Bürokratik kapasitenin Avrupa standartlarına göre yetersiz ve meşruiyetinin tartışmaya açık oluşu. Sistem 19. yüzyılda Qing egemenliğini kuzeye ve batıya doğru, Ming ve önceki hanedanların esas tarihsel topraklarının çok ötesine genişletecek kadar güçlüydü.[6] Ama Avrupalıların ve özellikle İngilizlerin 1840'larda başlayan sızmalarına karşı koyamayacak kadar zayıftı. Beyaz Nilüfer ve ruh çalma olaylarını tamamen gölgede bırakan bir iç krizi, Taiping Ayaklanması'nı atlatmaya ise gücü zar zor yetti.

Daha önce gördüğümüz üzere, Avrupa 19. yüzyılda nispeten barış içindeydi. Çin öyle değildi. Qing İmparatorluğu'nu 1850-1865 arasında saran iç savaş her açıdan 19. yüzyılın en büyük çatışmasıydı; 20 ila 70 milyon kişinin ölümüne doğrudan ya da dolaylı yol açarak, Çin nüfusunun yaklaşık onda birini yok etti. Paraguay, Arjantin, Brezilya ve Uruguay arasındaki Üçlü İttifak Savaşı'ndan (1864-1870) ve Amerikan İç Savaşı'ndan (1861-1865), yani sırasıyla yüzyılın ikinci ve üçüncü büyük çatışmasından daha yıkıcıydı. Yüzlerce Çin kenti harabeye döndü. Sivillere yönelik katliam ve esirleri topluca idam etme olağanlaştı. Muharebelerin hemen ardından salgınlar (özellikle kolera) ve kıtlıklar baş gösterdi. Şebekeler tarihi açısından Taiping üç açıdan önemlidir. Birincisi, ayaklanma ilk başta sadece marjinal gruplara çekici gelen bir kültten doğmakla birlikte, Han ağırlıklı Çin'in iç kısmında geniş alanlara hızla yayıldı. İkincisi, dış (yine çoğunlukla İngiliz kaynaklı) etkiler hem çatışmaya zemin hazırladı hem daha sonra asilerin yenilgiye uğratılmasını sağladı. Üçüncüsü, iç savaşın yıkıcı etkisi Çin'den tam bir kaçışa yol açtı; aynı dönemde Avrupa'nın yoksul kesimlerinden nüfus akışına yakın çapta bir göçtü bu. Avrupa'dan göç de ABD ve başka bölgelerde şiddete daha az dönük ama bazı bakımlardan daha önemli popülist isyanları tetikledi. Artan bağlantılılığın öngörülmemiş sonuçları işte böyleydi.

Taiping Ayaklanması Qing başkentinin epey güneyine düşen Guangxi eyaletinde 1851'in ilk aylarında başladı ve on bin kişilik bir isyancı kuvvet Jintian (şimdiki Guiping) kasabasında hükümet birliklerini bozguna uğrattı. Taiping ordusunun yaklaşık dörtte birini oluşturan Zhuang etnik azınlığı önceleri kilit bir rol oynadı. Guangxi'den çıkan isyancılar Nanjing'e akın etti; kendine "Göksel Kral" sıfatını yakıştıran Hong Xiuquan burayı başkent edindi. 1853'e doğru Yangzi Vadisi'nin tamamı isyancıların denetimine girdi. Hareketin önderleri dışlanmış kişilerdi. Hong bir Han alt grubu olan ve Güney Çin'in düşük verimli arazilerini ekip biçen Hakka ("Misafirler") topluluğuna mensuptu. Eyalet memurluk sınavına dört kez girip kazanamamıştı. Yang Xiuqing ise Guangxili bir odun tüccarıydı.

Taiping hikâyesini İmparator Xian Feng (hd 1850-1861) ile Dul İmparatoriçe Cixi'de (1835-1908) timsalleşen yabancı bir hanedana karşı halk isyanı olarak anlatmak. Saçlarını önden kazıtıp arkada bir örgü bırakma şeklinde Mançu geleneğine uymamalarından dolayı, Taiping isyancılarına "Uzun Saçlılar" (*Chángmáo*) adı takıldı. Nanjing'i karargâh seçmelerinin sebebi geçmişte Ming başkenti olmasıydı. Amaçları bazı bakımlardan devrimci sayılırdı; talepleri arasında "ortak mülkiyet" ve kadınlara eşitlik (ayak bağlamanın kaldırılması dahil) vardı. Ancak aynı dönemde dış etkilerin devreye girip Qing egemenliğini zayıflatmamış olması halinde, Taiping hareketinin bu kadar başarılı olacağına inanmak zordur. Birincisi, Doğu Hint Kumpanyası'nın

Çin'e zorla afyon ihracıydı. İkincisi, Avrupalıların satmaya aynı ölçüde istekli oldukları silahlardı. İngiliz politikasının düpedüz acımasızlığını gerekçelendirmek pek kolay değildi. Lord Elgin şu itirafta bulunacaktı: "Bu kadim halkların dış dünyadan gizemlerini, en azından Çin örneğinde belki solan uygarlıklarının köhne ve çürümüş halini de arkasında saklamaya çalıştıkları setleri davetsiz olarak ve daima kibarca sayılamayacak yöntemlerle yıktık."[7]

Protestan misyonerler, Londra Misyoner Derneği adına 1807'de Kanton'a (Guangzhou) giden Robert Morrison ve ilk Çince Kitabı Mukaddes'in 1833'te yayımlanan çevirmenlerinden William Milne gibi adamlar Çin geleneğine karşı biraz daha saygılıydı. Ancak misyonerlerin nüfuzu uyuşturucu ve silah satıcılarınınki kadar yıkıcıydı. Milne'in Hıristiyanlıkla tanıştırdığı Hong Xiuquan, sınavı kazanamamanın yol açtığı bir sinir bozukluğunun ardından dinsel sanrılara yenik düştü. İsa Mesih'in küçük kardeşi olduğu zannıyla, başını çektiği hareketi "Tanrıya Tapınanlar Topluluğu" olarak tasarladı ve kendine "Büyük Barışın Göksel Krallığı"nın (*Taiping Tianguo*) hükümdarı sıfatını yakıştırdı. Hempası Yang Xiuqing, Tanrı'nın sesi olduğunu iddia etti. Başka bir Taiping önderi Hong Rengan, daha sonra başka bazı misyonerler gibi, ayaklanmayla ilgili bir kitap yayımlayacak olan İsveçli misyoner Theodore Hamberg tarafından Lutherci olarak vaftiz edilmişti. Amerikalı Baptist misyoner Issachar Jacox Roberts hem Hong Xiuquan'a hem Hong Rengan'a danışmanlık etti. Harekete yakınlık duyan başka bir misyoner, Amerikan Güney Metodist Kilise Misyonu'ndan Charles Taylor'dı.[8]

Kısacası, Taiping hareketi bir ölçüde Hıristiyanlık dilini, başta vaftiz ve ikon kırıcılık olmak üzere bazı Hıristiyan âdetlerini benimsemiş mutant bir Hıristiyanlık biçimiydi. Misyonerlerin öngöremediği şey, bu Doğu cemaatinin sanki Otuz Yıl Savaşı'nı Çin'de tekrarlamaya bilinçli olarak niyetlenmişçesine, dinlerindeki en militan özelliklere sarılmaya ne kadar teşne olduklarıydı. Taiping taht odasındaki bir sancakta yazılı şu sözler dolambaçsızdı: "Tanrı'dan düşmanı öldürme, bütün dağ ve nehirleri tek krallıkta birleştirme emri geldi." İmparator Yongzheng'in çoğunlukla 17. yüzyılda gelmiş Cizvitlerden oluşan önceki Hıristiyanlar dalgasını 1724'te ülkeden söküp atma kararını haklı çıkaran daha açık bir şey olamazdı. Uzaktan bakılınca, Taiping hareketi Avrupa'nın 1848'de tanık olduklarına benzer bir devrimle kolayca karıştırılabilir. Daha yakından incelenince, önceki din savaşlarına çok daha benzediği görülür. Hong Xiuquan bazı bakımlardan Anabaptist Leidenli Jan'ın çok daha başarılı bir Çin versiyonuydu.

Taiping hareketinin krallık ülküsünü gerçekleştirmeye ne kadar yaklaştığı kolayca unutulabilir. Taiping kuvvetleri 1860'ta Hangzhou ile Suzhou'yu ele geçirdiler. Şanghay'ı alamamalarında ve daha sonra Nanjing'e çekilmelerinde, dış müdahalenin küçümsenmeyecek bir payı vardı. Ağustos 1860'ta

Şanghay Qing imparatorluk birlikleri ile Amerikalı Frederick Townsend Ward komutasındaki Batılı subaylardan oluşan bir kuvvet tarafından savunuldu. Ward'un ölümünden sonra, "Çinli" lakabıyla tanınan İngiliz subay Charles Gordon "Hep Muzaffer Ordu"yu bir dizi zafere taşıdı. Li Fuzhong öncülüğündeki son Taiping ordusu ancak Ağustos 1871'de tamamen yok edildi. Bu sonuç Amerikan İç Savaşı'nda Konfederasyon'un yenilgisiyle bazı bakımlardan benzer nitelikteydi. Her iki durumda da İngiliz devlet adamları asileri sadece savaşan taraf olarak tanıma şeklinde olsa bile, ayaklanmadan yana bir müdahaleyi ciddi olarak düşündükten sonra, statükoya arka çıkmayı seçtiler. Amerika olayında bu kararın alınma sebebi kısmen Kuzey'in apaçık ekonomik üstünlüğüydü. Çin olayında ise İkinci Afyon Savaşı'nın kazanılmasından (1856-1860) ve Pekin'deki yönetimin küçük düşürülmesinden sonra, Qing İmparatorluğu'nu gayriresmi ekonomik bağımlılığı kabul etmek zorunda kalacağı zayıf bir yapıyla ayakta tutmanın Britanya'nın çıkarına olacağı düşünüldü. Lord Palmerston'ın Taiping'i "sadece imparatora değil, her türlü insani ve ilahi yasaya karşı çıkan asiler" olarak kınaması Qing hanedanına büyük bir saygıdan ziyade, giderek zayıf düşen hiyerarşilerin bile yararlı yanlar taşıdıklarını ve sonuçta devrimci şebekelere tercih edilir olduklarını kavramanın sonucuydu.

31.
"Çinliler Çekip Gitmeli"

On dokuzuncu yüzyıl sonlarının emperyalist ulaşım ve iletişim şebekeleri, büyük ölçüde özel sektörün elinde olduğundan, nispeten açık yapıdaydı. 1860'lar ve 1870'ler boyunca maddi gücü yeten herkes okyanus gemi ve telgraf hatlarından yararlanabildi ve teknolojik ilerlemeler sayesinde hem ulaşım hem iletişim alanında fiyatlar sürekli düşüşe geçti. Öte yandan, gazete okuyabilen ya da yüksek sesle okunuşuna kulak misafiri olabilen herkes yurtdışından haberleri öğrenebilir hale geldi. Bu bir hayli önemliydi, çünkü dünyanın her yanında sefalet içinde yaşayanların önüne, atalarının yoksun kaldığı seçenekler serildi. Daha iyi yerler olduğunu duymaları ve oralara gitmeleri mümkündü artık.

Yoksulluk insanları toplu göçe yöneltmeye nadiren tek başına yeter. Ülke içinde siyasal kargaşanın ve rahat ulaşılabilir daha istikrarlı bir yaşam alanı umudunun da olması gerekir. Yaklaşık 1840-1940 arasındaki dönem, Avrasya kara kütlesinin iki ucunda (Avrupa ve Çin) 150 milyon dolayında insana her iki şartı da sundu. Devrimler, savaşlar ve beraberlerinde getirdikleri perişanlıklar, ulaşım giderlerindeki hızlı bir gerilemeyle çakıştı. Sonuç bir toplu göç, daha doğru bir ifadeyle hepsi birbirine yakın çapta üç toplu göç oldu. Avrupa'dan Amerika kıtalarına, en başta da ABD'ye toplu göç (55-58 milyon) yaygın biçimde bilinir. Çinliler ile Hintlilerin Güneydoğu Asya, Hint Okyanusu çeperi ve Avustralezya'ya (48-52 milyon), Ruslar ile başka halkların Mançurya, Sibirya ve Orta Asya'ya (46-51 milyon) büyük akınları ise daha az bilinir.[1] Tarihsel muammalardan biri, Çin'den ABD'ye daha büyük bir nüfus akışının niçin yaşanmadığıdır. Büyük Okyanus'un Atlas Okyanusu'ndan çok daha geniş olmasına karşın, Şanghay'dan San Francisco'ya gidiş altından kalkılamayacak kadar pahalı değildi ve hızla gelişen California'daki ekonomik fırsatlar hem çoktu hem maddi açıdan cazipti. Çinli göçmen kümelerinin Doğu Kıyısı'ndaki İrlandalı ve İtalyan kümelerle aynı rolü oynayarak, gittikçe artan sayıda kişiyi "cennet"e varmak üzere denizi aşmaya yöneltmesinin önünde hiçbir engel yoktu. Muammanın cevabı siyasette yatar. Zira Çinli göçüne popülist tepki olmasaydı, ABD'ye Pasifik yoluyla akın daha çok ve buna bağlı olarak şimdiki Çin asıllı Amerikalı nüfus kesinlikle daha büyük olurdu.

California Emekçi Partisi'nin lideri ve "Çinliler Çekip Gitmeli!" sloganının yaratıcısı Denis Kearney'in adını günümüzde çok az kişi hatırlar. Bu

İrlandalı göçmen ABD'ye Çinli göçünü sona erdirmeye çalışan yerlilik yanlısı partiler ile "amele karşıtı" kulüplerin başlattığı bir hareketin içindeydi. Çinli Göçmenleri Soruşturma Ortak Özel Komitesi'nin 1877'deki raporu, dönemin havasına ilişkin bir fikir verir. "Pasifik kıyısı zamanla ya Moğol ya Amerikan kimliği taşımalı" diyen komiteye göre, Çinliler beraberlerinde despot yönetim alışkanlıklarını, mahkemede yalan beyan eğilimini, vergi kaçırmaya düşkünlüğü ve "özyönetimin itici gücünü sağlama açısından [...] yetersiz beyin kapasitesi"ni getirmekteydiler. Dahası, Çinli kadınlar "fuhuş için alınıp satılmakta ve köpeklerden daha fena muamele görmekte"ydiler; Çinliler "hastalarına karşı acımasız ve kayıtsız"dı. Komite raporunun vardığı sonuç, böyle düşük varlıklara yurttaşlık vermenin "pratikte Pasifik kıyısındaki cumhuriyet kurumlarını" yok edeceğiydi.[2]

Gerçeklerin bundan çok farklı olduğunu söylemeye pek gerek yok. San Francisco'daki Çinlileri temsil eden ve "kumpanya" olarak anılan altı tüzel kuruluşa göre, Çinli göçünün California için bir nimet olduğunu gösteren inandırıcı kanıtlar vardı. Çinliler eyaletin hızla gelişen demiryolları ve çiftlikleri için işgücü sağlamanın yanı sıra yerleştikleri mahalleleri genelde daha mamur hale getiriyorlardı. Dahası, kumar ve fuhuşta yüksek oranda bir Çinli rolüne dair bir kanıt olmadığı gibi, istatistikler kentin hastanesi ve düşkünler evi için İrlandalıların Çinlilerden daha fazla yük olduğunu göstermekteydi.[3] Ne var ki, "emekçiler ve zanaatkârlar", küçük işadamları ve (vergi yükünü büyük şirketlere ve zenginlere yıkmayı amaçlayan) "çiftçiler"in oluşturduğu güçlü bir koalisyon Kearney'in girişimi etrafında kenetlendi. Dönemin zeki bir gözlemcisinin işaret ettiği üzere, çekiciliğinin bir sebebi sadece Çinlileri değil, bu ucuz işgücünden kâr sağlayan büyük vapur ve demiryolu şirketlerini, ayrıca San Francisco siyasetine yön veren iki partili yoz düzeni de eleştirmesiydi.

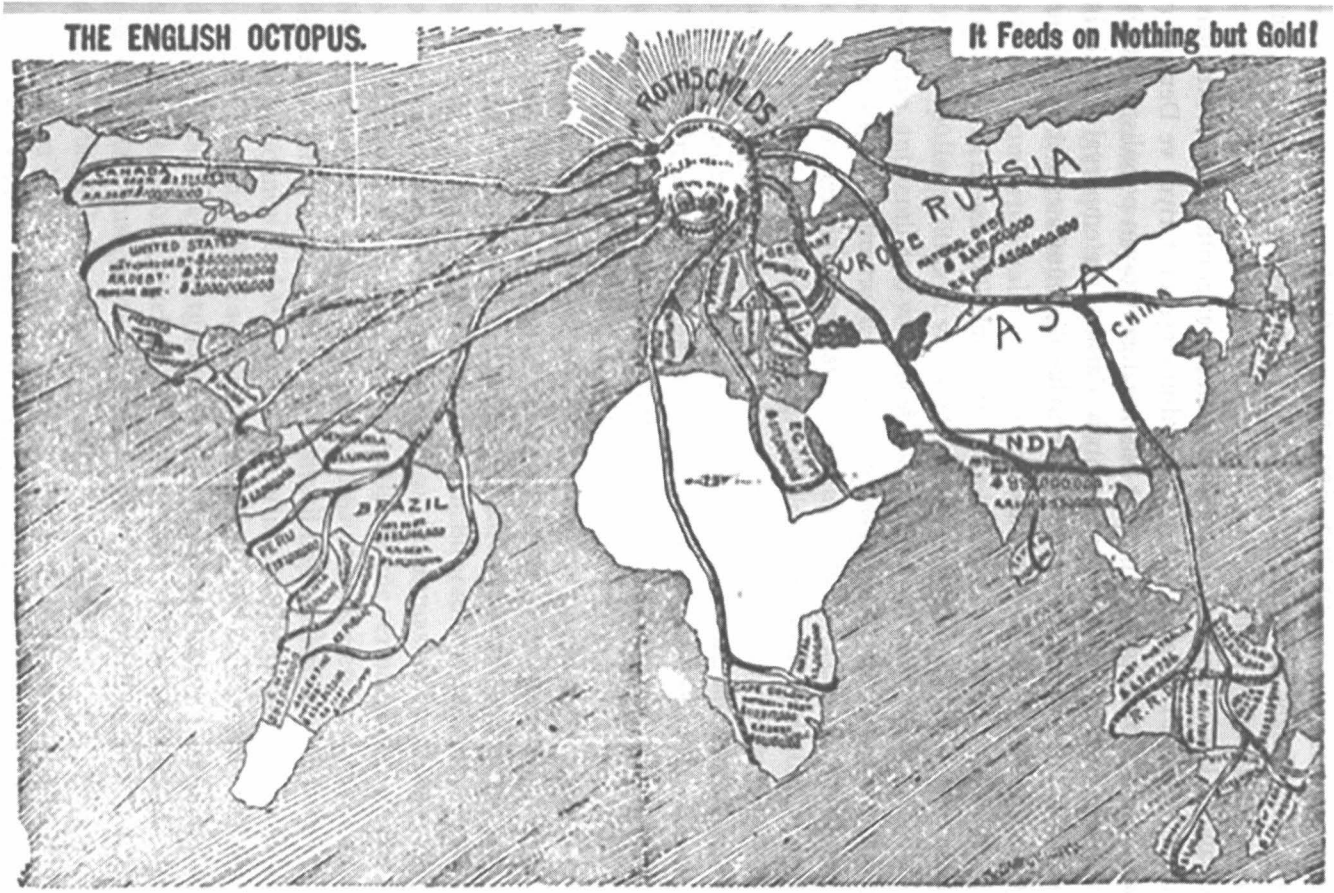
> Ne Demokratlar ne Cumhuriyetçiler bu kötülükleri ortadan kaldırmak ya da halkın durumunu düzeltmek için bir şey yaptılar, üstelik yapacak gibi de görünmüyorlar. İnsanların kanaatine göre, sadece mevki ya da iş fırsatı peşindeler ve güçlü bir şirketçe her zaman satın alınabilirler. Emekçiler başlarının çaresine bakmalı; yeni yöntemler ve yeni bir çıkış olmalı. [...] Eski partiler düzenledikleri her toplantıda Çinli göçünü kınamakla ve buna karşı yasalar çıkarma sözünü vermekle birlikte bunun önüne geçememişlerdi. [...] Kısacası, bir demagog için ortam her bakımdan olgundu. Kader California halkına vasat, yaygaracı ve özgüvenli bir demagogu lütfetti ama bu kişi ne siyasal öngörüye ne yapıcı yeteneğe sahipti.[4]

Kearney öngörü ve "yapıcı yetenek"ten yoksun olabilirdi ama onun ve benzerlerinin başardıkları şey yadsınamaz nitelikteydi. Amerikalı yasa koyucular 1875'te "adaba ya da ahlaka aykırı amaçlar" için Asyalı kadınların göçünü yasaklayan Page Yasası'yla başlamak üzere, ABD'ye Çinli göçü tamamen kesilinceye kadar durmadılar. Çinlileri Dışlama Yasası (1882) Çinlilerin

göçünü on yıllığına askıya aldı, ülkeden ayrılan işçiler için "tescil sertifikası" (fiilen yeniden giriş izni) sistemini getirdi, Çin memurların Asyalı yolcuları muayeneden geçirmesini zorunlu kıldı ve ABD tarihinde ilk kez sınır dışı etme olasılığını da kapsayan bir cezayla, kaçak göç suçunu yarattı. Foran Yasası (1885) Amerikalı şirketlerin Çinli "ameleler" tutmalarını ve ABD'ye geliş masraflarını karşılamalarını sağlayan "sözleşmeli yabancı işgücü"ne yasak koydu. Bunu 1888'de "öğretmenler, öğrenciler, tüccarlar ya da eğlence amaçlı gezginler" dışında bütün Çinlilerin ABD'ye seyahat etmesini yasaklayan yasa izledi. Velhasıl, 1875-1924 arasında on küsur yasa Çinli göçünü kısıtlamayı ve sonunda tamamen durdurmayı sağladı.[5]

Bu olaydan çıkarılacak ders çok açıktır. Küresel iletişim ve ulaşım şebekelerinin varlığı nasıl 19. yüzyıl sonlarının toplu göçlerini mümkün kıldıysa,[6] siyasal popülizm ve yerlicilik şebekeleri de bu göçlere direnişten ortaya çıktı. Bütün kabalığına ve tumturaklı havasına karşın, Denis Kearney müttefikleriyle birlikte Pasifik kıyısı boyunca ABD sınırını fiilen kapattı; dönemin bir karikatüründe San Francisco limanına bir duvar örerken tasvir edilmeleri bundandı (Resim 16). 1850'lerde ve 1860'larda Çinli göçmenlerin yüzde 40 kadarı Asya'nın ötesine seyahat ederken, ABD'ye gidenlerin sayısı aslında nispeten düşüktü. (1870-1880 arasında gelen 138.941 Çinli göçmen, toplamın ancak yüzde 4,3'ünü oluşturmaktaydı; aynı dönemde Atlantik yoluyla Avrupa'dan toplu göçün yanında çok düşük kalan bir orandı bu.)[7] Dışlamanın sağladığı şey, aksi halde kesinlikle artmış olacak Çinli göçünün azalması ve ardından kesilmesiydi.

İngilizlerin öncülük ettiği Avrupa imparatorlukları, küreselleşme hayalini 19. yüzyılın sonlarına doğru gerçeğe dönüştürmüştü. Yeni buharlı gemi ve telgraf teknolojilerinin uzaklığı "yok" etmesiyle birlikte, uluslararası mal, insan, sermaye ve bilgi akışları emsali görülmemiş hacimlere ulaştı. İmparatorluk çağında ortaya çıkan şebekeler, özellikle de dünyanın birçok kentinde büyük bir hızla "Küçük İtalya" ve "Çin mahallesi" olgularını yaratan göç şebekelerinin yerli siyaset üzerindeki etkilerini hesaba katmamıştı. Serbest ticarete, serbest göçe ve uluslararası sermayeye karşı gelişerek, Amerikan ve Avrupa siyasetinin çarpıcı bir unsuruna dönüşen tepkiye genelde "popülizm" adını vermekteyiz. Oysa her ülkenin ve hatta her bölgenin kendine has popülist özellikleri vardı. ABD'nin Batı Kıyısı'ndaki bölgelerde 1870'lerde Çinlilere kızılır ve Doğu Kıyısı'na özgü horgörü İrlandalıları hedef alırken, Alman ve Fransız popülistler öfkelerini Doğu Avrupa'dan batıya doğru göç eden Yahudilere yönelttiler. Rusya'dan ABD'ye Yahudi göçünün arttığı 1890'lar ve 1900'lerde, antisemitizm Atlantik'in öbür yakasına yayıldı. Paradoksal bir sonuçla, göç karşıtları bir yandan yeni gelenlerin yoksulluğunu küçümserken, diğer yandan sözde reislerinin gücünü abarttılar. San Francisco'daki

20. "Altından Başka Bir Şeyle Doymayan İngiliz Ahtapotu!" Rothschild aleyhtarı bir karikatür, 1894.

Çinliler hem züğürt hem çamaşır yıkama işini tekelleri altına alacak kadar zengindiler. New York'taki Yahudiler hem bitli hem küresel finansal sisteminin yönlendirici efendileri olacak kadar uyanıktılar. Her şeye gücü yeten bir Yahudi finans şebekesinin varlığına inancı, 1894'te yayımlanan *Coin's Financial School* ("Paranın Maliye Okulu") adlı popülist broşürdeki "İngiliz Ahtapotu" karikatüründen daha iyi yansıtan çok az görüntü vardır. Broşürün yazarı William H. Harvey altın standardını eleştiren biriydi ve Demokrat başkan adayı olma girişimi üç kez başarısızlığa uğrayan popülist delifişek William Jennings Bryan'ın danışmanıydı. Karikatürde emperyal şebekenin yeniden tasarlanışı sonuçta antisemitiklerin hayal gücünü ateşlemenin ötesine geçecek şekildeydi (bkz. Şekil 20).

32.
Güney Afrika Birliği

On dokuzuncu yüzyılın sonlarındaki popülist tepkinin Birinci Dünya Savaşı'nın çıkışıyla bir ilgisinin olduğunu sanmak yaygın bir yanılgıdır. Aslına bakılırsa aralarında hiç ilişki yoktur. Atlantik'in her iki yakasındaki popülist akımların katalizörü 1873 finansal kriziydi. Seçim başarısı açısından, popülist dönem 1890'ların ortalarında büyük ölçüde kapandı. O sırada çeşitli popülist politikalar ve takıntılar (korumacılık, göçleri kısıtlama, bimetalizm, antisemitizm) yerleşik siyasal partiler (en belirgin olarak, ABD'de Demokratlar ve Almanya'da Muhafazakârlar) tarafından tamamen ya da kısmen özümsenmiş durumdaydı. Popülistler ilk başta emperyalist eğilimli değildiler; aksine, imparatorluğu iğrendikleri kozmopolit elitlerin bir projesi saymış ve emperyalizm, serbest ticaret, serbest göç, serbest sermaye akışı ve altın standardı arasındaki yakın bağlantıları doğru biçimde saptamışlardı. Popülistlerin sorunu koydukları teşhiste değildir: Küreselleşmiş bir şebekeli dünyada eşitsizlik gerçekten artmaktaydı; çünkü göçmen işgücü yerli işçilerin ücretlerini aşındırırken, büyük çaplı sanayi ve finans sermayesi yoğunlaşmalarından elde edilen kâr küçük bir elit tabakaya akmaktaydı. Asıl sorun popülistlerin önerdiği çözümlerin yetersiz görünmesiydi: İthalata konulan gümrük tarifeleri, Çinli göçmenleri dışlamaya çalışan Amerikalıların hayatında fark edilebilir bir etki yaratmadı. Bu arada, başta Güney Afrika'da olmak üzere devasa yeni altın yataklarının bulunmasının, tarımda ve diğer alanlarda fiyatları aşağıya çekerek popülizme güç vermiş olan deflasyonist baskıları hafifletmesiyle, altın standardına yönelik eleştiriler büyük ölçüde azaldı. Yeni yüzyıla girilirken, inisiyatif popülistlerden ilericilere ya da örgütlü işgücünün Karl Marx ile tilmizlerinin teorilerinin çok daha yatkın olduğu Avrupa'da bilinen adlarıyla sosyal demokratlara geçmişti. İlericilerin daha yüksek dolaysız vergi, memurlara emeklilik, işgücü piyasasını daha sıkı düzenleme, özel tekelleri zayıflatma, temel hizmetleri kamulaştırma gibi çözümleri sonuçta popülistlerinkinden daha çekici ve siyasal açıdan daha pazarlanabilirdi.

Dünyanın bütün elitleri açısından, siyasal solun sürekli ilerleyişi popülist dalgaya kıyasla daha endişe vericiydi. Özellikle korkutucu olan ise 19. yüzyılın sonunda gelişen aşırı ütopyacı mezheplerdi: Marksistlerin yanı sıra Cork'tan Kalküta'ya, Sarajevo'dan Saygon'a kadar bizzat imparatorlukların

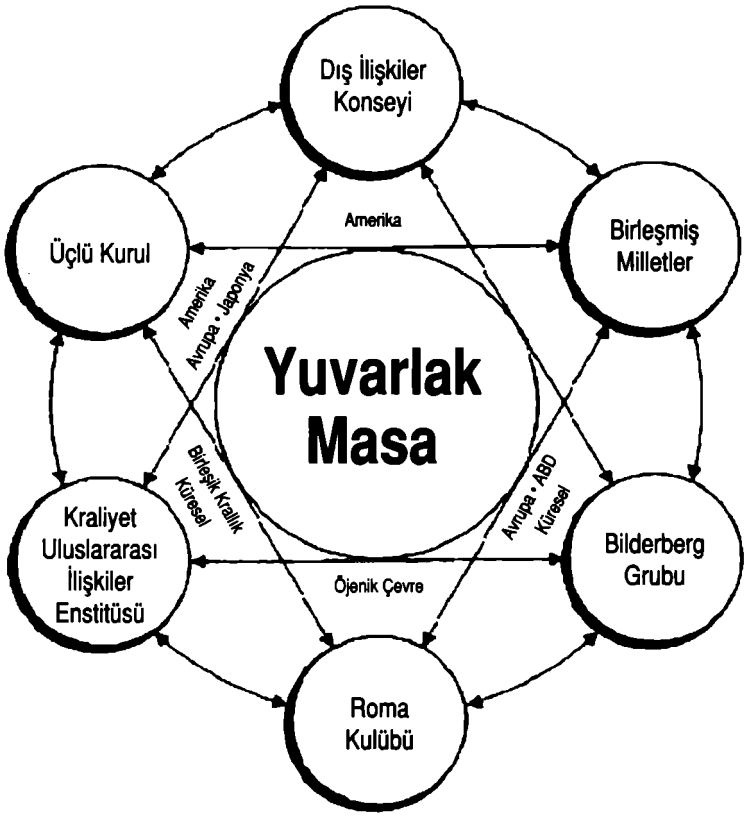
bütünlüğünü tehdit eden anarşistler ve milliyetçiler. Ancak imparatorluk çağının metropol aydınları bir çözüm buldukları kanısındaydılar. Bazıları "liberal emperyalizm", bazıları "sosyal emperyalizm" olarak nitelendirse de yeni yüzyıla girilirken imparatorlukların yoksul çeperi sömürmekten daha yüce bir amaca yönelebileceği anlayışı yaygındı. Buna göre, emperyal merkezdeki emekçi sınıfların ihtiyaçlarının karşılanması halinde, çeşitli yıkıcı tehditler zayıflayacaktı.

Alfred Milner emperyal kurtarıcı olması pek beklenmeyecek biriydi. Tübingen Üniversitesi'nde İngilizce dersi veren İngiliz asıllı Alman bir akademisyenin oğlu olarak, kişiliği özellikle Oxford'a bağlı Balliol College'ta, Benjamin Jowett'ın yanında klasik edebiyat öğrenimi gördüğü ve ekonomi tarihçisi Arnold Toynbee'yle dostluk kurduğu dönemde şekillendi. Akademik geleceği parlakken, Londra'ya gitmeyi tercih ederek hukuk, gazetecilik ve siyaset alanlarında şansını denedi. Sonunda üst düzey memurlukta karar kıldı. Liberal Birlikçi George Goschen'in özel sekreterliğinin ardından Mısır'da maliye müsteşarı oldu; atandığı İç Gelirler Dairesi başkanlığını beş yıl sürdürdü. Herbert Asquith daha sonraları onu "sosyal düzen ve çalışma hayatı konularında yarı sosyalist duyarlılıkta mizaca sahip ve korumacılık noktasına varacak ölçüde bir yayılmacı" olarak özetleyecekti.[1] Bu zekice bir saptamaydı. Ancak kaderin oldukça garip bir cilvesiyle, Milner 1897'den sonra İngiliz emperyal tarihindeki en acımasız kapitalistlerden birinin, Afrika'da kendi ticari imparatorluğu ile Britanya İmparatorluğu'nun çıkarları arasında açık bir ayrım yapmayan ve her ikisini de kollamanın en uygun yoluna ilişkin hayallere kapılmaya yatkın olan Cecil Rhodes'un temsilcisi oldu. Quigley'ye göre, Rhodes 1891'de gazeteci William T. Stead ve daha sonra Esher vikontu olacak saray mensubu Reginald Brett'le birlikte bir "Üçlü Cunta" kurmuştu. Bu triumvirlik, "Yardımcılar Birliği"nin destek verdiği "Seçkinler Derneği"ni yönetecekti.[2] Böyle tasarılar, Rhodes'un Rothschild ailesinin soyluluk payesi alan ilk ferdi Nathaniel'e, kendi anısına Cizvit tarikatının emperyalist bir versiyonunu oluşturma talimatını verdiği taslak vasiyetnamesiyle aynı türdendi.*[3]

Milner Transvaal'daki Afrikaner cumhuriyetine yönelik başarısız "Jameson Baskını"nı izleyen krizin ardından, 1897'de Güney Afrika yüksek komiserliğine atandı. Quigley'nin anlatımına göre, Milner'ın seçtiği (ve "Yuva" olarak adlandırdığı) on sekiz kişilik kadro 20. yüzyılın en güçlü şebekelerinden birinin çekirdeğini oluşturacaktı.[4]

---

* Rhodes bu metinde Rothschild'e terekesinin Britanya İmparatorluğu'nun çıkarlarını kollamaya yönelik elit bir derneği kurmak için kullanılmasını bildirdi. "Önerilen meseleye kafa yorarken, elde edilebilirse Cizvit nizamnamesini esas al ve Katoliklik ibaresinin yerine Britanya İmparatorluğu'nu koy." Oxford Rhodes Bursları böyle ortaya çıktı.

21. Lord Milner şebekesine ilişkin efsane. Milner'ın nüfuzuna bu abartılı bakış büyük ölçüde Georgetown tarihçilerinden Carroll Quigley'nin kızıştırdığı bir şeydi. Altı köşeli yıldızın seçilmesi tesadüfi değildir; çünkü Davud Yıldızı ya da Süleyman Mührü gibi dinsel çağrışımlar komplo teorisine hayati gizem unsurunu katar.

İşin aslı o kadar heyecan verici değildi. Milner'ın kadrosunun ilk üyeleri Robert Brand, Lionel Curtis, John Dove, Patrick Duncan, Richard Feetham, Lionel Hichens, J. F. (Peter) Perry ve Geoffrey Robinson'dı (daha sonra Dawson). Onlara 1905'ten sonra Philip Kerr (müstakbel Lothian markisi) ve Dougal Malcolm katıldı. Diğer üyeler arasında Leo Amery, Herbert Baker, John Buchan, George Craik, William Marris, James Meston, Basil Williams ve Hugh Wyndham (daha sonra Leconfield dördüncü baronu) vardı.[5] Milner'ın Sömürgeler Bakanlığı'ndan aldığı Perry ve Robinson, orada daha önce onunla birlikte çalışmışlardı. Brand'ı işe alan Perry'ydi; Duncan ise İç Gelirler Dairesi'nde Milner'ın özel sekreterliğini yapmıştı. Geri kalanlardan birçoğunun katılışı Oxford bağlantılarından dolayıydı. Nitekim Brand, Curtis, Dove, Feetham, Hichens, Kerr, Malcolm, Williams ve Wyndham, Milner'ın mezun olduğu New College'ta okumuş kişilerdi. Johannesburg'un Park-

town banliyösünde bulunan, tasarımını Herbert Baker'ın hazırladığı "Meclis Konağı"nda 1906'dan sonra birlikte yaşayan, çalışan ve kaynaşan grubun, bir Oxford yüksekokulunun son sınıf öncesinde uzun bir tatile çıkmış öğrencilerinden daha meşum bir yanı yoktu.[6] Milner'ı "ülkeyi yönetecek [...] bir tür yuva kurmak"la suçlayan, Kap Kolonisi parlamentosundaki muarızlarıydı.[7] Bu adın gruba yapışmasına karşın, üyeleri daha romantik "Yuvarlak Masa"yı tercih ettiler. Çoğunun Londra'ya dönmesinden sonra kurdukları dergiye de aynı adı verdiler.

Akademik eğilimli bir memur grubu olması açısından, Milner çevresinin hedeflerine ulaşmak için zora başvurmaya yatkın oluşu dikkat çekiciydi. Milner'ın Güney Afrika'ya varışından sonra savaşa doğru gidişin hızlandığına dair bulgular inandırıcıdır. Daha Şubat 1898'de, "Transvaal'da siyasal sorunlardan reform ya da savaş dışında, [...]bir çıkış yolu" olmadığı sonucuna varmıştı.[8] 1899 tarihli bir mektupta hedeflerini şöyle belirledi: "*Nihai* hedef Cape Town'dan Zambezi'ye kadar *iyi muamele gören* ve *adil yönetilen* siyah işgücüyle desteklenen özerk bir beyaz topluluktur. Tek bayrak, İngiliz bayrağı olmalıdır ama ırkların ve dillerin eşitliği altında."[9] Daha yakından incelenince, Milner'ın Birleşik Krallık'tan ve beyaz dominyonlarından göçle Afrikanerlere ağır basmayı amaçladığı görülür. ("Sonraki on yıl içinde, Hollanda asıllı iki kişiye karşılık Britanya asıllı üç kişi olursa, ülke güven ve refah içinde olacaktır" diye yazdı 1900'de. "Tersi olursa, sürekli güçlük yaşayacağız.")[10] Milner'ın siyahi nüfus için iyi muamele ve adil yönetim vaatleri aslında boyun eğdirmeyi ima etmekteydi. Curtis 1901 güncesinde, "Tıpkı Kızılderili soyu gibi, zenci soyunun da bizden önce tükenmesi hayırlı olacaktır" diye belirtti. Dove'a göre, siyahlara karşı "çoğu beyaz insanın neredeyse acımasız kibri ve nefreti" bir "sağlıklılık işareti"ydi. "Beyaz Güney Afrika'nın kendi soyunun melezleşmesine fırsat vermeme kararlılığını gösteriyor."[11] Bir keresinde, bizzat Milner gayesini Güney Afrika'yı "yoksul beyazlarla dolu bir ülke değil, [...] bir beyaz adam ülkesi, büyük ölçüde artan beyaz nüfusun düzgün ve rahat yaşayacağı bir ülke" haline getirmek olarak tanımladı.[12]

Sonunda iğrenç *apartheid* sistemine dönüşecek yapının temellerini atmada Milner rejiminin payını şimdi görebilmekteyiz. Milner'ın olaya bakışı öyle değildi. Ona göre, siyah Afrikalıları bağımlı konuma düşürmek, gayeleri içinde en az tartışmalı olanıydı. Elde edilecek kazanım Afrikaner gücünün etkisiz kılınması ve 1904'teki ifadesiyle, "Güney Afrika'da Cape Town'dan Zambezi'ye kadar, içişlerini yönetmede bağımsız ama İngiliz bayrağı altında toplanmış özgür ulusların büyük topluluğu içinde kendi güçlü arzusuyla ayakta kalacak uygar ve ilerici bir topluluk kurulması"ydı. "Bütün çabalarımın hedefi bu olmuştur." İngiliz ağırlıklı birleşik bir Güney Afrika " büyük emperyal birlik tasarısına, [...] hepsi yerel konularda bağımsız ama ortak çıkarlarını

savunmada ve ortak bir uygarlığı geliştirmede kenetlenmiş bir devletler topluluğuna" katkıda bulunacaktı.[13] Boerleri kirli bir savaşta kadınlar ile çocukları ölümcül toplama kamplarına doldurarak alt eden Milner ve genç adamları, bu hayali gerçekleştirmek için hiç yorulmaksızın çalıştılar. Transvaal ve Oranj Nehri bölgelerini birbirine bağlayan Koloniler Arası Konsey'i oluşturdular; demiryollarını birleştirdiler; bir gümrük birliği yarattılar; her kolonide daha sıkı bir birliği savunan dernekleri kurdurdular; *The State* gibi yayınlarda bir Güney Afrika Birliği'nin yararlarını övdüler; 1910'da Güney Afrika Birliği anayasasına dönüşecek metnin ilk taslaklarını yazdılar.[14]

Ne var ki, Britanya İmparatorluğu'nun önde gelen tarihçilerinden birinin doğru saptamasıyla, İngilizlerce yönetilecek bir Güney Afrika yönündeki Milner görüşü, bir "emperyal fantezi"ydi.[15] Milner'ın diktatörce tarzı Louis Botha ve Jan Smuts önderliğinde Afrikaner siyasetinin canlanmasını önleyemedi.[16] Büyük çaplı İngiliz göçüne işlerlik kazandırmanın yolu yoktu; ucuz Afrika işgücünün bolluğu nedeniyle, Boer Savaşı'ndan önce bile bir "yoksul beyazlar" sorunu vardı.[17] Güney Afrikalı kodamanların isteği üzerine, Milner'ın altın madenlerinde çalışacak 50 bin Çinli "amele" getirmesiyle, "imparatorluk projesi"nin iç çelişkileri açığa çıktı. Hem Güney Afrika'da hem Britanya'da "Çin işi kölelik" karşıtı bir protesto kasırgası koptu. Konu Liberallerin 1906 seçiminde Birlikçileri başarıyla hırpalamasının bir sopasına dönüştü ve Milner'ın sonunu getirdi.[18] Ardılı Lord Selborne, Smuts'un önderliği altında hareket etmenin birliğin ileriye gitmesinin tek yolu, ayrıca Londra'dan Liberal müdahaleyi en aza indirmenin bir çözümü olduğunu kabullendi. Modern Güney Afrika pekişmişti ama Milner'ın hayalindeki bir yeni Kanada ya da Avustralya olarak değil.

Galiplerin mağluplardan daha fazla yazmasından dolayı, tarihte çoğunlukla başarı daha çok işlenir. Şebekeler tarihinde ise çoğu kez tersi geçerlidir. Başarılı şebekeler kamuoyunun ilgisini çekmekten kaçınırlar; buna karşılık ilgi çeken başarısız şebekelerin aşırı işlenişi yaptıkları işlerden ziyade edindikleri kötü şöhretten gelir. Tıpkı 18. yüzyıl sonlarının Almanyası'ndaki İlluminati gibi, Milner'ın "Yuvarlak Masa"sının başına gelen de buydu. Fransız radikal politikacı Joseph Caillaux, Milner'ın çevresini "mensup olduğu kastı eski gücüne kavuşturmaya ve Büyük Britanya'nın dünyadaki üstünlüğünü güçlendirmeye" dönük tertipler çevirmekle suçladı. Kanada Başbakanı Wilfrid Laurier, ülkesinin "Londra'da oturan ve 'Yuvarlak Masa' olarak bilinen bir cunta" tarafından yönetilmesinden yakındı. "Halkın Maliye Bakanı" Lloyd George bile "çok güçlü bir tertip, kendi tarzında belki de ülkedeki en güçlü tertip"ten söz etti.[19] Ama bunların hepsi Yuvarlak Masa'nın gücüne değil, tam tersine işaret eder. Harcıâlem emperyalistler dahi Milner konusunda kuşkuluydu. Muhafazakâr *National Review* "Britanya İmparatorluğu'nda her merkezkaç

kuvveti teşvik eden bir kliği" yerden yere vurdu. Aynı ölçüde sağcı *Morning Post*'un "her meselede bir tür manevi sapkınlıkla İngiliz çıkarlarına zararlı bir çizgi izleyeceği kesin idealistlerin bir falanksı ya da saray muhafız takımı" olarak nitelendirdiği gruba bakışı daha dostça değildi. Liberal başbakan Sir Henry Campbell-Bannerman'ın yarı alaycı *religio Milneriana* [Milner tarzı din] ibaresi doğruya daha yakındı. Quigley ve Amerikalı vârisleri Milner ile çevresinin yüce emellerini harfiyen yorumlama ve muarızlarınca kınanmalarını ciddiye alma hatasına düşerken, başlıca eleştirilerinden birinin aslında Milner'ın neredeyse tam başarısızlığına dönük olduğunu gözden kaçırdılar.

33.
Havariler

Oxford ve Cambridge üniversiteleri birbirlerine çok benzerler; bir turist gözüyle adeta ayırt edilemezler. Aralarındaki köklü çekişme, dışarıdan bakanlara kesinkes küçük farklılıklara dönük narsisizm gibi görünebilir. Oxford ikinci sömestrine *hilary*, Cambridge ise *lent* der. Oxford lisans öğrencilerinin eğitmenleri, Cambridge lisans öğrencilerinin ise gözetmenleri vardır. Oxfordlular ileriye çıkık "kutu"lu sandalın içinde, Cambridgeliler ise değişik tasarımlı teknenin "kasa"sının üstünde dururlar. Bu tür ufak farklılıklar çoktur. Ancak iki üniversite arasında çoğu zaman derin felsefi görüş ayrılıkları olmuştur. Hiç kuşkusuz, düşünsel uzaklığın en çok arttığı dönem Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrası yıllardı. Milner'ın Oxfordlulardan oluşan şebekesi adaleli, savaşçı, emperyal ve heteroseksüel bir geleceği hayal ederken, Cambridge içinde ve çevresinde gelişen "Havariler" şebekesinin emeli neredeyse tam tersine kadınsı, barışçı, liberal ve homoseksüeldi.

"Sohbet Derneği" 1820'de St. John's College öğrencilerince kurulmuştu; ancak asıl kurumsal yuvası çok geçmeden Oxbridge yüksekokullarının en büyüğü ve en zengini Trinity olacaktı. Derneğin kurucu babaları arasında şair Alfred Tennyson ve Oscar Browning'in[1] yanı sıra "ahlak felsefecisi" Henry Sidgwick ile Hıristiyan Sosyalizm akımını kuran ilahiyatçı Frederick Denison Maurice vardı.[2] Bazı açılardan derneğin kökleri (Noel Annan'ın sonraki ifadesiyle) Cambridge "entelektüel aristokrasi"sinde yatmaktaydı. Keynes, Strachey ve Trevelyan gibi soyadları otomatikman üyeliği sağlar gibiydi.[3] Diğer açılardan ise ayrıntılı seçim sistemiyle ve biraz gülünç törenleriyle, aynı dönemde Harvard, Princeton ve Yale'de görülebilecek türden bir erkek yarenliğine dayalıydı. Ancak Sohbet Derneği'ni ayırt eden iki yön vardı. Dönemin benzer hiçbir derneği entelektüel bakımdan o kadar dışa kapalı değildi. "Havariler" öncelikle felsefi istidatları temelinde seçilirlerdi. Üstünlük duygusunun (sonuçta hemen her yönüyle) kurulu düzenden o kadar güçlü bir kopukluk duygusuna yol açtığı başka hiçbir dernek yoktu. Bir Havari 1900'lerin başlarında başka bir Havariye, "Hissettiğimiz bu muazzam ahlaki üstünlük sabit fikirlilik mi acaba?" diye sormuştu.[4] Derneğin "gerçek", geri kalan dünyanın ise "hayret verici" olduğunu söylemek Havarilerin hoşlandığı bir latifeydi. Felsefeci J. Ellis McTaggart daha sonra evlendiğinde, sadece

"hayret verici bir eş" edindiği esprisini yapacaktı. Havariler tek kelimeyle katlanılmaz tiplerdi.

Derneğe 1820-1914 arasında toplam 255 Havari katıldı. Üyelik ölçütleri öylesine yüksekti ki, bazı yıllarda hiç yeni seçim yapılmadı. Örneğin, 1909-1912 arasında derneğe sadece bir kişi alındı.[5] Olası adaylar "cenin" olarak anılır ve meşhur garip ikindi çaylarında tartılırdı. Ender bir durumla üyeliğe layık görülen bir lisans öğrencisi derneğe "tevellüt" ederken, kaçınılmaz korkunç gizlilik yeminini etmek zorundaydı. Ondan sonra üyeliği boyunca her cumartesi akşamı yapılan haftalık toplantılara katılması beklenirdi; bu toplantılarda üyeler "şömine önünde" durarak konuşur, "Güzellik" ya da "Davranışa İlişkin Etik" gibi başlıklar taşıyan bildiriler okur ve (geleneksel olarak ilişkisiz) soruları oylamaya sunarlardı. Havariler arası konuşmalarda doğru hitap biçimi "kardeş"ti. Mezun olunca ayrılmış ("kanat takmış") üyelere verilen adla "Melekler" de hazır bulunur ve yenilmesi zorunlu olan kızarmış ekmek üstü ançüezi ("balina") paylaşırlardı. Farklı kuşaklardan üyeler arasındaki sıkı Hellenistik dostluklar olasılığı, Havarilerin gurur duydukları şeylerden biriydi.[6] Cambridge'te akademisyen olarak kalan "Melekler" (örneğin, felsefeci Bertrand Russell ve A. N. Whitehead) toplantılara düzenli katılırlardı.

19. yüzyıl Havarilerinin siyasete bakışı Oxfordlu çağdaşlarınınkinden çok farklı değildi. 1864'te "siyasette Muhafazakâr, dinde Evanjelik" oldukları söylenirdi.[7] Nitekim içlerinden bazıları Muhafazakâr Parti'den Parlamento'ya girdi. Havarilerin yaklaşık yüzde 14'ü milletvekili ya da memur oldu; dörtte biri ila üçte biri ise meslek olarak hukuku seçti.[8] Derneğin daha sonraki emperyalizm karşıtlığı da 1900'den önce pek belirgin değildi. Önde gelen parlak mensupları Hint Mülki İdaresi'nde asap bozucu bir sınav temelinde verilen üst makamlar için yarışırlardı.[9] İrlanda'ya özerklik verilmesi konusunda, Havariler bir bütün olarak İngiliz elit tabakasındakine oldukça benzer bir tavırla bölündüler.[10] Ancak daha ilk yıllarında dernek (kısmen gizliliğinden dolayı) radikal olarak tanınmıştı. Richard Chevenix Trench 1830'da, Havarilerin "bütün mevcut devletleri yıkma amacıyla kurulmuş gizli bir dernek" olduğu iddiasını çürütme gereğini duydu.[11] Bu yıkıcılık yakıştırması 1900'den sonra, merkezinde yeni yüzyılın Sokrates'i olarak görülen felsefeci G. E. Moore'ın yer aldığı yeni bir kuşağın sahneye çıkışıyla daha da belirginleşti.

Mesele Moore'ın siyasal tavrı değildi; aksine, tilmizlerini siyasete horgörüyle bakmaya özendirdi.[12] Onun asıl tutkusu kişisel erdemlerdi. *Principa Ethica* (1903) kitabının düsturları duyarlılık, kişisel ilişkiler, duyguların özgürleşmesi, yaratıcı içgüdüler ve kendine karşı acımasız dürüstlüktü.[13] Başka bir Havari E. M. Forster'ın romanlarında edebi ifadesini bulan bu

fikirler, üç parlak genci büyüledi: Lytton Strachey, Leonard Woolf ve 28 Şubat 1903'te 243 numaralı Havari olan John Maynard Keynes.[14] Strachey Hindistan'da görev yapmış General Sir Richard Strachey ile İskoç asıllı ikinci eşi Jane Maria Grant'ın on çocuğundan sekizincisiydi. Ufak tefek bünyesiyle ve tiz sesiyle, askerlikten ancak bu kadar uzak olabilecek bir general çocuğuydu. Daha az ateşli ve hep hüzünlü Woolf, bir Yahudi avukat olan Sidney Woolf'un on çocuğundan üçüncüsüydü. Keynes ise Cambridge anlamıyla halis bir aristokrattı. Bir öğretim üyesi olan babasının tek özlemi, en büyük oğlunun üniversitede alınabilecek bütün matematik ödüllerini almasıydı. Ne var ki, genç Maynard'ın aslında hoşlandığı şey matematik değil, erkeklerdi.

Strachey ile Keynes'in homoseksüelliği militanlık derecesindeydi; cinsel tercihlerini alelade heteroseksüelliğe üstün tutar ve yüce sosyal çevrelerine giren her kadına karşı nefret dolu bir nobranlık sergilemekten zevk alırlardı. Geçmişi Browning'e kadar inen bir Havari geleneğiydi bu. *Dictionary of National Biography* ("Ulusal Biyografi Sözlüğü") onun için şunu yazmaya cüret etmişti: "Roma'da daha önce genç İngilizlere yaptığı gibi, genç İtalyanlara da arzuladıkları deliklere erişmede yardımcı oldu." Bu kültür 1903'e varıldığında, bir takılmanın ötesindeydi. Strachey ve Keynes alımlı ama sonuçta içi boş Arthur Hobhouse için kavgaya tutuşarak, esasen estetik sebeplerle bir Havari olarak "tevellüt" etmesini sağladılar. Kendilerini fırsat doğduğunda alt sınıfların mensuplarıyla temasları da kapsayan "daha üstün kulamparalığa" hasretmekle böbürlenmekten geri kalmadılar. Heveslerini açıkça sergileyişleri 1909'a doğru olumsuz yönde ilgi uyandırdı.[15] Rupert Brooke ile James Strachey arasındaki ilk yazışmalara bakılırsa, Sohbet Derneği artık esas olarak düşünsel değil, cinsel ilişkiyle meşguldü.[16] Önceki kuşağın Havarileri, Sidgwick'in ifadesiyle, "bir grup yakın dostun mutlak bağlılık ve içtenlikle hakikatin peşinde koşması"na inanmış kişilerdi.[17] Keynes ve Strachey düpedüz yakın dostlarını kovalıyorlardı.

Elbette Havarilerin hepsi eşcinsel değildi. Ama gittikçe artan bir kısmı öyleydi, hatta eşcinsel "kardeş"lerin biraz tekbenci ideallerine katılmayan Woolf gibileri de. Desmond MacCarthy'nin Aralık 1900'de derneğe okuduğu bildiriye göre, yaşlı kuşak eski kurumlara ("aile, devlet, onur yasaları vs.") esir olmuştu. Ama genç kuşağa "sağlam olduklarının inandırıcı kanıtlarını sunmayı başaramamış"tı. Bu kuşağın yaklaşımı "her şeyi daha *kişisel düzeyde*" ele almaktı.[18] "Sadece bağlantıya gir" yeni kesin şarttı ve Forster'ın en güzel romanı *Howard's End*'deki (1921) kilit ibare olacaktı. Hiç kuşkusuz, Whitehall'ün bürokratik hiyerarşileri ne kadar can sıkıcıysa, Sohbet Derneği'nin seçkin şebekesi de o kadar yoldan çıkarıcıydı. Hint Mülki İdaresi'nde yerini aldıktan sonra, Keynes'i çarçabuk "sıkıntı" bastı. "Yenilik aşınıp gitmiş" diye yakındı.

> Zamanımın onda dokuzunda sıkılıyorum ve geri kalan onda birinde istediğimi yaptıramayınca gayet akıl almaz biçimde sinirleniyorum. İnsanın kesin haklıyken, otuz kişi tarafından aciz duruma düşürülmesi çıldırtıcı bir şey. Memurlara özgü gibi görünen kendi postunu kurtarma tasası vahim.[19]

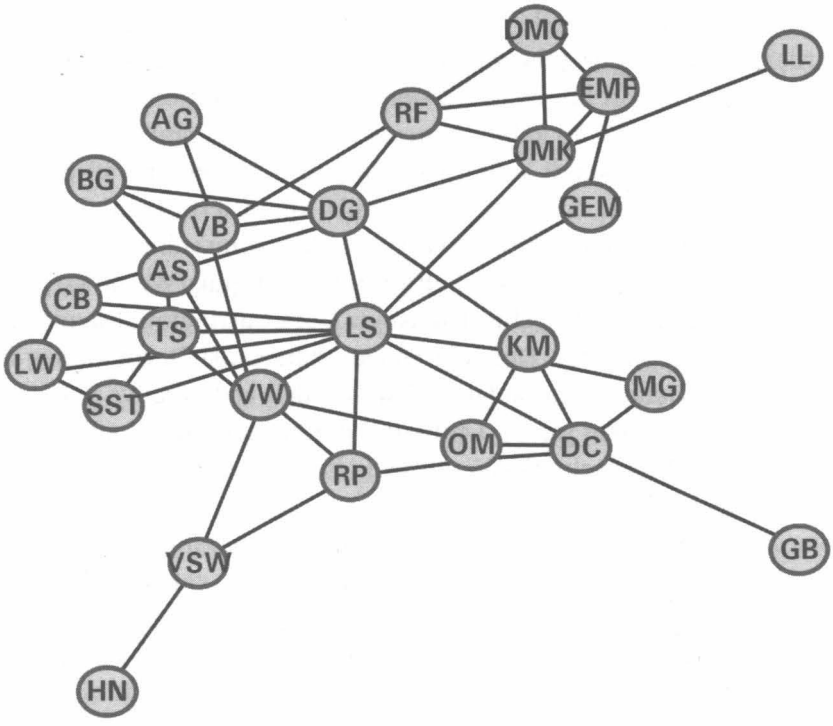
Ancak Keynes'in Hint Mülki İdaresi'ndeki meslektaşlarını "sorumluluk üstlenmekten korktukları" için kınaması ikiyüzlü bir tavırdı. Geriye dönüp "eski inanç"larına baktığı 1938'de daha da ileriye gitti:

> Genel kurallara uyma yönünde bir kişisel sorumluluk üstlenmeyi tamamen reddettik. Her tekil olayı kendi içinde değerlendirme hakkını ve bunu başarıyla yapacak dirayeti istedik. Şiddetle ve saldırganca savunduğumuz inancımızın çok önemli bir parçasıydı bu; dış dünyanın gözünde en bariz ve en tehlikeli özelliğimizdi. Göreneksel ahlakı, teamülleri ve gelenekçi aklı tamamen reddettik. Yani, dar anlamıyla ahlak karşıtıydık. Açığa çıkmanın sonuçlarına haliyle her ne pahasına olursa olsun katlanılmalıydı. Ama bize düşen ahlaki bir yükümlülük, uymamız ya da boyun eğmemiz gereken bir iç yaptırım yoktu.[20]

Forster bir yıl sonraki bir kitabında, Moore'ın felsefesini bu aşırı noktalarına götürmenin tehlikeli sonucunu ortaya koydu: "Ülkeme ihanet ile dostuma ihanet arasında seçim yapmam gerekirse, ülkeme ihanete cesaretimin olmasını umarım. [...] Bir kişiye duyulan sevgi ve bağlılık, bir devletin isteklerine ters düşebilir. Böyle bir durumda, kahrolsun devlet, derim."[21]

Derneğin bazı üyeleri 1914'teki kader anından önce bile bütün bunlardan gına getirmişti. Rupert Brooke çok yakışıklı olsa da, eşcinsel değildi ve çok geçmeden kadın Fabyanlarla muhabbet ederken görüldü.[22] Viyanalı felsefeci Ludwig Wittgenstein "tevellüt" ettikten sonra, Havarileri görür görmez kaçmayı aklına koydu ve ilk toplantıdan sonra istifa etti. Strachey tarafından istifasını geri çekmeye ikna edilmesine karşın, toplantılara bir daha katılmadı.[23] Savaşın çıkmasıyla birlikte, büyü bozuldu. Havarilerin çoğu askere yazılmadı. Buna karşılık, Brooke şevkle orduya katıldı ve Skyros açıklarındaki bir Fransız hastane gemisinde 1915 Aziz George Yortusu'nda can verince, İngiliz tarihinin en ünlü ölüleri arasına girdi.[24] Zorunlu askerliğin yürürlüğe girişiyle, dananın kuyruğu koptu. Keynes Hazine'de çalışması itibariyle muafiyet belgesine gerek yokken, vicdani ret gerekçesiyle resmen başvuruda bulundu. "Cürüm olarak gördüğüm işlerden dolayı tiksindiğim bir hükümet için çalışıyorum," diye acıyla yakındı Duncan Grant'a.[25] Başta James Strachey ve Gerald Shove olmak üzere, vicdani retçi olduklarını bildiren diğer Havarilere destek olmak için nüfuz ve imkânlarını kullandı.[26] Bunu yeterli bulmayan Lytton Strachey, Şubat 1916'da bir gece onun sofra tabağına şovenist bir gazete kupürünü şu kısa notla birlikte bıraktı: "Sevgili Maynard, niçin hâlâ Hazine'desin?"[27]

Savaşla düzeni bozulan sadece Havari şebekesi değildi. Başka bir entelektüel hısımlık şebekesi, aralarında Forster, Keynes, Strachey ve Woolf'un

22. Bloomsbury Grubu'nun 1925 dolaylarındaki yapısı. Şebekenin çekirdeğinde yer alanlar: Clive Bell (CB), Vanessa Bell (VB), E. M. Forster (EMF), Roger Fry (RF), "Bunny" ["Kız"] David Garnett (BG), Duncan Grant (DG), John Maynard Keynes (JMK), Desmond McCarthy (DMC), Lytton Strachey (LS), Leonard Woolf (LW), Virginia Woolf (VW). "Dış grup"ta yer alanlar: Thoby Stephen (TS), Saxon Sydney-Turner (SST), Adrian Stephen (AS), Gerald Brenan (GB), Dora Carrington (DC), Angelica Garnett (AG), Ottoline Morrell (OM), Ralph Partridge (RP), Harold Nicolson (HN), Vita Sackville-West (VSW), Mark Gerter (MG), Katherine Mansfield (KM), Lydia Lopokova (LL) ve G. E. Moore (GEM).

yer aldığı on ortak mensubu[28] bulunan Bloomsbury Grubu'ydu. Sohbet Derneği'nden farklı olarak, başta Stephen kız kardeşler Vanessa ile Virginia olmak üzere kadınların da alındığı Bloomsbury zamanla merkezinde evli çiftlerin bulunduğu bir yapıya büründü: Gordon Meydanı 46 numaralı evde oturan Vanessa ve Clive Bell ile 1915'te Richmond'a taşınan Virginia ve Leonard Woolf. Savaş Bloomsbury'nin ağırlıklı olarak yazarlar ve sanatçılardan oluşan bir ana bileşenini Londra'nın dışına, Vanessa Bell ile Duncan Grant'ın 1916'da Sussex ilindeki Charleston'da yerleştiği geniş çiftliğe sürükledi. Peter Dolton'ın Bloomsbury şebekesine ilişkin yeni analizi, Lytton Strachey'nin hem 1905 hem 1925 itibariyle en yüksek kademeye ve aradalık merkeziliğine sahip olduğunu açıkça gösterir. Sonraki dönemde Strachey'nin ardından Duncan Grant, Maynard Keynes ve Virginia Woolf ikinci, üçüncü ve dördüncü sıraları aldılar.[29] Ancak Bloomsbury'nin çarpıcı özelliği, mensupla-

rının South Downs yöresinde yürüyüşe çıkmaktan çok hoşlanması değildi. Havarilerde olduğu gibi, şebekeyi tanımlayan yine cinsel ilişkilerdi. Grant sadece Keynes, Lytton Strachey, Adrian Stephens ve Vanessa Bell'le değil, David Garnett'la da düşüp kalktı. Vanessa Bell sadece Grant'la değil, Roger Fry'la ve hatta bazen kendi kocası Clive'la sevişti. Keynes'in yattığı kişiler arasına Grant, Garnett, Strachey ve sonunda Rus balerin Lydia Lopokova girdi. Bloomsbury aşk hayatlarındaki çapraşıklıklar sonu gelmez nitelikteydi. Garnett karşılıksız aşkla Vanessa Bell'e tutuldu. Virginia Woolf karşısında Ottoline Morrell, Lytton Strachey karşısında Dora Carrington, David Gerter karşısında Lytton Strachey, Dora Carrington karşısında David Gerter aynı sorunu yaşadı. Dolton şunu anlatır: "Vanessa Bell kocası Clive Bell yerine Duncan Grant'la birlikte yaşadı. Leonard Woolf'un Virginia Woolf'la ve Harold Nicolson'ın Vita Sackville-West'le evli olmasına karşın, Vita ve Virginia birbirlerine âşıktılar."[30]

Howard's End romanında parlak zekâlı Margaret hayal gücü oldukça kıt kocası Henry'ye Bloomsbury ilkelerini şöyle açıklamaya çalışır: "Sadece bağlantıya gir! Çektiği nutkun tamamı buydu. Yavanlık ve ateşlilik bağlantıya girince, ikisi de yücelir ve insan sevgisi doruğuna çıkmış halde görülür. Yaşam parçalı olmaktan çıkar. Vahşi ve keşiş bağlantıya girince, ikisi de hayat bulduğu yalnızlıktan yoksun kalarak ölür." Ama Forster'ın belirttiği gibi, "kadın başarısız" olur. Çünkü Henry'nin düsturu "sadece bağlantıya girmek" değil, "dikkatini toplamak"tır. Dosdoğru şunu söyler: "Gücümü o türden şeyle boşa harcamaya niyetim yok."[31] Bloomsbury Grubu'nun cinsel birliktelikleri düşünülünce, neyi kastettiği anlaşılır.

34.
Mahşer

Milner'ın "Yuva"sının Güney Afrika'da başarısızlığa uğraması, İngiliz emperyal yayılmasının sınırlarını açığa çıkarmıştı. Havariler ve Bloomsbury şebekelerindeki çatlak Cambridge'in, hatta belki Oxford'un bizzat imparatorluk projesine sempatisini hepten yitirdiğini gösterdi. Yine de 1914'te Britanyalılar (üstelik imparatorluk uyrukları) Alman İmparatorluğu'nun artan ekonomik gücünün ve jeopolitik hırsının yarattığı tehdit üzerine savaşa girdiler. Britanya'nın bu savaştaki kesin zaferinde, İngilizce konuşan halklar arasında Milner ile hempalarının diretmiş olduğu birliğin büyük payı vardı. Avustralya, Kanada, Yeni Zelanda ve keza Güney Afrika 1914-1918 arasında İngiliz savaş seferberliğine önemli ekonomik ve askeri katkılarda bulundular. İmparatorluğun tamamı, özellikle Hindistan açısından da geçerliydi bu.[1] Bloomsbury'nin feryatları ancak savaşın bitişinden sonra, sarsıcı bir tartışma başlatan Strachey'nin *Eminent Victorians* ("Victoria Dönemi Ünlüleri") ve Keynes'in *Economic Consequences of the Peace* (*Barışın Ekonomik Sonuçları*) kitaplarının yayımlanmasıyla duyulur hale geldi.

Burada Birinci Dünya Savaşı tarihyazımı dediğimiz aşırı kalabalık mahkeme salonuna tekrar girmemize gerek yok.[2] Dickens'ın *Kasvetli Ev* romanındaki avukatlar gibi, tarihçiler de (bazı açılardan Dickens üslubuyla "Almanya Almanya'ya Karşı" olarak anılmayı hak eden bir davada) tozlu belgeleri karıştırmaya devam ediyorlar. Oysa bu davada bir nihai hüküm olmayacaktır, çünkü yüz yıldır süren "savaş suçu" arayışı beyhudedir. 1914'te bir genel Avrupa savaşı çıkmasının basit sebebi, Viyana'da 1815'te oluşturulan düzenin bozulmasıydı. Doğru tarihsel soru suçun kimde olduğu değil, niçin öyle olduğudur.

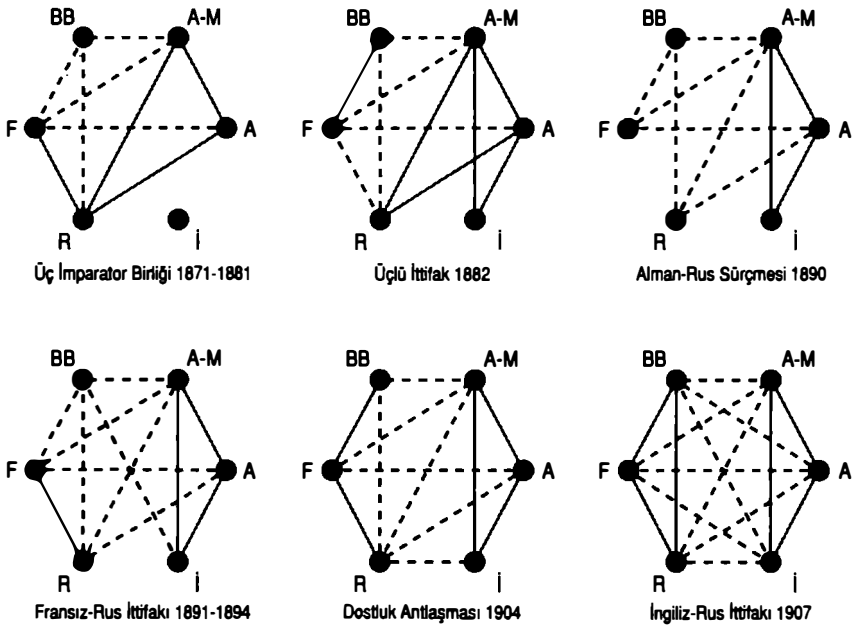
Ranke'nin beşli yönetimi 1900'lerin başlarına doğru, her biri yukarıda anlatılan uluslararası ticaret, göç, yatırım ve bilgi şebekelerinden kendince nasiplenen beş büyük imparatorluğun çekiştiği bir düzene dönüştü. Oysa Kırım Savaşı'ndan sonra bir süre, soya dayalı hükümranlığın eski hiyerarşileri ile yeni küreselleşme şebekeleri arasında geçici bir anlaşma doğmuş gibiydi. Avrupa imparatorluklarının başındaki hükümetler dikkate değer ölçüde "gece bekçisi" kimliğindeydi; bir arada yaşadıkları piyasa ekonomilerinden talepleri asgari düzeydeydi. Ordu ve donanmanın yanı sıra bazı posta, telgraf ve demiryolu hizmetlerini denetlemede ısrar etmekle birlikte, geri kalan birçok şeyi özel sektöre bırakmışlardı. Büyük Avrupa kentlerinde

kraliyet ve imparatorluk hiyerarşileri yeni bankacılık ve ticaret elitleriyle sıkı sosyal yakınlık içindeydi; nitekim kontlar kızlarını Yahudi bankerlerle evlendirmeye başlamışlardı. Andrew Carnegie'den Norman Angell'a kadar varan iyimserler, imparatorların bütün bunları tehlikeye atacak kadar aptallık etmeyeceklerine emindiler.[3]

Bunun bir yanılgı olduğu ortaya çıktı. Henry Kissinger'ın klasik anlatımına göre, beşli yönetimin artık istikrarlı olmamasının sebebi "Almanya'nın birleşmesiyle ve Fransa'nın değişmez bir husumete yönelmesiyle, sistemin esnekliğini yitirmesi"ydi.[4] Sistem 1871'den sonra usta diplomat Bismarck'ın maharetiyle dengede tutulabildi. Kilit manevrası Rus dışişleri bakanı Nikolay Girs'le Haziran 1887'de imzaladığı Gizli Çifte Sigorta Antlaşması'ydı. Buna göre, Almanya Fransa'nın ya da Rusya Avusturya-Macaristan'ın saldırısına uğramadığı sürece, Almanya ve Rusya diğerinin üçüncü bir ülkeyle savaşa girmesi halinde tarafsızlığa uyacaklardı. Bu düzenleme Rusya'nın Boğazlar üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışması halinde, Almanya'yı tarafsız kalmakla yükümlü kıldı; ama asıl amaç Rusları Fransa'yla bir karşılıklı savunma antlaşması arayışına girmekten caydırmaktı. Bismarck'ın iktidardan düşüşü Gizli Çifte Sigorta Antlaşması'nın yenilenmemesine yol açınca, tam da bu durum ortaya çıktı. Kissinger'ın ifadesiyle, "Avrupa dengesinin esnekliğini koruyan paradoksal biçimde belirsizliğin ta kendisiydi. Bundan vazgeçilmesi [...] gittikçe artan ve Birinci Dünya Savaşı'yla noktalanan bir dizi kapışmayı başlattı."[5] Kissinger'a göre, Bismarck'ın gidişinden sonra büyük devlet sistemi, çekişmeleri "hafifletici" değil, "ağırlaştırıcı" etki yarattı. Zamanla "siyasal liderler kendi taktiklerini denetleyemez duruma geldi" ve "sonunda askeri planlama diplomasiyle çatıştı."[6] Başka deyişle, 1890'dan itibaren Almanya ile Avusturya-Macaristan'ı Fransa ve Rusya'yla karşı karşıya getirecek bir çatışma ihtimali ağırlık kazandı. Asıl şaşırtıcı nokta böyle bir savaşın 1914'te çıkması değil, daha erken patlak vermemesiydi.

Kissinger'ın yaklaşımı tarihçiler arasında rağbet görmemekle birlikte, siyaset bilimciler ve şebeke teorisyenleri arasında hatırı sayılır destek bulur. Hiç kuşkusuz, 1890'dan sonra askeri çekişmelerin sayısındaki hızlı artış, o sıralarda bir tür değişimin yaşandığı savını destekler.[7] Matematikçi Tibor Antal ile fizikçi Paul Krapivsky ve Sidney Redner'ın şebeke teorisi çerçevesindeki şık bir makalesi de büyük devlet sisteminin 1890 sonrasındaki evriminin paradoksal biçimde "sosyal denge" doğrultusunda olduğunu gösterir. Aşağı yukarı eşit iki ittifakın ortaya çıktığı bu durumda denge "doğal bir sonuç"tu ama taraflardan birinin diğerini caydırmaması halinde iyi bir sonuç değildi (bkz. Şekil 23).[8]

Elbette alternatif yorumlar vardır. Hipotezlerden biri, sistemin aksamasına Balkanlar'da küçük devletlerin bir çatışmaya sürüklenişine büyük devletlerce

23. Birinci Dünya Savaşı'nın tarafları arasındaki ilişki değişikliklerinin evrimi, 1872-1907. BB = Büyük Britanya, A-M = Avusturya-Macaristan, A = Almanya, İ = İtalya, R = Rusya, F = Fransa.

göz yumulmasının yol açtığıdır.[9] Yani, daha küçük ölçekli ittifaklar karmaşasının sistemi istikrarsızlaştırdığıdır.[10] Ancak büyük devletleri 1914'teki mahşere Romanya ya da Japonya, hele İspanya ya da Portekiz'le bağlarının yönelttiği savı düpedüz akla yakın değildir.[11] Küçük ülkeleri önemli kılan sadece bir büyük devlet çatışması ihtimalini gündeme getirmeleriydi. Avusturya-Macaristan'ın 1908'de Bosna'yı ilhakı ve altı yıl sonra Avusturya-Macaristan tahtının veliahtına Sırp destekli suikast benzersiz bir durum yarattı. Büyük devletlerden üçü, önceki Fas krizlerinin ya da Balkan savaşlarının aksine, savaşı ezici bir diplomatik darbenin yegâne alternatifi olarak gördü.[12] Viyana ve Berlin'deki şu görüş temelsiz değildi: Rusya hasmı Avusturya-Macaristan'ı kalıcı biçimde zayıflatmak, hatta belki parçalamak amacıyla Bosna krizinden yararlanmaya kararlı gibiydi.[13] Habsburg tahtının ilk sıradaki vârisinin devlet destekli terör eylemi kuşkusu uyandıran bir suikasta kurban oluşu göz önünde tutulduğunda, Avusturyalılar "Metternich" hakları çerçevesinde Sırbistan'dan tarziye isteme açısından sağlam konumdaydı. Belgrad'a verilen mahut Avusturya ültimatomu, 1820'lerde ikinci sınıf devletlere dayatılan taleplerden pek farklı değildi.* Öte yandan,

* ABD'nin 9/11 saldırılarından sonra Afgan rejimine dayattığı taleplerden daha mantıksız ya da mesnetsiz değildi.

diğer iki devlet Fransa ve Britanya, tarafları Balkanlar için savaşa girmekten caydırmaya yetecek sağlamlıkta savları ortaya koyamadılar. Bunun sebebi Fransızların Rusya'yla ittifaka kayıtsız şartsız bağlanması, İngilizlerin ise Rusya ile Fransa'yı dolduruşa getirmeyecek şekilde Almanya'yı caydırmanın bir yolunu bulamamasıydı.[14] Ortaya çıkan sistem aksamasından dolayı şahsen suçlanmayı hak eden biri varsa, o da İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'di. Britanya'dan beklenen şey böyle bir krizde dengeleyici güç olmasıydı. Grey 29 Temmuz 1914'te Alman büyükelçisine, bir kıta savaşının çıkması halinde, Britanya'nın muhtemelen müdahale edeceği uyarısında bulunurken, arabuluculuğunun kabul edilmesi halinde, "Avusturya için mümkün olan her tarziyeyi sağlayabileceğini" belirtti. "Avusturya açısından küçük düşürücü bir geri adım artık söz konusu değil; Sırplar her halükârda cezalandırılacak ve Rusya'nın izniyle, Avusturya'nın isteklerine boyun eğmeye zorlanacak."[15] İki gün sonra Almanlara makul bir öneri sunmaları halinde, buna destek olacağını bildirdi. Fransa ile Rusya'nın kabul etmemesi halinde, Britanya onlara "sonuçlarla hiç alakasının kalmayacağını" söyleyecekti.[16] Ama o sırada artık çok geçti, çünkü Almanların Rus genel seferberliği haberini almasıyla, diplomasi için zaman kalmamıştı. Daha becerikli bir dışişleri bakanının, belki bir Castlereagh'in bu mesajları bir hafta önce göndererek, yangının önüne geçmiş olacağı aklımıza gelebilir. İşin gerçeği şu ki, Grey şahsen Fransa ile Rusya'ya bu rolü oynayamayacak kadar bağlıydı.

Emperyal komuta, kontrol ve iletişim sistemi 1914'te öylesine etkiliydi ki, imparatorlar (daha doğrusu bakanları) anlaşılması zor iki mesele (Bosna-Hersek'in egemenliği ve Belçika'nın tarafsızlığı) yüzünden savaşa tutuştuklarında, dört yılı aşkın bir süre boyunca 70 milyondan fazla askeri ya da bahriyeliyi harekete geçirebildiler. Fransa ve Almanya'da savaş öncesi nüfusun yaklaşık beşte biri (yetişkin erkeklerin yüzde 80'e yakın bölümü) üniforma giydi. Hiyerarşinin şebekeler karşısındaki zaferinin simgesi, sosyalist partilerden oluşan İkinci Enternasyonal'in Birinci Dünya Savaşı'nı önlemede tam başarısızlığa uğramasıydı. Avrupa sosyalizminin liderleri Temmuz 1914 sonunda Brüksel'de toplandıklarında, güçsüzlüklerini itiraf etmenin ötesinde pek bir şey yapamadılar. Viyanalı hiciv yazarı Karl Kraus'un 1914'ü taht ve telefon birlikteliğinin mümkün kıldığı saptaması zekiceydi.[17] Teknolojiden güç alan Avrupa hükümdarları, genç erkek uyruklarını sırf telgraf çekerek mahşere yolladılar. Savaşın uzun sürmeyeceğini sanan Keynes gibi birçok yorumcu, emperyal devletin sanayileşmiş kıyımı sürdürme yeteneğini fena halde hafife almıştı.

Britanya İmparatorluğu'na karşı küresel bir savaşta, Alman İmparatorluğu'nun ciddi bir dezavantajı vardı. Bir İngiliz kablo gemisinin 5 Ağustos 1914'ün ilk saatlerinde Emden'den Vigo, Tenerife, Azor Adaları ve ABD'ye

uzanan beş Alman sualtı kablosunu kolaylıkla kesmesi bunun göstergesiydi. Ondan sonra Almanların Washington'daki büyükelçiliğine telgrafları İsveç ya da Danimarka çıkışlı ABD transatlantik kablolarıyla göndermek gerekti. Her ikisinin de Eastern Telegraph Company'nin Cornwall ilindeki Porthcurno'da bulunan aktarma istasyonundan geçmesi nedeniyle, iletilerin yakalanıp Denizcilik Bakanlığı'nın şifre çözme merkezine gönderilmesi mümkün hale geldi. Daha önce gördüğümüz üzere, Britanya uluslararası haberleşme şebekelerine hâkimdi. Bu sadece telgrafçılıkta değil, Londra'nın tartışmasız mihrakını oluşturduğu para ve finans sistemlerinde, ayrıca (daha düşük düzeyde olsa bile) ticaret filosunda da geçerliydi. Almanya deniz gücü açısından da arayı kapatamamıştı. Dolayısıyla Almanların Birinci Dünya Savaşı'nı kazanmasını sağlayabilecek az sayıda yol vardı: İngiliz, Fransız ve Rus ordularını karada kesin yenilgiye uğratmak, denizaltı saldırılarıyla ithalatlarını aksatmak ya da devrimleri kışkırtma (aslında hiyerarşik yapıları aksatacak anti-emperyalist şebekeleri harekete geçirme) yoluyla imparatorluklarında karışıklıklar yaratmak. İleride göreceğimiz üzere, Almanlar her üç açıdan da başarmanın eşiğine geldiler. Ama en cüretli manevraları John Buchan'ın *Otuz Dokuz Basamak* romanının devamı *Greenmantle*'da (*Yeşil Kaftan*) romantikleştirilen tertipti.

İngiliz istihbarat şefi Sir Walter Bullivant romanın başında Hannay'e, "Bir cihat hazırlanıyor" diye anlatır. "Doğu bir vahiy bekliyor. Bunun geleceğine söz verilmiş. Batıdan bir yıldızın (adam, kehanet ya da cici bici) ortaya çıkıverdiğini düşün. Almanlar işin farkında ve dünyayı şaşırtmak için ellerindeki koz bu."[18] Müslümanları Britanya İmparatorluğu'na karşı kutsal savaş için ayaklanmaya çağıran bir Alman tertibi günümüz okuruna abartılı görünür. Buchan'ın *Yeşil Kaftan*'ı gerçek olaylardan esinlenerek yazdığını öğrenmek insanı bir bakıma şaşırtır.

1. Torcello Adası'ndaki Santa Maria Assunta Katedrali'nin bir duvar resmi, Venedik. Hiyerarşi kelimesinin kökeni Yunancada "başrahip yönetimi" anlamına gelen *herarkhia*'dır.

2. Jacob Moreno'nun Hudson'daki New York Kız Islahevi'nin bir yurduna ilişkin "sosyogram"larından biri. Bu örnekte "siyah"ların kaldığı iki yurttan birine ilişkin yorumu dikkat çekicidir.

ORGANIZATION OF GROUPS—HOMES

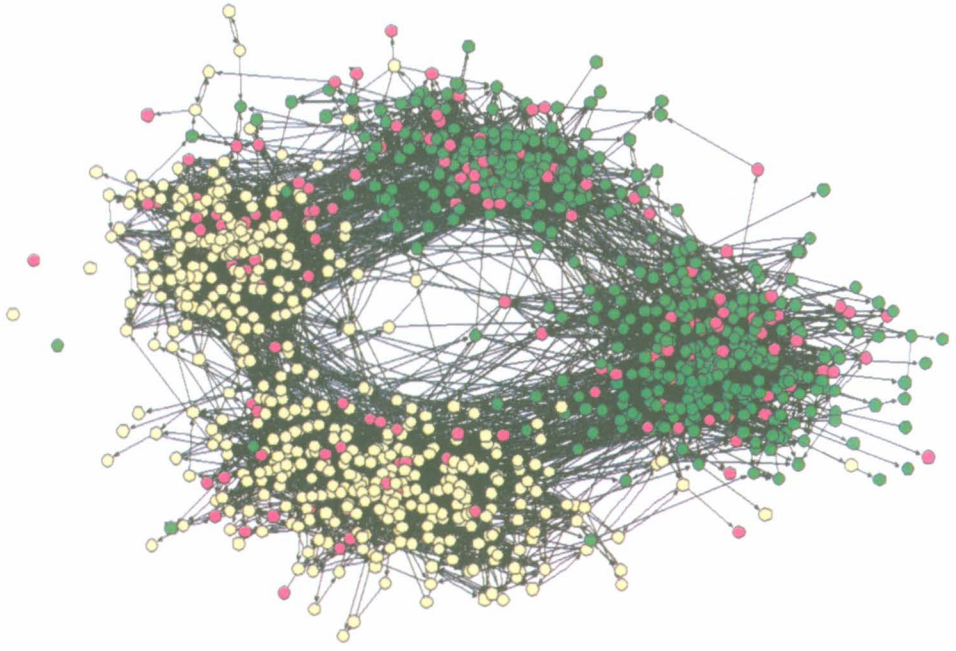
STRUCTURE OF A COTTAGE FAMILY—C12

Criterion: Living in proximity, sharing the same house; 5 choices; no limit placed on rejections.

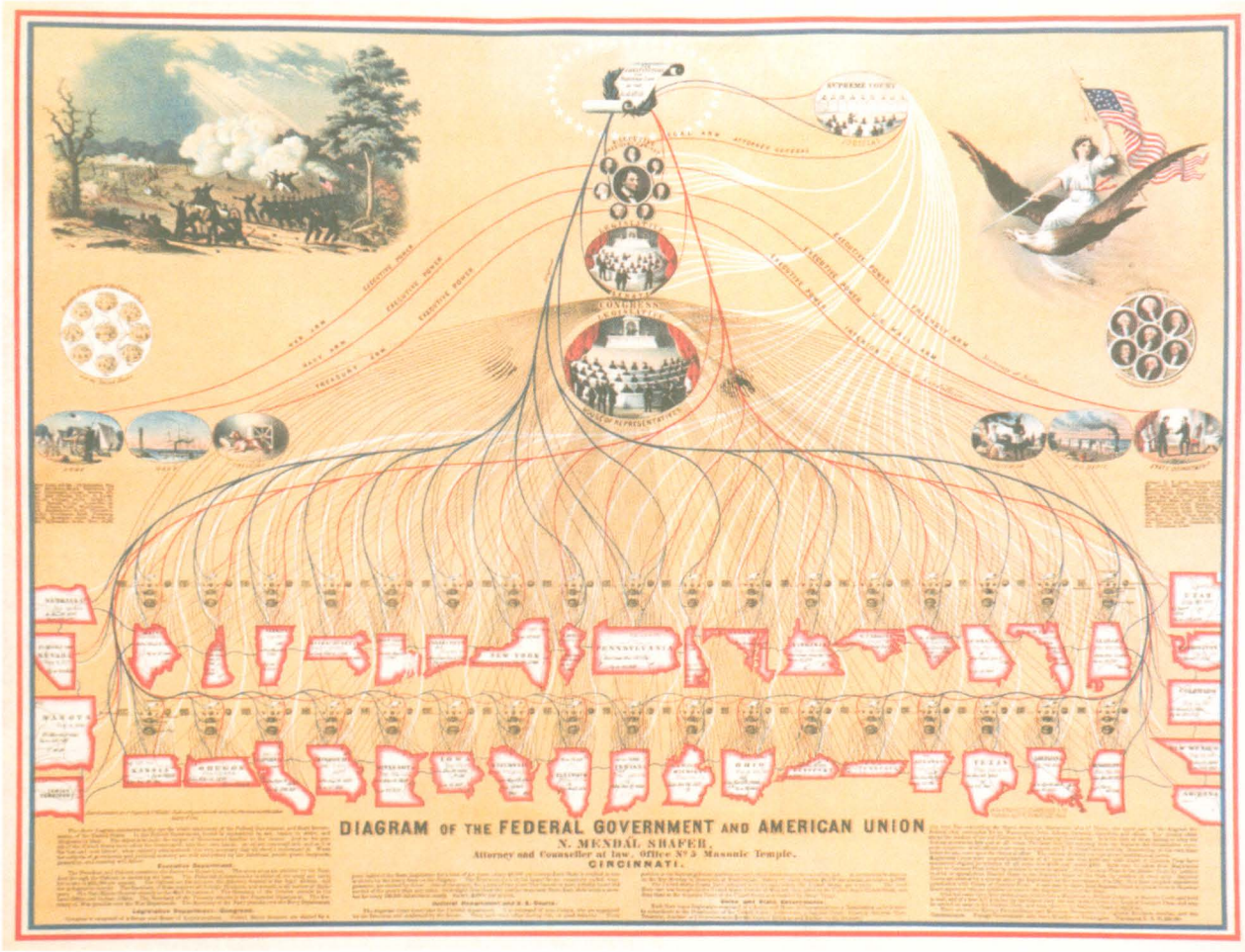
33 girls. *Unchosen* 1; *Unchosen and Rejected* 4; *Mutual Pairs* 31; *Mutual Rejections* 7; *Incompatible Pairs* 21; *Chains* 2; *Triangles* 2; *Stars* (of attraction) 4; *Stars* (of rejection) 1.

Classification: Introverted Group Organization; Inward Aggressive. Special Feature—Out of 33 individuals there are 31 who are either rejected or who reject some member of the group; only two are free from this pattern of aggression. It is interesting that this cottage is one of the two colored houses within the community, which is overwhelmingly white. The girls project most of their attractions as well as rejections upon the girls of their own race, producing an excess of love as well as of hate within a small social area.

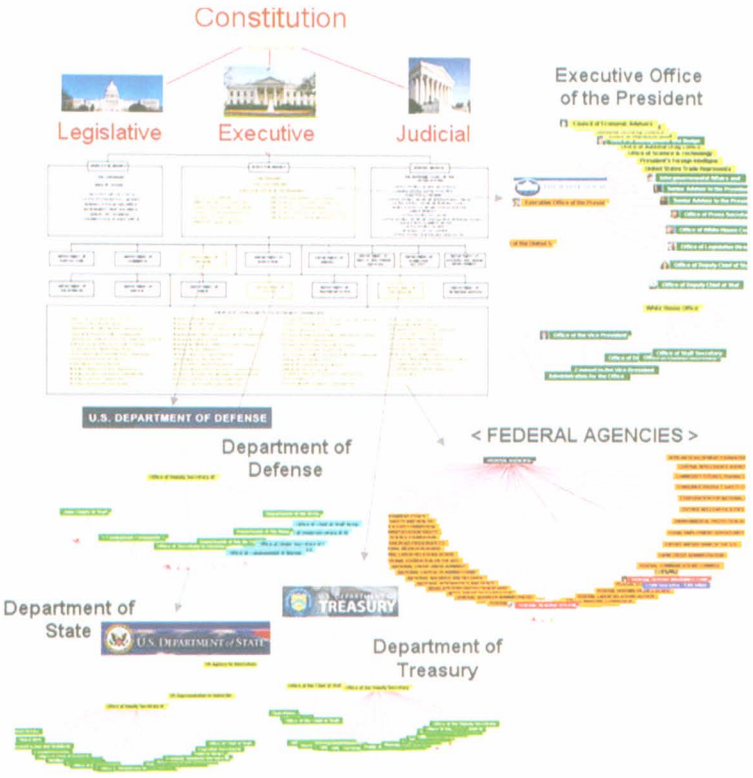
Note for the Group Psychotherapist: Start a sociodrama and break the group into two opposing camps, the one unit consisting of individuals who indicate self preference, the other consisting of individuals who indicate self rejection. The problem to be explored will be whether self preference means here love for one's own race and self rejection hostility against one's own race.

3. Özdeş sevgisinin somut hali: Ergenlikten Yetişkinliğe Geçişteki Sağlık Üzerine Uzun Erimli Ulusal Araştırma veri kümesindeki bir lisede arkadaşlıklar şebekesi. Bir öğrencinin diğer öğrenciyi dost olarak belirtmesi halinde, iki düğüm birbirine bağlanmıştır. İki büyük grubun (sarı ve yeşil düğümler) kümeleşmesi, üçüncü grubun ise daha rastgele bir dağılım göstermesi, ayrıca eşiksiz düğümlerin, yani arkadaşsız öğrencilerin "şebeke ayrıkları" gibi durması dikkat çekicidir.

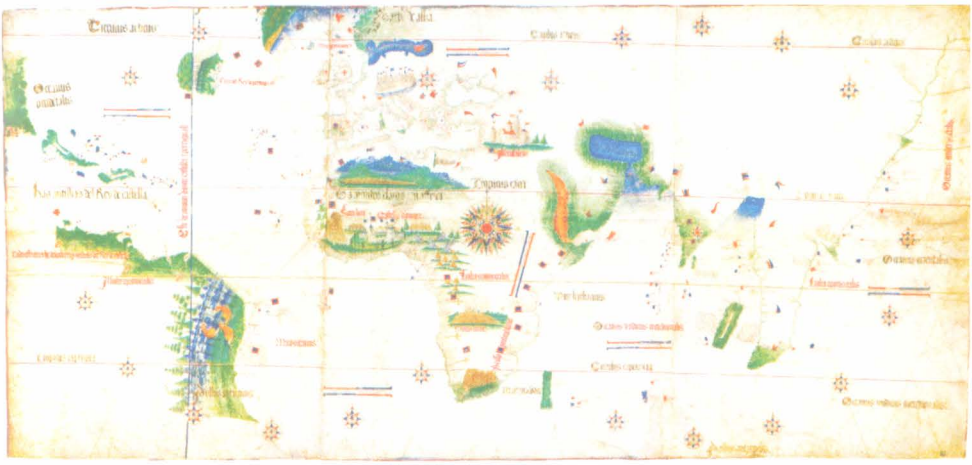
4. Bir hiyerarşi olarak ABD federal yönetimi, 1862.

5. Bir hiyerarşi olarak ABD federal yönetimi, yak. 2010.

6. Meydan ve kule: Siena'da Belediye Sarayı'ndaki Pisboğaz Kulesi'nin Halk Meydanı'na düşen gölgesi.

7. Cantino düzlemküresi, 1502. Fernão Peres de Andrade 1515-1517'de dünyanın en iyi haritaları ile usturlablarını kullanarak, Lizbon'dan Guangdonga'a kadar 6.777 deniz mili (12.560 km) yol aldı.

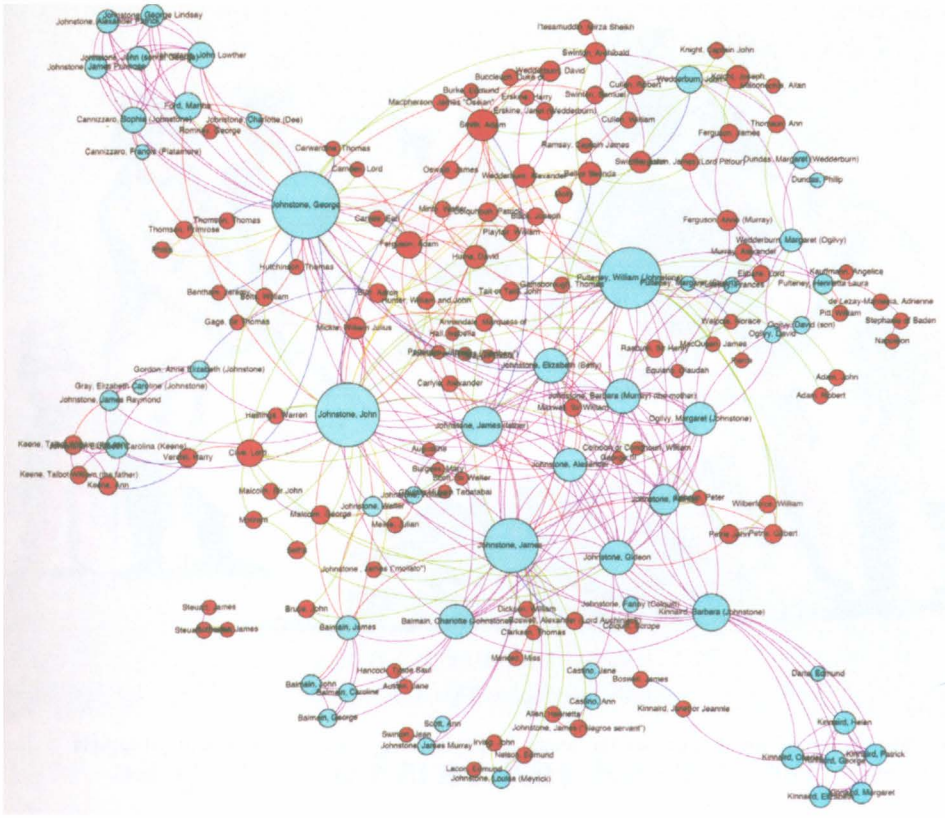
8. Reform hareketinin yol açtığı büyük çatlak: Fransız Protestanlarına yönelik Aziz Bartolomeos Yortusu Katliamı, Paris, 1572.

9. Hiyerarşinin Geri Gelişi mi? Gerard ter Borch, "Münster Antlaşması'nın Onaylanışı, 15 Mayıs 1648".

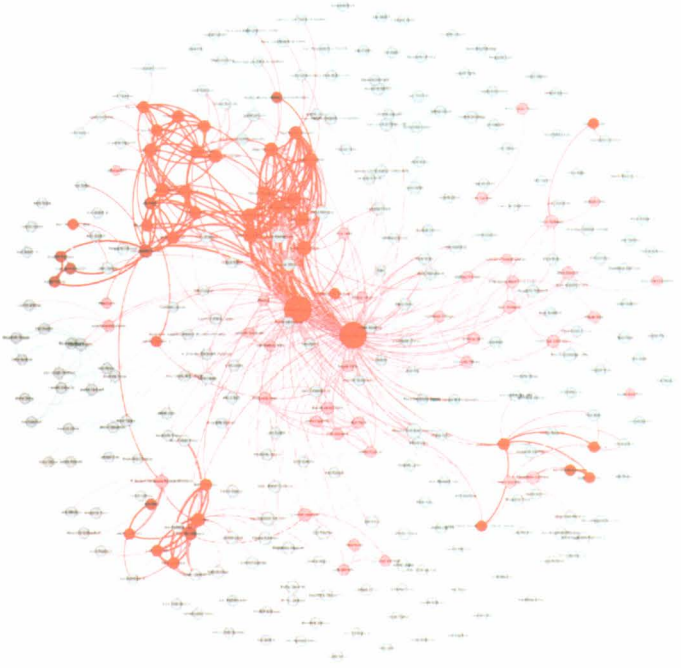

10. MÖ 1069'dan MS 2012'ye kadar 120.211 seçkin kişinin doğum ve ölüm verileri temelinde Avrupa'daki 37.062 yerin harita dökümü. Düğümlerin büyüklükleri önemlerini temsil eder.

Johnstone, George
Johnstone, John
Johnstone, James
Johnstone, William (Johnstone)
Johnstone, Barbara (Murray)
Johnstone, Elizabeth (Betty)
Johnstone, Alexander
Johnstone, Gideon
Johnstone, Peter
Johnstone, Charlotte (Dee)
Johnstone, James Raymond
Johnstone, Adrian
Johnstone, James Murray
Johnstone, James ("slave")
Johnstone, Louisa (Meyrick)
Johnstone, Agnes ("mortalo")
Johnstone, Gideon
Johnstone, Fanny (Gideon)
Johnstone, Barbara (Johnstone)
Johnstone, James ("disgrace servant")
Johnstone, Caroline (Keene)
Johnstone, Keene
Johnstone, Keene (the father)
Johnstone, Ann
Johnstone, Ann
Johnstone, Ann

13. Viyana Kongresi'nde "krallar pastası" ancak Rothschildlerin finansal şebekesinin yardımıyla kesilebildi.

14. Angoulême: 18. yüzyılın bir Fransız taşra şebekesi. Fransa'nın dışına çıkan kişiler koyu kırmızıya boyanmıştır.

VI

Salgınlar ve Fareli Köy Kavalcıları

35.
Yeşil Kaftan

Fareli Köyün Kavalcısı masalında bir kasaba halkı, evlerini istila etmiş fareleri sihirli kavalını çalarak peşine takıp götürmesi için garip kılıklı bir fare avcısı tutar. Kavalcının müziğiyle mest olan fareler, peşine takılıp yakındaki çaya varırlar ve suya düşüp boğulurlar. Kasaba halkının ücretini tam ödemeye yanaşmadığı kavalcı, aynı oyunu onların çocuklarına oynar ve onları bir mağaraya yöneltir. Üçü dışında çocukların hepsi kayıplara karışır. Masalın geçmişi 13. yüzyıla iner ve pekâlâ gerçek olaylara dayanıyor olabilir; ancak bu kadar çok çocuğun kayboluşuna neyin yol açtığı tam açık değildir. Masalın farelerce yayıldığı bilinen bir hıyarcıklı veba salgınıyla ilgili olması akla yakın bir varsayım olsa da, ilk baştaki biçiminde farelere bir değinme yoktur; bu unsur 16. yüzyıl sonlarındaki bir eklemedir.

20. yüzyıl da salgınların (ve fareli köy kavalcılarının) ortaya çıktığı bir dönemdi. Bilindiği üzere, Birinci Dünya Savaşı'nın son evresi bir küresel salgınla çakıştı; grip virüsünün ölümcül bir çeşidi dünyayı sararak, milyonlarca insanı, özellikle gençleri canından etti.* Bu 1917-1923 arasındaki tek salgın değildi. Rus Bolşeviklerinin geliştirdiği mutant bir Marksizm de Avrasya kara kütlesini sardı. Yeni ve aşırı milliyetçilik biçimleri hemen hemenher Avrupa ülkesinde çok tehlikeli faşist akımlar doğurdu. Bu ideolojiler öylesine bulaşıcıydı ki, Cambridge'in dünyadan kopuk avlularındaki talihli İngilizlere bile bulaştı. Bir ekonomik salgın, Almanya'nın yanı sıra Avusturya, Polonya ve Rusya'yı kasıp kavuran yüksek enflasyon salgını da vardı. Bu salgınlar karşısında insanlar fareli köy kavalcılarına, karizmatik liderlik ve köklü çözümler sunan kişilere yöneldiler. Tıpkı Ortaçağ kasabasının halkı gibi, fareli köy kavalcılarına güç verenler de bunun bedelini çocuklarının canlarıyla ödediler.

Bütün bunlardan önceki dünya bir imparatorluklar dünyasıydı. Avrupa imparatorlukları arasında 1914 yazında patlak veren çatışma, daha önce gördüğümüz üzere, Napoléon Savaşları sonrasında ortaya çıkmış ve bü-

* Bu grip türü pek görülmemiş bir şekilde, yirmi ile kırk yaş arasındaki insanlarda son derece ölümcüldü. Salgın sırasında tahminen 675 bin Amerikalı gripten öldü; bu sayı dünya savaşında ölen Amerikalıların on katıydı. Avrupa'da ölen ABD askerlerinin yarısı grip kurbanıydı. ABD'nin savaşa girişinin ardından gençlerin topluca seferber edilişi, akciğerleri tutan ve esasen kan basıncının artışıyla ölüme yol açan hastalığın hızlı yayılmasına hiç kuşkusuz katkıda bulundu. Amerika'daki ilk vakalar 1918 başlarında Kansas'taki bir ordu kampında görüldü. Hazirana doğru grip Hindistan, Avustralya ve Yeni Zelanda'ya ulaştı. İki ay sonra ikinci bir dalga Boston (Massachusetts), Brest (Fransa) ve Freetown (Sierra Leone) kentlerini neredeyse aynı anda vurdu.

yük devletlerden oluşan beş düğümlü bir şebekeyi bütün diğer devletlerin üstünde bir konuma yükseltmiş olan uluslararası düzenin bir sonucuydu. Savaşın sebeplerini yalın temellerine indirgeyerek belirtmek gerekirse, iki rakip kamp (Rusya artı Fransa ve Almanya artı Avusturya-Macaristan) yeni edinilmiş ve görünüşte önemsiz Habsburg toprakları Bosna-Hersek'te Sırp teröristlerce girişilen bir suikast yüzünden savaşa tutuşunca, Britanya dengeleyici bir rol üstlenemedi. Almanya'nın Fransa'ya yönelik planlı saldırısında Belçika'nın tarafsızlığını ihlal etmenin gerektiği ortaya çıkınca, Britanya daha önce Belçika'ya tarafsızlık statüsü vermiş 1839 antlaşmasını savunmaktan ziyade, Fransa ve Rusya karşısında bir Alman zaferini engellemek amacıyla diğer kampa arka çıkıp müdahalede bulundu. Müttefiklerinin zayıflığına karşın, Almanlar askeri açıdan bir kıta savaşını kazanacak kapasiteye sahip sayılırdı. Savaşın ilk altı ayında Fransız ordusuna kesinlikle şaşırtıcı zayiat verdirdiler; rakam 1870'tekine ve daha sonra 1940'takine benzer bir Fransız çöküşünü sağlamaya fazlasıyla yetecek düzeydeydi. Ancak Britanya'nın maliye, imalat, nakliye ve insan gücü açısından rakipsiz kaynakları, Fransızların savaşma kapasitesindeki amansız yıpranışına karşın, Batı Avrupa'da savaşı (bitirmek için olmasa bile) sürdürmek için yeterliydi. Savaşın kendisi bulaşıcıydı. Çarpışan imparatorlukların geniş denizaşırı sömürgelerinden dolayı hızla küreselleşmesi yetmezmiş gibi, başka devletlerin de katılmasıyla genişledi. Daha 1914 bitmeden, Karadağ, Japonya ve Osmanlı İmparatorluğu savaşa girmişti. Mayıs 1915'te İtalya gecikmeli olarak İtilaf safını seçerken, Bulgaristan İttifak safına (Almanya ve Avusturya-Macaristan) katıldı. Portekiz ve Romanya 1916'da silaha sarılarak İtilaf içinde yer aldı. ABD 1917'de savaşa katılan ve aralarında Bolivya, Brezilya, Çin, Küba, Ekvador, Yunanistan, Liberya, Panama, Peru, Siyam (şimdi Tayland) ve Uruguay'ın bulunduğu on iki devletten sadece biriydi. Hepsi İttifak devletlerine karşı birleşti.[1] Savaşın son yılında Kosta Rika, Guatemala, Haiti, Honduras ve Nikaragua aynı yolu tuttu. Avrupa'da sadece Hollanda, İspanya, İsviçre ve İskandinav ülkeleri tarafsız kaldı (bkz. Resim 17).

Batı Cephesi'ndeki askeri çıkmaz daha belirginleşmeden, Alman hükümeti savaşı kazandıracak belirleyici silah olarak gördüğü girişim için denemelere başlamıştı. Tasarı ortalığa bir ideolojik "virüs" salarak, diğer tarafın imparatorluklarını istikrarsızlaştırmaktı. Almanlar Osmanlı müttefiklerinin yardımıyla, İngiliz ve Fransız imparatorluklarının her yanında bir cihat kıvılcımını tutuşturmaya çalıştılar.[2] Dolayısıyla John Buchan'ın *Yeşil Kaftan* romanının (günümüz okuruna çok abartılı görünebilecek) olay örgüsü gerçek olaylara dayalıydı.[3] Almanlar böyle bir şeyin gerçekten işe yarayacağı konusunda haklıydı. Ancak bir devrimi tetiklemeye dönük ilk girişim başarısızlığa uğradı. Kritik nokta 1914-1918'deki devrimci fikirlerden sadece bazılarının bir

emperyal hiyerarşiyi sarsıp devirmeye yetecek hızda ve çapta yayılmasıydı. Cihat çağrısı Müslüman dünyasının İngiliz ya da Fransız yönetimindeki kesimlerini sarsmazken, Arap milliyetçiliğine destek biçimindeki İngiliz karşı-saldırısı Osmanlı İmparatorluğu'nu sahiden sarstı. Aynı şekilde Bolşevizmi yaymaya yönelik Alman kampanyası Rus İmparatorluğu'nu yıktı – tabii daha sonra batıya yönelerek bizzat Alman İmparatorluğu'nu da yıkarak. Bu girişimlerden ilki başarıya ulaşırken, ikincisinin niçin başarısızlığa uğradığını ve üçüncüsünün başarıya ulaştıktan sonra niçin ters teptiğini anlamak için, bir bulaşmanın hızını ve kapsamını belirlemede şebeke yapılarının virüsler kadar önemli olduğunu akılda tutmalıyız.[4]

Kraliyet tasvibini alan tuhaf fikirlerin başarı şansı daha yüksek olur. Alman Kayzeri II. Wilhelm'in İslam'ı romantikleştirmeye yönelecek kadar güçlü bir Oryantalist yanı vardı. Yakındoğu'ya 1898'deki bir ziyaretinde durumdan öylesine etkilendi ki, kendini "Hacı Wilhelm" olarak görmeye başladı. Kuzeni Çar II. Nikolay'a, "Müslümanlar karşısında derin bir utanç duyduğunu ve oraya dinsiz gitmiş olması halinde, kesinlikle İslam'a dönmüş olacağını" itiraf etti.[5] Bu tarz İslam hayranlığı başta Carl Heinrich Becker olmak üzere, Alman bilginler arasında da revaçtaydı.[6] Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu'nu Alman nüfuz alanına çekmek için stratejik sebepler vardı. "Bâbıâli"* Ranke'nin beşli yönetimi içinde yer almamakla birlikte, uygulamada Avrupa büyük devletleri şebekesinin ayrılmaz bir parçasıydı. Nitekim akıbeti 19. yüzyıl diplomasisinin "Doğu Sorunu" olarak anılan ana meselesi olmuştu. "Ya Boğaziçi tahkimatları üzerinde Alman bayrağı dalgalanacak ya da St. Helena Adası'ndaki büyük sürgünle [kahramanı Napoléon'a bir gönderme] aynı hazin kadere maruz kalacağım" diye belirtti Wilhelm 1913'te.[7] Türkiye'de ekonomik fırsatlar da var gibiydi; Berlin'i Bağdat'a bağlayacak bir demiryolu kurmaya dönük Alman tasarısının sebebi buydu. Çalışmalar 1914 yazında (bazı finansal ve teknik güçlüklerle bile olsa) sürmekteydi.[8]

Ne var ki, Wilhelm açısından özellikle çekici nokta İslam'ı bir müttefik haline getirme düşüncesiydi. Kahire'deki Alman konsolosluğunun müşaviri Max von Oppenheim'ın teşvikiyle, Britanya İmparatorluğu'nun Müslüman uyruklarının bir cihat çağrısıyla aleyhine çevrilebileceği fikrini ilginç buldu.[9] Nitekim Britanya'nın Kara Avrupası'nda çıkan savaşta tarafsız kalmayacağını öğrenince, aklına gelen ilk şey bu oldu. "Almanya'nın kuşatılması" ihtimalinin onda uyandırdığı öfkeyle, *Yeşil Kaftan*'ın olay örgüsüne denk düşecek şu satırları karalayıverdi. "Türkiye ve Hindistan'daki konsoloslarımız, ajanlarımız vs. bütün İslam dünyasını bu menfur, yalancı, vicdansız bezirgân milletine karşı sert ayaklanma için ateşlemeli; biz kan kaybından ölecek olsak bile İn-

* Dönemin Avrupa diplomatları çoğu kez Osmanlı hükûmetinden İstanbul'da Hariciye Nezareti gibi başlıca nezaretlerin bulunduğu bina topluluğunun ana kapısına atfen Bâbıâli diye söz ederlerdi.

giltere de en azından Hindistan'ı kaybetmeli."[10] Bu fikri ağustosta benimseyen Genelkurmay Başkanı Helmuth von Moltke, karşı saftaki imparatorlukların Müslüman toplulukları arasında "İslam bağnazlığını canlandırma" gereği üzerine bir tezkere sundu. Oppenheim Ekim 1914'te cevaben yazdığı 136 sayfalık çok gizli "Düşmanlarımızın Topraklarındaki İslam'ı Ayaklandırma Konusunda Tezkere"de, İslam'ı "en önemli silahlarımızdan biri" olarak nitelendirdi. Hindistan ve Mısır'ın yanı sıra Rus yönetimindeki Kafkasya'da dinsel isyanlar çıkarılmasını öngördü.[11] Becker de *Deutschland und der Islam* başlıklı bir broşürle devreye girdi.

Bu fikir şimdi göründüğünden çok daha az hayalciydi. Osmanlı İmparatorluğu'nun İttifak devletleri safına katılması hiç de kaçınılmaz bir sonuç değildi elbette.[12] Nitekim Alman büyükelçisi Hans Baron von Wangenheim ve Alman askeri heyetinin şefi General Liman von Sanders, bir Osmanlı ittifakının yararlarından oldukça kuşkuluydu. II. Abdülhamid'in 1908'de meşrutiyete zoraki dönüşünden beri imparatorluğa hükmeden Jöntürklerin ise Berlin'le ittifaka girmek için sağlam sebepleri vardı. Jöntürk liderleri İsmail Enver ve Mehmed Talât'a göre, İtilaf devletleri (Britanya, Fransa ve Rusya) Osmanlı topraklarına dönük ölümcül tasarılar peşindeyken, Almanlar ve Avusturyalılar 1870'lerden sonra kaybedilmiş toprakların en azından bir bölümünün geri verilmesini uygun görebilecek dürüst aracılardı.[13] Kayzerin teşvikiyle, 2 Ağustos'ta alelacele bir ittifaka varıldı.[14] Dahası, Enver ve arkadaşları dinsel duyarlılıktan Osmanlı gücünün bir kaynağı olarak yararlanılabileceğine tamamen inanmışlardı. Bunu Türklerle Araplar arasındaki hayati bağ olarak görüyorlardı.[15] Ayrıca imparatorluktaki Hıristiyanlara, özellikle Ermenilere karşı soykırım harekâtını meşrulaştıracağını düşünüyorlardı. Wangenheim ağustos ortalarında, "Majestelerinin arzuladığı gibi İslam dünyasını ayaklandırma işi bir süreden beri hazır" diye bildirdi. "Bu önlemler sıkı gizlilik altında alınmış durumda."[16] Tek kaygısı Ermenilere dönük bir katliamdan Almanların sorumlu tutulmasıydı.[17]

İstanbul'daki Fatih Camii'nde 14 Kasım 1914'te, Osmanlı şeyhülislamı Ürgüplü Hayri Efendi İtilaf kuvvetlerine karşı cihadı resmen başlatan bir törende Sultan V. Mehmed Reşad'a peygamber kılıcını sundu.[18] Caminin dışında toplanmış "muazzam bir kalabalığa" şu fetva yüksek sesle okundu:

> Hilafete yönelik kara ve deniz saldırılarıyla İslam'ı yok etmeyi amaçlayan Rusya, Fransa, İngiltere ve onların yanında yer alan ülkelerin Müslüman uyruklarının tabi oldukları söz konusu devletlere karşı cihada katılmaları farz olur mu?
>
> Olur.
>
> Cihada destek vermeleri gerekirken, hilafet ve İslam'a zarar ve hasar verecek şekilde buna aykırı davrananlar ilahi gazapla cezalandırılmaya müstahak olur mu?
>
> Olur.[19]

Bu elbette alışılmamış türden bir cihattı; çünkü sadece belirli Avrupa imparatorluklarındaki kâfirler için geçerliydi ve Almanya ile Avusturya bunun dışındaydı. İtilaf adına çarpışan Müslümanlara saldırmayı da kapsamaktaydı.[20] Belçika yurttaşları meşru hedefken, Türkiye'de yaşayan Amerikalılar hedefte değildi.[21] Öte yandan, Osmanlı resmi makamlarının silaha sarılma çağrısını yaymaya dönük çabası apaçıktı.[22] Dahası, Alman Dışişleri Bakanlığı'na bağlı Doğu İstihbarat Dairesi, aralarında Tunuslu din adamı Salih eş-Şerif ve Mısırlı âlim Abdülaziz Çâvîş olmak üzere, çarpıcı sayıda Müslüman işbirlikçiyi devşirmeyi başarmıştı.[23]

Yahudi banker Simon Oppenheim'ın torunu ve Buchan romanlarındaki kötü adam tipinin kanlı canlı bir örneği olan Max von Oppenheim'ın bakış açısından, küresel cihadın başarı şansı göz kamaştıracak kadar parlaktı. Seyahat yazarı ve amatör arkeolog* olarak üne kavuştuktan sonra, Müslüman dünyasına ilişkin bilgi birikimini başarıyla değerlendirerek ikili bir yaşama çevirmişti: Berlin'de kayzerin gözde aydını, Kahire'de ise bir haremi de kapsayan egzotik Doğu zevklerinin tadını çıkaran bir adamdı. "İslam dünyasının vardığı alçalma düzeyi"nden sürekli yakınırdı. Yaygın dağıtılmasının tasarlandığı besbelli olan 1915 tarihli bir broşürde, İtilaf imparatorluklarına sert eleştiriler yöneltti. Ona göre, Hindistan, Mısır ve Sudan'da "yüz milyonlarca Müslüman [...] Allah düşmanlarının, kâfir İngilizlerin pençesine" düşmüştü. "Allah'a ve resulüne düşman" Fransızlar Mağrip halkına boyun eğdirmişti. Kırım, Kafkasya ve Orta Asya'daki Müslümanlar çarlık kırbacı altında ağır işlerde çalışmaktaydı. Trablus'taki Senusi tarikatı ve kabilesi İtalyan baskısı altındaydı.[24] Bütün bu Müslümanların karşı koymasının zamanı gelmişti. Oppenheim ve işbirlikçileri bu minvalde ve birçok dilde bolca broşür çıkardılar.[25]

Almanlar propaganda metinleri yazmakla da yetinmediler. Bedevi kılığına giren Oppenheim 1915'te, mesajını kırsal Suriye'ye yaymak üzere Şam'ın yolunu tutarak, ta Sina Yarımadası'na ve Medine civarına kadar gitti.[26] Yetiştirdiği adamlardan Carl Prüfer Mısır'da İngiliz karşıtı duyguları kışkırtmaya çalıştı. Binbaşı Friedrich Klein, Kerbela ve Necef'in Şii müçtehitleriyle görüşmek üzere Güney Irak'a gönderildi. Konsolos Wilhelm Wassmuss İran'da benzer girişimlerde bulundu.[27] Fas kenti Fez'in Alman konsolosu Edgar Pröbster, Senusi şeyhini İtilaf kuvvetlerine karşı silaha sarılmaya ikna etmek üzere denizaltıyla Trablus'a gönderildi. Daha sonra Faslı Hibe ve Sus kabilelerini aynı yola yöneltmek üzere ikinci bir sefere çıktı. Sudan'a ve Afrika Boynuzu'na gönderilen Alman heyetleri bile vardı.[28] En iddialı sefer ise Doğu'da birçok yeri dolaşmış bir Bavyera topçu subayı olan Oskar Ritter von Niedermayer ve Pekin, İstanbul ve Tahran'da görev yapmış bir diplomat olan Werner

* Suriye'nin kuzeydoğu kesiminde kadim Arami kent-devleti, Guzana ya da Gozan'ın bulunduğu son derece zengin Tell Halef sit alanını keşfedip kazı çalışmaları yapan Oppenheim'dı.

Otto von Hentig öncülüğünde Afganistan'a düzenlendi. Amaç Afgan Emiri Habibullah'ı İngiliz nüfuzundan çıkarak tam bağımsızlık ilan etmeye ve İttifak devletlerinin yanında savaşa girmeye ikna etmekti.[29] Yüzbaşı Kâzım'ın (Orbay) komutasında bir Türk kafilesinin, üç Hintli devrimcinin ve birkaç Peştun kabile mensubunun eşlik ettiği Niedermayer ve Hentig 7 Eylül 1915'te Kâbil'e vardı. Alman stratejisinin son unsuru İtilaf ordularından esir alınan Müslüman askerleri kazanmaya dönük sürekli bir uğraştı. Bunlar Kudüs'teki Kubbetü's-Sahra'ya benzer gösterişli bir ahşap yapı olarak Almanya'daki ilk caminin kurulduğu Wünsdorf'ta, Halbmondlager (Hilal Kampı) adı verilen özel bir kampta toplandı.[30] Fransız sömürge askerlerinin bulunduğu bilinen siperlere Cezayirli firari bir teğmen olan Bukabuya'nın yazdığı türden el ilanları uçaklarla atıldı. Alman askerlerine ara bölgenin öbür tarafına Arapça şöyle bağırmaları öğretildi: "Bizimle niye savaşıyorsunuz? Sizinle kardeşiz, sizin gibi Müslümanız."[31]

Bunlar başarısızlığa mahkûm çabalar değildi. Evet, Wangenheim padişah-halifenin çağrısının "sadece birkaç Müslüman'ı sıcak sobasının ardından kaldıracağı" görüşündeydi.[32] Ama Oppenheim'ın tertipleri sırf "fantezi" diye geçiştirilemez.[33] Osmanlı İmparatorluğu bünyesindeki çeşitli toplulukları seferber etmenin bir aracı olarak, cihat çağrısı birçok bakımdan başarılıydı. Enver 10 Ağustos 1914'te, "Düşmanlarımız pis ayaklarıyla memleketimizi kirletmeye kalkışırlarsa, İslam ve Osmanlı haysiyeti ile kuvvetinin onları yok edeceği kanaatindeyiz" diye yazmıştı Basra'daki Nakibzade Talib Bey'e.[34] Bunun doğru olduğu ortaya çıktı. Osmanlı İmparatorluğu hâlâ "Avrupa'nın hasta adamı" olsaydı, Gelibolu'ya yönelik talihsiz İngiliz işgali muhtemelen başarıya ulaşabilirdi. Bu kanlı harekâtta din kesinlikle Türk moralinin kaynaklarından biriydi. Cihat çağrısı Orta Fırat'ın Şii aşiretlerinden (el-Fetle, Beni Hasan, Beni Hucheym ve Hazayil), ayrıca Aşağı Fırat'ın Muntafik konfederasyonuna bağlı aşiretlerinden olumlu bir karşılık aldı. Müçtehid-i Azam Muhammed Kâzım Yezdi 19 Kasım 1914'te Muhammere şeyhi Hazâl'a yazdığı mektupta, açıkça "kâfirleri püskürtmek için her türlü çabayı göstermesi" telkininde bulundu.[35]

Gelgelelim, İtilaf devletlerine karşı genel bir Müslüman ayaklanması yönündeki Alman hayalinin gerçekleşmediği ortadadır. Niçin böyle oldu? Cevap bir ölçüde Alman beceriksizliği ile etkili İngiliz ve Fransız karşı-casusluğunun bir araya gelişinde yatar. Kâşif Leo Frobenius Eritre'ye giderken yakalanmaktan ucu ucuna kurtulabildi ve İtalyan yetkililerce Avrupa'ya postalandı.[36] Kavgalı Arap liderleri İbn Suud ile İbn Reşid'in desteğini kazanması için gönderilen Avusturyalı Oryantalist Alois Musil bunu başaramadığı gibi, niyetlerini de tamamen yanlış yorumladı.[37] İran'da Wassmuss'un şifre defteri, "Hint Ordusu'na hitaben İngilizce, Urdu, Hindu, Pencab ve Sih dillerinde basılmış çok ateşli binlerce broşür"ün bulunduğu bir sandıkla birlikte İngi-

lizlerin eline geçti. Broşürlerde "bu ordudaki Müslümanları kâfir İngilizlere karşı cihada katılmaya teşvik eden özel bir çağrı" da yer almaktaydı.[38]

Ne var ki, daha köklü bir sorun vardı. İşin gerçeği, cihat çağrısı merkezdeki Osmanlı vilâyetlerinin ötesinde çok yankı uyandırmadı.[39] Örneğin, Abadan'ı Anglo-Persian Oil Company'ye kiralamış olan Şeyh Hazâl, Müçtehid-i Azam'ın Müslüman birliği çağrısını kulak ardı ederek, İngilizlerle birlikte hareket etti. Bazı Fransız makamlarının ilk başta Kuzey Afrikalı uyruklarının Alman propagandasından etkileneceği endişesi taşımalarına karşın, Teğmen Si Brahim, Arles'te Kuzey Afrikalı askerlere çektiği nutukta belirttiği gibi, "[Fransa] için silaha sarılmakla [...] dinlerinin çıkarlarını, yurtlarının onurunu ve İslam topraklarının bütünlüğünü savundukları"na inanmaya aynı ölçüde hazır oldukları çok geçmeden anlaşıldı.[40] Libya'da para karşılığında silaha sarılmaya sonunda razı olan Senusiler, etkili İngiliz direnişiyle karşılaşınca kısa sürede dağıldılar. Afganistan'da Alman heyetinin haftalarca bekletilmesinden sonra, emirin topladığı kabile reisleri meclisi Loya Jirga, savaşta tarafsız kalma yönünde oy kullandı.[41] Hindistan'a gelince, İngilizler başta Ağa Han, Dakka nevabı Bahadur ve Hindistan Müslümanları Birliği Konseyi olmak üzere, önde gelen Müslümanları cihat çağrısını sinsi bir Alman oyunu olarak kınamaya ikna etmekte pek güçlük çekmediler.[42]

Kısacası, savaştan önce Oppenheim gibi adamlarca çığırtkanlığı yapılan "pan-İslamcılık" akımının bir çöl serabı olduğu ortaya çıktı. Ne kadar çok broşür hazırlanırsa hazırlansın, Oryantalistlerin hayal gücü dışında düpedüz var olmayan bir şebeke harekete geçirilemezdi. Tıpkı Oppenheim gibi, ona bazı bakımlardan benzeyen İngiliz seyyah Gertrude Bell de İslam'ı "duygu aktarımını sağlayan elektrik akımı" olarak nitelendirdi ve "onu dengeleyecek bölgesel milliyet anlayışının sınırlı ya da yok denecek düzeyde oluşunun sonuçta gücünü artırdığını" ileri sürdü. Daha tecrübeli sömürge idarecileri bundan kuşkuluydu. Mısır'daki İngiliz başkonsolosunun Doğu sekreteri Ronald Storrs'a göre, "İngiliz politikasındaki bir etken olarak, halifelik doktrini (pan-İslam teokrasi) esasen Hindistan Bakanlığı'nın eseri"ydi.[43] Bu saptamada bile Hindistan "yetkili"lerine dönük bir haksızlık vardı. Zira Hindistan Bakanlığı müsteşarı T. W. Holderness Haziran 1916'da yazdığı bir tezkerede, "hem İslam'ın geçmiş tarihinden hem mevcut savaştaki olaylardan dolayı, [...] pan-İslamcılığın harekete geçirme gücünün kolayca abartılabileceği" görüşünü savundu. Zekice bir yaklaşımla Müslüman dünyasındaki "uyumsuzluğu, mezhep ayrılıklarını ve husumetleri" hatırlatarak, genelde Müslümanların "imandan ziyade milliyet duygusuyla hareket ettikleri"ni belirtti.[44] İslam'ın kutsal yerleri Mekke ile Medine'nin bulunduğu çok önemli Hicaz bölgesinde durumun böyle olduğu ortaya çıktı.

Almanlar her üç düşman imparatorluktaki Müslüman uyrukları da dinsel başkaldırı için kışkırtmaya çalışmışlardı. Bunun en başarısız olduğu yer bizzat Mekke'ydi. İngilizlerin yöneldiği daha sınırlı hedef, Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap uyruklarını saf değiştirmeye ikna etmekti. Bu girişim işe yaradı. Daha savaş başlamadan, 60 yaşındaki Mekke şerifi Hüseyin bin Ali, Osmanlı efendilerine başkaldırmayı düşünebileceği mesajını iletmek üzere, ikinci oğlu Abdullah'ı İngilizlerin yanına göndermişti. Sosyal muhafazakârlığı nedeniyle, İstanbul'daki Jöntürklerin modernleşme tasarıları onda derin güvensizlik uyandırmıştı. Aslında, onu görevden alma ve Haşimi ailesinin Hicaz'daki hâkimiyetine son verme peşinde oldukları kuşkusu içindeydi.[45] Savaş Bakanı Lord Kitchener 24 Eylül 1914'te, Kahire'deki Storrs aracılığıyla Abdullah'a gizli bir mektup göndererek, Türkiye'nin İttifak devletlerine katılması halinde "onun, babasının ve Hicaz Araplarının" hangi safta yer alacaklarını sordu. Mektubunu şu cüretli imayla bitirdi: "Belki de halis bir Arap Mekke ya da Medine'de halifeliği üstlenir ve şu andaki şerden Tanrı'nın inayetiyle hayırlı bir şey çıkar."[46]

Muhtemelen Kitchener'ın aklından geçen, Hüseyin'i 19. yüzyılda Güney Asya ve Sahra altı Afrika örneklerindeki gibi Britanya İmparatorluğu'na tabi konuma getirmekti. Hüseyin'in hayalindeki ise bu değildi. Araplar üzerindeki Osmanlı egemenliği son bulmuş sayılmazdı[47] ama alternatifi İngiliz egemenliği değil, Arap bağımsızlığı olmalıydı. Hüseyin'in büyük oğlu Faysal gizli Arap milliyetçi örgütleri, askeri el-Ahd ve sivil el-Fetat'ın temsilcileriyle gizlice buluştuğunda görüşülen seçenek buydu. Osmanlı önerisi esasen boyun eğme ya da şeriflikten çekilmeydi. Arap milliyetçileri daha fazlasını önerdi. Hüseyin'in İngilizleri Şam Protokolü'nde tanımlanan (ve Arap Yarımadası'nın yanı sıra Mezopotamya'yı ve Suriye'nin büyük bir bölümünü kapsayan) bağımsız Arap devletini tanımaya ikna etmesi halinde, padişaha karşı ayaklanmaya katılacak ve "Arapların kralı" olmasını sağlayacaklardı.[48] Mısır yüksek komiseri Sir Henry McMahon'un ("Arap halifeliği"nin kesin sınırlarına ilişkin uzun bir didişmeden sonra bile olsa) Hüseyin'le bu anlaşmaya varma yönündeki önemli kararı, kısmen Alman-Osmanlı cihat çağrısına tepkinin, kısmen de Gelibolu ve Kutü'l-Amare'deki peş peşe İngiliz yenilgilerinin yol açtığı paniğin sonucuydu.[49] Kahire'deki istihbarat şefi Gilbert Clayton'ın görüşü şöyleydi: "Bunda başarılı olursak, Almanlar ile Türkleri Arap desteğinden yoksun bırakmış ve Arapların bize, Fransızlara ve İtalyanlara karşı ayaklanması, İslam'ın kutsal yerlerinden yürütülecek sahici bir cihat yönündeki her ihtimalin önünü kesmiş olacağız. [...] Araplarla bir ittifakın "olumlu" avantajları diyebileceğim şeyin fazlasıyla vurgulandığı, Almanlar ve Türklerle ilişkilerini kesmenin çok büyük "olumsuz" avantajlarının ise oldukça göz ardı edildiği kanısındayım."[50] İngilizlerin Haşimilerle, Mezopotamya ve Suriye konusunda

Fransa'yla* ve Filistin'de bir Yahudi ulusal yurdu oluşturma yönünde Siyonist hareketle anlaşmaları, şimdi "Ortadoğu" diye bildiğimiz bölge için yeni bir siyasal düzenin temelini attı.[51] Bu düzen yüz yıldan fazla sürecekti.

Arapların 5 Haziran 1916'da başlattığı ayaklanma Almanların kendi oyunlarına gelmesine sebep oldu ve savaşın gidişatını Osmanlıların aleyhine çevirdi.[52] Ama Britanya'nın (Fransız desteğiyle) başarılı, Almanlarla Osmanlıların ise başarısız olmasının sebebini anlamak için, Arap bağımsızlığının en ateşli İngiliz savunucusu T. E. Lawrence'ın meşhur ettiği askeri başarıların ötesine bakmalıyız.[53] Ayrıca Lawrence'ın canlı bir şebekeyle, yani Arap milliyetçileriyle işbirliğine girdiğini, Oppenheim ve hempalarının ise büyük ölçüde cansız ve kopuk bir şebekeyi, yani Müslüman ümmetini harekete geçirmeye çalıştığını görmeliyiz. Almanların vahim hatası Arap bilincinin daha savaşın başlamasından önce Osmanlı egemenliğinin resmi yapılarını sarsmada vardığı düzeyi küçümsemeleriydi.[54] Oppenheim Müslüman dünyasını tanımakla böbürlenirken, Haşimilerin niyetlerini tamamen yanlış yorumlamıştı. Önce kutsal yerleri ele geçirmeden bir küresel cihat ilan etmek, Buchan'ın karikatür Tötonlarına yakışır bir basit gaftı. Tıpkı Lawrence'ın başardığı tarzda "Arap kılığında yaşamanın ve Arap zihin yapısına bürünmenin" bir Buchan kahramanına yakıştığı gibi.

* Hüseyin'in önerdiği sınırlar McMahon tarafından kabul edilirken, Fransa'nın nüfuz alanı içinde saydığı Kilikya, "Şam, Humus, Hama ve Halep yörelerinin batısında kalan Suriye toprakları" ve Mezopotamya'da Britanya'nın ele geçirmek istediği Bağdat ve Basra vilâyetleri dışta tutuldu. Suriye ve Mezopotamya'ya ilişkin İngiliz-Fransız tasarıları Sir Mark Sykes ile François Georges-Picot arasında varılan ve savaş sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nun tam paylaşımını öngören mahut Mayıs 1916 antlaşmasının kapsamına alındı.

36.
Salgın

Birinci Dünya Savaşı'nı hileyle kazanmaya dönük Alman tertiplerinden sadece biri boşa çıkmadı. Hint milliyetçilerine silah göndermeye dayalı "Alman-Hindu Tertibi" ve Alman maddi desteğiyle Siyam'dan Hindistan'ı işgal girişimi de birer maskaralıktı. Almanların ele geçirilmiş 25 bin Rus tüfeğini İrlanda'ya göndermesi, yenilgiye mahkûm Paskalya Ayaklanması'nı bir devrime çeviremedi. Tertiplerin en umutsuzu New Mexico, Texas ve Arizona'yı geri almasına destek vaadiyle, Meksika'yı savaşın içine çekmeye yönelik sakarca girişimdi. Planın ayrıntıları İngiliz istihbaratınca ele geçirilip ABD'ye iletildi; çünkü daha önce gördüğümüz üzere, Alman transatlantik telgrafları bir İngiliz aktarma istasyonundan geçmek zorundaydı. Sonuç veren biricik Alman tertibi ise neredeyse bütün dünyayı devrimin eşiğine getirecek kadar başarılı oldu. Çar II. Nikolay'ı deviren Şubat 1917 Devrimi'nin ardından, İsviçre'de sürgün yaşayan Bolşevik lider Vladimir İlyiç Lenin'i Rusya'ya geri gönderme planıydı bu.

Aleksandr Helfand ("Parvus") ve Alexander Keskül adlı iki profesyonel devrimcinin dikkat çekmesiyle, Lenin'in "devrimci bozgunculuk" doktrininin potansiyelini fark eden Alman hükümeti, Lenin'e yeni geçici hükümeti devirmesi için Zürih'ten Frankfurt, Berlin, Sassnitz ve Stockholm yoluyla Petrograd'a varacak bir tren biletinin yanı sıra bolca parasal kaynak sağladı.* Bu yeni Rus hükümeti Lenin ile on dokuz arkadaşını varır varmaz, adamakıllı hak ettikleri şekilde tutuklamak yerine kararsız davrandı. Çalışmaya koyulan Bolşevikler, merkezi konumda yeni bir karargâh (tanınmış sosyete fahişesi balerin Matilda Kşessinskaya'nın önceki konağı) ve özel bir matbaa satın aldılar; insanların gösterilere katılmasını sağlamak için düpedüz etrafa para saçtılar. Bolşevik Devrimi (çoğu anlatımda hâlâ hafife alınan bir düzeyde) Alman maddi desteğiyle yürütülmüş, ama Rus liberallerinin beceriksizliğinin de büyük ölçüde kolaylaştırdığı bir operasyondu.[1] Temmuz başlarındaki ilk Bolşevik darbe girişiminin başarısızlığa uğramasından ve *Jivoye Slovo* gazetesinde bir Alman ajanı olduğunun ifşa edilmesi üzerine diğer on Bolşevik

* Tahminlere göre, Lenin ve arkadaşlarına 50 milyon altın mark (12 milyon dolar) aktarıldı; bunun büyük bir bölümü Yevgeniya Sumenson adlı bir kadına ait Rus ithalat şirketi üzerinden sağlandı. Vasıfsız işçi ücretindeki enflasyon temelinde hesaplandığında, bu miktar günümüzün yaklaşık 800 milyon dolarına denk düşer.

liderle birlikte resmen ihanetle suçlanmasından sonra Lenin'in suyu ısınmış olmalıydı. Ama 7 Temmuz'da geçici hükümette dizginleri ele geçiren Sosyalist Devrimci Adalet Bakanı Aleksandr Kerenski acımasızlıktan yoksun biriydi. Tamamen güvenilmez bir aracının ihbarıyla, başkomutanlığa yeni atanmış General Lavr Kornilov'un bir askeri darbe planladığına ikna olunca, onu görevden aldı ve Petrograd Sovyeti ("İşçi Konseyi") Geçici Yürütme Komitesi'nin (İspolkom) Bolşeviklere af anlamına gelecek bir karar almasına göz yumdu. Lenin'in yanında yer almayı seçmiş yetenekli bir Menşevik gazeteci olan Lev Troçki hapisten salıverildi. Ekimin ikinci haftasında aleyhindeki ihanet suçlamalarının düşürüldüğüne emin olan Lenin, Temmuz Günleri'nden sonra kaçtığı Finlandiya'dan geri döndü. Bu ikili ve hempalarının "Bütün İktidar Sovyetlere" sloganıyla geçici hükümeti devirmeye kalkıştığı pek gizlenemez hale geldi. Kerenski'nin bu hareketi tekrar sindirmeye yönelik yarım yamalak girişiminin ardından, Bolşevikler 25 Ekim 1917'nin ilk saatlerinde kendi darbelerini uygulamaya koydular. Her iki taraf diğerinin telefon hatlarını kesmeye çalıştı; ama sonucu silahlı destekçilerin sayısı belirledi. Geçici hükümetin emrinde Kadın Fedai Taburu varken, Bolşevikler daha fazla askere ve ilave bir avantajla, Petrus ve Paulus Kalesi'nin Kışlık Saray'a çevirdikleri toplarına sahipti.[2]

Ekim Devrimi sırasında Sergey Ayzenştayn'ın onuncu yıldönümü filminin çekimlerinde can verenlerden daha az insanın öldüğü günümüzde iyi bilinmektedir.* Ancak asıl olayın önemini küçümsemek yanlış olur. Bolşevik Devrimi'nin ilk şaşırtıcı yanı yayılış hızıydı. Bolşevik sloganlar ve pankartlar Rus Kuzey Ordusu'nda daha 18 Nisan'da görülmeye başlamıştı. Geçici hükümetin Galiçya'ya yönelik bir taarruza hazırlandığı sırada, subaylar ilk *shkurnyi bolşevizm* ("postu kurtarma Bolşevizmi") olaylarını bildirdi. On İkinci Ordu'nun komutanı (durumu açıklayıcı bir tasvirle) "sıkı bir ağ halinde örgütlenmiş Bolşeviklerin güçlenen ajitasyonu"ndan yakındı.[3] Cephe hattına Petrograd'dan "Kahrolsun savaş ve geçici hükümet!" sloganı yazılı Bolşevik pankartlarını taşıyan takviyeler geldi.[4] A. Y. Semaşko adlı tek bir firari Birinci Makineli Tüfek Alayı'ndan beş yüz askeri Bolşevik saflarına kazandırdı.[5] Salgının Temmuz Günleri fiyaskosuyla geçici olarak kesilmesine karşın, Kerenski'nin Kornilov'u tutuklayışı alt rütbelerde Bolşevikleri eski itibarına kavuşturdu. Beşinci Ordu'yu bir firar dalgası vurdu. Bolşevik "komiserler" telgraf donanımını kontrol altına aldı. Ordu istihbarat subaylarına göre, bir "Bolşevik dalgası" disiplini tamamen silip süpürüyor gibiydi.[6] Eylül sonuna varıldığında, Lenin'in partisine destek Rusya'nın başlıca kentlerinde yeterince kabararak, Moskova ve Petrograd sovyetlerine hâkim olmasını sağlamıştı. Bu

* Aslında Moskova'da çok daha ciddi çarpışmalar vardı; buna Kremlin içindeki göğüs göğüse muharebe de dahildi.

etki Kronstadt deniz üssünde ve Baltık Filosu'nda da güçlüydü. Bolşevikler sadece köylüler ve Kazaklar arasında destekçilerden yoksundu; bu durum Rusya'nın 1918 boyunca bir kentsel-kırsal iç savaşa hızla sürüklenişini açıklar.* Esasen Bolşevik virüsü tren ve telgraf yoluyla yayıldı; buna en duyarlı kesim okuryazar askerler, bahriyeliler ve işçilerdi. Almanları gafil avlayan şey, değişen bir rüzgârla ters yöne esen hardal gazı gibi, Bolşevik salgınının da kendi asker, bahriyeli ve işçilerine de bulaşabilmesiydi. Topyekûn Rus çöküşünün bile İttifak devletlerinin yenilgisini önleyemeyeceğinin açıkça görüldüğü 1918 yazında, Budapeşte, Münih ve Hamburg'da da Sovyet tarzı hükümetler ilan edildi. Glasgow belediyesine bile kızıl bayrak çekildi. Coşkuya kapılan Lenin bir "Avrupa ve Asya Sovyet Cumhuriyetleri Birliği" düşünü kurdu. Troçki abartılı üslubuyla "Paris ve Londra'ya giden yol Afganistan, Pencap ve Bengal kentlerinden geçer," dedi.[7] Uzaktaki Seattle ve Buenos Aires bile grevlerle sarsıldı. Bu bir proleter salgınıydı.

İkinci şaşırtıcı yan, Bolşeviklerin acımasızca kendi devrimci şebekelerini yeni ve birçok bakımdan eski çarlık rejiminden çok daha katı bir hiyerarşik sisteme çevirmeleriydi. Bolşevik Partisi 1917'den sonra katlanarak büyüdü, ama tabanı genişlerken daha merkezi hale geldi; Lenin'in savaştan çok önceki *Ne Yapmalı?* risalesinde öngörmüş olduğu bir sonuçtu bu. Rusya'nın 1918'de yaşadığı aksilikler Lenin'in Robespierre rolüne soyunarak, "devrim tehlikede" anlayışıyla diktatörce yetkiler üstlenmesini meşrulaştırdı. Tahttan indirilmiş çar ve ailesi 17 Temmuz 1918'de Yekaterinburg'da esir tutuldukları evin bodrum katında öldürüldüler. Dört gün sonra, Yaroslavl'da 428 Sosyalist Devrimci topluca idam edildi.[8] Lenin'e göre, köylülerin Kızılordu'yu besleyecek tahılı teslim etmelerini sağlamanın tek yolu, "kulak" olarak anılan açgözlü kapitalist köylüleri ibret için idam ettirmekti. Onları şeytanlaştırmak Bolşeviklerin işine gelen bir şeydi. "İdam mangaları olmadan bir devrim nasıl yapılabilir?" diye sordu Lenin.[9] "Sabotajcı bir Beyaz Muhafız'ı kurşuna dizemiyorsak, bunun neresi büyük devrim olur? Laftan ve bir kâse lapadan başka bir şey olmaz." Bolşeviklerin "en sert türden devrimci terör"e başvurmadan "üstün gelemeyeceği" kanısında olan Lenin, açıkça for "kulaklara, rahiplere ve Beyaz Muhafızlara karşı kitlesel terör" çağrısında bulundu. "Karaborsacı"lar "yakalandıkları yerde kurşuna dizilmeli"ydi. Lenin'in Penza'daki Bolşevik liderlere 10 Ağustos 1918'de gönderdiği telgraf çok şeyi anlatır nitelikteydi:

> [Size bağlı] beş yöredeki kulak ayaklanması acımasızca ezilmelidir. [...] Bir ibret dersi verilmelidir. 1) Tanınmış *en az yüz* kulakı, zengini ve kan emiciyi asın, yani

* 12 Kasım 1917'deki Kurucu Meclis seçimlerinde Sosyalist Devrimciler kullanılan 41 milyon oyun yüzde 40'ını alırken, Bolşeviklerin oy oranı yüzde 24'te kaldı. Köylülerin gözünde asıl temsilcileri Sosyalist Devrimcilerdi.

> *insanların görebileceği* şekilde asın. 2) Adlarını gazetede yayımlayın. 3) Ellerindeki tahılın *tamamına* el koyun. 4) Rehin alınacakları saptayın. [...] Bu işi öyle yapın ki, yüzlerce kilometre ötedeki insanlar görsün, titresin, anlasın ve ağlasın. Madem bizi öldürüyorlar, biz de kan emici kulakları öldürmeye devam edeceğiz. [...] Not: Daha katı adamlar bulun.[10]

Lenin'e göre, kulaklar "kan emici örümcekler, sülükler ve vampirler"di. Fanny Kaplan adlı bir Sosyalist Devrimcinin 30 Ağustos'ta Lenin'e yönelik başarısız suikast girişiminden sonra durum daha da kötüleşti.

Yeni tiranlığın merkezinde "Karşı-Devrim ve Sabotajla Mücadele İçin Bütün Rusya Olağanüstü Komiserliği", kısaltılmış adıyla Çeka vardı. Feliks Dzerjinski'nin öncülüğünde Bolşevikler, şüphelileri hiç tereddüt etmeksizin dosdoğru infaz eden yeni türden bir siyasal polis yarattılar. Kurucularından birinin "Çeka"yı tarif edişi şöyleydi: "Bir soruşturma heyeti ya da bir mahkeme değildir. Savaşın iç cephesinde çarpışan bir organdır. [...] Yargılamaz, ceza verir. Barikatın öbür tarafında yakalananları bağışlamaz, hepsini yok eder."[11] Bolşevik gazetesi *Krasnaya Gazeta* şunu açıkça belirtti: "Yüzlerce düşmanımızı acımadan, bağışlamadan öldüreceğiz. İsterse sayıları binleri bulsun, kendi kanlarında boğulup gitsinler. Lenin'ın kanına karşılık, [...] burjuvazinin kanı seller gibi aksın, kan olabildiğince artsın."[12] Dzerjinski bu karara uymaktan mutluydu. Sadece bir örnek vermek gerekirse, 23 Eylül 1919'da sözde karşı-devrimci 67 kişi hızla yargılanıp kurşuna dizildi. Listenin başında 1905'ten sonra oluşturulan Duma'nın (parlamento) liberal üyelerinden Nikolay Şçepkin vardı. İnfaz edilmelerine ilişkin duyurudaki dil son derece ateşliydi; Şçepkin ve sözde hempalarına yöneltilen suçlama "kana susamış örümcekler gibi saklanmak [ve] Kızılordu'dan okullara ve üniversitelere kadar her yerde ağlarını örmek"ti.[13] 1918-1920 arasında bu türden üç yüz bin dolayında siyasal idam gerçekleştirildi.[14] Bunlara sadece hasım partilerin üyeleri değil, parti liderliğinin yeni diktatörlüğüne karşı çıkacak kadar gözü pek Bolşevik yoldaşlar da dahildi. "Güvenilmez unsur"ların "ıslah"ına yönelik toplama kamplarının (*kontsentratsionnye lageri*) sayısı 1920'de 100'ü aştı. Bunlar için özenle mahkûmları olabilecek en sert şartlara maruz bırakacak yerler, sözgelimi Beyaz Deniz kıyısında buz gibi soğuk ve çorak bir alandaki eski Holmogori Manastırı seçildi. Gulag işte böyle doğdu.

Stalin ("Çelikten Adam") takma adlı Yosif Visaryonoviç Çugaşvili, Sovyet sisteminin lideri (*vojd*) olarak Lenin'in yerine geçmesi öngörülen biri değildi. Önde gelen diğer Bolşeviklerdeki karizma ve yetenekten yoksundu. Ne var ki, Lenin onu Nisan 1922'de Merkez Komitesi "genel sekreter"i makamına oturturken, bürokratlık becerisini vahim derecede küçümsemişti. Stalin en güçlü parti kurumlarının (politbüro, örgütlenme bürosu ve sekreterya) üçünde de yer alan tek kişi ve açık arayla en geniş kadroya sahip aparatçik

olarak, idari titizliğin ve kişisel düzenbazlığın birleşmesiyle hâkimiyetini kurmaya koyuldu. Sadık adamlarını kilit mevkilere ve en önemlisi, gizli polis örgütüne çarçabuk yerleştirdi. *Nomenklatura* olarak bilinen üst düzey görevlilerin listesini hazırlarken, Nisan 1923'teki On İkinci Parti Kongresi'nde belirttiği gibi, "bu makamlarda oturanların direktifleri kavramaya ve aynen benimseyip hayata geçirmeye muktedir olmaları" hedefini gözetti.[15] Üstlendiği idarecilik işi ona memur harcamalarını izlemenin çok ötesinde bir güç kazandırdı. Çelik kapıların arkasındaki "gizli daire"yi parti içi suçlama ve soruşturmaların bir aracı haline getirdi. Resmi telefon sistemi (*vertutşka*) ve telgraf şifreleme birimi, başkalarını dinleme yetkisini de kapsayacak şekilde iletişimi kontrol altına almasını sağladı.

Tıpkı Lenin gibi, Stalin de bir devrimci şebekenin ürünüydü. Çarlık rejimine karşı gizli tertiplere katılan bir genç olarak sıkıntılardan nasibini almıştı. Belki de yeraltındaki geçmişlerinden dolayı, her yerde aleyhlerinde çevrilen komploları görmek 20. yüzyıl diktatörlerinin ayırıcı bir özelliğiydi. Şahtı Davası (1928), Sanayi Partisi Davası (1930) ve Metro-Vickers Davası (1933) gibi göstermelik yargılamalarda hüküm giyen sözde casuslar ve sabotajcılar sadece çok sayıda yarı hukuki ve hukuk dışı işlemin en çarpıcı örneklerinin kurbanıydılar. Stalinist sistem en ufak homurtuyu ihanet ya da karşı-devrim diye tanımlayarak, Sovyet yurttaşlarını ordular halinde Gulag'a gönderecek bir konumdaydı. Rus Devlet Arşivleri'nde şimdi incelemeye açık olan dosyalar, sistemin nasıl işlediğini gösterir. Berna Klauda yaşlıca bir Leningradlı hanımdı; yıkıcı bir unsur izlenimi verdiği pek söylenemezdi. Ne var ki, 1937'de hükümet karşıtı görüşler ifade ettiği gerekçesiyle Perm Gulagı'nda on yıl hapis cezasına çarptırıldı.[16] "Sovyet aleyhtarı ajitasyon" insanın mahkûm edilebileceği siyasal suçların en hafifiydi. Daha ağırı "karşı-devrimci faaliyet", daha fecisi "karşı-devrimci terör faaliyeti", en fecisi ise "Troçkist terör faaliyeti"ydi. Aslında, böyle suçlardan hüküm giyenlerin ezici çoğunluğu sadece ufak tefek kabahatler işlemiş kişilerdi: Bir amire söylenen uygunsuz bir söz, Stalin hakkında duyulacak şekilde yapılan bir şaka, her şeye sinmiş sistemin bir yanıyla ilgili yakınma, en kötü ihtimalle "vurgunculuk" (mal alıp satma) gibi ufak bir ekonomik ihlal. Siyasal mahkûmların sadece küçük bir kısmı sahiden rejime karşıydı; 1938'de kamplarda kalanların ancak yüzde 1'inden biraz fazlasının yükseköğrenim görmüş olması, üçte birinin ise okuma yazma bilmemesi bunun açık göstergesiydi. 1937'ye varıldığında, tıpkı çelik üretim kotaları gibi tutuklama kotaları da vardı. İzlenen yöntem düpedüz suçları cezalara uydurmaktı. NKVD* sırf birer hasıla gibi gördüğü mahkûmlardan "hesap" (erkek mahkûm) ve "kitap" (hamile kadın mahkûm)

* Adı GPU (1922), ardından OGPU (1923) olarak değiştirilmiş Çeka'nın 1934'te oluşturulan devamı Narodnyi Kommissaryat Vnutrennih Del, yani İçişleri Halk Komiserliği.

diye söz eder hale geldi. Gulag sisteminin doruğa ulaştığı dönemde, Sovyetler Birliği'nin dört bir yanına dağılmış ve her biri yüzlerce ayrı kamptan oluşan 476 kamp sistemi vardı. Stalin'in yönetimi altında toplam yaklaşık 18 milyon erkek, kadın ve çocuk Gulag sisteminden geçti. Sürgüne gönderilen altı ila yedi milyon Sovyet yurttaşı da hesaba katıldığında, nüfus içinde bir tür ağır hapis cezası çekenlerin oranı yüzde 15'e yakındı.[17]

Kimse güvende değildi. "Aylak, hayta, maceraperest, sarhoşlar ve hırsız takımı"ndan kurtulmak üzere partide belirli aralıklarla "tasfiye" uygulamasını başlatan Lenin'di.[18] Komünist arkadaşlarına güvenmeme dürtüsünü taşıyan Stalin çok daha ileriye gitti. 1930'larda çok az grup devrimin ve iç savaşın belirleyici olduğu günlerde Stalin'e yoldaşlık etmiş Eski Bolşeviklerin gördüğünden daha acımasız baskıya uğradı. Üst düzey parti görevlileri Stalin'in paranoyasına ne zaman kurban olabileceklerini asla bilmeksizin, sürekli bir güvensizlik hali içinde yaşadılar. Partiye en sadık kişilerin tutuklanıp hapse atılma olasılığı en namlı canilerinkinden aşağı değildi. Sadık Leninistler emperyalist devletlerin uşağı "yıkıcılar" ya da Stalin'in itibarsızlaştırıp sürgün ettirdiği (ve 1940'ta nihayet öldürtmeyi başardığı) baş rakibiyle işbirliği içindeki "Troçkistler" olarak suçlandılar. Yoz ya da verimsiz memurlara karşı 1933'te bir sindirme olarak başlamış olan kampanya, Leningrad parti şefi Sergey Kirov'un Aralık 1934'te öldürülmesinden sonra tırmanarak, kanlı ve sonu gelmez bir tasfiyeye dönüştü. Devrimin ön saflarında yer alan erkekler ve kadınlar art arda tutuklandı, bir "suç" itirafında bulunmaları ve başka yoldaşlarını ihbar etmeleri sağlanıncaya kadar işkence ve sorgudan geçirildi, ardından da kurşuna dizildi. Ocak 1935-Haziran 1941 arasında Sovyetler Birliği'nde yirmi milyona yakın tutuklama ve en az yedi milyon idam gerçekleşti. Sadece 1937-1938'de infaz edilecek "halk düşmanları" kotası 356.105 olarak belirlendi; ancak yaşamını yitirenlerin sayısı bunun iki katından fazlaydı.[19] Komünist Enternasyonal Yürütme Komitesi'nin Ocak 1936'da seçilmiş 394 üyesinden 223'ü Nisan 1938 öncesinde Terör'e kurban düştü. Sovyetler Birliği'ne 1933'ten sonra kaçmış 68 Alman Komünist liderden 41'i de aynı akıbete uğradı.

Stalin terörü doruğa ulaştığında, "kamu yararı" özel yaşam açısından artık tam bir güvensizlik demekti. Hemen hemen hiç kimse kendini güvende hissedemez hale geldi, en başta da NKVD'nin başındaki kişiler. Genrih Yagoda 1938'de Troçkist olduğu, ardılı Nikolay Yejov 1940'ta İngiliz casusu olduğu gerekçeleriyle, Lavrenti Beriya ise Stalin'in ölümünden kısa bir süre sonra kurşuna dizildi. "Silahın gölgesindeki" bu hayatta kalanlar bunu uysal değil, şanslı olmalarına borçluydular. Tutuklananlar arasında Leningrad Sağırlar ve Dilsizler Derneği'nin elli üç üyesi bile vardı. Bu sözde "faşist örgüt"e yöneltilen suçlama, Kızıl Meydan'daki Devrim Günü geçit töreninde Stalin

ile diğer Politbüro üyelerini el yapımı bir bombayla havaya uçurmak üzere Alman gizli servisiyle işbirliği yapmaktı. Yakalananların otuz dördü kurşuna dizilirken, geri kalanlar on yıl ya da daha uzun süreli hapis cezalarıyla kamplara gönderildi. Olayın aslı dernek başkanının geçimini sağlamak için yerel trenlerde incik boncuk satan bazı üyeleri ihbar etmesi üzerine, NKVD'nin devreye girmesiydi. Başkan da daha sonra bu sözde komployla ilişkili görülerek kurşuna dizildi. Ertesi yıl NKVD ilk soruşturmanın şaibeli olduğuna karar verince, yerel polisler tutuklandı.[20]

Stalin 1930'ların sonlarına doğru Sovyetler Birliği'ni bizzat amirliğini üstlendiği büyük bir köle kampına çevirmişti. Soçi daçasının balkonunda otururken verdiği bir emrin telgrafla Moskova'ya hemen bildirilmesi, orada resmi bir kararname haline getirilmesi, ardından Sovyet Komünist Partisi'nin piramit hiyerarşisindeki alt kademelere ve gerekirse yurtdışındaki komünist partilere ulaştırılması mümkündü. Yerel görevliler ihmalin daha sonra açığa çıkmasının kaçınılmaz olarak soruşturma, kovuşturma, hüküm ve büyük ihtimalle infaza yol açacağı korkusundan dolayı böyle bir emre aldırmamaya cesaret edemezlerdi.[21] Stalin'in gücü üç ayrı unsur (parti bürokrasisi, ana mihrakını Kremlin telefon şebekesinin oluşturduğu haberleşme araçları ve korku içinde yaşayan adamlarla dolu gizli polis) üzerinde tam kontrole dayalıydı. Hiçbir Doğu despotu bir imparatorluk üzerinde böylesine eksiksiz kişisel iktidara ulaşamamıştı, zira önceki hiçbir hiyerarşi gayriresmi şebekelere katılmayı (hatta katılma yönündeki şüpheyi) böyle büyük bir dehşet salacak kadar tehlikeli kılmayı başaramamıştı.

37.
Lider İlkesi

Faşizm de özellikle Büyük Bunalım sırasında Hitler'e halk desteğinin katlanarak arttığı Almanya'da bir şebeke olarak ortaya çıktı. İtalya'daki Benito Mussolini'yle başlamak üzere, çoğu faşist rejim kraliyet ya da aristokrasi atamasıyla başa geçtikten sonra, iktidarı hızla merkezileştirdi. Nazizm farklıydı. Başka hiçbir faşist parti, Nazilerin seçim başarısının yakınına varmadı. Oy tabanı açısından, faşizm büyük ölçüde bir Alman olgusuydu. Avrupa'da 1930-1935 arasında faşist ya da diğer aşırı milliyetçi partilere verilen bütün oylar toplandığında, Almanca konuşanların katkısı yüzde 96 gibi şaşırtıcı bir oranı bulur.[1] Birçok seçmen 1923'teki yüksek enflasyonun ardından, Weimar siyasetine yön verir gibi görünen işveren-işçi pazarlığının yarattığı hayal kırıklığıyla, merkez-sağ ve merkez-sol orta sınıf partilerinden uzaklaşmıştı. Yavaş bir bölünme süreciyle birçok yeni partinin ve özel çıkar grubunun ortaya çıkışı, Nazi oy oranının 1928'e kıyasla yedi katlık bir sıçrama yaptığı 1930 siyasal patlamasına zemin hazırladı. Parti üyelerinin sayısı da benzer bir katlamalı artış gösterdi. Nazi Partisi'nin 1928'de 96.918 olan üye sayısı Ocak 1933'te sekiz katlık artışla 849.009'a ulaştı ve izleyen iki yılda fırsatçıların kazanan partiye yönelişiyle neredeyse üçe katlandı. Üçüncü Reich'ın ta sonuna kadar süren yükselişle, 1935'te 2,5, 1939'da 5,3, 1941'de 7,1, 1943'te 7,3 milyona ulaştı ve Mayıs 1945'te 8 milyonun üzerine çıktı. Parti gazetesi *Völkische Beobachter*'ın okur sayısı benzer bir seyir izledi; 1933'te 330 bine vardı, 1940'ta 1 milyonu aştı ve 1944'te yaklaşık 1,7 milyonu buldu.[2]

Nazi Partisi kırsal kesimi, kuzey bölgesini ya da orta sınıfı temsil ettiği yönündeki eski savların aksine, Almanya ve sosyal yelpaze genelinde destek gördü. Ana seçim bölgeleri düzeyindeki analiz bu hususu gözden kaçırır ve bölgeler arasındaki farklılıkları abartır. Daha yakın dönemde en küçük seçim çevresi (*Kreis*) temelinde yürütülen araştırmalar, Nazi oy tabanının olağanüstü genişliğini ortaya koymuştur.[3] Karşımıza çıkan tabloda neredeyse fraktal bir özellik vardır. Her seçim bölgesi bir parça ulusal haritayı andırır ve yüksek destek merkezleri (Aşağı Saksonya'da Oldenburg, Bavyera'da Yukarı ve Orta Franken, Baden'in kuzey kesimleri, Doğu Prusya'nın doğu bölgesi) ülke genelinde bir dağılım gösterir. Nazilerin nispeten yüksek oy aldıkları yerlerin daha çok orta, kuzey ve doğu kesimlerde, nispeten düşük oy aldık-

ları yerlerin ise daha çok güney ve batı kesimlerde olduğu doğrudur.[4] Ama en önemli nokta Nazilerin hemen hemen her yerel siyasal çevrede belirli bir seçim başarısına ulaşmış, Alman seçmen yelpazesini daha önce görülmemiş ya da daha sonra görülmeyecek bir şekilde kapsamış olmasıdır. Nazi oylarında işsizlik oranıyla ya da işçilerin nüfustaki oranıyla bağlantılı bir değişkenlik yoktu. Bazı bölgelerde Nazi seçmenlerin beşte ikiye varan kısmı, komünist liderliği hayrete düşürecek şekilde işçi sınıfına mensuptu. Nazi oylarının artışı önündeki tek önemli engel, Katolik Merkez Partisi'nin o zamana kadar Alman Protestanlarca desteklenmiş partilere kıyasla daha dirençli oluşuydu.[5]

Kısacası, Nazizm bir akımdı ve karizmatik lideri Hitler'in 1930-1933 arasında çok rağbet gördüğü söylenebilirdi. Birçok gözlemciye göre, akım bir dinsel uyanış gibiydi. Bir *Sturmabteilung* (SA, "Taarruz Kıtası") çavuşu bunu şöyle açıklamıştı: "Muhaliflerimiz [...] bizi Ekonomi Partisi'yle, Demokratlarla ya da Marksist partilerle denk görme gibi temel bir hataya düştüler. Bütün bu partiler sadece birer çıkar grubuydu, ruhtan, manevi bağlardan yoksundu. Adolf Hitler yeni bir siyasal dinin sancaktarı olarak ortaya çıktı."[6] Naziler bilinçli bir ibadet geliştirdiler; sözgelimi 9 Kasım (1918 Devrimi'ni ve başarısız olan 1923 Birahane Darbesi'nin tarihi) ateşler, çelenkler, sunaklar, kana boyanmış emanetler ve hatta bir Nazi şehitler kitabıyla anılan bir Matem Günü'ydü. Elit *Schutzstaffel*'e (SS; "Koruma Takımı") yeni katılanlar "Tanrı'ya inanırız, onun yarattığı Almanya'ya [...] ve bize gönderdiği [...] Führer'e inanırız," gibi sözlerin yer aldığı bir ilmihali ilahi gibi okumak zorundaydı.[7] Mesele, "kahverengi kült"ün ikonografi ve ibadetinde Mesih'in yerine az çok örtük biçimde Hitler'in geçirilmesinden ibaret değildi. SS dergisi *Das Schwarze Korps*'ta belirtildiği gibi, Hıristiyanlığın etik temeli de bir tarafa atılmalıydı: "Çapraşık 'ilk günah' doktrini, [...] hatta kilisenin ortaya koyduğu şekliyle günah anlayışının tamamı [...] Kuzeyli insan için katlanılmaz bir şeydir, çünkü soyumuzun 'kahramanlık' ideolojisiyle bağdaşmaz."[8] Nazi muhalifleri de akımın yarı dinsel niteliğinin farkına vardılar. Katolik sürgün Eric Voegelin'e göre, Nazizm "Aydınlanma sonrası sosyal dönüşüm doktrinleriyle hemen kaynaşması açısından [...] Hıristiyan kefaret heretikliklerine benzer bir ideoloji"ydi. Gazeteci Konrad Heiden da Hitler'i, konuşmaları her zaman "aşırı sevinç içinde günahtan arınma"yla son bulan "modern kitle ruhunun katışıksız bir parçası" olarak nitelendirdi. İmzasız bir Sosyal Demokrat'ın Nazi rejimine taktığı ad "karşı-kilise"ydi.[9] Ancak Nazizm tam anlamıyla dinsel nitelikte değildi; filizlendiği kurumsal fidelik Almanya'daki seküler cemiyet yaşamının mevcut şebekesiydi. Cemiyet yaşamının daha yoğun olduğu şehirlerde Nazi Partisi daha hızlı büyüdü.[10]

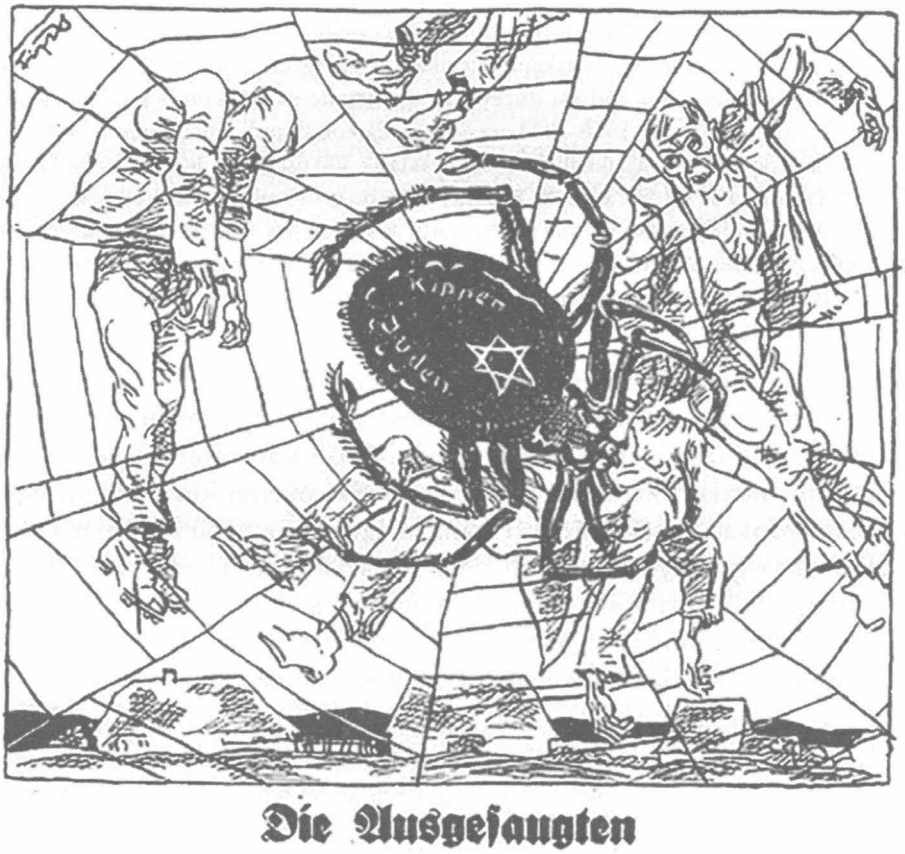
Kilise ve Bolşevik Partisi gibi, Nazi Partisi de büyüdükçe daha hiyerarşik bir yapı kazandı. Hitler *Kavgam* kitabından beri, lider ilkesine (*Führerprin-*

zip) sıkı sıkıya inanmıştı ve yandaşları "Führer'in gösterdiği doğrultu"da çalışmayı öğrendiler. Üçüncü Reich'ın tepesinde bizzat Hitler vardı. Onun altında güvenilir yardımcılardan, Martin Bormann, Joseph Goebbels ve Heinrich Himmler gibi adamlardan oluşan bir elit tabaka yer almaktaydı. Ulusal liderlere bağlı kademeler sırasıyla *Gauleiter* (bir Alman eyaletine denk düşen bölgeden sorumlu lider), *Kreisleiter* (bir kentten ya da metropoliten alandan sorumlu lider), *Ortsgruppenleiter* (yerel lider) ve *Stützpunktleiter*'di (yerel lider yardımcısı). Daha alt kademeler *Zellenleiter* (hücre lideri) ve *Blockleiter*'di (mahalle lideri). 1936 itibariyle 33 *Gaue*, 772 *Kreise*, 21.041 *Ortsgruppen* ve *Stützpunkten* varken, 1943'teki döküm kısmen genişlemenin bir sonucu olarak şöyleydi: 43 *Gaue*, 869 *Kreise*, 26.103 *Ortsgruppen*, 106.168 *Zellen* ve yaklaşık 600.000 *Block*.[11] Ancak Hitler dönemindeki Almanya'yı Stalin dönemindeki Sovyetler Birliği gibi sırf bir parti piramidi olarak görmek yanlış olur. Stalin saplantı-zorlantı derecesinde bir kontrolü yeğ tutarken, Hitler eski Reich hükümeti hiyerarşisinin yeni parti hiyerarşisiyle ve sonraları daha da yeni Güvenlik Servisi (*Sicherheitsdienst*) hiyerarşisiyle yarıştığı ve kargaşaya daha açık bir yönetim tarzını tercih etti. Tarihçilerin bazen "çok-erkli kargaşa" olarak nitelendirdiği bu sistemde, rakip kişi ve kuruluşların kendi yorumlarına göre Führer'in isteklerini yerine getirme yarışına girmeleriyle birlikte, muğlak emirler ve örtüşen yetki alanları bir "birikimli radikalleşme" doğurdu. Sonuç ise bir verimsizlik, berbat yozlaşma ve "etnik topluluk" (*Volksgemeinschaft*) dışında sayılan bütün kesimlere, özellikle de Yahudilere karşı tırmanan şiddet karışımı oldu.

38.
Altın Enternasyonali'nin Çöküşü

Hitler'in antisemitizminin özgün hiçbir yanı yoktu. Nazizm özellikle geçmişi 14. yüzyıla kadar götürülebilecek sert bir antisemitizm geleneğine sahip küçük kasabalarda kolayca gelişti.[1] Daha önce gördüğümüz üzere gerek sol, gerek sağ kanattaki popülistler 19. yüzyıl boyunca Yahudi finans dünyasının sözde aşırı gücünü sürekli topa tutmuşlardı; üstelik bu eğilim Almanya'yla sınırlı değildi. Yahudilerin düşüklüğüne ya da kötülüğüne dair ırk teorileri 1933'ten çok önce Atlantik'in her iki yakasında yaygındı. Yeni olan şey Hitler'in Yahudilere dönük nefretini soykırım gibi acı bir sona vardırmasındaki acımasızlıktı.[2] Ne var ki, toplu katliamın Nazi liderliği içinde bir olasılık olarak ele alınmasından da çok önce, rejim bir paradoksu sergilemişti. Almanya'nın Yahudi bankerlerden oluşan ve bazı karanlık yollarla Komünist Enternasyonal'in "Yahudi Bolşevizmi"yle ittifaka giren bir "Altın Enternasyonali"nin tahribatına maruz kaldığı propagandasında sürekli işlenen savlara karşın,[3] Nazi rejimi çok rahatlıkla Alman-Yahudi elitinin gücünü kırabilecek ve mallarına el koyabilecek durumdaydı. Nazilerin 1890'ların Amerikan popülist karikatürlerinden aldıkları dev örümcek, *Der Stürmer*'in ön sayfasında ağına düşürdüğü çaresiz Alman işçilerinin can damarını emerken tehditkâr görünmekteydi (bkz. Şekil 24). Oysa Hitler onu alıp ayaklarının altında çiğneyebilirdi. Nazi propagandasının başardığı işlerden biri, sıradan Almanları Yahudi zayıflığı gerçeğiyle sürekli yüzleştirirken, bir dünya savaşı başlatabilecek kadar güçlü bir Yahudi komplosunun varlığına inandırmasıydı.[4]

Yahudilerin 1830'lardan 1930'lara kadar Alman ekonomisinde yönlendirici bir rol oynadıklarını ileri sürmek bir komplo teorisi değildi. Durum sahiden öyleydi. Özel bankacılığın seçkin dünyasında Warburg, Arnhold, Friedländer-Fulds, Simon ve Weinberg gibi isimler en sivrilenler arasındaydı. Ticari bankalardan Deutsche Bank Herbert Gutman'ın, Dresdner Bank Oskar Wassermann'ın yönetimi altındaydı; Berliner Handels-Gesellschaft'a 1933'teki ölümüne kadar Carl Fürstenberg hâkimdi. 1931'de iflas eden Darmstädter und Nationalbank (Danat-Bank) 1920'lerde Jakob Goldschmidt tarafından yönetildi. Üstelik Yahudi nüfuzu finans alanıyla sınırlı değildi. Almanya'da önde gelen bonmarşelerinden ikisi, Wertheim ve Tietz Yahudi ailelere aitti.[5] Önde gelen elektrik mühendisliği şirketi Allgemeine Elektricitäts-

24. *Die Ausgesaugten* ("İliğine Kadar Sömürülenler"). Dev bir Yahudi örümceğini Alman halkının kanını kurutur halde tasvir eden Nazi karikatürü. Kaynak *Der Stürmer*, No. 8, Şubat 1930.

Gesellschaft, Emil Rathenau tarafından kurulmuştu. Daha az tanınan birçok zengin Alman Yahudi vardı. Almanya'nın nüfusunda Yahudi oranının yüzde 1'in altında olduğu Birinci Dünya Savaşı öncesinde, Prusyalı milyonerlerin beşte birinden fazlası Yahudi'ydi.[6] Dahası, Yahudiler Alman şirket yönetimlerinde orantısız bir ağırlıktaydı. 1914'te halka açık Alman şirketlerinde yönetim kurulu üyelerinin yaklaşık yüzde 16'sı Yahudi asıllıydı; kurumsal şebekenin merkezinde, yani üç ya da daha fazla yönetim kurulunda yer alan kişiler arasında bu oran dörtte bire çıkmaktaydı. Büyük Alman şirketlerinin üçte ikisinden fazlasında en az bir Yahudi yönetim kurulu üyesi vardı.[7] Alman akademik ve kültürel yaşamının üst beyin takımında da Yahudiler aynı, hatta belki daha fazla ağırlığa sahipti. Göze çarpan istisna asgari bir rol oynamaya devam ettikleri siyasal yaşamdı. Hugo Valentin 1936'da şuna işaret etmişti:

> [1818'den 1933'e kadar] görev yapan yirmi kabinedeki yaklaşık 250 bakan içinde topu topu iki Yahudi [...] ve dört Yahudi asıllı [...] bakan vardı. [...] Hitler'in zaferi öncesinde, Reich bakanlıklarının müsteşarları ve resmi kurul üyelerini de kapsayan yaklaşık 250 üst düzey görevlisi içinde en fazla on beş Yahudi ya da Yahudi asıllı vardı. 1918-1933 arasındaki idarede Yahudi müsteşarların sayısı sadece ikiydi. Prusya bakanlıklarındaki yaklaşık 300 üst düzey görevliden on kadarı Yahudi ya da Yahudi asıllıydı. Prusya'nın on iki genel valisi (*Oberpräsidente*), otuz beş valisi (*Regierungspräsidente*) ve dört yüzü aşkın kaymakamı (*Landräte*) içinde [...] tek bir Yahudi yoktu. [...] Almanya'da [1925'te] bütün memurların yüzde 0,16'sı Yahudi'ydi; bu oran üst makamlarda yüzde 0,29, orta ve alt kademelerde yüzde 0,17'ydi.[8]

Yahudiler Alman ekonomik yaşamında niçin bu kadar öne çıktılar? Tek sebep ortalama olarak daha eğitimli olmaları mıydı? Birbirine kenetli yönetim kurulu üyeliklerine dayalı yoğun Alman kurumsal şebekesindeki ölçülebilir merkezi konumları sırf çok sayıda yönetim kuruluna girmeyi sağlayan bankacılık sektöründeki orantısız ağırlıklarının bir sonucu muydu? Yoksa din ve geleneğe sıkıca bağlı, dolayısıyla daha yüksek güven ve "sosyal bütünleşme" düzeyine sahip bir topluluğa mensup olmanın getirdiği özel bir avantaj mı vardı? Paul Windolf 20. yüzyıl başlarının Alman kurumsal şebekesine ilişkin ilginç bir analizde şunu ileri sürer:

> Gerek Yahudi, gerekse Yahudi olmayan yöneticiler bu kooperatif kapitalizmi kurumuyla ("Almanya Anonim Şirketi") bütünleşmişti. Yahudi üyeler geneli kapsayıcı kurumsal şebekeden ayrı olarak, kendilerine ait bir şebeke yaratmadılar. Aksine, Yahudi ve Yahudi olmayan üyeler büyük firmaların denetleme kurullarındaki koltukları sayesinde birbirleriyle irtibatlıydılar. Her iki kesim de bu şebekeyle bütünleşmişti. [...] Özdeş sevgisi yönünde belirgin bir eğilim olsa bile, Yahudilerin Yahudi olmayanlarla irtibatları kendi grup üyeleriyle irtibatlarından ortalama olarak daha fazlaydı.[9]

Eldeki veriler bizi genetik yapı, Yahudi aile yaşamının eğitsel yararları ya da bir tür Weberci yaklaşımla, "Yahudi etiği"nin kapitalizmin özüyle Protestan etiğinden bile daha uyumlu oluşu gibi daha soyut açıklamalara başvurmaya yöneltir. Ancak bu savlar da özellikle Weimar Almanyası'ndaki Yahudilerin diğer Yahudilerle evlenmeye gittikçe daha az eğilimli olmasından dolayı sorunlu görünür. Bir bütün olarak Almanya açısından, kendi dinleri dışındaki kişilerle evlenen Yahudilerin oranı 1902'de yüzde 7 iken, 1933'e doğru yüzde 28'e yükseldi. Üçte biri aşan bir oranla doruğa çıktığı yıl 1915'ti.[10] (ABD açısından bu oran 1950'lerde yaklaşık yüzde 20, 1990'da yüzde 52'ydi.)[11] Hamburg ve Münih'in ırklar arası evlilikte en yüksek orana ulaşmasına karşın Berlin, Köln, Saksonya kentleri Dresden ve Leipzig, ayrıca Silezya'daki Breslau'da oranlar ortalamanın epey üzerindeydi.[12] Arthur

Ruppin diğer Avrupa kentlerine ilişkin verileri derlediğinde, ırklar arası evlilik oranının sadece Trieste'de daha yüksek olduğunu gördü. Leningrad, Budapeşte, Amsterdam ve Viyana'daki oranlar nispeten yüksek olmakla birlikte, başlıca Alman kentlerindeki oranların gerisindeydi.[13] Almanya'da 1939'da kalan 164 bin Yahudi'den 15 bini karma evlilik yapmış kişilerdi.[14] Karma evliliklerden olan çocukları *Mischlinge* ["melez"] olarak tanımlama noktasına geldiklerinde, Nazilerin tahmini bu sayının 300 bin dolayında olduğuydu; oysa gerçek rakam 60 bin ile 125 bin arasındaydı.[15] Baskıya maruz kalan azınlıkların çok azı sosyal (ve keza cinsel) bakımdan 1933'teki Alman Yahudileri kadar özümsenmiştir.

Hitler'in iktidara gelişinden sonra, bazı Alman Yahudileri kimi zaman kendilerini bir baskı şebekesinin ağına düşmüş hissetseler de gerçekte hiyerarşik yapılı ama bazen çekişen çok sayıda bürokratik kuruluşun kurbanlarıydılar.[16] Bu süreç Yahudi şirketlerine karşı Nazi İşletme Hücreleri Örgütü (*Nationalsozialistische Betriebszellenorganisation*), Orta Sınıf Çalışanları ve Zanaatkârlar Birliği (*Kampfbund für den gewerblichen Mittlestand*) ve bazı SA birimlerinin giriştiği boykotla başladı.[17] Bu ilk aşamada, ekonomik karışıklıktan kaçınmak amacıyla, Tietz bonmarşeleri gibi daha büyük şirketlere dokunulmadı.[18] Yahudi firmalarını "Arileştirme" süreci de ilk başta yavaş ilerledi.[19] Hamburglu banker Max Warburg'un başına gelenler, mensup olduğu elit tabakanın açmazını yansıtır nitelikteydi. Alman iş dünyası elitlerinin tam bütünleşmiş bir parçası olduklarını sanmışlardı. Bu tabakanın Yahudi olmayan mensupları onların dışlanmasına boyun eğdiklerinde, yapılabilecek hiçbir şey yoktu. Warburg yine bir Yahudi olan Albert Ballin'in kurduğu Hamburg-Amerika armatörlük şirketinin yönetim kurulu toplantısına son kez katıldığında, ortalığa can sıkıcı bir suskunluğun yayılması üzerine, ironik bir tavırla kurul adına hizmetlerinden dolayı teşekkür etme ve ona ailesiyle birlikte "*sakin bir yaşlılık*, şans ve birçok nimet" dileme konuşmasını bizzat yaptı.[20] Kamulaştırma süreci ancak 11 Kasım 1938'deki pogromlardan sonra, Hermann Göring'in Reich'taki her türlü Yahudi ticari faaliyetine resmen yasak getirmesiyle, ciddi olarak uygulamaya girdi.[21] Göç etmelerine izin verilen Alman Yahudileri, çıkış vizesi almak için resmi makamların neredeyse bütün malvarlıklarına sistematik biçimde el koyuşuyla karşı karşıya kaldılar.[22] Bütün Yahudilere 1 Ocak 1939'dan itibaren, İçişleri Bakanlığı'nın "tipik Yahudi" adları resmi listesinde yer almaması halinde, adlarına "Israel" (erkekler için) ya da "Sara" (kadınlar için) ekleme şartı getirildi. Yahudiler gittikçe onları "Yahudi evleri"nde (*Judenhaüser*) toplayan Gestapo'nun insafına kaldılar.[23]

Hitler savaşın başlamasından yedi ay önce, 30 Ocak 1939'da Reichstag'da antisemitizminin dayandığı teoriyi açık seçik ortaya koyan dehşet verici bir konuşmayla, Yahudileri bekleyen akıbeti belli etti:

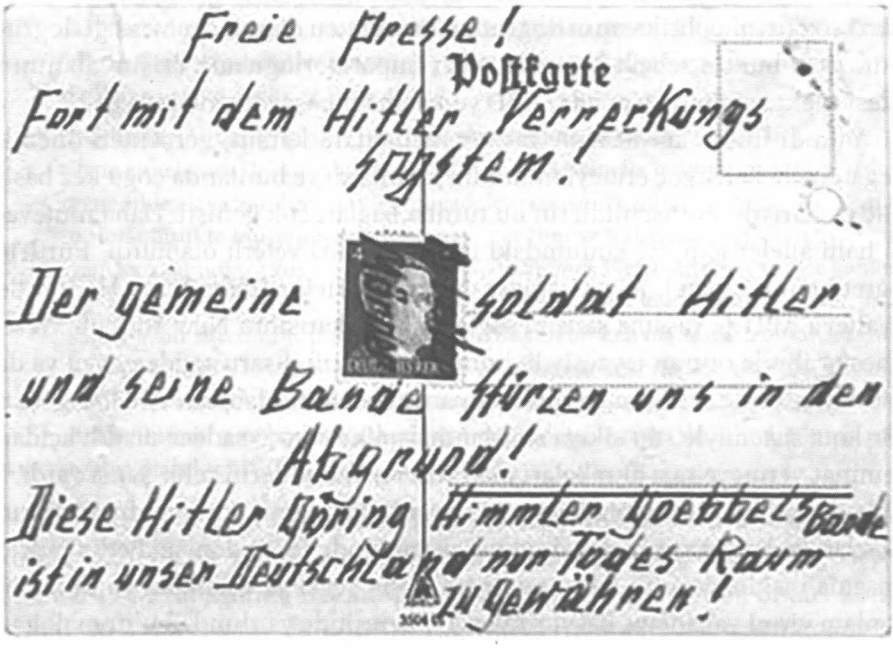
> Almanya bulaşıcı siyasal ve bedensel hastalıklar dışında hiçbir şeye sahip olmamalarına karşın, bu unsurları yüzlerce yıl kabul edecek kadar iyilik gösterdi. Şimdi sahip oldukları şeyleri ise büyük ölçüde o kadar uyanık olmayan Alman ulusunun zararına ve en menfur oyunlarla elde ettiler.
>
> Günümüzde bu halka sadece hak ettiği dersi veriyoruz. [...] Alman ulusu Yahudilerin başlatıp sonuna kadar götürdüğü enflasyon yüzünden, yıllarca dürüst çalışmayla biriktirdiği tasarruflardan mahrum kaldı. [...] Önde gelen mevkilerin hepsini kapabilecek bir yabancı halkın ülkemize yerleşmesini önlemede ve topunu bu ülkeden sürmede kararlıyız. [...] Adından anlaşılacağı üzere, Alman kültürü Yahudi değil, Alman'dır; dolayısıyla onu yönetme ve gözetme görevi ulusumuzun mensuplarına emanet edilecektir. [...]
>
> Dünyada yerleşmek için yeterli alan var ama Yahudi ırkının Tanrı tarafından sırf belli bir azınlık olarak, diğer ulusların bedenine ve üretken işgücüne yapışıp varlığını sürdürmesi amacıyla yaratıldığı görüşünden temelli kurtulmalıyız. Yahudi ırkı ya diğer uluslar gibi düzgün ve yapıcı uğraşa uyum sağlayacak ya er geç hayal edilemez çapta bir krize batacaktır.
>
> Bugün biz Almanların yanı sıra başkaları için de unutulmaz olabilecek bir şeyi ifade etmeliyim: Hayatım boyunca oldukça sık kehanette bulundum ve bu yüzden genellikle alaya alındım. İktidar mücadelem sırasında, günün birinde devletin ve onunla birlikte bütün ulusun başına geçeceğimi ve ardından başka birçok şeyin yanı sıra Yahudi sorununu çözeceğimi söylediğimde, kehanetlerimi sadece kahkahayla karşılayan öncelikle Yahudi ırkı oldu. Onların kahkahası gürültülüydü, ama sanırım, bir süredir burunları sürtülüyor. Bugün bir kehanette daha bulunacağım: Avrupa içindeki ve dışındaki uluslararası Yahudi finansörler bir kez daha ulusları bir dünya savaşına sürüklemeyi başaracak olurlarsa, bunun neticesi yeryüzünün Bolşevikleşmesi ve böylece Yahudiliğin zaferi değil, Avrupa'da Yahudi ırkının yok edilişi olacaktır![24]

Dünyadaki en zengin aile konumuna yükselişleri çok eskiye inmese bile Rothschildler hâlâ Yahudi hanedanların en meşhuruydu, üstelik de Joseph Goebbels'in Propaganda Bakanlığı'nın bir filmde baştan sona onları konu edinmesine yetecek bir şöhretle. Ancak Nazilerin onlara yakıştırdığı gücün aslında kırılgan olduğu ortaya çıktı. Bankanın şubesini uzun süre önce kapattığı Almanya'daki Rothschild kuruluşları Arileştirilmişti.[25] Almanya'da hâlâ oturan birkaç aile mensubunun özel mülklerine el konuldu; yüz yılı aşkın bir süre önce Yahudilerin özgürleştirilmesinin ardından bir Rothschild'in satın aldığı ilk gayrimenkul olan Bockenheimer Landstrasse'deki tarihsel konak da bunların arasındaydı. Avusturya'nın 1938'de ilhak edilmesinden hemen sonra, Viyana şubesinin başındaki Louis von Rothschild tutuklandı ve Hotel Metropol'deki Gestapo karargâhına götürüldü. SS'in adamları kısa sürede saray yavrusu konutundaki sanat eserlerini yağmalamaya giriştiler.[26] S. M. von Rothschild firması devlet idaresi altına alındı ve daha sonra Alman

bankası Merck, Finck & Co.'ya satıldı. Rothschildlerin kurduğu devasa Witkowitz demir fabrikasına el koymak, Çek topraklarında yer alması ve mülkiyetinin İngiliz Alliance Assurance şirketine devredilmiş olması nedeniyle daha çok güçlük çıktı. Ama bu engel Çekoslovakya'nın 1939'da bölünmesinden sonra, tesislerin doğrudan Alman yönetimine girmesiyle aşıldı.[27] Hitler'in lejyonlarının Kara Avrupası devletlerini peş peşe ele geçirmeleriyle birlikte, barış zamanındaki kamulaştırmanın düzmece hukukiliği yerini dizginsiz yağmaya bıraktı. Rothschild sanat koleksiyonlarına ve şatolarına art arda el konuldu. Bu koleksiyonların izini sürüp talan etmenin başını çeken kişi, tanınmış Nazi ırk teorisyeni Alfred Rosenberg'di. Gerekçesi de şuydu: "Rothschildler düşman bir Yahudi ailesidir ve mallarını kurtarmaya dönük entrikalarından etkilenmemeliyiz".[28] Ailenin sadece iki mensubunun Nazi soykırım politikasının doğrudan bir sonucu olarak can verdiği doğrudur. Ama bunun sebebi çoğunun Nazi İmparatorluğu'nun erişim alanının ötesindeki İngiltere, Kanada, ABD'ye kaçmayı başarmış olmasıydı.

Yahudi nüfuz ağı üzerine bütün yazılanlara karşın, gerçekten önemli yegâne şebekeler göç etmeyi mümkün kılanlardı ve bunlar da çoğu kez basit aile bağlarıydı. Rothschildlerin bu türden bağları çok genişti. Daha mütevazı halli aileler için, iyi konumdaki tek bir akraba yeterli olabilirdi. Fürth'te öğretmenlik yapan Louis Kissinger'ın oğulları Heinz (daha sonra Henry) ile Walter'a ABD'de yaşama şansını sağlayan kişi, karısının New York'un Westchester ilinde oturan teyzesiydi; bunun alternatifi dışarıya gidemeyen ya da gitmeyen on küsur akraba gibi, Almanya'da ölüm olacaktı. ABD'ye göçün bir kota sistemiyle sıkı sıkıya sınırlanmasından sonra, sadece maddi açıdan teminat vermeye razı akrabaları olan Alman Yahudilerinin bir şansı vardı.[29] O kadar talihli olmayan aileler için, hayatta kalmanın tek umudu dostların dostları kadar yabancılardan da alınacak yardımdı. Savaş dönemi Berlin'indeki yaşama ilişkin ayrıntılı hatıratına göre, Erna Segel ve çocukları yardım için toplam yirmi yabancıya başvurdular. Üç keresinde yardımda bulunmak için ilk adımı atan bizzat yabancılardı. Buna karşılık, ailenin yardım istediği on yedi eski tanıdıktan sadece üçü onlara evini bir geceden fazla açmaya razı oldu. Ne var ki, eski tanıdıklar aracılıktan geri kalmayarak, onları daha uzun süreli barınma olanağı sunmaya hazır kişilerle tanıştırdılar. Kalıcı yardımı sağlayan on iki irtibattan altısı eski tanıdıklar aracılığıyla kuruldu.[30] Segel ailesi maalesef istisnaydı. Savaşın başladığı sırada hâlâ Reich'ta olan 214 bin Alman Yahudi'den sağ kalanlar onda birinin altındaydı. Çok daha tipik örnek Hans Fallada'nın 1947 tarihli *Jeder stirbt für sich allein* ("Herkes Yalnız Ölür") romanında anlattığı bir olaydı. Dul bir Yahudi kadın, apartman sakinlerinden biri olan Nazi karşıtı bir yargıç tarafından korunur; ama eziyetine maruz kaldığı ateşli bir Nazi ailenin acımasızlığı, sonunda onu intihara sürükler.

25. Berlin'de tek başına: "Ordunun moralini bozma" (*Wehrkraftzersetzung*) ve "vatana ihanete hazırlık" gerekçesiyle 8 Nisan 1943'te idam edilen Otto Hampel ile karısı Elise. Suçları kartpostallara şöyle sözler yazmaktı: "Özgür basın! Yıkım getiren Hitler sisteminin canı cehenneme! Rütbesiz asker Hitler ve çetesi bizi uçuruma atıyor. Ülkemiz Almanya'da bu Hitler, Goering, Himmler, Goebbels çetesine reva görülecek tek şey ölüm alanı [Nazilerin *Lebensraum*, yani yaşam alanı düsturuna bir cinas] olmalı".

Fallada'nın ölümünden kısa bir süre önce yazdığı roman, totaliterlik altında yaşamayı içe işleyecek şekilde kavramayı sağladığı için okunmaya değerdir. Romanın asıl konusu siyasetten uzak, kendi halinde bir işçiyken, oğlunun Fransa'yı işgal harekâtında ölmesi üzerine Nazi rejimine direnmeye çalışan Otto Hampel'in gerçek hikâyesine dayanır. Hampel'e göre, rejimin yalanlarını teşhir etmek üzere elle yazdığı kartpostalları Berlin'in çeşitli yerlerinde dikkatle seçilmiş binalara ve posta kutularına bırakması, halktaki hoşnutsuzluğu harekete geçirecekti. Hampel ve karısı Elise bir yılı aşkın bir süre boyunca, şöyle basit mesajların yer aldığı yüzlerce kartpostal yazdılar: "Anne! Führer benim oğlumu öldürdü. Anne! Führer senin oğullarını da öldürecek, dünyadaki her yuvayı mateme boğuncaya kadar durmayacak." Ne var ki, kartpostalları bulanların hemen hepsinin büyük korkuya kapılarak bunları derhal resmi makamlara teslim etmeleri, Gestapo'nun sonunda failleri bulup tutuklamasını sağladı. Hampel çifti halk mahkemesinde yargılandı ve menfur Nazi yargıç Roland Freisler tarafından ölüm cezasına çarptırıldı.[31] Fallada rejimin gözünde güvenilmez olmakla birlikte Nazi dönemi boyunca Almanya'da kalan bir yazar olması itibariyle, Nazi yönetiminin kişileri yalnızlaştırarak, komşular arasında güveni bile son derece tehlikeli ve Hampel çiftinin muhalefeti yayma girişimini imkânsız kılışını unutulmaz bir dille aktarır. Bir başka deyişle, totaliter yönetimlerin başarısındaki sır, parti ve devletin hiyerarşik kurumları dışındaki sosyal şebekelerin hepsini, özellikle de bağımsız siyasal eylem peşinde koşan şebekeleri yasadışı sayması, felce uğratması ya da dosdoğru ortadan kaldırmasıydı. Romanın en son İngiliz çevirisinin adı *Berlin'de Tek Başına*, Hitler'in Almanya'yı feci yenilgiye sürüklediğinin açıkça görülmesinden sonra bile Üçüncü Reich'ı böylesine dayanıklı kılan atomlaşmayı kusursuzca özetler.

39.
Beşler Çetesi

Gerek Hitler'in, gerek Stalin'in totaliter rejimleri öylesine iticiydi ki, özgür bir toplumda yaşayanlara ikisinden birinin çekici gelmiş olmasını kavramak hâlâ zordur. Ama böyleleri vardı. İşin daha da ilginci, İngiltere'deki en seçkin şebekelerden bazıları faşizm ve komünizm ajanlarının sızmasına teşneydi. Bilindiği üzere, İngiliz aristokrasisinin bazı kesimleri Hitler'e hayrandı ve kesinlikle kapışma yerine yatıştırmaya dayalı bir politikadan yanaydı. Duff Cooper'a göre, Westminster dükü "Yahudileri kıyasıya eleştiren ve [...] sonuçta Hitler'in ona en yakın dostlar olduğumuzu bildiğini belirten" biriydi.[1] Lord Milner'ın Güney Afrika "Yuva"sından yetişen Lothian markisi, Nazi rejimine yakınlık duyan başka bir aristokrattı. Önceki savaş sırasında Alman Teck prensi unvanından vazgeçerek İngiliz uyruğuna giren Athlone kontu da öyleydi. [Nancy Cunard yazarın belirttiğinin aksine antifaşist olduğu için, onunla ilgili kısmı çıkardım!!] Mitford kız kardeşlerden Unity, Hitler'i "bütün zamanların en büyük adamı" olarak nitelendirirken, Diana da William Joyce'la (Lord Kem Küm) Goebbels'in misafir odasındaki özel bir törende evlendi.[2] Lothian Şubat 1935'te *The Times* okurlarına, Hitler'in ona "Almanya'nın savaş değil, eşitlik istediği, savaştan vazgeçmeye kesinlikle hazır olduğu" teminatını şahsen verdiğini bildirdi. Zaten Hitler'in derdi Batı Avrupa değil, Sovyetler Birliği'ydi. "Komünizmi esasen militan bir din sayıyor" diye açıkladı Lothian. Almanya günün birinde "İslam'ın askeri zaferlerini tekrarlamaya çalışacak" olursa, "Avrupa'nın olası düşmanı mı, yoksa koruyucu kalesi mi" sayılacaktı?[3] Başta All Souls College olmak üzere Oxford'da böyle yatıştırmacılar fazlasıyla vardı. Ancak orada olup biten şeylerin hiçbiri, KGB'nin* zamanla sızacağı en kapalı ve en aykırı Cambridge şebekesinin amansız akıbetiyle kıyaslanamazdı.

Şebekeler tarihindeki çok az olay, Moskova Merkezi'ndeki denetçilerince "Muhteşem Beşli" olarak anılan, Oxford yüksekokullarından Wadham'ın dekanı Maurice Bowra'nın ise esprili "Homintern" adını taktığı Cambridge casusları olayından daha öğreticidir. Dışa kapalılığıyla övünen bu elit şebeke, Rus istihbaratının sızmasına adamakıllı açıldı ve beş üyesi on yılı aşkın bir

* NKVD Şubat 1941-Temmuz 1941 arasında kullanılan NKGB adına 1943'te tekrar döndü. Savaştan sonra adı sırasıyla MGB (1946), MVD (1953) ve KGB (1954) olarak değiştirildi. Karışıklıktan kaçınma açısından, bu kesim boyunca KGB olarak anılacaktır.

süre Sovyet dış istihbarat servisinin en değerli varlıkları olarak, sayısız sırları (ve Batılı ajanların adlarını) Stalin'e verdi.

Sohbet Derneği üyelerinin yaklaşık 1900'den sonra hem cinsel hem siyasal açıdan Victoria dönemi değerlerinden nasıl uzaklaştığını önceki bölümde görmüştük. Birinci Dünya Savaşı sırasında Havarilerin önemli bir kısmı, dostluğun krala ve ülkeye bağlılıktan önce geldiğini savunan M. Forster'ın görüşünü benimsedi. Yeni bir kuşak bu kopuşu bir adım daha ileriye taşıyarak, vicdani ret çizgisinden ihanet çizgisine geçti. Derneğe 1928'de "tevellüt" eden Anthony Blunt, dört yıl sonra Guy Burgess'in üyeliğine destek verdi. Her ikisi de akademik geleceği parlak Trinity mezunu ve eşcinseldi. (Burgess'in havalı, Blunt'ın ise ağırbaşlı olmasına karşın, bazı kaynaklarda bir süre sevgili oldukları belirtilir.)[4] Ne var ki, tarihsel bakımdan önemli husus, bu ikilinin Stalin'e gönüllü hizmet eden komünistler olmalarıydı.

Bizatihi Havariler elbette, komünist ve hatta sosyalist bir örgüt değildi. Marksizm 1930'larda Büyük Britanya Komünist Partisi'nin tam anlamıyla sızdığı Cambridge Üniversitesi Sosyalist Derneği başta olmak üzere siyasal eğilimi apaçık olan çeşitli Cambridge öğrenci kuruluşlarında, Pembroke iktisat profesörlerinden Maurice Dobb gibi Marksist hocaların da teşvikiyle rağbetteydi. Ama Havariler dönemin ruhunu temsil etmenin ötesinde bir konumdaydı. 1927-1939 arasında "tevellüt" eden otuz bir Havariden en az on beşi Marksistti; aralarında John Cornford, James Klugmann, Leo Long, Michael Straight ve Alister Watson vardı.[5] Cumartesi akşamı sohbetlerinin konuları bu siyasallaşmayı yansıtır nitelikteydi. Burgess'in 28 Ocak 1933'teki konuşması "Geçmiş Bir Kılavuz mudur?" başlığını taşımaktaydı.[6] Burgess birkaç açıdan aktivistti. Daha lisans öğrencisiyken, Trinity yemekhane personelinin ve Cambridge otobüs şoförlerinin grevlerini örgütlemede rol oynamıştı. Önceki kuşağa mensup "melek"lerin, bir zamanların siyasetten çok uzak derneğinde olup bitenleri fark etmemiş olmaları zordur. Gidişata karşı çıkmış olsalar bile bununa ilgili günümüze ulaşan bir kayıt yoktur.

Elbette Cambridge casuslarının hepsi Havari değildi. Nazi Almanyası'nda aktif çalışma yürüttükleri söylenen Nazi karşıtı komünist hücreleri taklitle, bir "beşler çetesi" örgütlemek Burgess'in düşüydü.[7] Sovyetler Birliği tek bir örgütten beş ajan devşirmeden daha âlâsını bilmekle birlikte, Blunt ile Burgess'in mensup olduğu daha geniş şebekeden adam bulmaya razı oldu. Sovyet ajanları Willi Mnzenberg ve Ernst Henri daha 1930'ların başlarında Cambridge'te "yetenek saptama"ya koyulmuşlardı; ama Burgess'in hayalini Arnold Deutsch* adlı bir ajan gerçekleştirdi.[8] KGB'deki kod adı OTTO olan Deutsch, işe bir Havariyle değil, akademik açıdan birinci sınıf olduğu söylene-

* Parlak akademik kariyere sahip bir Çek Yahudisi olan Deutsch, ODEON sinema zincirinin kurucusunun kuzeni olmasından dolayı hiç şüphe çekmeksizin Londra'ya yerleşebildi.

meyecek bir Trinity mezunu olan Kim Philby'yle başladı. Hindistan'da doğan ve adını Kipling'in en güzel kitabı *Kim*'in kahramanından alan Philby, Kral İbn Suud'a danışmanlık ettiği Suudi Arabistan'da İslam'ı benimseyerek "yerlileşmiş" eski bir Hint Mülki İdaresi mensubunun oğluydu. Belki Sovyetler başka bir saf değiştirme olasılığını gördüler. Cambridge'ten sonra Maurice Dobb'un önerisiyle, komünist destekli Uluslararası İşçi Yardım Örgütü için çalışmak üzere Viyana'ya giden Philby orada dört eşinden ilki olan Litzi Friedmann'la tanışıp evlendi. Litzi aracılığıyla tanıştığı Deutsch tarafından casus olarak devşirildiği KGB'ye SÖHNCHEN ("Evlat") kod adıyla girdi.[9] Ardından aday gösterdiği Cambridgeli arkadaşı Donald Maclean WAISE ("Öksüz") kod adını aldı. Deutsch'un hızla büyüyen casusluk şebekesine katılanlardan biri de Maclean'in arkadaşı James Klugmann'dı (MER); ancak komünistliğiyle diğer casusları gözetleme dışında pek bir şey yapamayacak kadar maruftu. Burgess her nasılsa Maclean'in Sovyetler için çalıştığını tahmin etti; bir anlatıma göre, Deutsch onu susturmak için casus yapmak zorunda kaldı. Önüne gelenle yatma iştahı doymak bilmeyen Burgess'e MÄDCHEN ("Kız") kod adı verildi.[10] Burgess o sırada Trinity'de ders vermekte olan Havari dostu Blunt'ın (TONY gibi yaratıcılıktan uzak bir kod adla) devşirilmesini sağladı.[11] Blunt ise şebekeye Öğrenci Birliği'nin başkanlığına seçilmiş Amerikalı bir Havari olan Michael Straight'i (NIGEL) kazandırdı.[12] Yine onun aday gösterdiği Trinity'den lisans öğrencisi İskoç asıllı John Cairncross için MOLIÈRE kod adı uygun görüldü; Fransız oyun yazarı üzerine akademik makaleler yayımlamış olması itibariyle tuhaf bir seçimdi bu.[13] Şebekenin başka bir mensubu Havarilere katılışıyla aşağı yukarı aynı sıralarda KGB'ye devşirilen ve Blunt'ın ikincil bir ajan olarak kullandığı Leo Long'du.[14] KGB bordrosuna son olarak Alister Watson katıldı. Dikkatli okur Cambridge casuslarının beşten fazla olduğunu fark etmiş olsa gerek. Sayıları en az dokuzdu.

Deutsch'un stratejisi "beşler çetesi"nde yer alanların Marksizmi reddetmeleri ve resmi kurumların içinde ya da yakınında mevki kapmaya çalışmalarıydı. Cambridge casusları olayının dikkat çekici bir özelliği, reddiyelerine bu kadar kolayca inanılmış olmasıdır. Philby 1937'de kendine faşizm sempatizanı süsü vererek, İspanyol İç Savaşı'nda önce serbest muhabir, ardından *The Times* muhabiri kimliğiyle Milliyetçi cepheden haberler geçti.[15] Aslında Franco'ya suikasta dönük bir Sovyet tertibi çerçevesinde İspanya'ya gönderildiğini günümüzde biliyoruz.[16] Maclean'a bir Marksist tez yazma tasarısından vazgeçmesi ve bunun yerine Dışişleri Bakanlığı'na başvurması bildirildi. Komünist görüşlerinden "tam anlamıyla yakasını sıyırmadığını" itiraf etmesine karşın, başvurusu 1935'te kabul edildi.[17] Cairncross daha Sorbonne'da okurken, yani Cambridge'e geçişinden bile önce bir komünisti. Dışişleri Bakanlığı onu da itirazsız kabul etti. Burgess 1934'te Berlin'e,

oradan da Moskova'ya giderek, Komünist Enternasyonal Uluslararası İrtibat Dairesi'nin şefi Osip Pyatnitski'yle görüşmüştü.[18] Ancak Deutsch'un talimatı doğrultusunda, komünizmden vazgeçip muhafazakârlığı benimsemiş gibi görünerek, Muhafazakâr Parti Merkez Bürosu'nda bir iş aradı. Cinsel eğilimlerini paylaştığı Muhafazakâr milletvekili John "Jack" Macnamara'nın özel asistanı olmayı başardı. Bu konumuyla Savaş Bakanlığı daimi müsteşarı Sir Herbert Cready'nin özel sekreteri Tom Wylie'nin devşirilmesini sağladı.[19] 1936'nın sonlarından itibaren, BBC'nin güncel gelişmeler yayın dairesi için bir yapımcı olarak çalıştı; en büyük başarısı KGB casusu Ernest Henri'den bir Müttefik ikinci cephesinden yana bir demeç almasıydı.[20] Haber Alma Bakanlığı Dışişleri Bölümü Müdürlüğü'nde resmen görevliyken, 11 Ocak 1939'da MI6 olarak da bilinen Gizli İstihbarat Servisi'nin (SIS) "Yıkım"dan, daha doğru ifadeyle "Kirli İşler"den sorumlu D Seksiyonu'na katıldı.[21] Michael Straight'e Havari dostu John Cornford'un İspanyol İç Savaşı'nda ölmesinin kederine dayanamamış gibi görünmesi ve Cambridge'ten ayrılıp ABD'ye geri dönmesi bildirildi. Başkan Franklin D. Roosevelt'in metin yazarlarından biri olarak işe alındı; İçişleri Bakanlığı ve Dışişleri Bakanlığı'nda görevler aldı.

Bu adamlar böyle işleri niçin yaptılar? Naif cevap hepsinin faşizmin yükselişiyle dehşete düşmüş, yatıştırma politikası yüzünden hayal kırıklığına uğramış ve Stalin'i Hitler karşısında tek güvenilir denge unsuru olarak gören ilkeli kişiler olduğudur. Oysa Ribbentrop-Molotov Paktı'nın duyurulduğu 23 Ağustos 1939'da hiçbiri tereddüde düşmedi. (Doğru sonucu çıkaran tek kişi, Burgess'in şebekeye katmış olduğu Oxford mezunu Galli Goronwy Rees'ti.) Cambridge casusları tam aksine, Hitler ile Stalin'in aynı safta ve haliyle Büyük Britanya'ya karşı cephede yer aldığı dönemde özellikle aktifti. Fransa'da 1940'ta *Times* muhabirliği yapan Philby'nin Bletchley Park'taki Kod ve Şifre Okulu'na başvurusu geri çevrildi; ama Burgess sayesinde SIS'ye bağlı D Seksiyonu'ndan bir iş önerisi aldı. D Seksiyonu yeni Özel Operasyonlar İdaresi'nin (SOE) bünyesine alındığında, Burgess işten çıkarılırken, Philby bir eğitmen olarak kaldı ve bu konumuyla Moskova'ya Birleşik Krallık politikasına ilişkin değerlendirmeler sunmayı sürdürdü. Daha sonra SIS'ye bağlı V Seksiyonu'na geçti. Klugmann da SOE'deydi ve görev yeri Yugoslavya Seksiyonu'ydu. Şebekenin başka bir aktif mensubu Bletchley Park'taki John Cairncross'tu. Savaş öncesindeki komünist eğilimlerinden dolayı ilk başta istihbarat kadrosuna alınmamış olan Blunt, iç güvenlikten sorumlu MI5'e, dostu Victor Rothschild'in desteği sayesinde girmenin bir yolunu buldu. Bir Havari, ayrıca bir Trinity mezunu ve Lordlar Kamarası'nda oturma hakkına sahip bir soylu olan Rothschild, onun Marksizm'e ilgisinin sırf sanat tarihi çerçevesinde olduğu yönündeki cılız savını inandırıcı buldu.[22] TONY kod adlı Blunt MI5 belgelerinin yanı sıra

Savaş Bakanlığı'nın MI14 Seksiyonu'nda çalışan Leo Long'dan Alman muharebe düzeni hakkında elde ettiği istihbaratı teslim etmeye çok geçmeden başladı. Burgess onun çabasıyla 1940'ın sonlarında SIS'ye alındıysa da, bir SIS subayı yapılmamasına karar verildi.[23]

Cambridge casuslarının Sovyet savaş seferberliğine katkısının çapı şaşırtıcıydı. 1941'de KGB'nin en üretken casus yuvası olduğu rahatça söylenebilecek Londra, 9.000'e yakın gizli belge sağladı. Tek başına Blunt 1941-1945 arasında Moskova Merkezi'ne 1.771 belge iletti.[24] Müttefiklerin Normandiya çıkarmasından on bir gün önce, 26 Mayıs'ta OVERLORD ("D Günü") harekâtının bir parçası olarak geliştirilmiş aldatma planının tamamını Sovyet makamlarına verdi. Ayrıca Mihver karşıtı İngiliz istihbarat operasyonları üzerine Churchill'e iletilen aylık değerlendirmeleri de vermiş olması akla yakın gibidir.[25] STANLEY kod adlı Philby de denetçilerine bütün SIS ajanlarının yer aldığı "kaynak kitap"ları aktardı ve Londra'nın Almanlarla ayrı bir barış için tertipler çevirdiği kuşkusu içindeki Moskova'nın merakını gidermeye çalıştı.[26] Roosevelt ile Churchill'in Ocak 1943'te Kazablanka'da görüşmeleri hakkında, Burgess'in Ruslara bildirdiği ayrıntılar arasında Fransa'yı işgal harekâtını 1944'e kadar erteleme kararı da vardı. Ayrıca savaş sonrası Polonya'ya ilişkin Müttefik planlarına dair istihbaratı iletti. 1945'in ilk altı ayında Dışişleri Bakanlığı'nın en az 289 adet "çok gizli" belgesini temin etti.[27] Savaşın bitiminden ve İngiliz genel seçiminden sonra, Burgess'in Dışişleri bakan yardımcılığına getirilen İşçi Partili genç politikacı Hector McNeil'ın özel asistanlığına atanması, daha da üst düzeyde malzemelere, en başta da dört Müttefik devletin katılacağı Moskova Konferansı için hazırlanan politika belgelerine erişmesini sağladı. Bunların hepsi Sovyet denetçilerine teslim edildi. Cambridge casusları öylesine başarılı oldular ki, tipik Stalinist paranoyayla bütün Cambridge operasyonunun herhalde zekice bir aldatmaca olduğu kanısına varan Sovyet efendileri bir süre onlara güvenmeme gibi hoş bir ironiye düştüler.[28]

Sovyet casuslarının İngiliz istihbaratına sızması niçin o kadar kolaydı? Basit cevap karşı-casusluk alanındaki kronik eksiklikti. Sovyet istihbarat şeflerinin gayet iyi bildiği üzere, savaş öncesinde Britanya'nın memur alımındaki güvenlik incelemeleri, "beşler çetesi"nin izlediği yolla, komünizmin dış görünüşlerinden kasten kaçınan kişileri saptamada yetersizdi. SIS'ye bağlı V Seksiyonu bir karşı-casusluk dairesiydi; ama Victor Rothschild'in oraya Anthony Blunt'ı sokması, karşı-casusluğun hiç olmamasından daha beter bir sonuç doğurdu.[29] MI5'in yaşlı şefi Sir Vernon Kell 1939 gibi geç bir tarihte, Birleşik Krallık'ta Sovyet faaliyetinin "gerek istihbarat, gerek siyasal yıkıcılık açısından hiç olmadığı"nı ısrarla savundu.[30] Daha sonra MI5'in genel direktörlüğüne (1956-1965) getirilecek olan Roger Hollis, SIS'nin

Sovyet tehdidini izlemekten geri kalışını eleştiren bir tutum içindeydi. Bunun haklı gerekçesi vardı: Philby 1944'te Sovyet ve komünist karşı-casusluğunu önlemek üzere yeni kurulan IX. Seksiyon'un başına getirilmeyi (inanılmaz şekilde) başardı.[31] Ama Hollis kendi biriminin ihmal ve görev suçlarından öylesine bihaberdi ki, bir ara (Rothschild'in de maruz kaldığı ithamla) "beşinci adam" olduğundan kuşku duyuldu. Aralık 1946'da bile, Sovyet diplomatik personelini gözetlemekle görevli A4'te sadece on beş adam vardı ve hiç araba yoktu.[32] Ancak bizzat Philby'nin daha sonra belirttiği üzere, onu ve hain arkadaşlarını koruyan başka bir etken "kurulu düzenin saygın mensuplarının böyle şeyler yapmayacağı inancını inatla yaratan akıl durması"ydı.[33] Bu anlamda, elit okullar ile Oxbridge'in "eski arkadaş" şebekesine sızılmış olması boşuna değildi.

Sonunda Cambridge casuslarının açığa çıkmasını sağlayacak bulgular 1945'ten itibaren çoğaldı. Ottawa'daki Sovyet askeri istihbaratının şifreleme memurlarından İgor Guzenko'nun Eylül 1945'te saf değiştirmesiyle ifşa süreci başladı. Yaptığı açıklamalara göre, Sovyet casusları çok sayıda Kanada kurumuna sızmış ve hatta Trinity Hall Maclean'le aynı dönemde okuyan fizikçi Alan Nunn May'in sayesinde, Amerikan atom bombalarında kullanılan uranyum numuneleri elde etmişti.[34] SIS'ye bağlı IX. Seksiyon'daki Philby, casus avcısı Jane Archer'ın MI5'e geçtikten sonra iz sürmesini önleyebilecek bir konumdaydı. Başka bir Sovyet casusunun, İstanbul'da görevli NKGB subayı Konstantin Volkov'un Burgess ile Maclean'i açığa çıkarma gibi açık bir niyetle iltica etmeye kalkışması üzerine, devreye giren Philby engellenip Moskova'ya götürülmesini sağladı. Philby'nin bir başka marifeti, May'e durumunun sezildiğini çıtlatmasıydı.[35] Sistematik sabotajından bihaber olan SIS, onu bir kez daha üst makama yükseltti; bu sefer dünyanın en önemli başkenti haline gelmiş Washington'a kurumun temsilcisi olarak gönderildi. İşin daha da tuhafı, Maclean Dışişleri Bakanlığı'nın Amerikan Masası şefliğine atandı. Bu terfi Kahire'deki büyükelçilikte müsteşar ve kançılarya şefi olarak görev yaparken tam bir sinir krizi geçirmesinden sonra geldi; bir sarhoşluk taşkınlığında içki ahbabı Philip Toynbee'yle birlikte, ABD büyükelçiliği için çalışan iki kızın dairesine kapıyı kırarak girmiş ve iç çamaşırlarını paramparça etmişti. Londra'da hiç kimse Maclean'in gittikçe dengesizleşen davranışlarının, Moskova'yla bağlarını koparmaya dönük iki başarısız girişimin ardından yoğunlaşan stresten kaynaklandığını kestirebilecek durumda değildi. Bir keresinde sarhoşken, ABD Dışişleri Bakanlığı'nın en meşhur komünist köstebeğine göndermeyle, kendini "İngiliz [Alger] Hiss'i" olarak nitelendirmesine hiç kimse aldırmadı.[36]

Gelgelelim, en şaşırtıcı durum Burgess'inkidir. Bir Sovyet casusu olmasaydı bile sarhoşluğu, uyuşturucu bağımlılığı ve serkeşliği, ayrıca küçük

çocuklara dönük sarkıntılıkları kovulmasına yeterliydi. Bunun yerine, sürekli yeni görevler verildi ona: 1947'de Dışişleri Bakanlığı İstihbarat Araştırma Dairesi, ardından Uzakdoğu Dairesi ve Ağustos 1950'de ikinci kâtip olarak Washington büyükelçiliği. Bu son görevi sırasında, MI5 genel direktör yardımcısı olan dostu Guy Liddell, onun "yetkisiz taraflara gizli bilgileri bilinçli aktaracak türden bir kişi olmadığını" güvenle belirtti. Oysa gerçekte, Kore Savaşı'nın çıkmasıyla birlikte, "beşler çetesi"nin Sovyetler açısından taşıdığı değerin doruğa vardığı söylenebilirdi. Burgess Washington'da beraber oturduğu Philby'nin New York'taki Valeri Makayev'le irtibatını sağlayan kurye görevini üstlendi. Bu arada Cairncross Hazine Bakanlığı Savunma Dairesi'ndeki konumu sayesinde, Moskova'ya İngiliz atom bombası programının ayrıntılarını vermekteydi.[37] Philby'nin Liddell'e Washington'da SIS ve SS (MI5) temsilciliklerini birlikte yürütme önerisinde bulunmaya cüret edişi[38] daha çok bir savunma manevrasıydı. Etrafındaki ağın yavaş yavaş sıkılaştığının farkındaydı. Amerikalıların saf değiştiren casuslardan elde ettikleri yeni istihbaratın yanı sıra, ele geçirilip Venona programıyla çözülen Sovyet istihbarat mesajlarından titizlikle sağladıkları bilgiler gittikçe artmaktaydı. Şifre çözümlerinde saptanan HOMER kod adlı casusun Maclean olduğunun farkına varan Philby, Burgess başka bir kepazelik yüzünden Londra'ya geri gönderilen aracılığıyla onu uyardı. Blunt'a da haber verdi.[39] Maclean ve Burgess cumaya denk gelen 25 Mayıs 1951 gece yarısı, Londra'da bağlı oldukları istihbaratçı Yuri Modin'in planladığı bir kaçış operasyonuyla, Maclean'in Tatsfield'deki evinden Southampton'a geçtiler. Orada pasaport gerektirmeyen *Falaise* eğlence gemisine binip Saint-Malo'ya gittiler; trenle Rennes'den Paris yoluyla vardıkları Bern'de, Sovyet büyükelçiliğinin sağladığı sahte pasaportları aldılar. Zürih'te Prag üzerinden Stockholm'e gidecek bir uçağa bindiler; ama Çek başkentinde başka bir uçakla Moskova'nın yolunu tuttular. Beş kuştan ikisi düpedüz MI5'in karşı-casusluk dairesinin hafta sonlarında gözetlemeyi sürdürecek kaynaklardan yoksun olması yüzünden kaçmıştı.[40]

MI5'in, dahası FBI ile CIA'nın gözleri artık Philby'nin üzerindeydi. Amerikalıların ısrarıyla Washington'daki görevinden alındı ve resmen emekliye ayrıldı. Gerek görüşme, gerek soruşturma aşamasında direndi ve SIS'deki savunucularınca bu yönde teşvik edildi. 1955'te New York gazetesi *Sunday News*'ta, ardından Avam Kamarası'nda ABD istihbaratına dayanılarak üçüncü adam olmakla suçlandı. Ancak Anthony Eden hükümetinin yanı sıra, MI6'daki Nicholas Elliott ve CIA'daki James Angleton tarafından korundu. Philby annesinin evindeki salonda düzenlediği basın toplantısında, pişkin tavırla gazetecilere şunu söyledi: "Bir komünistle kimliğini bilerek son konuşma 1934'teydi."[41] Eski meslektaşlarının çoğu akıl almaz biçimde ona

inandı, hem de Venona programında Sovyet ajanı STANLEY olduğuna işaret eden yeni dolaylı kanıtlara, KGB'den ayrılmış Anatoli Golitsin ile savaştan önce Philby'nin Sovyet cephesine kazandırmaya çalıştığı Flora Solomon'un ifadelerine karşın. Philby'nin ikinci eşi Aileen de artık ondan şüphelenmekteydi. (Dostlarından birine göre, bir gece sofrada "Üçüncü adam olduğunu biliyorum!" sözlerini ağzından kaçırmıştı.) Kocasının sistematik manevi işkencesi ve kendi alkolikliği Aralık 1957'de ölümüne yol açtı.[42] Ancak Beyrut'a gitmesine izin verilen Philby, orada bir gazeteci ve MI6'nın gayriresmi bir kaynağı olarak çalıştı. Yüzsüzce ilk fırsatta Sovyetler adına çalışmaya döndü. MI6'nın nihayet 1961-1962'de elde edilen yeni bilgiler temelinde iç yüzünü açığa çıkarması üzerine, Elliott'a "itiraf"ta bulundu ama Ruslarla irtibatını 1946'da kestiğini ileri sürdü. Ocak 1963'te Moskova'ya kaçmasına fiilen göz yumuldu.[43]

Cambridge casuslarıyla ilgili belki de en büyük gizem, kimliklerinin uzun süre saptanamamasından bile daha gizemli husus, hizmet ettikleri rejim hakkında çok az yanılgıya düşmüş olmalarıydı. Burgess Moskova'da alışılagelmiş davranışıyla içkiye düşkünlüğünü, art arda sigara içmeyi ve ortalığı karıştırmayı sürdürdü; dairesindeki gizli mikrofonlara düzenli aralıklarla "Rusya'dan *nefret* ediyorum" diye bağırdı. Moskova'nın "Victoria dönemindeki bir cumartesi gecesinin Glasgow'u gibi" olduğu kanısına vardı.[44] Philby KGB desteğiyle Sovyet yanlısı bir hatırat yazdı, Melinda Maclean'la bir aşk yaşadı, 1970'te intihara kalkıştı ve bir Rus olan dördüncü eşiyle evlendi. Aldığı Lenin Nişanı'nı bir şövalyelik payesine ("daha iyilerden biri"[45]) benzetse de, KGB içinde asla bir "ajan" olmanın ötesine geçemeyişi içine oturdu. Burgess Ağustos 1963'te karaciğer yetmezliğinden öldü. Maclean de aşırı içkiyle canına kıydı. Philby'nin karaciğeri bir şekilde 1988'e kadar çalıştı. Şebekenin diğer mensupları işçi cennetine kaçma seçeneğini geri çevirdiler. Burgess ile Maclean'in kaçışından sonra Blunt, "Halkınızın nasıl yaşadığını gayet iyi biliyorum" dedi Modin'e. "Aynı şekilde yaşamanın benim için çok zor, neredeyse dayanılmaz olacağına temin ederim seni."[46] Michael Straight'in Trinity'de lisans öğrencisiyken onun tarafından devşirildiğini itiraf etmesi üzerine, 1964'te MI5'e itirafta bulundu. Ancak durumu kamuoyuna Kasım 1979'a kadar açıklanmadı. (2009'a kadar gizli tutulan anılarında, Sovyet istihbaratı için çalışmaktan pişman olduğunu belirterek, bunu "hayatımın en büyük hatası" olarak nitelendirdi.) Son olarak, Cairncross elinde bulunan ve Blunt'ın kaçarken Burgess'in evinden alamadığı belgelerle açığa çıktı; ama aleyhindeki deliller tutuklanmasına yetmediği için, ihtiyaten emekliye ayrıldı ve ABD'de akademik bir kariyere yönelmesine izin verildi. 1964'te MI5'e geçmişte Sovyetler için casusluk yaptığını itiraf etti ama Birleşik Krallık'a dönmekten kaçınarak, Roma'daki BM Dünya Gıda ve Tarım Örgütü'nde bir

görev üstlendi. 1970'te kovuşturmadan muaf tutulacağı teminatını aldı. "Beşinci adam" olduğunu ancak 1982'de doğruladı. Bu bilgi, aralarında Hollis ve Rothschild de olmak üzere, en az on başka Cambridge mezununun çoğu kez deli saçması tahminlerle istihbarat bağlantılarından dolayı yıllarca haksız yere suçlanmasından sonra ancak 1990'da kamuoyuna açıklandı.[47] Böylece Cambridge casuslarının hiçbiri hapse atılmak şöyle dursun, yargılanmadı ya da hüküm giymedi. Buna karşılık, kurulu düzenle doğru türde bağlantılardan yoksun bir Sovyet casusu olan George Blake, suçlarından dolayı kırk iki yıl hapis cezasına çarptırıldı.

40.
Kısa Süreli Karşılaşma

Havariler geçmişte "sadece saf değiştir" yerine, "sadece bağlantıya gir" ibaresini düstur edinmişlerdi. Ama Cambridge casuslarının büyük sadakatle hizmet ettikleri Stalin döneminin Sovyetler Birliği'nde en kısa süreli bağlantı bile ölümcül ya da ölümcüle yakın olabilirdi. Savaşın bitiminden sadece birkaç ay sonra, kasım ayının bir gecesinde Leningrad'da Oxfordlu felsefeci Isaiah Berlin Rus şair Anna Ahmatova'yla görüştü. İkisi için de bu unutulmaz karşılaşma bir tür fikri ve manevi ayin gibiydi; nezih olduğu kadar siyasal içerikten de yoksundu. Ancak görüşme Ahmatova'nın hayatını mahvolmanın eşiğine kadar getirdi. Totaliterliğin, uç noktadaki hiyerarşik sistemin bundan daha kusursuz bir örneğini bulmak zor olurdu. İki aydının özel bir dairede edebiyat üzerine sohbet etmesine bizzat Stalin'in kişisel ve habis bir ilgi duyması ve bunu baskısını artırmayı haklı gösteren bir delil olarak kullanması kaçınılmazdı.

Asıl adı Anna Andreyevna Gorenko olan Ahmatova öteden beri bir şüphe bulutu altındaydı. Daha devrimden önce tanınmış bir şairdi. İlk kocası, romantik milliyetçi yazar Nikolay Gumilev 1921'de Sovyet karşıtı faaliyet gerekçesiyle kurşuna dizilmişti.[1] Ahmatova'nın *Anno Domino MCMXXI* adlı dördüncü şiir kitabının gördüğü ilgiden sonra bulut kararadı. Bir eleştirmen kitaptaki kadın kahramanın "çelişkili" ya da "ikili" görüntüsüne işaret etti: "Tutkuyla yanıp tutuşan yarı 'fahişe', bağışlanmak için Tanrı'ya yakarabilen yarı 'rahibe'." Başka bir eleştirmen bütün Rusya'nın Mayakovskiler ve Ahmatovalar arasında bölündüğünü belirterek, Vladimir Mayakovski'nin devrimciliğine karşı tutuculuğu işlediği yönünde yıkıcı bir imada bulundu.[2] Ahmatova'nın eseri 1925'ten sonra yayından kaldırıldı.[3] On yıl sonra hem oğlu Lev Gumilev hem üçüncü kocası Nikolay Punin tutuklandı. Dostlarından yazar Boris Pasternak'ın tavsiyesi üzerine, doğrudan Stalin'e yazdığı umutsuz bir mektupta, ona "yakın yegâne iki kişi"nin serbest bırakılması için yalvardı. Mucizevi bir gelişmeyle, Stalin ricasını geri çevirmeyerek mektubun üstüne iki adamın serbest bırakılması yönünde bir talimatı karaladı.[4] Ne var ki, Gumilev Mart 1938'de tekrar tutuklandı ve dünyanın en kuzeyde kalan yerleşmesi Norilsk çalışma kampında on yıl hapis cezasına çarptırıldı.[5] Ahmatova'nın itibarı 1939'da kısa süreliğine iade edildi ama "Altı Kitaptan" adıyla yayımlanan şiir derlemesi (1940) hemen tepki gördü. Komünist

Parti'nin Leningrad şefi Andrey Jdanov, "Ahmatova'nın şehvet düşkünlüğü"nü yansıtmakla suçladığı kitaba el konulması talimatını verdi.[6] Şair sevdiklerini Stalin'in katı yürekli tiranlığına kaptıran milyonlarca kişinin ıstırabını iç yakıcı dille anlatan "Ağıt" başta olmak üzere, Terör dönemini konu alan şiir dizilerinin çoğunu bu dönemde, yani 1935-1940 yılları arasında yazdı.[7]

Ahmatova ile parlak genç İngiliz felsefecisi arasında güçlü bir duygusal bağlantının kurulmuş olması pek şaşırtıcı değildir. Oxford'a bağlı St. Paul's ve Corpus Christi College'ta öğrenim gören Berlin, varlıklı bir Yahudi ailenin çocuğu olarak 1909'da Riga'da doğmuş ve erken gelişen kişiliğiyle Rus Devrimi'ne tanık olmuştu. Ancak ailesi 1920'de Sovyetler Birliği'nden ayrılma yoluna gitmiş ve bir yıl sonra Londra'ya yerleşmişti. Berlin genç bir akademisyen olarak kendini felsefeye kaptırmakla birlikte, Rus kökleriyle irtibatını hiç koparmadı. Dil becerileri 1945 yazında Moskova'daki İngiliz büyükelçiliğinde geçici bir görevle birinci kâtip olmasını sağladı. British Council görevlilerinden Brenda Tripp'in eşliğinde Leningrad'a bir ziyaretinde, Gennadi Rahlin'in ikinci el kitaplar sattığı dükkânında Ahmatova'yla tanıştı.[8] Ahmatova onu 14 Kasım 1945'te Şeremetevlerin Fontanka Kanalı'na bakan eski muhteşem sarayı Çeşme Konağı'ndaki dairesine davet etti. Bu ilk buluşma biraz gülünç biçimde kısa sürdü. Ancak Berlin 20 Kasım'da Moskova'ya dönüşünden önce Ahmatova'ya ikinci bir gece ziyaretinde bulundu. Dönüştürücü bağlantı gece yarısından sonra baş başa oldukları sırada gerçekleşti. Adam kadın şaire, kendi ailesi gibi devrimden kaçmış ve çoktan hayata veda etmiş dostlarından söz etti: Besteci Artur Lurié, şair Georgy Adamovich, mozaikçi Boris Anrep, sosyete dilberi Salome Andronikova. Kadın şair ise felsefeciye Karadeniz kıyılarındaki çocukluğunu, evliliklerini, 1938'de Gulag'da ölen şair Osip Mandelştam'a duyduğu aşkı anlattıktan sonra, Byron'un *Don Juan* kitabından (anlaşılması zor bir İngilizceyle) bazı kantolar okudu. Bunu henüz bitmemiş "Kahramansız Şiir" ile bir metinden okuduğu "Ağıt" da aralarında olmak üzere, kendi şiirlerinden bir seçki izledi. Çehov, Tolstoy, Dostoyevski, Kafka, Puşkin, Aleksandr Blok, Marina Tsvetayeva, Pasternak ve daha az tanınmış başka bir sürü şair üzerine edebiyat tartışmaları ertesi sabahın geç saatlerine kadar sürdü ve her ikisinde de silinmez bir izlenim bıraktı. Müziğe de değindiler. Hiçbir şey Sovyet rejiminin 1920'ler öncesindeki Avrupa'nın edebiyat ve sanat şebekelerini tamamen yok edişini Ahmatova'nın durumundan daha iyi yansıtamazdı. Berlin'in aynı dönemde görüştüğü Pasternak gibi, o da daha önce tanıdığı yazarlar ile sanatçıların daha yakın dönemdeki eserleri, hele edebiyat dünyasına yeni girenlerin eserleri hakkında çok az bilgi sahibiydi. Stalin'in Rusyası'nda şair olmak, bir şebekeden kopukluk demekti. Kendi adına Berlin, Ahmatova'nın hâlâ yaşadığını öğrenince şaşırmıştı: "Birdenbire Bayan Christina Rossetti'yle [19. yüzyıl İngiliz kadın şairi] görüşmeye

davet edilmişim gibi geldi bana" diye yazacaktı daha sonra.[9] Birinci Dünya Savaşı sonrasında Ahmatova'yla görüşen yabancı ziyaretçilerin ikincisiydi sadece. Ahmatova eğer Stalin'in yükselişinden önce Rusya'dan ayrılmış olsaydı, Bloomsbury grubunu hiç yadırgamazdı. Berlin'e itiraf ettiği üzere, "kolayca âşık olmaya yatkın"dı. "Başkalarının kişilikleri ve davranışlarına, [...] saikler ve niyetler yükleme yönünde dogmatik bir inatçılığın yanı sıra [...] hem karakterlerin hem durumların ahlaki merkezini görecek keskin kavrayışla birleşmiş" aşırı bir ilgi Bloomsbury grubuyla paylaştığı bir özellikti. Berlin'e göre, Ahmatova'nın bütün hayatı "Rusya gerçekliğinden aralıksız bir yakınma"ydı. Ama "çekip gidecek biri değildi. Onu bekleyen dehşetler ne olursa olsun, kendi ülkesinde ölmeye hazırdı; oradan asla ayrılmayacaktı." Halbuki "savaş sonrasındaki Leningrad onun için sadece dostlarının yattığı geniş bir mezarlıktı. Bir orman yangını sonrası gibiydi; kararmış birkaç ağaç, viraneliği daha da viran kılmaktaydı."

Berlin'in Rusya'dan ayrılışından önce, ikili 5 Ocak 1946'da kısa süreliğine tekrar görüştü. Kadının "daha sonra 'Beşli' başlıklı dizisinin ikincisini oluşturacak [...] [ve] ilk hali doğrudan [ikilinin] önceki görüşmesinden esinlenmiş şiir"i önceki bir kitabının boş sayfasına yazılmış halde vermesi adam için tam bir sürpriz sayılmazdı. Bu görüşmenin verdiği heyecan öncekinden aşağı değildi. Berlin daha sonra görüşmeden "köklü biçimde etkilendiğini ve bakış açısının kalıcı bir değişim geçirdiğini" yazacaktı. Onun şahane, şiirlerinin de "bir deha eseri" olduğu kanısındaydı. Karşılaşma Berlin'i kendi "vatan"ına döndürmüştü. Felsefeden siyasal düşünce tarihine yönelmesini, bu alanda bireysel özgürlüğü savunan ve tarihsel determinizme karşı çıkan en güzel eserleri vermesini sağlayan uyarıcı etken pekâlâ bu olabilirdi. "Olağan bir aşk ilişkisi değildi" diye yazar bir yorumcu. "Bir bedensel temas yoktu. İki insan kişiliği arasında kayıtlara geçmiş en saf karşılaşmalardan biri olmalıydı herhalde. İki olağanüstü zihin bir an için kusursuzca ilişkiye girip birbirlerini karşılıklı sevgi ve anlayışın daha yüce zirvelerine taşımış gibiydi. Nitekim bir tür *ne plus ultra* [daha ötesi olmaz] durumunu, bizzat Platoncu insan iletişimi ülküsünü temsil ettiği söyenebilir."[10] Aslında, Pasternak'ın ertesi yıl Berlin'e yazdığı gibi, Ahmatova bir bakıma Berlin'e tutulmuştu: "Her üç [sözünden] biri sendin. Üstelik çok çarpıcı ve gizemli bir havada! Örneğin, geceleyin bir akşam yemeği ya da kabulden taksiyle dönüşte, heyecanlı, yorgun, biraz da bulutlara çıkmış (*ya da* sarhoş olmuş) halde Fransızca 'Arkadaşımız şöyle dedi, böyle dedi' derken, kastettiği sendin."[11] "Beşli" şiir dizisinin her beş kısmının Berlin'den esinlendiği kesindir.[12] Bazı uzmanlar "Ağıt" şiirinde yokluğu göze çarpan kahramanı Berlin'de gördüğü sonucunu çıkarırlar.[13] Ancak Ahmatova'nın şaheseri "Kahramansız Şiir"in "üçüncü ve son" ithafı sadece Berlin düşünülerek yazılmamış olabilir:

Korkuyla bu kadar donduğum yeter artık,
Şimdi Bach'ın şakonuna sığınacağım,
Onunla beraber bir adam gelecek yanıma.
Benimle baş göz olması ona uymaz,
Ama birlikte ortaya çıkaracağımız şey
Yirminci yüzyılın başına iş açacak.
Gizli bir kader bana dokunmuşçasına
Onu evime yanlışlıkla davet edince,
Hayatıma girişi en feci akıbeti yaklaştırdı.
Fontanka Kanalı boyunca yürüyerek,
Gece ve pus içinde geç vakit varacak,
Yılbaşını karşılamak üzere şarabımdan içecek.
O anda aklına geliverecek Epifani arifesi,
Akçaağaç çelengi, nikâh mumlarının parıltısı,
Şiirin fani uçuşa geçmiş mısraları.
Ama o gece bana gelirken yanında getireceği şey
Ne baharın ilk leylakları, ne aşkın tatlı yakarmaları,
Ne de bir yüzük olacak heyhat, çünkü yazılmış
Kör bir talih çok önceden zavallı alnıma.[14]

Son mısranın ima ettiği gibi, Ahmatova'nın bu "geleceğin konuğu"yla ("1913 Yılı" şiirinden alınma bir ibare) görüşmelerinin sonuçları feci oldu. Onun bozuk sicili ve Berlin'in (İngiliz başbakanının rezil oğlu Randolph Churchill'in ilk ziyaret sırasında Ahmatova'nın dairesinin dışında beklenmedik ve yersiz biçimde görülmesiyle daha da göze batan) resmi statüsü düşünüldüğünde, böyle olması pek şaşırtıcı değildi.[15] Stalin "Demek, rahibemiz İngiliz casuslarını ağırlıyor" sözlerini belki hiç söylememiş olsa bile, savaş sonrasının endişeli ortamında bu varsayım mantıksız sayılmazdı.[16] Gizli polis birkaç gün sonra Ahmatova'nın evinin tavanına acemice mikrofonlar yerleştirdi. Eserlerini çevirmekte olan bir Polonyalı kadını, Berlin'in ziyaretlerine ilişkin ayrıntıları vermesi için sıkıştırdı.[17] Ahmatova'nın ertesi yılın nisan ayında Moskova'daki Birlikler Evi'nde bir şiir okuma davetini kabul etmesi, başındaki tehlikeyi sadece ağırlaştırmaya yaradı. Dinleyicilerin coşkulu ilgisinin dört ay sonra Leningrad'da tekrarlanması, onu haklı olarak telaşlandırdı.[18] Onun ve dostlarının üzerindeki gözetim yoğunlaştı. Stalin bir kez daha devreye girdi; ama bu sefer niyeti Ahmatova'yı kurtarmak değildi. Edebiyat eleştirmenliğine soyunarak, devrim sonrasındaki iyi şiirlerinin "bir elin parmaklarıyla sayılacak" kadar az olduğu saptamasında bulundu.[19] Merkez Komitesi 14 Ağustos'ta "*Zvezda* ve *Leningrad* dergileri üzerine" bir karar çıkararak, editörlerini Ahmatova ile hiciv yazarı Mihail Zoşçenko'nun "ideolojik

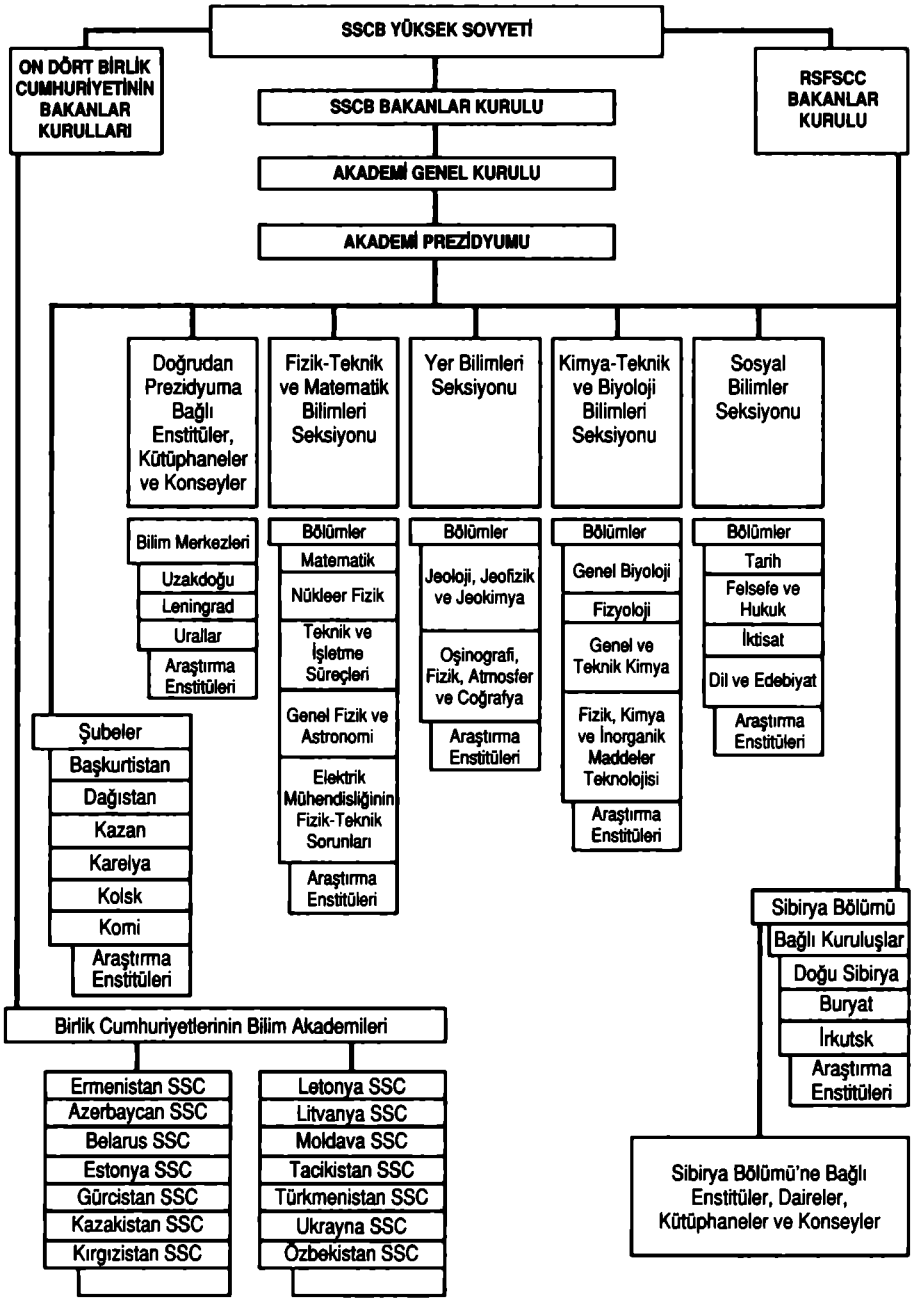
bakımdan zararlı" eserlerini bastıkları gerekçesiyle sertçe eleştirdi. Ardından her iki yazar Leningrad Yazarlar Birliği'nin bir toplantısında, Ahmatova'nın ezeli düşmanı Jdanov tarafından küfürlü bir dille kınandı. Onu hareke-te geçiren ise Merkez Komitesi Ajitasyon-Propaganda Dairesi'nin ihbarda bulunan bir çalışanının dolduruşa getirdiği şefi Georgi Aleksandrov'du.[20] Jdanov'un saldırısındaki ifadeler manidardı:

> [Ahmatova'nın eserleri] yatak odası ile şapel arasında çılgınca gidip gelen şımarık bir kadın aristokratın şiiridir. [...] Bir rahibe mi, yoksa bir fahişe mi olduğunu söylemek zor; her ikisini bir parça barındırdığını, arzularının ve dualarının iç içe geçtiğini söylemek belki daha doğru olur. [...] Sovyet edebiyatının ruhuna yabancı bu yalnızlık ve umutsuzluk havası, Ahmatova'nın bütün eserlerine sinmiş durumda. [...] Eserleri uzak geçmişin bir meselesidir; Sovyet yaşamına yabancıdır ve dergilerimizin sayfalarında yer alması hoş görülemez. [...] Bu eserler ancak kasvet, keder, kötümserlik, sosyal yaşamın can alıcı sorunlarından kaçma ve kişisel yaşantılara dayalı dar bir küçük dünyaya kapanma arzusu tohumlarını ekebilir.[21]

Totaliter devlette kişisel yaşantılar bile yasaktı.

Ahmatova kamuoyunda küçük düşürülse de, Berlin'in içini rahatlatan bir gelişmeyle, tutuklanmadı ve sadece mütevazı emekli aylığı ile gıda karnesi geçici olarak askıya alındı.[22] Ancak ikili arasında başka bir iletişim olmadı. Dolayısıyla Berlin şair dostunun "Büyük Yurtseverlik Savaşı"nda uçaksavar topçusu olarak çarpışmak üzere Gulag'dan serbest bırakılmış oğlu Lev'in 1949'da tekrar tutuklandığından ve Kazakistan'daki bir kampta on yıllık cezaya çarptırıldığından haberdar olamadı. Üçüncü koca Punin'in yeniden tutuklandığını ve daha sonra Gulag'da öldüğünü de duymadı.* Stalin'in ölümünü izleyen hafif çözülmenin sürdüğü 1954'te, aralarında genç Harry Shukman'ın da bulunduğu bir İngiliz öğrenci kafilesi Ahmatova'yı Leningrad Yazarlar Evi'nde gördü. Ahmatova'da onları gönderdiği sanısını uyandıran Berlin'in aslında ziyaretten hiç haberi yoktu.[23] *New Republic*'in Ahmatova'yla karşılaşmasını sansasyonel bir anlatımla haber yapması üzerine öfkeden deliye döndü.[24] Anthony Blunt'ın Sovyetler için casusluk yapmaya ikna ettiği Cambridge öğrencilerinden birinin yazar Michael Straight olduğunu öğrenmiş olsaydı, daha da kızacaktı. Üç yıl sonra Ağustos 1956'da Rusya'ya tekrar gittiğinde, Ahmatova yeni serbest bırakılmış oğlunun zarar görmemesi için onunla görüşmek istemediğini Pasternak aracılığıyla bildirdi; ancak (biraz mantıksızca) bir kez telefonla görüştüler. Berlin'in bir süre önce evlenmiş olmasının müzmin romantik şairde besbelli ki bir darbe etkisi yarat-

* Berlin'in bir Sovyet yurttaşı olan amcası Lev de 1952'de tutuklandı ve bir İngiliz casus şebekesine mensup olmakla suçlandı. Sahiden İngiliz casusu olduğunu işkence altında itiraf etti. Bir yıl hapis yattı ve Stalin'in ölümünün ardından serbest bırakıldı; ama kısa süre sonra sokakta işkencecilerinden biriyle karşılaşınca kalp krizi geçirdi.

26. Stalin döneminde Sovyet tarzı bilim örgütlenmesi ("SSCB Bilimler Akademisi'nin Araştırma Sistemi").

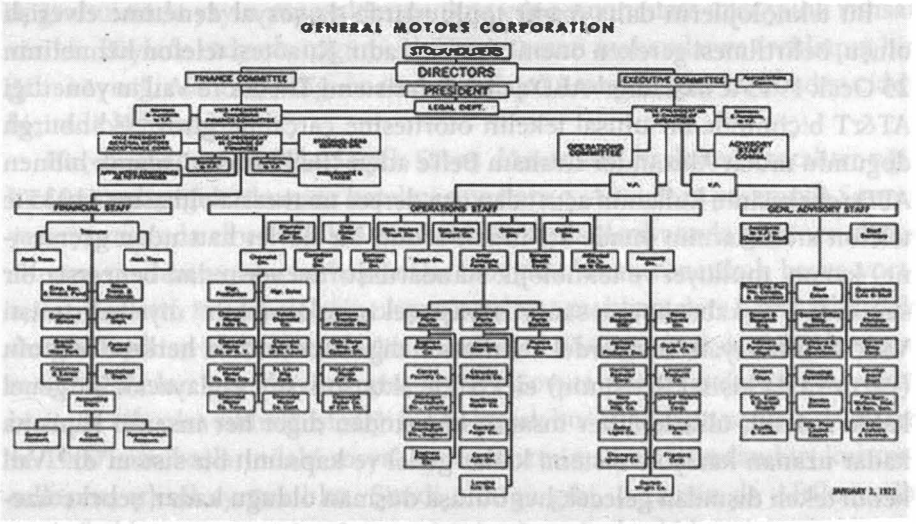
ması durumu daha da zorlaştırdı.[25] Ahmatova'nın dokuz yıl sonra onursal diploma almak üzere yaptığı Oxford ziyareti dokunaklı geçti. Stalin'i çok öfkelendirmesi nedeniyle, görüşmelerinin "Soğuk Savaş'ı başlattığına ve böylece insanlık tarihini değiştirdiğine" ciddi ciddi Berlin'i inandırmaya çalıştı. Kapışmaktan hoşlanmayan Berlin, artık yaşlı ve yarı çökmüş kadınla tartışmadı.[26] Sohbet Derneği ve Bloomsbury şebekelerinde hiç yer almamasına karşın, Cambridge çağdaşlarından oluşan menfur bir zümrenin aksine, her ikisinin de ilk başlardaki anlayışına bağlı kalması takdire şayan yanıydı.

41.
Ella Islahevinde

Yirminci yüzyılın ortaları hiyerarşinin doruğuydu. Birinci Dünya Savaşı'nın büyük hanedan imparatorluklarından en az dördünün (Romanov, Habsburg, Hohenzollern ve Osmanlı) çöküşüyle sonuçlanmasına karşın, şaşırtıcı bir çabuklukla yerlerini imparatorluk yapısını etnik-dilsel homojenlik ve otokrasi konusunda yeni bir ısrarla birleştiren yeni ve daha güçlü "imparatorluk devletleri" almıştı. 1930'lar ve 1940'lar sadece bütün zamanların en merkezi denetimli devletlerinin (Stalin döneminin Sovyetler Birliği, Hitler'in Üçüncü Reich'ı ve Mao Zedong'un Çin Halk Cumhuriyeti) yükselişine değil, Büyük Bunalım ve yaklaşan başka bir küresel çatışma nedeniyle, başlıca demokratik devletlerin idari yapıları bakımından daha merkezi hale gelişine de sahne oldu. 1939-1945 arasında İkinci Dünya Savaşı dediğimiz çatışmalar karmaşası genç erkeklerin emsali görülmemiş bir seferberliğine yol açtı. Avrasya kara kütlesi, Kuzey Amerika ve Avustralezya'nın her yanında, ergen yaşlardan otuzlu yaşlara kadar olan erkekler orduya yazılma talimatını aldı. Hemen hepsi erkek olmak üzere 110 milyondan fazla kişi, çarpışan devletlerin silahlı kuvvetlerinde görev yaptı. Savaşın sonuna doğru, İngiliz işgücünün dörtte biri, Amerikan işgücünün yüzde 18'i ve Sovyet işgücünün yüzde 16'sı üniformalıydı. Bu koca orduların çok yüksek bir kısmı bir daha yurda dönmedi. İkinci Dünya Savaşı'nda toplam askeri ölü sayısı yaklaşık 30 milyonken, sivil ölüm sayısı daha da yüksekti. Neredeyse her dört Alman askerinden biri yaşamını yitirdi; Kızılordu'daki ölüm oranı hemen hemen aynı düzeydeydi. Böylece Avrupa'nın fareli köy kavalcıları bir delikanlı kuşağını ölüme sürükledi.

Gelgelelim ordular yüzyılın ortalarındaki örgütsel piramitlerin sadece en büyükleriydi. Hiyerarşiler ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda da ağırlık kazandı. İster devletler, ister büyük şirketler için çalışsınlar, görevleri ister yok etmek, ister üretmek olsun, merkezi planlamacılar hüküm sürdü. ABD'de Alfred Sloan'ın General Motors için tanımladığı "çok bölümlü" şirket, gelişmiş dünyanın her yanında çarçabuk iş organizasyonunun şablonu haline geldi (bkz. Şekil 27).

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, uluslararası sistem de hiyerarşik yaklaşımla yeniden şekillendi. Görünüşte bütün ulus-devletler Birleşmiş Milletler'de eşit temsile sahipken, uygulamada ABD ile SSCB'nin başat üyeleri

27. Alfred Sloan'ın General Motors'a ilişkin "Organizasyon İncelemesi" (1921).

olduğu, ağır silahlı iki ittifak sistemi hızla öne çıktı. BM Güvenlik Konseyi'nde ikisinin yanında savaşın diğer üç galibi vardı: Britanya, Çin ve (akıl almaz biçimde) Mihver devletlerinin ele geçirdiği ilk ülkelerden biri olan Fransa. Soğuk Savaş'ın Güvenlik Konseyi'ni hızla bir açmaz yerine (Venezuelalı bir diplomatın unutulmaz ifadesiyle "bir görüşe varılamayan oda") çevirmesine karşın, ilke olarak Viyana şablonu uygulanmış ve yeni bir beşli yönetim yaratılmıştı.

Dünya savaşlarında çarpışanların gözünde, üniformalıyken öğrendikleri çalışma tarzlarının en azından bazılarını sivil yaşama taşımak hiç kuşkusuz doğal gibiydi. Ne var ki, büyük ölçekli konvansiyonel savaşı yaşamış olmak yüzyıl ortalarındaki birçok kuruluşun yukarıdan aşağıya yapısını açıklamaya yeterli değildir. Yukarıdan denetimin lehinde bir teknolojik konjonktür de söz konusuydu. Viyanalı hiciv yazarı Karl Kraus haklıydı: 20. yüzyıl ortalarının iletişim teknolojisi ağırlıklı olarak hiyerarşilere yaradı. Telefon ve radyonun elbette yeni geniş şebekeler yaratmalarına karşın, kesilmeleri, denetlenmeleri ya da içlerine sızılması nispeten kolay bir toplama-dağıtma yapıları vardı. Gazete, sinema ve televizyon gibi, radyo da gerçek bir şebeke teknolojisi değildi; çünkü genellikle içerik sağlayıcıdan dinleyiciye tek yönlü iletişime dayanmaktaydı. Sohbet için telsiz teknolojisini kullananlara genellikle çatlak ("amatör telsizci") gözüyle bakılmaktaydı; teknoloji hiçbir zaman başarıyla ticarileşmedi. Joseph Goebbels haklı olarak radyoyu "totaliter devletin manevi silahı" olarak nitelendirdi. Stalin buna telefonun kulak misafirleri için Tanrı armağanı olduğunu ekleyebilirdi.

Bu teknolojilerin daha özgür toplumlarda da sosyal denetime elverişli oluşu, belirtilmesi gereken önemli bir noktadır. Kıtaötesi telefon hizmetinin 25 Ocak 1915'te başladığı[1] ABD'de telefon sistemi Theodore Vail'in yönettiği AT&T biçiminde bir ulusal tekelin otoritesine çarçabuk girdi.[2] Edinburgh doğumlu mucit Alexander Graham Bell'e atfen "Bell Sistemi" olarak bilinen ABD şebekesinin kullanım açısından son derece merkezsiz olmasına (1935'te telefon aramalarının yüzde 1,5'inden azının bir devlet hattından geçmesine) karşın, mülkiyet ve teknolojik standartlaştırma açısından benzersiz bir sistemdi.[3] "Rekabet *kavga*, sanayi savaşı, çekişme demektir" diye belirtmişti Vail.[4] Onun hayali "her yerdeki herkesten diğer her yerdeki herkese bilginin (yazılı ya da kişisel iletişimin) elektrikle aktarılmasını sağlayacak bir genel kablo sistemi, ülkedeki her insanın kapısından diğer her insanın kapısına kadar uzanan karayolu sistemi kadar genel ve kapsamlı bir sistem"di.[5] Vail kendi tekeli dışından gelecek her buluşa düşman olduğu kadar, şebeke üzerindeki devlet gözetimine de açıktı.[6] Devre anahtarlamalı her sistemde basit bir mesele olan telefon dinleme 1890'larda başladı ve dinlenen bir telefon hattından elde edilmiş delillerle mahkûm edilen Seattlelı içki kaçakçısı Roy Olmstead'in davasında bu tür deliller Yüksek Mahkeme tarafından anayasaya uygun bulundu. Emsaller mevcuttu. ABD Posta İdaresi'ne 1865'te müstehcen malzemelere el koyma yetkisi verilmişti; bu da haliyle ancak özel gönderilerin açılmasıyla saptanabilirdi. ABD askeri istihbaratı 1920'lerde Western Union'la şüpheli telgrafları alıkoymaya dönük bir anlaşmaya vardıysa da, Dışişleri Bakanı Henry L. Stimson 1929'da ele geçirilmiş Japon askeri telgraflarını okumayı, "Centilmenler birbirlerinin mektuplarını okumaz" diye ifade ettiği demode bir safça gerekçeyle reddetti. Pearl Harbor ve onu izleyen gelişmeler böyle vicdani endişeleri maziye gömdü. 1952'de oluşturulan Ulusal Güvenlik Dairesi (NSA), Sovyet casuslarını yakalamaya dönük bir çabayla ABD telgraf trafiğinde büyük çaplı taramalar yürüttü. Bu arada, J. Edgar Hoover'ın yönetimindeki Federal Soruşturma Bürosu telefon hatlarını böcekle dinlemede serbest bırakıldı. Adalet Bakanı Robert F. Kennedy 19 Ekim 1963'te FBI'ya Martin Luther King'in ev ve ofis hatlarını gizlice dinleme yetkisini verdi; bu gözetim programı Haziran 1966'ya kadar sürdü.[7]

Radyo kısmen Herbert Hoover'ın ticaret bakanlığı sırasında radyo dalgaları üzerinde federal denetime direnmesi sayesinde o kadar merkezi bir yapı kazanmadı. Radyo Yasası (1927) Federal Radyo Kurulu'na spektrumu bölüştürme ve başvuranlardan hangilerinin belirli dalga boyları, güç düzeyleri, konumlar ve saatlerde istasyon işletme ruhsatı alacaklarını kararlaştırma yetkisini verdi.[8] Yedi yıl sonra, bu görevi yeni kurulan Federal İletişim Kurulu üstlendi. İzleyen dönemde, Federal İletişim Kurulu'nu (gazetelere hiç uygulanmamış ölçütlerle) "kamusal uygunluk, çıkar ya da zorunluluk"

doğrultusunda yayın yapacaklarına ikna eden yayıncılara üçer yıllık ruhsat verildi. Böylece radyoda özgürce konuşma resmi makamlar ve (reklamın bir gelir kaynağı olarak taşıdığı önemden dolayı) ticari çevreler tarafından ciddi biçimde kısıtlandı.[9]

Birçok aydının ABD'de Soğuk Savaş döneminin başlarında totaliter eğilimlerin geliştiği korkusuna kapılmasına karşın, Amerikan yaşamıyla Sovyet yaşamı arasında elbette köklü bir farklılık vardı. Anayasayla güvence altına alınmış medeni ve siyasal haklardan tam yararlanan Amerikalı beyaz yurttaşlar, devletin müdahalelerine karşı isterlerse mahkemelere başvurabilecek durumdaydılar. Birçok siyah Amerikalı için SSCB'ye kıyasla ABD'de yaşamanın yararları o kadar belirgin değildi; Sovyet propagandasının ikiyüzlü biçimde bile olsa sıklıkla işlediği bir noktaydı bu. 1940'ların sonları, 1950'ler ve 1960'ların başlarındaki sosyal konformizmin sonuçlarından biri kurumsallaşmış ırksal ayrımcılıktı. Şimdi olduğu gibi, o zaman da Afrika asıllı Amerikalıların ceza sisteminin gadrine uğrama olasılıkları önemli ölçüde yüksekti. Bunu göstermek için tek bir örnek yetebilir. Westchester ilinin yargıcı George W. Smyth 10 Nisan 1933'te Ella Fitzgerald adlı, on beş yaşındaki "siyah" bir kız çocuğunu Hudson'daki New York Eyaleti Kız Islahevi'ne kapattı; gerekçe "başa çıkılmaz olması, annesinin haklı ve meşru emirlerine uymaması"ydı. Islahevi keyif verici bir kurum değildi. Jacob Moreno'nun 1933'te ilk "sosyogram"ları hazırlaması, ıslahevinden kaçanların çokluğunu açıklamaya yönelikti (bkz. Giriş bölümü). 1930'larda şebeke teorisi bile panoptikon sistemine hizmet etmekteydi.* Neyse ki, Manhattan'a kaçan Fitzgerald parlak bir şarkıcılık kariyeri yakaladı. Rus denkleri daha vahşice davranışlara maruz kaldı. Amerika 19. yüzyılda cemiyet yaşamının renkliliğiyle tanınan bir yerdi. Daha önce gördüğümüz üzere, Alexis de Tocqueville bunu ülkenin demokrasideki başarısının temellerinden biri olarak görmüştü. Ancak ABD'de sosyal şebekeleşme rahatlığı Güney İtalya'dan 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarındaki büyük göçmen akını sırasında ülkeye getirilen bir yabancı şebeke, Mafya tarafından acımasızca istismar edilen bir zayıflık yarattı. Bu sürece Mario Puzo'nun *The Godfather* (*Baba*) romanında ve ona dayanan filmde çekici bir hava verildi. Film tamamen kurmaca değildi elbette.** New York metropoliten alanında kumar, tefecilik, haraç ve (içki yasağı sırasında) kaçak içki işlerini büyük ölçüde kontrol eden "beş aile" sahiden vardı. Kök-

---

* İngiliz yararcı teorisyen Jeremy Bentham'ın 18. yüzyılın sonlarında geliştirdiği panoptikon, bütün sakinlerin izlenip izlenmediklerini kestiremeyecekleri şekilde tek bir nöbetçi tarafından gözlemlenebildikleri hapishane ya da tımarhaneydi.

** "Boğa" lakaplı Sammy Gravano filmi seyrettikten sonra şunu söylemişti: "Film bittiğinde sersemlemiş haldeydim. [...] Öyle ki, sinemadan hayale dalmış olarak çıktım. Belki kurmacaydı ama benim için o an hayatın ta kendisiydi. İnanılmazdı. Çok sayıda adamla yaptığım konuşmalar aklıma geldi, benimle tamamen aynı hisleri taşıyanlara kanım ısındı."

leri Manhattan'ın Aşağı Doğu Yakası ve Doğu Harlem semtlerindeki Küçük İtalya gibi Güney İtalyalı göçmen topluluklara inmekteydi. Kurmaca Vito Corleone karakteri kısmen Luciano/Genovese ailesinden Frank Costello'ya (asıl adı Francesco Castiglia), kısmen Gambino ailesinden Carlo Gambino'ya dayalıydı. Şarkıcı Johnny Fontane'nin Frank Sinatra olduğu apaçıktı. Yahudi gangsterler de gerçek kişilere dayalıydı: Gaddar Las Vegas kumarhane işletmecisi Moe Greene'nin ilham kaynağı "Bugsy" lakaplı Siegel Benjamin, kafası daha çok çalışan Hyman Roth'unki ise Meyer Lansky'ydi. Puzo'nun ABD'deki Mafya nüfuzunu büyük çapta abarttığı söylenemezdi. İkinci Dünya Savaşı'ndan önce, Lansky ile Siegel'in "Komisyon" adlı bir organ oluşturması üzerine, "Şanslı" lakaplı Salvatore Luciano sadece New York'un beş ailesine değil, Amerika'nın her yanındaki organize suç çetelerine de bir tür merkezi yönetimi dayatmaya dönük bir girişimde bulundu. Luciano'nun hükmü 1936'da bir fuhuş çetesi yönetmekten dolayı tutuklanmasıyla ve özel savcı (daha sonra vali) Thomas E. Dewey tarafında başarıyla kovuşturulmasıyla fiilen son buldu. Ancak çok geçmeden yerini Costello aldı. Çeşitli Mafya ailelerinin 1950'lerde sendikacılık ve siyasetin yanı sıra, devrim öncesi Küba'da eğlenceden kumarhanelere kadar uzanan meşru işlere derinden bulaştığı da tartışmasızdır. Örneğin, 1960'ta John F. Kennedy'nin kampanyasında Richard Nixon'ı alt etmek için Mafya'dan yardım istenmiş olabilir; Kennedy'nin Judith Campbell Exner adlı bir metresini Chicagolu gangster Sam Giancana'yla paylaştığı kesindir. Hatta CIA Ağustos 1960-Nisan 1961 arasında Mafya'nın kiralık katillerini kullanarak, Fidel Castro'ya suikast düzenlemeye çalıştı. (Mafya'nın Kennedy suikastını düzenlediği ise pek akla yakın değildir; hem resmi soruşturmalarda hem akademik incelemelerde bu komplo teorisini doğrulayıcı ipuçlarına varılamamıştır. Puzo da insafa gelerek, romanında bu konuya yer verme dürtüsüne karşı koymuştur.)

Yine de Mafya'nın örgütsel karmaşıklığını abartma yönünde bir eğilim öteden beri vardır; bunun sebebi tam da yeni katılanların yol arkadaşlarının adlarını resmi makamlara vermesini ölüm cezası tehdidiyle yasaklayan suskunluk yasası *omertà*'yı (kabaca çeviriyle "mertlik") ihlal etmiş az sayıda Mafya mensubunun ifadeleri dışında, operasyonlarıyla ilgili çok az güvenilir belgenin bulunmasıdır. Joseph Valachi 1963'te Senato Resmi Operasyonlar Komitesi'ne bağlı Soruşturmalar Daimi Alt Komitesi'ne verdiği ifadede, yeni katılanların Mafya yerine *Cosa Nostra* ("Bizim İş") ibaresini tercih ettiklerini açığa vurdu. Yirmi bir yıl sonra, İtalyan asıllı Brezilyalı muhbir Tommaso Buscetta, Amerikalı savcılara tipik bir Mafya ailesinin hiyerarşik yapısını anlattı: En üstte bir şef (*capofamiglia ya da rappresentante*), onun altında bir şef yardımcısı (*capo bastone ya da sotto capo*) ve şefe yol gösteren bir ya da birkaç danışman (*consigliere*). Alt kademedekiler bir onbaşıya (*capodecina*)

bağlı "asker"lerden (*soldati, operai ya da picciotti*) oluşan onarlı topluluklar (*decina*) halinde örgütlenirdi. Mafya davalarının savcısı Giovanni Falcone'yi 1992'de öldüren ve lakabı *Il Porco* ("Domuz") olan Sicilyalı Mafya mensubu Giovanni Brusca 1996'da tutuklandıktan sonra verdiği ifadede, kendisinin 1976'daki giriş törenini anlattı. Davet edildiği bir kır evi "ziyafet"inde, üstüne bir tabanca, bir hançer ve bir aziz suretinin yer aldığı bir kâğıt parçası konulmuş bir masanın etrafında oturan birkaç Mafya mensubuyla karşılaşmıştı. Kendini bir suç hayatına adayacağını teyit etmesinden sonra, en kıdemli Mafya mensubu parmağına bir iğne batırmış ve çıkan kanı sürmesini istediği aziz suretini ateşe vermişti. "Cosa Nostra'ya ihanet edersen, bedenin bu aziz gibi yanacak" diye bildirmişti. Böyle hikâyeler hiç kuşkusuz ilginç olsalar da, bunlara inanmak ne kadar doğru olur? İhitmallerden biri de bu yapı ve törenlerin aslında nispeten yakın döneme ait olduğudur, tabii varlıkları doğruysa.

Mafya ilk başta Sicilya tarihinin kendine has özelliklerinden doğmuş bir kültür ya da yaşam tarzıydı. Kelimenin türetildiği *mafiusu*'nun ("kasıntılı" ya da "kabadayı") etimolojisi uzun süreden beri tartışılmakla birlikte kesin sonuca bağlanabilmiş değildir; adadaki Müslüman yönetiminin bir kalıntısı olarak, Arapça kökenli olabilir. Kelime günlük dile 1865'te *I mafiusi di la Vicaria* ("Vicaria'nın Kabadayıları") adlı sıradan bir tiyatro oyunuyla girdi ve iki yıl sonra Toskanalı aristokrat Kont Filippo Gualterio tarafından ilk kez resmen kullanıldı. Ama Sicilyalıların tercih ettikleri terim aslında "Şerefli Şüreka"ydı (*Onorata Società*). Tarihçi Diego Gambetta'nın esasen bir "özel koruma firmaları karteli"[10] olarak nitelendirdiği bu yapı, 19. yüzyılın sonlarında Sicilya'nın İtalya Krallığı'yla (fiilen bir Piemonte imparatorluğuyla) bütünleşmesinin ardından ortaya çıktı. O dönemde hemen hiç kolluk kuvveti olmadığından, toprak sahipleri mülklerini ve ürünlerini korumak için özel silahlı adamlar tutmak zorundaydı. Yapı zamanla gelişerek, sözleşmelere uyulmasını sağlayacak bir genel sisteme dönüştü; adam öldürme ihlallerin yaptırımı haline geldi. Güney İtalya'nın başka yerlerinde benzer "şüreka"lar ortaya çıktı: Campania'da Camorra, Calabria'da 'Ndrangheta, Apulia'da Sacra Corona Unita. Bu bölgelerde hâlâ süren yoksulluk, böyle örgütlerin sosyal düzen için en uygun dayanaklar olmadıklarını açık seçik gösterir. Ancak onları "örgüt" olarak nitelendirmek yanıltıcı olabilir. Napolili tarihçi ve politikacı Pasquale Villari 1870'lerin ortalarında yayımlanan *Lettere Meridionali* ("Güney Mektupları") adlı kitabında şunları belirtti: "Mafya'nın yazılı kanunları yok; gizli bir dernek değil ve bir birlik olduğu pek söylenemez. Kendiliğinden üreyerek oluşuyor."[11] Sicilya'daki Mafya o kadar karanlıktı ki, faşist yönetimin Palermo'ya atadığı ve "demir vali" olarak anılan Cesare Mori'nin döneminde (1925-1929) ondan kurtulmak nispeten kolay oldu.[12]

Bazı kaynaklarda Sicilya'nın 1943 yazında Müttefiklerin eline geçme-

sinden sonra, Müttefik Askeri Yönetimi'nin bir şekilde Mafya'yla işbirliğine girerek adada eski gücüne kavuşmasını sağladığı ve bu süreçte "Şanslı" Luciano'nun aracı rolü oynadığı ileri sürülür. Böyle savlar dayanaksızdır. İşin gerçeği Müttefik subayları Mussolini döneminde saklanmış oldukları yerlerden tekrar ortaya çıkıp canlanan bir cürüm kültürüyle karşılaştıklarında, buna ilişkin son derece kavrayışlı değerlendirmeler ortaya koydular. Örneğin, Ekim 1943'te Palermo'daki Amerikalı konsolos yardımcısı Yüzbaşı W. E. Scotten, Mafya'nın merkezi düzeyde örgütlenmiş bir yapı olmadığını, daha çok bir onur ve gizlilik kanunuyla kenetlenmiş bir tür şebekeye benzediğini savundu. "Mafya pek de kurallara dayalı ve kabul gören liderlik hiyerarşisine sahip bir örgüt olarak nitelendirilemez" diye yazdı.

> Dayandığı örgütlenme dikey olmaktan ziyade yatay karakterdedir. Ortak bağı resmi makamların müdahalesini engellemeye dönük karşılıklı çıkarda yatan bir suçlular birliğidir. Hukukun güçlerine karşı esasen *omertà* olarak bilinen suskunluk anlaşması biçimine bürünmüş bir kumpastır; kurbanlarının yanı sıra sıradan insanlara da suskunluk kuralının dayatılması, onları mecburi işbirlikçiler haline getiriyor. Mafya bir bakıma bir birliğin ötesindedir; aynı zamanda bir sosyal sistem, bir yaşam tarzı, bir meslektir. Yani, polisin bakış açısından, asıl güçlük bizzat Mafya'nın kendine has niteliğinde yatar. Eğer kurallara dayalı bir örgütlenme olsaydı, liderlerinin yukarıdan aşağıya kademeli tasfiyesi çöküşüne yol açardı.[13]

İşgal kuvvetleri faşizm ve savaş sonrası Sicilya'yı yönetmenin devasa idari sorunlarıyla başa çıkmak için uğraşırken, Scotten gibi görevliler acı bir gerçekle karşılaştılar: Şiddete dayalı bu yabancı kültürden kurtulmayı sağlayacak olanakları yoktu. Nitekim adaya bir tür düzeni geri getirmek açısından bir ölçüde onunla birlikte yaşamak zorunda kaldılar. İngiliz yazar Norman Lewis benzer izlenimler edindi.[14]

Bu, 1920'lerden 1960'lara kadar Amerika kentlerinde faaliyet gösteren Mafya'ydı. Gazetelerin "Cinayet Şirketi"ni hevesle haber konusu etmelerine karşın, *Baba*'da tasvir edilen aileler uygulamada yasadışı işlerinin nispeten bir merkeze sahip olmaması anlamında, Sicilya köklerine daha yakındılar. Ortada bir *capo de tutti capi* ("şeflerin şefi") yoktu. Ailelerin sistemlerine böyle kurallı bir yapı kazandırmaya kalkışmalarıyla birlikte, tam da Scotten'in anladığı gibi, işleri bitti. *Baba*'da anlatılan dönem bu anlamda organize suç dünyasının bir yandan daha organize, diğer yandan daha az kriminal hale gelmeye çalıştığı bir güç zehirlenmesi dönemiydi. 1970'te Haraç ve Rüşvet Örgütleri Yasası çıkarıldığında, Amerikan Mafyası çarpıcı düzeyde bir kolaylıkla ortadan kaldırıldı. 1980'lerde ülkenin çeşitli yerlerindeki yirmi üç şef, ayrıca on üç şef yardımcısı ve kırk üç elebaşı mahkûm edildi. Şebeke, filmlerde anlatılan hiyerarşiye dönüşme gibi vahim bir hataya düşmüştü.

Yasadışı şebekelerin gelişip Amerikan siyasal elitine sızdığı dönemde,

tamamen yasal şebekeler resmi makamların tacizine hedef oldu. Siyah Amerikalılar eşit yurttaş hakları için kampanyaya giriştiklerinde, yasal ve yasadışı baskının şok yaratıcı düzeyleriyle karşılaştılar. Yurttaş hakları hareketinin kökleri siyah kiliseleri, siyah yüksekokulları ve 1909'da kurulmuş Siyah Halkın İlerlemesi İçin Ulusal Birlik'in Güney şubelerine dayanmaktaydı.[15] Hareketi önüne geçilemez kılan şey tam da bu derin kurumsal kökler, her pazar günü sürdürülüp yenilenen bu şebekelerdi. Martin Luther King'in bu durumu ifade edişi şöyleydi: "Toplu gösteriler için gönüllüler aradığımız çağrı dönemleri, her pazar sabahı siyah kiliselerinde papazın cemaatten kiliseye katılmasını istediği çağrı dönemlerine çok benzerdi. Yirmili, otuzlu ve kırklı yıllarda, insanlar öne çıkıp ordumuza katıldı."[16] King'in ev telefonunun dinlenmesi, yurttaş hakları hareketini dağıtıp alt etmeye yönelik aralıksız kampanyanın küçük bir parçasından ibaretti. Ancak bu kampanya sonuçta başarısızlığa uğradı. Buna karşılık, Los Angeles ilindeki 1957 mülkiyet vergi gösterileri örneğinin gösterdiği üzere, beyaz Amerikalılar aynı dönemde protestolar düzenlemekte güçlük çektiler. O yıl konulan daha yüksek vergilere yaygın öfke duyulmasına karşın, Los Angeles banliyölerinin Güney'deki siyah kiliselerden doğan türde sosyal şebekeler ve liderlikten yoksun olması nedeniyle, muhalefet kampanyası tavsayıp söndü.[17]

Hiç kuşkusuz Amerikalılar şebeke kurma güdülerini yitirmiş değillerdi. Nitekim yüzyılın ortaları Amerikan tarihindeki en başarılı sosyal şebekelerden birinin yükselişine sahne oldu: İçki bağımlılarını bir araya getiren Adsız Alkolikler (AA) şebekesi. Ohio'nun Akron kentinde 1935'te New Yorklu borsacı William Wilson ("Bill W.") ve Akronlu doktor Robert Smith'in ("Dr. Bob") kurduğu AA, alkoliklere içkiden kurtulmayı sağlayacak on iki adım içeren bir yol sunmaktaydı; ama gücünün asıl kaynağı bağımlılık tecrübelerinin itiraf edilip paylaşıldığı düzenli toplantıların tedavi edici şebeke etkileriydi.[18] Isaiah Berlin'in Anna Ahmatova'yla tanışması kadar düşünsel önem taşımasa bile, Wilson'ın başka bir kronik içki düşkünü Ebby Thacher'la tanışması, sonunda küresel bir şebekeye dönüşecek yapıdaki ilk eşikti.* "Birinin bu mesajı ve bu ilkeleri sonrakine taşımasıyla alkolikler arasında ortaya çıkacak zincirleme bir tepkimeyi hayal ederken, aklıma düşünceler üşüştü" diye anlatacaktı Wilson sonradan.[19] AA'nın halen süren çarpıcı bir özelliği yarı dinsel ve siyasetten tamamen uzak karakteriydi. (Aslında Hıristiyan evanjelik Oxford Grubu'nun gelişmesiyle ortaya çıkmış bir yapıydı.) Eğer birileri J. Edgar Hoover'a alkolikliğin bir şekilde komünizmle bağlantılı olduğunu ihbar etmiş olsaydı, AA toplantıları hiç kuşkusuz hemen gözetim altına alınacaktı. Gerçekte ilk AA grupları alkolik olmakla birlikte sosyal bakımdan

* Günümüzde 150'yi aşkın ülkede 2 milyondan fazla üyesi olan yaklaşık 115 bin kayıtlı AA grubu vardır.

saygın olmayan kişileri dışlamaya eğilimliydi; bunların arasında (Wilson'ın ironik ifadesiyle) "dilenciler, serseriler, tımarhane sakinleri, mahkûmlar, nonoşlar, apaçık çatlaklar ve düşkün kadınlar" vardı. Örgüt "içkiyi bırakma isteği"ni belirten herkesi, diğer hususlara bakmaksızın kabul etmeyi ancak 1949'da kararlaştırdı.[20]

Totaliter devletlerin marazları, aynı dönemin demokrasilerinde gelişen çok daha yumuşak otoriter özellikler gibi, kesinlikle içki içmeyi özendiren bir etkendi. Aşırı içki içen sadece Cambridge casusları değildi. Yüzyıl ortalarının hoşgörüsüz hiyerarşik komuta zincirleri içinde sıkışıp kalan, yıkıcı sayılabilecek sosyal şebekelere katılmaktan korkan ortalama insanı da teselliyi şişede aradı. Sovyet Rusyası'nın tercih edilen uyuşturucusu votkaydı. Yeniden silahlanma uğruna içki üretiminin kısıtlandığı Nazi Almanyası'nda Pervitin (metamfetamin) ve Eudokal (bir morfin türevi) gibi daha egzotik uyuşturucular tercih edildi.[21] ABD'de içki yasağından sonra, günümüzde şaşırtıcı görünecek miktarda alkollü içki tüketildi. Dünya savaşlarını yaşayan kuşaklar tütünü de intihara vardıran sıklıkla içtiler. Bununla birlikte, böyle uyarıcıların verdiği rahatlama gelip geçiciydi. Aldous Huxley'nin *Yeni Cesur Dünya* (1932) romanında öjenikten ötanaziye kadar hemen her şey gibi uyuşturucular da Fordçu Dünya Devleti'nin kontrolündedir; kurallara uymayan Bernard Marx'ın akıbeti sürgün olur. Orwell'in *1984* (1949) romanında, Winston Smith'in Büyük Birader'in Bir Numaralı Uçuş Pisti üzerindeki hâkimiyetine başarıyla kafa tutmak için en ufak bir şansı yoktur; akıbeti işkenceden geçirilip beyninin yıkanması olur. Joseph Heller'in John Yossarian'ından Aleksandr Soljenitsin'in İvan Denisoviç'ine ve John le Carré'nin (alkolik aktör Richard Burton tarafından unutulmaz bir ayyaş tipiyle canlandırılan) Alec Leamas'ına kadar, yüzyıl ortalarındaki edebiyat kahramanlarının dikkat çekici sayıda kısmı sonuçta ezilir. Buna uygun biçimde, insan yapımı ideolojik salgınlar dalgası olarak başlayan süreç, insanın kendi başına sardığı karaciğer ve akciğer bozuklukları salgınıyla son buldu.

VII
Cengeli Elinde Tut

42.
Uzun Barış

Birbirlerine karşı Soğuk Savaş yürüten hiyerarşik düzenli büyük imparatorluklar, yurttaşlarının siyasetten tamamen uzak olmadığı sürece, şebeke oluşturmalarına çok az alan bıraktılar. Ne var ki, emperyal metropolden uzaklaşıldıkça, merkezi planlamacının tam kontrolü azaldı. Üçüncü Dünya Savaşı stratosferde nükleer füzelerle değil, zamanla Üçüncü Dünya olarak anılan ülkelerin cengellerinde yarı otomatik silahlarla yürütüldü. Cengellerin demiryolu, karayolu, telgraf ve telefon şebekelerinin erişim alanının çok ötesinde olması, süper devletleri dayandıkları komuta, kontrol ve iletişimden yoksun bıraktı. Geniş ve yoksul ülkelerde kısıtlılıklarının açığa çıkışı, diyalektik bir işleyişle kendi iç siyasal yapılarında bir kriz doğurdu. 1970'ler ve 1980'ler şebekelerin dirilişine ve hiyerarşilerin çözülüşüne sahne olarak, Sovyetler Birliği'nin ve Doğu Avrupa'daki imparatorluğunun hızla dağılmasıyla noktalandı. Aynı dönemde internetin doğuşu, bu sefer teknolojinin totaliter devletin ve otoriter türevlerinin zararına olmak üzere, güç dengesini bir kez daha değiştirmiş olması gibi akıl çelici bir olasılığı akla getirir. Oysa ileride göreceğimiz üzere, tarihsel süreç o kadar katışıksız değildi. Anlaşıldığı kadarıyla internet 20. yüzyılın sonlarındaki krizin bir sebebi olmaktan ziyade, hiyerarşik iktidardaki çözülüşün bir sonucuydu.

Soğuk Savaş tarihçileri niçin soğuk kaldığını, bir başka deyişle ABD ile Sovyetler Birliği'nin niçin geçmişte Birleşik Krallık ile Alman İmparatorluğu'nu iki kez karşı karşıya getiren türden bir savaşa tutuşmadıklarını uzun süre tartışmışlardır. Beylik cevap nükleer silahların devreye girişiyle risklerin çok yükselmesinden dolayı, Washington ile Moskova'daki devlet adamlarının 1914'te ve 1939'da Londra ve Berlin'deki denklerine kıyasla savaştan daha çok kaçındıklarıdır. Başka bir yaklaşım 1945'ten sonra ittifak şebekelerinin eskisinden daha istikrarlı olduklarını ileri sürmektir. Her iki süper devlet karşılıklı savunma yükümlülüklerini ticari bütünleşmeyle birleştiren geniş, sıkı ve nispeten istikrarlı ittifak şebekeleri oluşturdular. 1816-1950 arasında ülke başına ittifak sayısı ortalama olarak 2,5'in biraz üzerindeydi. Buna karşılık, 1951-2003 arasında ortalama bunun dört katını aşan düzeye (10,5) çıktı.[1] İleri sürülen başka bir ayrıntı, ticaretteki artışın çatışmayı azaltıcı etkisidir.[2] İşin ilginç tarafı, stratejik amaçlara dönük güvenlik ittifaklarındaki artışla ticarette artışın öngörülmüş gibi olmasıdır.[3] Böyle şebeke etkileri kuşkusuz

bir rol oynadı. Ne var ki, Soğuk Savaş dönemindeki askeri ve ekonomik anlaşmaların hemen hemen hepsinin tanımlayıcı özelliği hiyerarşik yapılarıydı. BM Güvenlik Konseyi'ndeki büyük devletler asla görüş birliğine varamasalar da, başka devlet kümeleşmeleri mümkündü. Örneğin, Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun temeli altı devletin imzaladığı 1957 Roma Antlaşması'ydı. "Yediler Grubu" dünyanın en büyük beş ekonomisine sahip ABD, Birleşik Krallık, Batı Almanya, Japonya ve Fransa'nın finans yetkililerinin 1974'teki gayriresmi bir toplantısıyla ortaya çıktı.

Soğuk Savaş'ın bir "uzun barış" olduğu görüşü ancak dikkatimizi böyle gelişmiş ülkelerle sınırlı tuttuğumuzda anlam kazanır. Dünyayı bir bütün olarak göz önünde tuttuğumuzda, 1950'lerden 1980'lere kadar olan dönem Afrika, Asya ve Latin Amerika'da hiç de barışçıl geçmedi. Dünyanın bu bölgelerinde iç savaşlar yaygındı ve sıklıkla tırmanmasının asıl sebebi savaşan tarafların süper devletlerden askeri yardım almaları ve dolayısıyla onların temsilcileri gibi davranmalarıydı.[4] Soğuk Savaş aynı zamanda beraberinde Avrupa denizaşırı imparatorluklarının dağılmasını getiren bir devrimler ve darbeler dönemiydi. "Domino etkisi" fikri böyle siyasal krizlerin bulaşıcı olduğu algısıyla ortaya çıktı.[5] Başkan Dwight Eisenhower bunu Fransızların Hindiçin'de Vietminh karşısında uğradığı Dien Bien Phu yenilgisinin ardından şöyle ifade etti: "Önünüzde arka arkaya dizili domino taşları var. İlkini yıktığınızda, [...] sonuncusunun çok çabuk devrileceği muhakkaktır." Soğuk Savaş ittifakları toplama-dağıtma şebekeleri yaratırken, domino etkisi bu şebekelerin dış düğümlerini bulaşma tehdidiyle karşı karşıya getirdi. Dominoların düşmemesini sağlamak zamanla "kontrgerilla" olarak anılacak belirli askeri beceriler dizisini gerektirdi; öncülerinden birine verilen "cengel savaşı" adı belki de daha canlı bir tanımdır.

43.
General

C. S. Forester *The General* (1936) adlı romanında, Birinci Dünya Savaşı kuşağına mensup arketip İngiliz generalinin renkli bir portresini çizmişti. Bu portre 20. yüzyılın ortalarındaki katı hiyerarşi döneminin timsaliydi:

> [Kişiliği] astlarını ve onlar aracılığıyla daha düşük komuta kademelerindeki kişileri seçişinde [bile] belirgindi. Aranan adamlar sorumluluk alma korkusu taşımayan, tükenmez enerjiye ve demir iradeye sahip, bir muharebe planındaki görevini kendisinin ve askerlerinin kanları ve canları elverdiği ölçüde yerine getireceklerine güvenilebilecek adamlardı. Hayale kapılmayan bir kişi tarafından hazırlanan ve hayale dayanmayan bir askeri politikayı yürütmek için hayalcilikten uzak adamlar şarttı. Acayipliğe ya da orijinalliğe kaçan her şey harekât planı açısından şüpheliydi. Her general astlarının güçlüklerden ya da kayıplardan yılmaksızın veya geleceğe dair korkulara kapılmaksızın emirlere titizlikle uyacak subaylar olmasını isterdi; her general kendisinden neyin bekleneceğini (ve kendisine neyin uygun görüleceğini) bilirdi ve emrinde aynısını bekleyebileceği generallerin olmasına özen gösterirdi. Kaba kuvvetin sistematik olarak uygulanacağı durumlarda, ihtiyat payı bırakmayı gerektirmeyecek şekilde sisteme uyabilen adamlar istenirdi sadece.[1]

Hiyerarşik rejimin bundan daha iyi bir tarifini bulmak zor olur herhalde. Ancak 1940'lara varıldığında, İngiliz ordusu farklı, daha dinamik türden bir liderliğe ihtiyaç olduğunu acı tecrübelerle öğrenmişti. İki dünya savaşı sırasında, Alman ordusunun olağanüstü verimliliği muharebe planlarının katı biçimde uygulanışından ziyade, karar alma sürecini merkezsizleştirmeye ve savaşın sisi ortasında esnekliğe dayalıydı.[2] Örneğin, 1940'ta ortalıkta cirit atan Alman Panzerlerinin telsiz iletişim ve Fransız karayolu şebekesi sayesinde epey gerisine sarkabildiği düşman cephe hattı gafil avlanıp çöktü. Muharebe alanına erişimin zorlaşmasıyla birlikte, astsubaylar da dahil subayların merkezi komuta ve kontrolün kısıtlamalarından kurtulmaları daha da önem kazandı. Asya'da Japonlara karşı yürütülen harekâtlar bunu en belirgin biçimde ortaya koydu. Burma için girişilen kavgada öne çıkan yeni türde İngiliz generali, Forester'ın demir iradeli, hayalcilikten uzak kahramanı Blimp'in antiteziydi. Cengelde "acayiplik ve orijinallik" işe yarayan şeylerdi.

Bir Assam çay plantasyonu sahibinin oğlu olarak 1912'de dünyaya gelen Walter Colyear Walker, yaşı itibariyle Somme ve Ypres kıyımlarına tanık ola-

madı. Hayatı boyunca hatalara karşı hırçındı. İngiltere'de okurken, sataşmaya verilecek en iyi karşılığın "buruna sol bir direk ya da çeneye bir aparkat" olduğu görüşünü benimsedi. Sandhurst'ta talimden sıkılır ve tüfeğini temizlemek yerine ateşlemeye can atardı. 8. Gurka Alayı 1. Bölüğü'nde subayken, Veziristan'da İpi Fakiri'ne* karşı düzenlenen harekâtta üstün başarı gösterdi ve pusu tekniklerinde ustalaştı. 1944'te komutanlığını üstlendiği 8. Gurka Alayı 4. Bölüğü'nü iki aylık bir yeniden eğitimle çetin bir muharip güce dönüştürdüğü için Seçkin Hizmet Nişanı aldı. İngilizler savaşın yeni bir türünü öğrenmekteydi. "Tecrübeler alt kademelerin kendi başlarına kararlar alacakları ve gecikmeksizin harekete geçecekleri durumlarla karşılaşmaları açısından, komutanın merkezsiz olması gerektiğini gösteriyor"[3] diyen 1943 tarihli *Jungle Book* ("Cengel Kitabı") kılavuzu, Walker için İncil gibiydi. Savaştan sonra Kuala Lumpur'da kurmay subayken İngiliz, Gurka, Çinli ve yerli Dayak askerlerden oluşan "Avlama Kuvveti"ni eğitmekle görevlendirildi. Komünist teröristlerin Malaya'yı olağanüstü hale sürüklediği 1948-1949'da, Uzakdoğu Kara Kuvvetleri Eğitim Merkezi'ne komuta ederek, Kota Tinggi'deki Cengel Savaşı Okulu'nu oluşturdu.[4] Bu okuldan çıkan doktrinin işlendiği "Malaya'da Terörizme Karşı Harekâtın Yürütülüşü" fiilen İngiliz ordusunun kontrgerilla kılavuzu haline geldi.[5] Kilit kavrayış askeri harekâtın nihai hedefinin "gerilla saldırılarının meşru siyasal yönetimin işleyişini aksatmaması"nı sağlamak olması gerektiğiydi.[6] Bunun pratikteki anlamı (gerek polis, gerek ordu kuvvetlerinin) eşgüdümlü istihbarat toplaması temelinde komünistlerin kökünü acımasızca kazımaya yönelik atılgan küçük birim devriyeleri ve titizlikle planlanmış pusulardı.[7] Walker 1958'de 99. Gurka Tugayı'nın Johor eyaletinde faaliyet gösteren son komünistleri tasfiye ettiği Kaplan Harekâtı'nı yönetti. "Özel Şube'deki adamım komünist teröristlerin geleceğini kesin dille belirtmişti" diye anlatacaktı sonradan. "Nitekim 28 gün sonra geldiler ve bataklıkta öldürüldüler." Boğucu sıcakta dört hafta gibi uzun bir süre pusuda sabırla bekleyebilen askerler Walker'ın gözünde paha biçilmez bir varlıktı. Londra'da Gurkaların 10 bini aşan resmi mevcudunu 4.000'e indirmeye dönük bir planını haber alınca çok kızdı.[8] "Malaya dünyanın bu kesiminde komünizme karşı son kale" diyerek şu domino benzetmesine başvurdu: "Malaya düşerse, Güneydoğu Asya'daki durum telafi edilemez hale gelir."[9]

Walker savını dünyanın üçüncü büyük adası Borneo'nun gür cengellerinde kanıtlayacaktı. Demiryolunun girmediği, karayollarının neredeyse bulunmadığı ve işe yarar iniş pistlerinin çok az olduğu Borneo, merkezsiz

* Yandaşlarınca "Hacı Sahib" olarak anılan İpi Fakiri, bir sömürge yargıcının ergin olmayan bir kızın evliliğini, kaçırılıp zorla İslam'a döndürüldüğünü ileri süren ailesinin şikâyeti üzerine iptal etmesine tepki olarak İngilizlere karşı cihat ilan etmişti. Veziristan'ın Müslüman kabilelerini birleştirmeyi başararak, İngiliz yönetimine karşı aralıksız bir şiddet kampanyası yürüttü.

28. Kontrgerillanın öncüsü Borneo *Konfrontasi*'sinin kahramanı General Sir Walter Walker. "Cengeli elinde tut" düsturuyla tanınırdı

karar almanın olası tek çözüm olduğu bir yerdi. İngiliz ve Hollanda imparatorluklarının biraz keyfi bir hatla bölüştüğü adada İngiliz toprakları Sarawak, Brunei ve Kuzey Borneo ile Endonezya (eskiden Hollanda) Borneosu olarak bilinen Kalimantan arasında geniş bir iç sınır vardı. İngilizlerin onurlu bir çıkışa dönük planı Sarawak, Brunei ve Kuzey Borneo'yu Malaya ve Singapur'u Malezya Federasyonu çatısı altında birleştirmekti. Ancak bunun hayata geçirilmesinden önce, Brunei'de tasarlanan birleşmeye karşı Endonezya destekli bir isyan çıktı; sınırı aşıp Doğu Sarawak'a giren Endonezya birliklerinin Kuching'e yakın Tebedu'daki polis karakolunu yok etmesiyle, Nisan 1963'te *Konfrontasi* ("Kapışma") başladı.

Endonezya Cumhurbaşkanı Sukarno'nun hayali en azından Borneo'nun tamamını içine alacak bir Büyük Endonezya kurmaktı. Walter Walker'ın Borneo'daki İngiliz kuvvetlerinin komutanı (ve daha sonra harekât dairesi başkanı) olarak görevi, asgari maliyetle bu hayali yok etmekti. Yeni komutanlık görevini üstlenmeye giderken, Malaya olağanüstü hal sürecindeki tecrübelerine dayanan bir direktif yazarak, "Başarının Altı Unsuru" olarak nitelendirdiği çerçeveyi ortaya koydu:

> Birleşik harekât; birinci sınıf istihbarat mekanizması anlamına gelen zamanında ve doğru bilgi; sürat, hareket kabiliyeti ve esneklik; mevcut ve kurulabilecek üslerimizin (pist, devriye karakolu vs.) güvenliği; [...] cengele hâkim olma; [...] insanların, özellikle de yerli halkın gönlünü ve aklını kazanma.[10]

Eski İngiliz ordusunun katı, hiyerarşik harekât tarzının antitezi olan şebekeli savaşa ilişkin bir manifestoydu bu. Walker'ın gözde kelimelerinden [bir] "ortaklaşma"ydı. Malaya'da öğrendiği kilit derslerden biri "silahlı kuvvetlerin kendi içinde, silahlı kuvvetler ile polis arasında, bir bütün olarak güvenlik güçleri ile mülki idare arasında birlik" ve "her zaman, her kademede ortak planlama ve ortak harekât" unsurlarının önemiydi.[11] Kara, hava ve deniz karargâhları bir araya getirilerek sivil yetkililer ve polisle yakın işbirliğine girmeye zorlandı.[12] Walker yeni komuta yapısını "sistemin ağızları bir araya gelince çalışan bir makas gibi işlemesini sağlamakla" görevli "bir 'askeri' harekât başkanının tek başına yönlendirdiği bir sivil, polis, asker triumvirliği"ne benzetti.[13] Muhabere de dönemin telsiz teknolojisinin elverdiği ölçüde bütünleştirildi.[14]

Sahada Walker'ın ağırlık verdiği husus "tam hareket kabiliyeti ve esneklik"ti.[15] İleri alanlarda bir garnizonun en az üçte ikisinin "saldırma görevi yle hep dışarıda kalarak, cengele hâkim olması ve gece gündüz yollarda pusu kurması" istenirdi. "Öyle ki, düşman nerede olduğumuzu asla bilmezdi; her zaman temasa girilmeye ve tepelenmeye maruz kalırdı." İşin anahtarı Walker'ın unutulmaz ifadesiyle cengeli *elde tutmaktı*:

> Sırf düşmana saldırıp ateş açmakla ve ardından üsse dönmekle sonuç elde edilemezdi. Cengelde haftalarca aralıksız kalarak, insanların gönlünü ve aklını kazanarak, dostça olmadığı bilinen köylere muhbirler yerleştirerek düşmanı kendi oyunuyla yenmek şarttı. Bu şartlarda üssünüzü sırtınızda taşımalısınız; o üs çok hafif bir plastik örtü, bir torba dolusu pirinç ve bir cep dolusu mühimmatan ibarettir. Cengel size ait olmalı; onu elinizde tutmalısınız; kontrol altına alıp hükmetmelisiniz.[16]

Özellikle etkili üç yenilik Walker'ın sınır izcilerini, özel kuvvetleri ve helikopterleri kullanmasıydı. Sınır yörelerindeki adamlar hayati önemdeydi. Onları eğitmekle görevlendirilen J. P. Cross adlı subay bunu şöyle belirtmişti: "Sınırdaki insanlar kendilerini savunmada aktif ve olumlu bir rol oynadıkları ve hükümetin arkalarında durduğu kanısına varmaları sağlanarak, yerlerinde tutulabilselerdi, "kapışma" muhtemelen başarısızlığa uğrayacaktı. Dolayısıyla sınır izcileri zafer için elzemdi."[17] Walker'ın hayali "izcilerin ön tarafta gizli görevle bir paravan gibi dolaşarak, konvansiyonel kuvvetlerin gözleri ve kulakları olmaları"ydı. Bu bakımdan "bir çiftçi, balıkçı, tacir, oduncu gibi görünecek şekilde statü sembolü cengel çizmelerini çıkararak ve moral yükseltici tüfeklerini yanlarına almadan dolaşarak, ortamla kaynaş-

malarını sağlamak" gerekirdi. Cross adamlarını çevreye ayak uydurmanın yanı sıra, düşman faaliyetinin karşılarına çıkan izlerini akılda tutma ve düşmanı "ona karşı sinir bozma taktikleri kullanarak, arka plana çekilerek, gölge gibi peşine düşerek, topluluktan ayrılanları bertaraf ederek, arkadan gelenlerin olup bitenleri rahatça anlayacakları şekilde işaretler bırakarak" izleme konusunda da eğitti.[18] Özel Hava Kuvveti 22. Alayı'nın sınır izcileriyle yakın işbirliği içinde çalışan yetmiş kadar askerinin görevi "halk arasında yaşamak, onların güvenini kazanmak, sağlık ve başka konularda yardımcı olmak", bu arada "saldırı girişimlerini saptamak"tı.[19] Son olarak, Walker emrine verilen (ve sayıca sekseni hiç geçmeyen) helikopterlerden tam anlamıyla yararlandı; ağır silahları sıcak bir noktadan ötekine hızla taşıtarak, ileri üslerin hepsinde topların bulunduğu izlenimini uyandırdı.[20]

Borneo'nun kuytularındaki asilerin yenilgiye uğratılışını günümüzde çok az kişi hatırlıyor. Bunun sebebi sonucun kesin olmasıydı. Walker'ın ifadesiyle, "bu düşmana karşı sadece 13 taburla 1.600 kilometreyi aşkın uzunluktaki, 160 kilometre derinlikteki cengele hâkim olup onu elinde tutmak ve düşmanı her saldırı girişiminde ezmek hiç de küçümsenmeyecek bir başarıydı."[21] Zayiat sınırlıydı. İngiliz ve Uluslar Topluluğu birlikleri 114 ölü ve 181 yaralı verirken, teyit edilen Endonezya zayiatı 590 ölü, 222 yaralı ve 771 esirdi. Bu düşük rakamların önemi, Borneo'da ve 1.120 kilometre kadar kuzeydeki Vietnam'da aynı sıralarda olup bitenler karşılaştırıldığında ortaya çıkar. İkincisinde Amerikan kuvvetleri Güney Vietnam'ın bağımsızlığını korumaya dönük korkunç maliyetli ve sonuçta başarısız girişimin henüz ilk aşamalarındaydı. Walker'ın 1969'da yayımlanan bir makalede belirttiği gibi, Borneo'daki hedefi "çatışmanın tırmanarak şimdi Güney Vietnam'da görülene benzer açık savaşa dönüşmesini önlemek" olmuştu. Bunu sadece "cengel muharebesinin ilk rauntlarını" değil, "ülkenin iç kesimlerindeki kabile halklarının *kampong*'larında (köyler) psikolojik savaşı" kazanarak sağlamıştı.[22] Hepsinden önemlisi, başarısını cengeli elinde tutmasına borçluydu:

> Çoğunlukla küçük gruplar halinde gizlice dolaşarak, sadece muharebenin belirleyici anında buluşan bir ordu pusuya düşürülemez. Vietkong'un genellikle dolaşma şekli budur. Askerlerimiz bu hareket etme tarzını öğrendiler ve üstelik düşmandan daha iyi uyguladılar. Tamamen harekât tecrübesine dayanan sağlam eğitim sayesinde, oyunun her bölümünde gerillayı kendi taktiğiyle saf dışı ettiler.[23]

Bölüm 50'de göreceğimiz üzere, ABD ordusunun bu şebekeli savaş sanatını öğrenmesi tam bir kuşağı aldı, tabii bunu bir zamanlar Walter Walker'ın elinde tuttuğu tropikal yağmur ormanlarının yerine beton cengellerde yürütme durumuna düşerek.

44.
Karmaşıklık Krizi

Kipling "İngiliz Bayrağı" şiirinde unutulmaz bir dizeyle, "Sadece İngiltere'yi tanıyanlar İngiltere hakkında neleri bilmeli?" diye sormuştu. İngiltere'yi tanıdığı pek söylenemeyecek Walter Walker gibi, imparatorluk hizmetindeki savaşçılar açısından sorun farklıydı. Walker cengeli tanıyan biriydi. Müttefik Kuvvetler Orta Avrupa Komutanlığı kurmay başkan yardımcılığına atanması üzerine, 1965'te döndüğü ülke, onun için meçhul bir diyardı. Paris'te, Hollanda'nın Brunssum ve son olarak Norveç'in Kolsås kentlerinde üstlendiği görevler umut kırıcı ve bürokratikti. 1969'dan emekliye ayrıldığı 1972'ye kadar yürüttüğü Müttefik Kuvvetler Kuzey Avrupa başkomutanlığı sırasında, İskandinavya'da yaklaşan bir Sovyet *Konfrontasi*'si uyarısında bulunmayı görev bildi. (Daha sonraları konu üzerine meramını apaçık yansıtan *The Bear at the Back Door* ["Arka Kapıdaki Ayı"] ve *The Next Domino* ["Sonraki Domino"] kitaplarını yayımladı.) Bu tutumu o sırada savunma harcamalarını daha da kısma gerekçesi başta olmak üzere, Sovyetler Birliği'yle detantın yararlarının farkına varmış olan Londra'daki politikacılarının hoşuna gitmedi.

C. S. Forester'ın romanındaki general, emekliliğini acınacak şekilde bir tekerlekli iskemlede briç oynayarak geçirdi. Walter Walker ise unutulup gidecek türden bir eski asker değildi. Temmuz 1974'te *Daily Telegraph*'a yazdığı bir mektupta, tehditkâr bir dille "içimizdeki komünist Troya atının karnında yoldaşlarının delice arzularla kıpırdayıp durdurduğu" uyarısında ve ülkeyi "kurtarmak" için "parti siyasetinin üzerinde, [...] dinamik, canlandırıcı, moral yükseltici liderlik" çağrısında bulundu. Ona göre, İngiliz anakarasında bombalı araçlar ve suikastlarla ortalığı kasıp kavuran İrlanda Cumhuriyetçi Ordusu bir komünist cephe örgütüydü. "Kuzey İrlanda artık gerçek bir harekât ve hatta savaş alanı ilan edilmeli" diye ileri sürdü. "Orada silah taşıyan ya da kullanan katil adayları hızlı yargılamaya ve idama maruz tutulmalı." Walker *Evening News* programında ordunun ülke yönetimine el koymasını mı kastettiği sorusuna, "Belki ülke anarşi yerine silahlı yönetimi tercih edebilir" karşılığını verdi. Oramiral Sir Varyl Begg ile Havacı Orgeneral Sir John Slessor'ın desteğine sahip olduğu iddiasıyla "anarşi karşıtı" bir örgüt oluşturdu. Önce Birlik, daha sonra Sivil Yardım olarak anılan örgütün önüne koyduğu hedef, bir genel grev halinde temel hizmetleri sürdürecek "güvenilir, sadık, aklı başında kişiler"den oluşan bir güç yaratmaktı. Sovyet casus şebeke-

sindeki dördüncü ve beşinci adamların henüz açığa çıkarılmadığı bir ortamda, bizzat Başbakan Harold Wilson'ın komünist olduğundan şüphelenen Walker, Enoch Powell'ın dış göçlere ve Avrupa bütünleşmesine karşı çıkmayı birleştiren muhalefet çizgisini çekici bulan çok sayıda muhafazakârdan biriydi. Hiç duraksamadan Rodezya lideri Iain Smith'in safında yer alarak, *apartheid* rejiminin uygulandığı Güney Afrika'ya altı ziyarette bulundu ve homoseksüelleri "insan bedeninin ana lağımını bir oyun alanı olarak kullanmak"tan dolayı kınadı. (*Kim Kimdir?* kitabındaki biyografisinde kendi eğlencelerini "normal" olarak nitelendirmişti.)[1]

İşi gırgıra vurmak fazlasıyla kolaydı. Walker'ın Somerset'teki evi (önceki Fransız cumhurbaşkanının kır sayfiyesi Colombey-les-Deux-Églises'e göndermeyle) "Lambrook-les-Deux-Églises" olarak anılmaya başladı. Aleni destekçilerinden birinin daha önce *The Goon Show*'un, o sırada da Thames Television'daki çocuk şovu *Potty Time*'ın sunuculuğunu yapan komedyen Michael Bentine olması dalga geçmeye daha da çanak tuttu. *The Fall and Rise of Reginald Perrin* (1976-1979; "Reginald Perrin'in Düşüşü ve Yükselişi") adlı televizyon dizisinde, Reggie'nin kardeşi Jimmy (Maj James Anderson) karakteri, Walker tipinin acımasız derecede gülünç bir parodisiydi:

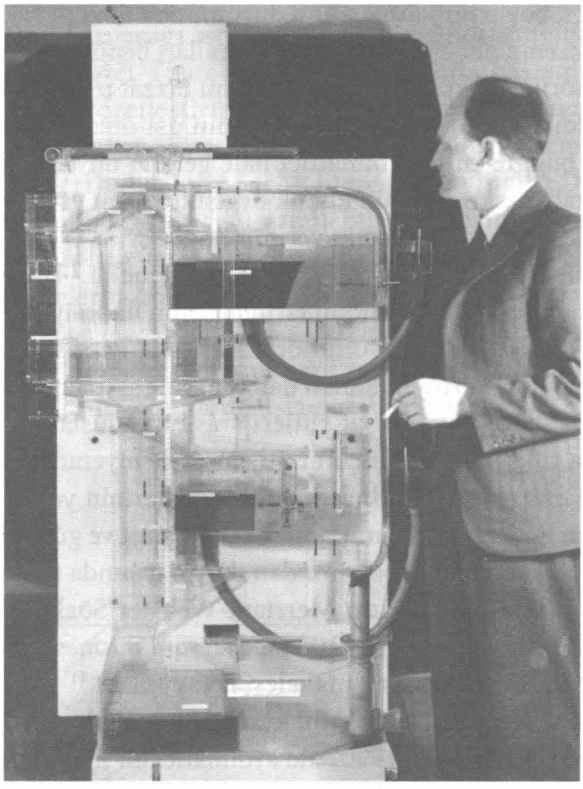
> REGGIE: Bu balonun patladığında, kiminle kavga edeceksin?
>
> JIMMY: Anarşi güçleri. Hukuk ve düzenin yıkıcıları. Komünistler, Maocular, Troçkistler, yeni-Troçkistler, gizli-Troçkistler, sendika liderleri, komünist sendika liderleri, ateistler, agnostikler, uzun saçlı ucubeler, kısa saçlı ucubeler, vandallar, holiganlar, futbol taraftarları, hanım evladı gözetim memurları, ırz düşmanları, Katolikler, Katolik ırz düşmanları, yabancı cerrahlar, içeri tıkılmaya layık deli doktorları, Wedgwood Benn, sert fıçı birası, hippi müziği, tinerciler, "Play For Today", gecekondular, Clive Jenkins, Roy Jenkins, Up Jenkins, velhasıl bu soyadlı herkes, Çin restoranları. Windsor Şatosu niçin Çin restoranlarıyla çevrili sence?
>
> REGGIE: Hepsi bu kadar mı?
>
> JIMMY: Evet.
>
> REGGIE: Anladım. Ne tür insanların peşine takılacağının farkındasın, değil mi, Jimmy? Caniler, zorbalar, psikopatlar, işten atılmış polisler, güvenlik görevlileri, işten atılmış güvenlik görevlileri, ırkçılar, Pakistanlıları pataklayanlar, nonoşları pataklayanlar, Çinlileri pataklayanlar, dayak düşkünlerini pataklayanlar, önüne geleni pataklayanlar, tuğamiraller, kaçık amiraller, koramiraller, faşistler, yeni-faşistler, gizli-faşistler, kralcılar, yeni-kralcılar, gizli-kralcılar.
>
> JIMMY: Gerçekten öyle mi düşünüyorsun? Destek bulmakta zorluk çekebileceğimi sanmıştım.

Cengel savaşının ustası durum komedisi yazarlarının malzemesi durumuna işte böyle düştü. Gerçek Walker daha trajik biçimde, onu sakat bırakan baştan savma iki kalça ameliyatının mağduru olarak unutulup gitti.

Gelgelelim, bütün zırvalarına karşın, Walter Walker gibileri İngiltere'nin durumunda çürüyen *bir şey* olduğu konusunda haklıydılar, her ne kadar bu kendi hummalı hayal güçlerindeki komünist tertip, hele çok nefret ettikleri sosyal ve cinsel özgürleşme olmasa bile. Britanya 1970'lerin ortalarında sahiden bir keşmekeş içindeydi. Enflasyon oranı gelişmiş dünyadaki en yüksek düzeylerin birindeydi. Çalışma dünyasındaki huzursuzluk yaygındı. O dönemde televizyon komedisini çok hoş kılan havai alaycılık, diğer yandan Birleşik Krallık'taki günlük yaşamı oldukça kötüleştirdi. Asıl sorun "anarşi güçleri" değil, dünya savaşları döneminde kurulmuş merkezi İngiliz devlet yapısının çözülüşüydü.

Britanya'nın sivil elit tabakasının çoğunluğu (Whitehall'daki memurların yanı sıra Oxford ve Cambridge hocaları, unvanlı "ileri gelenler") açısından, 1918 ve 1945 zaferlerinden çıkarılacak ders açık gibiydi: Merkezi planlama işe yaramaktaydı. Savaş sonrası dönemde her bürokratın siyasal merkezden tasarlanıp yönetilebilecek ve yerel düzeyde uygulanmasıyla yetinilebilecek bir planının olduğu söylenebilirdi.[2] Konuttan sağlık hizmetine, öğrenci sütünden İskoç hidroelektrik projesine kadar her şey için planlama şarttı. Keynesçi ekonomi politikanın Birleşik Krallık ekonomisi üzerindeki etkilerini benzetimle göstermek üzere, Yeni Zelanda asıllı Bill Phillips tarafından tasarlanmış bir hidrolik araç olan MONIAC (Para Cinsinden Ulusal Gelir Analog Bilgisayarı) o dönemdeki teknokratların özgüvenini çok güzel yansıtır. En iyi hazırlanmış planların bile barış zamanında durgunluk içinde enflasyon ve yolsuzluk bataklığına düşmeye açık olduğu ancak 1970'lerde belirginleşmeye başladı. Yüksek modernist planlama en parlak döneminde, Sovyet tarımını kolektifleştirmeden Brasilia'nın inşasına ve Tanzanya'daki zorunlu *ujamaa* köylerine kadar, her türlü hasara yol açtı. Bununla birlikte her türlü muhalefeti yok etmesinden dolayı bile olsa, her zaman böyle felaketleri atlatabilirdi. Planlı sisteme ancak güçten düştüğü dönemde karşı çıkılabildi.[3]

Planlamacılar açısından asıl sorun, topyekün savaşa (devletin tek alıcı, standartlaştırmanın geçerli ve yıkımın üretimden çok daha basit olmasıyla belirlenen bir faaliyete) çok uygun olan bir hiyerarşik sistemin bir tüketim toplumuna bütünüyle uymamasıydı. Dünya savaşlarında çarpışanlara zaferin yanı sıra refah vaat edilmişti. Pratikte buna milyonlarca hanenin yüz binlerce firma tarafından karşılanabilecek milyarlarca tercihte bulunmasının serbest bırakılması halinde ulaşılabilirdi. Sonuç artan bir karmaşıklıkta "yanal etkileşimlerin çok daha önemli, [her] kuruluşta alt-sistemler arasındaki sınırların [...] daha akışkan" hale gelmesiydi.[4] Fizikçi Yaneer Bar-Yam'ın ileri sürdüğü gibi, "toplu davranışı tek bir kişinin kontrolünde olan bir grup kişi, kontrolü elinde tutan bireyden daha karmaşık bir tarzda davranamaz"dı.

29. William Phillips İngiltere'de 1949'da Birleşik Krallık ekonomisi için kurduğu bir hidrolik model olan MONIAC'la (Para Cinsinden Ulusal Gelir Analog Bilgisayarı) birlikte.

Beş yıllık plan, bireyin kolektif tarım, ağır sanayi üretimi, topyekûn savaş ve cezai kölelik üzerine kurulu sistemde bir dişlinin ötesinde önem taşımadığı Stalin döneminin Sovyetler Birliği'nde işlemiş olabilirdi. Harold Wilson'ın Britanyası'nda ise çökmesi kaçınılmazdı. Genel bir ilke olarak, "kolektif insan sistemlerine dönük taleplerdeki karmaşıklık [...] tekil bir insana göre arttığında, [...] hiyerarşi kişilere gerekli bağıntıları/eşgüdümü artık dayatamaz. Bunun yerine, beyin benzeri karmaşık sistemlere özgü etkileşimler ve mekanizmalar gerekir."[5]

Daha şebekeli bir dünyaya geçiş 1970'lerde kendini pek çok yoldan belli etti. İtici güç teknolojiden ziyade örgütlenmeydi artık. Piyasanın kendiliğinden düzeninin "bilinçli örgütlenmeyle varılabilecek" her düzenden üstünlüğünün kaçınılmaz olduğunu belirten Adam Smith'in eski kavrayışını yeniden keşfeden ilk kişilerden biri Friedrich Hayek'ti: "Modern toplumu çok karmaşık hale gelmiş olmasından dolayı bilinçli planlamamız gerektiğini savunmak paradoksaldır ve tamamen yanlış bir anlamanın sonucudur. [...]

Oysa işin gerçeği, böyle bir karmaşıklık durumunda düzeni [...] ancak kendiliğinden bir düzenin oluşumuna elverişli kuralları benimsetip geliştirmekle dolaylı yoldan koruyabiliriz."[6] Bazıları ise bunu bizzat tecrübeyle öğrenmek durumunda kaldılar. Ford Motor Company'nin üst düzey yöneticileri işlemeleri gereken bilgi hacminin bunaltıcı hale geldiği bir dönemde, montaj hatlarının bir araba tasarımındaki küçük değişikliklerin uzun süreli üretim kesintilerini gerektireceği kadar sıkı verimlilik düzeyine ulaştığının farkına varmaya başladılar. Bu "fazlasıyla iyi" bir işleyiş demekti.[7] Dikey olarak bütünleşmiş şirket toplulukları ekonomi tarihçilerinin ifadesiyle "ikinci piyasa devrimi"nde[8] şirketleri ayırma yönündeki baskıyla karşı karşıya kaldılar; çünkü dış tedarik zincirlerini kullanan daha cevval rakipleriyle rekabet edemez duruma düştüler.[9] Batı siyasal elitleri arasında uluslararası ticaretteki artışla refahın da yükseleceği bilincinin gelişmesiyle hiyerarşiden uzaklaşma hızlandı. Yüzyıl ortalarının kendine yeterlilik düşlerinin yerini, karşılaştırmalı üstünlükten bir kez daha yararlanılabilen hoşnut ve güvenli bir dönem aldı. "Kapsam ya da uygulama bakımından dünya çapında iş yapma" olarak tanımlanan "küreselleşme" terimi Merriam-Webster Sözlüğü'nde ilk kez 1951'de yer aldı.[10] Theodore Levitt 1983'te *Harvard Business Review*'da çığır açıcı "Piyasaların Küreselleşmesi" makalesini yayımladı.[11]

Bununla birlikte, ulusal planın yerini küresel piyasaya bıraktığı tam olarak doğru değildi. Walter Powell'ın 1990'daki aydınlatıcı bir makalede işaret ettiği gibi, hem ulusal hem uluslararası düzeyde iş dünyası şebekelerinin büyümesi, piyasaların hiyerarşik şirkete karşı kazandığı zaferin ötesinde bir anlam taşıyordu. "Piyasalardaki standart strateji mevcut alışveriş için olası en sıkı pazarlığı yürütmektir. Şebekelerde tercih edilen seçenek çoğu kez uzun vadede borçluluk ve bağımlılık yaratmaktır."[12] Powell'ın bunu açıklayışı şöyleydi:

> Şebekede kaynak dağıtım biçimleri, işlemler ayrı alışverişler ya da idari emir yoluyla değil, karşılıklı, tercihli, birbirini destekleyici eylemlere giren kişilerin şebekeleri aracılığıyla gerçekleşir. Şebekeler karmaşık olabilir; ne piyasanın açık ölçütlerine, ne de hiyerarşi[nin] bildik paternalizmine dayanırlar. Şebeke ilişkilerinin temel varsayımlarından biri, bir tarafın başka bir tarafça kontrol edilen kaynaklara bağımlı olduğu ve kaynakları ortak havuzda toplamakla elde edilecek kazanımların bulunduğudur. Esasen, bir şebekenin tarafları diğerlerinin zararına kendi çıkarlarını kollama hakkından vazgeçmede mutabık kalırlar.[13]

Şebeke kendine özgü bariz avantajlar taşır ve hiyerarşiden daha esnek bir düzenleme olduğu kesindir. Ama şebeke üyeleri arasında adaylara karşı bir ölçüde gizli anlaşmayı da öngörür.[14] Bu kavrayış kamu sektörünü 1970'lerin yeni ortamına uyarlama girişimleri açısından önemli sonuçlar doğurdu. Her şeyi bilen ama yetersiz "Whitehall adamı"nda timsalleşen merkezi hiyerarşinin artık işlemediği oldukça açıktı. Piyasa güçlerinin,

"devletleştirme"nin altın çağında yaratılmış doğal ya da zorlama tekellerin bünyesine nasıl katılacağı ise o kadar açık değildi. Augusto Pinochet'nin Şilisi'nde ve Margaret Thatcher'ın Britanyası'nda başlamak üzere, buna tam oturan terim "özelleştirme"ydi. Uygulamada ise hiyerarşilerin yerine genelde gerçek rekabet piyasalarından ziyade nüfuzluların şebekeleri geçti.[15] "Piyasa güçleri"nin Ulusal Sağlık İdaresi ya da İngiliz Demiryolları gibi zorlu kurumlara bir şekilde benimsetilebileceği düşüncesi muhtemelen hep bir yanılsamaydı. İşin gerçeği, debdebeli planlar güven ve hatır bağlarıyla birleşmiş şebekelerin önünü açtı.[16] Özelleştirilen çeşitli kurumların daha randımanlı hale gelmesi açısından sonuçlar genellikle daha iyiydi; ama onların başındaki "yarı-özerk, yarı-resmi yapı"lar ve "sihirli halka"lar halkın gözünde meşrulaşma umudunu asla taşıyamazdı.

45.
Henry Kissinger'ın İktidar Şebekesi

Yeni belirmiş şebekeli düzenin hem işe yarar hem gayrimeşru oluşunu Henry Kissinger'ın kariyerinden daha iyi yansıtan bir örnek yoktur. ABD Kara Kuvvetleri'nde tarih, felsefe ve jeopolitik uzmanı olarak çalışırken kendine uyacak mesleği bulmuş bir Nazi Almanyası mültecisi olan Kissinger, birçok Harvard profesörü gibi, Soğuk Savaş sırasında hükümet içinde yer almaya yöneldi. Bununla birlikte Aralık 1968'de Richard Nixon'ın ulusal güvenlik danışmanı olarak atanması (başta kendisi olmak üzere) birçok kişiyi şaşırttı; çünkü önceki on yılın büyük bölümünde Nixon'ın Cumhuriyetçi Parti içindeki rakibi ve köklü bir aileye mensup Nelson Rockefeller'a yakınlığıyla tanınmıştı. Önceki başkanlardan Eisenhower bu atamayı kuşkuyla karşıladığını hasta yatağından ifade etti. Nixon'ın tercihini duyunca, "Ama Kissinger bir profesör" diye hayretle belirtti. "Profesörlerden şeyleri incelemelerini istersiniz ama onları asla herhangi bir işin başına getirmezsiniz."[1] Söz konusu profesörü hafife alan bir görüştü bu.

Kissinger Beyaz Saray'a girdiğinde, bürokrasi konusunda zaten gelişmiş (ve yeni başkanın paylaştığı) bir hoşgörüsüzlük içindeydi. (Bu alerji rütbesiz ama güçlü karşı-istihbarat ajanı rolünden son derece hoşlandığı Kara Kuvvetleri'nde başlamış, kıdemli öğretim üyelerine ve dekanlara boyun eğmektense yeni kurumlar oluşturmaya içgüdüyle yöneldiği Harvard'daki görev dönemi boyunca sürmüştü.) "Politika ve bürokrasi özleri itibariyle taban tabana zıttır" diye yazmıştı doktora tezinde. "Politikanın esası durumsal oluşudur; başarısı kısmen varsayıma dayanan bir tahminin doğru çıkmasına bağlıdır. Bürokrasinin esası güvenlik arayışıdır; başarı hesaplanabilir olmasına dayanır. [...] Bürokratik tarzda politika yürütme çabası genelde olayların tutsağı olmayı getiren bir hesaplanabilirlik arayışına yol açar."[2] Kissinger 1950'ler ve 1960'lar boyunca "bürokrasinin ya onaylanabilecek ya değiştirilebilecek ama alternatifleri gerçek anlamda gözden geçirmeye fırsat vermeyen emrivakileriyle karşı karşıya kalma"ya her başkanın yatkın oluşundan daha yakındı.[3] 1966'da "İç Yapı ve Dış Politika" başlıklı bir makalesinde, devlet bürokrasisinin "bir sorunun ilgili unsurlarını ortalama standart bir performansa indirgemeye dönük bilinçli bir çaba" içine girdiği saptamasında bulundu. Bu da "[bürokrasinin] rutin olarak tanımladığı şeyin en önemli hususlara değinmediği ya da öngördüğü hareket tarzının sorunla ilgisinin

olmadığı durumlarda" bir soruna dönüşmekteydi. Öte yandan, bakanlıklar içinde tek karar alıcı durumuna gelmeye dönük "bürokratik çekişme"lerin yanı sıra bürokrasinin çeşitli unsurlarının birbirleriyle "bir dizi saldırmazlık paktına girerek, karar alıcıyı hayırhah bir meşruti hükümdar konumuna düşürme" yönünde bir eğilimi vardı. Kissinger'a göre, çoğu insanın dış politikaya ilişkin başkanlık konuşmalarında anlayamadığı husus, bunların genellikle "Washington'daki bir iç tartışmayı yatıştırma"ya yönelik olduğuydu.[4] Kissinger 1968 ilkbaharında, ona ulusal güvenlik danışmanlığının önerilmesinden sadece birkaç ay önce, "Amerikan dış politikası diye bir şeyin olmadığı"nı öne sürecek kadar ileriye gitti. Ortada sırf "belli bir sonuç doğurmuş bir dizi hamle" vardı; "tasarlanmamış olabilecek" bu sonuca "yabancı ya da ulusal araştırma ve istihbarat kuruluşlarının içinde doğrudan barındırmadığı [...] bir rasyonellik ve tutarlılık yüklemeye çalışmak"taydı. Bir bakanlıkta "insanların hâlâ düşünebildiği en üst kademe" ise "bürokrasinin ara kademesi, yani müsteşar ve onun yakın danışmanları"ydı. "Daha yukarıda makinenin gündelik işleyişi, enerjinin çoğunu yutmakta" ve bu şartlarda "bir idari mesele olarak görülünceye kadar karar alınmamakta"ydı".[5]

Kissinger'ın savına en iyi örnek, Vietnam'daki ABD stratejisinin küçük düşürücü başarısızlığıydı. Güney Vietnam'a birkaç ziyaretinden sonra, "Vietnam politikası [...] diye bir şey"in olmadığını yazdı. "Vietnam'la ilgili her kuruluşun bir dizi programı var. Sahadaki kuruluşlar arasında bir çatışma olduğunda, bu programlar duruma göre bağdaşabileceği gibi, bağdaşamayabilir de." Bunun beraberinde getirdiği üç sorun vardı. Birincisi, sistem ancak bir konuda karşıt görüşte iki kuruluş varken işlemekteydi; kararlı ve muhalefetsiz küçük bir grup tarafından yürütülen işler ters gitmekteydi. İkincisi, kimsenin zaman bulamaması nedeniyle planlama olmayabilirdi. ("Planlama geleceğe ve varsayılan durumlara ilişkin tahminleri gerektirir. Somut durumlarla çok meşgul olanlar, teorik durumları ele almaya isteksiz olurlar.") Üçüncüsü, danışmanlarının uzmanlıktan yoksun oluşu, politika belirleyicilerin başına bir "yaradılıştan güvensizlik" derdini sarmaktaydı; dolayısıyla sığındıkları çözüm "bir idari mutabakat arayışı"ydı. ABD'nin müthiş inatçı Kuzey Vietnamlılarla çatışmaya müzakereyle son vermenin bir yolunu aramasıyla birlikte, bütün bunlar feci sonuçlar doğurdu. Washington'da öteden beri bir karar alma yerine, müzakerenin başlamasından sonra, "diğer tarafın ne sunacağına" bakma yönünde bir dürtü vardı.

> Dolayısıyla ön diplomasi dönemlerinde tutumumuz çok katı ve sert; ama bir müzakereci atandığında, bu durum hızla değişiyor, çünkü diğer taraf sözcüsü gibi davranıyor. Genel tablonun tasasına düşmek onun sorunu değildir. Tek derdi müzakerenin başarıya ulaşmasıdır; müzakere ise diğer tarafın ne söyleyeceğini çok ciddi biçimde hesaba katmakla başarıya ulaştırılır.[6]

Kissinger'ın ifadesiyle, "pragmatizm ve bürokrasinin bir araya gelişi, resmi müzakere öncesinde katılıkla ve müzakerenin başlamasından sonra taktik mülahazalara aşırı bağlılıkla belirlenen bir diplomatik tarz yarattı."[7]

Kissinger ile Harvard'daki kafa dengi meslektaşlarından oluşan bir grubu, yeni seçilmiş başkana, onunla ilişkiye girmeyi denetleme yetkisine sahip güçlü bir özel kalem şefi atamaması tavsiyesinde bulunmaya yönelten bu bürokrasi eleştirisiydi. Onlara göre, başarılı bir başkanın "hiyerarşi ve yaygın erişim unsurları"nı kaynaştırması gerekirdi. Olabilecek en geniş sorumluluk alanına sahip kilit bir stratejik danışman atamak çok daha iyi olacaktı.[8] Bu tavsiyede bulunurken, Kissinger'ın aklında kendisi mi vardı? Muhtemelen hayır; yukarıdaki sözleri yazdığı sırada, en fazla umabileceği makam, Nixon'ın Rockefeller'e savunma bakanlığını teklif etmesi halinde, müsteşar yardımcılığıydı. Oysa sıkı sıkıya dış politikayla sınırlanmış bir yetkiyle bile olsa, baş strateji uzmanı rolünü çok geçmeden resmi konumu aşan bir düzeyde oynayacaktı.

Kissinger'ın sonraki Washington kariyerini incelemiş yazarların çoğu ister iyi, ister kötü yönde olsun, nüfuzunun hızlı artmasını genellikle Nixon'la yakın ilişkisi ya da bir akademisyenken kınamış olduğu bürokratik iç çatışmadaki yeteneği çerçevesinde açıklar. Ancak bu yaklaşım Kissinger'ın çalışma şeklinin en ayırıcı özelliğini göz ardı eder. Çevresindekilerin onlara görev veren hiyerarşik bürokrasinin kurallarına bağlı kalmayı sürdürmelerine karşın, Kissinger başından itibaren bütün istikametlerde Washington çevreyolunun ötesine, ABD'deki basın ve hatta eğlence sektörüne, belki daha da önemlisi, çeşitli "arka kanal"larla kilit dış devletlere yatay olarak uzanan bir şebeke kurmaya hatırı sayılır enerji harcadı. Bu işe doğuştan gelme bir yetiyi, Nixon tarafından atanışından çok önce bilediği ve en soğuk muhataplarıyla bile duygusal ve düşünsel bağlantıya girmesini sağlayan bir beceriyi kattı.

Bölüm 5'te gördüğümüz üzere, Stalin'in ölümünden sonra uzun süre ayakta kalan Sovyet sisteminin ayırıcı bir özelliği, özel şebekelerin sistematik biçimde yok edilişi ve kişilerin yalnızlaştırılmasıydı. Isaiah Berlin'le birkaç kez karşılaşması, Anna Ahmatova açısından pahalıya patladı. Sovyet yurttaşları 1960'ların sonlarında dahi, Amerikalılarla hiç kuşkusuz çok nadir karşılaşmalarda tetikte olmak zorundaydılar. Bilim insanlarının katıldığı Pugwash Konferansları bu nadir istisnalardan biriydi. 1995'te Nobel Barış Ödülü almasından dolayı, günümüzde "gayriresmi diplomasi" sayesinde silahsızlanmayla ve çatışmaları gidermeyle neredeyse eşanlamlı hale gelmiştir.[9] Ancak Soğuk Savaş sırasında daha muğlak bir mahiyeti vardı; çünkü bu konferansa katılan Sovyet akademisyenlerinin önceden Komünist Parti Merkez Komitesi ve hatta bazen Politbüro tarafından onaylanmaları şarttı.[10] Bu açıdan fizikçi Victor Weisskopf, "Pugwash sayesinde bizlerin [Amerikalı bilim insanları] Sovyet

yönetimiyle oldukça doğrudan bir iletişim hattı vardı" diye belirtmişti.[11] O kadar olumlu sayılmayacak bir görüş ise konferansların "Amerikan karşıtı ve Sovyet yanlısı propaganda için kürsü işlevi" gördüğüydü.[12]

Kissinger 1961'de Vermont'un Stowe kentinde ilk kez bir Pugwash Konferansı'na katıldığında, propagandaya maruz kalmasının yanı sıra anlamlı fikir alışverişlerine de girdi. Sovyet delegeleri ilk başta parti çizgisine sıkıca bağlı kalsalar da Kissinger kendine has keskin mizahıyla, en azından bazılarını yumuşatmayı başardı. Havaalanına gitmek üzere yola çıkmalarından hemen önce, Rus tarihçi Vladimir Hvostov ve fizikçi İgor Tamm Kissenger'ın yanına gelerek, ona ABD'nin Berlin'e dönük politikasına dair resmen telkin edilmiş bir dizi soru yönelttiler. Batı Berlin'deki Amerikan haklarına ilişkin bir Birleşmiş Milletler garantisi kabule şayan görülür müydü acaba? Kissinger ABD'nin "Genel Kurul'da her yıl bir çoğunlukça değiştirilebilecek bir statüyü kabul etmeyeceği" karşılığını verdi. Tam beş yıllık bir garantinin nasıl karşılanacağını sordu. Sürenin çok kısa olduğunu söyledim. Bunun üzerine on yıldan söz edince, bu pazarlık sürerse 150 yılı önereceğimi ve belki ortada buluşabileceğimizi belirttim. Güldü ve birbirimizi anladığımızı söyledi." *Homo sovieticus* bu tür hazırcevaplıktan hoşlanırdı.[13] Böyle anlarda Pugwash adeta Demirperde'nin içinden geçen benzersiz bir şebekeydi.

Beş yıl sonra Polonya sayfiyesi Sopot'taki Pugwash Konferansı'nda, Kissinger Çin'e yönelik Sovyet hakaretlerinin sertliği karşısında şaşkınlığa uğradı. Gdańsk limanına yapılan bir tekne gezisinde Sovyet matematikçi Stanislav Emelyanov, ona "Çin'in artık komünist değil, faşist olduğunu" söyledi. "Kızıl Muhafızlar basbayağı Hitler Gençliği'ni andırıyormuş. ABD ile SSCB'nin Çin yayılmasını önlemede ortak bir çıkarı varmış." Emelyanov samimi bir itirafla, Kruşçev'in Stalincilikten arınma konuşmasından beri, Sovyet yönetimini bu kadar kafa karışıklığı içinde görmediğini belirtti.[14] Pugwash vesilesiyle Kissinger, Polonya'dan Prag'a gitme daveti aldı; Almanya'daki Çek istihbarat operasyonlarının önceki şefi ve Uluslararası Siyaset ve İktisat Enstitüsü'nün Müdürü Antonín Šnejdárek'le görüştü. İki adam Viyana'da, Londra merkezli Stratejik Araştırmalar Enstitüsü'nün yıllık toplantısında tekrar buluştu. Çek muhatabı Kissinger'a, Amerikalıların Vietnam bataklığından çıkmasına yardımcı olmada Sovyetler Birliği'nin samimi bir niyet taşımadığına dair açık uyarıda bulundu. Ona göre, aslında Güneydoğu Asya krizi "[Moskova açısından] Doğu Avrupa üzerindeki denetimi sıkılaştırmak için uygun bir bahane" haline gelebilirdi. (Kissinger pek farkına varmamış olsa da, Šnejdárek'le samimi görüşmelerinin kendisi yaklaşan Prag Baharı'nın, Çek uzmanca Kremlin için kabul edilemez bulunacağı tahmin edilen bir siyasal çözülmenin habercisiydi.)[15]

Bütün bu karşılaşmaların en aydınlatıcısı Kissinger'ın Prag'a tekrar gittiği Ocak 1967'de yaşandı. Šnejdárek bir kez daha Moskova'nın "Doğu Avrupa ülkelerinin artan hareket serbestliği, özellikle de Çeklerin Moskova'ya ekonomik bağımlılığı azaltma çabası konusunda gittikçe hassaslaştığı" uyarısında bulundu. Ama bu sefer Kissinger'ı "hiç aklına gelmediği"ni itiraf etmek zorunda kalacağı bir soruyla şaşırttı: Acaba bir "ABD-Çin anlaşmasına doğru gidiş" görüyor muydu? Amerikalının şaşkınlığını sezen Šnejdárek, sorusunun gerekçesini şöyle açıkladı:

> Sovyetler onlara yönelik Çin saldırısını [Mao'nun Kültür Devrimi'nin kilit bir özelliği] son derece ciddiye aldılar. Sosyalist birliğin sona ermesini, hele Leninizm'in başta gelen yorumcusu olma konumlarına karşı çıkılmasını kolayca içlerine sindiremediler. Dolayısıyla Çin'deki iç gelişmeleri etkileme girişimlerinin kapsamı her zaman kavranmıyor. İzledikleri tutum Mao'ya karşı parti aygıtını desteklemek...

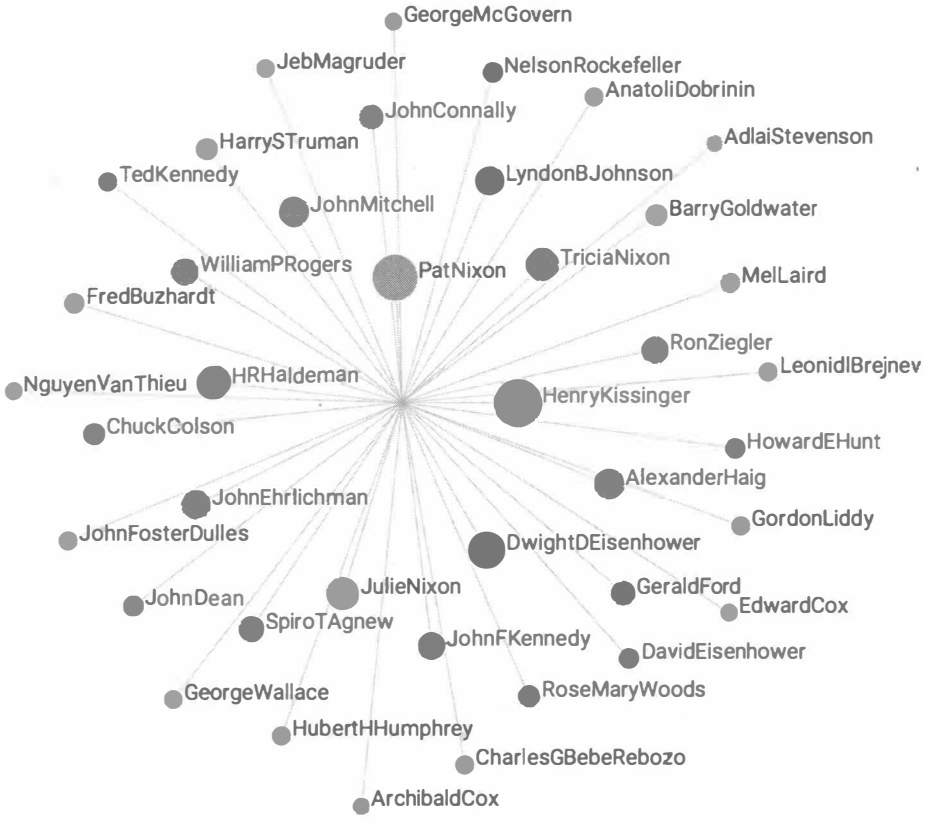
Buna karşılık, Maocular "Çin'den Sovyet varlığını maddeten söküp atma" konusunda artık gözü kara bir tutum içindeydiler. "Sovyetler Birliği'nden tam bir kopuş dışında hiçbir şey kendilerini güvende hissetmelerini sağlayamayacaktır." Çin'in daha radikal Marksist çizgisinden dolayı, Kültür Devrimi'nin ideolojik bir ayrılık gibi göründüğü doğru olsa da, işin aslı farklıydı:

> Mao'nun ideolojik şevki ne olursa olsun, elindeki insan malzemesi onu milliyetçi bir doğrultuya zorlayacaktır, tabii hâlâ hareketin başında olacağı varsayılırsa. Saçma sapan konuşmalarına karşın, Maocuların ABD'ye karşı hasımlarından daha esnek bir tutum takınmaları gibi bir durum ortaya çıkabilir. Devlet otoritesini yeniden sağlamak için Çin'i her halükârda dışarıya kapatmaları gerekecek; ABD'yle yapılacak bir tür saldırmazlık antlaşması bu tasarıya çok uygun düşebilir. Elbette ABD'den de nefret ediyorlar; ama [...] hiçbir komünist Hitler-Stalin paktını unutamaz.

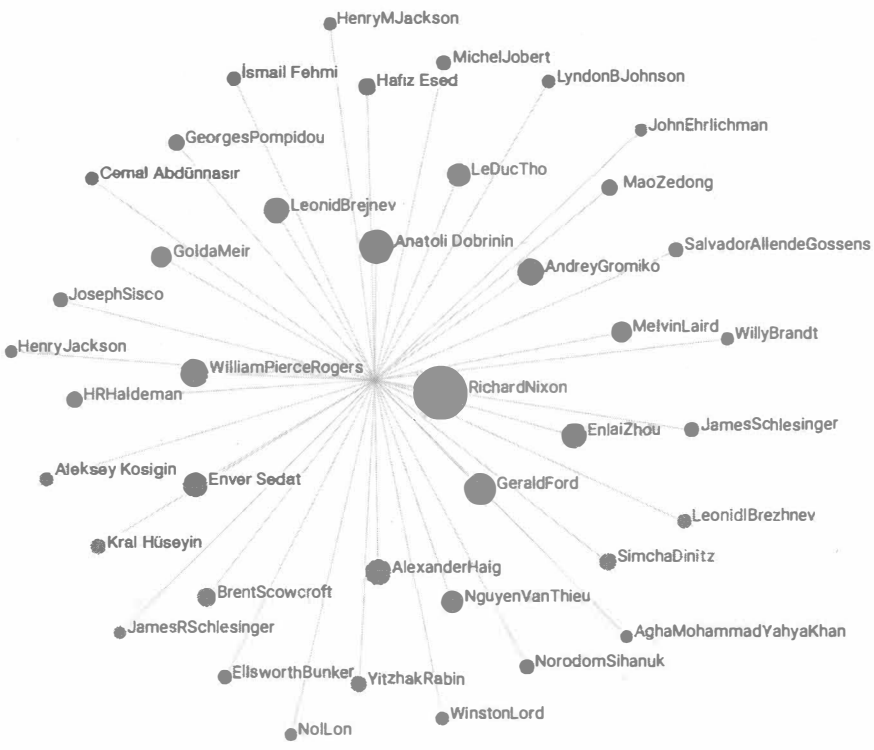
Bir Çek bakış açısından, böyle bir "Johnson-Mao paktı" ürkütücü bir senaryoydu; çünkü "ABD Çin'le uzlaştığında, Avrupa'da [Sovyetler üzerindeki] baskıyı artıracak"tı. Tecrit olmaktan korkan Sovyetler Birliği, Šnejdárek'in dolaylı ifadesiyle "Doğu Avrupa'da ulusal gelişme ihtimali"ne aman vermeyecekti. Kissinger afallamış haldeydi; ancak Çek ev sahibinin "bir ABD-Mao anlaşması"ndan korku duyması "sahici ve derin" gibiydi.[16] Akademisyenler 1972'de jeopolitik sahneyi köklü dönüşüme uğratacak Çin'e açılmayı hangi Amerikalı strateji uzmanının tasarladığına dair öteden beri fikirler yürütmüşlerdir. Oysa bunu ilk akıl eden Amerikalılar değildi. Çin-Sovyet çatlağıyla zihinlerde yeni bir dünyanın uyanacağını öngören, Sovyet bloğunun stratejik düşünürleriydi ve üstelik bunu Nixon'ın Çin'e yaptığı tarihsel geziden dört yılı aşkın bir süre önce ileri sürmüşlerdi.

Kissinger bir akademi ve kamu entelektüeli olarak çıkardığı derslerden bazılarını, özellikle de gayriresmi şebekelerin dışişleri bakanlıkları ile bü-

yükelçiliklerden üstün diplomatik kanallar sağlayabileceği dersini Ocak 1969'dan itibaren hayata geçirmeye koyuldu. Onun hayat hikâyesinin ikinci cildini yazmaya hazırlanırken, yönetimde yer aldığı dönemle ilgili yayımlanmış bütün önemli anıların temelinde, şebekesinin haritasını çıkarmaya çalıştım. Bu harita kendilerince hatırlanan şekliyle bizzat Kissinger'a ve ABD yönetimindeki çağdaşlarına ait şebekelerin bir ön taslağını sağlar. Aşağıdaki grafikler kendi anıları temelinde Richard Nixon ile Henry Kissinger'ın ego şebekelerini, bütün mensuplarının anıları temelinde Nixon ve Ford yönetimlerinin ego şebekesini, diğerlerinin anılarında her mensubun ne kadar öne çıktığı temelinde Nixon ve Ford yönetimlerinin güdümlü şebekelerini yansıtır.[17] İlk üç grafikte (Şekil 30-32) ana "ego" düğümüne (üçüncüsünde anılarını yazmış bütün kabine üyelerinin birleşik kimliklerine) yakınlık ve düğümün büyüklüğü, görece taşdığı önemi ifade eder. Dördüncü grafikte (Şekil 33) karşılıklı yakınlık, eşik genişliği ve ok istikameti çerçevesinde, kimin kime ne kadar sıklıkla değindiğini görebiliriz.

30. Kendi anılarına göre Richard Nixon'ın ego şebekesi.

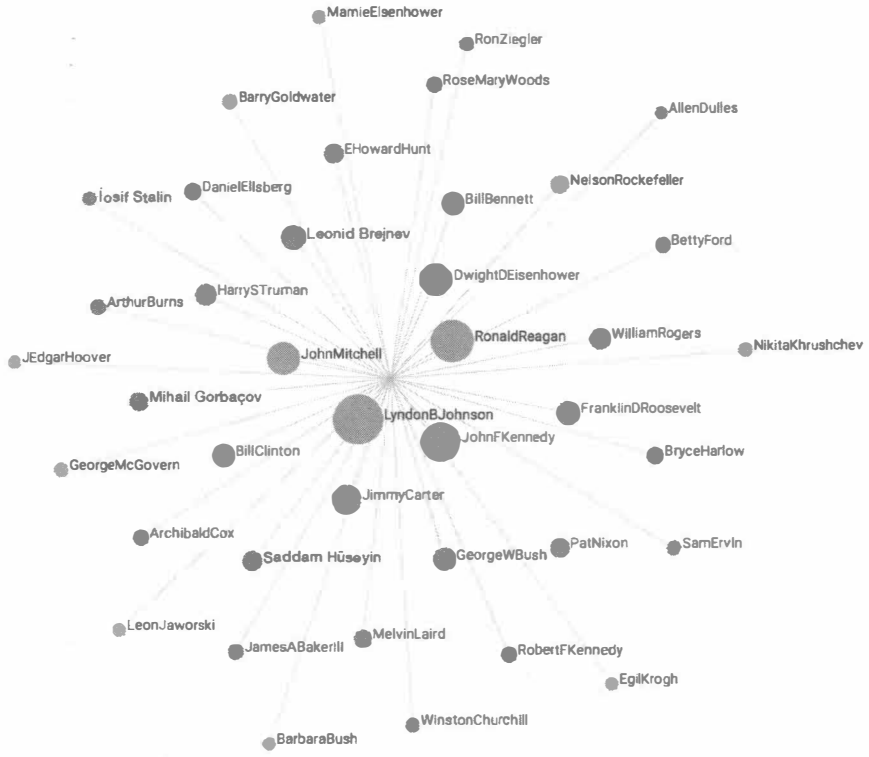

31. Kendi anılarına göre Henry Kissinger'ın ego şebekesi.

Daha kapsamlı bir irdeleme için başlangıç noktasını oluşturan bu alıştırma özünde geçmişe bakışın ve geçmişi sunuşun bir incelemesidir. Esasen burada aralarındaki ilişkileri hatırladıkları ve (özellikle Watergate skandalının kırılmalar yarattığı bir dönemde) aynı ölçüde önemli bir hususla, hatırlanmayı istedikleri şekle göre, Nixon ve Ford dönemlerindeki kişilerin görece taşıdıkları önemi görürüz. Bu grafiklerde başka kaynaklara dayanan grafiklerden biraz farklı bir tablonun ortaya çıkacağına hiç kuşku yoktur.* Yine de bu grafikler sosyal şebeke analizi tarihçisi açısından metodolojik yararlardan bazılarını gözler önüne sermeye yarar.

Birincisi, burada Nixon-Ford döneminde kimin "önem" taşıdığı konusunda kapılabileceğimiz her türlü varsayım açısından yararlı bir düzeltici unsur

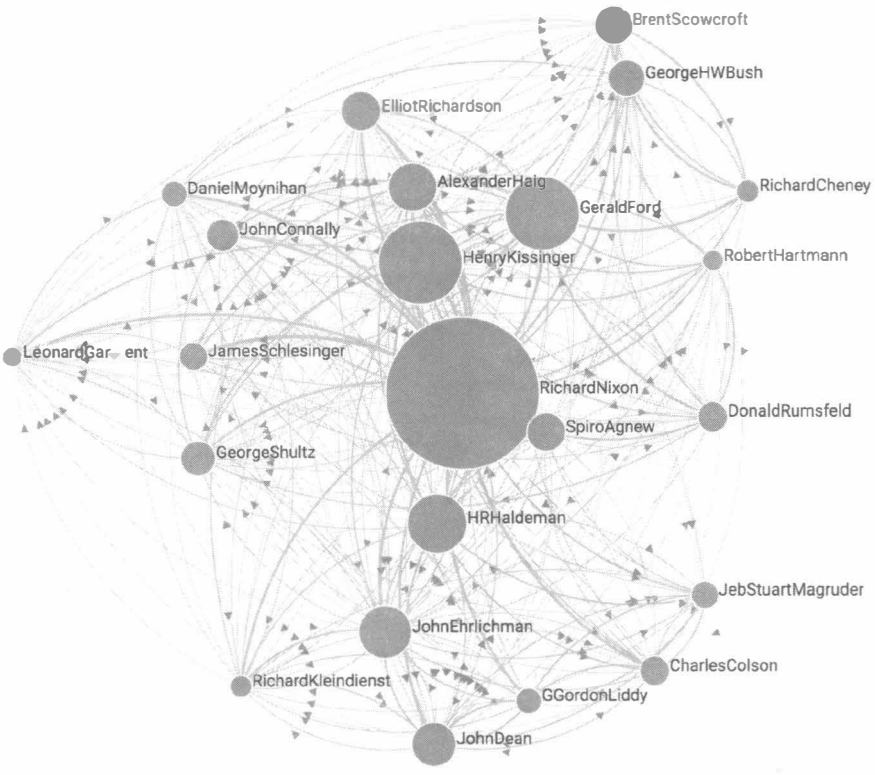
* Örneğin, New York Kent Üniversitesi'nden Micki Kaufman yazılışı halen süren "Kissinger'ı Nicel Ölçüye Vurma" başlıklı tezinde, Ulusal Güvenlik Arşivi'ndeki 18 bini aşkın belgenin bir koleksiyonu olan Kissinger Yazışmaları'nın bir şebeke analizini yapmaya çalışmaktadır. Başka şeylerin yanı sıra, Kissinger'ın şebekesinin dışişleri bakanlığına atanmasından sonra nasıl genişlediğini, yerleşik bürokratik kanallar dışındaki kişisel şebekelerinin 1973 Arap-İsrail Savaşı, Vietnam Savaşı, Çin'e açılma, Kamboçya'daki askeri harekât ve Rodezya Çalı Savaşı'nı sona erdirmeye yönelik diplomatik çabalar gibi kilit jeopolitik olaylarla başa çıkmasını nasıl kolaylaştırdığını göstermektedir.

32. Bütün mensuplarının anılarına göre Nixon ve Ford yönetimlerinin ego şebekesi.

görürüz. Kissinger bolca karşımıza çıkar; Nixon için karısı kadar önem taşır ve her iki yönetimdeki ikinci önemli adam olarak, sonradan başkan olacak Ford'u geride bırakır. Aradalık merkeziliği (bkz. Şekil 33) açısından daha sonra gelen Nixon'ın özel kalem şefi H. R. Haldeman'ı, Ford ve Beyaz Saray danışmanı John Dean izler. Başkanın içişlerinden sorumlu asistanı John Ehrlichman, Hazine Bakanı John Connally, müstakbel başkan George H. W. Bush, Kissinger'ın asistanı, ardından yardımcısı ve Watergate'ten sonra Haldeman'ın ardılı Alexander Haig de üst sıralarda yer alır.

İkincisi, anı yazarlarının zihinlerinde ölülerin büyük yer tutması çarpıcıdır. Nixon ve Kissinger'dan sonra Lyndon Johnson (ö. Ocak 1973) anılarda en sık değinilen üçüncü kişiydi. John F. Kennedy yedinci sıradaydı (Şekil 32). Eski başkanlardan Dwight Eisenhower (ö. Mart 1969), Franklin D. Roosevelt ve Harry S. Truman (ö. Aralık 1972) en sık değinilen 10, 16 ve 21. kişilerdi. Stalin 44., Churchill 53. sıradaydı. Otobiyografi yazarlarının sırf gençlik dönemlerinin başat kişiliklerine değinmek için bile olsa, yönetimde yer almalarından önceki dönemlere çok sıkça dönüp bakmaları bir tarihçi için belki de rahatlatıcıdır.

33. Nixon ve Ford yönetimlerinin iki dönemde görev almış kişilerin anılarında birbirlerine değinmelerinin yönünü ve sıklığını gösteren güdümlü şebekesi.

Üçüncüsü, "Nixon'a göre dünya" ile "Kissinger'a göre dünya" arasındaki farklılığı görürüz. Nixon'ın iç çevresi (Şekil 30) başkanlık dönemi dikkate değer ölçüde Beyaz Saray'ın duvarlarının içinde kalan bir adamınkine özgüydü. Anılarında karısı ve kızları dışında, en sık Kissinger, (yardımcılığını yaptığı) Eisenhower, Haldeman, Erlichman ve Haig'e değinir. Buna karşılık, neredeyse kilit yabancı liderlerden hizmet ettiği başkanlara yaklaşan ve kendisinden önceki dışişleri bakanı William Rogers'ın değinmelerini aşan bir sıklıkla söz eder. İşin daha çarpıcı yanı, Kissinger'ın anılarında en büyük yeri tutan yabancı liderlerin kimlikleridir: İlk sırada gelen Sovyet yetkililerini (Washington Büyükelçisi Anatoli Dobrinin, Dışişleri Bakanı Andrey Gromiko ve Başbakan Leonid Brejnev) Çin Başbakanı Zhou Enlai ve Mısır Cumhurbaşkanı Enver Sedat izler. Nixon'ın en sık değindiği kırk kişi arasında, Brejnev ve Dobrinin dışında sadece bir yabancı daha vardı: Güney Vietnam Cumhurbaşkanı Nguyen Van Thieu. Buna karşılık, Kissinger'ın en sık değindiği kırk kişiden sadece on altısı Amerikalıydı. Hiç kuşkusuz, ulusal güvenlik danışmanı ve dışişleri bakanı olan birinin başkanla yabancılardan

daha fazla zaman geçirmesini bekleriz; işinin mahiyeti bunu gerektirir. Ancak daha önce bu makamlarda bulunanlar arasında onun kadar yorulmak bilmez bir gezgin ve müzakerecinin daha olduğuna inanmak zordur.

Kissinger görevdeyken *Time* dergisinin kapağında en az on beş kez yer aldı. Derginin 1974'te yayımlanan onunla ilgili tanıtım yazısına göre, "dünyanın vazgeçilmez adamı, [...] doğru zamanda doğru yerdeki doğru adam"dı; ancak muarızlarınca "ilkelerden ziyade başroldeki kişiler"e özen göstermekle suçlandı.[18] Esas alınan hipotez muhtemelen Kissinger'ın nüfuz ve şöhretinin sadece zekâsı ve çalışkanlığından değil, olağanüstü bağlantılılığından da kaynaklandığıydı. Mekik diplomasisi bunun bir parçasıydı. Kissinger'ın gazetecilerle ustaca yürüttüğü geyik muhabbeti de öyleydi, her ne kadar Alsop kardeşlerle, Stewart ile Joseph'le ve köşe yazarı Tom Braden'le sıkı dostluklarına karşın, anılarında onlardan çok az söz etse de. Nixon'ın başkanlığı sallanmaya yüz tuttuğunda bile, *Time*'ın ifadesiyle Kissinger "bir başkomutandan emir alan bir asttan beklenen alışkanlığı özenle sürdürdü." Nixon'la "kişisel olmaktan ziyade resmi ve düzgün" ilişkisi, onun sonunda istifa etmesine kadar kurumsal düzeyde hayati önemini korudu. *Time*'ın belirttiği gibi, Kissinger'ın "ince ayarlı bir hiyerarşi anlayışı" vardı.[19] Ama çok daha önemli nokta, (geçmişte Kissinger'ın Harvard'daki yaz seminerlerine katılanların "eski arkadaş şebekesi" dahil) bir şebeke içindeki bütün diğer ilişkilerin yerküreyi sarmasıydı. Adı belirtilmeyen bir yardımcısı *Time*'a, "O her zaman iş bitirebilecek adamı arar" demişti. "Washingtonlı bir dost ve hayran"a göre, "ona bir sürü kapı açık"tı. Şebeke İsrail Başbakan Yardımcısı Yigal Allon'un kullandığı ibareyle, "zincirleme tepkime" diplomasisinin önkoşuluydu. Kissinger'ın "muhtemelen dünyadaki herkesten daha etkili" olduğu savını doğrulayan şey buydu.[20]

1970'lere damga vuran hiyerarşinin zayıflayışı ve şebekelerin güçlenişi sürecinin birçok yararı vardı. Kissinger'ın bakış açısıyla, bu yönelimler bir Üçüncü Dünya Savaşı riskini önemli ölçüde azaltmaktaydı. Sonuçta, Sovyetler Birliği'yle daha sık diyaloğun (ayrıca Çin Halk Cumhuriyeti'yle iletişime geçmenin) ana gerekçesi buydu. Dönemin uzmanları çoğu kez Kissinger'ın dış politikasını "detant" olarak özetlerken, kendisi "karşılıklı bağımlılık"tan söz etmeyi yeğ tuttu. Aralık 1973'te Londra'da "savaşın hemen sonrasındaki yıllara özgü yapı"nın yerini "yeni bir uluslararası sistem"e bıraktığını belirtti. "Artan karşılıklı bağımlılık ile filizlenen ulusal ve bölgesel kimlikler paradoksu"na dayalı bir sistemdi bu.[21] Üç ay sonraki bir demecinde, "enerji krizinin küresel karşılıklı bağımlılığın doğum sancılarından biri" olduğu görüşünü ortaya attı.[22] Nisan 1974'teki bir konuşması için "Karşılıklı Bağımlılık Sınavı" başlığını seçti. Ardından 1975'te karşılıklı bağımlılığın "diplomasimizin ana gerçeğine dönüştüğü" saptaması geldi. Kissinger Ekim

1974'te, "Karşılıklı bağımlılık anlayışımız kabul görmezse, şimdi bildiğimiz Batı uygarlığının dağılacağı neredeyse kesindir" uyarısında bulundu.[23] Richard Cooper ve Joseph Nye gibi okul arkadaşı akademisyenler, konuya ilişkin kitaplarla ona destek verdiler.[24] Karşılıklı bağımlılık Üçlü Kurul'un* 1972'de Pocantico Hills'teki Rockefeller malikânesinde düzenlenen ilk toplantısında ve "Altılar Grubu"nun (Britanya, Fransa, İtalya, Japonya, ABD ve Batı Almanya) 1975'te Rambouillet'deki ilk toplantısında kurumsal ifadesini buldu. *New York Times* Bağımsızlık Bildirisi'nin 200. yıldönümünü "Karşılıklı Bağımlılık Günü" başyazısıyla anmayı seçti.[25] Başkan Jimmy Carter ve onun ulusal güvenlik danışmanı Zbigniew Brzezinski bu kavramı şevkle benimsedi.

Ancak karşılıklı bağımlılığın arttığı bir dünyada yaşamanın kazanımları kadar bedelleri de vardı. Brzezinski'nin *Between Two Ages* ("İki Çağ Arasında") kitabında öne sürdüğü gibi, "teknolojik-elektronik çağ"la yaratılmakta olan yeni "küresel kent" aslında "karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin tedirgin, taşkın, gergin ve parçalı bir ağı"ydı.[26] Bu birden fazla açıdan doğruydu. Soğuk Savaş'ın ilk yarısında süper devletler propagandayı üreterek ya da destekleyerek ve zararlı sayılan her şeyi gizli tutarak ya da sansür ederek, bilgi akışlarını denetim altında tutmayı başarmışlardı. Her casus skandalı ve iltica olayı heyecan uyandırdı; oysa çoğu durumda yaşanan, gizli bilgilerin bir ulusal güvenlik aygıtından ötekine aktarılışından ibaretti. Bu da 1970'lerde değişti. Sızdırılan resmi belgeler Batı dünyasında (Daniel Ellsberg'in 1971'de "Pentagon belgeleri"ni *The New York Times*'a vermesiyle birlikte) özgür basın aracılığıyla ve Sovyet bloğunda (çok daha küçük ölçekte) Aleksandr Soljenitsin'in *Gulag Takımadaları* romanı başta olmak üzere, *samizdat* edebiyatı aracılığıyla kamuoyuna ulaşmaya başladı. Medyaya sızdırmalar ise üniversite kampüslerinde ve iç kentlerde 1945'ten sonraki sakin çeyrek yüzyıla kıyasla 1970'lerin başlarının çok hummalı görünmesine yol açan sosyal protestoların çarpıcı tırmanışını körükledi. ABD'de 1960'lar ve 1980'ler arasından 400'e yakın farklı grup bir protesto biçimine katıldı. Afrika asıllı Amerikalıların yurttaş hakları için kampanya olarak başlayan süreç kısa sürede kadın hakları, Amerikan Yerli hakları, eşcinsel ve lezbiyen hakları için kampanyaları ve Vietnam Savaşı'na, nükleer silahlara, yoksulluğa ve sanayi kirliliğine karşı kampanyaları da kapsar hale geldi.[27] İkinci Dünya Savaşı'nda çarpışan kuşağın çoğu mensubu gibi, Nixon ve Kissinger da bu gruplara pek tahammül göstermediler. Nitekim Kissinger Harvard'da 1960'ların sonlarında karşılaştığı radikal öğrencileri 1930'ların başlarında Nürnberg Toplantıları'na katılan

* Üçlü Kurul'a ilişkin ilk plana göre, yürütme komitesi on dördü AET'den, dokuzu Japonya'dan, dokuzu ABD'den ve ikisi Kanada'dan olmak üzere 34 delegeden oluşacaktı. ABD ekonomisinin o dönemde AET ekonomisinden hâlâ önemli ölçüde büyük olması nedeniyle, bu, Amerikalılar açısından ilginç bir geri plana çekilme tutumuydu.

Alman öğrencilere benzetmişti.[28] Bununla birlikte 9 Mayıs 1970 sabahında şafak sökerken Beyaz Saray'dan çıkan Nixon, Lincoln Anıtı'nın çevresinde çadır kurmuş bir grup protestocu öğrenciyle yüzleşmeye gitti. İnsanlardan uzak duruşuyla nam salmış bir adam açısından bu, alışılmamış bir bağlantı kurma girişimiydi.

> [Önceki gün düzenlediğim basın toplantısını] kaçırmış olmalarına üzüldüm, çünkü Vietnam'daki hedeflerimin onlarınkiyle aynı olduğunu [...] açıklamaya çalışmıştım: Kıyımı durdurmak, savaşa son vermek, barışı geri getirmek. Yapmakta olduğumuz şeyin hedefi Kamboçya'ya girmek değil, Vietnam'dan çıkmaktı.
>
> Tavırları olumsuz gibiydi, bir karşılık vermediler. Gayet iyi anlayabildiğim bir duygu olan savaştan nefretlerinin bütün sistemimize, ülkemize ve onun temsil ettiği her şeye dönük keskin bir nefrete dönüşmemesini umdum.
>
> Onlara dedim ki, muhtemelen çoğunuzun beni bir PUŞT olarak gördüğünü biliyorum. Ama tam olarak ne hissettiğinizi anladığımı bilmenizi istiyorum.[29]

Belki de Nixon protestocuların ne hissettiğini anlamıyordu. Ama hemen başlarına üşüşen muhabirlere açıkça belirttikleri gibi, öğrenciler de onun ne hissettiğini ya da ne istediğini anlamıyorlardı.

Nixon'ın kendi dalavereciliğinin *Washington Post* tarafından teşhir edilişine (ayrıca onu muhtemelen kurtarmış olabilecek kurumlarda çok az dosta sahip bir şebeke ayrığı olmasına bağlı savunmasızlığının sonuçlarına) kurban gitmesinden çok önce, Kissinger şebekelerin federal yönetimin hiyerarşilerinden daha güçlü olduğunu anlamıştı. Öğrencileri onlara zaman harcamayacak kadar iyi tanıyordu. Ama Ford döneminde kendi strateji anlayışını daha geniş bir kesime açıklamaya dönük bir çabayla, Ortabatı eyaletlerindeki dinleyicilere (ancak sınırlı başarıya ulaşan) konuşmalar yapmaktan geri kalmadı. Bazı bakımlardan en dikkate değer mahareti, kendini Nixon şebekesinin ona vahim darbe vurmuş olabilecek bir bileşeninden, Watergate skandalından ayrı tutmasıydı. Tam olarak hangi düğümlerle bağlantıdan kaçınmak gerektiğini bilmek, deha sahibi bir şebeke kurucusu olmayı gerektirirdi. Kissinger'ın sadece ülke sınırlarını değil, meslek sınırlarını da aşan bir şebekeye dayalı nüfuzu 1977'de yönetimden ayrılışından sonra da sürdü; Kissinger Associates danışmanlık firmasında kurumlaşan bir yapı içinde, neredeyse aralıksız uçak seyahati, toplantı, tanışma, yemek programlarıyla ayakta tutuldu. Buna karşılık, Nixon sonrasında yürütme erki, Kongre denetimiyle ve büyük cesaret kazanmış gazetelerce önemli ölçüde kısıtlandı. Geleceğin hiçbir ulusal güvenlik danışmanı ya da dışişleri bakanı, ne kadar yetenekli olursa olsun, Kissinger'ın ulaştığı noktaya varamayacaktı.

46.
Vadiye İniş

Hiyerarşik iktidar yapıları 1970'lerde niçin krize girdi? Brzezinski'nin inandığı gibi, bu soruya verilecek cevabın teknolojide yattığı sanılabilir. 1970'lerin kişisel bilgisayarın ve internetin doğuşuna sahne olduğu kesinlikle doğrudur. Ne var ki, ABD'de hiyerarşik iktidarın krizi elektronik şebekeleşmenin yayılışından önce ortaya çıtı. Doğrusu, sebep-sonuç ilişkisi tersi yöndeydi: Amerikan enformasyon teknolojisi devrimini mümkün kılan şey tam da merkezi kontrolün gevşemesiydi.

İnternet çağının yeni bilgi, ticaret ve sosyal ilişki şebekelerinin köklü bir güçlük yarattığı bütün dünya devletleri için artık açıktır; ama güçlüğün çapı ancak tedricen belirginleşti. Öncelikle, şebeke teknolojilerinin yaratılması ulusal güvenlik aygıtını güçlendirmeye yönelikti. RAND* araştırmacısı Paul Baran'a 1964'te verilen görev, bir Sovyet nükleer saldırısında ayakta kalacak bir iletişim sistemi geliştirmekti. Baran böyle bir sistem için üç olası yapı önerdi. Sistem bir ana mihrak ile çok sayıda ispitten oluşacak şekilde "merkezi", bir dizi zayıf bağla gevşekçe bir araya getirilmiş çok sayıda bileşen şeklinde "merkezsiz" veya bir örgü ya da ağ gibi "dağınık" olabilirdi. Son seçenek çok sayıda düğümün yok edilişine dayanabilmesi açısından, kâğıt üzerinde en esnek olanıydı ve Baran'ın sonradan alacağı adla İleri Araştırma Projeleri Ajansı Ağı (ARPANET) için tercih ettiği model buydu.[1] Paradoksal bir özellikle, böyle bir yapı uygulamada ancak merkezi planlamayla sürdürülebilirdi. Melvin Conway'in 1968'de "Komiteler Nasıl Buluşçu Olur?" başlıklı çığır açıcı bildirisinde işaret ettiği gibi, iletişim sistemlerinin tasarlanışında bir tür yasa geçerliydi. "Burada kullandığımız geniş anlamıyla sistemler tasarlayan kuruluşlar, kendi iletişim yapılarının kopyası olan tasarımlar ortaya koymak zorunda kalırlar."[2] Tıpkı Kissinger'ın önemli stratejik güçlüklerle karşılaştığında, devlet bürokrasisinin düzgün işlemediğini görmesinde olduğu gibi, savunma ihalelerinde tecrübe sahibi bir sistem analizcisi olan Conway de şu saptamada bulundu:

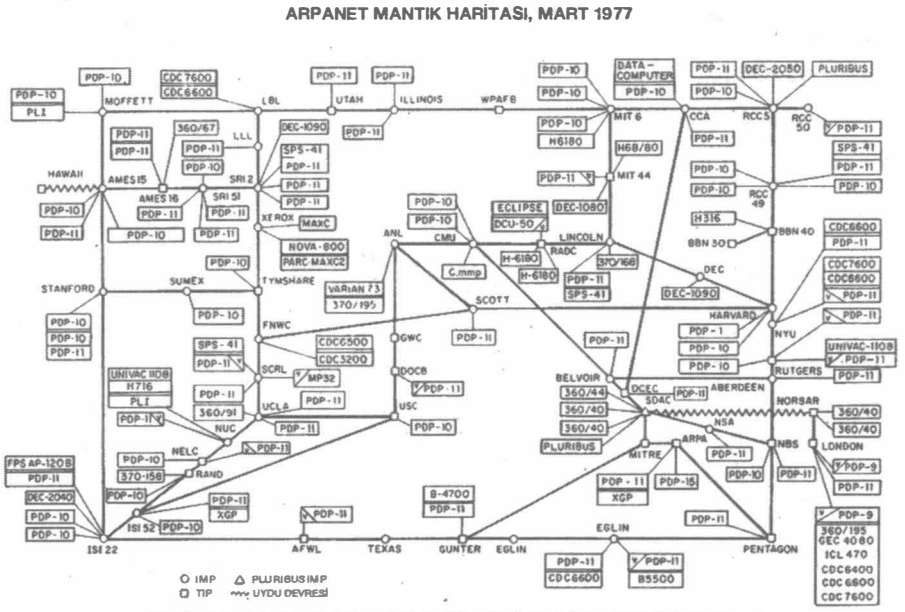
---

* ABD Kara Kuvvetleri Hava Gücü komutanlığınca Ekim 1945'te, geleceğin silahlarını araştırmak üzere kurulan RAND Corporation, bağlı olduğu Douglas Aircraft Company'den üç yıl sonra ayrılarak, kâr amacı gütmeyen ve devlet ile özel sektörün ortaklaşa finanse ettiği bir kuruluşa dönüştürüldü. Herman Kahn *On Thermonuclear War* (1960; "Termonükleer Savaş Üzerine") adlı klasik kitabını RAND'da baş strateji uzmanıyken yazdı.

> Büyük sistemlerin yapıları gelişim sırasında, küçük sistemlere kıyasla nitel düzeyde daha fazla olmak üzere, çözülmeye yüz tutarlar. Bu gözlem son on küsur yılın büyük askeri enformasyon sistemlerine, [...] insan aklınca geliştirilmiş en karmaşık nesnelerin bazılarına uygulandığında çarpıcı biçimde belirgindir. [...]
>
> Büyük sistemler niçin çözülür? Süreç göründüğü kadarıyla üç aşamada gerçekleşir. [...]
>
> Birincisi, sistemin büyük olacağının ilk tasarımcılarca kavranmasının yanı sıra, kuruluştaki belli baskılar, bir tasarım girişiminde fazlasıyla kişiyi görevlendirme yönündeki karşı konulmaz dürtüyü yaratır.
>
> İkincisi, büyük bir tasarım kuruluşuna yönetim sağduyusunun uygulanışı iletişim yapısının çözülmesine yol açar.
>
> Üçüncüsü, benzer-biçimlilik sistemin tasarım kuruluşunda gerçekleşmiş çözülmeyi yansıtmasını sağlar.[3]

Dolayısıyla internete dönüşecek yapının böyle tasarlanmak *yerine*, az çok kendiliğinden ve organik olarak ortaya çıkması, bu sürece askeri planlamacılardan ziyade akademisyenler ile özel sektör bilgisayar mühendislerinin öncülük etmesi büyük öneme sahipti.

Stanford Araştırma Enstitüsü ile Los Angeles'taki California Üniversitesi arasında Arpanet yoluyla eksik bir mesajın gönderildiği 29 Ekim 1969'da bilgisayardan bilgisayara ilk sesleniş gerçekleşmiş oldu.[4] İki yıl sonra şe-

34. Arpanet için şebeke tasarımı, 1969.

bekedeki düğüm sayısı kırkı aşarak, hem üniversiteleri hem özel şirketleri birbirine bağladı. Başka yerlerde benzer şebekelerin (Hepnet, Span, Telenet vb.) ortaya çıkışıyla, 1974'e doğru asıl uğraş alanı bu şebekeleri tek bir "şebekeler arası" yapıda birbirlerine bağlamak haline geldi. 1970'ler her yeni atılımın bütünleşme sürecine katkıda bulunduğu hareketli ama son derece merkezsiz bir buluşçuluk dönemiydi: Sonradan Linux ve FreeBSD'ye ilham kaynağı olacak Unix işletim sistemi, adlara ve adreslere dayalı @ sembolüyle ayrılan e-posta fikri, "yanıtla" ve "ilet" seçeneklerinin yer aldığı ilk e-posta programı (MSG), ilk modem. Haliyle bu ilerlemeler bilgisayar işlem gücünün Moore "Yasa"sı* uyarınca görünüşte önüne geçilemez katlamalı artışıyla çakıştı. En önemli gelişme ise Vinton (Vint) Cerf ile Robert Kahn'ın şebekeler şebekesinin, bir merkezi kontrole tabi tutulmamasını ve belirli bir uygulamaya ya da veri paketi biçimine en uygun hale getirilmemesini şart koşmalarıydı [5] Hazırladıkları TCP/IP yazılım protokolü, içsel yapılarındaki farklılıklar ne olursa olsun, bilgisayar şebekelerinin birbirleriyle iletişime geçebilmelerini öngörmekteydi. Bu durum Arpanet'in 1 Ocak 1983'te TCP/IP'ye geçişiyle bir gerçekliğe dönüştü.[6] Bir yıl sonra sayısal IP adreslerine daha kolay hatırlanabilir adlar verilmesini sağlayan ilk alan adı sunucusu (DNS) geldi. Şimdi "internet" dediğimiz yapıdaki sunucu sayısı 1987'ye doğru 30 bine yaklaştı.

İnternet tasarlanmadı; gelişerek ortaya çıktı. Uluslararası fiber optik ana hatlarıyla, AT&T gibi telekomünikasyon şirketlerince sunulan ulusal şebeke ana sağlayıcılarıyla, pek çok internet hizmet sağlayıcısıyla ve milyarlarca nihai kullanıcılarıyla şimdi yararlandığımız geniş küresel altyapı ilk başta mütevazıydı. Hiçbir merkezi otorite tarafından tasarlanmamış olması, Conway Yasası'nın tuzaklarına niçin düşmediğini açıklar. Geçmişte olduğu gibi şimdi de yeni bir unsuru eklemek ya da eski bir unsuru çıkarmak için izin gerekmez.[7] İnternetin genel yapısının kaydedildiği merkezi depo yoktur. Aslında haritası çıkarılamaz. Brinton ve Chiang internetin temelinde yatan üç kavramı şöyle tanımlar:

- kaynakların özel hizmete sunulmak yerine paylaşıldığı paket anahtarlama
- kontrolün coğrafi bakımdan şebekenin farklı kesimlerine dağıtıldığı geniş tabanlı hiyerarşi

---

* Bir entegre devre çipinde santimetrekare başına düşen transistor sayısının her yıl ikiye katlandığı saptamasını 1965'te ortaya atan kişi, Intel'in kurucularından Gordon E. Moore'du. Bu oranın süreceğini öngörmesine karşın, 1975'te ikiye katlanma süresinin 1980'den sonra iki yıla çıkacağı yönünde bir değişikliğe gitti. Burada işlem gücünde internetin büyümesine eşlik eden ilerlemelerin daha ayrıntılı bir açıklamasını verecek alan bulunmadığı için, Moore Yasası'nın o zamandan beri aşağı yukarı geçerli olduğunu söylemek yeterli olacaktır.

- görevlerin farklı işlevsel katmanlara bölündüğü ve ayrı yönetildiği modülerleştirme.[8]

Biz kullanıcılar internetin göndermek ya da almak istediğimiz bilgi paketlerini en kısa yollardan pürüzsüzce yönlendirerek, şebeke şartlarını ölçmek ve tıkanıklıktan sakınmak üzere geribildirim mesajları kullanarak bize verdiği gücün düzeyini doğal karşılamaktayız.[9] Böyle bir karmaşık sistem tek bir kuruluş tarafından düpedüz tasarlanamazdı.

İnternetin başlıca trafik biçimi olarak 1980'lerde gelişen "dünya çapında ağ" benzer bir tarzda ortaya çıktı.[10] Bu süreç Avrupa Nükleer Araştırma Merkezi'nde (CERN) çalışan Tim Berners-Lee adlı bir akademisyenin parçacık fizikçilerinin araştırmalarını yürütmelerine yardımcı olacak ENQUIRE programını geliştirmesiyle başladı. Berners-Lee Mart 1989'da, programın "dünya çapında ağ" adının aklına gelmesinden önce "ağ" olarak adlandırmak istediği küresel bir versiyonuna ilişkin bir öneri yayımladı. Web iletişiminin genel araçlarını geliştiren de oydu: Bağlantılı Metin İşaretleme Dili (HTML), Bağlantılı Metin Aktarım Protokolü (HTTP) ve Birörnek Kaynak Konumlayıcı (URL). Bu açık kaynaklı bilgisayar kodu birkaç yıl içinde Mosaic ve Netscape Navigator gibi kullanıcı dostu ağ tarayıcılarının hızla çoğalmasını sağladı. Üzerinden işlediği internet gibi, dünya çapında ağ da merkezi kontrolün değil, organik büyümenin ürünüydü. Bu şebekede düğümler kullanıcı tarafından yaratılan web sayfaları, eşikler ise sayfalar arasında genellikle sadece tek yönde dolaşmamızı sağlayan köprülerdir. (Yani, hedef sayfanın başlanan sayfaya dönmeyi sağlayıcı bir köprüsünün olması şart değildir.)[11] Ağdaki çerezler, eklentiler, oturumlar ve metinler sistemin artan karmaşıklığıyla başa çıkmak için geliştirilmiş yamalardır. İnternet gibi, dünya çapında ağ da kestirilemeyecek kadar geniştir; çünkü ağda dolaşmamızı sağlayan arama motorlarının hiçbiri bütün web sayfalarını arşivlemeye yakın bir düzeye ulaşamaz, her ne kadar yapısal özünün karşılıklı ulaşılabilir düğümlerin sıkıca birbirine bağlı devasa bir bileşeni olduğunu bilsek de.[12]

Eisenhower 1960'taki ulusa veda konuşmasında, "ordu-sanayi kompleksi"nin aşırı gücüne karşı uyarıda bulunmuştu. Endişe etmesine gerek yoktu. Bu odak o kadar güçlü olsaydı, internet ile dünya çapında ağın katlamalı artışını kesinlikle önlerdi ya da en azından güdük tutardı. ABD'nin 1970'lerdeki belki en çarpıcı özelliği, o dönemi her türlü ekonomik, sosyal ve siyasal sıkıntıyla özdeşleştirmemize karşın, böyle bir merkezsiz buluşçuluğun mümkün oluşuydu. Santa Clara Vadisi'ne 1971'de takılan adla "Silikon Vadisi"ne yönelen gençler, kendi kuşaklarının otorite karşıtı tutumlarını beraberlerinde götürdüler. Kongre'nin müstehcen dilde yayına cezalar getirerek, internet iletişimini düzenlemeye yönelik ilk girişimiyle, İletişimde Nezaket Yasası'nı (1996) çıkarması üzerine, Grateful Dead *rock* grubunun

eski söz yazarı John Perry Barlow'un kaleme aldığı bir e-postayla tepki vermek, Silikon Vadisi'ne yakışır bir tutumdu.[13] "Siber Dünyanın Bağımsızlık Bildirisi" başlıklı bu metin, "sanayi dünyasının et ve çelikten yorgun devlere dönüşmüş devletleri"ne hitaben yazılmıştı:

> Aklın yeni yurdu siber dünyadan geliyorum. Siz geçmişin insanlarından, gelecek adına bizleri yalnız bırakmanızı istiyorum. İçimizde size hoş gözle bakılmıyor. Bizim toplandığımız yerde hükmünüz geçmez.
>
> Seçimle gelmiş bir hükümetimiz olmadığı gibi, pek olacağı da yok; bu nedenle size özgürlüğün her zaman konuştuğu dilin ötesine geçmeyen bir yetkiyle hitap ediyorum. Kurmakta olduğumuz küresel sosyal alanın, bize dayatmaya çalıştığınız tiranlıklardan haliyle bağımsız olduğunu bildiriyorum. Ne bize hükmedecek ahlaki yetkiniz, ne korkmamızı gerektirecek yaptırım yöntemleriniz var. [...]
>
> Siber dünya sizin sınırlarınız içinde kalmıyor. Onu bir kamu inşaat projesiymiş gibi kurabileceğinizi sanmayın. Kuramazsınız. Bir doğa işi olduğundan, kendini toplu eylemlerimizle geliştiriyor. [...]
>
> Siber dünya iletişim ağımızda bir durağan dalga gibi dizilmiş işlemler, ilişkiler ve bizzat düşüncelerden oluşur. [...] Irk, ekonomik güç, askeri güç ya da doğum yeri temelinde ayrıcalık ya da önyargı olmaksızın, herkesin girebileceği bir dünya yaratmaktayız.
>
> Her yerde herkesin inançlarını ne kadar aykırı olursa olsun, zorla susturulma ya da boyun eğdirilme korkusu duymaksızın ifade edebileceği bir dünya yaratmaktayız.
>
> Sizin mülkiyet, ifade, kimlik, hareket ve bağlam konusundaki yasal kavramlarınız bizi bağlamaz. [...] Gittikçe düşmanca ve sömürgeci önlemleriniz bizi uzak ve gelişmelerden bihaber devletlerin otoritesini reddetmek zorunda kalan özgürlük ve kendi kaderini belirleme tutkunlarıyla aynı konuma yerleştiriyor.[14]

1970'lerin devrimci öğrencilerinin daha ateşli hayallerine karşın, ABD'de bir devrim olmayacaktı. Barlow'un ünlü e-postasının açıkça gösterdiği üzere, internet devrimin *ta* kendisiydi. Daha doğrusu görünüş öyleydi. Barlow ile diğer siber-özgürlükçülerin kurduğu Elektronik Sınır Vakfı ilk önemli zaferini 1997'de, Yüksek Mahkeme'nin İletişimde Nezaket Yasası'nı anayasanın birinci ek maddesine aykırı bulup iptal etmesiyle kazandı.[15] Yaratıcılarınca gerekli tek yönetim interneti olarak görülen İnternet Mühendisliği Görev Gücü'nün çalışmalarına ABD yönetimi çok az karıştı. İnternetin baş protokol mimarı David D. Clark'ın ifadesi şöyleydi: "Krallara, başkanlara ve oylamaya karşıyız. Kabataslak mutabakata ve kod işletmeye inanırız."[16] O parlak ve umut dolu sabahta, internetin bir suç mahalline dönüşmesi halinde tam olarak ne yapılacağını şöyle bir durup sormayı çok az bilgisayar uzmanı ya da yazılım mühendisi akıl etti.

Oysa cennet gibi, siber dünya ütopyasının da kendine has bir yılanı ve günahkârları olduğu artık apaçıktı: Diğer oyuncuların avatarlarına karşı sanal

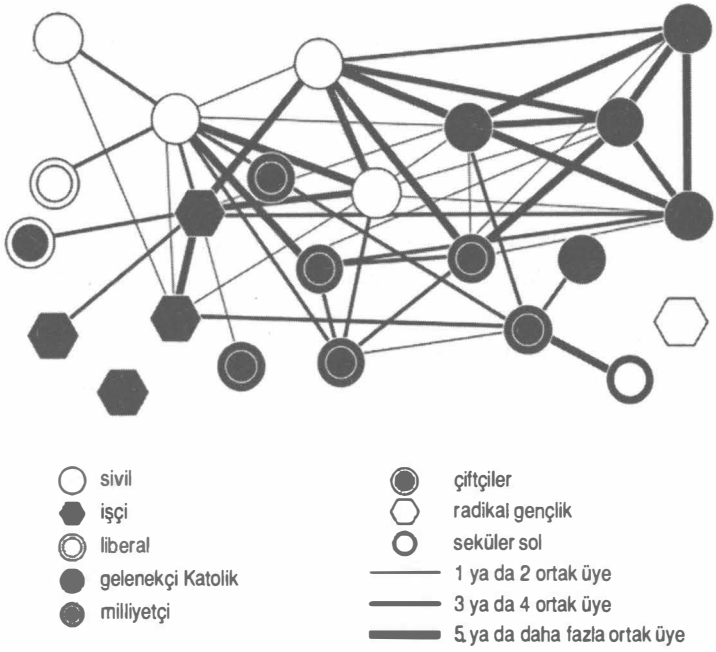
tecavüze girişmek için "çok sayıda kullanıcı zindanı"nı istila eden habis oyuncular. Onları yakından izleyen gerçek dünyadaki suçlular, paranın internet üzerinden el değiştirmeye başlamasının sağladığı dolandırıcılık fırsatlarını kolayca yakaladılar.[17] Siber dünya da uzun süre devletin ilgi alanı dışında kalmadı. İnternet Tahsisli Sayılar İdaresi'nin (IANA) ilk direktörü Jon Postel Ocak 1998'de, internet bölgesel kök adı sunucularının on iki operatöründen sekizine gönderdiği e-postada, kök alan sunucusunu Savunma Enformasyon Sistemleri Ajansı (DISA) tarafından Eylül 1991'de oluşturulmuş ilk DNS tescil birimi Network Solutions, Inc. yerine IANA'nınkine çevirme talimatını verdi. Birkaç gün sonra Ticaret Bakanlığı'na bağlı Ulusal Telekomünikasyon ve Enformasyon İdaresi "İnternet Adları ve Adreslerinin Teknik Yönetimini Geliştirmek İçin Öneri"yi yayımladı.[18] Kâr amacı gütmeyen İnternet Tahsisli Adlar ve Sayılar Kurumu (ICANN) oluşturulurken, küresel ve işevsel temsil gücüne sahip bir yönetim kurulunun Ticaret Bakanlığı'yla sözleşme çerçevesinde ve onun gözetiminde IANA'yı yönetmesi öngörüldü. Arpanet olarak başlamış olan sistem, yaratıcısı Sam Amca'nın yetki alanından kolayca ayrılamadı. Bu anlamda, Barlow'un Bağımsızlık Bildirisi ortaya çıkışından iki yıl sonra artık bir ölü metin sayılırdı.

47.
Sovyet İmparatorluğu'nun Çöküşü

Kiev'in bir dış mahallesindeki Sibernetik Enstitüsü, Viktor Gluşkov'un Sovyet internetini, projenin tam adıyla "SSCB Ulusal Ekonomisinin Muhasebe, Planlama ve Yönetimi İçin Otomatik Bilgi Derleme ve İşleme Sistemi"ni tasarlamaya çalıştığı 1972'de ortaya çıktı. Komünistlerin denetimindeki Ukrayna'da bir ölçüde Silikon Vadisi'ne can veren ruh vardı. Gluşkov ile meslektaşlarının hayalindeki "Sibertonya" ülkesi, saksafon çalan bir robotun başkanlığındaki bir robotlar konseyince yönetilecekti. Gluşkov öngördüğü otomatik sistemin Kremlin'de kabul görmesi için, Sovyet planlı ekonomisinin üç kademeli piramit yapısına oturması gerektiğinin farkındaydı. Kaçınılmaz bir yapıyla, Moskova'daki bir ana bilgisayar mihrakı başlıca Sovyet kentlerindeki 200 kadar ara kademe düğümüne, bunlar da kilit üretim alanlarına dağılmış 20 bin bilgisayar terminaline bağlanacaktı. Ne var ki, Gluşkov'un kafasındaki tasarı şebekeye kimlerin erişebileceği üzerindeki Moskova kontrolüne karşın, her yetkili kullanıcının ana düğümden izin almaksızın şebekedeki diğer kullanıcılarla doğrudan irtibata girmesiydi.

Böyle bir Sovyet interneti işleyebilir miydi? Şüpheli gibi görünüyor. Zaten deneye hiç girişilmedi; bunun sebebi Moskova'da Politbüro üyelerinin Gluşkov'dan gelen önerinin otoriteleri için yaratacağı olası tehdidi görmeleri değil, tamamen Maliye Bakanı Vasili Garbuzov'un maliyet gerekçesiyle projeyi reddetmesiydi.[1]

Sovyet ekonomisinin 1970'lerdeki değer azaltıcı marazları hakkında şimdi bildiklerimiz göz önünde tutulunca, Washington'da komünizmin sonunda kapitalizme üstün gelebileceği yönündeki görüş birliğini kavramakta zorlanırız. İktisatçı Paul Samuelson en çok satan ders kitabının 1961 baskısında, Sovyet ekonomisinin 1984-1997 arasındaki bir tarihte ABD ekonomisine yetişeceğini öngörmüştü. Kitabın 1989 baskısında hâlâ şöyle bir sav vardı: "Sovyet ekonomisi birçok kuşkucunun daha önce sandığının aksine, bir sosyalist komuta ekonomisinin işleyebileceğinin ve hatta gelişebileceğinin kanıtıdır." Daha sonraki bir NSA raporunda kabul edildiği gibi, "1989 darbesine kadar hiçbir resmi tahminde komünizmin çöküşünün belirgin bir ihtimal olduğundan bile söz edilmedi."[2] Oysa Sovyetler Birliği'ni ziyaret eden her dikkatli gözlemci için, planlı ekonomide aksayan bir şeyin olduğu apaçıktı. Tüketim mallarının kalitesi çok düşüktü ve kronik bir arz açığı vardı. Köhne

35. Polonya muhalefetinin şebekeleri, 1980-1981. Bağımsız Dayanışma Sendikası'nın (sol orta kısımdaki siyah altıgen) başarısı kısmen çok sayıda başka siyasal kuruluşla bağlantılı olmasına dayalıydı.

fabrikalarda hırsızlık, içki bağımlılığı ve kaytarmacılık yaygındı. Böylesine temelde kusurlu bir sistemi herhangi bir işlem gücü hacminin kurtarmış olacağına inanmak zordur.

Sovyet yurttaşların çoğu açısından, ortaya çıkan moral bozukluğu siyasal aktiviteye dönüşmedi; sadece kaderciliği ve kara mizaha daha fazla yönelişi getirdi. Ancak Doğu Avrupa'nın İkinci Dünya Savaşı'nın bir sonucu olarak doğrudan ya da dolaylı Sovyet egemenliğine girmiş kesimlerinde durum farklıydı. Sovyet liderlerinin Helsinki Nihai Senedi'nde insan haklarına bağlı kalma yönündeki (samimiyetsiz) taahhütlerinden cesaret alan muhalifler ikircimli bir örgütlenmeye giriştiler. Komünist yönetim altında yaşayan insanlar 1930'lardan sonra, kendilerinin ve ailelerinin hayatını dosdoğru riske atmaksızın, şebekeler oluşturabileceklerini ilk kez gördüler. Bağımsız gönüllü kuruluşların en hızla geliştiği ülke Polonya'ydı. Asıl sorun üniversitelerdeki seküler liberaller ile rejimin Katolik ve işçi muhaliflerinin güçbirliğine girmesini sağlayacak bir şebekeler şebekesi, bir tür siyasal internet kurmaktı.[3] Muhalefet şebekesi 1969-1977 arasında Özgür Kıyı Sendikaları (WZZ) gibi altı yeni grubun eklenmesiyle yaklaşık yüzde 40 büyüdü. Sivil, liberal, Katolik, milliyetçi ve radikal grupların daha yakın bağlantıya girmeleriyle şebekenin

yoğunluğu da arttı. Papa II. Johannes Paulus'un 1979'daki ziyaretinin çarpıcı etkisinin yarattığı canlılıkla daha da büyüyen şebekede yeni kurulmuş Dayanışma Sendikası başat mihrak haline geldi.[4] Aralık 1981'deki sıkıyönetim ilanının ardından çok sayıda kilit düğümün tutuklanması ya da yurtdışına kaçması şebekeyi haliyle karışıklığa itti. Ancak General Wojciech Jaruzelski bir Stalin değildi. Hükümetin Şubat 1989'da Dayanışma'yla masaya oturmayı kabul etmesiyle, toparlanan şebeke müthiş bir hızla büyüdü.

Daha önce gördüğümüz üzere, devrimler şebekeli olgulardır. Baskının sökmediği eylemlerin gittikçe arttığı 1989'da, Doğu Avrupa rejimlerinin kararlılığı zayıfladı ve açıkça protesto riskini göze alan yurttaşların sayısı yükseldi. Mayısta Budapeşte'deki Macar komünistler Avusturya'yla sınırı açmaya karar verdiler. Bu fırsatı kaçırmayan yaklaşık 15 bin Doğu Alman güya Macaristan'da "tatil" yapmak üzere Çekoslovakya üzerinden yola çıktı; bu akın gerçekte Batı Almanya'ya tek yönlü bir yolculuğa dönüştü. Haziranda Polonya seçimlerini kazanan Dayanışma demokratik bir yönetim oluşturmaya koyuldu. Eylülde Macar komünistler Polonya örneğini izleyerek, serbest seçimlere gidilmesini kabul ettiler. Ertesi ay Erich Honecker Alman Demokratik Cumhuriyeti'nin kırkıncı yıldönümünü kutlama planlarını hazırlarken, Leipzig'de yüzlerce, sonra binlerce, ardından on binlerce, derken yüz binlerce kişi caddelere döküldü. İlk başta atılan *Wir sind das Volk* ("Biz Halkız") sloganı kısa sürede *Wir sind ein Volk* ("Biz Tek Halkız") şeklini aldı. Orada da bazıları kilise merkezli yerel muhalefet şebekeleriyle çabucak bağlantıya girdiler; ancak devrimin solcu ve sağcı unsurları arasındaki bağlantı Polonya'dakinden çok daha düşüktü.[5] Doğu Berlin'deki şaşkın muhabirlere 9 Kasım 1989'da "hemen yürürlüğe girmek üzere [...] bütün yurttaşların resmi sınır geçiş noktalarını kullanarak ülkeden çıkmalarını sağlama kararının alındığı" bildirildi. Bu haber Doğu Berlinlilerin sınır kontrol noktalarına yığılmasına yol açtı. Açık talimattan yoksun muhafızlar, geçişlere karşı koymama yoluna gittiler. Gece yarısına varıldığında kontrol noktaları zorla açılmıştı. Domino taşları devrilmekteydi ama bu sefer Eisenhower'ın korktuğunun tersi istikamette. Devriliş iki yıla yakın bir süre devam etti. Ağustos 1991'deki sonuçsuz Moskova darbesinden sonra, bizzat Sovyetler Birliği'nin parçalanmasıyla, geriye Baltık devletlerinin, Ukrayna ile Belarus'un, üç büyük Kafkas cumhuriyetinin ve beş Orta Asya "devlet"inin koptuğu bir Rusya Federasyonu kaldı. Aynı zaman diliminde Yugoslavya dağılırken, çok etnik yapılı Bosna-Hersek yok olmanın eşiğine geldi. Sadece Pekin'deki komünist yöneticiler 1956 ve 1968 senaryosuna sıkıca sarılarak, Haziran 1989'daki yaygın protestoların üzerine tanklar sürdüler.

Bu geniş çaplı Avrasya zincirleme tepkime sadece siyasal muhalefet şebekelerinin eseri değildi; ardında televizyon şebekelerinin itici gücü de vardı.

Doğu Alman devriminin birinci evresinde, Doğu Alman yurttaşlarından çoğunun seyredebildiği Batı Alman televizyon haberleri protestolara katılımı hiç kuşkusuz körükledi. Batı kanallarını çekemeyen tek yer "Cahiller Vadisi" (*Tal der Ahnungslosen*), yani Dresden civarındaki güneydoğu kesimi ile Greifswald civarındaki kuzeydoğu kesimiydi.[6]

Sermaye piyasasında liberalleşmenin ve bilgisayar teknolojisinin devreye girişinin bir sonucu olarak, 1980'ler boyunca katlanarak büyüyen Batı finans şebekeleri Sovyet sistemi açısından aynı ölçüde tehlikeliydi. Romanya dışındaki Doğu Avrupa rejimlerinin Batı bankalarından yoğun borç almaya başlamalarından birkaç yıl sonra ölüm sancılarına girmeleri bir tesadüf değildi. Zira Silikon Vadisi'nde yaratılmakta olan yeni enformasyon teknolojilerinden sistematik olarak ve büyük çapta yararlanan ilk kurumlar arasında bu bankalar vardı. 1980'lere ilişkin tarih kitaplarında bu gelişmenin bazen unutulması, komünizmin çöküşünü bir avuç kahraman lideri fazlasıyla bağlama eğilimine yol açar: Gorbaçov, Reagan, Thatcher, Papa. Bu kişiler hiç kuşkusuz önemliydi; ama hızla büyüyen uluslararası finans şebekesiyle uyumlu hareket edince, amaçlarına ulaşma şansları daha yüksekti. Bu şebekenin en önemli mihrakı ne Washington, ne Londra, ne de Roma'ydı. İsviçre kantonlarından Graubünden'deki küçük bir kayak sayfiyesiydi: Davos.

48.
Davos İnsanının Zaferi

John Perry Barlow'un "Siber Dünyanın Bağımsızlık Bildirisi"ni internet adres defterindeki şebekeye e-postayla gönderdiğinde Davos'ta bulunması eşyanın tabiatına uygundu. Dünya Ekonomik Forumu'nun (DEF) katılımcılarından biri olarak, elektronik ve sosyal şebekeleşmeyi aynı anda yürütme çabası içindeydi. DEF 1971'de Klaus Schwab adlı, Harvard mezunu ve gözlüklü bir Alman akademisyen tarafından kuruldu. Girişiminin ardındaki fikir, uluslararası iş dünyası liderlerinin düzenli bir konferansının "şirketleri devlet ve sivil toplumla birlikte küresel toplumdaki paydaşlar haline getirme" hayalini gerçekleştirebileceğiydi.[1] Sonuçta "ünlülerle tanışıklık cakasına meraklılar için bir cennet" ortaya çıktı. Orada sadece çok uluslu şirketlerin üst düzey yöneticileri ve seçkin politikacılar değil, "merkez bankası guvernörleri, sanayi kodamanları, serbest yatırım fonu devleri, karamsar tahminciler, astrofizikçiler, keşişler, hahamlar, teknoloji sihirbazları, müze müdürleri, üniversite rektörleri, finansal blog yazarları [ve] erdemli vârisler" de vardı. Bir başka yakıştırma şöyleydi: "Davos Kongre, Fabrika, Mormon Tapınağı, Bohemler Kulübü, 'dünyadaki en güzel yemekli toplantı', finansal sistem, Facebook, Burning Man şenliği, acemi eğitim kampı, lise, Los Angeles, Quogue gibidir. Davos bir soğan, bir katlı pasta, bir Rus oyuncak bebeğidir." Schwab sayesinde Davos günümüzde Thomas Mann'ın bir zamanlar sayfiyenin yukarısındaki dağa verdiği *Der Zauberberg* (Büyülü Dağ) adını gerçekten hak etmektedir. Davos sayesinde de Schwab (Kissinger'dan kalan mirasla) "gezegende çevresi en geniş [ya da belki en sağlam] adam" olduğunu inandırıcı biçimde ileri sürebilecek durumdadır.[2]

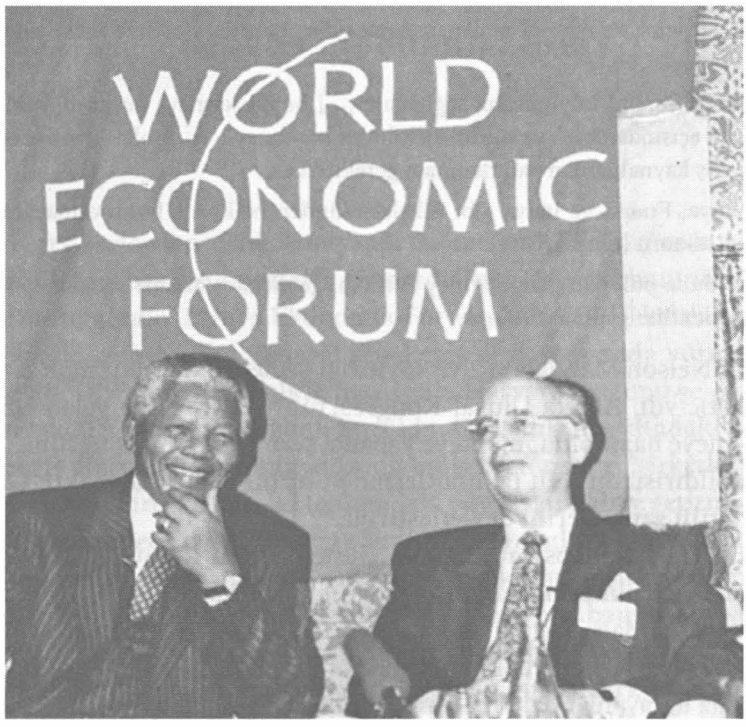
Dünya Ekonomik Forumu'nu alaya alanlar şebekelerin gücünü küçümserler. Oradaki konuşmalar arasında, Ocak 1992'de dünyanın öbür ucunda bir süre önce serbest bırakılmış bir siyasal mahkûmun konuşmasından daha köklü bir tarihsel önem taşıyanların sayısı çok azdır. Onu dikkatle dinleyen Schwab'ın onaylayıcı bakışları altında, konferans delegelerine "Karşılıklı bağımlılığımız kalkınma, refah ve insanın varlığı için hep birlikte bir küresel hamle başlatmamızı gerektiriyor," dedi. Ona göre, "kuzeyden güneye büyük çaplı bir kaynak aktarımı gerekli"ydi; ama bu "bir hayır işi ya da 'varlıklı'ları yoksullaştırarak 'yoksul'ların hayatını iyileştirecek bir girişim gibi" olmamalıydı. Ardından kendi ülkesinin atması gereken dört adımı sıralamaya girişti:

> Borç sorununu, daha yoksul ülkelerin ihraç ettikleri malların fiyatlarındaki sürekli gerileme ve mamul mallarını satacakları pazarlara erişme meselesini [...] halletmek.
>
> Ekonomi[mizin] büyümesini sağlamak; [...] bu da sermaye birikimi, yani sabit yatırım açısından hızlı ve sürdürülebilir bir büyümeyi, yatırımları finanse edecek iç ve dış kaynaklardan yararlanmayı gerektirecek.
>
> Almanya, Fransa ve İtalya gibi ülkelerinkinden belki hiç farklı olmayacak bir kamu sektörü [oluşturmak].
>
> Bu salonda bulunan gerek Güney Afrikalı, gerek uluslararası yatırımcılara çok iyi beklentiler sunmak.[3]

Konuşmacı Nelson Mandela'ydı ve söylediği şeylerin ana fikri açık olduğu kadar şaşırtıcıydı. Afrika Ulusal Kongresi'nin (ANC) önde gelen siması, başına geçmeye hazır olduğu ülkeye yabancı sermaye çekmek uğruna, 1955 Özgürlük Bildirisi'nin kilit taahhütlerinden birini çıkarıp atacaktı: Güney Afrika'nın kilit sanayilerini devletleştirme.[4]

Mandela 1962'de hapse atıldığında Güney Afrika Komünist Partisi'nin (SACP) bir üyesi olmasına karşın, sıradan bir komünist değildi. Geçmişte Che Guevara ile Mao Zedong'un yanı sıra İsrail lideri Menahem Begin ile Boer gerillası Deneys Reitz'in kitaplarına göndermede bulunarak, güncesine "Başarısızlığa uğrayanlar dahil bütün devrimleri kapsamlı biçimde incelemeliyiz" diye yazmıştı. ANC'nin 1961'de oluşturulan silahlı kanadı Umkontho we Sizwe'nin devrim teorisi Lenin'den ziyade Fidel Castro'dan alınmaydı.[5] Mandela Robben Adası'nda mahkûm olarak yattığı uzun yıllarda felsefesini birçok bakımdan değiştirirken, ekonominin tepe sektörlerini devletleştirme fikrine sıkıca bağlı kaldı. Onu 1990'da devletleştirmeden caydırmaya çalışan İngiliz büyükelçisi Robin Renwick'e, "Bu sizden aldığımız bir fikir" karşılığını verdi. Kastettiği şey İngiliz İşçi Partisi tüzüğünün "üretim, dağıtım ve değişim araçlarında ortak mülkiyeti, ulaşılabilecek en iyi halk idaresi sistemini ve her sektör ya da hizmet üzerinde kontrolü" öngören dördüncü maddesiydi.[6]

Mandela savunduğu sosyalizmin bu son kalıntısından sadece iki yıl sonra niçin vazgeçti? Daha sonraki şu sözleri, Davos'a gidişinin etkisini doğrular nitelikteydi: "Yurda dönüşümde dedim ki, 'Arkadaşlar, bir seçim yapmak durumundayız. Ya devletleştirme maddesini tutup hiç yatırım almayacağız ya da tutumumuzu değiştirip yatırım alacağız.'"[7] Yine 2000'deki bir anlatımına göre, "dünyayı dolaşırken, iş dünyasının önde gelen insanlarının ve iktisatçıların bir ekonomiyi büyütmeye ilişkin görüşlerini öğrenmek" onun "serbest piyasa konusunda ikna olmasını" sağlamıştı.[8] Ne var ki, ortaya atılan başka açıklamalar da vardır. ANC içinde daha sol çizgdeki Ronnie Kasrils gibi kişilere göre, "devletleştirmeden vazgeçme kararı beyaz dünyayla Güney Afrikalı yoksulları satma sonucunu doğuran bir 'şeytani

36. Nelson Mandela ekonomiyi devletleştirme hedefini ANC programından çıkardığı Ocak 1992'de Davos'ta Klaus Schwab'la birlikte.

pazarlık'tı".[9] Gazeteci Anthony Monteiro ise Mandela'nın aslında "serbest bırakılmadan önce beyaz rejimle gizli görüşmelere girdiğini" ve devletleştirmeden vazgeçmeyi daha o ilk aşamada kabul ettiğini ileri sürer.[10] Benzer bir savın daha yumuşak bir biçimi, Mandela'nın (ve daha sonra cumhurbaşkanı olarak yerine geçecek Thabo Mbeki'nin) Güney Afrika iş dünyası liderlerine, en başta da *apartheid* karşıtı beyaz lider Helen Suzman'ın onları tanıştırdığı Harry Oppenheimer'e kulak verdikleriydi.[11] Alternatif bir teori aslında Uluslararası Para Fonu'ndan gelen baskının politika değişikliğine yol açtığıdır: "Güney Afrika 850 milyon dolarlık bir kredi için [...] kemer sıkma, liberalleşme ve özelleştirme sözünü verdi."[12] Naomi Klein'a göre, ANC'ye "neo-liberal fikirleri sürekli aşılayan" sadece IMF değil, "yabancı işletme okulları, yatırım bankaları, ekonomi politika düşünce kuruluşları ve Dünya Bankası", ayrıca "hızla genişleyen 'geçiş' sektörünü oluşturan avukatlar, iktisatçılar ve sosyal hizmet uzmanları"ydı.[13] Başka anlatımlara göre, Mandela'yı sosyalist ilkelerinden uzaklaştıran Margaret Thatcher ve ABD Dışişleri Bakanı James Baker'dı. (Baker'ın devletleştirme konusunda Mandela'ya, "Bunun modası geçti artık" telkininde bulunduğu söylenir.)[14]

Mandela'nın Davos'a gidişi Güney Afrika tarihindeki belirleyici bir ana denk geldi. Hapisten Şubat 1990'da bırakılmıştı. Altı ay içinde SACP yasallaşmış ve ANC'nin silahlı mücadelesi askıya alınmıştı. Ne var ki, 1991'in sonunda Güney Afrika demokratik yoldan seçilmiş bir hükümet kurmaktan hâlâ uzaktı. Sonunda demokratik bir anayasayı ortaya çıkaracak çok partili müzakere süreci ancak 1993'te başladı, ilk serbest seçimler de Nisan 1994'te yapıldı. Birçok gözlemci hâlâ *apartheid* rejiminin bitişini izleyecek daha muhtemel sonucun serbest seçimlerden ziyade iç savaş olduğu kanısındaydı. Oysa Mandela'yı devletleştirme konusundaki tutumunu değiştirmeye ikna eden Batılı politikacılar ya da plütokratlar değildi. Davos'ta Mandela'ya eşlik eden müstakbel çalışma bakanı Tito Mboweni'nin anlatımına göre, aslında oraya gelmiş Çinli ve Vietnamlı delegelerdi. Mandela'ya "Şu anda devlet işletmelerini özelleştirmeye ve özel girişimi ekonomilerimize davet etmeye çalışıyoruz," dediler. "Biz Komünist Parti hükümetleriyiz, sen ise bir ulusal kurtuluş hareketinin liderisin. Devletleştirmeden niye söz ediyorsun?"[15] Bu sav akla yakındır. Mandela başka bir Davos delegesi olan Hollanda sanayi bakanının devlet mülkiyetini genişletmekten kaçınma tavsiyesine uymaya niçin eğilimli olsundu? Yaklaşık otuz yılını Hollandaca konuşan Afrikanerlerin bir tutsağı olarak geçirmişti.[16] O dönem boyunca mensup olduğu şebeke 20. yüzyılın en başarılı örneklerinden biri olan uluslararası komünist şebekesiydi. Davos'u can alıcı kılan husus bu eski şebekenin Klaus Schwab tarafından geliştirilen yeni kapitalist uluslararası şebekeyle bütünleşmesiydi; böyle bir bütünleşmeyi mümkün kılan ise Güney Afrika hükümetinin piyasa esaslı ekonomi reformlarını benimsemesiydi.

49.
İngiltere Merkez Bankası'nın Gücünü Kırma

Komünizmin çöküşünü, sosyalizmin gerileyişini ve küreselleşmenin yükselişini kapitalist çok uluslu şirketlerin ve çok taraflı kuruluşların Üçüncü Dünya'daki kurtuluş hareketlerine karşı meşum bir komplosu olarak sunan anlatılarda ciddi bir kusur vardır. Bu kusur küresel finans şebekesinin "şok doktrini" gibi siyasal açıdan tutarlı bir araçtan yoksun oluşundan gelir. Şebeke işin içinde kazanılacak para olduğu sürece, spekülatif çabalarını Güney Afrikalı sosyalist devrimcilere olduğu kadar, bir İngiliz Muhafazakâr hükümetine karşı da yönlendirmeye yatkındı. Bunu en iyi yansıtan örnek, Nelson Mandela'nın Davos'ta devletleştirmeden vazgeçişinden sadece sekiz ay sonra Londra'da gelişen olaylardı. Kendine "spekülatör" payesini biçen serbest yatırım fonu yöneticisi George Soros o yıl Dünya Ekonomik Forumu'nda yoktu; düzenli olarak tekrar katılmaya da 1995'te başlayacaktı. Dünyanın en zengin adamlarından biri olma yolunda epey mesafe almış olsa da, hâlâ nispeten silik bir kişiydi. Asıl şöhretine Eylül 1992'de "İngiltere Merkez Bankası"nın ve onunla birlikte Avrupa Döviz Kuru Mekanizması'nın (ERM) gücünü kıran adam olarak ulaştı.[1]

Küresel finansal piyasalarının 1980'lerde ve 1990'larda büyüyüp daha bütünleşik hale gelmesiyle birlikte, riske giren sadece sosyalizm değildi. Kısıtlamaları (özellikle döviz ve sermaye kontrollerini) kaldırmanın ve bilgisayarlı otomasyonun (özellikle sınırlar ötesinde daha hızlı bilgi ve işlem akışlarının yaratılmasının) bir araya gelişi, hiyerarşik denetime dayalı her türlü siyasal girişimi kırılgan hale getirdi.

Tıpkı evrensel işçi sınıfı kardeşliği fikri gibi, Avrupa birliği fikrinin de 19. yüzyıla inen kökleri vardı. Ancak 20. yüzyılın ortalarında yaşanan acımasızlıklardan sonra, ütopyacı bir düşten ekonomik bütünleşmeye dönük pratik bir programa dönüşmüştü.[2] Süreç altı Avrupa devletinde kömür ve çelik üretimi ile fiyat belirlemeyi düzenleyecek bir "Topluluk" yaratılmasıyla başladı: Batı Almanya, Fransa, İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg. Ardından 1957 Roma Antlaşması'yla bu ülkeler arasında gümrük vergilerinin indirileceği ve bir gümrük birliğinin sağlanacağı Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) oluşturuldu. Aralarındaki ticarette daha bu girişimden önce görülen hızlı büyüme, genel dünya ticaretindeki eğilime paralel olarak sürdü. Diğer açılardan ise ekonomik bütünleşme yavaş ilerledi. Tarımda ulusal sübvansiyonların sürmesi, ortak bir tarın politikasının benimsenmesine kadar

bütünleşik bir pazarın gelişmesini kesinlikle köstekledi. İmalatta da ulusal hükümetler siyasal açıdan hassas sektörlere destek sağlayarak ya da gümrük dışı engeller koyarak, Avrupa genelinde rekabete direnmeye devam ettiler. Böyle uygulamalar hizmet sektörlerinde daha seyrek benimsendi; ama bu tamamen ulusal sınırlar ötesinde hizmet alışverişinin mal alışverişi kadar kolay olmamasındandı. Tek istisna finansal hizmetlerdi; sözgelimi uzun vadeli özel ve kamu tahvillerinin nispeten zengin yatırımcılara satışı 1960'larda oldukça yeni bir tarzda bütünleşik bir yapı kazandı.[3]

"Euro-tahvil" piyasasının yükselişi, finansal küreselleşme doğrultusunda ilk adımlardan biriydi.[4] Avrupa Birliği'nin kuruluş yıllarının "aziz"leri ya da "kurucu baba"ları olarak sunulan devlet adamları ve teknokratlar tarafından büyük ölçüde öngörülmemiş olsa bile, Euro-tahvilin doğuşu Avrupa bütünleşmesi tarihinde önemli bir atılımdı.[5] Britanya'nın hoşgörülü para yetkililerinin biraz katkısıyla, özel sektör aktörlerinin buluşçuluğunun kendiliğinden sonucuydu. Bu piyasanın ortaya çıkması ve büyümesi birkaç yıl içinde Avrupa sermaye piyasasını dönüştürerek, ulusal sınırları aşan tamamen yeni kurumsal bağlantılar ve şebekeler yarattı; tempoyu belirleyen politikacılar değil, bankacılardı. Ana saik hiç kuşkusuz bir ölçüde kârdı. Ancak Euro-tahvil piyasasının mimarları bunu sadece para kazanmanın bir yolu olarak değil, Avrupa'nın siyasal bütünleşmesini ilerletmenin güçlü bir aracı olarak da gördüler. Özellikle Avrupa sermaye piyasası bütünleşmesinin AET'ye İngiliz üyeliği savını pekiştirme ihtimaline değer verdiler. Fransızlar Britanya'nın AET'ye katılması halinde, sterline destek vermek durumuna düşecekleri korkusu içindeydiler; çünkü üyelikle birlikte Birleşik Krallık'ın zaten zayıf ödemeler dengesinin daha da bozulacağı beklentisi egemendi. Cumhurbaşkanı Charles de Gaulle'ün 1963'te ve 1967'de İngiliz üyeliğini veto etmesinin kilit sebeplerinden biri buydu. Euro-tahvil piyasasının öncülerince geliştirilen karşı-sav, Londra'nın sterlin dışındaki para birimleriyle işlemlerde tekrar Avrupa'nın finansal merkezi konumuna gelmesi halinde, Fransızların Britanya'yı ilanihaye dışarıda tutamayacağıydı.[6]

Britanya'nın AET'ye başarıyla katılmasından sonra, Euro-tahvil piyasasının kilit mimarlarından olan Siegmund Warburg gibi bankacılar, farklı ulusal para birimlerinden oluşan bir sepete dayalı (ve "Euro moneta" adını önerdiği) bir hesap birimi oluşturmayla başlamak üzere, parasal bütünleşme olasılığını hemen gündeme getirdiler.[7] Britanya'nın savaş sonrası ekonomik performansı, nükseden sterlin krizleriyle ikide bir kesintiye uğramıştı. Ticareti ve finansal hizmetleri geliştirmek amacıyla Avrupa bütünleşmesinden yana olanlara göre, para birimini sıkça yeniden düzenleme gereği sırf sıkıntı yaratmakla kalmayacaktı. Döviz kurlarındaki dalgalanmalar doğrudan Avrupa birliğine giden anayoldaki başka bir bariyer gibiydi de.

Avrupa para birliği fikri çoğunlukla Hollandalı, Fransız ve Alman düşünürlerin yer aldığı bir şebekenin ürünüydü.* Ancak bazıları akademik iktisatçı, bazıları bürokrat bir aydın şebekesinin AET'yi oluşturan heterojen ulus-devletler için tek bir merkez bankası yaratma gibi böyle olağanüstü hiyerarşik bir projeyi geliştirebilmiş olmasında belli bir ironi vardır. Bunun önemli bir açıklaması Fransız yönetici elitinin garip biçimde sıkıca kenetlenmiş yapısında yatar: Hemen hepsi *grandes écoles* denilen seçkin yükseköğrenim kurumlarında (esas olarak Politeknik Okulu ve Ulusal İdarecilik Okulu) eğitim almış ve *grands corps* denilen kilit devlet dairelerinde (Maliye Teftiş Kurulu, Danıştay, Sayıştay, Madencilik Kurulu) görev almıştı. Daha sonra özel sektörde çalışmayı seçenler dostluk, akraba evliliği, birçoğunun geçmişi Fransız Devrimi öncesine inen Le Siècle gibi kulüplere ve mason localarına üyelik üzerine kurulu sıkı bir şebekede yakın bağlantı içinde kalırlardı. Hangi partide yer alırlarsa alsınlar, 1970'lerden itibaren bütün hükümetlerde bakanların üçte biri ila yarısı Le Siècle üyeleriydi; en yüksek oran ise yüzde 72'yle Édouard Balladur hükümetindeydi (1993-1995). *Pantouflage* ("döner kapı") olarak bilinen bir sistem, bankacılık ve sanayi sektörlerinde memurların sürekli dolaşımını sağlardı. En tepedeki kırk firma ise birbirine kenetli yönetim kurulu üyeliklerine dayalı sıkı bir sistemle bağlantılıydı; üyelerin çoğu birden fazla kurulda yer alırdı.[8] İdarecilik Okulu mezunları (*énarques*) açısından, tek bir Avrupa para birimi fikri karşı konulmaz derecede cazipti. Bunun küçümsenmeyecek sebeplerinden biri, bir Avrupa Merkez Bankası yaratılmasını Almanya'nın kurumsal bakımdan artan ekonomik ağırlığını önlemenin bir yolu olarak görmeleriydi. Maastricht Antlaşması'nın ardındaki temel mantık buydu. Alman bakış açısından, para birliği Almanya'nın yeniden birleşmesini Fransızlara kabul ettirmek için ödenmesi gereken bedeldi. Alman Şansölye Helmut Kohl'un defalarca belirttiği gibi, Alman liderlerin artık önce Avrupa, sonra Almanya yaklaşımıyla hareket ettiklerinin kanıtıydı.

Britanya'nın da elbette kendi yönetici eliti vardı. Gazeteci Henry Fairlie ve Anthony Sampson tarihçi A. J. P. Taylor'ın bu elite verdiği kibirli adı, yani "kurulu düzen" tabirini 1960'larda yaygınlaştırmıştı. Bununla birlikte, eski okul bağlarıyla ve Oxbridge fularlarıyla kenetlenmesine karşın, İngiliz yönetici sınıf Fransız dengine kıyasla çok daha heterojendi. Bunu en iyi yansıtan şey, 1980'lerin Thatcher hükümetleriydi. Başbakan (Oxford diplomalı olsa bile) taşra ili Lincolnshire'dan yetişmiş bir kadındı; dahası kabinesinde bulunan Yahudi kökenli bakanların sayısı "Eski Estonyalılar" üzerine şakalara ilham

* "Kurucu Babalar Şebekesi"nin grafik görselleştirmeleri, editörlüğünü Kenneth Dyson ile Ivo Maes'in yaptığı ve yakında çıkacak *The Founding Fathers of the Euro: Individuals and Ideas in the History of European Monetary Union* kitabında yayımlanacaktır.

olmaya yetecek düzeydeydi. Daha eski N. M. Rothschild firmasıyla birlikte, en parlak Thatchercılardan bazılarının bir fideliği olan ticaret bankası S. G. Warburg'un kurucusu Siegmund Warburg'un 1972'deki saptamasına göre, "siyasal birliğin eşlik etmediği bir ekonomi ve para birliğinin tasavvur edilemeyeceği" apaçıktı. "Dilinden *das primat der politik ueber die wirtschaft** ibaresini düşürmeyen kişi sanırım Bismarck'tı ve bu ibare günümüzde de onun dönemindeki kadar doğrudur."[9] 1980'lerde Londra finans merkezini liberalleştiren ve İngiliz kapitalizminde bir canlanmaya öncülük eden Muhafazakârlar, Avrupa'nın ticari bütünleşmesinden yanaydılar; keza ticareti liberalleştirmeye yönelik Tek Avrupa Yasası'nın (1986) mimarları onlardı. Ne var ki, para birliğine destek konusunda hemfikir olmaktan uzaktılar. Geçici ERM bile hükümetlerin "piyasaya kafa tutamayacağı" yönündeki Thatcher vecizesine aykırıydı.** Böyle ekonomik itirazların yanı sıra bir de siyasal itiraz vardı. Ne İşçi Partili, ne Muhafazakâr politikacılar makroekonomik politikayı Alman merkez bankasına tabi kılmayı gerektirecek bir sisteme katılmak istemekteydi. İkinci Dünya Savaşı Thatcher'ın Downing Street 10 numaraya taşınmasından 34 yıl önce sona ermiş olsa da, hafızalarda hâlâ "savaş"ın izleri vardı. Muhafazakâr bakanlardan Nicholas Ridley birçok kişinin içinden düşündüğü şeyi, para birliği projesinin "bütün Avrupa'yı ele geçirmeye yönelik bir Alman dalaveresi" olduğu görüşünü yüksek sesle dile getirdiği için Temmuz 1990'da istifaya zorlandı. *Spectator* bu sözlerin yer aldığı röportajı, Kohl portresine Hitler bıyığının sıvandığı bir Ridley karikatürüyle birlikte yayımladı.

Gelgelelim, 1980'lerin ortalarına doğru gerek İngiltere Merkez Bankası guvernörü, gerek İngiliz Sanayi Konfederasyonu (CBI) Britanya'nın ERM'ye katılması yönünde baskılara girişti. Aslına bakılırsa, yaygın kanı Maliye Bakanı Nigel Lawson'ın Alman markını "koruduğu", örtük biçimde bir döviz kuru hedefi güttüğüydü. Lawson ve Dışişleri Bakanı Geoffrey Howe Haziran 1989'da Britanya'nın ERM'ye katılmaması halinde istifa etme tehdidinde bulundular. Thatcher sonunda ilke olarak buna razı olmakla birlikte, harekete geçmeyi Ekim 1990'a kadar erteledi. O sırada ERM savunucuları, Thatcher'ın fikir değiştirebileceği korkusuyla, hızlı adımlar atmaya öylesine hevesliydiler ki, Britanya'nın ERM'ye gireceği merkezi döviz kuru, bazı "Avrupa-kuşkucu"larına göre aşırı değer biçilmiş bir kur (sterline karşı 2,95 Alman markı) üzerine ciddi olarak düşünülmedi. Bu taviz Thatcher'ın kendini

---

* "Siyaset ekonomiden önce gelir" [ç.n.]

** Thatcher 3 Eylül 1992'de Seul'daki "Thatchercılığın İlkeleri" başlıklı konuşmasında kendi görüşünü özlü olarak şöyle ifade etti: "Ülkeler arasındaki döviz kurlarını yapay yollarla kontrol ederek piyasaya kafa tutmaya kalkarsanız, çok geçmeden piyasanın size kafa tuttuğunu, üstelik bunu sertçe yaptığını görürsünüz."

kurtarmasına yetmedi. Avrupa yanlılarının öncülük ettiği bir Muhafazakâr iç darbesinin ardından, yerine 28 Kasım 1990'da Maliye Bakanı John Major geçti.

Major ve destekçileri Avrupalı muhataplarının para birliği ve haliyle siyasal birlik yolunda yürüme kararlılığını hafife almışlardı. Yeni bir temel antlaşmayı hazırlayıp imzalayarak, bizzat yapının adını "Avrupa Birliği" olarak değiştirme önerisiyle karşı karşıya kaldılar. İngiliz Maliye Bakanı Norman Lamont, dehşete düştüğü besbelli bir şekilde "Maastricht Antlaşması müzakereleri sırasında, Avrupalı politikacıların bir Avrupa devleti yaratmayı açıkça ve şevkle savunduğunu ilk kez duydum" diye anlatacaktı bunu daha sonraları.[10] Major artık o kadar istekli değildi. Devamında "Tek bir para birimi görmek içime sinmedi" diye yazacaktı. "Para birliğinin siyasal sonuçları da hoşuma gitmedi."[11] Major'ın vardığı karar Britanya'nın Maastricht'i imzalaması yönündeydi. Aksi halde sadece Kara Avrupası'yla değil, kendi partisi içindeki Avrupa yanlısı hiziple de arası açılacaktı. Ama Avrupa-kuşkucularını yatıştırmak için, Britanya'nın tek para biriminden ve önerilen Sosyal Bölüm'den "dışarıda" tutulmasında diretecekti.[12] Siyasal riskler yüksekti. Major'ın önünde Nisan 1992'de yapılacak bir genel seçim vardı. Maastricht müzakerelerinin diğer tarafları bunu anlayışla karşıladılar; ama "antlaşmanın Birleşik Krallık açısından geçerli olmayacak bütün maddelerini eksiksiz hukuki kalıpla belirleyen ve alternatif yorumlara kapıyı sıkıca kapatan uzun, ayrıntılı ve kesin bir belge" sunulmasına canları sıkıldı.[13] Lamont ve Major düpedüz herhangi bir pazarlığa yanaşmadılar. İstisnaların diğer ülkelerce kabul edilmemesi halinde, Britanya metni imzalamayacaktı. Bu katılık içeride işe yaradı. *Daily Telegraph* manşetten şunu duyurdu: "Tory [Muhafazakâr] milletvekilleri Major'ın Maastricht'teki başarısını alkışlıyor."[14] Yeni antlaşma 7 Şubat 1992'de imzalandı. Fransızlar tek bir para birimi tavizini koparmışlardı; yeni ve büyümüş Almanya'nın köşeye sıkıştırılması kaydıyla, İngilizlerin ve aynı şekilde bir istisna elde eden Danimarkalıların dışarıda kalmasına katlanabilirlerdi. Major sadece iki ay sonraki İngiliz seçimlerinden ucu ucuna (ve geniş bir kesimin beklemediği) bir zaferle çıktı.

Böylece ERM serbest dalgalanan döviz kurları ve yedi yıl sonra uygulamaya girdiğinde bütün taraf ülkelerin katılmayacağı tek bir para birimi arasında bir orta nokta olarak kabul edildi. Bu arada para birimlerini mutabık kalınan işlem aralıklarında tutma görevi on iki ulusal merkez bankasına bırakıldı. Ancak Ağustos 1992'ye varıldığında, bazı ERM üyelerinin düştükleri zor durum, bunu başarıp başaramayacakları konusunda kuşku uyandırdı. O sırada Almanya'nın yeniden birleşmesinin ekonomik sonuçları kendini belli etmeye başlamıştı. Doğu Almanlara tek seferlik bir yeniden birleşme hediyesi vermek üzere, "Doğu Alman markı" çok daha güçlü Batı Alman markına

birebir oranda çevrilmişti. Böylece tek hamleyle Doğu Alman alım gücü ve Alman para arzı yükselirken, Doğu Alman sanayisinin büyük bölümü rekabet gücünü çaresizce kaybetti.[15] Doğu Alman sanayi altyapısını Batı Alman standartlarına çıkarmak için büyük çaplı yatırımlar yapılmalı, ayrıca işsizlik ödemeleri karşılanmalı ve başka kaynak aktarımlarına gidilmeliydi. Sonuçta yatırımlarda ve devlet harcamalarındaki yükselişin büyük ölçüde borçlanmayla finanse edilmesi, Almanya genelinde fiyatları ve ücretleri yukarıya çekti.

Enflasyon tehdidi Bundesbank'ın (Alman Merkez Bankası) yurtiçi ve Avrupa rolleri arasındaki çatışmayı iyice belirginleştirdi. İlk rolü yasa gereği bir sorumlulukla Alman markının alım gücünü korumaktı; ikinci rolü ise ERM'nin fiili çıpası olmaktı. İçeride enflasyona karşı tedbirler almakla yükümlü olan Bundesbank, yeniden birleşmenin getirdiği hızlı ekonomik gelişmeye, Alman bankalarına verdiği kredilerin ana faiz oranlarını yükselterek karşılık verdi. Birleşme öncesinde yüzde 2,5'le en düşük düzeyde olan ıskonto haddi, ölçülü adımlarla Ağustos 1992'de yüzde 8,75 gibi doruk bir noktaya çıktı. Bundesbank'ın diğer rolünü, yani ERM'nin çıpası olmayı o kadar umursamadığı apaçıktı. Diğer ERM üyeleri açısından bu kötü haberdi. Aralarında Birleşik Krallık, Fransa ve İtalya olmak üzere çoğu ülke,1990 öncesinde sınır ötesi finansal akışlar üzerindeki bütün kısıtlamaları kaldırmıştı. Aynı şekilde faiz oranlarını yükseltmemeleri halinde, akışkan sermaye daha yüksek getiri arayışıyla Almanya'ya yönelecekti. Asıl sorun Birleşik Krallık, Fransa ve İtalya'nın Almanya'dakine benzer bir genişleme yaşamamasıydı. Aksine, ekonomileri yavaşlama ve işsizlik yükselme içindeydi. Nitekim Britanya 1991'de bir ekonomik durgunlukla karşılaştı.

Krize yönelik bir katalizör 2 Haziran 1992'deki referandumda Danimarkalı seçmenlerin beklenmedik biçimde Maastricht Antlaşması'nı reddetmeleriyle elde edildi.[16] Ardından 1 Temmuz'da Fransa Cumhurbaşkanı François Mitterrand ülkesinde 20 Eylül'de bir referanduma gidileceğini duyurdu.[17] Fransızların da Maastricht'i reddetmeleri halinde, yeni antlaşma ölü metin haline gelecekti.[18] Kamuoyu anketleri bir süre sonra böyle bir şeyin olabileceğinin işaretlerini verdi.[19] Bu siyasal belirsizlik Britanya için kötü haberdi. John Major tek para biriminde istisnayı kabul ettirmiş olsa bile Maastricht'e epeyce siyasal sermaye yatırmıştı. Dahası, Britanya'nın ERM'ye katıldığı sırada maliye bakanlığı görevindeydi. İstediği son şey para biriminde sabit oran taahhüdüne gölge düşmesiydi. Gerek o, gerek Lamont akla gelebilecek bir devalüasyon olasılığını yadsıyan demeçler verdi.[20] İkisinin de korktuğu gibi, bu tutumları konusunda Frankfurt'tan çok az destek gördüler. Bundesbank görevlileri 1992 yazında, basında söz edilen diğer ERM para birimlerine ilişkin, dört vesileyle küçültücü yorumlarda bulundular.[21] Bundesbank Başkanı Helmut Schlesinger 10 Haziran'da verdiği bir röportajda, para birliğine nihai geçiş

öncesinde açıkça ERM para birimleriyle ilgili olası bir yeniden düzenlemeden söz etti.[22] Major ile Lamont'un Şansölye Kohl'u protesto etmeleri işe yaramadı.[23] Downing Street 10 numarada 16 Temmuz'daki bir yaz resepsiyonunda ve daha sonra *Sunday Times*'ın ev sahipliğini yaptığı bir akşam yemeğinde, Major "hüsnükuruntu ve kurusıkı atış" karışımı bir edayla, beş ya da on yıl içinde "sterlinin dünyadaki en güçlü para birimleri arasına gireceği, belki de Alman markından daha güçlü hale geleceği" iddasında bulundu.[24] Tam da ertesi gün, Bundesbank (Alman enflasyonunu dizginlemeye dönük meşru bir adımla) ıskonto haddini yükseltti; öte yandan bir Bundesbank sözcüsü (Lamont'un "inanılmaz" olarak nitelendirdiği bir ifadeyle) "piyasa güçlerinin daha zayıf para birimlerini zamanla devalüasyona zorlayabileceğini" belirtti.[25] Lamont 26 Ağustos'ta Whitehall'daki Hazine binasının merdivenlerinde verdiği demeçte, sterlinin ERM tabanının 2,778 Alman markı konumunda ya da daha yukarısında kalması için "gerekli her şeyi yapma" sözünü vererek, "sterlinle ilgili kuşku kırıntıları"nı gidermeye çalıştı.[26] O gün öğleden sonra, İngiltere Merkez Bankası'nın para piyasalarından sorumlu direktörü Ian Plenderleith yabancı para birimleri, esas olarak Alman markı cinsinden 7,25 milyar sterlinden fazla borçlanarak, sterlini desteklemeye yönelik (ve kamuoyuna sekiz gün sonra duyurulacak) bir planı açıklamak üzere dört büyük bankanın üst düzey görevlilerini Threadneedle Street'e çağırdı.[27] Aynı günün ilerleyen saatlerinde, Lamont Bundesbank yönetim kurulu üyelerinden birinin "ERM içinde yeniden düzenleme olasılığı" yönündeki kanaatini aktaran haberi dehşet içinde okudu.[28] Dört gün sonra Reuters bir Bundesbank görevlisinin yapacağı konuşmanın bir ön nüshasını ele geçirdi. Metinde bir ERM yeniden düzenlemesinin yıllardır "itibar gerekçesi"yle bastırıldığı belirtilerek, bunun çok daha fazla ertelenemeyeceği ima edilmekteydi.[29]

Halkın 1940'lara ilişkin anılarını dinleyerek büyümüş İngiliz politikacılarına göre, düşmanın kim olduğu apaçıktı: Almanlar.[30] Lamont eylülün ilk haftasında Bath'ta Avrupa maliye bakanlarının bir toplantısına ev sahipliği yaptı. Belki ortamın tipik İngiliz havasından aldığı cesaretle, Schlesinger'i olabildiğince sıkıştırmaya karar verdi. Schlesinger onun "sızlanması"na öylesine kızdı ki, çekip gitme tehdidinde bulunduğunda, Alman Maliye Bakanı Theo Waigel tarafından fiziksel olarak engellenmesi gerekti.[31] "Bundesbank tarihinde bize hiç bu kadar baskı yapılmadı" diye yakındı Schlesinger bir ara.[32] ("Eh, hayatı dopdolu yaşamamış galiba" diye geçirdi içinden Lamont alaycı bir tavırla.)[33] Toplantının sonunda bakanların ayrılacağı sırada, Schlesinger otuz gümüş Alman markının bulunduğu bir hediyelik kutuyu Lamont'un karısına sunarak misillemede bulundu. ("Otuz gümüş parayla ilgili kırıcı ifadelerin zihnimde yankılanıp durduğunu itiraf etmeliyim" diye anlatacaktı Lamont daha sonraları.)[34] Sözlü dalaş ertesi hafta Schlesinger'in bir Alman faiz

indiriminin yakın olduğunu ima eden Lamont'u kesin biçimde yalanlamasıyla sürdü.[35] Bundesbank başkanı 15 Eylül'de Alman finans gazetesi *Handelsblat*'a verdiği bir röportajda, "yeniden düzenleme ve Alman faiz oranlarında indirim sonrasında bile, bir ya da iki para biriminin Fransa'daki referandum öncesinde baskı altına girmesini ihtimal dışı" görmediğini belirtti.[36] Schlesinger'in doğrudan alıntının onay alınarak verilmesinde ısrar etmesi nedeniyle ancak dolaylı demeç olarak yayımlanan yorumu çok geçmeden internete konuldu. Major hemen Schlesinger'in haberi tekzip etmek üzere yemek sofrasından çağrılması için diretti; ama alınan tek sonuç metnin "izinli" olmadığı yönündeki bir resmi Bundesbank açıklaması oldu.[37]

Gelgelelim, Lamont Almanları suçlarken, yanlış düşmana yüklenmekteydi. Aslında Almanlar 10 Eylül'e varıldığında, bir Alman faiz oranı indirimiyle birlikte ERM içinde bir genel yeniden düzenleme gereğinde mutabık kalmışlardı. Ama bu mesajın İngiliz hükümetine ulaşmamasının sebebi, (anlaşıldığı kadarıyla) esas olarak Fransız Maliye Bakanı Jean-Claude Trichet'nin Maastricht konulu Fransız referandumuna az süre kalmışken, böyle bir yeniden düzenlemeden kaçınma konusunda kararlı olmasıydı. Sunulabilecek en uygun öneri Britanya'nın İtalya'yla birlikte devalüasyona gitmesi gibiydi; Major bu seçeneği reddettiyse de, İtalyanların tek başlarına bu adımı atmaları sadece sterlin üzerindeki baskıyı artırdı.[38] Ancak o yaz baskı altında olan sadece ERM para birimleri değildi. Finlandiya'nın 8 Eylül'de dalgalanmaya bıraktığı para birimi hemen yüzde 14 oranında düştü. Ertesi gün İsveç Merkez Bankası devalüasyonu savuşturmak için, gecelik faiz oranını yüzde 75'e çıkardı. Yüzde 500'e kadar varan yükseltmelerden sonra nihayet pes etti.[39] ABD kısa vadeli faiz oranlarının otuz yılın en düşük düzeyinde olması nedeniyle, dolar da yüksek getirili Alman markına göre düşüş içindeydi. Ama gidişatı yorumlayan bir üst düzey Beyaz Saray görevlisi, Downing Street denklerine kıyasla gerçeğe daha yakın bir tutumla, "Çaresiz, piyasaların insafına kalmış durumdayız" dedi.[40] Asıl önemli mesele Schlesinger'in ne söylediği değil, piyasaların sözlerine nasıl tepki verdiğiydi. İngiltere Merkez Bankası görevlilerinden biri "Bankanın şimdiki kuşağı böyle bir şeyi hiç görmemişti" diye belirtti. "Üstümüze bir çığ geliyor gibiydi."[41]

Krizden sonra, İngiliz medyası İngiltere Merkez Bankası'nın gücünü tek adamın kırdığı fikrine sarıldı: George Soros. Oysa bu yaklaşımda Major ile Lamont'un başka bir adamı, Helmut Schlesinger'i suçlayışına benzer bir yanlış kavrayış vardı.* Finansal krizlere kişiler değil, Soros'un anladığı şek-

* Major buruk bir tavırla, Bundesbank'ın daha sonra franga karşı işlem yapan spekülatörlerle "sterlin olayında yapmadığı bir şekilde" mücadele etmesinden yakındı. Bundesbank büyük çaplı para müdahalesinin yanı sıra, "döviz kuru değişikliklerinin makul gerekçeye dayanmadığı yönünde bir ortak Fransız-Alman bildirisi" yayımlanmasını sağladı. Birleşik Krallık aynı şeyi istediğinde, bir karşılık alamamıştı.

liyle sürüler yol açar. Macaristan doğumlu bir Nazizm mültecisi ve London School of Economics mezunu olan Soros, 1969'da yaklaşık 5 milyon dolar değerinde olan Quantum Fund ile diğer bağlantılı fonları, orantılı karşılıklarla büyük finansal yatırımlara girişerek, 1992'de yaklaşık 5 milyar dolar değerine ulaştırmıştı. AB üyesi devletlerin ekonomik performanslarında önemli ve süreğen farklılıkların olması halinde, sabit döviz kurlarına dayalı bir sistemin baskı altına gireceğini gayet iyi bilen biriydi. Bildiği başka bir husus ise Quantum Fund ile diğer bağlantılı serbest yatırım fonlarının bir para birimine karşı yeterince yoğun yatırıma girmesi halinde, onu ekonomik "temel"lerinden bağımsız olarak zayıflatabileceğiydi. İktisada yaklaşımı iftihar edecek kadar aykırı olan Soros, finansal piyasalarda "geri yansıma"nın kilit bir rol oynadığı kanısındaydı. Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nde 1994'teki bir konuşmasında bunu şöyle ortaya koydu: "Geri yansıma aslında işin içindekilerin düşünme biçimiyle gerçekliğin şekillendiği ve gerçekliğin de işin içindekilerin düşünme biçimiyle şekillendiği iki yönlü bir geribildirim mekanizmasıdır."[42]

Can alıcı nokta Soros'un bunu tek başına sağlayamayacağıydı. "Çoğu zaman yönelim takipçisiyimdir" demişti bir keresinde. "Ama bir sürü içinde yer aldığımı hep akılda tutarım ve dönüm noktalarını kollarım. [...] Çoğu zaman yönelim ağır basar; hatalar sadece ara sıra düzeltilir. İnsan sırf bu durumlarda yönelişin önünde olmak için [...] yönelime zıt gitmeli."[43] Daha önce gördüğümüz üzere, Quantum'un yönettiği varlıklar 1992'de yaklaşık 5 milyar dolar değerindeydi. İngiltere Merkez Bankası'nın uluslararası rezervleri 44 milyar dolar, yani dokuz katına yakındı; buna İngilizlerden yana müdahaleyi seçen ERM üyesi diğer merkez bankalarının rezervleri eklenebilirdi. Soros tek başına İngiltere Merkez Bankası'yla kapışsaydı, kavgadan yenik çıkardı. Öte yandan, Federal Rezerv Kurulu'nun tahminine göre, dünyadaki dış döviz piyasalarının günlük hacmi 1986'da 58 milyar dolarken, 1992'de 167 milyar dolara çıkmıştı.[44] *Economist*'in ifadesiyle, "İngiliz Hazinesi'nin görünüşte rahat rezervleri, spekülatörlerin ateş gücünün yanında bir hiç sayılırdı."[45] Bu bakımdan Soros'un yaptığı işlemin anahtarı, aklındaki işleme yönelecek yatırımcıların kritik bir kütleye ulaşmasını sağlamaktı. Bu zor değildi, çünkü Soros zaten kafa dengi yatırımcılardan oluşan bir şebekenin parçasıydı.

Soros ile ortağı Stan Druckenmiller'in işlemi geliştirmesine yardım eden aslında Bankers Trust'tan Robert Johnson'dı.[46] Johnson'ın açıkladığı üzere, kritik nokta ERM para birimlerinin nispeten dar aralıklarda tutulmasıydı. Her halükârda para birimlerinin değerleri Alman markına karşı çok fazla yükse-

---

Ne var ki, *Economist*'in doğru biçimde işaret ettiği üzere, konuyla ilgili her türlü finansal ölçüyle, frank devalüasyona sterlin kadar açık değildi. Aslında, sterlinin aşırı değerlenmesini bile aşan derecede düşük değer biçilmiş bir paraydı.

lemeyeceği için, spekülatörlerin sterlini açığa satıp* zarar etmeleri halinde, kayıpları büyük olmayacaktı. Bu işten kârlı çıktıklarında ise kazançları epeyce yüksek olacaktı. Johnson'ın tahminine göre, değer kaybı yüzde 20'ye kadar varabilirdi.[47] Azami borç yükümü altına girilebileceği yönünde bir savdı bu. Druckenmiller sterlinin değerinin düşeceğine kesinlikle ikna olsa da, ne kadar para koyacağı konusunda kararsızdı. Soros ona iğneleyici bir takılmayla, "bu kadar hoşuna gidiyorsa, ümüğünü sıkmasını", yani açığa satış için olabildiğince sterlin borçlanmasını söyledi.[48] Sonuçta "risk-ödül ilişkisi son derece uygun"ken, geri durmaya ne gerek vardı?[49] Soros ve Druckenmiller gittikçe artan bir heyecanla, kariyerlerinin en büyük yatırımı için elde edebildikleri kadar sterlin borçlanmaya koyuldular. Ama Johnson'ın sonradan anlattığı üzere, kilit nokta sadece onların para koymamasıydı: "Oradan, kafamda bu şeyin peşine düşeceğimize dair hiçbir soru işareti olmaksızın çıktım; *bankalardaki ve karşı taraftaki insanların bizi taklit edeceklerini biliyordum.*"[50]

Schlesinger'in önceki salı günü öğle sonrasında "izinsiz" aktarılan görüşlerinin çarşamba gününe denk gelen 16 Eylül'de yayılmasıyla birlikte, sterlinin açığa satışı tırmandı. Başbakanla konuşmak için endişeyle bekleyen Lamont, "Her birkaç dakikada yüz milyonlarca dolar kaybediyoruz" diye hayıflandı. İngiltere Merkez Bankası dışarıya para akışını durdurmak için boşuna uğraştı.[51] Öğleye doğru saat on birde, asgari kredi faizinin yüzde 12'ye çıkarılacağını duyurdu. Üç saat kadar sonra, oran ertesi gün yürürlüğe girmek üzere yüzde 15'e yükseltildi. Böyle çaresiz önlemler sadece Soros'u kışkırtmaya yaradı.[52] Lamont'un sterlini savunmak için ilave 15 milyar dolar borçlanacağını açıklaması üzerine, Soros "bunun satmak istediği miktara yakın olmasından dolayı sevindi."[53] Ancak o noktaya kadar varamadı; piyasalar kapandığında, pozisyonu yaklaşık 10 milyar dolara ulaşmıştı. O akşam (aralarında benim de bulunduğum) tiyatroseverler İngiliz Ulusal Operası'nda Verdi'nin *Kaderin Gücü* eserinin keyfini çıkarırken, Lamont Birleşik Krallık'ın ERM'ye katılışını "askıya" aldığını duyurmak üzere, Hazine'nin orta avlusunda hazırlıksız bir basın toplantısı düzenledi.[54] ERM bünyesinde daha önceki resmi devalüasyonuna karşın, liret de aynı gün tamamen dışarıya itildi.[55]

Komplo teorisyenleri George Soros'un büyük ve güçlü bir şebekedeki bir mihrak olduğunu sıkça ileri sürmüşlerdir. Korkutucu bir anlatıma göre, Soros "özel finansal çevrelerinin İngiliz Windsor hanedanı merkezli önde gelen Avrupa aristokrasi ve kraliyet ailelerinin kontrol ettiği [...] ve İkinci Dünya

* Bir parayı bir aracı vasıtasıyla borçlanıp cari fiyattan satarak alacağa geçmeye "açığa satış" denir. Döviz kuru daha sonra düştüğünde, aynı miktarda para daha düşük olan yeni fiyattan satın alınır ve aracıya olan borç ödenir. Parayı satmakla alacağa geçmeyi sağlayan daha yüksek fiyat ile parayı satın almak için ödenen daha düşük fiyat arasındaki fark kârı oluşturur. Ancak söz konusu paranın değeri yükselirse, aracıya borcu ödemek için aynı miktarda parayı daha yüksek olan yeni fiyattan satın almak gerektiğinden zarar edilmiş olur.

Savaşı'ndan sonra Britanya İmparatorluğu'nun enkazı üzerinde kurulmuş çok geniş ve iğrenç bir gizli şebekenin görünür yanı"dır. Bu şebekenin Kraliçe ile Rothschildlerden aşağıya doğru "Zug (İsviçre) ve Tel Aviv bağlantılı, değerli metal ve mal spekülatörlüğünden hüküm giymiş ve firari Marc Rich'e, gizemli Yahudi silah ve mal satıcısı Shaul Eisenberg'e ve 'Kirli Rafi' Eytan'a" kadar uzandığı iddia edilir.[56] Bu zırvalıktır. Soros'un mensup olduğu asıl şebeke (bir röportajdaki ifadesiyle "daha geniş ve daha çapraşık ekonomik ağ") benzer yollarla para kazanmaya çalışan serbest yatırım fonlarının bir şebekesidir.[57] Druckenmiller bunu daha sonra şöyle anlatacaktı: "Gerçekten bu şeyin peşine düştük ve Energizer tavşancığı gibi bu yolda durmaksızın gittik. [...] Aklı olan herkes, haliyle kendi aracısına 'Burada neler dönüyor?' diye soracak. İnsanların neler konuştuklarını biliyorum. Konu da Quantum." Soros ve Druckenmiller en başta Louis Bacon'la olmak üzere, bazı durumlarda telefondan bilgi paylaştılar. İşin içindeki diğer serbest yatırım fonu yöneticileri arasında Caxton'dan Bruce Kovner ve Paul Tudor Jones vardı. Telepatiye gerek yoktu.

Açığa satışın ölçeği serbest yatırım fonlarına borç para veren bankaların çabalarıyla büyüdü.[58] Londra'da Morgan Stanley adına sabit gelirli işlem masasını yöneten Duncan Balsbaugh'un sonraki anlatımına göre, Soros'un finansman talebinden "yaşlı bir kadına, Threadneedle Street'in Anası dediğimiz İngiltere Merkez Bankası'na bir saldırı tertibi içinde olduğu" belliydi. Soros Avrupa tahvil varlıklarının hemen hemen hepsini spot piyasada açığa sterlin satmak üzere borçlandığı nakit paranın teminatı olarak "depolama" yoluna gitti. Ona finansmanın yanı sıra "koruma" sağlandığını belirten Balsbaugh'un ifadesiyle, "Quantum'un sterlin satışlarının arkasındaki (ve çoğu kez önündeki) süvariler Tudor, Bacon ve Kovner gibi serbest yatırım fonları, ayrıca hepsi sterline darbe vuran [...] bankaların kaldıraçlı bir lejyonu"ydu.[59] Serbest yatırım fonlarının açtığı yolu izleyen diğer bankalar arasında Citicorp, J. P. Morgan, Chemical Banking, Bankers Trust, Chase Manhattan, First Chicago ve BankAmerica vardı.[60] "Ana"nın şansı yoktu. Bu, toplu finansal saldırıydı.

İngilizlerin "Kara Çarşamba"da teslim bayrağı çekmesinin ardından sterlinin uğradığı yüzde 15'lik hızlı değer kaybı Soros'a çok büyük miktarda para kazandırdı.* *Times*'tan Anatole Kaletsky'yle bir röportajında, "muzipçe bir memnuniyeti tamamen gizleyen utangaç bir ürkeklikle" dört fonunun açığa sterlin satışından yaklaşık bir milyar dolar kazandığını kabul etti. Faiz oranlı vadeli işlemler ve açığa İtalyan lireti satışı gibi çeşitli yan pozisyonlardan

* Soros'un yatırımı kamuoyunda ancak 24 Ekim'de *Daily Mail*'in "Sterlin Çökerken Bir Milyar Kazandım" manşetiyle çıkan bir haber sayesinde öğrenildi. Haberin yanında Soros'u elinde bir içki bardağıyla gülümserken gösteren bir fotoğraf vardı. Ardından Londra'daki konutunun önünde Soros'u kendi bakış açısından olayları Anatole Kaletsky'ye anlatmaya yöneltti.

kârları da bir milyar dolar kadardı.[61] Soros daha sonraları sterlindeki batışın "kendisi hiç doğmamış olsa bile, az çok aynı şekilde gelişmiş olacağı"nı ileri sürdü.[62] Evet, İngiliz rezervlerindeki toplam 27 milyar dolarlık kaybın 10 milyar dolarlık kısmı soyut düzeyde ona bağlanabilirdi.[63] Ama işin gerçeği Soros'un şebekesinin kolektif çabasıyla mandalın kırıldığıydı. Soros'un Kaletsky'ye anlattığı gibi, Soros "piyasadaki en büyük tekil faktör" olmakla birlikte, piyasanın tamamı demek değildi. Yaptığı şey yönelime öncülük etmekti.[64] Bu işin onsuz da kolaylıkla olabileceğini, "Ben pozisyon almasaydım, başka biri alırdı" sözleriyle ifade etti.[65]

Soros kazanmıştı. Peki, kaybeden kimdi? Birleşik Krallık Hazinesi 1997'de Kara Çarşamba'nın maliyetini tahminen 3,4 milyar sterlin olarak belirledi; ancak sekiz yıl sonra rakam gözden geçirilerek 3,3 milyar sterline çekildi. İngiltere Merkez Bankası'nın ağustos ve eylül aylarındaki işlem kayıplarına ilişkin tahmin 800 milyon sterlindi; ama asıl zararlı çıkan vergi mükellefleriydi, çünkü aksi halde devalüasyon onlara kazanç olarak yazılabilirdi.[66] Daha kalıcı hasarı ise her ne kadar Amerikalı gazeteci Tom Friedman'ın taktığı adla "elektronik sürü"nün küçük düşürdüğü hiyerarşik örgütlenmelerin sadece en sonuncu olsa da, İngiltere Merkez Bankası'nın itibarı gördü. Öte yandan, Alman markına konulan mandalın kırılması Birleşik Krallık ekonomisine rahatlama sağladı. Kısa vadeli faiz oranları hızla düşerek, Ocak 1993 itibariyle yüzde 6'nın altına indi; bu durum değişken oranlı ipoteklere son derece açık ülkeye bir soluk aldırdı. Ekonomi toparlandı.[67] Felaket ekonomik değil, siyasaldı. Hükümetin ilk başta ERM'ye katılıp katılmama konusunda kıvranışı, 1992 yazı boyunca sterlini sonuna kadar savunacağı yönündeki kararlı açıklamaları ve nihayet 16 Eylül'de çaresizce teslim oluşu, Muhafazakârların ekonomik beceri konusundaki itibarını kalıcı biçimde sarstı.[68] Major hükümetinin kamuoyu anketlerindeki konumu hiç düzelmedi. Dört yıllık canlı ekonomik büyümeye karşın, Muhafazakârlar "üretim araçlarında ortak mülkiyet"i bir ana politika hedefi saymaktan vazgeçmekle Nelson Mandela örneğini izleyen Tony Blair'in öncülüğünde yenilenmiş İşçi Partisi karşısında 1 Mayıs 1997'de yenilgiye uğradı.

Avrupa bütünleşmesi projesine gelince, şaşırtıcı bir gelişme yaşandı. Bazı Amerikalı iktisatçılar ERM'nin yaşadığı bozgundan, tam para birliği yönünde daha ileriye gitmenin ekonomik felakete ve hatta belki Avrupa çatışmasına davetiye çıkaracağı sonucuna vardılar. Bu görüşte olmayan George Soros ise şunu ileri sürdü:

> Tek kurtuluş yolu Avrupa'da döviz kuru sistemini tamamen kaldırarak, ABD'deki tek para birimine geçmek. Böyle bir şey benim gibi spekülatörleri işsiz bıraksa da, seve seve bu özveride bulunurum. [...] Doğu Avrupa'da muazzam bir çalkantı dönemi bekliyorum; kapıların dışındaki bu hengâme Avrupa birliği için momentum

> yaratacaktır. Doğudaki milliyetçilik şu anda o kadar güçlü ki, buna ancak birleşik bir Avrupa karşı koyabilir. Avrupa kenetlendiği sürece, eski Sovyetler Birliği'nin büyük bölümünü savaş saracaktır.

Almanların kendi para birimine bağlılığına ilişkin soruya, Soros'un verdiği cevap şöyleydi: "Maastricht onaylanırsa, belki Bundesbank'a karşı bile bahse girerim."[69] *Economist* dergisi de ERM krizinin para birliği aleyhine değil, lehine bir gerekçe olduğu sonucunu çıkardı.[70] [Sonraki cümleyi anlatılanlara pek oturmadığı için çıkardım.] Kara Avrupası liderlerinin para birliği yolunda usanmaksızın ilerlemeleriyle, 1999 başlarında Euro, yani sahiden federal bir Avrupa Merkez Bankası'nca yönetilen tek Avrupa para birimi bir gerçeğe dönüştü. Böylece katlamalı bir şebeke büyümesi çağında bile hiyerarşik yapıların gücüne yıkılmaz inanç gözler önüne serildi. George Soros 1992'de cengeli elde ederken, cengel de politikacıları elde etmişti. Nitekim 1999'dan sonraki yıllarda değişen tek şey, cengelin geniş çapta büyümesi, sıkılaşması ve Eskiçağ piramitlerini yaptıranlardan daha hoşgörüsüz hale gelmesi olacaktı.

VIII
Babil Kütüphanesi

50.
11/9/2001

Yirmi birinci yüzyıl gittikçe Jorge Luis Borges'in "Babil Kütüphanesi" hikâyesinin hayata geçişini andırıyor. Borges orada sadece şimdiye kadar yazılmış bütün kitapları değil, gelecekte yazılabilecek bütün kitapları da barındıran bir kütüphaneyi hayal eder. İnsanlar ellerinin altındaki bilgilerin sonsuzluğuyla, çarçabuk coşkudan çılgınlığa geçerler. Bazılarının "yararsız eserleri bertaraf etme" yönünde "hijyenik, sofuca bir taşkınlığa" kapılmaları "milyonlarca kitabın anlamsızca yok olması"na yol açar. Bazıları "bütün ötekilerin reçetesi ve eksiksiz özeti" niteliğindeki tek kitabı ya da o kitabı okumuş ve dolayısıyla "bir tanrıya benzer" konumdaki kütüphaneciyi ararlar. Koca kütüphanenin bazı kısımlarında insanlar "barbarca bir tavırla kitapların önünde diz çöküp sayfalarını öperken, tek bir harfini bile sökemezler." Bazı kısımlarında ise "salgınlar, karşıt inanç çatışmaları, kaçınılmaz olarak yozlaşıp soygunculuğa dönüşen aylakça gezinmeler toplumu kırıp geçirmiştir".[1] Bu bakımdan 21. yüzyıl dünyası çoğu kez Borges'in hayalinin geniş çapta gerçeğe dönüşmesi gibi görünür.

Bu yüzyılın ilk yıllarının belirleyici olayı ABD'nin finans ve ulaşım şebekelerine karşı, antisosyal şebeke özelliği çerçevesinde daha iyi anlaşılabilecek İslamcı bir çete tarafından girişilen saldırıydı. El-Kaide adına hareket etmelerine karşın, 9/11 tertipçilerinin daha geniş siyasal İslam şebekesiyle zayıf bağları vardı; bu durum kimliklerinin niçin saptanamamış olduğunu açıklar.

11 Eylül 2001 saldırganlarının yaptığı işte şeytani bir deha vardı. Esasen gittikçe şebekeleşen Amerikan toplumunun ana mihraklarını hedef alırken güvenlik açıklarından yararlanmaları, sırasıyla ABD finansal ve siyasal sistemlerinin ana düğümleri New York ile Washington'a gidecek dört yolcu uçağına ilkel silahları (maket bıçakları) gizlice sokmalarını sağladı. El-Kaide'nin adamları bu uçakları kaçırıp kontrol altına aldıktan sonra dosdoğru Dünya Ticaret Merkezi ile Pentagon'a çarptırmakla, terörizm tarihindeki en büyük darbeyi indirdiler. ABD'de aylarca sürecek bir korku ortamı yaratmakla kalmadılar; daha da önemlisi, Başkan George W. Bush yönetiminin sonraki yıllarda, Selefi İslam davasını zayıflatmaktan ziyade güçlendireceği neredeyse kesin bir asimetrik karşılık vermesine zemin hazırladılar.

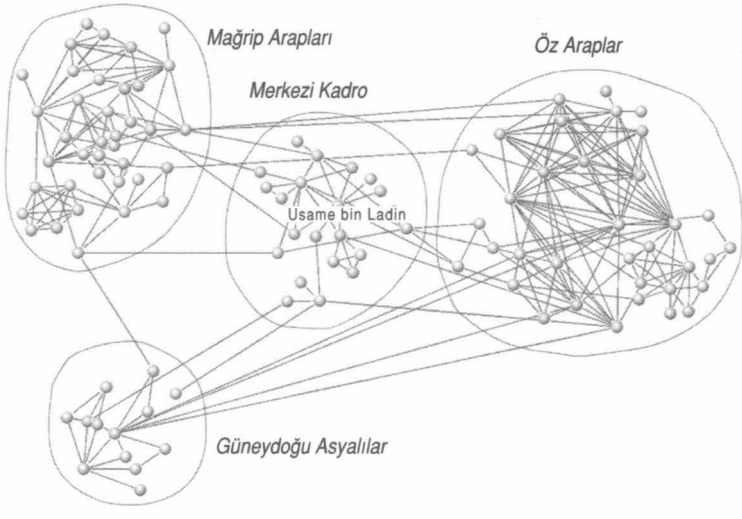
Gerek hava ulaşımı, gerek finans sistemleri böyle saldırılar için dört dörtlük hedefler gibiydi. İkisi de yakın geçmişte önemli ölçüde büyüyerek daha

karmaşık hale gelmişti. İkisinin de hayati bir rol oynadığı küreselleşme süreci 2001'de solcuların yanı sıra İslamcılar tarafından da Amerikan emperyalizminin yeni bir timsali sayılmaktaydı.[2] Ayrıca saldırganların böyle önemli düğümlere hasar verirken, aynı zamanda genel panik yaratmakla, diğer şebekelere yayılacak zincirleme bir karışıklık yaratabileceklerini ummaları için sağlam bir sebep vardı.[3]

Saldırganların kendisi bir şebeke halindeydi. Vladis Krebs adlı bir Cleveland danışmanı, saldırıların hemen sonrasında, kurumsal şebekeleri analiz etmeye yönelik InFlow yazılımıyla tek başına çalışarak, Muhammed Atta'nın 9/11 şebekesindeki can alıcı düğüm olduğunu ortaya koydu (bkz. Resim 24). Toplam 19 uçak korsanından 16'sının yanı sıra, onlarla bağlantılı diğer 15 kişiyle irtibat halinde olan adam Atta'ydı. Şebekedeki bütün kişiler içinde Atta en yüksek aradalık merkeziliği, ayrıca en yüksek hareketlilik (başkalarıyla irtibata geçme sayısı) ve yakınlık (başkalarıyla bir aracı olmaksızın doğrudan bağlantı kurabilme) düzeyine sahipti. Ancak Amerikan Flight 77 korsanlarından Nevaf el-Hazmi'nin aradalık merkeziliği açısından Atta'dan hemen sonra gelmesi, operasyonu planlayanlardan biri olabileceğine işaretti. Atta'nın 9/11'den önce bir şekilde tutuklanması halinde, Mervan el-Şehhi liderlik rolünü kolayca üstlenebilecek konumdaydı.[4] Krebs'in saptadığı üzere, 9/11 şebekesinin ayırıcı özelliği dış dünyayla sosyal bağlantılarının olmayışıydı. Birçoğu Afganistan'da birlikte eğitim görmüş ve sıkıca kenetlenmiş tertipçiler, normal sosyal şebekeleri belirleyen zayıf bağlardan neredeyse tamamen yoksundu. Dahası, ABD'ye varmalarından sonra birbirleriyle pek fazla ilişkiye girmemişlerdi. Onlarınki iletişimin en asgari düzeyde tutulduğu bir seyrek şebekeydi. Bu anlamda gerçekten bir antisosyal şebekeydi, yani saptanmaktan kaçınması gereken her gizli şebeke gibi adeta görünmezdi.[5]

Krebs'e göre, geriye dönüp bakıldığında, olup bitenler apaçıktı. Peki, önceden saptanabilir miydi? "Öyle görünüyor ki, terörizmle mücadeleyi kazanmak için, iyi adamların kötü adamlardan daha iyi bir istihbarat ve bilgi paylaşımı şebekesi kurmaları gerekir" diye yazar Krebs.[6] "Büyük miktarda veriyi tarayıp bağları ve kalıpları belirleyerek" El-Kaide'nin haritasını çıkarmaya çalışan Able Danger adlı bir ordu projesine bakılırsa, böyle bir şebekenin varlığı 2001'de tahmin edilmekteydi. Asıl sorun ABD'deki herkes arasında artık altıdan az ayrılık kademesi bulunduğuna işaret eden "Kevin Bacon" probleminden dolayı, potansiyel terörist olarak saptanan insan sayısının yüz binlere, hatta belki milyonlara varmasıydı.[7] Able Danger'ın hazırladığı şebeke grafiklerinden bazıları altı metre uzunluğundaydı ve baskının çok küçük olması nedeniyle neredeyse tamamen anlaşılmazdı.[8] Krebs'in kendisi terörizmle mücadelede insan zekâsının yerini hiçbir şeyin tutamayacağı sonucunu çıkardı; bunun alternatifi muazzam veriler içinde boğulmak olacaktı.[9]

9/11 saldırılarının ardından panik yavaş yavaş yatışırken, bazı şebeke uzmanları El-Kaide'nin aslında nispeten zayıf olduğunu ileri sürmeye başladılar. El-Kaide tam da gizli, antisosyal karakteri yüzünden, yeni kişileri kolayca devşirip eğitemezdi.[10] Gücünü kısmen merkezsiz yapısından aldığını[11] söylemek iyi hoştu da, Usame bin Ladin ABD'ye büyük çaplı ikinci bir saldırı emrini veremeyecekse, böyle bir şebeke yapısının ne yararı vardı?[12] Afganistan'a yönelik Amerikan işgaliyle Taliban rejiminin devrilmesinin ardından, El-Kaide liderlerinin Pakistan'daki bir yere kıstırıldığı doğruysa, yapılması gereken tek şey, hepsini izleyip yakalayarak örgütü başsız bırakmaktı.[13] Bazı uzmanlar Montreal'de 1990'ların Caviar esrar ve kokain kaçakçılık çetesi gibi gizli kriminal şebekelerle paralellikler kurmakla birlikte, terörist şebekelere kıyasla kriminal şebekelerdeki büyük çaplı merkezileşmeye dikkat çektiler.[14] Daha önemli bir farklılık, kriminal çetelerin El-Kaide üyelerinde açıkça görüldüğü gibi, ortak bir ideolojide birleşmemiş olmalarıydı. Daha geniş Selefi şebekesiyle gözle görülür bağlantıları olmasa da bütün 9/11 saldırganları fikri düzeyde ona bağlıydılar ve dinsel inançları için ölmeye hazırdılar. Bir başka deyişle, El-Kaide'nin çok zayıf bağlantılı bir bileşeni olduğu çok daha büyük bir cihatçı şebeke vardı. Bu şebeke Sovyet-Afgan Savaşı sırasında mücahit olarak tanışıp birbirine bağlanmış kişilerden, İslam Cemaati'nin Güneydoğu Asyalı üyelerinden, Avrupa ile Ortadoğu'nun Arap topluluklarındaki destekçilerden oluşmaktaydı.[15] Batılı liderlerin kafasını karıştıran husus, misilleme niteliğindeki "terörle mücadele"nin dar bir odağa, bizzat şiddete başvuran İslamcılara yönelmeyi gerektirmesiydi. Bu yaklaşım ise aktif teröristlerin küçük şebekelerinin, bizzat şiddete bulaşmaksızın te-

37. Küresel Selefi şebekesi, yak. 2004: Kaba bir taslak.

rôristlere yakınlık gösteren kişilerden oluşmuş çok daha büyük şebekelerin içinde yer aldıkları gerçeğini göz ardı etmekteydi.[16] Gençler bir hevese kapılıp terörist olmazlar. Aşırı uçtaki telkinlere maruz kalmalarının yanı sıra bir Selefi faaliyet şebekesine bulaşmaları gerekir.[17]

Geniş tabanlı bir şebekenin saldırdığı bir hiyerarşi, kolayına gelen yollarla tepki verir. George W. Bush ve yönetiminin ulusal güvenlikten sorumlu kilit üyeleri, 9/11'in hemen sonrasında İslamcı şebekeyi büyütmeye ancak bu kadar uygun zemin yaratabilecek bir dizi karar aldılar. Başkanın El-Kaide'yi barındırdığı gerekçesiyle Afganistan'daki rejimi devirmek üzere alelacele bir plan için bastırması doğruydu. Irak ile 9/11 saldırıları arasında nedensel bir bağlantıya ilişkin kanıtlar hiç yokken, Başkan Yardımcısı Dick Cheney ile Savunma Bakanı Donald Rumsfeld'in bu sefer Irak'ta Saddam Hüseyin'i* devirmeye yönelik ikinci bir askeri müdahale için saldırıların bir bahane yarattığı savına ikna olması ise yanlıştı. Öte yandan, Bush ABD'ye gelecekteki saldırılarla mücadele etmek üzere yeni bir İç Güvenlik Bakanlığı oluşturdu. John Arquilla daha Ağustos 2002'de, yani Irak'ın işgal edileceğinin henüz belli bile olmadığı bir dönemde *Los Angeles Times*'ta bu yaklaşımdaki kusurlara öngörülü bir şekilde dikkat çekti:

> Şu an içine düştüğümüz türden bir şebeke savaşında, stratejik bombardıman pek anlam taşımaz; çoğu şebeke kendisini ayakta tutup yönlendirecek bir ve hatta birkaç büyük lidere bel bağlamaz. [...] Kabine düzeyinde bir İç Güvenlik Bakanlığı oluşturmak [...] büyük çaplı ikinci bir yanlış adımdır. Hiyerarşi cevval bir şebekeye karşı kullanılacak hantal bir araçtır. Önceki savaşlarda tanklarla mücadele nasıl tankları gerektirdiyse, şebekelerle mücadele de şebekeleri gerektirir. [...] İhtiyaç duyduğumuz türden şebeke "yanımızda" ya da "karşımızda" olmaya ilişkin zorlama yorumlarla oluşturulamaz ya da sürdürülemez.[18]

Bu sözler ulusal güvenlik aygıtının neleri başaracağı konusunda belki aşırı kötümserdi. Gözetim ile ihbarın bir araya gelmesi sayesinde, Ocak 1993-Şubat 2016 arasında doğrudan ABD'ye karşı şiddet uygulamayı amaçladığı bilinen cihatçı bağlantılı 109 tertipten sadece 13'ü hayata geçirilebildi.[19] Ne var ki, Arquilla bir açıdan haklıydı. El-Kaide 2001 sonlarında ses getirecek şiddet eylemlerine ancak ara sıra girişebilecek antisosyal bir şebeke olarak hareket etmek zorunda kalan eski tarz bir gizli derneği andırır hale gelmişti. Amerika öncülüğündeki Irak işgalinden sonra, El-Kaide'nin Irak'taki kolu ise Saddam'ın acımasız hiyerarşisinin devrilişini izleyen kargaşadan mezhep çatışmasını kızıştırmak için yararlanırken, çok daha büyük ve daha etkili bir şebekeye dönüştü. Sonuç Irak'ın tarihine aşina herkesin kolayca

---

* Rumsfeld tam da saldırıların yapıldığı gün, "ABD'nin tepkisinde geniş bir seçenek ve olasılık yelpazesinin göz önünde tutulması gerektiğini" ileri sürdü. "Bakan kendi içgüdüsünün sadece Bin Ladin'i değil, Saddam Hüseyin'i de vurma yönünde olduğunu belirtti."

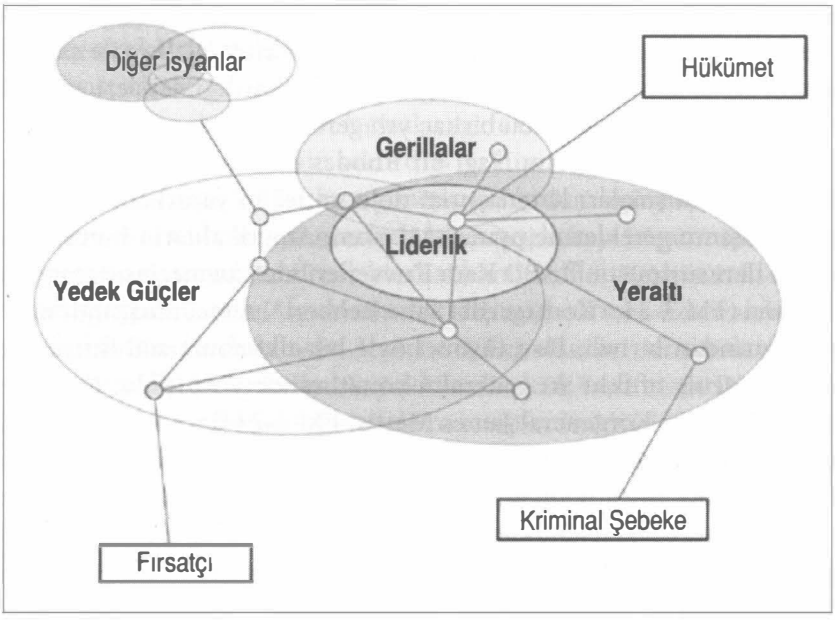
öngörebileceği kanlı bir isyan oldu. (İngiliz işgalcilerin başına 1920'de çok benzer bir şey gelmişti.) Amerikan ordusunun Walter Walker ile çağdaşlarının çok önce Güneydoğu Asya cengellerinde çıkardığı dersleri gecikmeli olarak öğrenmesi sinir bozucu birkaç yılı gerektirdi.

Bir ABD subayı olan John Nagl bir Rhodes bursiyeri olarak, Malaya ve Vietnam'daki çatışmaları karşılaştıran doktora tezini yazarken, İngilizlerin cengel savaşının gereklerine uyum sağlarken, Amerikalıların bunu başaramadığını ileri sürmüştü.[20] ABD Kara Kuvvetleri'nin *Counterinsurgency Field Manual*'ına (FM 3-24; "Kontrgerilla Saha Rehberi") temel oluşturan metnin de yazarlarından biriydi. Bu çalışma böyle bir elkitabına acil ihtiyacı fark etmiş olan geniş ufuklu iki generalin yönetiminde yürütüldü: Korgeneral David Petraeus ve Korgeneral James Mattis. FM 3-24 üzerindeki çalışmaya Petraeus'un Irak'taki ikinci görev döneminden dönüşünden sonra, Ekim 2005'te başlandı. Ertesi yılın aralık ayında çıkan[21] rehberin en çarpıcı özelliği, bir isyanın şebekeli karakterini döne döne işleyişiydi. Örneğin, yazarlar "kurallı ve hiyerarşik bir yapı"sı olan isyanlar ile "şebekeli bir yapı"sı olan isyanlar arasında ayrım yapmak için çok uğraşmışlardı. Her modelin kendine göre güçlü ve zayıf yanları vardı. Şebekeli bir isyan genelde "toparlanma, uyum sağlama ve çabuk öğrenme"ye yatkındı; öte yandan "tek bir kişinin ya da küçük bir grubun başta olması nedeniyle" müzakereye dayalı bir çözümü kabullenmesi zordu.[22] FM 3-24 şebeke yoğunluğu, kademe merkeziliği ve aradalık gibi kavramları da açıklayarak, ABD ordusunu şebeke teorisi konusunda eğitmeye çarpıcı genişlikte bir yer verdi.[23] Birinci baskıda "Sosyal Şebeke Analizi" başlıklı bir ek bile vardı.[24]

Pentagon'a 2004'te görevli olarak gönderilen Avustralyalı Albay David Kilcullen, FM 3-24'e küçümsenmeyecek bir katkıda bulundu. Hazırladığı "Bölük Düzeyinde Kontrgerillanın Temelleri"ne göre, "gönülleri ve akılları" kazanma ibaresinin asıl anlamı "güvenilir şebekeler kurmak"tı:

> Güvenilir şebekeler kurmayı zamanla başardığınızda, bunlar halk içinde kök salarak, düşmanın şebekelerini söküp yerinden edecek, onu sizinle kavgaya tutuşmak için açığa çıkaracak ve inisiyatifi ele geçirmenizin yolunu açacaktır. Bu şebekeler arasında yerel müttefikler, topluluk liderleri, yerel güvenlik güçleri, yörenizdeki sivil toplum kuruluşları, diğer dostça ya da tarafsız devlet dışı aktörler ve medya yer alır. [...] Güvenilir şebekeler kurmaya katkıda bulunan eylemler amacınıza hizmet eder. Güveni sarsan ya da şebekelerinizi aksatan eylemler, üst düzey hedefleri öldürmek dahi düşmana yarar.[25]

Kilit bir kavrayış, ABD ile müttefiklerinin mücadele ettiği küresel cihadın önceden var olan ve "evlilik ilişkileri, para akışları, mezuniyet ilişkileri, destek bağları" üzerine kurulu sosyal şebekeye dayandığıydı. Terörizm "şebekenin girişiği ortak faaliyetlerden sadece biri"ydi; "işin özü himaye

38. *Army Counterinsurgency Manual*'dan (2014 baskısı) alınan şebekeli isyanlar diyagramı.

şebekesi"ydi.[26] Öte yandan, organize şiddetin artan öneminden dolayı, küresel cihat çoktan devlet benzeri özellikler edinme yolundaydı:

> Küreselleşmiş bir isyanda, asilerin paralel hiyerarşisi bir *sanal devlettir*: Denetimi altında bir bölge ya da halk yoktur; ama birlikte ele alındıklarında geleneksel devlet gücünün birçok unsurunu temsil eden geniş tabanlı sistemler üzerinde denetim uygular. Aynı zamanda bir *sözde-devlettir*: Uydurma bir devlet, yani bir devlet gibi davranmakla birlikte, yasal ya da siyasal meşruiyet taşımayan bir yönetim yapısıdır. Dahası, tek bir hiyerarşi değil, bir "asi devlet" gibi işleyen ve dünya devletleriyle çekişen bağlantılı sistemlerin federe bir şebekesidir.[27]

Kilcullen'in yeni oluşan bu devleti alt etmek için önerdiği taktikler arasında asilerin destek şebekelerindeki önemlerinden dolayı, "tarafsız ya da dostça kadınları kazanmak", "isyan şebekelerinin feci şekilde çökmesine yol açan öldürücü bir momentum yaratabilecek" sık aralıklı "karşı-şebeke" istihbarat operasyonlarına girişmek, "asileri halktan koparark şebekeyi boğmak" ve asi şebekedeki zayıf bağlantıları kısıtlamak vardı.[28] Bu yaklaşım Petraeus'un Irak'taki El-Kaide şebekesini kuşatıp boğmayı öngören "Anakonda Stratejisi"nin temelini oluşturdu.[29]

ABD ordusu gecikmeli olsa bile dersini aldı. Irak'ta 2007'deki ABD "hamle"sinin belirleyici evresinde, General Stanley McChrystal bu dersi şöyle özetledi: "[Irak'taki El-Kaide'nin lideri Ebu Musa ez-] Zerkavi'nin yayılan

şebekesine karşı koymak için, onun dağılım, esneklik ve hız özelliklerini aynen benimsemek zorunda kaldık. "Bir şebekeyi yenmenin yolu bir şebeke olmaktan geçer" ibaresi zamanla komuta kademesinde bir tekerleme ve ana harekât anlayışımızın sekiz kelimelik özeti haline geldi."[30] Böylece Amerikalı askerler Saddam sonrası Irak'ın beton cengellerini elde tutmanın yolunu buldular. Afganistan'da da benzer bir sancılı öğrenme süreci yaşanmaktaydı. Emile Simpson bir Gurka subayı olarak edindiği tecrübeden hareketle, iki taraflı konvansiyonel savaşlarla hâlâ karşılaşılabilse bile, genel eğilimin Clausewitz'in muharebe alanında belirleyici zafer idealine ulaşılamayan çok taraflı çatışmalar yönünde olduğu kanaatine vardı. Böyle çatışmalarda zafer siyasal istikrarın sağlanması demekti.[31] Kontrgerilla faaliyeti öylesine siyasal nitelikliydi ki, bir asi şebekeden bir düzeyde rıza almanın onu yok etmeye tercih edilir olduğu durumlar ortaya çıkabilirdi.

51.
15/9/2008

ABD'ye yönelik 9/11 saldırısının Amerikan finansal ve siyasal sistemine etkileri birçok bakımdan El-Kaide'nin umduğundan daha az yıkıcıydı. Ödemeler sisteminde aksaklık olduğu, New York Menkul Kıymetler Borsası'nın bir hafta kapalı kaldığı, hisse senedi fiyatlarında keskin bir düşüş yaşandığı ve finansal dalgalanmada bir sıçrayış görüldüğü doğruydu. Hava ulaşımının geçici olarak durdurulması çek takasını ve elektronik olmayan diğer işlem biçimlerini de yavaşlattı. Ne var ki, başlıca kurumların böyle bir ihtimale dikkate değer ölçüde hazırlıklı olması ve Federal Rezerv Kurulu'nun piyasa likiditesini sürdürmek üzere hiç duraksamadan devreye girmesi nedeniyle, saldırıların ekonomik etkisi sınırlı kaldı. Birkaç hafta içinde finansal kriz sona erdi.[1] Maddi hasar, moloz temizliği ve kazanç kayıpları açısından saldırıların toplam maliyeti tahminen 33 ile 36 milyar dolar arasındaydı.[2] Bunu yüz kat kadar artıran şey, Bush yönetiminin (El-Kaide liderliğince öngörülmüş olması mümkün olmayan) Irak'ı işgal kararıydı – tabii, "terörle mücadele"nin maliyetine ilişkin en yüksek tahminler doğru kabul edilirse.[3] Buna karşılık, bin Ladin'in daha ziyade saldırıların ilk şokuyla ABD ekonomik sisteminde ardışık bir etki yaratacak bir zincirleme tepkimeyi amaçladığı söylenebilir. Bunun gerçekleşmemesi Amerikan kapitalist şebekesinin cihatçılarca beklenenden daha esnek olduğunu gösterdi.

2001'e gelindiğinde şebeke kesintileri artık bildik bir kavramdı. Oregon'da tek bir enerji hattındaki arızanın yüzlerce hat ile jeneratöre sıçrayarak, 7,5 milyon kişiye verilen hizmeti kesintiye uğrattığı 1996'da ABD'nin batı kesiminde büyük çaplı bir elektrik kesintisi yaşanmıştı. Ertesi yıl Toyota'nın bütün imalat işleri, bir yangının can alıcı bir fren aksamının tek tedarikçisine ait fabrikayı yok ederek diğer 200 kadar tedarikçinin işlemlerini tehlikeye atması yüzünden durdu.[4] 9/11'den sadece birkaç ay önce, 18 Temmuz 2001'de Baltimore'da bir demiryolu tünelindeki yangında bir dizi önemli internet hizmet sağlayıcısına ait fiber optik kablolarının yanması, internet hızında yaygın bir yavaşlamaya yol açtı. Eylül 2003'te İtalya ile İsviçre arasındaki bir yüksek gerilim hattının üstüne bir ağacın devrilmesi yüzünden, Sardinya Adası dışında bütün İtalyan elektrik şebekesi çöktüğünde benzer bir şey yaşandı. Almanya'nın kuzeybatı kesiminde tek bir yüksek gerilim kablosundaki arızanın ta Portekiz'de kesintilere yol açtığı Kasım 2006'da daha da

büyük bir kademeli çöküş ortaya çıktı.[5] Görünüşe bakılırsa, finansal sistem Avrupa elektrik şebekesinden, hatta belki internetin kendisinden daha esnek bir şebekeydi.

Bunun bir yanılsama olduğu görüldü. Lehman Brothers'ın 15 Eylül 2008'deki iflası tarihteki en büyük finansal krizlerden birini başlattı ve uluslararası kredi sisteminde küresel bir kesintiye yol açmaya, 1929 Wall Street borsa çöküşünden sonraki olayların hepsinden daha fazla yaklaştı. Dahası, küresel finansal krizin makroekonomik maliyeti terörle mücadeleninkinden kesinlikle daha büyüktü, özellikle de dünya ekonomisinin mevcut yönelimi doğrultusunda aralıksız büyümeyi sürdürmesi halinde, yaratılmış olabilecek hasıla düşünüldüğünde. (Tek başına ABD için akla yakın tahminler 5,7 ile 13 trilyon dolar arasında değişirken, terörle mücadelenin maliyetine ilişkin azami tahmin 4 trilyon dolardı.)[6] Kısacası, 9/15 yedi yıl önce 9/11'in yol açtığı karışıklığı büyük ölçüde aştı.

Finansal krizin sebepleri altı başlık altında özetlenebilir. Büyük bankalar tehlikeli derecede sermaye yetersizliğiyle karşılaşınca, kaldıraç katsayılarını artırmak için, mevzuat boşluklarından yararlanmaya yöneldiler. Piyasalar derecelendirme kuruluşlarının göze batacak şekilde yanlış fiyat biçtikleri teminatlı borç yükümlülükleri gibi varlığa dayalı menkul kıymetlerle dolup taştı. Federal Rezerv Kurulu 2002-2004 arasında para politikasının aşırı gevşek olmasına göz yumdu. Politikacılar yoksul Amerikalıların ev sahibi olabilmeleri için ekonomik açıdan saçma teşvikler getirdiler. Gerçekçi olmayan risk modelleri temelinde, kredi temerrüt takasları gibi türevler çok büyük çapta satıldı. Son olarak, yeni gelişen piyasalardan, özellikle Çin'den ABD'ye sermaye akışları Amerikan emlak balonunun şişmesinde rol oynadı.[7] Krizin bu balonun patlamasıyla başladığı söylenebilir: Gerileyen konut fiyatları ve eşikaltı ipoteklerde hızla yükselen temerrütler daha 2006 sonlarında finansal sıkıntı işaretleri vermekteydi. Sıkıntıyı küresel paniğe çeviren ise 15 Eylül Pazartesi gece yarısı saat ikiye çeyrek kala duyurulan Lehman iflasıydı. Ana şirketin başvurusunu 18 yabancı ülkedeki bağlı kuruluşlarla ilgili 80 dolayında adli tasfiye izledi. Ana iflas işlemi sürerken, Lehman aleyhinde toplam değeri 873 milyar doları aşan yaklaşık 66 bin istihkak davası açıldı. Bu "ABD'de o zamana kadar açılmış en büyük, en karmaşık, çok yönlü ve kapsamlı iflas davası"ydı.[8] Federal Rezerv Kurulu'ndaki kurmay iktisatçılar inanılmaz bir tavırla, durgunluk tahmininde bulunmak için hiçbir sebep görmediler. FED'in baş iktisatçısı David J. Stockton (FOMC) 16 Eylül'de Federal Açık Piyasalar Komitesi'ne, "Esas görünüşte önemli bir değişiklik gördüğümüzü sanmıyorum" diye belirtti. "Olay kesinlikle tahminimizin ötesindedir; [...] önümüzdeki yıllarda GSYİH artışında hâlâ çok tedrici bir yükseliş beklemekteyiz." Olaylar bu ve benzeri açıklamaları gülünç duruma

düşürecekti.[9] Toplantı salonunda ancak birkaç kişi bu erken aşamada Fed'in takındığı tutumun asıl niteliğini kavradı. Boston Fed'den Eric S. Rosengren'in şu sözleri açıklayıcıydı:

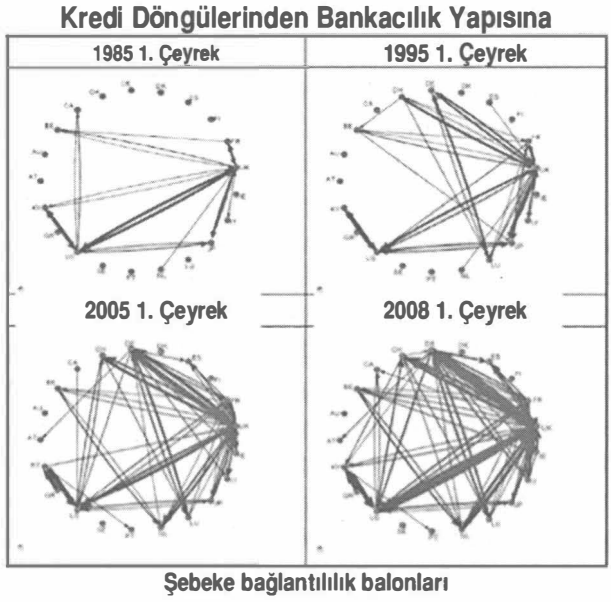
> Lehman meselesinde yaptığımız şeyin doğru olup olmadığını anlamak için henüz çok erken olduğu kanısındayım. Hazine'nin para koymak istememesinden dolayı, bir seçeneğimizin olmaması gibi bir durum çıktı ortaya. Ama ölçülü bir seçenekte karar kıldık. Para piyasası fonlarında bir aksilikle karşılaşırsak ya da [...] repo piyasası kepenkleri indirirse, bu seçenek pek de iyi görünmeyebilir. Karşılaştığımız kısıtlamalar göz önünde tutulunca, doğru şeyi yaptığımız kanısındayım. Umarım, bu haftayı atlattığımızda, [...] ekonominin geleceğini bir ya da iki kuruma bağlama durumuna düşmeyiz.[10]

Federal Rezerv Kurulu başkanı Ben Bernanke, 1930'lardakine benzer bir krize girme ihtimaline ilişkin ilk imada ancak 29 Ekim'de bulundu.[11] FOMC'nin başka bir üyesinin "Büyük Bunalım dönemindekinden daha yüksek temerrüt oranlarıyla karşılaşılabileceği"ni açıkça işaret etmesi aralık ayının ortalarını buldu.[12]

FED'in anlayamadığı husus şuydu: Lehman'ın icra kurulu başkanı Duck Fuld, Wall Street'te bir tür şebeke ayrığı olsa bile, Goldman Sachs'ın şimdi hazine bakanı olan eski icra kurulu başkanı Henry Paulson'un da aralarında bulunduğu meslektaşlarınca sevilmese bile, bankanın kendisi küreselleşme ile internetin bir araya gelmesiyle yirmi yıl içinde daha geniş ve sıkı bir yapı kazanmış olan uluslararası finansal şebekede hayati bir mihraktı. Bu yapısal değişimin önemini kavrayan az sayıdaki merkez bankası yetkililerinden biri olan İngiltere Merkez Bankası başkanı Andrew Haldane, döngüsel dalgalanmaları çoğaltmaya yatkın bir uyarlanabilir karmaşık sistem yaratıldığını ileri sürdü.[13] Onun görüşü sırf çapraşık sistemlerden farklı olarak, öngörülemez biçimde değişme eğilimi taşıyan karmaşık sistemler üzerine John Holland ile başkalarının yürüttüğü çalışmalara dayanmaktaydı. Bu "yeni belirmiş özellikler" FED iktisatçılarının modelinde eksik olan şeydi.[14] Standard makroiktisat, şebeke yapısını düpedüz göz ardı etmişti. Hiç kimse küresel finansal şebekenin yaşanan sıkıntıyı bir kurumdan birçok kuruma hızla aktarmaya yetecek kadar bağlantılı, ama birçok kurumun riskleri çeşitlendirmede zayıf ve bir tarafın aksamasına karşı düşük güvencede olmasına yetecek kadar seyrek hale geldiğinin farkına pek varmamıştı.[15]

Federal Rezerv Kurulu, felaketin gelip çatmasından sadece birkaç yıl önce eriştiği "mükemmel ılımlılık" konusundaki sanrılı övünmelerle, küresel finansal krizin mimarlarından biri olmuştu. Ancak başkanı Bernanke'nin Büyük Bunalım'dan çıkarılan dersleri hızla uygulayarak, ekonomik sonuçların 1930'lardakinden çok daha hafif olmasını sağlaması takdire şayandı. FED "nicel rahatlatma"ya dönük birinci evrede her türlü varlığı, ardından

İNGİLTERE MERKEZ BANKASI

39. Uluslararası finansal sistemde şebeke bağlantılılık balonları, Andrew Haldane'in 2011'deki bir sunumundan.

ikinci ve üçüncü evrelerde büyük miktarda devlet tahvili satın almakla, krizi durdurdu. Bu sonuç para yönetiminin hiyerarşik sistemi açısından bir zafer, uluslararası finans şebekesinin kendi haline bırakıldığında kendini onaramayacağının bir kabulüydü. Ancak ikinci bir Büyük Bunalım'ın yaşanmamasının asıl sebebi, Lehman'ın batmasına göz yummuş olan ABD Hazinesi'nin daha sonra başka büyük çaplı finansal iflasları önlemek üzere devreye girmesiydi. Zordaki Varlıklara Yardım Programı çerçevesinde 400 milyar dolardan fazla destek alan sigorta devi AIG gibi firmaların ve diğer büyük bankaların kurtarılması, 9/15'te başlamış olan zincirleme iflas tepkimesini durdurmada can alıcı rol oynadı. Aynı firmaların üst düzey çalışanlarına yedi haneli ikramiyeler ödemeye devam etmeleri yaygın eleştirilere yol açtı.[16] Oysa kamuoyu şaşırmamalıydı. Çünkü finansal sistem birden fazla açıdan bir şebekeydi.

ABD'nin iş dünyası elitleri öteden beri sıkıca kenetlenmiş bir gruptu; siyaset alanını da kapsamak üzere, ekonominin farklı sektörleri arasındaki bağların başlıca kaynağı bankalardı.[17] Amerikan sisteminin nasıl işlediğinin iyi bir örneği, kibar bir Afrika asıllı Amerikalı avukat olan Vernon Jordan, Jr'ın kariyeridir. Georgia'da ırk ayrımcılığının son yıllarında bir yurttaş hakları avukatı olarak şöhrete ulaşan Jordan 1972'de, çeşitli ürünler imal eden Celanese şirketinin yönetim kuruluna girmeye davet edildi. Daha sonra

şirketin başkanı John W. Brooks tarafından New York'taki Bankers Trust'ın yönetim kuruluna aday gösterildi. Başka bir Bankers Trust yönetim kurulu üyesi William M. Ellinghaus'un aracılığıyla, Jordan 1973'te mağaza zinciri J. C. Penney'nin yönetim kuruluna alındı. Bir yıl sonra katıldığı Xerox yönetim kurulunda Xerox'un başkanı Archie R. McCardell'le ve Amerikan Express'in icra kurulu başkanı Howard L. Clark'la birlikte görev yaptı. Her ikisinin onayıyla, 1977'de Amerikan Express'in yönetim kuruluna katıldı. 1980'de tütün şirketi R. J. Reynolds'un yönetim kuruluna girdi. Ertesi yıl Ulusal Kentler Birliği'ndeki görevini bırakarak, Dallas hukuk firması Akin Gump Strauss Hauer & Feld'in Washington bürosunda görev aldı.[18] Jordan'ın 1973'te Ulusal Kentler Birliği sayesinde tanıştığı Bill Clinton'la yakın dostluğu, Clinton'ın 1992'de başkan seçilmesiyle, siyasal hayatında dönüm noktası oldu. Başta Monica Lewinsky olayı olmak üzere, bir dizi skandaldaki "ayağına tez yatakçı"sı haline geldi. 1999'da Akin Gump Strauss'tan ayrılarak, yatırım bankası ve varlık yönetim şirketi Lazard'ın New York şubesine katıldı.[19]

Onunla karşılaştırıldığında, Timothy Geithner'in kariyeri farklı bir yol izledi. Annesi Deborah Moore aracılığıyla, soyu ABD'ye ilk göç etmiş ailelerden birine dayanan Geithner, Dartmouth College'ta öğrenim gördü. Bir süre Kissinger Associates'ta çalıştıktan sonra, devlet hizmetine girdi. New York Federal Rezerv Bankası başkanıyken, finansal elit tabakanın mensuplarıyla sosyal ve mesleki bağlar kurdu. Örneğin, New York Ekonomi Kulübü ya da Dış İlişkiler Konseyi gibi kâr amacı gütmeyen kurumlarda birlikte yer almak, 21 kadar finansal firmanın üst düzey yöneticileriyle ya da yönetim kurulu üyeleriyle kişisel bağlantılara girmesini sağladı. Bir ekonometrik araştırmaya göre, bu bağlantıları değerli kılan şey, 21 Kasım 2008'de Barack Obama yönetiminde hazine bakanı olacağının açıklanması üzerine, onunla ilişki içindeki şirketlere ait senetlerinde fiyat sıçramalarının görülmesiydi.[20] Bundan bir yolsuzluk iması çıkmaz; sadece iktidara yakınlığın özellikle bir kriz döneminde önemli sayıldığı anlaşılır. FED krizinin ilk evresinde kilit bir rol oynamış olan Geithner, ekonominin henüz dip noktaya inmediği bir dönemde Hazine'nin başına geçti. Yatırımcıların finansal firmalar arasında siyasal bağlantılılık açısından algılanan farklılıklara hiç önem vermemeleri toyluk olurdu. Dick Fuld'ın düşüşü tam da şebekede nispeten kopuk bir düğümde gerçekleşmişti.

52.
İdari Devlet

Finansal kriz, finansal sistemin başka bir özelliğini açığa çıkardı. Kâğıt üzerinde bankalar finansal sistemde mevzuata en sıkı bağlanmış yapılardı. Ancak onları ve faaliyetlerini düzenlemekle görevli çok sayıda kuruluş bir likidite krizinde domino taşları gibi peş peşe devrilmeleri olasılığını her nasılsa öngörememişti. Bunun bir açıklaması federal yönetimin yozlaşarak bir "idari" devlete, yani işleyiş tarzı bakımından hiyerarşik ve bürokratik, gittikçe karmaşıklaşan ve öngörülenin tam tersi sonuç doğuran mevzuat yaratmada kararlı bir devlete dönüşmüş olmasıdır.

İdari devletin ortaya çıkışı Kongre'nin Çevre Koruma Ajansı ve Tüketici Ürün Güvenliği Komisyonu gibi yeni düzenleyici kuruluşlara yetki vermeye başladığı 1970'lerin başlarına kadar indirilebilir. ABD Federal Mevzuat Rehberi 1950'de yaklaşık 23 bin sayfa uzunluğundayken, 1951-1970 arasında 21 bin sayfa, 1971-1990 arasında 62 bin ve 1991-2010 arasında 40 bin sayfa arttı.[1] George W. Bush döneminde Kongre ilk ve orta öğrenime (2001 tarihli Okumayan Çocuk Kalmasın Yasası), seçim finansmanına (2002 tarihli McCain-Feingold Kampanya Reform Yasası), şirket yönetimine (2002 tarihli Sarbanes-Oxley Yasası) ve enerji tasarrufuna (2007 tarihli Enerji Bağımsızlığı ve Güvenliği Yasası) ilişkin federal mevzuatı genişletti. Ancak hiçbir yönetim Başkan Obama'nın ilk dönemindekinden daha hacimli yasalar ve düzenlemeler çıkarmadı.[2] Onun başkanlık tarihi kısaca istihdamı artırma ("teşvik"), finansal kriz riskini azaltma ve genel sağlık sigortasını sağlama yönünde bir dizi vaat sayılabilir; bunların hepsi idari devlette büyük çaplı bir genişlemeyi getirdi. Wall Street Reformu ve Tüketiciyi Koruma Yasası (Dodd-Frank) 848 sayfaydı; Finansal İstikrarı Gözetleme Konseyi ve Tüketici Finansal Koruma Bürosu adlı iki yeni kuruluşu ortaya çıkardı.[3] Hastaları Koruma ve Düşük Maliyetli Sağlık Hizmeti Yasası (kısaltılmış adı ACA) (Sağlık Hizmetinde ve Eğitimde Uygunluk Sağlama Yasası'yla birlikte toplam 961 sayfaydı; Bağımsız Ödeme Danışma Kurulu'nu ortaya çıkardı. Pasifik çevresindeki 12 ülke arasında bir ticaret anlaşması olan Trans Pasifik Ortaklığı'nı hayata geçirmek için hazırlanan yasalar daha da hantaldı. Uzunluğu 5.554 sayfayı geçen ve iki milyonu aşkın kelime içeren bu yasaların bilgisayar çıktıları yaklaşık bir metre yüksekliğindeydi.

Dahası, gerek Obamacare gerek Dodd-Frank bir sürü mevzuat doğurdu. ACA'nın Kongre'den geçmesinden sonra, devlet kuruluşları yeni yasaların

nasıl uygulanacağına dair 100'ü aşkın yönetmelik çıkardı. Dodd-Frank düzenleyici kuruluşlara 400'den fazla yeni tüzük hazırlamaları için özel talimat vermişti. Bir tahmine göre, bu sürecin tamamlanması halinde yasa finans sektöründeki düzenleyici kısıtlamaları yaklaşık üçte bir oranında artırabilirdi.[4] Mevzuat salgınının çapına dair bir fikir edinmek için, sağlık hizmeti mevzuatını oluşturan 10.535 sayfanın her birinin 1.100 kelime içerdiğini varsayın. Toplam kelime sayısı 11 milyonu geçer. Bir karşılaştırma yapmak gerekirse, Magna Carta 4.000'den az kelimenin yer aldığı tek bir parşömen yaprağıydı. ABD Anayasası'nın ilk taslağı 4.543 kelimeyle sadece biraz daha uzundu. Bağımsızlık Bildirisi ise 1.458 kelimeden ibaretti.

İdari devletin yükselişini hangi güçler sağladı? Washington niçin yozlaşarak, geçmişte Franz Kafka'nın hayal ettiği türden azman bir bürokratik devlete dönüştü? Basit bir cevapla bütün günahın avukatlarla bürokratlarda olduğu söylenebilir; oysa Dickens okurlarının gayet iyi bildiği üzere, böyle kişiler uzun süreden beri hayatımızda var. Çok daha akla yakın bir cevap, bu durumun geçmişin başarısızlıkları için bugün ödediğimiz bedel olduğudur. Yirminci yüzyılda birçok ülkede temsili yönetimi ve hukukun üstünlüğünü yok eden şey belki de ayrıntılara aldırmamaydı. Hitler gibi "müthiş basitleştirici"lerin zafere ulaşmasının asıl sebebi belki de (içerdiği 181 maddeyle ve yaklaşık 10 bin kelimeyle kısa olduğu pek söylenemeyecek) Weimar Cumhuriyeti Anayasası gibi araçların, kırpık bıyıklı, sabıkalı ve soykırıma eğilimli Avusturyalı erkeklerin şansölye olma yolunu açıkça kapatmamasıydı. Ne var ki, daha uygun bir açıklama, 20. yüzyıl tarihleri ne kadar farklı olursa olsun, hemen her demokrasinin yasama ve yönetim standartlarında gördüğümüz temel bozulma olabilir.* Laf kalabalığı sağanağının ardında meslekten politikacıların meselenin özüne inmek yerine çevresinde dönmekle uğraşması, medyanın her aksilikten sonra "bir şeyler" yapılması için yaygara koparmaktan vazgeçmemesi, lobicilerin mevzuat metinlerinin hizmet ettikleri çıkar gruplarını koruyacak şekilde ufak harflerle basılmasını sağlamaları ve avukatların bütün bu saçma keşmekeşten kârlı çıkmaları yatar.[5] Sonuçlar bizi şimdi olduğundan daha fazla kaygılandırmalı, çünkü okunamayacak kadar sıkıcı yasal metinlerin çok ötesine geçer. Birincisi, kurum içindeki kişilere sağlanan bir avantaj vardır; dolambaçlı denizde yol almak için gerekli "mevzuata uygunluk"la sadece onlar başa çıkabilir. İkincisi, genel karmaşıklıktaki her artışla birlikte büyüyen sistem istikrarsızlığı riski vardır. Küresel finansal sistemin Dodd-Frank gibi yasal düzenlemelerle daha istikrarlı hale geldiğini düşünen biri iyimserdir. Tam tersi pekâlâ geçerli

* Andrew Haldane'e göre, İngiltere Merkez Bankası yüzyıl önce yılda ancak bir demeç verirdi. Tek başına 2016'da 80 demeci, 62 ön raporu, 200'e yakın istişare belgesi, yüze varan blog iletisi ve yüzü aşkın istatistik bülteni çıktı. Toplam sayısı 600'ü geçen bu yayınlar yaklaşık 9.000 sayfayı bulmaktaydı.

olabilir; çünkü yeni mevzuat resmi makamların bulaşma sorunuyla (örneğin teminatsız kısa vadeli borçları tahsil akınıyla) başa çıkma becerisini azaltmış olabilir.[6] Bu arada, Francis Fukuyama'nın ileri sürdüğü gibi, bizzat demokratik siyasetin meşruiyeti aşınıyor; çünkü "çıkar grupları [...] kampanya katkıları ve lobi çalışmalarıyla politikacıları fiilen satın alabiliyor". Fukuyama bu sürece "patrimonyal düzene dönüş" adını veriyor.[7] Siyasal kurumlar katılaşırken, görünüşte düzeltilemez bir hal alıyor: Seçmenler kurulu, aday belirleme sistemi, Senato'nun sır dolu kuralları vb. Mahkemeler politika belirleme ve yönetme alanlarına fazlasıyla karışıyor. Gelgelelim, kimsenin bu sorunların herhangi birini düzeltecek tutarlı bir planı yok.[8]

Karmaşıklık ucuz değildir; aksine, çok pahalıdır. İdari devlet vergilerde orantılı artışlar yapmaksızın, kamu "yarar"larının kapsamını artırma sorununa kolay bir çözüm bulmuş durumda. Bu da cari devlet harcamalarını borçlanmayla finanse etmektir. Öte yandan, Obama yönetimi federal borçları neredeyse ikiye katlarken, yeni yollarla para bulmak için düzenleyici yetkilerine başvurdu. Örneğin, banka ipoteği uygulamalarına dönük soruşturmalarda "uzlaşma" için 100 milyar dolardan fazla, BP Horizon petrol sızıntısı tazminat programından 20 milyar dolar sağlandı. (Ayrıca General Motors ile Chrysler'ın "gözetimli iflas"larına siyasal müttefikler adına müdahale edildi.)[9] Ancak idari devletin bütün bu çarelerinin özel sektöre getirdiği yükler sonuçta büyüme ve istihdam yaratma hızını düşürüyor.[10] Kamu maliyesinde kuşaklar arası denklik, mevzuatta aşırı genişleme, hukukun üstünlüğü anlayışının bozulması ve eğitim kurumlarında aşınma bir araya gelince, hem ekonomik performansta hem (ileride göreceğimiz üzere) sosyal insicamda "büyük bir yozlaşma"ya yol açıyor.[11] Kısacası, idari devlet siyasal hiyerarşinin son sürümünü temsil ediyor: Kurallar çıkaran, karmaşıklık yaratan ve refahın yanı sıra istikrarı sarsan bir sistem.

53.
Web 2.0

İdari devletin mevzuat takıntısıyla hiyerarşik düzenin son krizine doğru yol aldığı sırada, şebekeli dünya da dramatik bir evre geçişi içindeydi. Enformasyon teknolojisi profesyonellerinin, öncü internet yayıncısı Tim O'Reilly'nin 2004'te ev sahipliğini yaptığı konferansa atfen buna verdiği ad "Web 2.0"dı. O'Reilly'nin ideali ilk baştaki dünya çapında ağın "açık kaynak" biçimini korumaktı. Wikipedia ortaklaşa yazılmış ansiklopedi maddeleriyle, bu zihniyeti sürdüren bir yapıydı. Kullanıcı katkılı içeriğe dayanan her web sitesi de öyleydi. O'Reilly'ye göre, RSS ve API gibi buluşların getirdiği sonuç "verileri dışarıya dağıtırken, bağlantının öbür ucunda olup bitenleri denetlememe, [...] [yani] uçtan uca ilkesinin [...] bir yansıması"ydı.[1] Dolayısıyla bütün yazılımlar bir "sürekli beta" halinde olmalı, açık kaynak özelliğinin yanı sıra kullanıcılarca yeniden düzenlenmeye de açık olmalıydı.[2] Altın standart özgürlükten yana bir programcı ve açık kaynaklı *The Cathedral and the Bazaar* ("Katedral ve Çarşı") manifestosunun yazarı olan Eric Raymond'un ifadesiyle "birkaç bin geliştiricinin yarı zamanlı bilgisayar korsanlığı sonucunda" oluşmuş "dünya çapında işletim sistemi" Linux'tu.[3] "Çarşı"da gönüllü kodlayıcıların yer aldığı büyük bir küresel topluluk, hataları saptayıp düzeltmek üzere işbirliği halinde çalışarak bu yazılımı sürekli geliştirmişti.[4] Raymond'un formüle ettiği ve adını Linux'un başı çeken geliştiricisi olmakla birlikte asla sahipliğine soyunmamış Linus Torvalds'tan alan Linus Yasası şunu belirtir: "Yeterince büyük bir beta sınaması ve ortak geliştirme merkezi olduğunda, hemen her sorun çabucak saptanır ve çözüm birilerinin aklına gelir." (Daha amiyane tabirle, "yeterince göz baktığında, hatalar sığlaşır.")[5] Bilgisayar korsanının sanal komününde "rekabette başarının geçerli tek ölçüsü akranlar arasındaki itibar"dır ve bir mera faciası* ortaya çıkmaz; çünkü açık kaynaklı yazılımda "yem olarak biçilen otlar daha da büyür."[6] Raymond açık kaynak akımının "yazılımda üç ila beş yıl içinde (yani 2003-2005'e doğru) esas itibariyle amacına ulaşacağı" öngörüsünde güvenle bulundu.[7] Oysa hayal kırıklığına uğrayacaktı.

---

* Buradaki gönderme çevre uzmanı Garrett Hardin'in 1968 tarihli "Mera Faciası" makalesinedir. Makalede küresel nüfus kontrolü savunulurken, köylülerin kısıtsız yararlandığı ortak arazinin aşırı otlanma yüzünden kısa sürede verimsizleşerek çorak hale gelmesi örneği verilir. Fikri ilk ortaya atan aslında Victoria dönemi iktisatçısı William Forster Lloyd'du.

Buluşçuluk ve yaratıcı anarşiden sonra ticarileşme ve düzenleme gelir. Her ne olursa olsun, önceki teknoloji devrimlerinde görülen kalıp öyleydi.[8] İnternet örneğinde ise ticarileşme yaşanırken, buna düzenleme pek eşlik etmedi. Açık kaynak düşü idari devletin müdahalesini başarıyla savuşturan tekeller ile düopollerin ortaya çıkışıyla tarihe karıştı. Microsoft ve Apple yazılım düopolüne yakın bir durum oluşturdular; birincisi kişisel bilgi işlem piyasasında çok büyük bir pay kaptı. Şebeke devriminin birinci evresinde sırasıyla 1975 ve 1976'da kurulan iki şirket, internetin sunduğu fırsatlara farklı şekilde yaklaştı. Microsoft parçalanmanın eşiğine gelmesine yol açacak bir stratejiyle, Windows işletim sistemini kendi web tarayıcısı Internet Explorer'la tek pakette birleştirmeye çalıştı.* Apple'ın başındaki Steve Jobs, işletim sisteminin birçok yönüyle Bill Gates'inkinden üstün olmasına karşın, Apple'ın sattığı donanımları çeşitlendirerek rekabet etmeyi tercih etti. İlk Mac masaüstü bilgisayarına bir müzikçalar (iPod, 2001), dizüstü bilgisayar (Macbook, 2006), akıllı telefon (iPhone, 2007), tablet (iPad, 2010) ve kol saati (Apple Watch, 2014) ekledi. Jobs'un dehası cazip ürün tasarımını sadece Apple Store ve iTunes Store aracılığıyla satışa sunulan kapalı bir yazılım sistemi ve dijital içerikle birleştirmesiydi.

Enformasyon teknolojisi devriminin ikinci evresi, MS-DOS ile Mac OS'u ortaya çıkaran buluşçuluk dalgasından yirmi yıl sonra geldi. 1990'ların ortalarında kurulan en önemli yeni şirketler Amazon, eBay ve Google'dı. Birincisi Seattle merkezli bir internet kitap satıcısıydı. İlk başta adı "Auction Web" olan ikincisi San Jose merkezli bir internet müzayede piyasasıydı. Adını gugol sayısından (1×10^{100}) alan üçüncüsü Menlo Park'taki bir garajda kurulmuş bir internet arama motoruydu. Üçünün de kurucuları bir bakıma aykırı kişilerdi: Texaslı annesinin genç yaştaki bir ilişkisinden doğan ve daha sonra evlendiği Kübalı kocasının nüfusuna geçirilen Jeff Bezos; Paris'te İranlı bir göçmen ailenin çocuğu olarak doğan Pierre Omidyar; Moskova'da doğduktan sonra Yahudi ailesiyle birlikte 1979'da Sovyetler Birliği'nden göç eden Sergey Brin. Sadece Larry Page daha baştan bilgisayar bilimine aşina biriydi; her iki ebeveyni de bu alanda ders veren hocalardı. Kurucuların ortak yanı ise ABD'nin Batı Kıyısı'na, yani Stanford Üniversitesi ile Silikon Vadisi'nin birlikte enformasyon teknolojisi buluşçuluğunun küresel mihrakı konumunu elde ettiği bölgeye yönelmeleriydi. Milyarder olma hedefiyle mi yola çıktılar? Muhtemelen hayır. Şirketlerinin başarıya ulaşması şaşırtıcıydı. (Page ve Brin

* Yargıç Thomas Penfield Jackson 3 Nisan 2000'de Microsoft'un Sherman Antitröst Yasası'nı ihlal ederek, tekelleşme, tekelleşmeye teşebbüs ve yan ürüne bağlama suçlarını işlediğine hükmetti. Bunun üzerine 7 Haziran 2000'de Microsoft'un parçalanması emrini çıkardı. Ancak Washington Temyiz Mahkemesi Yargıç Jackson'ın kararlarını bozdu ve şirket Adalet Bakanlığı'yla mevcut yapısıyla kalmasını sağlayacak bir uzlaşmaya vardı.

1999'da Google'ı Excite'a 750 bin dolara satmanın eşiğinden döndüler.) O yılın dot.com borsa fiyaskosunu atlatan her üç şirket çok hızlı şekilde göz kamaştırıcı değere ulaştı. Google'ın 19 Ağustos 2004'teki ilk halka arzı 23 milyar doları aşkın toplam piyasa değeri elde etmesini sağladı. Bu çarpıcı değer artışının açıklaması basitti. Google 2000'de teklif fiyatı ile "tıklama sayısı"nın bir bileşimi temelinde, aranan anahtar kelimelerle ilişkili reklamlar almaya başladı. 2011'e varıldığında şirket gelirinin yüzde 96'sının kaynağı buydu. Reklamverenlerden gelen muazzam para girişi, Google'ın birçok yönde gelişerek, bir e-posta hizmeti (Gmail, 2004), bir işletim sistemi (Android, 2007) ve bir web tarayıcı (Chrome, 2008) başlatmasını ve Google Earth'e dönüşecek Keyhole, ardından Google Analytics'e dönüşecek Urchin ve Google Voice'a dönüşecek Grand Central başta olmak üzere, bir dizi şirketi satın almasını sağladı. Bunlara 2006'da YouTube, 2012'de (daha sonra satılacak) Motorola Mobility ve 2014'te DeepMind eklendi. Google'ın ilk hedef tanımı "dünyadaki bilgileri düzenlemek, genelde erişilebilir ve yararlı hale getirmek"ti. Gayriresmi sloganı ise "Kötü olma" şeklindeydi. Oysa 1999'dan sonraki çalışma şeklinin daha doğru tanımı "reklamdan servet kazanmak ve bunu cesaretle yatırmak"tı.

İdeal ile gerçeklik arasındaki aykırılık 2000'lerin ortalarındaki üçüncü buluşçuluk dalgasıyla ortaya çıkan en başarılı sosyal şebekeleşme şirketinin durumunda daha da belirgindi. Kazanan herhalde "altı kademe" olmalıydı; şirketin sahipleri internet üzerinden e-posta davetlerine ve bağlantılı üyelerin veritabanına dayalı bir sosyal şebekeleşme hizmetini tanımlayan ilk patenti elde etti. Friendster ve LinkedIn'den Reid Hoffman ve Tribe.net'ten Mark Pincus hiç kimsenin sosyal şebekeleşmede tekel kurmamasını sağlamak üzere patenti (700 bin dolara) satın aldılar.[9] Ama Mark Zuckerberg'i tam hesaba katmadılar.

Bu Harvard lisans öğrencisinde idealist retorik hiç eksik değildi. Yeni Facebook üyeleri için hazırlanan ve (Başkan Mao'ya saygıyla) "Küçük Kızıl Kitap" olarak anılan hedef tanımında şu belirtilir: "Facebook ilk başta bir şirket olacak şekilde yaratılmadı. Bir sosyal görevi yerine getirmek, dünyayı daha açık ve bağlantılı hale getirmek üzere kuruldu."[10] Zuckerberg 2004'te Thefacebook sitesinin hizmete girişinden sadece beş gün sonra, *Harvard Crimson*'la bir röportajda siteyi para kazanma amacıyla oluşturmadığını açıkça söyledi. "Kimseye e-posta adresi satmayacağım," dedi. "Son yüz yılı kitle iletişim araçları belirledi," diye bildirdi 2007'de. "Önümüzdeki yüz yılda bilgiler sırf insanlar kapsın diye sunulmayacak. İnsanların milyonlarca bağlantıları arasında paylaşılacak."[11]

Peki, Facebook sosyal şebekeleşme tacının diğer taliplerini niçin alt etti? Birincisi, Zuckerberg Harvard markasını kaldıraç olarak kullandı. Harvard'da olan birini takma ad oluşturmaya yöneltecek bir sebep olmadığı için, ilk kullanıcılar gerçek adlarını ve gerçek e-posta adreslerini verdiler. Zuckerberg'in Har-

vard mezunları şebekesi aracılığıyla tanıştığı Washington Post Company'nin başkanı Don Graham, şirkete yatırım yapmayı önerdi ve ardından yönetim kurulunda yer aldı.[12] İkincisi, Zuckerberg sitenin yüksekokullarda olmayan kişilere açıldığında çekiciliğini yitireceği yönündeki yanlış düşünceyi çürüttü ve siteyi İngilizce bilmeyenler için de bir çeviri aracıyla ulaşılabilir hale getirdi.[13] Üçüncüsü, fotoğraf etiketleme gibi eklentilerin, etiketlenen kullanıcılara uyarıların ve arkadaşların uğraşları hakkında bilgi paylaşmaya dayalı News Feed gibi çok daha karmaşık bir konseptin potansiyelini çabuk kavradı.[14] Dördüncüsü, MySpace'ten farklı olarak, Facebook kendi kullanıcılarının sitede uygulamalar kurmalarına izin verdi; Farmville gibi Facebook esaslı oyunların çoğalmasıyla, bu kararın çok büyük rağbet gördüğü anlaşıldı.[15] Bu esnetilmiş bir açık kaynaktı; yeni politika, kullanıcıların kendi sponsorlu reklamlarını satmalarını sağladı.[16]

Zuckerberg'in reklam gelirine yönelişi, şirketlere bu platforma erişme olanağını veren Beacon'ın devreye girişiyle az daha ters tepecekti.[17] Bir reklam geliri modelini geçişi başarıya ulaştırma işi Sheryl Sandberg'e verildi; Facebook'un işletme müdürü olmadan önce, Google'da 2001-2008 arasında üstlendiği asıl görev sonuçta buydu. Aradaki can alıcı farklılık "Google'ın [...] insanlara önceden satın almaya karar verdikleri şeyleri bulmada, Facebook'un ise neyi istediklerine karar vermede yardımcı olması"ydı. İkincisinin yolu reklamcıların kullanıcılara, önceden Facebook'taki aktiviteleriyle açığa vurdukları tercihlerine tam uyacak hedefli mesajlar iletmelerini sağlamaktı.[18] Reklamın "bin gösterim başına maliyeti"ne göre ölçüldüğünde, paraya dönüşme ilk başta yetersizdi.[19] Ancak reklamlar kullanıcıların Facebook cep telefonu uygulamasındaki News Feeds'e pürüzsüzce yerleştirildiğinde, şirket büyük çapta kârlar elde etme yoluna girdi.[20] Zuckerberg'i bir milyarder yapan "hızır" büyük ölçüde Apple'ın buluşçu ve bağımlılık yaratıcı iPhone'unun itici gücüyle, cep telefonu kullanımındaki öngörülmeyen patlamaydı.

Facebook sosyal şebekeleri icat etmedi. Daha önce gördüğümüz üzere, şebekeler bir canlı türü olarak *Homo sapiens* kadar eskidir. Facebook'un yaptığı şey, kullanıcı için bedava ve coğrafya ya da dille kısıtlanmamış bir hizmet oluşturarak, o zamana kadarki en büyük sosyal şebekeyi yaratmaktı. Bu satırların yazıldığı an itibariyle, Facebook'un 1,17 milyar aktif günlük kullanıcısı ve ayda en az bir defa giriş yapan 1,79 milyar kullanıcısı var. Bu rakamlara Facebook'un fotoğraf paylaşma ve mesaj çekme uygulaması Instagram dahil değildir.[21] ABD'de internet kullanıcılarının giriş yaygınlığı 18-29 arası yaşta yüzde 82, 30-49 arası yaşta yüzde 79, 50-64 arası yaşta yüzde 64, 65 ve üzeri yaşta yüzde 48'dir. Bir bütün olarak insanlar için altı ayrılık kademesi geçerliyse, Facebook kullanıcıları için ortalama rakam şimdi 3,57'dir.[22] Çoğu kimsenin arkadaş çevresinin önemli bir yerel unsur taşıması nedeniyle, Facebook şebe-

kesinin coğrafi temelli kümeleşme sergilemesi şaşırtıcı değildir.[23] Ancak Facebook bir dizi çarpıcı yolla mesafeyi alt eder. Sırf diğer kullanıcılara yakınlık, kişinin Facebook'a katılma olasılığının en sağlam göstergesi değildir; "geçiş" kişinin mevcut birçok sosyal şebekedeki konumuna bağlıdır.[24] Kullanıcılar özdeş sevgisiyle ayırt edilir. Kişilik tiplerinin yanı sıra çıkarları uyuşanlar da her zaman birlikte hareket ederler. Benzer kullanıcıların Facebook kullanımıyla birbirlerine daha çok bağlanmalarına yol açan bir geribildirim döngüsü olabilir.[25] ABD'deki göçmen topluluklar da şebekenin ayrı bileşenleri olarak nitelendirilebilir;[26] işin ilginç tarafı, etnik topluluklar arasında Facebook kullanımı açısından önemli bir değişkenlik görülür.[27] Avrupa'da milliyetçiliğin dirilişi konusunda artan kaygıya karşın, Facebook bütünleşmeyi ölçülebilir düzeyde artırmıştır. Her yaz Avrupalılar tatil için diğer Avrupa ülkelerine giderken, uluslararası Facebook arkadaşlıklarının sayısı yükselmektedir. Avrupa içinde yeni arkadaşlıkların oranı Ocak 2009'da yüzde 2'nin altındayken, Ağustos 2016'da yüzde 4'ün üzerine çıkmıştır.[28] Facebook şebekesinin fikirleri, "mem"leri ve hatta duyguları zayıf bağlarla bulaşıcı biçimde ve şebeke kümelerinin ötesinde yayma kapasitesi de çarpıcıdır.[29]

Çok tutulan her şey gibi, Facebook'un aleyhinde olanlar da vardır. Gazeteci Jonathan Tepper hesabını silişinden kısa bir süre önce, "Facebook dünyanın her yanında kullanıcıların ilgisini reklamcılara satıyor" diye yazdı. "Üstelik Hayatları, aileleri ve arkadaşlarına dair hemen her şeyi [...] biliyor. Ayrıca teşhircilik ve dikizcilik üzerine kurulu bir platform; kullanıcılar kendilerini daha iyi gösterecek şekilde tanıtıyorlar ve usulca arkadaşlarını gözetliyorlar." Tepper'a göre, Facebook dostluğu artırmak şöyle dursun, aslında ucuzlatıyor ve içten dostluğun yerine geçiyor.[30] Facebook'un ardındaki ekonominin ütopyacı ideolojisinden çok uzak olduğu kesindir. Nitekim "birçok kişiye üretim araçları sağlarken, semereleri azınlığın elinde toplayan" bir ortakçılık ekonomisine benzetilmiştir.[31] Daha kaba ifadeyle, Facebook'ta "kullanıcı üründür".

Facebook internet yurttaşlarının karşılıklı bağlantılı bir dünyasını yaratma sözü vermişti. Ama yapısı eşitlikçilikten köklü biçimde uzaktı. Facebook'un 15.724 çalışanı ve iki milyara yakın kullanıcısı var; ama bunların son derece küçük bir kesimi Facebook hisse senedine sahip. Şirketin B hisselerinde bizzat Zuckerberg'in payı yüzde 28'i biraz aşıyor. Diğer kuruculardan Dustin Moskovitz, Eduardo Saverin ve Chris Hughes'un toplam payı yüzde 13'ün hemen altında. İlk yatırımcılar Sean Parker ve Peter Thiel'in toplam payı yüzde 6,5'e varıyor. İlk aşamadaki diğer iki yatırımcı, Silikon Vadisi girişim fonu Accel Partners ve Rus internet şirketi Digital Sky Technologies sırasıyla yüzde 10'luk ve yüzde 5,4'lük paya sahip. Yüzde 1'in üzerinde payla sadece beş başka hissedar var: Üç Silikon Vadisi girişim firması, Microsoft ve Goldman Sachs.[32] Antonio García Martínez'in ifadesiyle, "her kim vadinin liyakate

dayalı olduğunu ileri sürüyorsa tesadüf, imtiyazlı bir takıma mensup olma ya da katışıksız bir gizli dalavere gibi liyakat dışı yollarla büyük çapta kâr etmiş biridir."[33] Bir başka deyişle, küresel sosyal şebekenin kendisi Silikon Vadisi içindeki kişilerin dışa kapalı bir şebekesinin elinde.

Açık kaynak atılımı sonrasında düopollere (Microsoft ile Apple) ve neredeyse tekellere (Facebook, Amazon ve Google) doğru yönelimin sosyal sonuçları paradoksal olduğu kadar öngörülebilir nitelikteydi. Bu şirketlerin amigolarının bıkıp usanmadan söyledikleri gibi, dünya geçmişte hiç olmadığı ölçüde birbirine bağlı; ancak (bazı bakımlardan) bir yüzyıl önce olmadığı ölçüde eşitsiz. Dünyadaki en zengin sekiz kişiden altısı Bill Gates (tahmini kişisel serveti 76 milyar dolar), Carlos Slim (50 milyar dolar), Jeff Bezos (45 milyar dolar), Mark Zuckerberg (45 milyar dolar), Larry Ellison (44 milyar dolar) ve Michael Bloomberg'dir (40 milyar dolar). Servetlerinin dayanağı ise sırasıyla, yazılım, telekomünikasyon, internet perakendeciliği, sosyal şebekeleşme, işletme yazılımı ve ticari verileridir.[34] Böylesine zenginleşmelerinin sebebi dünyanın girişimcilik "süper star"ları olmaları değil, tekele yakın bir yapı kurmalarıdır. Facebook örneğinde olduğu gibi, bir milyardan fazla insan Microsoft Windows, YouTube ve Android kullanıyor; Facebook'un 2014'te satın aldığı mesaj çekme uygulaması WhatsApp'ı unutmamak gerekir. Neredeyse tekel konumundaki bu şirketler başlıca hissedarlarına öngörülebilir gelecek açısından muazzam rantlar kazandırabilecek gibi görünüyor.[35] Tek bir örnek vermek gerekirse, Google ile Facebook'un bütün dijital reklamlardaki toplam paylarını 2017'de yüzde 60'a çıkaracakları tahmin ediliyor. Google ABD'deki arama motoru reklamlarının yüzde 78'ini, Facebook da internet gösterim reklamlarının yaklaşık beşte ikisini elinde tutuyor.[36] Bu hâkimiyet devasa gelirler sağlıyor. Facebook'un 2017'de gösterim reklamlarından 16 milyar dolar kazanması bekleniyor. Şirkete şu anda biçilen değer, Zuckerberg'in (günümüzde 600 milyon kullanıcısı olan Instagram ve kullanıcı sayısı bir milyarı aşan WhatsApp gibi) olası rakipleri erken bir aşamada satın almasını sağlayan 30 milyar dolarlık nakit stokunu da kapsamak üzere, 400 milyar dolar dolayındadır.[37] Dahası, reklam hâkimiyetinin başka bir yararı var. Rastgele seçilmiş 25 bin Google aramasında, Google ürünlerine dönük reklamların yüzde 90'ı aşkın oranda en görünür dilimde yer aldığı saptanmıştır.[38]

Bu şirketlerin yerine getirdikleri işlevleri düşündüğümüzde, şaşırtıcı bir durumdur bu. Google esasen öğrenmek istediğimiz şeylere baktığımız engin bir küresel kütüphanedir. Amazon gittikçe artan bir kesimimizin alışveriş için girdiği koca bir küresel çarşıdır. Facebook da geniş bir küresel kulüptür. Bu şirketlerin çeşitli şebekeleşme işlevleri yeni değildir; mesele teknolojinin şebekeleri hem çok büyük hem çok hızlı hale getirmesinden ibarettir. Daha ilginç fark ise eskiden kütüphanelerin ve sosyal kulüplerin reklam-

dan para kazanmamaları, kâr amacı gütmeyen ve bağışlar, abonelikler ya da vergilerle finanse edilen kuruluşlar olmalarıydı. Asıl devrimci husus küresel kütüphanemizin ve küresel kulübümüzün reklam panolarıyla süslenmesi ve onlara kendimize ilişkin bilgi verdikçe, reklamın daha etkili hale gelerek, bizi Bezos'un çarşısına gittikçe artan sıklıkla göndermesidir. Yatırımcının Facebook, Amazon, Netflix (internet film şirketi) ve Google için kullandığı FANG kısaltmasının "köpekdişi" anlamına gelmesi boşuna değil. Küresel enformasyon teknolojisinin ölçekten yoksun olmasını, yani süper bağlantılı birkaç mihrakın hâkimiyetinde olmasını sağlayan "zengin olan daha da zenginleşir" etkisi sayesinde, bu şirketlerin getirileri azalmıyor.[39]

Facebook'un pratiğinin propagandasına ters görünmesine yol açan şey sadece piyasa hâkimiyeti peşinde arsızca koşması değildir. Zuckerberg'in yatakhane bilgisayar korsanından Başkan Zuck'luğa evrimi olağanüstü hızlıydı. "Facebook birçok yönüyle geleneksel bir şirketten ziyade devlete benziyor," dedi 2008'de. "Bu büyük insan topluluğu avucumuzda ve gerçekten politikalar belirleme gücümüz diğer teknoloji şirketlerininkinden fazla."[40] Küçük Kızıl Kitap adından fazlasını Mao'ya borçluydu; üslubu bilinçli olarak bir devrim öncüsüne özgüydü: "Dünya çabuk olana kalır." "Büyüklük ve rahatlık nadiren bir araya gelir." "İnsanların iletişim tarzını değiştirmek dünyayı her zaman değiştirecektir."[41] 2008'den sonra ofis duvarlarındaki posterler totaliter propagandayı andırmaya başladı: "İLERLE VE CESUR OL! başından büyük işlere kalkış! BİR ETKİ YARAT!"[42] Zuckerberg'in "sadece Facebook'a değil, bir bakıma gezegenin gelişen iletişim altyapısına hükmetmek" istediğini söyleyenler vardır.[43]

Hatta ABD başkanlığına aday olmayı düşünebileceği fikri ortaya atılmıştır.[44] Ancak Facebook kurucusunun zihniyeti hem daha küresel hem o makamdaki biri için beklenebileceğinden daha az demokratik görünüyor. Eski bir çalışan işyerinde mavi Facebook tişörtü giyenlerin sayısını hatırlatarak şunu belirtmişti: "Kahverengi gömlekliler mavi gömleklilere dönüştü ve hepimiz yeni sosyal medya SA'sının parçasıyız."[45] Bu elbette yanlış bir benzetme; çünkü Zuckerberg karşılıklı bağlantılı bir "küresel topluluk" hayalinde samimi görünüyor. Şubat 2017'de yayımlanan bir makalede, şirketinin rolünün "anlamlı" yerel toplulukları desteklemek, (nefret saçıcı içerikleri filtreleme yoluyla) "güvenlik" ortamını artırmak, fikir çeşitliliğini özendirmek ve küresel düzeyde bile sivil katılımı geliştirmek olması gerektiğini savundu. "Facebook en büyük küresel topluluk olarak, topluluk yönetişiminin bu ölçekte nasıl işleyebildiğinin örneklerini araştırabilir."[46]

Asıl soru bu küresel topluluk hayalinin nereye kadar gerçekçi olduğu, Facebook'un öngörülmemiş sonuçlarının ve oldukça tersi istikamette başı çekişinin nereye kadar gideceğidir.[47]

54.
Parçalanış

Dünya 2010'da enformasyon teknolojisinin etkileriyle önemli bir düzeye çıkan iki devrimin eşiğindeydi. Birincisi gelişme yolundaki dünyada yükselen beklentiler devrimi, ikincisi gelişmiş dünyada düşen beklentiler devrimiydi. Birincisi bir bütün olarak dünyada azalan eşitsizliğin, ikincisi başta ABD olmak üzere bir dizi önemli ülkede artan eşitsizliğin sonucuydu. Her türlü değişimi sırf teknolojiye ya da sırf küreselleşmeye bağlamak yanlış olur; çünkü iki süreç anlamlı biçimde birbirinden ayrılamaz. Devrimin ana itici gücünün küresel bir süper şebekedeki hızlı büyüme olduğunu söylemek daha doğru bir analiz olur; çünkü bu olgu, yani teknolojik değişim ve küresel bütünleşme sentezi dünyayı bir bütün olarak daha "düz"leştirirken, Amerikan toplumunun (Charles Murray'in ifadesiyle) "parçalanma"sına yol açtı.

Yoksullukla mücadele eden hayır kuruluşu Oxfam'ın yaygın alıntı yapılan bir araştırmasına göre, yüzde 1'lik en zengin kesimin serveti şimdi geri kalan dünyanın toplam servetinden daha fazla. 2015'te, yalnız 62 kişi 3,6 milyar kişiyle (insanların "alt yarı"sı) aynı servete sahipti. Yüzyıl dönümünden bu yana, bu alt yarı küresel zenginlikteki toplam artışın ancak yüzde 1'ini alırken, yüzde 50'si yüzde 1'lik üst kesime gitti.[1] Benzer rakamlara varan Credit Suisse'in tahmini, küresel zenginlikten yüzde 1'lik üst kesimin eline geçen oranın 2015'te yüzde 50'ye ulaştığı yönünde. Sayıca 35 milyona yaklaşan milyonerler şimdi bütün dünya zenginliğinin yüzde 45'ine sahip; 123.800 kişi 50 milyon doların üzerinde, 44.900 kişi 100 milyon doların üzerinde ve 4.500 kişi 500 milyon doların üzerinde servete sahip.[2] Bütün milyonerlerin yarıya yakın kısmı, yüzde 0,01'lik üst kesimin reel gelirdeki birikimli artışının (iktisatçı Emmanuel Saez ve Thomas Piketty'nin hesaplamalarına göre) 1980'den beri yüzde 542'ye vardığı ABD'de yaşıyor. Aynı dönemde yüzde 90 dilimindeki herkesin reel geliri ise biraz düşmüş bulunuyor.[3] Doların 2015'teki değeriyle medyan hane geliri 1999'da 57.909 dolarken, 2015'te 56.516 dolar seviyesinde.[4] Böylece günümüz dünyasının uç noktadaki hiyerarşisi karşımıza çıkıyor: Çok geniş kaideli, muazzam yüksek ve ince çan kulesi olan bina biçimindeki bir servet ve gelir hiyerarşisi.

Bununla birlikte, üç önemli noktayı dikkate almak gerekir. Birincisi, ABD Tüketici Finansmanı Araştırması verileri esas alındığında, yüzde 1'lik ve yüzde 0,1'lik üst kesimlerin servet ve gelir paylarındaki artışlar Piketty ve Saez'in

ileri sürdüğü kadar yüksek değil.[5] İkincisi, Forbes 400 listesine mirasla elde edilmiş servet sayesinde giren kişilerin sayısı günümüzde sürekli geriliyor; 1985'te 159 olan sayı 2009'da ancak 18'i buluyor.[6] En üst kesimdeki azalış, hiç daha yüksek oranda olmamıştır. Üçüncüsü, küresel orta sınıfın (Marksistlerin tercih ettiği adla burjuvazinin) büyümesi yüzde 1'lik üst kesimin servet birikimi kadar köklü bir sosyal değişimdir. Çinli orta sınıf 2000-2015 arasında 38 milyon artmıştır; aynı tanım kullanıldığında, Amerikalı orta sınıftaki artış 13 milyondur. Dünya genelinde orta sınıfa 2000'den sonra yüzde 31'lik bir artışla 178 milyon kişi katılmıştır.[7] Bir tahmine göre, 2003'te 69 olan Gini küresel eşitsizlik katsayısı 2013'te 65'e gerilemiştir ve 2035'te 61'e gerileyecektir.[8] Kısacası, küresel gelir dağılımındaki eşitsizliğin 1970'ten sonra önemli ölçüde azaldığı ve bu yönelimin muhtemelen süreceği yönünde inandırıcı bulgular vardır.[9] En büyük itici güç Çin'in *burjuvalaşması* olsa da, bu durum küresel olayın ancak beşte birini açıklar.[10]

Alışılagelmiş yorum küreselleşmenin küresel eşitsizliği azalttığı, yani 1970'lerden sonra ticaret ve sermaye akışlarında görülen artışın olmaması halinde, Çin'in ve yeni gelişen diğer ekonomilerin çok hızlı büyümesinin gerçekleşmemiş olacağıdır. Aynı zaman diliminde uluslararası göçteki artış da insanları düşük üretkenliğe sahip ekonomilerden daha üretken ekonomilere yönelterek, eşitsizliği azaltmaya muhtemelen katkıda bulundu. Ne var ki, önceki bölümlerde ele alınan teknolojik buluşlar olmadan, bu kadar çok ticaret, dış yatırım ve göç olamazdı; aynı şekilde Asya yapımı ucuz aksamlar ve küresel tedarik zincirleri olmadan, teknolojik atılımlar daha az ve daha kopuk olurdu. Sermaye ve emekte küresel yeniden dağılımı daha verimli hale getiren şey uluslararası bilgi akışlarındaki büyük çaplı artıştı. Can alıcı nokta dünyadaki insanların çoğu açısından, son 30 ya da 40 yılda görece ve mutlak anlamda önemli bir iyileşme olmasıdır. Gelişme yolundaki dünyada devrimleri açıklarken, yükselen beklentilerin etkisi de muhtemelen hesaba katılmalıdır.

Fakat küreselleşme birçok ülke *içinde* gelir ve servet dağılımı açısından oldukça farklı sonuçlar doğurdu. Branko Milanovic ve Christoph Lakner tarafından geliştirilen ve gelişmiş ekonomilerdeki işçi sınıfı ile orta sınıfı küreselleşmenin mağlupları olarak gösteren "fil çizelgesi"nin bu hususu yansıttığı düşünülürdü eskiden.* Aslında, ülke büyüklüğündeki değişikliklere göre düzeltmeler yapıldığında ve Japonya, eski Sovyetler Birliği ile Çin verilerin dışında tutulduğunda, ortada bir fil kalmaz.[11] Bununla birlikte, Amerikan

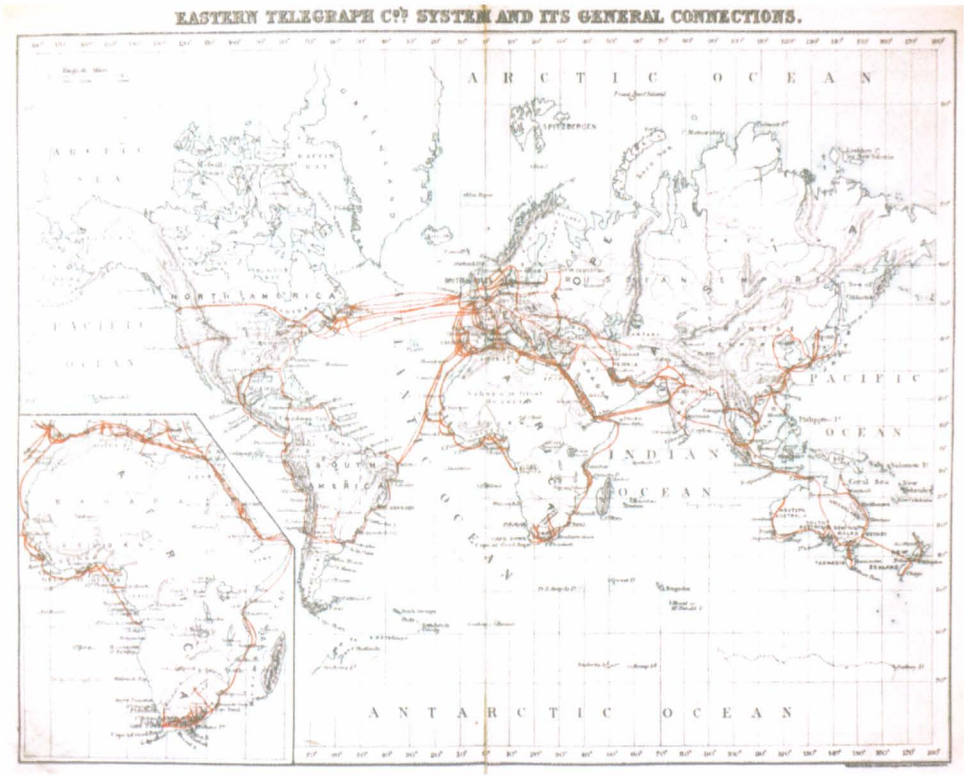
* Çizelge küresel gelir dağılımının her yüzdelik dilimi için hane başına ortalama geliri grafikle vermekte ve son yüzdelik dilimle birlikte yüzde 10-70 arası dilimin 1998-2008 arasındaki gelir artışının 70-100 arası dilimininkine nazaran daha yüksek olduğunu göstermeyi amaçlamaktaydı. Çizelgeye bu adın verilmesi kıvrık sırtlı, kût boyunlu ve dik gövdeli bir file benzetilmesinden gelir.

işçi sınıfı ve orta sınıfı, ayrıca belki bazı Avrupa ülkelerindeki orta sınıf açısından bir şeylerin ters gittiği doğrudur.[12] Asya rekabetinin ABD imalat sektöründeki işleri önemli ölçüde azalttığı kesindir.[13] "Büyük durgunluk" döneminin daha düşük gelirliler üzerindeki etkilerini hafifletmede sosyal refah programlarının büyük ölçüde dikkatten kaçan başarısına karşın, ABD'de finansal kriz sırasında ve sonrasında durumu kötüye giden insanlar kendi gelecekleri konusunda kötümserliğe son derece duyarlıdır. Küresel McKinsey Enstitüsü'nün 2016'da görüştüğü Amerikalıların beşte ikisi şu iki beyandan birine kesinlikle katıldığını belirtti: "Maddi durumum beş yıl öncesinden daha kötü" ve/veya "Maddi durumum ebeveynlerimin benim yaşımdayken yaşadığı durumdan daha kötü." Böyle kişiler kendilerinin ve çocuklarının gelecekleri konusunda kötümser olmaya daha yatkındılar. Kötümser olanlar da dışarıdan göçü, ithal malları ve "ucuz dış işgücü"nü sırasıyla "kültürü ve toplumsal dayanışmamızı yıkmak", "ülke içinde iş kayıplarına yol açmak" ve "yerli şirketler açısından haksız rekabet yaratmak"la suçlamaya çok daha yatkındılar.[14]

Böylesine kötümserliğin kökleri durgunlaşan reel gelirlerin ötesindedir. ABD'de sınıf atlama gerilemiş olabilir ya da olmayabilir.[15] Ama bir şeylerin yanlış gittiği açıktır. Bütün gelişmiş dünyada ölüm oranı düşüyor ve ömür uzuyor; ama bu durum (İspanyol asıllı olmayan) beyaz Amerikalılar, özellikle de eğitimi ortokulla sınırlı ve orta yaşlı beyaz Amerikalılar için geçerli değildir. Bu kesimde 45-54 arası yaştakilerin zehirlenmeye (çoğunlukla aşırı dozda ilaç almaya) bağlı ölüm oranı 1999-2013 arasında dört kattan fazla bir artışla yüz binde 14'ten 58'e yükselirken, kronik karaciğer hastalıklarına ve siroza bağlı ölüm oranı yüzde 50 arttı ve kalp hastalıklarına bağlı ölüm oranındaki gerileme durdu. Beyazlarda ölüm oranı 1999 öncesinin yılda yüzde 1,8'lik gerileme oranıyla düşmeye devam etseydi, 1999-2013 arasında yaklaşık yarım milyon ölüm önlenebilecekti. İspanyol asıllı olmayan ve 45-54 arası yaştaki kesimde her üç kişiden biri kronik eklem ağrısından, her beş kişiden biri boyun ağrısından ve her yedi kişiden biri siyatikten yakınıyor.[16] 2015 boyunca süren bu yönelimler sırf ekonomik şartlarla açıklanamaz. Benzer durumdaki ve beyaz olmayan Amerikalıların gelir profilleri daha iyi olmamakla birlikte, onlarda hastalık ve ölüm açısından böyle artışlar söz konusu değildir. Eldeki en uygun açıklama "bozulan işgücü piyasası fırsatlarının işgücü piyasası, evlilik, çocuk sayısı ve sağlık açısından hayat karşısındaki *birikimli dezavantajı* gittikçe tetiklemesi"dir.[17] Uyuşturucu ya da içkiyle mezara erken gidenlerin en perişan orta yaşlı beyaz Amerikalılar oldukları söylenebilir. İntihara eğilimli olmayanların ise yaptığı şey çalışmayı bırakıp, işgörmezlik sosyal yardımlarıyla yetinmektir. Bu durum çalışabilecek yaştaki erkeklerin işgücüne katılımının ABD'de öbür ülkelere kıyasla niçin

daha hızlı gerilediğini açıklar.[18] Bu çerçeveden bakılınca, ABD'de 2016'da yaşanacak siyasal kargaşa bir düşen beklentiler devrimiydi.

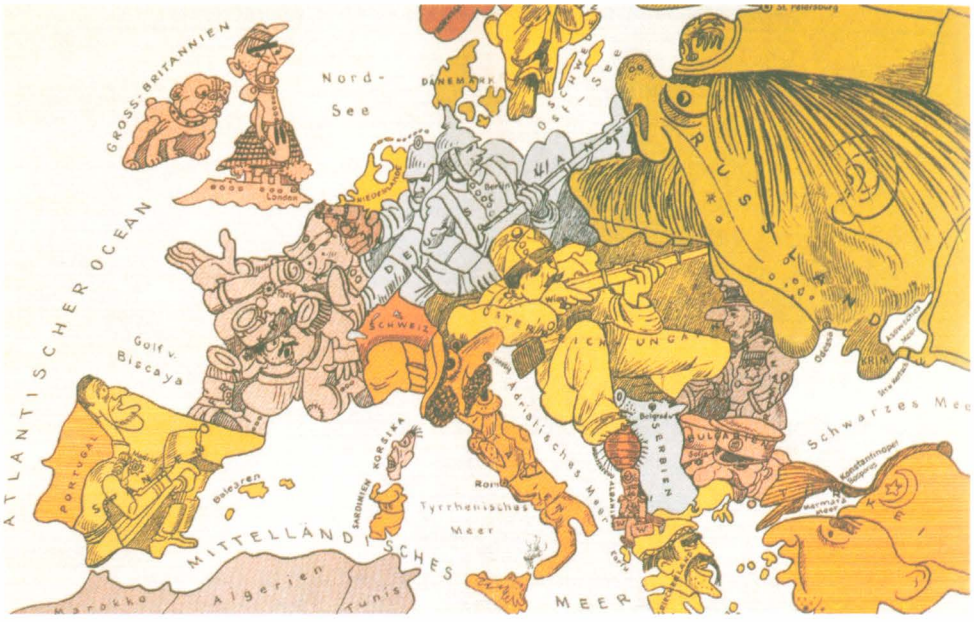
Belki de şebekelerle eşitsizlik arasındaki ilişkiyi anlamanın doğru yolu, konuya ilişkin çığır açıcı bir bildirinin yazarlarınca ifade edildiği gibi, "sosyal şebekelerdeki eşitsizliğin tamamlayıcı unsurlar olduğunda piyasalarca pekiştirildiğini, ikameler olduğunda ise azaldığını" görmektir.[19] Bombay'daki işçi sınıfı şebekeleri ekonomik liberalleşmeyle karşı karşıya kaldığında, şebeke ve piyasa birbirinin ikamesiydi; piyasa çevresi dar kişilere yeni seçenekler sunarak şebekeyi dışarıya itti. Sonuç eşitsizliğin azalması oldu. Ama Kerala'daki balıkçılar cep telefonu edindiklerinde, şebeke ve piyasa birbirini tamamladı; çünkü çevresi daha geniş balıkçılar piyasa fırsatlarından daha iyi yararlanabildi. Böylece eşitsizlik arttı.[20] Bu çerçeve küresel düzeyde de geçerlidir. Küreselleşme o zamana kadar dünyadan kopuk kalmış ve Mao'nun oluşturduğu katı hiyerarşiye sıkışmış Çinli işçi ve köylüleri piyasayla tanıştırınca eşitsizlik azaldı. Ama ABD'de şebekeler ve piyasalar birbirlerini tamamlayıcı nitelikte oldukları için, Dünya Bankası'nın 2017 tarihli bir raporunun doğruladığı üzere, çevresi en geniş Amerikalılar küreselleşmenin sağladığı kârların çoğunu topladı.[21] ABD Genel Sosyal Araştırması'nın geleneksel sosyal şebekelerde çarpıcı bir daralma yönündeki bulgularından kuşku duymak için sebepler olabilir. Bazı uzmanlar bu durumu elektronik şebekelere ve onları kullanmayı özendiren mobil cihazlara bağlamaktadır.[22] Aslına bakılırsa, artan internet kullanımının yerel sosyal uğraşları azalttığına dair inandırıcı kanıt yoktur; hatta tersi doğru olabilir.[23] Bununla birlikte, son 20 ya da 30 yılın ayırıcı bir özelliğinin sosyal ve siyasal kutuplaşmada bir artış olduğunu yadsımak zordur. Bu sürecin öne çıkan yönleri eskiye nazaran aile dışı üyelerin azaldığı Amerikan ana görüşme şebekelerinde belirgin bir küçülme[24] ve kilise ile yerel gönüllü kuruluş merkezli geleneksel şebekeleşme kurumlarında bir sönükleşmedir.[25]

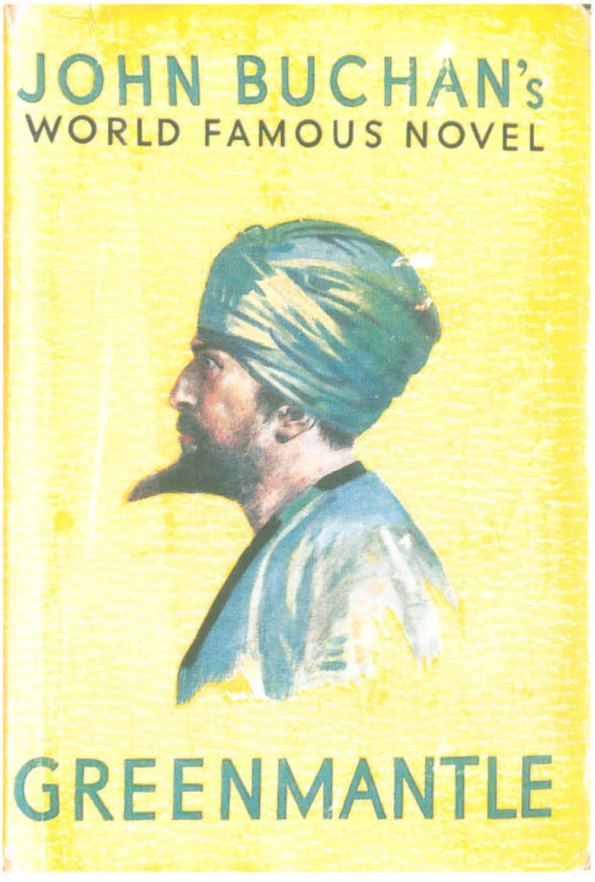
15. Eastern Telegraph Co.'nun şebekesi, 1894.

16. "Çin'e Karşı Set", Friedrich Gratz, kaynak *Puck*, 1882. Sam Amca Çinlilerin göçüne karşı bir set oluşturmak üzere İrlandalı, Afrika asıllı Amerikalı ve diğer işçilerce taşınan briketleri ve "Kongre Harcı"nı kullanıyor. Briketlerin üstünde "Önyargı", "Irk Karşıtı Yasa", "Kıskançlık" vb. yazılar yer alıyor.

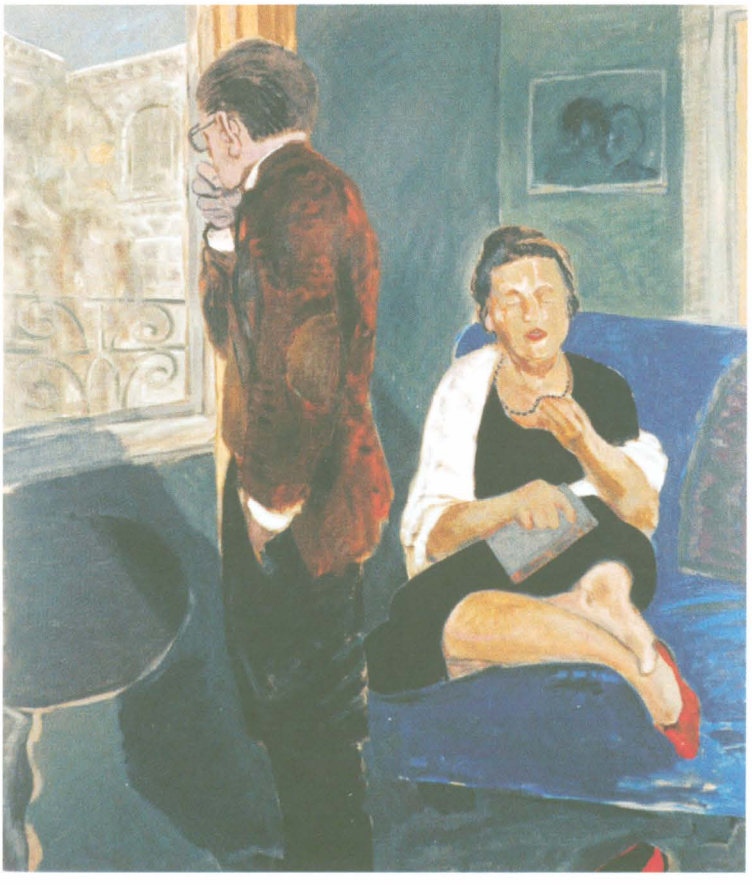
17. Avrupa'nın 1914'teki görünümü: Hicivli bir Alman haritası.

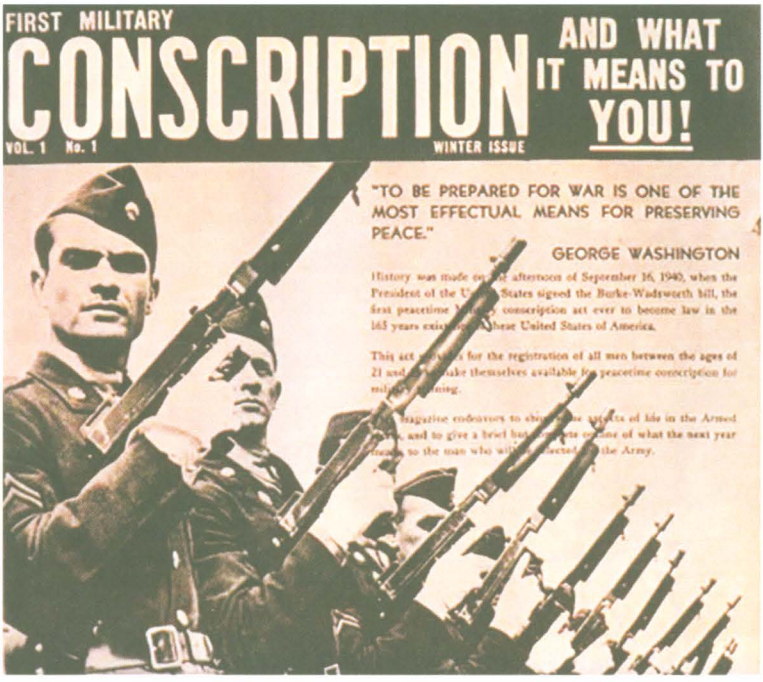
18. John Buchan'ın *Greenmantle* romanının birinci baskısı.

19. Stalin dümenci kisvesiyle totaliterlik çağının en üst mertebesinde.

20. Isaiah Berlin ve Anna Ahmatova, Leningrad, Kasım 1945, ressam Leopold Plotek.

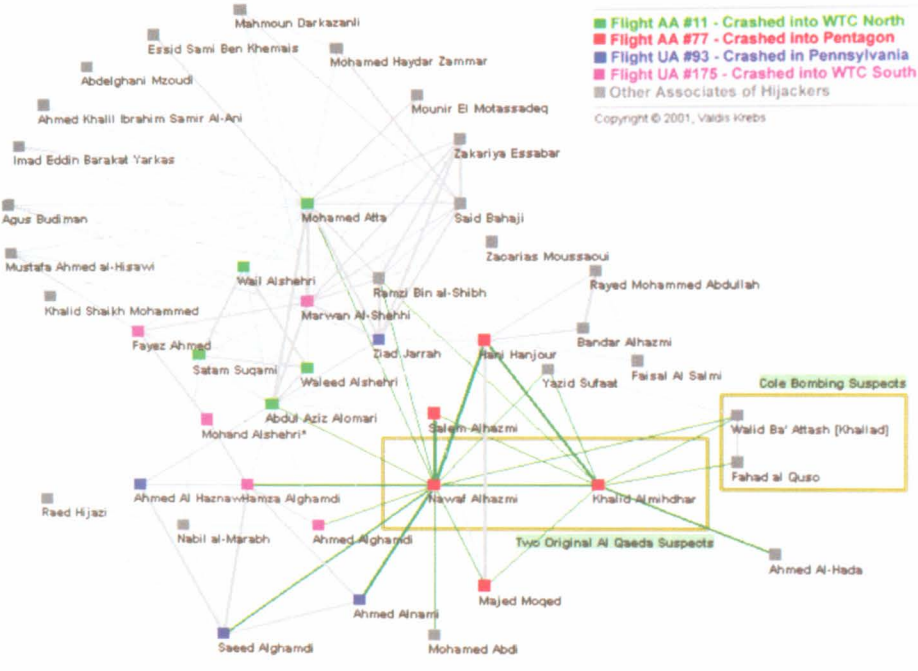
21. İkinci Dünya Savaşı, bir başka deyişle gençlere söyleneni yaptırmanın yolu.

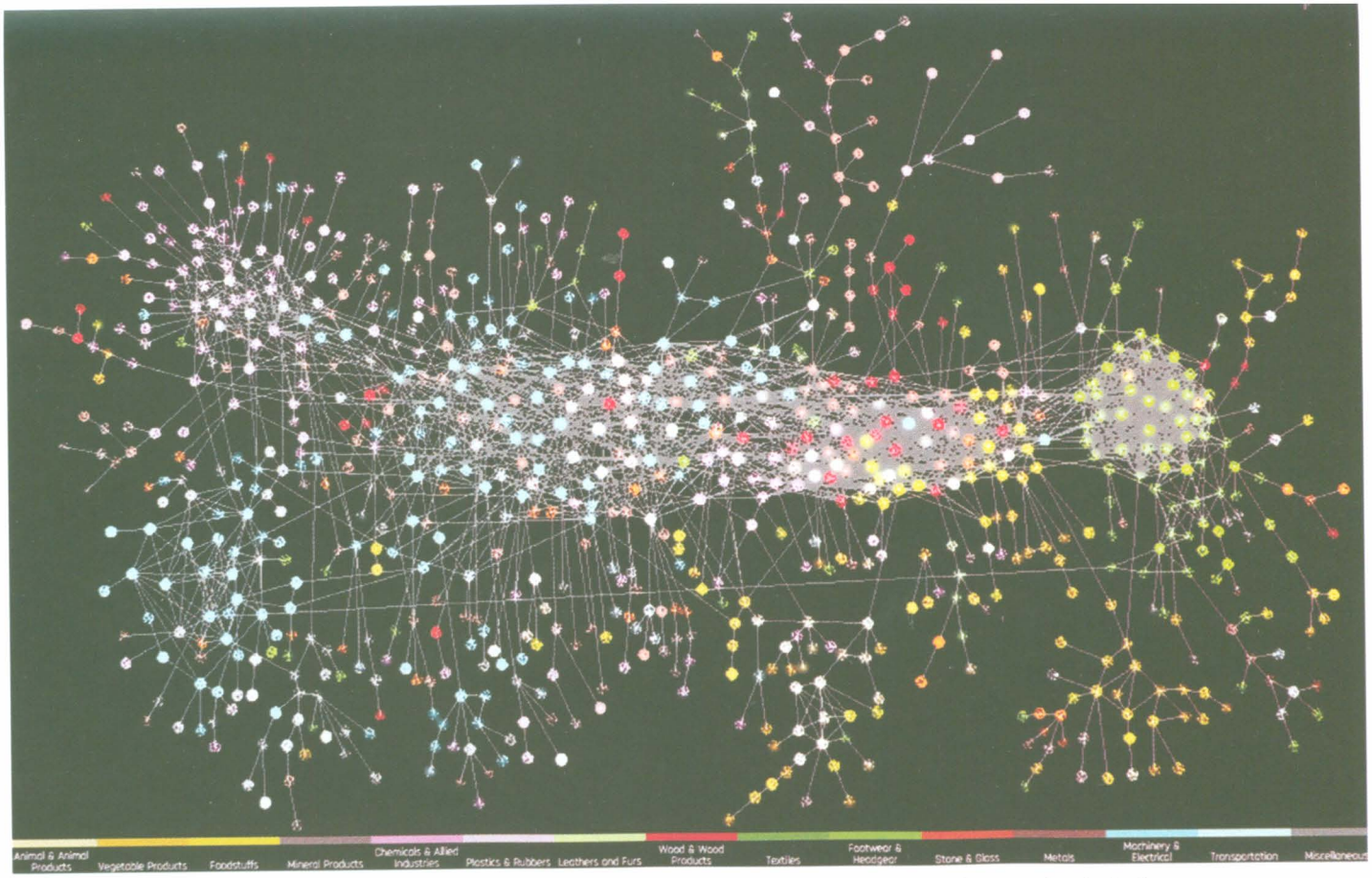
22. Havalı ve sıradan: Steve Jobs ve Bill Gates 1991'de.

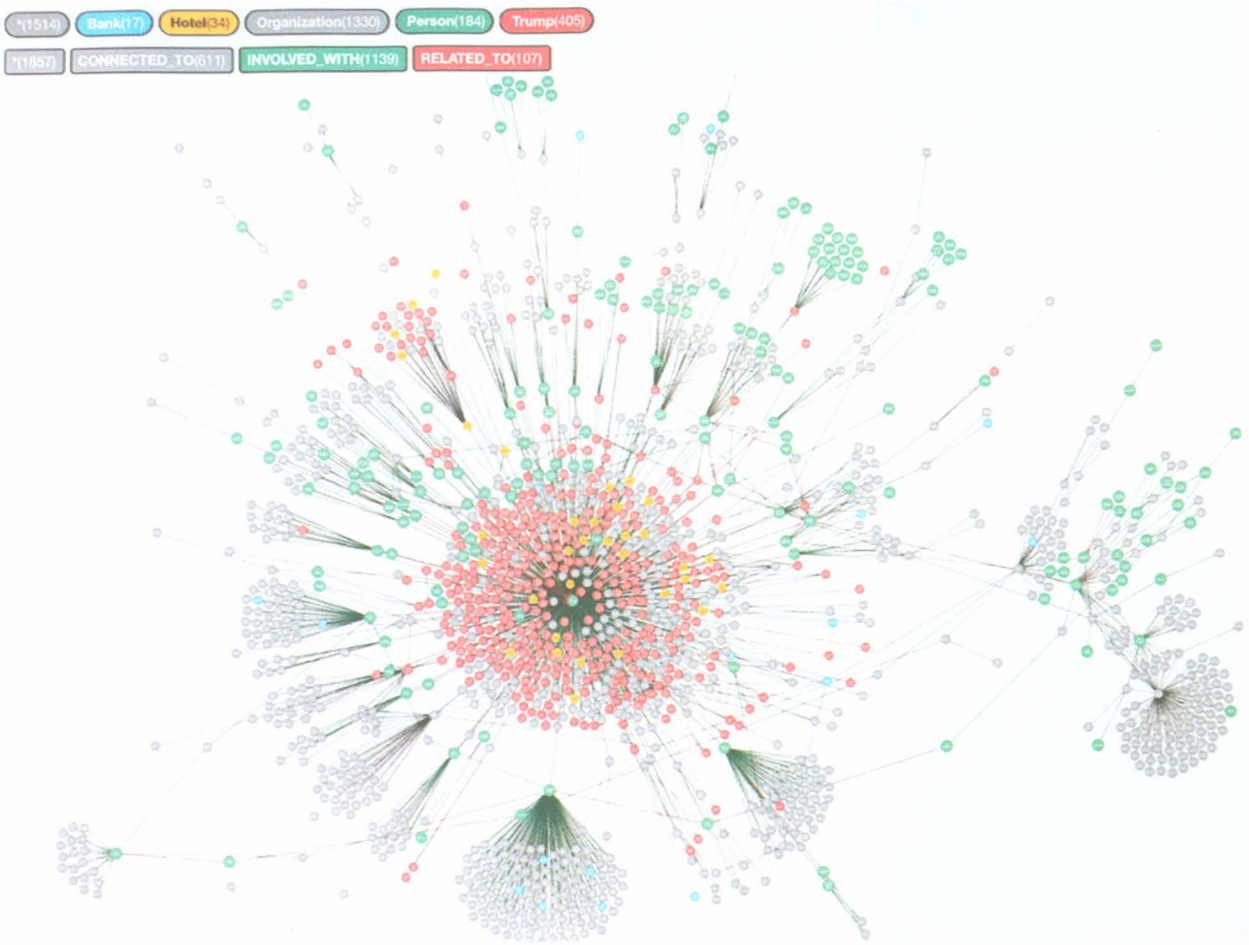
23. Elektronik sürünün liderleri: Stan Druckenmiller ve George Soros, 1992.

24. Vladis Krebs'in 2002'de görselleştirdiği şekliyle 9/11 tertipçileri şebekesi.

25. Ekonomik karmaşıklık: Her noktanın 100 milyon dolarlık değeri temsil ettiği küresel ihraç "ürün alanı" grafiği. Noktalar ürün türüne göre renklendirilmiştir. Ortadaki bileşende "makine ve elektrikli alet" ile "nakliye araçları" (otomobiller dahil) baskındır; sağdaki kümeleşme tekstil, ayakkabı ve şapka sektörüdür.

26. "Trumpworld": ABD başkanı Donald J. Trump'ın şebekesi. Trump ile Trump Organizasyonu'ndan diğer kişilere ve örgütlere bilinen bütün bağlantıların izi sürülmektedir.

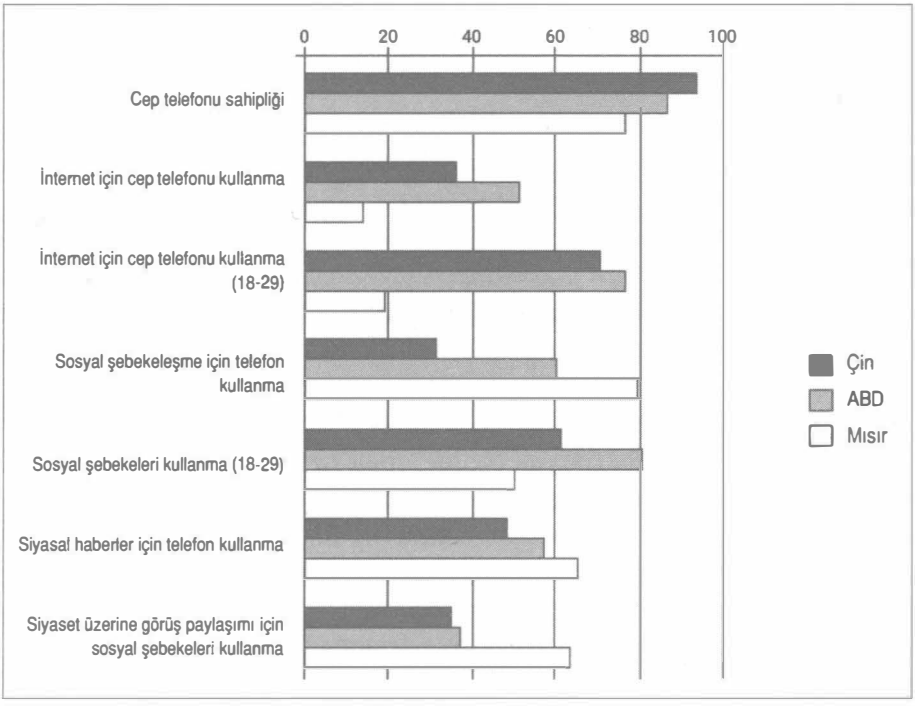

27. Facebook genel merkezi (yukarıda) ve Trump Kulesi (solda).

55.
Twitter Yoluyla Devrim

Keralalı balıkçı örneğinin gösterdiği üzere, 21. yüzyıl başlarının sosyal değişimlerini böylesine patlamalı kılan kritik değişken cep telefonundaki katlamalı artıştı. Cep telefonlarındaki yenilikler AT&T ve Verizon (eskiden Bell Atlantic ve NYNEX) gibi geleneksel telekomünikasyon şirketleri ve dünyanın çeşitli yerlerindeki denkleri için beklenmedik bir nimetti.[1] Telefon imalatçıları arasında (büyük ölçüde Apple'ın iOS'una bir rakip olarak Google'ın yarattığı Android sayesinde) rekabet olmasına karşın, şebeke sağlayıcıları arasındaki rekabet aboneliklerin nispeten yüksek kalmasına elverecek kadar sınırlıydı. Bunu sağlayan ise halkın talebiydi. Şekil 40'ta görüldüğü üzere, ABD, Çin ve Mısır gibi ekonomik açıdan farklı toplumlarda cep telefonu sahipliği 2010'da zaten çok yüksek orandaydı. Mısır akıllı telefonu benimseme açısından geride olmakla birlikte, sosyal şebekeleşme ve siyasal haber paylaşımı için telefon kullanımında daha ilerideydi.[2] Cep telefonu ve hele akıllı telefon, sosyal şebekelerin sürekli internette olmasını sağladı.

Facebook ilk başta insanın dedikodu yapma ihtiyacını karşılarken, (her zaman olmasa bile) çoğu kez siyasal haber alışverişi yönündeki daha özgül ihtiyacı Mart 2006'da kurulan Twitter karşıladı. 2012'ye varıldığında, 100 milyondan fazla kullanıcı günde 340 milyon "tweet" atar hale geldi. Peki, devrim tweet atmakla mı olacaktı? Malcolm Gladwell 2009 İran "yeşil" devriminin başarısızlığından hareketle, öyle olmayacağı kanısındaydı. Ona göre, sosyal medya Doğu Avrupa'da komünizmi deviren eski tarz aktivist şebekelerinin yerini tutamazdı.[3] Google'dan Eric Schmidt ve Jared Cohen ise aynı görüşte değillerdi. Kasım 2010'da yayımlanan öngörülü bir makalede, devletlerin "neredeyse sadece cep telefonuyla donanmış çok sayıda yurttaşın otoriteye kafa tutan ufak ayaklanmalara katılması halinde gafil avlanacaklarını" ileri sürdüler.[4] "Tahran sokakları"nın yanı sıra "Kahire'nin sıkış tıkış ofisleri"nde "Birbirine bağlı zümre" içindeki "gerçek eylem"e rastlanabilirdi. "Bu ve başka yerlerdeki aktivistlerin ve teknoloji düşkünlerinin bir anda topladıkları siyasal 'güruhlar' baskıcı devletleri sarsarak, güvenlik duvarlarını ve sansürcüleri atlatacak yeni araçlar oluşturuyor, haber verme ve tweet atma yoluyla yeni internet gazeteciliğini yaratıyor ve internet çağı için bir insan hakları bildirgesi yazıyorlar."[5] Moldova, Filipinler, İspanya ve hatta Çin'in Xinjiang eyaleti

40. Çin, ABD ve Mısır'da cep telefonu ve sosyal şebeke kullanımı, 2010.

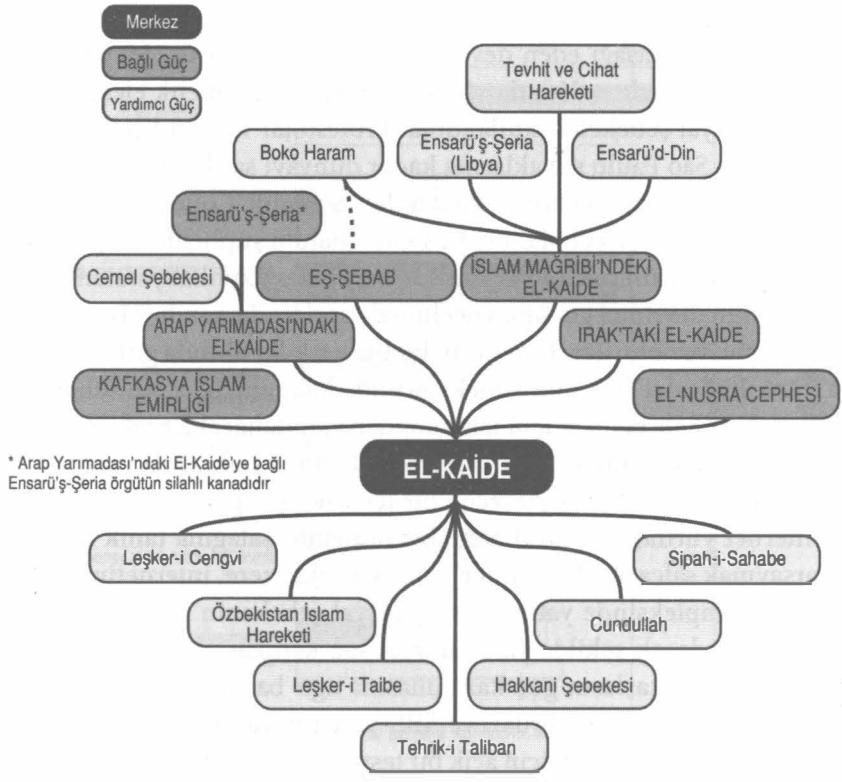
gibi değişik yerlerdeki siyasal krizlerde cep telefonunun ve sosyal medyanın önemli roller oynamasıyla, Schmidt-Cohen tezinin lehinde bulgular yıllardır birikirken, Google'ın Gladwell'i alt etmesi belki de şaşırtıcı sayılmaz.[6]

Finansal kriz ve onun yol açtığı durgunluklar dünyanın her yanında devletlerin meşruiyetini aşındırdı. Ancak yerleşik hiyerarşik düzenin bu yeni güçler karşısındaki gerçek acizliği ilk kez ABD'de ve hatta Avrupa'da açığa çıkmadı. Aralık 2010'da Tunus'tan başlayarak Ortadoğu ile Kuzey Afrika'yı saran devrimci olayların (konulan yanlış adla "Arap Baharı") enformasyon teknolojisinin çeşitli türleriyle kolaylaştığı kesindi, her ne kadar Arapların çoğuna devrimlerle ilgili haberleri aktaran Facebook ya da Twitter'dan ziyade muhtemelen El Cezire televizyon kanalı olsa da. Avrupa'da 1917'den sonra olduğu gibi, devrim mevcut şebekelerden yararlanarak bir salgın gibi yayıldı. Nitekim Yemen cumhurbaşkanı iktidardan düşürülmesinin öncesinde muhabirlere, "Bu bir virüs ve mirasımızın ya da Yemen kültürünün bir parçası değil" dedi. "Tunus'tan Mısır'a geçen bir virüs var karşımızda. Bazı bölgeler için hummanın kokusu grip gibidir. Hastalığı kapmış birinin yanına oturduğunuz anda, size de bulaşır."[7] Twitter etiketlerini izlemek Mısır'da Hüsnü Mübarek'i iktidardan düşüren devrimci olaylar sırasında, gösterileri

kestirmenin bir yoluna dönüştü.[8] Kiev'de 2014'te Ukrayna Cumhurbaşkanı Viktor Yanukoviç'i alaşağı eden devrimciler benzer bir yolla, Meydan'daki protestoları örgütlemek ve Yanukoviç ile hempalarına yönelik eleştirilerini yaymak için sosyal şebekeleri kullandılar. Protestolar İstanbul'daki Taksim Gezi Parkı'ndan São Paulo sokaklarına kadar dünyayı sardı. Protestocuların öfkelerinin hedefi ne olursa olsun, yöntemleri Schmidt-Cohen senaryosuna uygundu.[9] İspanyol felsefeci Manuel Castells "malum şüphelileri toplama"yı düpedüz imkânsızlaştıracak kadar geniş çaplı popüler akımları yaratan "şebeke toplumu"nun devrimci gücünü yüceltmede aceleci davrandı.[10] Bazılarının çıkardığı sonuç, yoz otoriter devletlerin bu tür baskılar altında gittikçe şeffaf ve esnek "akıllı devlet"lere dönüşmek zorunda kalarak, daha randımanlı ve hesap sorulabilir hale gelmek için teknolojiden yararlanacaklarıydı. Zamanla her devlet e-demokrasinin öncüsü Estonya gibi olma noktasına varacaktı.[11]

Oysa iktidara doğruları söyleyecek bir teknolojiyle güç kazanmış özgür ve eşit internet yurttaşlara dayalı yeni bir dönemin şafağına tanık olduğumuzu varsaymak safçaydı. Daha önce gördüğümüz üzere, internetin kökleri ordu-sanayi kompleksinde yatmaktaydı. Sosyal şebekenin potansiyelinden devlete hizmet edecek şekilde yararlanmak söz konusu olduğunda, ulusal güvenliğin sade yurttaşların güç kazanmasına ağır basması her zaman son derece muhtemeldi. 9/11 saldırıları ve ABD yönetiminin Irak'taki sıkıntıları hem Bush yönetimi hem ardılı için açık bir teşvik yarattı. McChrystal Irak'taki isyanı bastırma girişiminde, bir şebekenin ancak bir şebekeyle yenilebileceğini öğrenmişti.[12] Aynı şey terörizmle mücadele için de geçerliydi. İstihbarat analizcileri El-Kaide'yi yedi civarında bölgesel ya da ulusal kolu olan bir "şebekeler şebekesi" olarak gördüler.[13] Bu "uyarlanabilir, karmaşık ve esnek" bir şebekeydi; Amerikan "anavatan"ında daha geniş çaplı yıkım ve terore girişmede kararlıydı.[14] Amerikalı politikacıların sadece gelecekteki saldırıları önlemek açısından değil, bir güç gösterisi amacıyla örgütü başsız bırakarak ve dağıtarak öç almaları için güçlü teşvikleri vardı. Ulusal Güvenlik Dairesi 2007'den itibaren McChrystal ilkesini küresel bir ölçekte uygulamaya çalıştı.

Hiyerarşik devletin internet hizmeti alan şebekelerin özel sektör sahiplerini safına çekme girişimi ve bu girişimin açığa çıkışı öngörülebilir bir durumdu. NSA'nın Özel Kaynak Operasyonları (SSO) bölümü 2007'den itibaren en az dokuz büyük ABD şirketinden "PRISM" kod adlı bir büyük veri izleme programı çerçevesinde, internet iletişimlerini istemeye başladı. İzleme işini internetin fiziksel altyapısının büyük ölçüde ABD'de olmasından yararlanan FBI Veri Yakalama Teknolojisi Birimi yürüttü. Amerika'yı Koruma Yasası ve Yabancı İstihbaratı Gözetleme Yasası (2008) çerçevesinde yasal olması nedeniyle, şirketlerin buna uyma dışında çok az seçeneği vardı. Resmen ABD'nin güvenliği için bir tehdit oluşturabilecek yabancı uyrukluların gözetlenmesi

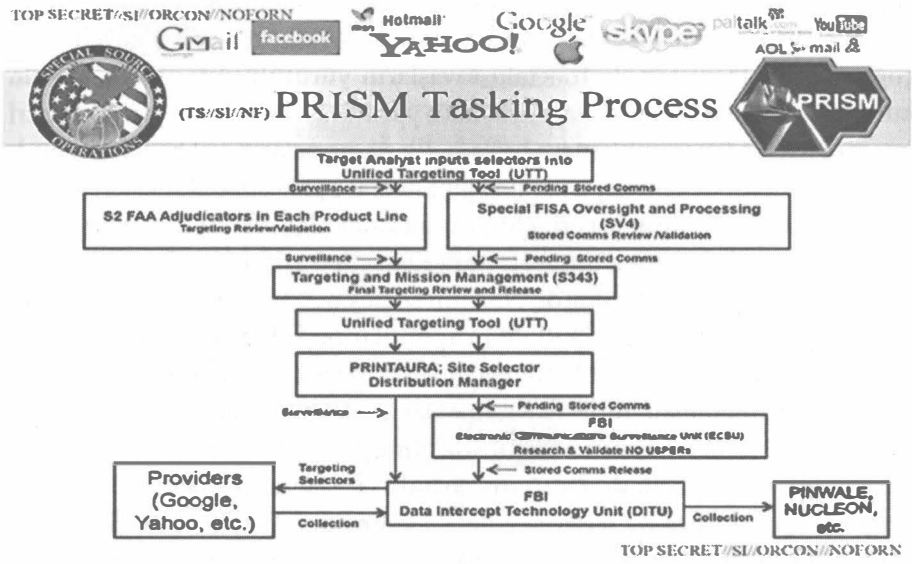
41. Amerikalıların bakışıyla El-Kaide şebekesi, yak. 2012.

gerekirken, bir e-posta alışverişi, Skype çağrısı, dosya aktarımı ya da Facebook alışverişinde taraflardan en az birinin yabancı toprakta olması kaydıyla, böyle bir kişiyle iletişim içindeki her Amerikan yurttaşı NSA'nın trol ağına yakalanabilirdi. PRISM programına katılanlar arasında Facebook, YouTube, AOL, Skype ve Apple vardı; ama bilgilerin büyük kısmı Yahoo, Google ve Microsoft'tan toplandı. Facebook'un bütün devlet kuruluşlarından kullanıcı verileri konusunda aldığı taleplerin toplam sayısı 2012'de 9.000 ile 10.000 arasındaydı ve aşağı yukarı bunun iki katı sayıda kullanıcı hesaplarıyla ilgiliydi. MUSCULAR adlı paralel bir program, Google ve Yahoo özel "bulut"ları içindeki şifrelenmemiş verileri doğrudan izlemeye aldı. NSA gözetlemesinde AT&T ve Verizon telefon şirketleri de rol oynadı.[15]

Uygulamada oldukça içe dönük bir bürokrat şebekesi olan "ulusal güvenlik aygıtı"nın gözünde[16] PRISM, şebekeli bir tehdide mantıklı bir karşılıktı; 1960'lı ve 1970'li yıllardaki gizli dinlemelerden ya da CIA'nın gerek düşman, gerek dost devletlere yönelik rutin casusluğundan mahiyet itibariyle pek farklı değildi. Ancak böylesine büyük çaplı bir devlet müdahalesinin şebekeler

çağında fark edilmeyeceğini ve aynı araçlarla misillemede bulunulamayacağını sanmak saçmaydı. Daha Aralık 2006'da WikiLeaks adlı bir web sitesi çoğunlukla Afganistan ile Irak'taki savaşların yürütülüşüne (ya da sitenin kurucusu Julian Assange'ın bakışıyla kötü yürütülüşüne) ilişkin gizli belgeleri internet üzerinden yayımlamaya başladı. İlk sızdırmaların asıl hedefinin Bush yönetimi olması nedeniyle, *Guardian* gibi liberal gazeteler WikiLeaks'e meşru bir kaynak olarak destek vermekte duraksamadılar. WikiLeaks'e belgeleri sağlayan "köstebek"lerden biri ABD Kara Kuvvetleri erlerinden Bradley (sonra aldığı adla Chelsea) Manning'di. NSA'nın sözleşmeli uzmanlarından Edward Snowden'in Haziran 2013'te PRISM'in ayrıntılarını da kapsayan muazzam bir belge stokunu *Guardian* ile *Washington Post*'a vermeye başlamasıyla daha da büyük bir gedik oluştu. Birleşik Krallık Devlet İletişim Merkezi'nin *Guardian* ofislerindeki sabit disk sürücülerini yok etme girişimleri boşa çıktı ve sadece rezaleti büyütmeye yaradı. Görünüşe bakılırsa, Daniel Ellsberg'in Pentagon belgelerini sızdırmadaki başarısı gölgede kalmıştı. Liberaller NSA'nın teşhir edilmesine sinsice sevindiler ve PRISM esaslı istihbaratın terörist saldırıları önlemiş olduğu savlarını görmezlikten geldiler. Oysa Yahoo, Google, Microsoft ve hele Facebook gibi revaçtaki şirketlerin ürkütücü "ulusal güvenlik aygıtı"yla gizli işler çevirmesinden ve liberallerin cici çocuğu Barack Obama'nın başkan seçilmesine karşın, bütün operasyonun dizginsizce sürmesinden duyulan yoğun rahatsızlık vardı. Obama döneminde NSA sadece 120 milyon Verizon abonesinin telefon aramalarına değil, PRISM çerçevesinde bilinmeyen sayıda Amerikalının e-posta, ses, metin ve video sohbetlerinin içeriklerine ilişkin üstverileri topladı. Snowden'in sızdırdığı bir NSA iç denetim raporuna göre, Nisan 2011-Mart 2012 arasında yurttaşları gözetlemeye yön vermesi öngörülen kurallarda 2.776 ihlal vardı.[17] Mark Zuckerberg'in "ABD yönetiminin davranışı üzerine sürekli çıkan haberler karşısında şaşkınlık ve hayal kırıklığı" duyduğunu belirterek yakınması iyi hoştu. Şu sözleri de kendince haklıydı: "Mühendisler güvenliği geliştirmek için hiç usanmadan çalışırken, sizi kendi devletimize değil, suçlulara karşı koruduğumuzu sanıyoruz."[18] Ama olup bitenler hakkında bir şey bilmesi pek mümkün değildi.

Snowden'in ifşaatının Amerikan yurttaşlarının yararına olması tasarlanan bir programda teknolojiyi etkili biçimde kullanmadaki başarısızlığın küçük düşürücü biçimde açığa çıkmasıyla çakışması, Obama yönetimi açısından işleri daha da zorlaştırdı. 2008 seçiminin açıkça gösterdiği üzere, politikacılar ve seçmenler savaş sonrası bir söz dağarcığının tutsakları olarak kaldılar; bu durum politikacıları sadece ilave kamu yararları sağlamayı değil, vergilendirme açısından yönetim maliyetini önemli ölçüde artırmaksızın, "istihdam yaratmayı" vaat etmeye yöneltti. Federal yönetimin bu vaadi verimli biçimde yerine getirmedeki acizliğinin çok açıkça görülmesiyle, Başkan Obama'nın

42. WikiLeaks'in yayımladığı ve Ulusal Güvenlik Dairesi'nin PRISM izleme programını tarif eden gizli slayt. Diyagramın hiyerarşik yapısı dikkat çekicidir.

popülaritesi büyük hızla geriledi. Aslında, www.HealthCare.gov web sitesinin yetersizlikleri temel sorunu birçok bakımdan özetler nitelikteydi: FANG çağında tüketiciler web sitelerinden temel işlevselliği beklerler. Aksayan bu web sitesini yaratmanın ilk iPhone'u tasarlayıp yapmanın iki ila dört katına mal olduğunu söyleyenler vardır. *Daily Show*'un sunucusu Jon Stewart Sağlık ve İnsani Hizmetler Bakanı Kathleen Sebelius'u şu sözlerle alaya alırken hayal kırıklığına uğramış yüz binlerce kullanıcıya tercüman olmaktaydı: "Ben şimdiye kadar çevrilmiş her filmi indirmeye çalışırken, siz de Obamacare sitesine girmeye çalışın, bakalım hangimiz bunu önce başaracak."[19]

Bu badireler teknoloji şirketlerini bir tercihle karşı karşıya bıraktı. Washington hiyerarşisiyle aralarına mesafe mi koymalıydılar? Apple'ın icra kurulu başkanı Tim Cook Aralık 2015'te San Bernardino'da 14 kişiyi öldüren Syed Rizwan Farook ve Tashfeen Malik adlı teröristlere yaklaşımın getirdiği iPhone'un kilidini açma yönündeki FBI isteğine ve mahkeme emrine uymayı reddederken, böyle bir yaklaşımı benimsedi. Alternatif yaklaşım ise bir yandan "internette özgürce ifadeyi destekleme ve gizliliği koruma" taahhüdünü teyit ederken,[20] diğer yandan yürütme erkine diğer teknoloji şirketlerinden daha fazla yaklaşan Google'ın takındığı tutumdu. Obama'nın başkanlık döneminde Google'ın ve bağlı kuruluşlarının çalışanları Beyaz Saray'ı 427 kez ziyaret ettiler. Üst düzey Google yöneticileri başkanla en az 21 kez görüştüler. Şirket lobi çalışmalarına sadece 2016'da 15,4 milyon dolar harcadı.[21]

43. Merkezi hükümetin küçük bir sorunu: HealthCare.gov sitesinin 2013'teki çöküşü.

NSA'nın stratejisinde başka bir sorun da vardı. İzleme programının yeni El-Kaide saldırılarını önlemeye katkıda bulunduğu muhtemelen doğruydu. Snowden'in sunduğu kanıtlar PRISM'in yararsız olduğu sonucuna varmak için yetersizdi. Ancak özellikle müttefiklerinin gözünde ABD'nin itibarına verdiği zararın, sağlamış olabileceği yararlara ağır bastığı kesindi. ABD yönetimi Ticaret Bakanlığı'nın ICANN üzerindeki gözetimine son vermesi yönündeki dış baskıya ancak Snowden sızdırmalarının ardından boyun eğdi; böylece kurum "çok paydaşlı ve küresel bir tüzel kişilik"in gözetimine girdi.[22] Her durumda şebekeler değişen ortama, hiyerarşilerden daha çabuk uyum sağlayabilirler. Bazı analizcilerin öngördüğü gibi, cihatçılar terörizmle yukarıdan aşağıya bir mücadele stratejisine, El-Kaide'nin nispeten kapalı şebekesinden "sürü" diye tarif edilmesi daha uygun bir yapıya doğru mutasyon geçirerek ayak uydurdular.[23] "Küresel terörle mücadele"nin ilk heyecanıyla kimsenin öngöremediği şey, Batı'nın modernlik vizyonunun en ateşli muhaliflerinin amaçlarına ulaşmak için Silikon Vadisi teknolojilerini kullanmayı öğrenebilecekleriydi.

Usame bin Ladin'in Mayıs 2011'de öldürülmesi, Obama yönetimince büyük bir atılım olarak kutlandı. Gerçekte ise bu olay sadece El-Kaide'nin artık hükmünün kalmadığını doğruladı. O sırada örgüt liderliği Irak kolu üzerinde inisiyatifini yitirmiş ve ABD hedeflerine doğrudan saldırılar yerine Iraklı Şiileri hedef alan bu hareket, "vahşet"e (*tevahhuş*) başvurmaktan zevk alır hale gelmişti.[24] ABD ordusu "hamle" sırasında Zerkavi'nin şebekesine

elbette büyük çaplı darbe indirmişti. Ancak daha bu iş tamamlanmadan, Obama yönetimi Irak'taki ABD askeri varlığına son verdi. Feci gaflar dizisinin ilkiydi bu. Başbakan Nuri el-Maliki'nin Şii ağırlıklı hükümetine destek verildi, hem de Sünni kızgınlığının alevlerini körüklediği bir dönemde. McChrystal bir astının *Rolling Stone* dergisinde çıkan patavatsız yorumlarından dolayı hiç tereddütsüz görevden alındı. Irak ve Şam İslam Devleti (DAEŞ) adlı yeni bir gruplaşma hakkında soru yöneltildiğinde, Obama bunu El-Kaide'nin bir "genç takım" versiyonu diye nitelendirip önemsemedi. Son olarak, Obama'nın iç savaşa sürüklenen Suriye'ye etkili müdahaleden kaçınması, DAEŞ'in yayılabileceği yeni bir boşluk yarattı.[25]

DAEŞ El-Kaide'den dört yönüyle temelde farklıydı. Lideri Ebubekir el-Bağdadî'nin 29 Haziran 2014'te halifeliğin yeniden kurulduğu savına dayalı bir ideolojisi vardı. İnternette yayınlanan duyurunun dili bazı bakımlardan Osmanlı rejiminin yüz yıl önce Birinci Dünya Savaşı'nın başlarındaki cihat çağrısını andırmaktaydı. "Allah'a inanan birinin kılıçla galebe çalan imamının halife olup emirü'l-mümin unvanını almasına kadar tasasız uyuması caiz değildir." Bu bütün Müslümanlara yönelik bir silaha sarılma çağrısıydı:

> Ey Müslümanlar ayağa kalkıp halifenizin etrafında toplanın ki, asırlar önce olduğu gibi dünyaya hükümdar ve savaşta cengâver olabilesiniz. Aramıza katılın ki, hürmet ve itibar göresiniz, efendi gibi vakarla yaşayasanız. Allah'ın destek vaat ettiği bir din uğruna savaştığınızı bilin. Allah'ın şeref, itibar ve âlemdarlık bahşederek, [...] yeryüzünde kudret ve kuvvet vaat ettiği bir ümmet için savaşmaktayız. Ey Müslümanlar şerefinize, zaferinize gelin. Allah şahittir ki demokrasi, laiklik, milliyetçilik, Batı'dan alınma bütün diğer boş laflar ve fikirlere inanmayı bırakıp din ve imanınıza koşarsanız, Allah'ın izniyle, dünyaya hükmedeceksiniz ve Doğu ile Batı size boyun eğecektir. Allah'ın size vaadi budur. [...]
>
> Allah bilir ki, bu devlete destekten geri durmanızı haklı gösterecek herhangi bir şeri mazeret bulmayız. [...] Devleti terk eder ya da ona karşı savaş yürütürseniz, kılına zarar vermezsiniz. Sadece kendinize zarar verirsiniz. [...]
>
> Ey İslam devletinin askerleri, Yüce Allah bize cihat emrini verdi ve zafer [...] vaat etti. [...] Her kim ki saftan ayırılırsa, kafasını kurşunlarla parçalayın ve içinde ne varsa boşaltın...[26]

Ne var ki, 1914'ten farklı olarak, hesaplı bir bölgesel strateji çerçevesinde esirgenecek kâfir müttefikler yoktu. DAEŞ açısından nihai gaye kıyametti; emeli alışılagelmiş zafere ulaşmak değil, Dabık'ta İslami bir mahşer kehanetini doğrulamaktı.

İkincisi, DAEŞ vaaz ettiği şeyleri gaddar bir tavırla harfiyen uyguladı. Graeme Wood'un ifadesiyle, ideolojisi "uygarlığı bir 7. yüzyıl hukuk ortamına döndürmeye ve sonuçta kıyameti gerçekleştirmeye dönük samimi, özenle tasarlanmış bir kararlılık" üzerine kuruluydu. Wood Mart 2015'te

gerçekte "DAEŞ'in İslam demek olduğu"nu yazdı. "İslam'ın ta kendisi. [...] *Hiçbir güç katı şeriatı şiddetle hayata geçirmek için daha sıkı uğraş vermemiştir. Görüntüsü böyle.*" Kastettiği şey köleleştirme, uzuv kesme, kelle uçurma, taşa tutarak öldürme ve çarmıha germeydi.[27] Üçüncüsü DAEŞ ideolojisinin yanı sıra en iğrenç türünden ibretlik şiddet gösterilerini birbiriyle, ayrıca Facebook ve YouTube'la bağlantılı on binlerce Twitter hesabı aracılığıyla sistematik biçimde yayan açık kaynaklı bir şebekeydi.[28] Bazı bakımlardan, medya operasyonu lider kadrosunu suikastla ortadan kaldırmaya yönelik sürekli bir kampanyaya dayanıklılığının en büyük kaynağı haline geldi.[29] Son olarak, DAEŞ'in El-Kaide'den oldukça farklı bir örgütlenme yapısı vardı. Ortadoğu'da yüz yıllık Sykes-Picot Anlaşması'nın sınırlarını silerek, toprağa bağlı ve otantik bir devlet olmaya yöneldi.[30] Kuzey Afrika'dan Güney Asya'ya kadar Müslümanların çoğunlukta olduğu ülkelerin daha geniş kuşağında, kollardan oluşan bir konfederasyon yarattı. Batı dünyasında yeni ve çok daha gevşek bir cihatçı şebekesi kurmaya çalıştı; sayıca 15 bine varan en ateşli militanları Musul ve Rakka'ya çekerken,[31] diğerlerini Batı kentlerinde kaba, ayrımsız saldırılar yürütmeye teşvik etti. Şeyh Ebu Muhammed el-Adnani'nin Batı ülkelerindeki Müslümanları bir kâfir bulmaya ve "kafasını bir taşla ezmeye" çağırması, sahadaki ilkel çalışma şeklini özetler niteliktedir.[32] Ama DAEŞ yanlısı internet şebekesine ilişkin grafikler uçuculuk yönünün epeyce gelişkin olduğunu açığa vurur.[33] Çok sayıda hesabı kullanan bir "medya mücahitleri" kümesinin hesap kapatmalardan kurtulmak için bir arı ya da kuş sürüsü gibi sürekli şekil değiştirdiği görülür.[34] Biraz şaşırtıcı bir sonuçla, DAEŞ şebekesindeki düğümlerin aradalık merkeziliğine ilişkin analiz, örgütte kadınların oynadığı kilit rolü ortaya çıkarmıştır.[35]

Obama yönetiminin DAEŞ'e verdiği karşılık, onu da El-Kaide gibi başsız bırakmaya çalışmaktı. Karşıdaki düşmanın antik Yunan mitolojisinin çok başlı yılanından daha kolay öldürülemeyecek bir "başsız" şebeke olma ihtimalini kimse düşünmek istemedi.[36] Öte yandan, ABD başkanı DAEŞ ideolojisini önemsememeye çok uğraşarak, defalarca "İslam'la hiçbir alakasının olmadığı"nda diretti. Grubun Kur'an yorumunun aslına uygun olduğunu kabul etmenin "İslamofobi"yi meşrulaştıracağı kanaatiyle, yetkililere İslam'a hiç değinmeme ve bunun yerine "şiddete dayalı aşırılıkla mücadele"ye odaklanma talimatını verdi. DAEŞ üslerine karşı hava akınları emrini vermeye ancak Amerikalı ve İngiliz rehinelerin 2014'te sadistçe idam edilişleri karşısındaki infialin ardından son derece isteksiz biçimde razı oldu.[37]

Bu hataların bir sonucu olarak, dünya şimdi kendini bir İslamcı terör salgınının pençesinde buluyor. Son 16 yılın terörizm açısından yaşanan en feci yılı, 93 ülkenin saldırılarla karşılaştığı ve 33 bine yakın kişinin öldüğü 2014'tü. İkinci sırada 29 bini aşkın ölüyle 2015 gelmekteydi. O yıl terörizme

44. Cihatçı blog yazarı Ahmad Abdallah'ın Şubat 2013'te "Twitter'da cihat ve mücahidler için" izlenmesini tavsiye ettiği 66 "en önemli cihat ve destek sitesi". Grafiğin şebeke yoğunluğunun yaklaşık 0,2 olması, kâğıt üzerinde var olabilecek bütün bağlantıların yaklaşık yüzde 20'sinin aslında var olmadığı anlamına gelir. DAEŞ'in 2014'te piyasaya sürdüğü dehşet verici videoların dağıtım sistemi buydu.

bağlı bütün ölümlerin dörtte üçünün failleri dört radikal İslam grubuydu: DAEŞ, Boko Haram, Taliban ve El-Kaide.[38] DAEŞ bir ayda yüzden fazla saldırı düzenledi.[39] Müslümanların çoğunlukta olduğu ülkelerin cihatçı şiddete maruz kalmalarına karşın, Batı dünyası da gittikçe saldırı altındadır. Batı ülkelerinde 2015'te Paris (130 ölü) ve Orlando (49 ölü) katliamları dahil, DAEŞ bağlantılı 64 saldırı yaşandı.[40] Bu bölümün yazıldığı tek bir haftada Anvers, Londra ve Paris'te saldırılar vardı. Son on küsur yılda çok daha fazla insanın öldürülmesini önleyen sadece Batı güvenlik servislerinin sürekli tetikte oluşuydu. Birleşik Krallık'ta 2014-2015'te terörizmle bağlantılı tutuklamalar 2000'den sonraki yılların hepsinden daha yüksekti.[41] 1998 sonrasında terörizmle bağlantılı toplam 135 dava 264 mahkûmiyet kararıyla

sonuçlandı ve terörizm suçlarının görülme sıklığı 2010'dan sonra aşağı yukarı ikiye katlandı.[42] Ancak bu yoğun çabalar bile her cihatçıyı önceden yakalama umudunu vermekten uzaktır.

Asıl sorun DAEŞ şebekesinin terörizmle mücadelede konvansiyonel taktikleri boşa çıkarmasıdır. Yaygın inancın aksine, bunun sebebi doğası gereği saptanması zor olan "yalnız kurt"lara dayanması değildir. Kasım 2015 Paris saldırıları dokuz saldırganın yanı sıra on sekiz dolayında kişinin katıldığı ve iyi planlanmış bir operasyondu.[43] Kaldı ki, sırf internette dolaşmakla kendi başına cihatçı kesilen pek fazla kişi çıkmaz. Cihat öncesinde her zaman "dava" aşamasından geçilir; şiddete dayanmayan bu zehirleyici radikalleşme sürecinde hafif suçlu yavaş yavaş bir bağnaza dönüşür.[44] Dava şebekesi birçok farklı biçime bürünür. Birleşik Krallık'ta El Muhacirin olarak bilinen örgüt kilit bir rol oynamıştır. Ama akıl zehirleyici fikirleri yoğun biçimde yayan daha az görünür birçok örgüt (şaibeli imamları olan İslam merkezleri) vardır.[45] İngiliz Müslümanların tutumlarına ilişkin araştırmalar ilk bakışta iç rahatlatıcı gibidir. Policy Exchange'in 2016'daki ankette görüştüğü kişilerin toplam yüzde 90'ı terörizmi kınadı. İslamofobi'yi "büyük bir sorun" sayanların oranı onda birin altındaydı ve sadece yüzde 7'lik bir kesim Birleşik Krallık'a güçlü bir aidiyet duygusu beslemediğini belirtti. Ne var ki, ankete katılanların yaklaşık yarısı hayatın her alanında gayrimüslimlerle bütünleşmeye karşıydı; "eğitim ve hukuk" konusunda belirli bir ayrılıktan yanaydı. Şeriatın uygulanmasına destek verip vermeyecekleri sorulduğunda, yüzde 43'lük bir kesim "Evet" cevabını verdi. Beşte ikilik kesim cinsiyet ayırımlı eğitimden yana olduğunu belirtti. Ülkenin güney kesiminde ankete katılanların bariz bir çoğunluğu kız okul üniformasının "hicap" ya da "nikap" şeklinde olmasına destek verdi. Bütün örneklemde her on kişiden biri "aşırı görüşleri teşvik eden ya da temel İngiliz değerleriyle bağdaşmaz sayılan" özel eğitimin yasaklanmasına karşı çıktı. En endişe verici nokta ise ankete katılanların yaklaşık üçte birinin (yüzde 31) 9/11 saldırılarının ardında Amerikan yönetiminin olduğuna inandığını söylemesiydi. Bu konuda "Yahudi"leri suçlayanlar (yüzde 7) eylemin El-Kaide'nin işi olduğunu söyleyenlerden (yüzde 4) daha fazlaydı.[46]

İslamcılığı araştıran ciddi uzmanların hiçbiri böyle tutumların istihdam yaratma ya da daha cömertçe sosyal yardım sağlama yoluyla değiştirilebilecek sosyal yoksunluğun sonuçları olduğu kanısında değildir.[47] DAEŞ'le internetteki mücadelede yer alanların hiçbiri de Twitter'ı DAEŞ yanlısı hesapları silmesi için sıkıştırmanın sınırlı bir başarının ötesine geçmesini beklemiyor.[48] Cihatçı sohbetlerin büyük bir bölümü daha şimdiden Telegram, justpaste.it ve Rus sosyal şebekesi Vkontake sitelerine taşınmış bulunuyor.[49] İngiliz hükümetinin 7/7 sonrasında terörizme karşı izlediği CONTEST stratejisi "insanların terörist olmasını ya da terörizme destek vermesi"ni aktif biçimde

önlemeye yönelikti. Hatta Terörizmle Mücadele ve Güvenlik Yasası (2015) "insanların terörizme çekilmesini önlemeyi" polisler, hapishaneler, yerel yetkililer, okullar ve üniversiteler için bir görev olarak belirledi. İçişleri Bakanı Theresa May "aşırı ideolojiye sistematik olarak karşı koyma" sözünü verdi.[50] Bu yüzden Öğretmenler Ulusal Birliği'ndeki yoldaşların yardım ve teşvikiyle Britanya Müslüman Konseyi, Hizbü't-Tahrir, CAGE ve İslam İnsan Hakları Komisyonu tarafından kınandı.[51] Ama işin gerçeği "önleme"de pek yeterli olmadığıdır. Sorun hapishanelerde bile faaliyet yürütebilen bir şebekenin gelişmesini durdurmanın çok zor olmasındandır. Adalet Bakanlığı'nın şubatta yayımladığı rakamlara göre, (her türlü suçtan) hapis yatan Müslümanların sayısı 2004-2014 arasında iki katı aşkın artışla 12.255'e çıkmış bulunuyor. İngiltere ve Galler'deki her yedi mahkûmdan biri Müslüman'dır.[52]

Fransa'daki açmazın gösterdiği üzere, bu sorun hemen çözülecek gibi değil. Nüfusun en az yüzde 8'i Müslüman; Pew Araştırma Merkezi Britanya'nın 2030'a doğru aşağı yukarı bu orana varacağını bekliyor.[53] Fransız yetkililerin tahmini, radikal İslamcıların gözetim altında tutulabileceğin çok ötesinde bir sayıyla 11.400'e ulaştığı yönünde. Farhad Khosrokhavar'a göre, Müslümanlar Fransız kent çeperlerinde yer alan hapishanelerdeki mahkûmların yüzde 70-80'ini ve 18-24 yaş arası bütün Fransız mahkûmların yüzde 40'ını oluşturuyor.[54] Resmi verilere göre, 2013 Ramazan ayında oruç tutan Fransız hapishane sakinlerinin oranı yüzde 27'yi buluyor.[55] Kuzey Afrika, Ortadoğu ve Güney Asya'dan Avrupa'ya artan göç, özellikle Almanya'ya 2015'te bir milyondan fazla mülteci ve ekonomik göçmenin gelişi durumu daha da zorlaştıracak. Kaynak ülkelerden gelen insanlar büyük çoğunlukla, örneğin Pakistanlıların yüzde 84'ü ve Iraklıların yüzde 91'i şeriattan yana. Bu şeriat destekçileri içinde Pakistanlıların dörtte üçü, Iraklıların beşte ikisinden fazlası dininden dönenler için ölüm cezasını destekliyor.[56] Muhtemel görünen bir gelişmeyle, DAEŞ Irak ve Suriye'de yenilgiye uğratılsa bile, siber dünya ile Batı dünyasındaki şebekesi yaşayacak; bu zehirleyici ortamda dava memleri çoğalarak, ezik kimseleri tehlikeli şehitlik ülküsü için peş peşe kazanabilir.

56.
9/11/2016

Çoğu kimse güruhlara katılmak ya da kelle uçurmaları seyretmek için internete girmez. Daha çok dedikodu ve alışveriş yapılır, resim ve fıkra paylaşılır, şık gol, sevimli kedi ve seks konulu kısa video klipler izlenir. Evrimle ortaya çıkmış bütün bu sinir yolları bizi elektronik arkadaş kümemizden peş peşe gelen tweet ve dürtme uyarımlarına karşı konulmaz biçimde duyarlı kılar. Şebekeler tekbenciliğimizi (selfieler), kısa dikkat süremizi (140 karakter) ve televizyonun hayatımıza soktuğu şöhretler hakkındaki haberlere dönük görünüşte doymak bilmez iştahımızı besler. Modern demokrasiye ayırt edici niteliğini kazandıran budur. Nasıl yönetildiğimiz ya da en azından kimler tarafından yönetildiğimiz gibi can sıkıcı bir soruya dikkatimizi kısa süreliğine de olsa odaklamamızı ne sağlayabilir? Günümüzde "popülizm"den söz ettiğimizde,[1] bazen sadece sokaktaki insan, daha doğru ifadeyle divanına yayılmış halde dikkati aralıklarla düz ekranlı televizyon, dizüstü bilgisayar, akıllı telefon ve tablet arasında gidip gelen ya da işyerinde masaüstü bilgisayarının önünde otururken, çoğunlukla akıllı telefonundan davetkâr kişisel mesaj alışverişine giren erkek ve kadın için anlaşılır olduğu kadar işitilir bir siyaseti kastederiz.

Gelişmiş ülkelerde şimdi birçok kişi hayatının uyanık geçen her saatinde internete bağlı. Amerikalıların beşte ikisinden fazlası e-posta, metin ve sosyal medya hesaplarını sürekli yokladığını belirtiyor.[2] Birleşik Krallık'ta Mayıs 2016 öncesindeki dört yılda akıllı telefonu benimseme oranı yetişkin nüfusun yüzde 52'sinden yüzde 81'ine sıçradı. Günümüzde 18-44 yaş arası her on Britanyalıdan dokuzunun akıllı telefonu var. İster evde, ister işyerinde, isterse de yolda olsunlar, bu cihazlarını içten gelen dürtüyle yokluyorlar. Üçte ikiyi aşkın bir kesim ailesiyle birlikte yemek yerken bile akıllı telefonunu kullanıyor. Cihazlarımızı ancak uyurken bir tarafa bırakıyoruz; hatta bu durumda bile onlardan ayrılmak zor geliyor bize. Akıllı telefon sahibi İngilizlerin yarıdan fazlası telefonunu geceleyin ışığı söndürmesinden önceki otuz dakika içinde, dörtte biri beş dakika ve onda biri hemen önce yokluyor. Uyanır uyanmaz telefonuna uzananların oranı onda biri bulurken, üçte biri izleyen beş dakika, yarısı da çeyrek saat içinde telefonuna bakıyor.[3] Amerikalılar düşkünlükte hiç de geri kalmıyor. Daha 2009'da ortalama bir Amerikalı yılın 195 gününde cep telefonu irtibatı, yılda 125 gün kısa mesaj irtibatı,

yılda 72 gün e-posta irtibatı, yılda 55 gün anlık mesaj irtibatı ve yılda 39 gün sosyal şebeke siteleri aracılığıyla irtibat içindeydi.[4] 2012'ye varıldığında cep telefonlarını günde 150 defa yoklayan Amerikalılar 2016 itibariyle günün ortalama beş saatini telefonlarıyla geçirir hale geldiler. Avrupa ile ABD'yi 2008'den sonraki yıllarda saran popülist isyana ilişkin her teori, kamu alanında haklı olarak özel alanın topyekûn işgali olarak nitelendirilebilecek bu şaşırtıcı dönüşüme yer vermediğinde eksik kalır.

Gerek solcu gerek sağcı popülistlere destekteki önemli sıçramalarda, önceki bölümde anlatılan şekliyle, düşen ekonomik beklentilerde devrimin kısmen rol oynadığına hiç kuşku yoktur.[5] Çok kültürlülüğe karşı kültürel tepkinin küreselleşme iktisadına karşı isyanla tamamlandığına hiç kuşku yoktur.[6] Ancak Renee DiResta'nın ileri sürdüğü gibi, 2010'ların dijital kalabalığı 1930'ların Elias Canetti'yi hayran bırakıp şaşırtan kalabalığından temelde farklıydı:

- Kalabalık her zaman büyümek ister; fiziksel sınırlamalarla kısıtlanmaksızın, bunu her zaman başarabilir.
- Kalabalık içinde eşitlik vardır; ama kandırma, kuşku ve yönlendirme daha yüksek düzeydedir.
- Kalabalık yoğunluğu sever; dijital kimlikler daha sıkı sarmalanabilir.
- Kalabalık bir istikamete gerek duyar; tıklama tuzağı istikametler oluşturmayı ucuzlaştırır.[7]

"Kalabalık kaynaklı" yumuşak bir siyaseti safça hayal ederek, kalabalıkların "aklı"na umut bağlayanların hayal kırıklığına uğramaları kaçınılmazdı. İki şebeke uzmanının saptaması şöyleydi: "Sosyal etkinin var olduğu durumlarda, insanların eylemleri birbirlerine bağımlı hale gelerek, kalabalıkların aklının ardındaki temel varsayımı yerle bir eder. Kalabalıklar karşılıklı bağımlılığa uyduklarında, bir bilgiyi yanlış olsa bile, kitlelere yaymada kaldıraç olarak kullanabilirler."[8]

Geriye dönüp bakıldığında, 2008 ABD başkanlık seçimi uzak geçmişte yaşanmış gibi görünür. Yenik çıkan Cumhuriyetçi aday John McCain'in sadece 4.492 Twitter takipçisi ve 625 bin Facebook arkadaşı vardı. Bir e-posta hesabının olmadığını ve interneti kullanmadığını bizzat itiraf etmişti.[9] Kendi partisine yıkılması kaçınılmaz olan finansal krizin yanı sıra sosyal şebekeli ilk kampanya karşısında bunaldı. McCain'e kıyasla, Barack Obama'nın dört kat Facebook arkadaşı ve 26 kat Twitter takipçisi vardı. Facebook kurucularından Chris Hughes'un tasarladığı web sitesi (www. barackobama.com) sadece mesajlaşmada değil, bağış toplamada da hayati bir motor rolünü oynadı. ABD'nin her iki kıyısındaki liberal elitler McCain'in yenilgisini zevkle

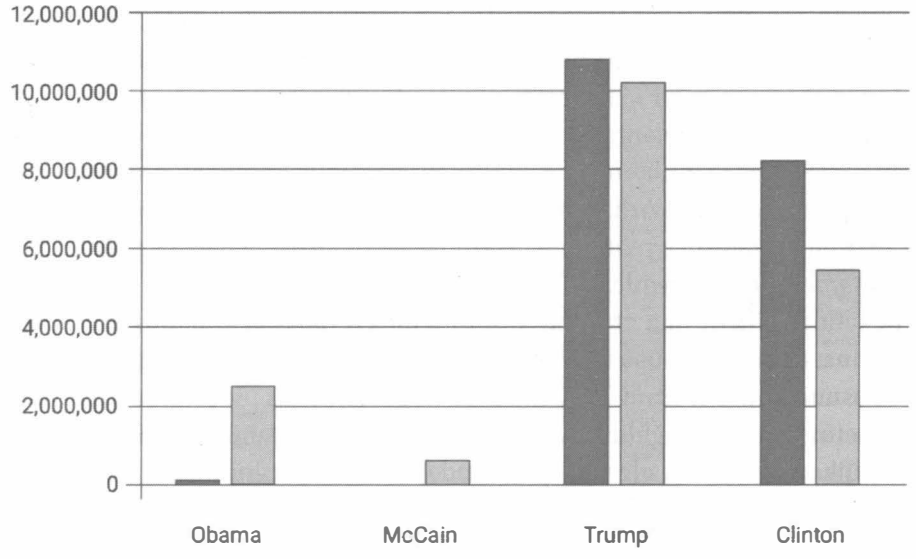
seyrettiler: Yıllarca Washington tecrübesi olan yaşlı ve beyaz bir eski kurdun tek dönem senatörlük yapmış genç, havalı ve siyahi bir "sosyal eylem örgütçüsü" tarafından yere serilişiydi bu. Sadece birkaç kişi bu çekişmenin endişe verici iki yönüne dikkat çekti. Birincisi, kişisel görüşlerin ortak önyargının "yankı odası"nda daha da aşırılaşmasıyla siyasetin tartışma konusu haline geldiği durumlarda, sosyal şebekelerdeki özdeş sevgisi kutuplaşmayla sonuçlanıyor gibiydi.[10] İkincisi, ancak 2010 Kongre ara seçimlerinin resmen gözler önüne serdiği üzere, özellikle dijital olmayan yerel şebekelere ulaşmak için kullanıldığında, Facebook'un siyasal seferberlik açısından son derece etkili bir araç olmasıydı.[11]

Bundan çıkan sonuçlar Britanya'nın Avrupa Birliği'ne üyeliğine ilişkin 2016 referandumunda "Ayrılmaya Evet" zaferinin mimarı Dominic Cummings'in gözünden kaçmadı. Cummings İngiliz siyaset erbabında neredeyse benzersiz bir özellikle, Oxford'da eğitimini gördüğü tarihe, ayrıca karmaşıklık ve şebekeler konusuna ilgi duyan biriydi. Hemen hepsi "Brexit"e karşı olan "merkezi hiyerarşilerin tepesindeki karar alıcılar"ın yanı sıra, kendi tarafındaki disiplinsiz politikacılarla da sınırlı bir bütçeyle (10 milyon sterlin) ve sınırlı bir sürede (on ay) mücadele etmek zorundaydı. İbre ayrılma yanlılarının aleyhindeydi. Cummings'e göre, ucu ucuna zaferin kilit unsurları "yaklaşık bir milyar adet hedefli dijital reklam", deneysel yoklama, "son derece akıllı fizikçi"lerden oluşan bir veri bilim ekibi ve "üstünde 'Türkiye/NHS/350 milyon sterlin' yazılı bir beyzbol sopası"ydı. Sopanın insanları ayrılma yönünde oy vermeye ikna etmede "son derece etkili olduğu deneylerle ortaya çıkmış" ve büyük ölçüde uydurma sloganlara bir göndermeydi. Cummings'in gözünde, Brexit hiç de popülist sağ için bir zafer değildi; çünkü kampanyasında sağcı ve solcu unsurları (Türkiye'nin AB'ye katılması halinde daha fazla Müslüman göçmenin gelme tehlikesi, Britanya'nın ayrılması halinde Ulusal Sağlık İdaresi'ne daha fazla para ayırma vaadi) bilinçli olarak bir araya getirmişti. David Goodhart'ın yıllar önce işaret ettiği gibi, dış göçe karşı çıkış ve refah devleti desteği aslında birbirini tamamlayıcı tutumlardı.[12] Brexit hataları sürekli ve hızlı düzeltmeye elveren İngiliz görenek hukuku"na özgü "sağlıklı ve etkili sistem"in "son derece merkezi ve hiyerarşik", dolayısıyla sorunları etkili biçimde çözmekten aciz "AB ve şimdiki Whitehall bakanlıkları gibi sağlıksız ve etkisiz sistemler karşısındaki bir zaferiydi.[13] Kısacası, bir şebekenin (ve şebeke biliminin) İngiliz kurulu düzeninin hiyerarşisi karşısındaki bir zaferiydi. David Cameron ve George Osborne AB'den ayrılmanın ekonomik risklerine yoğunlaşan alışılagelmiş bir kampanya yürütürken, Cummings "kontrolü geri alma"nın bazı ekonomik bedellerinin ödenmeye değer olduğu yönündeki viral mesajı aktarmak için "Seçmen Niyetlerini Derleme Sistemi" ile Facebook'u kullanmıştı. "Birçok farklı reklam versiyonunu sunup sına-

dık, pek etkili olmayanları bir tarafa bıraktık ve etkili olanları aralıksız bir yineleme süreciyle pekiştirdik."[14] Bazı kaynaklarda Cummings'e bu teknikleri Amerikalı serbest yatırım fonu yöneticisi Robert Mercer'in veri analiz firması Cambridge Analytica'nın sağladığı ileri sürülür.[15]

Brexit 2016 ABD başkanlık seçimi için bir provaydı. Britanya'da olduğu gibi, ABD'de de siyasal düzende eski yöntemlerin yeterli olacağına kesin gözüyle bakıldı. Jeb Bush ile Hillary Clinton'ın kampanyalarında alışılagelmiş reklamlara yüz milyonlarca dolar harcanmasına karşın, kendi partilerindeki destekçilerin geniş kesimleriyle bağlantıya girmede zorluk çekildi. Bu bağlantıyı 2016'nın başlarında sicili bozuk bir New York emlak kralı ve inatçı bir Vermont sosyalisti kurabildi. Nispeten düzensiz şebekeler eski tarz hiyerarşilere bir kez daha kafa tuttu. Hedefte sadece siyaset bilimcilerine göre böyle çekişmeleri "belirleyen" yerleşik partiler değil, 1980'lerden beri siyasete hükmetmiş Bush ve Clinton hanedanları vardı. Gerek Donald Trump'ın, gerek Bernie Sanders'in aykırı kişi görüntüsüyle kampanya yürüterek, Washington hiyerarşisine düşmanlıklarını açıkça belirttiler ve uzun süredir Amerikan demokrasisinin sınırları dışında sayılan ideolojileri (yerlicilik, korumacılık ve sosyalizm) işlediler. Sanders'in önü Demokrat Parti üzerindeki elit kontrolünü azami düzeye çıkarmaya yönelik "süper delegeler" sistemiyle kesildi. Böylece yerleşik siyasal hiyerarşinin timsali Clinton ve Salena Zito'nun hoş ifadesiyle, kurulu düzenin "abartıcı bulmamakla birlikte ciddiye almadığı" Trump arasında arındırıcı bir kapışmaya zemin hazırlandı.[16] Gerekli sayıda seçmenin Trump'ı abartıcı bulmakla birlikte ciddiye almasının sebebi, özörgütlenme ve viral pazarlama bileşimine dayalı, ölçekten yoksun şebekesiyle Clinton'ın hiyerarşik örgütlenmeye dayalı ama aşırı karmaşık kampanyasını alt etmesiydi. Sorun Clinton kampanyasının şebekelerden yoksun olması değildi; aksine neredeyse bir şebeke şişkinliğinden mustaripti. Geçmişi kocasının en parlak dönemine inen bir "bağışçılar, dostlar, müttefikler ve danışmanlar şebekesi", bazılarına göre "azman bir bağış toplama şebekesi" vardı. "Tabandaki coşkuyu artıran [...] [ve] Clinton'a eyaletler genelinde bir şebeke kazandıran" bir "Hillary İçin Hazırız" kampanyası vardı.[17] Ayrıca "ücretsiz danışmanlar ile profesyonel kuşkuculardan oluşan geniş çaplı bir şebeke" vardı; Yale Hukuk Fakültesi mezunu bu politika heveslileri seçmen için asgari çekicilik taşıyan maddeler üretmekle yoğun biçimde uğraştılar.[18] Clinton'ın kampanya yöneticisi Robby Mook, "Hillary için Hazırız" girişimini durdurdu ve yerel bağları olan eyalet temsilcilerini budadı. Eyaletlerdeki boşlukları kapatmak için kıdemli siyaset "usta"larının gönderilmesi, kampanyanın genel etkisini abartan bir yaklaşımdı.[19] Bütün bu karmaşıklık içinde, adayın kilit seçmenlerle bağlantıya girmede en tehlikeli rakibinin çok gerisinde kaldığı gibi basit bir gerçek gözlerden kaçtı.

Televizyon ortalama seçmen için daha önemli olmayı sürdürse de, sosyal medyanın 2016 seçiminde hayati bir rol oynadığı açık gibidir.[20] Amerikalıların aşağı yukarı yarısı konuya ilişkin haberleri öğrenmek için Facebook ve diğer sosyal medya sitelerine başvurdular; bu özellikle 50 yaşın altındaki seçmenler arasında en yüksek düzeydeydi.[21] Sosyal medya tartışmalarının diğer mecralardaki kadar edepli olmadığı yönündeki yaygın görüşe karşın, sosyal medya kullanıcılarının yaklaşık üçte biri yorum, tartışma ya da ileti yoluyla siyaset konusuna girdiler.[22] Can alıcı nokta ise seçimin (parti kurultayları sonrasındaki) nihai evresinde, bir adayın sosyal medyadaki görünürlük düzeyinin diğerinkinden önemli ölçüde yüksek olmasıydı. Clinton'la karşılaştırıldığında, Trump'ın Twitter takipçileri yüzde 32, Facebook destekçileri ise yüzde 87 oranında fazlaydı.[23] Seçimden birkaç gün önce Trump'ın Facebook'ta "beğenilme" sayısı 12 milyondu, yani Clinton'ınkinden 4 milyon fazlaydı.[24] Trump daha önemli Facebook ölçüsü "ilgi" açısından da Clinton'a ağır bastı, üstelik her eyalette. (Mississippi'deki insanların Trump'a ilgisi, Clinton'a ilginin yaklaşık on iki katıydı; New York'ta bile Trump'ı ilginç bulanlar üç kata varmaktaydı.) Ortabatı bölgesindeki çekişmeli eyaletlerin hepsi niyetlerini Facebook aracılığıyla açıkça işaret ettiler. Twitter verilerinde benzer bir durum vardı. Trump'ın Twitter iletileri 11-31 Mayıs 2016 aralığında ortalama olarak neredeyse 6.000 kez aktarılırken, Clinton'ın tweetleri ancak 1.500 kez aktarıldı.[25] Trump kampanyası YouTube'u da etkili kullandı. Örneğin, son kampanya atağındaki reklamda küresel elit kesim hedef alındı: Clinton,

45. İki başkanlık seçimindeki önde gelen iki adayın sosyal medya takipçileri, 2008 ve 2016.

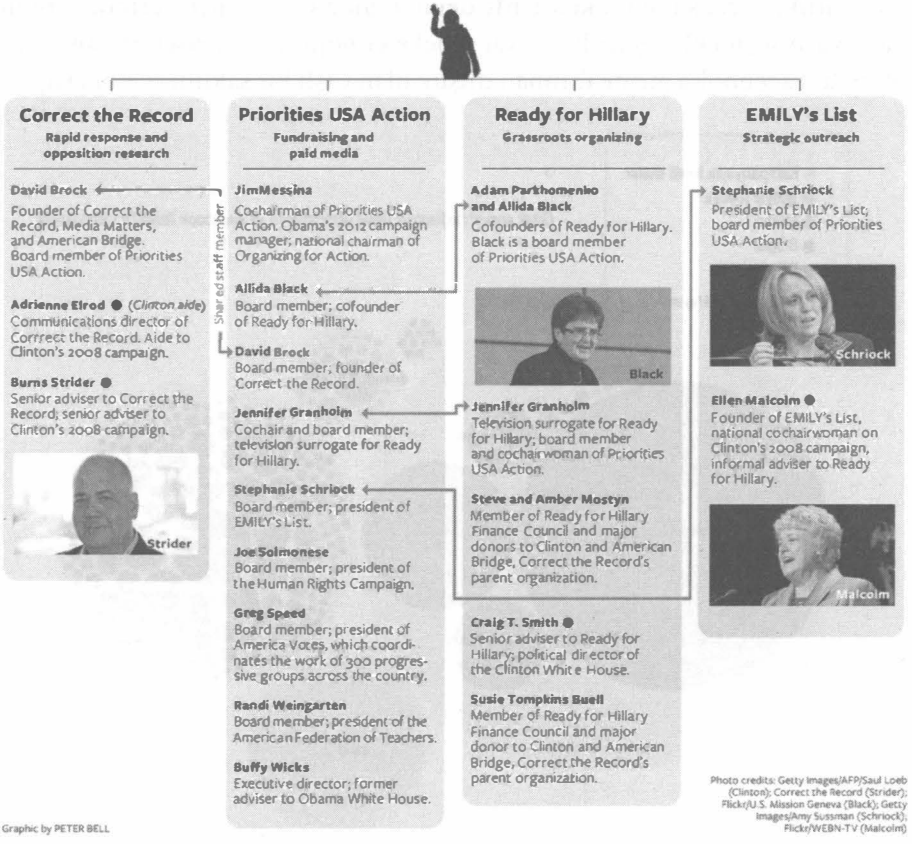
Soros, Goldman Sachs.[26] Hepsinden önemlisi, İngilizlerin "Ayrılmaya Evet" kampanyası gibi, Trump kampanyası da Facebook'un reklam sınama gücünden tam anlamıyla yararlanarak, hedeflenen seçmenleri en çok etkileyenleri belirlemek üzere on binlerce varyantı denedi.[27]

Bu fazlasıyla ironik bir durumdu; çünkü Silikon Vadisi sürecin daha başında Bayan Clinton'ın safında yer almıştı. Google çalışanları ona kampanyası için 1,3 milyon dolar verirken, Trump'a yaptıkları bağış 26 bin dolardan ibaretti. Eric Schmidt'in yeniyetme şirketi Groundwork, Clinton'ın kampanyasına veri desteği sağladı.[28] Trump'ın "ABD'ye Müslümanların girişinin toptan ve tam durdurulması" çağrısını Facebook sayfasına koyması üzerine, Mark Zuckerberg bir iç isyanla karşı karşıya kaldı; Gizmodo adlı teknoloji bloğu, Facebook'un daha sonra Trump'ın öne çıkışını sınırlamak amacıyla, çok konuşulan konuları yönlendirdiğini ileri sürdü.[29] Zuckerberg'in kendisi Trump'ın görüşleri karşısındaki kişisel horgörüsünü gizlemedi.[30] Gelgelelim, kurulmalarına Schmidt'le birlikte büyük katkıda bulunduğu şebekeler, ikisinin ve çalışanlarının tiksindirici bulduğu fikirleri benimsetmenin yanı sıra, Trump kampanyasının para toplamasına yardımcı olmada kullanılmaktaydı artık.[31] Google ve Facebook bir şekilde Trump'a yasak koymayı başarmış olsalardı bile, bu sadece "alternatif sağ" hareketinin doğduğu 4Chan ve 8Chan imzasız mesaj panoları gibi diğer şebekelere daha fazla trafiği yönlendirecekti. Matt Braynard, Charles Johnson ve Breitbart News'un Britanya doğumlu yazarı Milo Yiannopoulos gibi alternatif sağ trolleri daha sonra kendilerinin ve şebekelerinin Kurbağa Pepe karikatürü ve "deyyus" hakareti gibi memleri "yunurtlayarak", Donald Trump'ı iktidara taşımış olmakla övüneceklerdi.[32] Trump kampanyası ve alternatif sağ şebeke arasında yakın eşgüdüm elbette vardı. Trump Kulesi'ndeki bir ekip, TheDonald *subreddit*'ini 4Chan ve anaakım web arasında bir kanal olarak kullandı. Clinton'ın "şimdiye kadarki en yoz aday" olarak karalanmasını ve kampanya yöneticisinin güya bir Washington pizzacısında yuvalanmış bir sübyancı çevresinde yer almakla suçlanmasını sağlayan bu kanallardı.[33] Trump'ın zaferinde Cambridge Analytica'nın ne kadar büyük bir rol oynadığına ilişkin hararetli tartışma hâlâ sürmektedir.[34] Firmanın tekil seçmenlerle ilgili "psikografik" profil çalışması, başındaki Alexander Nix'in ima ettiğinden muhtemelen daha az önemliydi.[35] Karşı çıkılması zor olan husus, Trump kampanyasının alternatif sağla içli dışlı olmasının antisemitizmi 1930'lardan beri görülmemiş bir şekilde Amerikan siyasetine geri getirdiğidir.[36] Ancak Trump'ın kazanmasının sebebi bu değildi.

Silikon Vadisi'nin efendileri açısından 2016 seçiminin belki de en acılı yönü, kurdukları şebekelerin asılsız hikâyeleri, Trump'ın pek çok yalanı bizzat ortaya atarken bile sürekli yakındığı "uydurma haber"leri yaymada kullanılmasıydı. Facebook eylülde Trump'ın papa tarafından tasvip edildiği

yönündeki düzmece hikâyeyi aktardı.[37] Google kasımda Trump'ın genel oy bakımından seçimi kazandığına dair uydurma bir iddiaya yanlışlıkla ilk sırada yer verdi.[38] Bunlar da Trump'a yaradı. Seçimden üç ay önce ortaya çıktığı bilinen uydurma haberler içinde, Trump karşıtı olanlar Facebook'ta 8 milyon, Clinton karşıtı olanlar ise 30 milyon kez paylaşıldı.[39] Michigan merkezli 140 bin kullanıcıdan oluşan bir örneklemin 11 Kasım'ın on gün öncesinde Twitter üzerinden verdiği linklerin yaklaşık dörtte biri uydurma haberlerle ilgiliydi.[40]

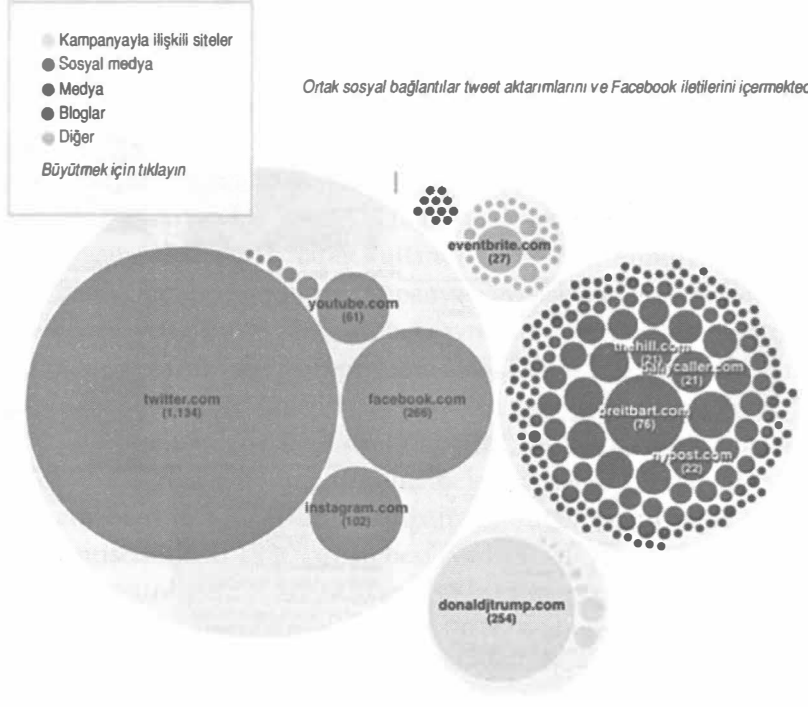
2016 seçimi Amerikan tarihinin en kıl payı sonuçla biten seçimlerinden biriydi; sonucu Brexit referandumundan da daha ucu ucunaydı. Üç çekişmeli eyalette (Michigan, Pennsylvania ve Wisconsin) 39 bine yakın seçmenin Trump yerine Clinton'a oy vermiş olması halinde, Clinton genel oyların yanı sıra seçmenler kurulu düzeyinde de birinci çıkacaktı. Tarihçiler sırf bir değişkenin değişmesi halinde, bütün diğer şeyler aynı kalacakmış gibi, çok sayıda değişkenlerden hangisinin belirleyici olduğunu sonu gelmez biçimde tartışacaklardır. Bununla birlikte, internet platformları aracılığıyla

46. 2016 Clinton kampanyası: Aksayan bir hiyerarşik yapı.

sosyal şebekelerden yararlanmamış olması halinde, Donald Trump'ın asla ABD başkanlığını elde edememiş olacağı yönünde güçlü bir sav vardır. Televizyon reklamları aracılığıyla eski tarz bir yıpratma savaşı için finansal kaynaklardan yoksun olması nedeniyle, internet öncesi bir kampanyada Clinton'la boy ölçüşmede kesinlikle zorlanırdı. Organizasyonunun kargaşalı görünmesine karşın, sosyal şebekelerin çok daha etkili kampanya yürütmesini sağladığı söylenebilir; ama bu yaklaşımda asıl can alıcı nokta gözden kaçmış olur. ABD'nin seçmen haritası Trump'ın ABD yüzölçümünün yüzde 85'ini oluşturan ve ona oy veren "Trumpland"da, Clinton'ın ise "Hillary Takımadası"nda kazandığını gösterir. İkincisine destek ağırlıklı olarak iki kıyı şeridinin büyük metropoliten alanlarında yoğunlaşırken, birincisine destek taşra kentleri, kasabaları ve kırsal beldelerin yer aldığı merkeze yayılmıştı. Bu da bir paradoksa işaret eder: Destekçilerinin daha genç olmanın yanı sıra daha yoğunlukta olması nedeniyle, Clinton'ın şebekeli bir seçimde bir avantaja sahip olması gerekirdi.

Brexit olayında da benzer bir paradoks vardı: AB karşıtı kampanyaya zaferi ağırlıklı olarak büyük kentlerde değil, İngiliz ve Gal "ilçe"lerinde oturan daha yaşlı seçmenler getirdi. Sosyal şebekeler popülizm siyasetinin anahtarı olsaydı, Facebook'a girme ihtimali düşük olan yaşlı kır sakinleri gibi gruplar

47. Donald Trump'ın internet sosyal şebekesi, 2016.

popülist çizgiye oy vermeye niçin daha yatkındı?[41] Bunun bir açıklaması vardır. Cummings ve Trump kampanyasındaki dengi Stephen K. Bannon, hiç kuşkusuz sosyal medyayı muhaliflerinden daha etkili kullandı. Ama popülist kampanyalar yaydıkları memlerin elektronik olmayan forumların ötesine, sıradan insanların buluştuğu ve arkadaşlıkların (Facebook'taki gibi) sanal olmaktan ziyade gerçek olduğu birahanelere ve barlara yayılmamış olması halinde başarıya ulaşamazlardı. Bu da söz konusu memlerin yankı uyandırmamış olması halinde gerçekleşmezdi.

İnternet dediğimiz Babil Kütüphanesi'nde okunan şeylerin büyük bir bölümüne güvenilemez. En derin sosyal şebekelerin yerel ve sosyal kalması bundandır. 2016'nın siyasal çekişmeleri Babil Kütüphanesi'nde değil, İngilizce konuşulan birahanelerde sonuca bağlandı. İnternet ortaya attı; içki barları son şekline soktu.

Peki, işledikleri konular nelerdi?

IX

Sonuç: Siber Dünyayla Yüzleşmek

57.
Metropolis

Fritz Lang'ın 1927 yapımı sessiz sinema klasiği *Metropolis* hiyerarşik bir düzenin isyancı bir şebeke karşısında çöküşünü tasvir eder. Metropolis çok yüksek gökdelenlerin bulunduğu bir kenttir. En üstteki saray yavrusu teras katlarda, Joh Fredersen adlı otokratın başını çektiği zengin bir elit tabaka yaşar. Aşağıda ise yeraltına kurulmuş fabrikalarda proletarya zor şartlarda çalışır. Fredersen'in eğlence düşkünü oğlu bir iş kazasına tanık olduktan sonra, işçilerin yaşamındaki sefalet ve tehlikenin farkına varır. Sonuç sert bir devrim ve işçilerin yanlışlıkla olsa bile kendi başlarına getirdikleri bir felaket olur: Elektrik jeneratörlerini kırıp parçaladıklarında, pompaların çalışmaması nedeniyle kendi yaşam alanları sular altında kalır.

Metropolis'in belki en akılda kalıcı unsuru, kadın kahraman Maria'nın kötü ikizi haline gelen simgesel kadın robottu. Lang filmi çekme ilhamını New York'u ilk ziyaretinde aldığını belirtmişti. Onun gözünde, Manhattan gökdelenleri kronik eşitsizlik içindeki bir toplumun kusursuz mimari ifadesiydi. Sağcı medya kralı Alfred Hugenberg başta olmak üzere, filmde komünist bir alt-metin görenler çıktı; oysa Lang'ın senaryoyu birlikte yazdığı karısı radikal bir Alman milliyetçisiydi ve daha sonra Nazi Partisi'ne katılacaktı. Bugünden bakıldığında, *Metropolis* 20. yüzyıl ortalarının siyasal ideolojilerini açık seçik aşar. Bir kefaret olayında uç noktaya varan çok sayıda dinsel göndermesiyle, mitolojikleştirilmiş modernliktir. Yönelttiği apaçık soru o zaman olduğu gibi, şimdi de anlamlıdır: Kentleşmiş, teknolojik bakımdan ileri bir toplum, sosyal sonuçları eşitlikçilikten köklü biçimde uzak bir hal aldığında, felaketten nasıl kaçınabilir?

Ancak Lang'ın filminin alt-metninde daha da köklü bir soru vardır: Sonuçta kim, yani hiyerarşi mi, yoksa şebeke mi kazanır? *Metropolis*'in hiyerarşik sosyal düzenine yönelik en büyük tehdit bir yeraltı seli değil, işçiler arasındaki gizli bir tertiptir. Fredersen'i en çok kızdıran şey, kentin altındaki mezarlıklarda onun bilgisi dışında bu tertibin hazırlanabildiğinin farkına varmasıdır.

Günümüzün terimleriyle belirtmek gerekirse, hiyerarşi tek bir kent değil, bizzat ulus-devlet, erken modern çağ Avrupası'nın cumhuriyetleri ile monarşilerinden evrimle ortaya çıkmış dikey yapılı süper siyasal bir varlıktır. ABD dünyadaki en yoğun nüfuslu ülke olmamakla birlikte, siyasal sistemindeki gariplikler ne olursa olsun, dünyanın en güçlü devletidir. En yakın rakibi

Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) genellikle köklü biçimde farklı türden bir devlet olarak görülür; çünkü ABD'de iki büyük parti, ÇHC'de ise tek parti vardır. ABD yönetimi güçler ayrılığı, özelikle de yargı erkinin bağımsızlığı üzerine kuruludur; ÇHC'de ise mahkemeler dahil bütün diğer kurumları Komünist Parti'nin emirlerine tabidir. Ancak her iki devlet de aşağı yukarı benzer dikey idari yapılara sahip bir cumhuriyettir; iktidarın eyaletlere ve yerel yönetimlere kıyasla merkezi hükümetin elinde yoğunlaşması açısından aralarında tam bir benzemezlik yoktur. Ekonomik açıdan iki sistemin birbirine yaklaştığı kesindir; Çin gittikçe piyasa mekanizmalarına yönelirken, ABD federal yönetimi son yıllarda kamu kuruluşlarının üreticiler ve tüketiciler karşısındaki yasa koyucu ve düzenleyici gücünü sürekli artırmıştır. Temelde Kurucu Babalar'ın Amerika'sından ziyade günümüz Çin'ine daha yakın yollarla yurttaşlarını gerek sol, gerek sağ kanattaki özgürlükçüleri rahatsız edecek bir ölçüde kontrol ve gözetim altında tutmaktadır. Bu açılardan "Çimerika" hiç de kimera değildir. Eskiden bu ekonomiler birbirine zıt gibi görünürdü; biri ihracata ve tasarrufa, diğeri ithalata ve tüketime dönüktü.[1] Ancak finansal krizden bu yana belli bir yakınlaşma vardır. Şimdi Çin'de emlak balonu, aşırı finansal kaldıraç, gölge bankalar, ayrıca teknolojinin "tek boynuzlu at"ları neredeyse Amerika'daki kadar görülebilir. Çimerika 1.0'da zıtlar birbirini çekerdi. Çimerika 2.0'da ise bir evlilikte sıkça olduğu gibi, garip çift esrarengiz biçimde benzer hale gelmiştir.

ABD ve ÇHC ulus-devletler hiyerarşisinde Fransa Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu ve Birleşik Krallık'la yan yana oturmaktadır. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin bu beş daimi üyesi, bütün ulusların eşit ama bazı ulusların öbürlerinden daha eşit olduğu kurumdaki diğer 188 üyenin yukarısındadır. Ancak bunun günümüz dünya düzeninin yeterli bir tarifi olmadığı açıktır. Askeri kapasite açısından, "beşli"nin yanı sıra Hindistan, İsrail, Pakistan ve Kuzey Kore'nin mensup olduğu biraz daha geniş başka bir nükleer devlet elit tabakası vardır. İran onlara katılmayı istemektedir. Ekonomik güç açısından hiyerarşi yine farklıdır. Yediler Grubu ülkeleri (Kanada, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, Birleşik Krallık ve ABD) bir zamanlar dünyanın başat ekonomileri sayılırdı. Ama "yeni gelişen piyasalar"ın en büyüğü "BRICS"in (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika) yükselişinin bir sonucu olarak, bu artık o kadar başat değildir. Dünyanın büyük ekonomilerinin çoğunu bir araya getirmek üzere 1999'da Yirmiler Grubu oluşturulurken, en büyük dört AB üyesiyle birlikte AB'ye de başlı başına bir üyelik verilmesi, Avrupalıların aşırı temsil gücü elde etmelerine yol açtı.

Ne var ki, dünyayı sadece bu çerçevede düşünmek son kırk yılda gayriresmi şebekelerin çoğalmasının getirdiği köklü dönüşümü göz ardı etmektir. Bunun yerine ekonomik karmaşıklığa ve karşılıklı bağımlılığa dayalı bir şe-

beke grafiğini gözünüzde canlandırdığınızda, bütün dünya ekonomilerinin teknolojik ilerlemenin yanı sıra ticaret ve dış yatırım aracılığıyla bağlantılılık açısından görece gelişmişliği ortaya çıkar. Böyle bir grafik dünyadaki ekonomik kaynaklar ile kapasitelerin güç yasasına benzer dağılımından ve önemli ülkeler arasında ekonomik açıklık bakımından değişkenlikten dolayı, son derece hiyerarşik bir mimari taşır. Yine de çoğu düğümün geri kalan dünyaya bir ya da ikiden fazla eşikle bağlanması nedeniyle açıkça bir şebeke olur.[2]

Kilit soru bu ekonomik karmaşıklık şebekesinin ulus-devletlerin hiyerarşik dünya düzeni için, 2011'de Ortadoğu, 2014'te Ukrayna, 2015'te Brezilya ve 2016'da Britanya ile Amerika başta olmak üzere, siyasal karmaşıklık şebekelerinin yakın dönemde oturmuş yerli siyasal hiyerarşileri sarsmasına benzer bir tehdidi ne kadar oluşturduğudur. Soruyu daha basit hale getirmek gerekirse, şebekeli bir dünyanın düzeni olabilir mi? Daha önce gördüğümüz üzere, bazıları olamayacağını söylüyor.[3] Tarihsel tecrübe ışığında, bundan çok kuşkuluyum.

58.
Şebeke Kesintisi

Rivayete göre, Mahatma Gandi bir keresinde Batı uygarlığı hakkında ne düşündüğünü soran bir muhabire, "Olsa, iyi olurdu" karşılığını vermişti. Aynı şey dünya düzeni için de söylenebilir. Henry Kissinger bu adı taşıyan kitabında, dünyanın uluslararası anarşiye doğru giden müşkül bir durumda olduğunu ileri sürer. Dünya düzeni konusunda çekişen dört bakışın (Avrupa, İslam, Çin ve Amerika) her biri başkalaşımın, hatta belki çürümenin değişik evreleri içindedir. Dolayısıyla hiçbirinin somut bir geçerliliği yoktur. Bu yeni dünya düzensizliğinin uç veren özellikleri bölgesel blokların ortaya çıkışı ve aralarındaki sürtüşmenin tırmanarak, kökleri ve olası yıkıcılığı açısından Birinci Dünya Savaşı'na benzer türden büyük ölçekli bir çatışmaya dönüşme tehlikesidir. "Dünya Vestfalya* sistemindeki devletlerin rolünü oynayan bölgesel bloklara doğru mu gidiyor?" diye sorar Kissinger. "Eğer öyleyse, bunu denge mi izleyecek yoksa kilit oyuncu sayısının azalması sonucunda katılığın kaçınılmaz hale gelmesiyle ve inatçı bir yaklaşımla kurulmuş blokların birbirlerini sindirmeye çalışmalarıyla, 20. yüzyıl başlarındaki tehlikeler mi geri gelecek?"[1] Kissinger'ın bu soruya cevabı önseziyle doludur:

> [Korkmamız gereken şey] devletler arasında büyük çaplı bir savaştan ziyade [...] özel iç yapılarla ve yönetişim biçimleriyle (örneğin, radikal İslamcı versiyona karşı Vestfalya modeli) belirlenen nüfuz alanlarına doğru bir evrimdir. Her alan kendi çeperlerinde gayrimeşru sayılan diğer düzen yapılarına karşı gücünü sınama dürtüsüne kapılacaktır. [...] Zamanla bu süreçteki gerginlikler yozlaşarak, kıta ve hatta dünya çapında statü ya da avantaja dönük manevralara dönüşecektir. Bölgeler arasındaki mücadele geçmişte ulusların arasında yaşanan mücadeleden daha da yıkıcı olabilir.[2]

Bu, 1914'teki savaşın kökleri konusunda daha önce karşılaştıklarımıza benzer bir teoridir. Küçük bir huzursuzlukla başa çıkmaya çalışırken bile "ciddileşme" potansiyeli taşıyan istikrarsız bir güç şebekesi ortaya çıkmış durumdadır.

Çatışma istatistiklerinin yanlış bir yorumundan hareketle, dünyanın sürekli daha barışçıl hale geldiğini ve "devletler arasındaki savaşların [...] neredeyse miadını doldurduğunu" ileri sürenlerin aksine,[3] Kissinger günü-

---

* Bkz. Bu kitapta s. 88'deki dipnot.

müzde güçlerin küresel kümeleşmesinin aslında tutuşmaya son derece açık olduğunu savunur. Birincisi, "uluslararası ekonomik sistem küreselleşirken, [...] dünyanın siyasal yapısı hâlâ ulus-devlete dayalıdır."* İkincisi, nükleer silahların Soğuk Savaş "kulübü"nün ötesinde çoğalmasına katlanmakta, böylece "nükleer kapışma olasılığını artırmakta"yız. Son olarak, yeni siber dünya alanımız var; Kissinger bunu Hobbes'un "doğal ortam"ına, "asimetrinin ve yaradılıştan gelme bir tür dünya düzensizliğinin [...] devletler arasındaki ilişkilerin yapısında var olduğu" bir ortama benzetir.[4] Kissinger söz konusu kitapta ve yakın dönemdeki röportajlarda, büyük ölçekli bir yangın için en olası katalizörler saydığı dört senaryoyu ana hatlarıyla şöyle ortaya koymuştur:

1. Çin-Amerikan ilişkilerinin bozulmasıyla birlikte, iki ülkenin göründüğü kadarıyla tarihin her egemen güç ile karşısındaki yükselen gücü kıstırdığı "Thukydides Tuzağı"na** düşmesi.[5]
2. Rusya ile Batı arasındaki ilişkilerin karşılıklı yanlış anlama ve sonraki iki senaryo temelinde bozulması.
3. Günümüz Avrupa liderlerinin inandırıcı kuvvet tehdidi içermeyen diplomasinin boş laf olduğunu kabul etmeye yanaşmaması yüzünden, Avrupa'nın sert gücünün çökmesi.
4. Arap devletleri ile İsrail'e göre, Obama yönetiminin bölgede hegemonyayı hâlâ devrimci İran'a bırakmaya yatkınlığı yüzünden, Ortadoğu'daki çatışmanın tırmanması.

Tutarlı bir Amerikan stratejisinin yokluğunda, bu tehditlerden biri ya da birkaçının bileşimi sıradan düzensizliği büyük ölçekli çatışmaya çevirme tehlikesini barındırır.[6]

Kissinger'ın uyarısı hafife alınıp geçiştirilemez. Günümüz dünyasının dehşet verici bir kesintinin eşiğindeki devasa bir şebekeyi andırdığı durumlar sıkça görülüyor. Örneğin, 2017 başlarının tipik bir haftasında, ABD başkanı, emrindeki istihbarat kuruluşlarının seçim kampanyasının Rus hükümetiyle iletişimi konusundaki gizli bilgileri *The New York Times*'a yasadışı biçimde sızdırdığı yolunda bir tweet attı; ama olayın "uydurma haber" olduğunu ısrarla savundu. Bu arada ABD başkanlık seçimine WikiLeaks ve (LED Ordusu denilebilecek) bir internet trol ve robot ordusu yoluyla müdahale etmiş olan

* İngiltere Merkez Bankası Guvernörü Mervyn King'in esprili bir ifadeyle, uluslararası bankaların "yaşarken küresel, ölürken ulusal" olduğunu belirttiği 2008 finansal kriziyle açığa çıkan bir gerginlikti bu.

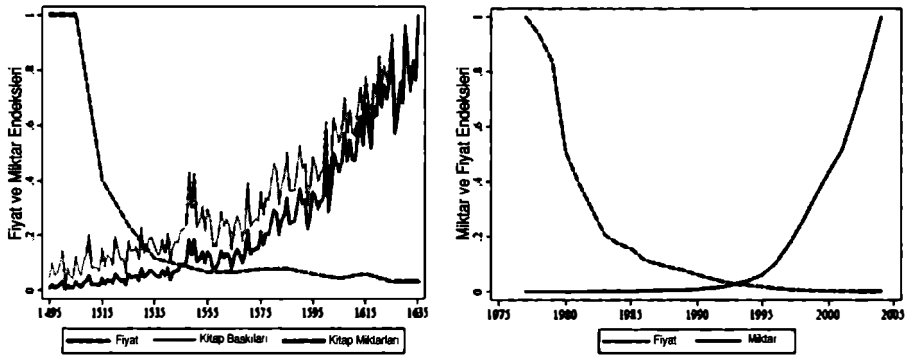
** Gönderme Thukydides'in *Peloponnesos Savaşı'nın Tarihi* kitabındaki savınadır. Buna göre, Atina İmparatorluğu ile Sparta arasında MÖ 5. yüzyılda yaşanan savaş, "Atina'nın artan gücü ve bunun Lakedaimon'da [Sparta] uyandırdığı endişe" nedeniyle bir bakıma kaçınılmazdı.

Kremlin, 1987 Orta Menzilli Nükleer Kuvvetler Antlaşması'na aykırı olarak yeni bir güdümlü füzeyi devreye soktu ve *Viktor Leonov* casus gemisini New London'daki (Connecticut) ABD denizaltı üssünü gözetlemeye gönderdi. Atlantik'in öbür yakasında, Fransız ve Alman politikacılar yakında yapılacak seçimlere Rus müdahalesi olacağı endişesine kapıldılar. Ne var ki, bütün bunlara karşın, Avrupa'da o haftanın asıl önemli olayı, antisemitizmle flörtü Google ve Disney'le yapmış olduğu sözleşmelerin iptaline yol açan 27 yaşındaki YouTube yıldız Felix "PewDiePie" Kjellberg'in gözden düşüşüydü.*

Bu arada DAEŞ bir internet propaganda rehberi yayımlayarak, destekçilerine DAEŞ yanlısı "medya roketleri"ni fırlatmak için habercilik sektörünün "tıklanma" iştiyakından nasıl yararlanacaklarını açıkladı. Irak ve Suriye'de DAEŞ'in yönettiği okullara ilişkin bir rapor, öğrencilerden intihar bombacısının kaç Şii Müslüman ya da "kâfir" öldürebileceğini hesaplamalarının istendiğini ortaya koydu. Sanki cevabı bulmalarına yardım etmek istercesine, bir DAEŞ terörisi Pakistan'ın Sehvan kentinde ziyaretçilerle dolu bir türbenin içinde kendini havaya uçurarak en az 75 kişiyi öldürdü. Aynı haftada Çin hükümetinin sosyal medya üzerindeki sansürü hafiflettiği bildirildi; ama bunun tek sebebi filtresiz blog iletilerinin resmi makamların muhalifleri izlemesini kolaylaştıracak olmasıydı. Seul'da Samsung Electronics imparatorluğunun vârisi rüşvet verme şüphesiyle tutuklandı; Güney Kore Cumhurbaşkanı Park Geun-hye ile Ebedi Hayat Kilisesi'nin kurucusunun kızı olan gizemli dostu Choi Soon-sil'i deviren yolsuzluk skandalının en son halkasıydı bu. Son olarak Kuala Lumpur Uluslararası Havaalanı'nda bir kadın suikastçı, Kuzey Kore diktatörü Kim Jong Un'un üvey kardeşi Kim Jong-nam'ın yüzüne ölümcül VX sinir gazını saçtı. Kadının tişörtünde evrensel web sohbetinin kısaltması "LOL" yazılıydı.[7]

Buna kahkahayla gülmek yanlış tepki gibi görünüyor. Küreselleşme kriz içinde. Popülizm gelişme yolunda. Otoriter devletler yükselişte. Öte yandan, teknoloji önüne geçilemez biçimde ilerleyerek, çoğu insanı gereksiz ya da ölümsüz hale, belki de her iki hale gelme tehlikesiyle karşı karşıya bırakıyor. Bütün bunlardan ne anlam çıkarmalıyız? Birçok yorumcu cevaplar ararken, kaba tarihsel benzetmelere başvuruyor. Bazılarına göre, Donald Trump bir Amerikan diktatörlüğü ilan etmek üzere olan Hitler'dir.[8] Bazılarına göre, Trump yüce divana sevk edilmenin eşiğindeki Nixon'dır.[9] Oysa ne 1933'ü, ne de 1973'ü tekrar baştan yaşıyoruz. Kolayca merkezileşen teknoloji 1930'larda totaliter yönetimi mümkün kıldı. Kırk yıl sonra ise demokratik yoldan

* Bu krizden kısa süre, PewDiPie'ın YouTube kanalının 50 milyonu aşkın abonesi vardı. İtalyan sevgilisiyle beraber Brighton'da oturan İsveç asıllı PewDiePie, takipçilerine Afrika-Amerika rap müziğinden alınma bir terimle "Bros" diye hitap eder. Aynı şekilde saçını sarıya boyatan Milo Yiannopoulos'la karıştırılmaması gerekir.

48. Kitap ve bilgisayar fiyatları ve miktarları, 1490'lar-1630'lar ve 1977-2004, sırasıyla.

seçilmiş bir başkanın hukuku fütursuzca çiğnemesi çok daha zorlaşmış durumdaydı. Bununla birlikte, 1970'lerde medya hâlâ birkaç televizyon şebekesi, gazete ve basın kuruluşundan ibaretti. Dünyanın yarıdan fazlasında bu organlar merkezi denetim altındaydı. Yeni enformasyon teknolojisinin bir sonucu olarak ne kadar değiştiğini anlamaksızın, günümüz dünyasını kavramak imkânsızdır. Bu artık herkesçe bilinen bir gerçektir. Can alıcı soru dünyanın *nasıl* değiştiğidir? Cevap ise teknolojinin geleneksel hiyerarşik iktidar yapıları karşısında her türden şebekeye muazzam güç kattığı ama bu değişimin sonuçlarının şebekelerin yapılarıyla, yeni belirmiş özellikleriyle ve etkileşimleriyle belirleneceğidir.

Daha önce gördüğümüz üzere, internetin küresel etkisiyle benzerlik kurmak için, tarihte matbaanın 16. yüzyıl Avrupası'na etkisinden daha iyi örnekler azdır. Kişisel bilgisayar ve akıllı telefon bireye broşür ve kitabın Luther dönemindeki katkısı kadar güç vermiştir. Nitekim ABD'de 1977-2004 arasında bilgisayar üretim ve fiyatı İngiltere'de 1490-1630 arasında matbu kitap üretim ve fiyatıyla gidişat bakımından dikkat çekici bir benzerlik gösterir (bkz. Şekil 48).[10] Reform hareketi döneminde ve sonrasında artan okuryazarlıkla, bağlantılılık katlanarak güçlendi. Böylece nüfusun gittikçe büyüyen bir kesimi yeni fikirlerin iletilmesi için hatipler ile vaizlere bel bağlamak yerine, her türden basılı edebiyata erişebilir hale geldi.

Yaşadığımız şebeke çağı ve Avrupa matbaacılığının ortaya çıkışını izleyen dönem arasında üç önemli farklılık vardır. Birincisi ve en belirgini, şebekeleşme devrimimizin Alman matbaasının başlattığı devrim dalgasından çok daha hızlı ve coğrafi bakımdan daha yaygın olmasıdır. Dünyadaki yetişkinlerin yüzde 84'ünün okuryazar hale gelmesi için gerekenden çok daha kısa sürede, insanların dikkate değer ölçüde yüksek bir oranı internete erişme olanağına sahip. Daha 1998'de dünya nüfusunun ancak yüzde 2'si kadarı internetteydi.

Günümüzde bu oran beşte ikidir. Gutenberg sonrası döneme kıyasla, değişim hızı aşağı yukarı on kattır. Yani, 1490'dan sonra yüzyılları alan süreç için, 1990'dan sonra 30 yıla yakın süre yetmiştir. Daha önce gördüğümüz üzere, Google 1998'de Menlo Park'taki bir garajda doğdu. Şimdi her gün 4,2 milyarı aşkın arama isteğini işlemden geçirecek kapasiteye sahiptir. YouTube 2005'te San Mateo'daki bir pizzacının üst katındaki tek odalı bir yeniyetme şirketti. Şimdi günde 8,8 milyar insanın videolar seyretmesini sağlıyor. Facebook on yılın hemen üzerinde bir süre önce Harvard'da tasarlandı. Şimdi ayda en az bir kez giriş yapan iki milyara yakın kullanıcısı var.[11] Her gün bunun yüz katı sayıda e-posta gönderiliyor. Dünya sahiden geçmişte hiç olmadığı kadar bağlantılıdır. Küresel şebekenin büyüme hızı her yıl eklenen yeni internet kullanıcısı ve akıllı telefon sahibi sayısı açısından belki yavaşlıyor olsa da, durma yönünde bir belirti göstermiyor. Diğer açılardan, örneğin metinden görüntü ve videoya, klavyeden mikrofon arayüzüne geçişler hız kazanıyor. Okuryazarlık sonunda bağlantılılık önünde bir engel olmaktan çıkacak.

Üstelik bu teknoloji devrimi gelişmiş ülkelerle sınırlı değil. Yoksul ülkeler başka alanlarda pek olmasa bile bağlantılılık açısından arayı hızla kapatıyorlar. Dünyadaki hanelerin en yoksul yüzde 20'lik kesiminde, aşağı yukarı her on kişiden yedisinin cep telefonu var. Hint telekomünikasyon şirketi Bharti Airtel'in müşteri tabanı ABD nüfusu büyüklüğünde. Nitekim Hindistan'daki internet kullanıcılarının sayısı şimdi Amerika'dakini geçiyor. Bütün Kenya haneleri sekiz yıl içinde cep telefonu sahibi oldu. Safaricom'un öncü M-Pesa ödeme sisteminin ülkedeki hanelerin yüzde 80'ine ulaşması sadece dört yılı aldı.[12] Yoksul ve kargaşa içindeki Somali'de bile cep telefonu yaygınlığı beş yılda yüzde 5'ten yüzde 50'ye çıktı.[13] Dünyanın yoksullarına cep telefonu hizmeti sunmanın, temiz su sağlamaktan daha kolay olduğu görülüyor. Bu belki de temiz su sağlama işini zayıf, yoz hükümetler yerine özel sektöre bırakmanın bir gerekçesi sayılır.[14]

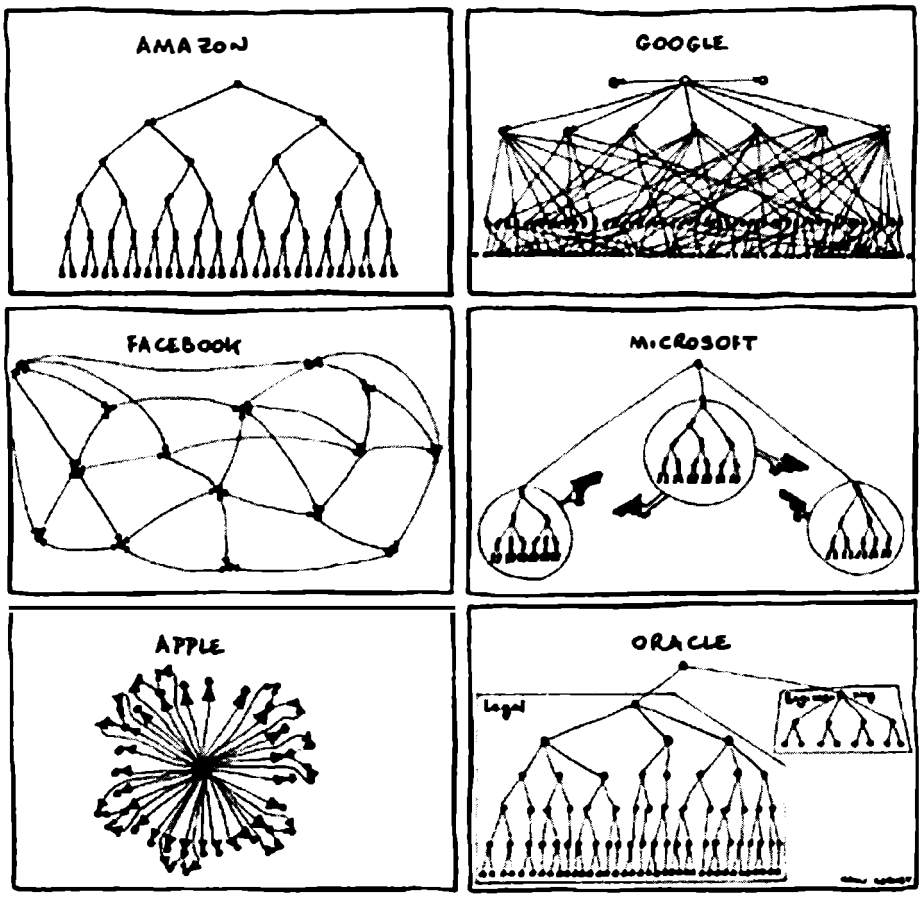
İkincisi, yaşadığımız devrimin dağılım sonuçları erken modern çağ devriminkinden oldukça farklıdır. 15. yüzyıl Avrupası o dönemde ancak teknolojilerin bir lonca tarafından gizlice tekel altına alınabildiği durumlarda var olan fikri mülkiyet haklarını benimsetmek için ideal bir yer değildi. Matbaa milyarderler yaratmadı; bir Gates olamayan Gutenberg aslında maddi açıdan hayatı kaymış biriydi. Dahası, matbaayla mümkün hale gelen medyanın sadece bir alt öbeği (gazeteler ve dergiler) reklamdan para kazanmaya yönelirken, internetle mümkün hale gelen medyanın en önemli temsilcileri bunu yapıyor. Ne var ki, internetin mümkün kıldığı devasa şebekelerin, bilgiyi demokratikleştirme propagandasına karşın, eşitlikçilikten köklü biçimde uzak olacağını çok az kimse öngörebildi. Son dünya savaşı sonrasının çatışmalardan çoğunlukla uzak kalmış kuşağı eşitsizliği azaltan şeyin serbest

şebekeler değil, savaşlar, devrimler, aşırı enflasyonlar ve diğer mülksüzleştirme biçimleri olduğu dersini öğrenememişti.[15]

Buluşçuluğun enformasyon teknolojisinin maliyetini düşürdüğüne hiç kuşku yoktur. Küresel düzeyde bilgi işlemin ve dijital depolamanın yıllık maliyeti 1992-2012 arasında yüzde 33 ve yüzde 38 oranlarında düştü.[16] Ancak kalabalık kaynaklı uygulamaların büyük bir çarşısını hayal edenlerce beslenen umutların aksine, internet aşırı bağlantılı süper mihrakların yer aldığı ve ölçekten yoksun büyük bir şebekeye dönüştü.[17] Donanım ve yazılım, ayrıca hizmet sunumu ve telsiz şebekeleri alanlarında oligopoller ortaya çıktı. Görünüşte yıkılmaz AT&T ve yenilenen Apple arasındaki bağ eski bir gerçeği gözler önüne serer: Şirketler serbest bırakıldıklarında tekel, düopol ya da oligopol peşinde koşarlar. Amazon, Facebook ve Google gibi bir "açık mimari" ağına bağlı şirketler bile sırasıyla e-ticaret, sosyal şebekeleşme ve arama motoru olmak üzere kendi alanlarında tekel gücü kazanmaya çalışırlar.[18] Kötü yönetişim ve düzenleme, ülkeler arasındaki cep telefonu ve internet maliyetlerindeki çok büyük farklılıkları açıklar.[19] Az sayıda ülkenin enformasyon ve iletişim teknolojisi sektörüne egemen olmasının açıklaması da bunda yatar. (Ancak teknolojinin bir bütün olarak ekonomideki görece önemi açısından, ABD'nin İrlanda, Güney Kore, Japonya ve Birleşik Krallık'ın biraz gerisinde yedinci sırada yer alması çarpıcıdır.[20]

Bu dinamikler dünyanın elektronik şebekesindeki çok yoğun mülkiyet yapısını açıklar. Google (daha doğrusu ana şirketinin değiştirilmiş adıyla Alphabet Inc.) 2017 sonbaharı itibariyle 665 milyar dolarlık toplam piyasa değerine sahip. Hisselerinin 76 milyar dolarlık değere sahip yaklaşık yüzde 11'i kurucuları Larry Page ve Sergey Brin'e ait. Facebook'un toplam piyasa değeri 500 milyar dolara yaklaşıyor; hisselerinin 71 milyar dolarlık değere sahip yüzde 14'ü kurucusu Mark Zuckerberg'e ait. Yani, sosyal şebekeler çok eşitlikçi görünmelerine karşın, "özünde adaletsiz ve dışlayıcı"dır. Tercihli bağlanma (nüfuzlu mihrakların daha iyi bağlantı kurma eğilimi) nedeniyle, uç noktadaki "sosyal şebeke gerçeği" aslında Aziz Matta Kitabı'ndan gelir (bkz. Giriş bölümü).[21] Geçmişten farklı olarak, şimdi dünyada iki tür insan vardır: Şebekeleri yönetenler ve sadece kullananlar. Siber dünyanın ticari efendileri internet yurttaşlarından oluşan eşit bir dünyaya hâlâ inanır gibi görünüyor olabilirler; ama "organizasyon şemaları" Alfred Sloan'ın döneminde General Motors'unkinden oldukça farklı olsa bile, Google gibi şirketler uygulamada hiyerarşik örgütlenmeye dayalıdır.

Geleneksel toplumlarda piyasa güçlerinin devreye girişi, çoğu kez soya dayalı şebekeleri altüst eder ve bunun bir sonucu olarak sınıf atlamayı özendirirken eşitsizliği azaltır. Liyakat sistemi ağır basar. Ama günümüzde olduğu gibi şebekeler ve piyasalar aynı doğrultuyu izlediğinde, şebeke getirilerinin

49. Önde gelen ABD teknoloji şirketlerinin hicivli şebeke diyagramları.

ağırlıklı olarak şebeke sahibi olmanın üstünlüğünü taşıyan kişilere akması nedeniyle eşitsizlik patlar. Evet, modern şebekelere sahip genç ve çok zengin kişilerin genelde biraz solcu siyasal görüşleri vardır. (2016'da popülistlerle akşam yemeğine çıkmaya açık bir özgürlükçü olan Peter Thiel nadir rastlanan bir istisnadır.) Ancak çok azı kişisel gelir vergisinde İskandinavya oranını, hele eşitlikçi bir devrimi hoş karşılar. Tüketim alışkanlıkları vicdan azabı duymalarına yol açacak kadar göze batmasa da internet efendilerinin zengin olmaktan neredeyse kriz öncesinin, yani on yıl öncesinin Wall Street kurtları kadar keyif aldıkları söylenebilir. 2016 seçim sonucundan dolayı kefaret ödercesine Orta Amerika'da zorlu bir yolculuğa çıkan Y Combinator başkanı Sam Altman örneğini izleyecek bir yatırım bankacısını hayal etmek zordur.[22] Ne var ki, Altman'ın döndüğü San Francisco hâlâ *Metropolis* filmindekine benzer eşitsizliğin sürdüğü bir kenttir; bunda uygun konutların

komik derecede pahalı olmasına yol açan çarpıklıkların küçümsenmeyecek payı vardır. (Servet eşitsizliğini belirleyici bir etken olarak, mülk sahipliği fikri mülkiyetten sonra ikinci sırada gelir; ama en değerli konutların en değerli IP'lerin oluşturulduğu coğrafi kümelere en yakın yerlerde olmaları bir tesadüf değildir.) Büyük teknoloji şirketlerinin yerlerine sürücüsüz arabaları geçirmeyi tasarladıkları milyonlarca kamyon ve taksi şoförüne sunmaya istekli göründükleri tek şey bir tür temel gelirdir. Tek avuntu FANG şirketlerinin en büyük hissedarlarının Amerikan orta sınıfının tasarruflarını yönetmelerinden dolayı bu sınıfa enformasyon ve iletişim teknolojisi sektörünün kârlarından önemli bir pay veren ABD kurumsal yatırımcıları olmalarıdır. Ancak yabancı yatırımcıların muhtemelen büyük ABD şirketlerine ait hisselerin en az yüzde 14'üne sahip olmaları önemli bir sınırlamadır; gelirinin yaklaşık üçte ikisini yurtdışından elde eden Apple gibi şirketlerde oranın çok daha yüksek olduğu neredeyse kesindir.[23] Oysa sermaye piyasalarını inceleyen hiçbir ciddi uzman, bu yabancı yatırımcılara şirket yönetimleri üzerinde bir nebze dahi nüfuz yakıştırmaz.

Üçüncü ve son olarak, matbaa Batı Hıristiyan dünyasında dinsel yaşamı altüst ettikten sonra diğer alanlara böyle bir etki yarattı. Buna karşılık, internet işe ticareti altüst etmekle başladı; siyaseti altüst etmeye ancak çok yakın dönemde yöneldi ve gerçek anlamda altüst ettiği tek din İslam oldu. Daha önce gördüğümüz üzere, şebekeler 2016'da Amerikan siyasetinde yaşananlarda kilit rol oynadı. Kendisi de kurgulanmış olan Trump kampanyası Facebook, Twitter ve Breitbart platformlarında tabana inen bir destek şebekesi kurdu. Bu "unutulmuş" erkekler ve kadınlar 8 Kasım'da, Trump'ın rakibinde timsalleştiği öne sürülen "küresel özel çıkarlar"ı ve "batık ve yoz siyasal düzen"i alt etmek için sandık başına gitti. Seçim yılındaki DAEŞ bağlantılı terör saldırıları Trump'ın "bu ülkede radikal İslam'a destek şebekelerinin kökünü kazıma" ve Müslüman göçünü yasaklama vaatlerine inandırıcılık kazandırdığı için cihatçı şebekenin de bir payı vardı.

Özgüvenli demagog rolünü de oynayabilen çok zengin bir adam olması itibariyle, Trump'ın kendisi çağın bir ana paradoksunun timsaliydi. Hem küçük bir oligark hem büyük bir markaydı. "Devasa bir şirket, yatırım ve kurumsal bağlantı şebekesiyle göreve gelmiş ilk Amerikan başkanı" olarak nitelendirilen Trump'ın 1.500 kişi ve kuruluşla bilinen iş bağlantıları vardı.[24] Öte yandan, Trump kampanyası Silikon Vadisi şebekelerinden yararlanmada muhaliflerinden daha başarılı oldu, hem de ellerindeki o şebekeleri kontrol ettiklerini sananları dehşete düşürecek şekilde. Seçimden sonraki haftalarda kıvranışları apaçıktı. Google yeni yönetime ilk başta kur yapmaya çalıştıktan sonra, Müslümanların çoğunlukta olduğu belli ülkelerden ABD'ye seyahati ve göçü sınırlayan başkanlık emirlerini kınadı.[25] Mark Zuckerberg yeni

başkanla diğer teknoloji icra kurulu başkanlarının katıldığı bir görüşmeye gitmekten kaçındı. Trump'a karşı yine Facebook üzerinden örgütlenen Kadınlar Yürüyüşü onu herhalde biraz rahatlatmış olmalıydı.[26] Trump yönetimi ile büyük enformasyon ve iletişim teknolojisi şirketleri arasında zamanla bir tür kapışma olmayacağına inanmak zordur, özellikle de 2015'te Federal İletişim Kurulu'nun interneti tıpkı eski demiryolu ya da telefon şebekesi gibi bir kamu hizmeti olarak düzenlemesi yönünde önceki yönetimce alınmış kararın bozulması halinde. İnternet hizmet sağlayıcıları ve Netflix gibi bant genişliğine aç içerik sağlayıcıları arasında, "net tarafsızlık" (içeriğe ya da değere bakmaksızın, her türlü veriye eşit davranma ilkesi) konusunda bariz bir çıkar çatışması var gibidir.[27]

Gelgelelim, yaşadığımız dönem ve matbaanın ortaya çıkışını izleyen devrimci dönem arasında iki açıdan belirgin bir benzerlik söz konusudur. Tıpkı matbaa gibi, modern enformasyon teknolojisi (en son olarak, araba ve daire paylaşımını, yani kısa süreli kiralamaları kolaylaştırma yoluyla) sadece piyasayı değil, kamu alanını dönüştürüyor. Daha önce bu kadar çok insan "mem"lerin* doğal virüslerden bile daha hızlı yayılabildiği ve anında tepki veren bir şebeke aracılığıyla birbirine bağlanmamıştı.[28] Ama bütün dünyayı internette taşımanın siber dünyada hepsi eşit "internet yurttaşları"na dayalı bir ütopya yaratacağı anlayışı hep bir hayaldi; Martin Luther'in "bütün inananların ruhbanlığı" hayali kadar yanıltıcıydı. İşin gerçeği, matbaa ile okuryazarlığın bir araya gelmesinin binyılcı mezheplerin ve cadı yakma çılgınlıklarının yaygınlığını bir süre artırmasına benzer biçimde, küresel şebekenin her türlü cinnet ve panik için bir aktarım mekanizması haline gelmiş olmasıdır. DAEŞ'in gaddarlıkları 16. ve 17. yüzyılların bazı aşırı Protestan mezheplerinkiyle karşılaştırıldığında daha az garip görünür.[29] ABD'de ve belki Avrupa'nın bazı kesimlerinde siyasal şiddetin yükselen düzeyi de akıl almaz gibi gelir.[30] Reform hareketi sırasında ve sonrasında olduğu gibi, yaşadığımız dönem toprağa bağlı egemenlikte bir aşınmaya sahne oluyor.[31] Avrupa'nın 16. ve 17. yüzyıllarda bir dizi din savaşına sürüklenmesinin sebebi, Augsburg Barışı'nda (1555) ortaya konulan *cuius regio, eius religio* ilkesinin esasen ihlal edilmesiydi. 21. yüzyılda egemen devletlerin iç işlerine artan müdahale şeklinde benzer bir olguya tanık olmaktayız.

Nitekim 2016 ABD seçimine karışan üçüncü bir şebeke Rus istihbarat şebekesiydi. Bu satırların yazıldığı sırada, Hillary Clinton'ın itibarında bizzat ondan ve kampanyasının baştan savma e-posta güvenliğinden kaynakla-

* Örneğin, Eylül 2009'da Obamacare yanlısı mem yüz binlerce Facebook kullanıcısı tarafından kopyalanırken, onda bire yakın bir kısmı şu sözler üzerinde ufak değişiklikler yaptı: "Hiç kimse maddi gücünün sağlık hizmetine yetmemesi nedeniyle ölmemeli ve hiç kimse hastalandığı için züğürt kalmamalı. Eğer katılıyorsanız, lütfen bunu günün geri kalan kısmında durumunuz olarak tutun."

nan haşarı azamiye çıkarmak için Rus hükümetinin elinden geleni yaparak, WikiLeaks'i çalınmış belgeleri Amerikan medyasına aktarma kanalı olarak kullandığı açığa çıkmış durumdadır.[32] WikiLeaks web sitesine bakmak bu operasyonun ganimet odasına girmeyi sağlar. Bir yanda "Hillary Clinton E-Posta Arşivi", diğer yanda "The Podesta E-Postaları" görülür. Sızdırılan belgelerin hepsi elbette Amerika'yla ilgili değildir. Ama Rus hükümetini zor duruma düşürmeye uygun sızdırmaları aramanız boşa çıkar. Julian Assange hâlâ Londra'daki Ekvador büyükelçiliğinde saklanıyor olsa bile, gerçekte siber dünyanın meçhul diyarında, Rus internet casuslarının kol gezdiği alacakaranlık kuşağında Cumhurbaşkanı Vladimir Putin'in bir onur konuğu olarak yaşıyor.

Rus bilgisayar korsanları ve trolleri Amerikan demokrasisi için, Cizvit rahiplerin İngiliz Reform hareketi için yarattığına benzer bir tehdit oluşturuyor: Dış destekle içeriden gelen bir tehdit. NSA'nın ve ABD Siber Komutanlığı'nın başındaki Amiral Michael S. Rogers'a göre, durum "bardağı taşıran son damla" düzeyinde.[33] Siber faaliyetler şimdi ulusal istihbarat direktörünün tehditler listesinin ilk sırasında. WikiLeaks güçlüğün küçük bir kısmından ibaret. Sadece Pentagon'un bildirdiği sızma girişimleri günde on milyonu aşıyor.[34] Medyanın "siber saldırı" olarak nitelendirdiği şeylerin çoğu hiç kuşkusuz sırf casusluk girişimleri. Siber savaşın tam potansiyelini kavramak için, ABD elektrik şebekesinin önemli bir kısmını devre dışı bırakabilecek bir saldırıyı kafada canlandırmak gerekir. Böyle bir senaryo abartılı değildir. Benzer bir şey Aralık 2015'te kötü amaçlı bilgisayar yazılımı BlackEnergy'nin bulaştırıldığı Ukrayna elektrik sisteminin başına geldi.

Bilgisayar uzmanları internetin ilk günlerinden beri siber savaşın yıkıcı potansiyelinin farkında. İlk başlarda kargaşaya yol açan, ergen bilgisayar korsanlarıydı: Kasım 1988'de son derece bulaşıcı bir yazılım solucanını ortalığa salarak, dünya çapında ağı neredeyse çökerten Robert Tappan Morris[35] ya da Şubat 2000'de Yahoo web sitesini devre dışı bırakan on beş yaşındaki Kanadalı "Mafya Boy" gibi internet düşkünleri. İlk virüslere verilen Blaster, Brain, Melissa, Iloveyou, Slammer, Sobig adları yaratıcılarının genç olduğunu açığa vurur.[36] Birçok siber saldırının devlet dışı aktörlerce yürütüldüğü hâlâ doğrudur: Ergen vandallar, suçlular, "korsan eylemciler" ya da terör örgütleri. (Dynamic Network Services Inc. alan adı sağlayıcısına karşı 21 Ekim 2016'da, Çin yapımı web kameralarını "robot" gibi kullanarak girişilen saldırının bir vandalizm olayı olduğu neredeyse kesindi.)[37] Ancak 2016'nın en çarpıcı gelişmesi siber dünyanın yükselişiydi.

ABD'nin interneti kurmuş ülke olarak, siber savaşta da başı çekmesi kaçınılmazdı. Buna daha birinci Reagan yönetimi sırasında başlandı.[38] ABD'li casuslar 2003 Irak işgali sırasında Irak şebekelerine sızdılar ve generalleri

teslim olmaya çağıran mesajlar gönderdiler.[39] Yedi yıl sonra İran'ın nükleer zenginleştirme tesislerine Stuxnet virüsünü salan ABD ve İsrail'di.[40] Sorun sadece bu ikilinin oyunu oynayabilmesi değil, siber oyunlara kaç kişinin katılabileceğinin bilinmemesidir. ABD son yıllarda İran, Kuzey Kore ve Çin kaynaklı siber saldırılar altındadır. Ancak bu saldırılar ABD yönetimine değil, başta Sony Pictures olmak üzere şirketlere yönelikti. ABD yönetimine karşı doğrudan savaşa ilk kez Ruslar girişti; amaçları "düşmanın savaşma potansiyelini azaltma"da internetin sunduğu "geniş asimetrik olanaklar"dan yararlanarak, görece ekonomik ve askeri gerilemeyi telafi etmekti.[41] İşin püf noktalarını Estonya, Gürcistan ve Ukrayna'ya yönelik saldırılarda öğrenmişlerdi. Kremlin 2017'de ise sadece WikiLeaks değil, Rumen blog yazarı "Guccifer 2.0" aracılığıyla Amerikan siyasal sistemine karşı sürekli bir saldırıya girişti.[42]

Önceki bölümde ele alınan uydurma haberlerin aksine, seçimin Trump lehine sonuçlanmasını Rus müdahalesinin belirleyip belirlemediği sorusunu bir tarafa bırakalım; Clinton'ın itibarını sarsıcı hem uydurma hem gerçek haberler muhtemelen Rusya'nın katkısı olmadan yayılmış olacak olsa bile müdahalenin Trump'a yaradığını söylemek yeterli. Trump kampanyasındaki kaç kişinin Rus operasyonuna karıştığına ve ne kadar şey bildiğine dair henüz açıklığa kavuşmamış soruları bir tarafa bırakalım.[43] Kritik nokta Moskova'nın kararlı olmasıydı. Ulusal güvenlik uzmanları açısından, siber savaşın kafa karıştırıcı çok sayıda yönlerinden sadece biridir bu. Soğuk Savaş sırasında gelişen ve "karşılıklı kesin yıkım" üzerine kurulu şık teorilere alışkın oldukları için, birçoğunun saptanması zor sayısız olası saldırganın ve çok sayıda yıkıcılık derecelerinin bulunduğu tamamen farklı bir çatışma biçimine ilişkin bir doktrin geliştirmekte zorlanıyorlar. Savunma Bakanı Yardımcısı William Lynn'in 2010'da belirttiği gibi, "füze bir dönüş adresiyle gelirken, bilgisayar virüsünde genellikle öyle olmaz." Harvard'a bağlı Kennedy Yönetim Okulu'ndan Joseph Nye'a göre, caydırıcılık unsuru kurtarılabilir ama bu ancak ABD'nin bir saldırgana ibretlik ceza vermeye hazır olması halinde geçerlidir. Nye'ın önerdiği diğer üç seçenek siber güvenliği güçlendirmek, olası saldırganları (siber saldırıların maliyetini yükseltecek şekilde) ticari ve diğer ilişkilerle "bağlama"ya çalışmak ve siber savaşa karşı biyolojik ve kimyasal silahları kullanmayı geçmişte (çoğunlukla) caydırmış olanlara benzer küresel tabular oluşturmak.[44] Bu analiz çok rahatlatıcı değildir. Siber saldırganların sayısı göz önünde tutulduğunda, konvansiyonel askeri mantığın tersine dönmüş bir şekliyle, saldırıya karşı savunmanın geride kalması kaçınılmaz görünüyor. Üstelik Ruslar gerek bağlanmaya, gerek tabulara aldırmadıklarını kanıtlamışlardır, her ne kadar Çin belki Nye'ın yaklaşımına daha uyumlu olsa da. Doğrusu, Rus hükümeti hedeflerine ulaşmak için organize suç çeteleriyle ortaklıklara girmeye yatkın gibi görünüyor.[45]

Siber dünyadan ne kadar korkmalıyız? Anne-Marie Slaughter'a göre, aşırı şebekeli dünyamız her yönüyle bakıldığında tehlikesiz bir yerdir ve "ABD [...] zamanla şebeke gücünün altın oranını bulacaktır."[46] Evet, her türden şebekeli tehdit ("terörizm, [...] uyuşturucu, silah ve insan kaçakçılığı, [...] iklim değişimi ve gerileyen biyolojik çeşitlilik, [...] su savaşları ve gıda güvensizliği, [...] rüşvet, para aklama ve vergi kaçırma, [...] salgın hastalıklar") vardır. Ama Amerika'nın liderleri "satranç tahtası ittifaklarını bağlantılılık ve beceriklilik mihraklarına çevirme çerçevesinde düşünmeyi" başarırlarsa, her şeyin yoluna girmemesi için bir sebep yoktur. Marie Slaughter kilit noktanın hiyerarşileri şebekelere dönüştürmek, NATO'yu "bir güvenlik ortaklıkları şebekesinin mihrakı ve uluslararası güvenlik meselelerinde bir danışma merkezi" haline getirme ve "daha fazla yeni aktör"e açma yollarıyla, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası'nda reforma gitmek olduğunu ileri sürer.[47] İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra oluşturulan dünya düzenine özgü kurumların başkalaşım geçirerek, "kurumsal, sivil ve kamusal iyi web aktörleri"ni bünyesinde barındıran, "devletlerin yanı sıra yurttaşlar düzeyinde işleyen daha eşit, daha hızlı, daha esnek bir sisteme dayalı mihraklar"a dönüşmesi gerekir. Marie Slaughter'ın verdiği bir örnek, dünyanın dört bir yanındaki 7.100'den fazla kenti birbirine bağlayan Belediye Başkanları Küresel İklim ve Enerji Sözleşmesi'dir.[48] Başka bir örnek Obama yönetimince 2011'de başlatılan ve şimdi "şeffaflık, yurttaş katılımı ve hesap verebilirlik" ilkelerine bağlı 70 ülkeyi kapsayan Açık Yönetim Ortaklığı'dır.[49] Daha önce Dışişleri Bakanlığı'nda Slaughter'ın mesai arkadaşı olan Ian Klaus, küresel kentlerden oluşan bir şebekenin potansiyel taşıdığı görüşünde.[50]

Acaba "iyi aktörler" yeni türden bir jeopolitik şebekede birleşerek, edindikleri "ağ ustalığı"yla kötü aktörlere karşı koyabilirler mi? Joshua Cooper Ramo bundan kuşkulu. "Amerikan çıkarlarına yönelik temel tehdidin Çin, El-Kaide ya da İran değil, bizzat şebekenin evrimi" olduğu konusunda Slaughter'la hemfikir. Ancak tehditle kolayca mücadele edilebileceği konusunda o kadar iyimser değil. Siber savunmanın siber saldırıyı on yıl geriden izlemesini özellikle imkânsız üçlünün yeni bir versiyonuna bağlıyor: "Sistemler hızlı, açık ya da güvenli olabilir; ama belirli bir anda bu üçünden sadece ikisi bir araya gelebilir."[51] Dünya düzenine yönelik tehdit "çok hızlı şebekeler x yapay zekâ x karakutular x Yeni Kast x zaman sıkışıklığı x gündelik nesneler x silahlar" şeklinde özetlenebilir.[52] Ramo *The Seventh Sense*, ("Yedinci Duyu") kitabında, Rusları, internet suçlularını, ergen internet vandallarını ve diğer mücrimleri engellemek için gerçek ve sanal "kapı"lar kurulmasını savunur. Ancak NSA şifre uzmanı Robert Morris Sr.'ın bilgisayar güvenliği için geliştirdiği üç kuralı bizzat aktarır: "KURAL BİR: Bilgisayar almayın. KURAL İKİ: Açmayın. KURAL ÜÇ: Kullanmayın."[53] Hepimiz bu yeni kesin

şartları umursamazsak, özellikle de çoğu e-posta hesaplarında iki faktörlü onaylamayı etkinleştirmeyi beceremeyen liderlerimiz buna aldırmazsa, her türlü kapı Assange ve Guccifer gibilerini nasıl dışarıda tutacak?

Günümüzde geçerli bir siber güvenlik doktrini geliştirmeye dönük düşünsel bir silahlanma yarışı sürüyor. Ulusal güvenlik konusunda geleneksel düşünce tarzına çakılıp kalmış olanların bunu kazanmaları pek olası görünmüyor. Belki de gerçekçi hedef saldırıları caydırmak ya da onlara karşı misillemede bulunmak değil, toplumumuzun dayandığı her türlü şebekeyi esnek ya da Nassim Taleb'in saldırı altında güçlenen bir sistemi tanımlamak için kullandığı daha da iyi terimle "kırılganlığa dirençli" kılacak şekilde düzenlemektir.[54] Finansal risk yönetimi dünyasında yer alan Taleb gibi kişiler 2008'de uluslararası finansal şebekenin ne kadar kırılgan olduğunu gördüler. Tek bir yatırım bankasının batışı, bütün küresel kredi sistemini yıkılmanın eşiğine getirdi. Biz geri kalanlar bankerler ile borsacılara yetişmiş durumdayız; şimdi hepimiz onların on yıl önce oldukları kadar karşılıklı bağlantı içindeyiz. Tıpkı finansal şebeke gibi, sosyal, ticari ve altyapı şebekelerimiz de budala ve düzenbaz kişilerin sürekli saldırısı altında; doğrusu onları caydırmak için yapabileceğimiz çok az şey var. En iyi yol şebekelerimizi siber dünyanın tahribatına dayanabilecek şekilde tasarlayıp kurmaktır. Bunun anlamı (finansal düzenleme örneğinde olduğu gibi) basitlik daha iyi bir seçenekken, karmaşıklığı artırma dürtüsüne karşı koymaktır.[55] Hepsinden önemlisi, yarattığımız şebekelerin yapılarını anlamaktır.

Çoğu gerçek-dünya şebekelerinin büyüklüğüne sahip rastgele bir grafikteki düğümlerin yarısı çıkarıldığında, şebeke yıkılır. Ama benzer büyüklükte ve ölçekten yoksun bir modele aynı işlem uygulandığında, "düğümlerin yüzde 80'inden fazlasının çıkarılmasından sonra bile bağlantılı dev bileşen direnir ve [düğümler arasındaki] ortalama mesafe pratikte başlangıçtaki gibi kalır".[56] Kasıtlı, hedefli bir saldırı karşısında kırılganlığa dirençli kalabilecek şebekeler tasarlamakla görevli olanlar için hayati önemde bir kavrayıştır bu.

59.
FANG, BAT ve AB

Mart 2017'de Yvette Cooper başkanlığındaki Avam Kamarası İçişleri Komitesi, Google, Facebook ve Twitter'ı internete kendi başlarına sansür uygulama konusunda yeterince çaba göstermedikleri için sertçe eleştirdi. Cooper'ın yakınmalarından biri Facebook'un "İslam'ı Yasaklayın" başlıklı bir sayfayı kaldırmaya yanaşmamasıydı. "Daha fazlasını yapmanıza ve insanları korumak için daha çok sosyal sorumluluk üstlenmenize ihtiyacımız var."[1] Aynı hafta içinde Alman Adalet Bakanı Heiko Maas, "nefret söylemi" ya da "uydurma haber" içeren mesajları silmeye yanaşmayan sosyal şebekeler için 50 milyon Euro'ya kadar cezaları öngören bir yasa taslağını açıkladı. Ona göre, "yasadışı içeriklerin çok azı silinmekte ve üstelik bu iş yeterince çabuk yapılmamakta"ydı.[2]

İğrenç içerikleri sansürlemenin lehine olduğu kadar aleyhine de görüş belirtilebilir. İnsan şirketlerin ve devlet kuruluşlarının, dikkatle hazırladıkları sloganların cihatçı web sitelerinde yer almasına yol açacak bir şekilde, internet reklamlarına rastgele para harcamalarına hayret edebilir. Ancak Google ile Facebook'un sansür yoluna gitmesi gerektiğini savunmak sadece sorumluluktan kaçınmak değildir; köklü ahmaklığın belirtisidir. Görünüşe bakılırsa, Avrupalı politikacılar bu iki şirket zaten yeterince güçlü değillermiş gibi, onlara yurttaşların kendilerini özgürce ifade etmelerini sınırlama yetkisini vermek istiyorlar.

Enformasyon teknolojisi devrimi konusunda anlaşılması gereken üç temel nokta vardır. Birincisi, dünyanın her yanından Silikon Vadisi'ne akın eden bilgisayar uzmanlarının ve donanım maliyetini aşağıya çeken Asyalı imalatçıların katkılarına karşın, neredeyse tamamen ABD merkezli bir atılım oluşudur. İkincisi, en önemli ABD teknoloji şirketleri şu anda olağanüstü hâkim konumdadır. Üçüncüsü, daha önce gördüğümüz üzere, bu hâkimiyet muazzam miktarda paraya dönüşüyor. Bu Amerikan şebeke devrimi karşısında, geri kalan dünyanın önünde iki seçenek vardır: Boyun eğip ayak uydurmak ya da dışlayıp rekabete tutuşmak. Avrupalılar birincisini seçtiler. Bir Avrupa arama motorunu, bir Avrupa internet perakendecisini, bir Avrupa sosyal şebekesini bulmaya çalışmak boşunadır. AB merkezli en büyük internet şirketi, Stockholm'de 2006'da kurulan müzik ve video yayın şirketi Spotify'dir.[3] FANG, derinlemesine sızdığı AB'ye kök salmıştır. Avrupa Komisyonu'nun şu

anda yapabileceği tek şey ABD devlerini antitröst davalar, geçmişe dönük vergi faturaları, gizliliğe ve veri korumaya ilişkin daha sıkı kurallar, ayrıca istihdam haklarıyla dizginlemektir.[4] Avrupalılar Amerikan şirketlerinin kendi topraklarında ulusal hukuktan ya da Avrupa hukukundan bağımsız faaliyet gösteremeyeceğini benimsetmede hiç kuşkusuz başı çektiler. Yahoo'nun müzayede sitelerinde Nazi hatıra eşyalarının reklamını yapmamasını sağlayan Marc Knobel adlı bir Fransız'dı; buna gösterilen gerekçe Fransız kullanıcıların siteye ulaşmalarına aracılık eden sunucunun bir Avrupa kenti Stockholm'de bulunması ve Yahoo'nun Fransızları diğer kullanıcılardan ayırt edemeyeceğiydi.[5] Bir dizi Avrupa ülkesi, Fransa'nın yanı sıra Britanya ve Almanya da internet hizmet sağlayıcılarına (sübyancı pornografi gibi) yasak içeriklerin kendi yurttaşlarınca izlenmesini engellemeyi zorunlu kılan yasaları geçirmiş durumdadır. Ancak Avrupalı siyasal elitler günümüzde sansürün kendi adlarına Facebook gibi ABD şirketlerince uygulanmasına fiilen bel bağlarken, Facebook'un "topluluk standartları"nın sonunda Avrupa hukukundan daha katı hale gelebileceği riskinden bihaber görünüyorlar.[6]

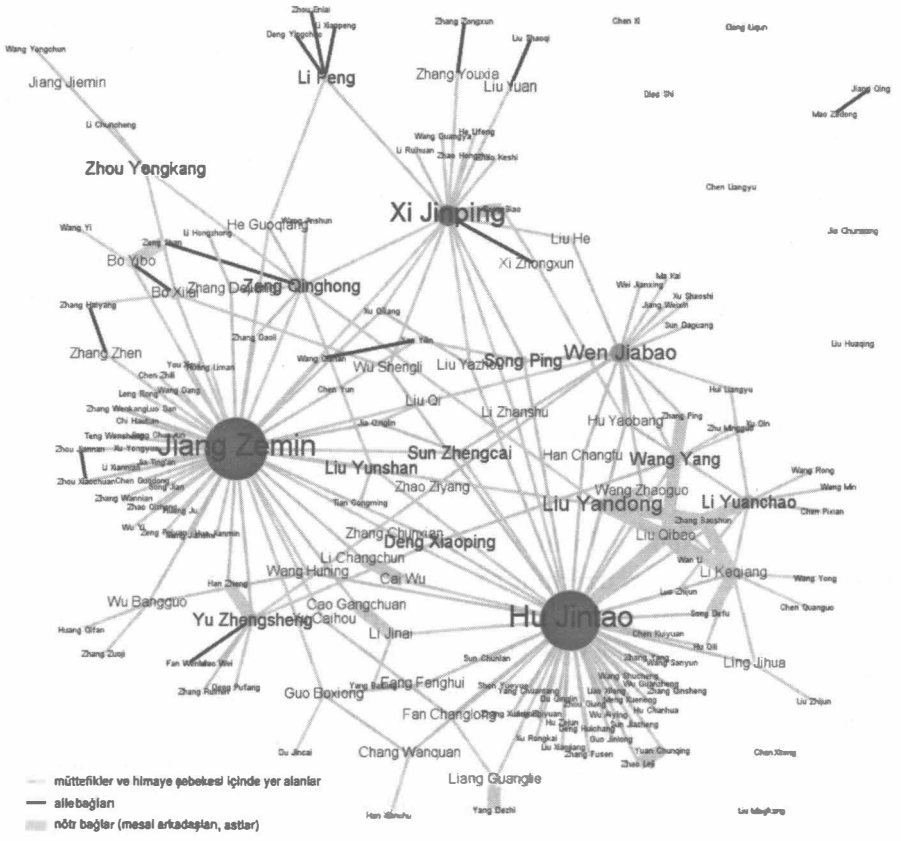
Buna karşılık, Çin rekabet etme yolunu seçti. Pekin'in (Başkan Bill Clinton'ın meşhur ibareyle "jöleyi duvara çiviyle çakmaya çalışma"ya benzettiği bir uğraşla) sadece "interneti kontrol etmek"le yetineceğini sanan Amerikalıların öngördüğü tepki bu değildi.[7] "İnternet gözenekli bir ağdır," diye yazmıştı bir Amerikalı akademisyen 2003'te. "Eğer Çin'deki insanlar [...] Silikon Vadisi sitelerinden bilgi edinmek isterlerse, devletlerin en mutlak güce sahip olanı bile onları durdurmakta zorlanır."[8] Bu pek doğru çıkmadı. Elbette sansüre başvuruldu. Lu Wei'nin Siber Dünya İşleri Merkezi Öncü Grubu'nun başına getirildiği 2012'den beri, Çin on binlerce Batılı web sitesine girmeyi engelleyen Büyük Güvenlik Duvarı'nın yanı sıra, internet gözetimini yürüten Altın Kalkan'ın ve düşman web sitelerine saldırıda kullanılabilen Büyük Top'un verimliliğini artırmıştır. Mikro bloglar ve Sina Weibo gibi sosyal şebekeler sıkıca denetleniyor ve internete uydurma ya da yıkıcı bilgileri yükleyenlere hapis cezaları veriliyor. Resmi makamların nasıl çalıştığının sadece bir örneğini vermek gerekirse, hükümet Eylül 2016'da Netease'i emlak ve evle ilgili olanlar dışındaki bütün internet forumlarını kapatmaya zorladı.[9] Hükümete yönelik internet eleştirilerine epeyce göz yumulmasına karşın, sansürcüler her türlü izinsiz toplu eylem çağrısını çarçabuk engelliyor.[10]

Ne var ki, Çin'in şebeke çağına tepkisinin kilit unsuru sansür değil. Stratejinin esası büyük Amerikan enformasyon teknolojisi şirketlerinin Çin pazarına girişini her yolu deneyerek sınırlamak ve yerel girişimcileri FANG'ın bir Çin karşılığını kurmaya özendirmektir. Yahoo ve Microsoft hükümetin dayattığı "özdisiplin"i kabullenirken,[11] Google sansür ve insan hakları aktivistlerinin Gmail hesaplarına saldırılar yüzünden Çin makamlarıyla ettiği

sürekli kavgalardan sonra, 2010'da Çin pazarından çıktı. Facebook www.facebook.cn alan adını aldığı 2005'ten itibaren Çin'e yerleşmeye çalıştı; ama Batılı sosyal medya şirketlerinin ağırlıklı olarak Müslüman Xinjiang'da huzursuzluğu kışkırtmakla suçlandığı 2009'da engellendi.[12] Sonuç ise şimdi Çin'de internetin BAT egemenliğine girmesi: Baidu (Robin Li'nin 2000'de kurduğu arama motoru), Alibaba (Jack Ma'nın Amazon'a karşılık olarak 1999'da kurduğu perakende sitesi) ve Tencent (Ma Huateng'in önceki yıl kurduğu ve en çok WeChat mesaj çekme uygulamasıyla tanınan şirket). Bu holdingler ABD'li denklerinin birer klonu olmanın ötesine geçerek, başlı başına buluşçu bir kimlik sergiliyorlar. Toplam 473 milyar doları aşkın piyasa değeriyle ve 20 milyar dolara varan yıllık gelirle, ölçek bakımından neredeyse ABD'li denkleri kadar büyükler. WeChat Çin internetine girenlerin yüzde 86'sı tarafından kullanılıyor ve eskiden zorunlu Asya kartvizitinin yerine, işlenmesi kolay QR kodlarıyla hızla geçiyor. Alibaba'nın Çin'de geliri 2015'te Amazon'un ABD'deki gelirini aştı; Çin'deki toplam perakende gelirinden aldığı pay (yüzde 6'nın üzerinde) Amazon'un ABD'deki payının iki katı.[13]

Silikon Vadisi'nin, geniş Çin pazarına girişinin engellenmesine diş gıcırdattığını söylemeye gerek yok. Umudunu henüz kesmemiş olan Zuckerberg akıcı Mandarinceyle röportajlar veriyor ve hatta Tiananmen Meydanı'nın pusu içinde hafif koşular yapıyor. Oysa Uber'in yakın dönemdeki tecrübesi ona cesaret vermekten uzak. Uber geçen yıl 1 milyar doları aşkın zarar ettikten sonra teslim bayrağı çekerek, ortak araç kullanma işinde yerli Didi Chuxing'le başa çıkamayacağını kabullendi.[14] Bu durum kısmen Didi'nin çok kıvrak ve daha yüksek sermayeli oluşunun, kısmen de Uber'i Çin pazarında dezavantajlı konuma düşürmeye yönelik gibi görünen mevzuat değişikliklerinin bir sonucuydu.[15] Amerikan şirketlerinin bu ve diğer yenilgilerle uğradığı hüsran anlaşılır bir şeydir. Ancak Çin'in Silikon Vadisi'yle kapışmasına ve üstün çıkmasına hayran kalmamak zordur. Bu sadece ekonomik değil, siyasal ve stratejik açıdan akıllı davranma sayesindeydi. Şimdi Pekin'de "Büyük Birader" Çinli internet yurttaşlarını çok yakından izlemesi için gerekli büyük verilere sahip. Bu arada NSA'nın Orta Krallık'tan üstveriler toplaması Büyük Güvenlik Duvarı'nı aşmasına bağlı.

Batı dünyasındaki yaygın kanı hâlâ şebeke çağının Çin Komünist Partisi'nin egemenliğine daha önce Sovyetler Birliği'ndeki kadar ters düştüğüdür. Ama aynı görüşte olmayanlar var.[16] Öncelikle, partinin kendisi düğümlerin himaye ve akranlık ya da mesai arkadaşlığı eşikleriyle birbirine bağlandığı gelişkin bir şebekedir. Örneğin, Xi Jinping aradalık merkeziliği temelinde, Jiang Zemin'den sonraki bütün liderler kadar güçlü ve Batılı yorumcularca bazen yanlış bir yaklaşımla karşılaştırıldığı Deng Xiaoping'den çok daha güçlüdür.[17] Şebeke analizi Çin hükümetini inceleyen uzmanların hiziplere dair basit

50. Çin Komünist Partisi Merkez Komite üyelerinin şebekesi. Düğümün büyüklüğü bağlantı sayısıyla (kademe), ismin büyüklüğü aradalık merkeziliğiyle orantılıdır. Himaye bağlarının aile bağlarından çok daha fazla önem taşıması dikkat çekicidir.

teorilerden uzaklaşmalarını ve şimdiki bağlantıların (*guanxi*) inceliklerini kavramalarını sağlar. Cheng Li analizinde Xi'nin iktidara yükselişinde himaye bağlarının, yani partinin üst düzey simaları ile sağ kolları (*mishu*) arasındaki ilişkileri vurgular. Elitist "Jiang-Xi cephesi" ve popülist "Hu-Li cephesi" ayrımını yapan uzmanlar hizip katılıklarını abartırlar. Bizzat Xi dönemin savunma bakanı Geng Biao'nun sekreteriyken yükselerek Hebei, Fujian, Zhejiang ve Şanghay'da il ve eyalet düzeyinde görevler aldı. Bu süreçte "ekonomik teknokrat" Liu He ve "muhafazakâr askeri şahin" Liu Yuan gibi farklı simaların yer aldığı kendi himaye şebekesini oluşturdu.[18] Franziska Keller'in ileri sürdüğü gibi, Çin hiziplerden ziyade böyle himaye şebekeleri çerçevesinde daha iyi anlaşılır. Diğer önemli şebekeler arasında Xi'nin öncü küçük gruplarının üyelerince kurulan şebeke[19] ve şirketleri tahvil piyasası aracılığıyla bankalara bağlayan şebeke sayılabilir.[20]

Çin'in sosyal medyaya yaklaşımı jöleyi duvara çiviyle çakmak şöyle dursun, gittikçe yurttaşların endişeleri konusunda mikro blogların açığa çıkardığı şeylerden yararlanmaktır. Hong Kong, İsveç ve ABD'den araştırmacılar Sino Weibo'da 2009-2013 arasındaki 13 milyardan fazla blog iletisinden oluşan bir veri kümesini taradıklarında, 382 bin iletinin sosyal çatışmalara ve 2,5 milyon kadar iletinin grev gibi toplu protestolara değindiğini görünce şaşırdılar. Benimsenen hipotez resmi makamların şimdi sosyal medyayı, muhalefetin yanı sıra polisteki yolsuzlukları izlemek için kullandığıdır. Weibo'da yolsuzlukla suçlanan 680 görevli içinde, cezası kesinleşmeyenlere kıyasla, cezası kesinleşenlerden yaklaşık on kat sıklıkla söz edilmesi anlamlıdır.[21] 2010-2015 arasında yolsuzluktan dolayı soruşturulmuş 1.460 memuru kapsayan başka bir veri kümesi, Çin'i yöneten şebekelerin iç yüzünü kavramayı sağlayacak başka bir yönü sunar. Bu veriler uygunsuz davranışları yüzünden Xi Jinping hükümetinin kilit bir hedefi haline gelen "kaplanlar ve sinekler" (yani ağır ve hafif suçlular) şebekesiyle ilgilidir.[22] Enformasyon ve bilgisayar teknolojisi sayesinde Pekin'in Batı dünyasındaki finansal itibar sistemine benzer bir "sosyal itibar" sistemi kurması ihtimali vardır. Bu sistem (resmi ağızla) "güvenilir olanların gökyüzü altındaki her yerde dolaşmasını sağlarken, güvenilmez olanların tek bir adım atmasını zorlaştıracaktır."[23] Çin *hukou* (hane sicili) ve *dang'an* (kişisel kayıt) sistemlerini, ayrıca seçkin işçileri ve parti kadrolarını ödüllendirmeye yönelik düzenleri zaten oluşturmuş durumdadır. Bunları resmi makamların BAT şirketlerinden kolayca elde edebileceği verilerle bütünleştirmek, 20. yüzyılın ortalarındaki totaliter devletlerin düşlerinin ötesinde bir sosyal denetim sistemini sağlayacaktır.

Öte yandan, Çin'in liderleri "ağ kurma sanatı"nda Amerikalı denklerinden çok daha becerikli görünüyorlar. Trump yönetiminin ABD desteğini çekmesi nedeniyle, Trans Pasifik Ortaklığı'nın muhtemelen sona erecek gibi görünmesine karşın, Kuşak ve Yol İnisiyatifi ile Asya Altyapı Yatırım Bankası gibi Çin girişimleri sürekli yeni katılımcılar çekiyor. Çin yaklaşımının ilginç bir sınanışı, hızla büyüyen finansal teknoloji sektöründe ABD'nin ne kadar önüne geçebileceği olacaktır. Antikçağ'dan beri devletler ister kral suretleriyle basılan sikkeler, ister geçmişteki devlet başkanlarının resmedildiği banknotlar, isterse de bir ekrandaki elektronik girişler biçiminde olsun, para sürümünü tekel altına alma güçlerinden yararlanmışlardır. Ne var ki, Bitcoin ya da Ethereum gibi blok zinciri esaslı dijital para birimleri ABD doları ya da Çin yuanı gibi bir resmi para birimleri karşısında birçok avantaj sağlarlar. Bitcoin özellikle internet işlemlerinde bir ödeme aracı olarak, kredi kartından ya da banka havalesinden daha hızlı ve daha ucuzdur. Bir tasarruf aracı olarak, sınırlı arz başta olmak üzere, altının birçok kilit özelliğini taşır. Bir hesap birimi olarak, elbette istikrarlı olmaktan uzaktır; ama bunun sebebi

cazip bir spekülasyon nesnesine, dijital altına dönüşmüş olmasıdır. İşin daha da kötüsü, "çıkarılması" ya da "kıyılması" ve onaylanmasından dolayı bilgisayar kaynaklarda olağanüstü israfa yol açıyor gibidir.[24] Buna karşılık, Bitcoin'in dağıtık hesap defteri teknolojinin onaylama ve güvenlik sorununu, sahtekârlığa fırsat vermeyen bir mesaj çekme teknolojisi işlevini görebileceği ölçüde iyi çözdüğü söylenebilir. Hatta Ethereum sözleşmelerin yerine getirilmesini, mevcut ulusal ve uluslararası ödemeler sisteminin ayrılmaz ve pahalı bir parçası olan pahalı bürokratik izlemeye gerek kalmayacak şekilde otomatikleştirebilir.[25] Kısacası, "güven dağıtılmış, kişiselleşmiş, sosyalleşmiş olduğu için, [...] doğrulama için bir merkezi kuruma gerek kalmaz".[26] Hiç kuşkusuz, Çin makamları ödemeler sistemini Bitcoin'e devretmeye, taksi sistemini Uber'e devretmekten daha fazla hazır değil. Aslına bakılırsa, Çinli "madenci"lerin şimdiden küresel Bitcoin şebekesinde yüzde 40'a ulaşmasından, Bitcoin işlemlerinin dörtte üçe yakın kısmının BTCC (Bitcoin Çin) borsasında yürütmesinden endişeli. Nitekim Çin dijital para borsasının iç işlemleri 2017 yazında fiilen durduruldu. Ancak Pekin'in bir teknoloji olarak blok zincirinin potansiyeline değer verdiği açık. Çin Halk Bankası ile bazı eyalet yönetimlerinin yakın gelecekte bir ya da iki eyalette (belki "Bityuan" adıyla) bir "resmi dijital para birimi"ni piyasaya sürmeye hazırlanması bundandır.[27] Singapur ilk resmi dijital paraya geçme yarışında Pekin'i geçebilir; ama Pekin'in Washington'ı geçeceği kesindir.[28] Çin deneyi başarıya ulaşırsa, para tarihinde yeni bir çağın başlangıcı olacak ve başlıca uluslararası para birimi konumundaki doların geleceği için ciddi bir güçlük çıkaracaktır.

60.
Geri Gelen Meydan ve Kule

Kimi zaman çağımızı yarım yüzyılı aşkın eskilikte kavramsal çerçevelerle anlama uğraşına girmeye mahkûmmuşuz gibi görünür. Finansal krizden bu yana birçok iktisatçı 1946'da ölen John Maynard Keynes'in fikirlerini ısıtıp piyasaya sürme durumuna düşmüştür. Amerikan ve Avrupa siyasetini ele alan yazarlar, dünya savaşları dönemi inceledikleri tek tarihmiş gibi, karşılarına çıkan popülizmi sürekli faşizmle karıştırıyorlar. Uluslararası ilişkileri analiz edenler aşağı yukarı aynı dönemden kalma terminolojiye çakılıp kalmış gibi: Gerçekçilik ya da idealizm, önleme ya da yatıştırma, caydırma ya da silahsızlandırma. George Kennan meşhur "Uzun Telgraf"ı Keynes'in ölümünden sadece iki ay önce gönderdi; Hugh Trevor Roper'ın *Last Days of Hitler* ("Hitler'in Son Günleri") ertesi yıl yayımlandı. Gelgelelim, bütün bunlar yetmiş yıl önceydi. Yaşadığımız dönem 20. yüzyılın ortalarından köklü biçimde farklıdır. Büyük Bunalım'dan, İkinci Dünya Savaşı'ndan ve Soğuk Savaş döneminin başlarından doğan neredeyse otarşik, buyurgan ve denetleyici devletler günümüzde olsa olsa eski benliklerinin soluk gölgeleri olarak varlar. Onları yöneten bürokrasiler ve parti makineleri işe yaramaz halde ya da çürüme sürecinde. İdari devlet onların son cisimleşmiş hali. Günümüzde teknolojik buluşçuluk ile uluslararası ekonomik bütünleşmenin bir araya gelişi, kriminal yeraltı dünyasından Davos'un seçkin "üst dünya"sına kadar uzanan ve Keynes, Kennan ya da Trevor Roper'ın aklının ucundan pek geçmemiş tamamen yeni şebeke biçimleri yaratıyor.

Winston Churchill'in meşhur saptamasıyla, "insan ne kadar geriye bakarsa, ileriye de o kadar bakar." Biz de daha geriye bakarak, kendimize şunu sormalıyız: Çağımızın, matbaanın peş peşe devrim dalgalarını harekete geçirdiği 1500'den sonraki dönemin tecrübesini tekrar yaşaması ihtimali var mı?[1] Geçmişte 16, 17 ve 18. yüzyılların devrimci şebekelerinin atalarımızı ruhani ve dünyevi hiyerarşinin prangalarından kurtardığı gibi, yeni şebekeler de bizi idari devletin prangalarından kurtaracak mı? Yoksa çağımızın yerleşik hiyerarşileri ortaya çıkan şebekeleri saflarına çekmeyi ve savaşa tutuşma yönündeki kadim kötülüğe katılmalarını sağlamayı emperyal öncellerinden daha mı çabuk başaracak?

Hepsi birbirine bağlı ve mevcut bütün verileri azami şeffaflık ve asgari gizlilik ortamlarında paylaşan özgür ve eşit internet yurttaşlarına dayalı öz-

gürlükçü bir ütopya belli bir çekicilik taşır, özellikle de gençler için. Tıpkı Lang'ın *Metropolis* filmindeki işçiler gibi, bu internet yurttaşlarının da dünyadaki yoz elitlere karşı kendiliğinden ayaklandıklarını, ardından çalışmanın ağır ve sıkıcı yükünden kurtulmak için, yapay zekânın gücünü harekete geçirdiklerini hayal etmek insana romantik gelir. Geriye bakmaksızın ileriye bakmaya çalışanlar böyle bir hüsnükuruntunun tuzağına çok kolay düşerler. Bilgisayar uzmanları ve başkaları 1990'ların ortalarından beri bir "küresel beyin", öz-örgütlenmeye dayalı bir "dünya süper-organizması" ihtimaline dair hayaller kuruyorlar.[2] Michael Dertouzos 1997'de "bilgisayar destekli barış" dönemini dört gözle bekleyenlerden biriydi.[3] "Yeni enformasyon teknolojileri sıfır-toplamsızlık yönünde yeni ufuklar açıyor" diye yazdı coşkuyla 2000'de. Merkezsizleşmeye yönelmeyle hızlı tepki vermeyen devletler "hızla [...] cezlandırılacak"tı.[4] N. Katherine Hayles sevinçten neredeyse havalara uçacak durumdaydı. "Küresel düzeyde birbirine bağlı şebekelerin sakinleri olarak, gezegeni paylaştığımız diğer biyolojik canlı türlerinin yanı sıra akıllı makinelerle dinamik bir ortak evrim sarmalında birleşmiş durumdayız" diye yazdı 2006'da. Yukarıya doğru giden bu erdemli sarmal sonunda yeni bir "bilişim küresi" yaratacaktı.[5] Üç yıl sonra Ian Tomlin, "gezegenin varlığını sürdürmesi için hayati önemdeki küresel sevgi ve işbirliğini ortaya koymak üzere din ve kültür farklılıklarını [...] göz ardı eden [...] insanlar arasındaki federasyonların sonsuz biçimleri" öngörüsünde bulundu.[6] "İnsanların buluşup fikir alışverişine girme yönündeki sosyal içgüdüler, günün birinde soyumuzu öz yıkımdan kurtaracak yegâne şey olabilir," diye belirtti.[7] Başka bir yazar "enformatikleşme"nin üçüncü küreselleşme dalgası olacağını yazdı.[8] "Web 3.0" zamanla "bir 'Kambriyen patlama'nın çağdaş versiyonu"nu yaratacak ve "kolektif zekâmız için direksiyon" işlevini görecekti.[9]

Silikon Vadisi efendilerini geleceği romantikleştirmeye özendirecek her türlü unsur var. Balaji Srinivasan coğrafi kısıtlamalardan kurtulmuş olarak, bilgisayar "bulut"larında işbirliğine girecek ve ödeme sistemlerinden kurtulmuş olarak, birbirlerine dijital fişlerle ödeme yapacak binyıl kuşağına dair baş döndürücü hayaller içinde. Mark Zuckerberg Harvard'ın 2017'deki diploma töreninde konuşurken, yeni mezunları "herkesin anlamlı büyük projeleri birlikte üstlenerek, herkese amaç peşinde koşma özgürlüğünü verecek şekilde eşitliği yeniden tanımlayarak ve dünya genelinde dayanışmayı geliştirerek bir amaç duygusu taşıyacağı bir dünya yaratma"ya katkıda bulunma çağrısında bulundu. Oysa kendisi süper star ekonomisine özgü eşitsizliğin timsali durumunda. Eşitsizliğe karşı tasarladığı çarelerin çoğu ("genel temel gelir, düşük maliyetli çocuk bakımı, tek bir şirkete bağlı olmayan sağlık hizmeti, [...] sürekli eğitim") küresel düzeyde başarılamaz; bunlar ancak eski 20. yüzyıl refah devletince sunulan ulusal politikalarla uygulanabilir. Zuckerberg

"çağımızdaki mücadele"nin "özgürlük, açıklık ve küresel dayanışma güçleri ile otoriterlik, tecrit politikası ve milliyetçilik güçleri" arasında olduğunu söylerken, kendi şirketinin ikincisine ne kadar yardımcı olduğunu unutmuş gibi görünüyor.[10]

Gelecekbilimin tarih senaryoları Silikon Vadisi'nin ütopyasında gerçekleşecek şeyler olsa bile, bunların çok fazla olacağını beklememiz için çok az sebep sunuyor. Moore Yasası'nın geçerli olmaya devam etmesi halinde, bilgisayarların yaklaşık 2030'a doğru insan beynine benzeyebilmesi gerekir elbette. Peki, ama bunun önceki paragrafta hayal edilen türden ütopyacı sonuçlar doğuracağını niçin bekleyelim? Moore Yasası en erken tarihle Charles Babbage'ın "Analitik Makinesi"nin 1871'deki ölümünden önce (kısmen) kurulmasından, en kesin tarihle de İkinci Dünya Savaşı'ndan beri yürürlüktedir. Üretkenliğimizde, hele bir canlı türü olarak ahlaki davranışımızda buna uygun ölçüde katlamalı ilerleme olduğu söylenemez. Önceki sanayi devrimlerine özgü buluşların insanlık için en son buluşlardan daha yararlı olduğunu savunmak için sağlam bir gerekçe vardır.[11] İleri robotbilimin ve yapay zekânın başlıca neticesi gerçekten büyük çaplı işsizlik olacaksa,[12] çoğu insanın mütevazı ama yeterli bir temel gelir karşılığında hiç yakınmaksızın kendini zararsız boş zaman uğraşlarına verme ihtimali kesinlikle oldukça düşüktür.[13] Böyle bir sosyal düzenlemeyi ancak Aldous Huxley'nin hayal ettiği uyuşturucu totaliterlik ayakta tutabilir.[14] Daha muhtemel bir netice son büyük şebeke çağını Fransız Devrimi dediğimiz kargaşaya sürükleyen şiddetli altüst oluşların tekrarlanmasıdır.[15]

Dahası, her türlü ütopyacı aldatmacaya karşın, pek tehlikesiz sayılmayacak güçlerin "bilişim küresi"ni işlerine yarayacak şekilde kullanmayı ve kötüye kullanmayı şimdiden öğrendikleri kuşkusu bir tarafa atılamaz. Uygulamada internetin işleyişi denizaltındaki kablolara, fiber optik kablolara, uydu bağlantılarına ve sunucularla dolu çok büyük mağazalara dayanır. Gerek bu altyapının mülkiyet yapısında, gerek büyük web platformlarına sahip olmayı böylesine kârlı kılan oligopolcu düzenlemelerde ütopyacı hiçbir yan yoktur. Geniş yeni şebekelerin mümkün hale geldiği doğrudur; ama geçmişin şebekeleri gibi, bunlar da süper bağlantılı az sayıda mihrakın seyrek bağlantılı düğümlerin kitlesi üstünde yükselmesi nedeniyle hiyerarşik yapılıdır. Üstelik bu şebekenin siber dünyada yeni ve sonucu kestirilemez türden bir savaşa girişmek için yoz oligarklar ya da dinsel bağnazlar tarafından araçsallaştırılabileceği artık sadece bir ihtimal değildir. Bu savaş başlamış durumdadır. Jeopolitik risk endeksleri konvansiyonel ve hatta nükleer savaşın çok geride kalmamış olabileceğine işaret ediyor.[16] Yapay zekânın Dr. Strangelove'ları tarafından yaratılan bir "dünya süper-organizması"nın günün birinde çıldırarak, yanlış olmayan bir hesaplamayla, bizzat gezegenin uzun vadeli varlığı açı-

sından insan soyunun açık arayla en büyük tehdit olduğu sonucuna varması ve birçoğumuzu ortadan kaldırması ihtimali de gözden uzak tutulamaz.[17]

Twitter'ın kurucularından Evan Williams Mayıs 2017'de, "Bir zamanlar herkesin özgürce konuşmasıyla, bilgi ve fikir alışverişine girmesiyle, dünyanın otomatikman daha iyi bir yer olacağını sanırdım" diyecekti. "Bu konuda yanılmışım."[18] Tarihten çıkan ders, dünyayı yönetmede şebekelere güvenmenin anarşi için davetiye çıkardığıdır: İktidarın İlluminati'nin eline geçmesi en iyi ihtimal olsa da, Jakobenlerin eline geçmesi daha muhtemeldir. Günümüzde bazıları "anarşizmi azıcık ödüllendirme" dürtüsüne kapılıyor.[19] 1790'ların ve 1800'lerin savaşlarını yaşayanlar, kulağımıza küpe etmemizde yarar olan önemli bir dersi çıkardılar: Birileri peş peşe devrimci fırtınalar biçmeyi istediği sürece, dünyaya bir tür hiyerarşik düzeni dayatmak ve ona biraz meşruiyet kazandırmak daha iyidir. Viyana Kongresi'nde beş büyük devlet böyle bir düzeni kurmada anlaştılar ve oluşturdukları beşli yönetim izleyen yüzyılın büyük bir bölümünde dikkate değer bir istikrarı sağladı. İki yüz küsur yıl sonra, aynı seçimle karşı karşıyayız. Şebekelerce yönetilen bir dünyadan yana olanlar düşledikleri karşılıklı bağlantılılık ütopyasına değil, FANG ile BAT arasında bölünmüş ve önceki bölümlerde ele alındığı üzere, habis alt şebekelerin virüse benzer memler ile düzmeceleri yaymak için, internet fırsatlarından yararlandığı her türlü maraza yatkın bir dünyaya varacaklardır.

Alternatif büyük devletlerin yeni bir beşli yönetiminin cihatçı akımın, suç işleme eğiliminin ve siber vandalizmin yayılışına, ayrıca iklim değişimine karşı koymadaki ortak çıkarın farkına varmasıdır. 2017 WannaCry olayının ardından, Rus hükümeti bile hiçbir devletin siber dünyaya uzun süre hükmetme umuduna kapılamayacağını anlamış olsa gerek. Bu kötü amaçlı yazılım NSA tarafından EternalBlue adlı bir siber silah olarak geliştirilmişti; ama Gölge Aracılar adını kullanan bir grup tarafından çalınıp sızdırıldı. Bir İngiliz araştırmacının "kapatma anahtarı"nı bulmasına kadar, yazılım Amerikan, İngiliz, Çin, Fransız ve Rus cihazları dahil yüz binlerce bilgisayara bulaştı. Büyük devletlerin internet anarşisiyle mücadele etmedeki ortak çıkarını bundan daha iyi gösterecek ne örnek olabilir? Nitekim 1945 sonrasındaki düzenin mimarları hayati önemdeki meşruiyet unsurunu halen koruyan BM Güvenlik Konseyi'nin daimi üyeler biçiminde yeni bir beşli yönetimin kurumsal temelini oluşturmayı uygun buldular. Bu beş büyük devletin 19. yüzyıldaki öncelleri gibi işbirliğine girip giremeyeceği, yaşadığımız dönemin asıl büyük jeopolitik sorusudur.[20]

Altı yüzyıl önce Siena'da, Belediye Sarayı'ndaki Pisboğaz Kulesi'nin upuzun gölgesi çarşı, miting yeri ve yılda iki defa parkur olarak kullanılan yelpaze biçimli Halk Meydanı'na düşerdi. Kulenin en yüksek tepedeki katedrallle tam

olarak aynı yükseklikte olması, dünyevi ve ruhani hiyerarşilerin denkliğini simgelerdi.[21] Lang'ın bir yüzyıl önce çektiği *Metropolis* filminde de hiyerarşik iktidarın simgesi Manhattan'ın hâlâ Central Park'ın güney ve doğu kesimlerini günün büyük bir bölümünde gölge altında bırakan gökdelenleriydi.[22] New York'a ilk büyük kuleler dikildiğinde, ABD ekonomisine yön veren hiyerarşik şirketlere yakışacak heybette yerler gibi görünmüşlerdi.

Buna karşılık, günümüzün başat teknoloji şirketleri dikeylikten kaçınıyorlar. Facebook'un Menlo Park'ta Frank Gehry tarafından tasarlanan genel merkezi bölmesiz ofisleriyle ve oyun alanlarıyla geniş bir alana yayılmış bir yerleşkedir; Mark Zuckerberg'in sözleriyle "binlerce kişinin sığdığı tek bir oda" ya da (belki daha doğru ifadeyle) internet düşkünleri kocaman bir çocuk yuvası gibidir. Cupertino'daki yeni "Apple Park"ın ana binası (zeminin üstünde) sadece dört kat yükselen daire biçimli devasa bir uzay gemisi görünümündedir. Steve Jobs, Norman Foster ve Jonathan Ive'ın sanki örgüye benzer bir şebekeyi barındıracakmış gibi tasarladığı bu "yaratıcılık ve işbirliği merkezi"nde her düğüm tekörnek sayıda kenarla birbirine denktir ve sadece bir restoran vardır.[23] Google'ın Mountain View'da "ağaçlar, peyzajlar, kafeler ve bisiklet yolları" arasında yer alan yeni genel merkezi "kolayca taşınabilen blok benzeri hafif yapılar"dan oluşacak. Bir doğa koruma alanında Lego taşlarıyla kurulmuş gibi görünen bu işyerinin temelden ya da zemin kat planından yoksun oluşu, barındırdığı ve sürekli evrim içindeki şebekeyi andırıyor.[24] Silikon Vadisi göze batmayacak alçaklıkta olmayı tercih ediyor ve bunun sebebi sadece deprem korkusu değil. Yatay mimarisi küresel bir şebekenin en önemli mihrakı, yani dünyanın kent meydanı olduğu gerçeğini yansıtıyor.

Oysa ABD'nin öbür yakasında, New York'un Beşinci Bulvar'ında tamamen farklı bir örgütlenme geleneğini temsil eden 58 katlı bir bina heyula gibi yükseliyor.* Üstelik şebekeli anarşi ve dünya düzeni arasındaki seçimde, dünyadaki hiç kimse bu karanlık kulenin orada artık oturmayan kurucusundan daha fazla söz sahibi değil.

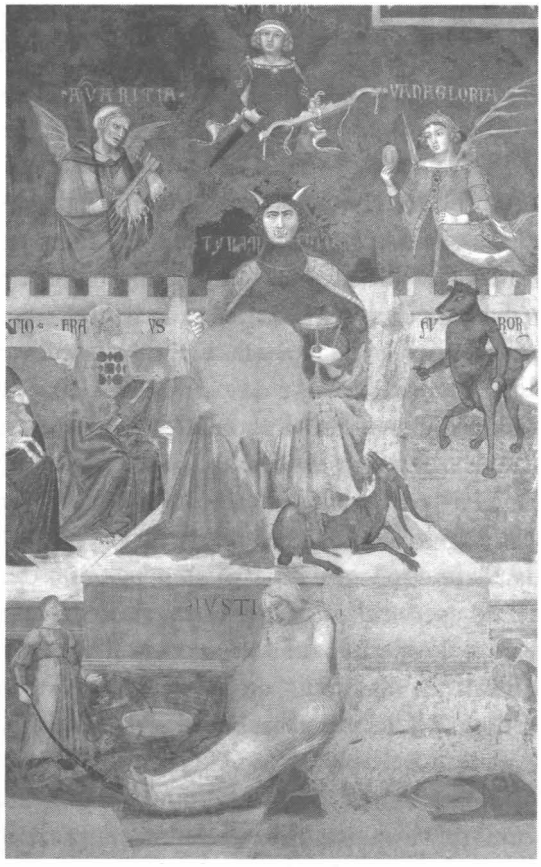
* Üst katın kapısında "68" numarası var; çünkü binaya adını veren adam kendine has yaklaşımıyla 68 katlı olduğunu savunuyor. Ancak binada altıncı kattan on üçüncü kata kadar olan kısım düpedüz yok.

Sonsöz: İlk Meydan ve Kule: *Trecento* Siena'sında Şebekeler ve Hiyerarşiler

Bu kitabın neden *Meydan ve Kule* adını taşıdığını açıklamam için, okurun benimle birlikte Siena'ya gelmesi gerekir. Deniz kabuğu biçimli Halk Meydanı boyunca Belediye Sarayı'na doğru yürürken, Pisboğaz Kulesi olarak anılan görkemli çan kulesinin meydana vuran gölgesinin altından geçersiniz. Dünyanın hiçbir yerinde insan örgütlenmesinin bu kitapta anlatılan iki biçiminin böylesine zarif biçimde yan yana gelişini göremezsiniz. Etrafınızda az çok gayriresmi her türden insan etkileşimi için özel olarak düzenlenmiş bir kamu alanı, yukarınızda ise seküler iktidarı simgeleyip yansıtması öngörülmüş heybetli bir kule vardır. Kitaptaki ana temalardan biri geniş tabanlı şebekeler ile hiyerarşik düzenler arasındaki gerginliğin bizzat insanlık kadar eski olduğudur. Hangisinin üstün geleceğini etkileyebilse de, teknolojinin düzeyine bağlı olmayan bir gerginliktir bu. Siena bunun örneğidir, çünkü meydan ile kulenin mimarisi Avrupa'da matbaanın ortaya çıkışının öncesine iner. Pisboğaz Kulesi inşası 1312'de tamamlanan Belediye Sarayı'nın yanına 14. yüzyılda dikildi. Tuğla döşemeli meydan da İtalyanların *Trecento* olarak andığı bu yüzyıldan kalmadır.[1]

Günümüzde birçok kişi internetin dünyayı temelden değiştirdiğini sanma hatasına düşer. Oysa ABD Yüksek Mahkemesi'nin yakın dönemdeki bir çoğunluk kararında belirtildiği gibi, internet Yargıç Anthony Kennedy'nin sözleriyle "modern kamu meydanı"ndan ibarettir.[2] 2017'nin sorunları hiç de sandığımız kadar yeni değil. ABD başkanının otoriter yönetim eğilimi, cumhuriyetn bittiğinin işareti mi? Sosyal ve siyasal bölünme tırmanıp iç kargaşaya dönüşür mü? Yükselen bir gücün egemen bir güce kafa tutması savaşa yol açabilir mi? Böyle sorular Pisboğaz Kulesi'ni dikenlere herhalde yabancı gelmezdi. Eğer bundan kuşkunuz varsa, Belediye Sarayı'na girin ve ikinci katına çıkın. Orada Sala dei Nove'nin (Dokuzlar Odası) duvarlarında şebeke ile hiyerarşi arasındaki ikiliğin çok eski bir fikir olduğunun şaşırtıcı kanıtını bulacaksınız.

Ambrogio Lorenzetti tarafından Sala dei Nove duvarlarına işlenen freskler 14. yüzyıl İtalyan sanatının en büyük atılımları arasındadır. Onlarla ilk kez zügürt bir lisansüstü öğrencisi olduğum 1980'lerin ortalarında karşılaştım. Freskler beni öylesine derinden etkiledi ki, zor durumuna rağmen, Lorenzetti

51. Lorenzetti'nin şeytan görünümlü Tyrammides'i tahtta oturmuş halde gösteren habis hiyerarşi tasviri. Tiranın yukarısında Hırs, Gurur ve Kibir dolanırken, aşağısında Adalet kolları bağlı ve çaresiz halde yatıyor.

sahnelerinden ikisinin röprodükiyonlarını satın aldım. Sanırım, o zamana kadar paraya kıyıp aldığım ilk resimlerdi; ucuz ve zar zor seçilebilir olmalarına aldırmayarak, onları Oxford, Harvard ve Stanford'daki bir dizi çalışma odamın duvarlarında sadakatle asılı tuttum. Sezilemez bir şekilde ve adeta kendiliğinden yayılarak düşünme tarzımı etkilediler. Nitekim elinizdeki kitap için bir ad bulmaya çalışırken, Siena'nın aklıma gelmesi muhtemelen bundandı.

Fresklerin o dönemde Siena Cumhuriyeti'ni yönetmek üzere seçilmiş dokuz görevliye ilham vermesi öngörülmüştü. Bu kişilerin hepsi her seferinde sadece iki ay görevde kalırdı. Ama o süre boyunca ailelerinden kopuk olarak Belediye Sarayı'nda otururlardı; yani, Rönesans döneminde İtalyan kent-devletlerine hükmeden hanedan şebekelerinden ayrı tutulurlardı. Bitişikteki

Sala del Consiglio adlı daha büyük bir odada, fiilen yasama organı olan Siena Genel Meclisi toplanırdı. Kentin yazılı anayasasına göre, Dokuzlar yürütme ve (seküler davalarda) yargı erkini oluştururdu. Şubat 1338-Mayıs 1339 arasında yapılan freskler, onlara kararlarının ne kadar belirleyici olduğunu hatırlatmaya yönelikti.

Resimler Sala dei Nove'nin dört duvarından üçünü kaplar; sadece yegâne pencerenin bulunduğu güney duvarı bezemesizdir.[3] Sırtınızı pencereye verdiğinizde, batıya bakan sol duvarda o dönemde "Savaş" olarak anılan freski görürsünüz. Karşınızdaki kuzey duvarında uzmanların "İyi Yönetim Alegorisi" adını verdiği fresk durur; ana parça olarak tasarlandığı, en iyi aydınlatılan fresk olmasından bellidir.[4] Sağınızdaki doğu duvarında ise "Barış" freski yer alır.

Lorenzetti'nin ilham kaynakları, uzmanlarca öteden beri tartışılan bir konudur. Yıllarca fresklerde Aristoteles'in (*Nikomakhos'a Etik*) ve Aziz Tommaso d'Aquino'nun (*Summa Theologica*) adaletle ilgili fikirlerini örneklerle göstermenin amaçlandığı sanıldı. Daha belirgin bir kaynak 13. yüzyılın Floransalı yazarlarından Brunetto Latini'nin *Li Livres dou trésor* (yak. 1260-1265) ve kısaltılmış *Tesoretto* eserleridir. Son araştırmalarda tasvirlerin büyük bir bölümündeki astrolojik köklerin yanı sıra yakın dönemin Toskana tarihine (özellikle Siena ve Pisa arasındaki rekabete) örtük göndermeler saptanmıştır.

Lorenzo Ghiberti'nin 15. yüzyılın başlarındaki anlatımı gibi eski açıklamalar, ilk baştaki amacın sırf "savaş sırasındaki zorbalıklar"ı "barış dönemindeki şartlar, [örneğin] tüccar kervanlarının [...] son derece güven içinde seyahat etmeleri, ormanda bıraktıkları mallarını dönüp geri alabilmeleri"yle karşılaştırmak olduğuna işaret eder. Fransisken Aziz Bernardino fresklerin tamamlanışından yaklaşık 90 yıl sonraki bir vaazında, onlara sadece "savaş ve barış" çerçevesinde değinir:

> Yüzümü barışa çevirdiğimde ticari canlılığı görüyorum; dans eden insanları, onarılan evlerini görüyorum; bağların dikildiğini ve tarlaların ekildiğini görüyorum; at sırtında hamama giden görüyorum; evlenmeye hazırlanan kızları, koyun sürülerini görüyorum vs. Kutsal adaleti sürdürmek için asılan bir adamı da görüyorum. İşte bu [sebeple] herkes kutsal barış ve uyum içinde yaşıyor. Yüzümü diğer [freske] çevirdiğimde ise ticareti görmüyorum; dans eden insanları görmüyorum, cinayetler [görüyorum]; onarılan evleri yok, [hepsi] harap ve yanık halde; tarlaları ekilmiyor; bağlar budanmıyor; hamamlar kullanılmıyor; başka hoş yerlere gidenleri de görmüyorum. Ah kadınlar! Ah erkekler! Adam ölü, kadının ırzına geçiliyor, sürüler [yırtıcılara] av olmuş; erkekler birbirlerini kalleşçe öldürüyorlar; Adalet meleği yerde yatıyor, terazisi kırık, elleri ve bacakları bağlı. Üstelik her şey korkuyla yapılıyor. Kıyamet sahnesi savaşı denizden çıkan bir canavar şeklinde gösteriyor; on boynuzu, bir parsınkini andıran yedi kafası ve bir ayınınkini andıran ayakları var. On boynuz On Emir'e karşı çıkmaktan başka neye delalet ediyor olabilir ki? [Canavarın] yedi kafası yedi ölümcül günahın,

> pars görünüşü de kalleşliğin işareti; ayı ayaklı oluşu kin dolu olduğunun işareti. Savaşı ancak bağışlayıcılıkla sona erdirip ortadan kaldırırsınız.[5]

Ne var ki, bu pasajın gösterdiği gibi, "barış" ve "savaş" terimlerini geniş çerçevede, yani Tolstoy'un devletler arasındaki ilişkilere yaklaşımı değil, tiranca bir yönetimden doğması muhtemel kargaşa ve toplumsal uyum arasındaki daha eski tezat temelinde anlamak gerekir. "İyi Yönetim Alegorisi" için "*civitas*'ı insan birlikteliğinin temel biçimi sayan görsel bir kavrayış" tanımı iyi bir özettir.[6] Doğu duvarındaki kentsel ve kırsal huzur sahneleri iyi yönetilen bir kent-devletinin bütün kazanımlarını tasvir etmeye yöneliktir. Kötü yönetimin bedellerini tasvir eden karşı duvar ise antitezdir.

Lorenzetti ortadaki alegorik duvar resmine yararlı bir açıklama yazısı eklemişti: "Bu kutsal erdem [Adalet], hükmünün geçtiği yerlerde, birçok [yurttaşı] birliğe yöneltir; böylece bir araya gelen [yurttaşlar] ortak yararı [*ben comune*] hükümran kılar; baştaki kişi de devleti yönetmek için, etrafında oturan erdemlerin ışıl ışıl yüzlerinden gözlerini hiç ayırmaz. Dolayısıyla ona vergiler, başlar ve kentlerin anahtarları zafer sevinciyle sunulur; dolayısıyla savaş olmadığında, yurttaşlar her türden yararlı, gerekli ve keyifli sonuca varır." Duvarın sol tarafında oturan Adalet'in yukarısında Göksel Bilgelik, iki yanında ise Aristotelelesçi denkleştirici ve üleştirici adalet kategorilerini temsil eden kızıl bir melek ve beyaz bir melek yer alır. Sağ tarafta daha da büyük görünen sakallı bir büyüğün bizzat Siena Cumhuriyeti'nin (*ben comune*) timsali olduğu apaçıktır.[7] Onun sağında (bakan kişinin solunda) elinde zeytin dalıyla neredeyse erotik biçimde uzanmış Barış figürü ile daha ağırbaşlı Cesaret ve Basiret figürleri vardır.[8] Diğer tarafında ise Yücelik, Ölçülülük ve (başka bir) Adalet durur. Hepsinin yukarısında İnanç, İyilik ve Umut dolanır.[9]

Günümüzde bu resme bakan biri için daha ilginç olan unsur ise bu yurttaş erdemleri sırasının aşağısındaki daha az heybetli figürlerdir. Solda daha büyük Adalet timsalinin ayaklarının dibinde Uyum oturur; onun yanında *popolo grasso*'nun 24 temsilcisi, yani içlerinden Dokuzların seçildiği varlıklı yurttaşlar sıralanır. İşin ilginç yanı, hepsinin Adalet terazisinden çıkan ve Uyum'un sarıp birleştirdiği iki iplikten oluşmuş bir halatı tutmasıdır. *Ben comune* figürünün sağ bileği, onların aktardığı bu halatla bağlıdır.[10] Quentin Skinner'a göre, bu unsur bütün freskin cumhuriyetçi özyönetimi yüceltmek, Latini'nin "halkın yararı" açısından "*signoria*'ların [hükümranlar] bizzat komün tarafından dizginlenmesi" gerektiği görüşünü sergilemek üzere tasarlandığı savını perçinler.[11] Ancak Lorenzetti'nin şehirli elit tabakayı birbirine, ayrıca adalet ve cumhuriyet ilkelerine bağlayan halat imgesinin günümüzdeki sosyal ve haliyle siyasal şebeke anlayışının bir habercisi olduğu da söylenebilir.[12]

Böyle yorumlar her zaman anakronizme düşme tehlikesini taşır. Lorenzetti etkili askeri gücün iyi yönetimin ayrılmaz parçası olduğunu tam bir

açıklıkla tasvir eder: Zırhlı şövalyeler sadece varlıklı şehirlilere değil, çok farklı türden bir halatla birbirlerine bağlanmış savaş esirlerine de yukarıdan bakarlar. Bununla birlikte, günümüzde fresklere bakan biri doğu duvarında barış içindeki kenti ve kırsal çevresini (*contado*) tasvir eden iki görüntüde askerlerin yokluğuna hayran kalmaktan kendini alamaz.

Doğu duvarındaki kent manzarasının kuzey duvarındaki alegorik Barış figürünün "bire bir hayal"i olduğu yönünde inandırıcı bir sav ortaya atılmıştır.[13] Kentin Siena olarak tasarlandığı açıktır. Sol üst köşede *duomo*'yu [katedral], ortada Roma Kapısı'nı ve yakınında Telamon (Talamone) limanını görürüz.[14] Ne var ki, "toplu yaşamın kozmik uyumu"na örnek oluşturan idealize bir Siena'dır bu. Sanatçı burada da neyi görmemiz gerektiğini açıklar:

> Siz yönetenler, kusursuzluğundan dolayı burada taçlı tasvir edilen ve herkese daima hak ettiğini veren [Adaleti] seyretmek için, gözlerinizi ona çevirin. Ondan kaç yararın elde edildiğine, diğerlerinin hepsini gölgede bırakan bu erdemin korunduğu kent yaşamının ne kadar hoş ve huzurlu olduğuna bakın. [Adalet] ona saygı duyanları kollayıp korur, destekleyip besler, [...] iyilik yapanları ödüllendirirken, kötülere layık oldukları cezayı verir.

Üstünkörü bir bakış adil yönetimin tek yararının ekonomik refah olduğu yönündeki yanlış çıkarsamaya yol açabilir. Oysa Aziz Bernardino'nun saptadığı üzere, kentteki uğraşların hepsi ticari değildir. Örneğin, öğrencilerine ders veren bir öğretmeni de görürüz. Ön tarafta ilk baştaki görünüşün aksine, gençlerden oluştuğu kesin bir topluluk *tripudium* olarak bilinen halk dansıyla, huzur ortamındaki sevinci yansıtır. Aynı şekilde, kırsal kesimdeki barış sahnesinde sadece ticaret ve tarım değil, avcılık da tasvir edilir. Sol üst kısımdaki yazıda şunu okuruz: Bu komün kötüleri her türlü güçten yoksun bırakmış olan bu hanımı [Adalet] hükümran konumda tuttuğu sürece, herkes korkmadan serbestçe dolaşabilir, toprağını sürüp ekebilir."

Batı duvarında tasvir edilen ve savaşın harabeye çevirdiği kent bütün bunlarla çarpıcı bir tezat oluşturur. Kuzey duvarında alegorik figürler ağır basarken, burada boynuzları ve zehirli dişleri olan, sağ elinde bir hançer tutan, ayağıyla bir keçiye basan, şeytani ve şaşı bir canavar şeklindeki Tyrammides çıkar karşımıza. Tiranın yukarısında Hırs, Gurur ve Kibir dolanır. Solda Vahşet, İhanet ve Sahtekârlık, sağda ise Hiddet, bir testereyle kendini biçen Nifak ve Savaş yer alır.[15] Tiranın ayaklarının dibinde Adalet, elleri bağlı ve çaresiz halde yatar. Bu freskin alt kısmının büyük ölçüde hasar görmüş olmasına karşın cinayet, saldırı ve mal tahribatı sahnelerini seçebiliriz. Lejantta şunlar yazılıdır: "Herkesin kendi çıkarını gözetmesi nedeniyle, Adaletin Tiranlığa tabi olduğu bu diyarda hiç kimse can korkusu duymaksızın dolaşmaz; [...] çünkü kent kapılarının dışında ve içinde soyguncular vardır."[16] Bazı uzmanlara göre, bu mutsuz kentle Siena'nın rakibi Pisa kastedilir.[17] Her yönüyle

Siena'da farklı, otokratik yönetim altında ve dolayısıyla hem huzurdan hem refahtan yoksun bir kent örneği olarak tasarlanmış olması daha yüksek ihtimaldir. Freskin alt kenarında ilk başta tiran imparatorların (Neron, Caracalla, Gaeta ve Antiokhos) portreleri vardı.[18]

Dönemine göre, Lorenzetti'nin şaheseri özerk kent-devletine dikkat çekecek kadar yakın, monarşiye ve imparatorluğa ise düşmandı. Sanatçının bir buçuk yüzyıl sonra doğacak şebeke çağının bir kâhini olduğunu söylemek fazla zorlama olacaktır; ama hukukun üstünlüğüne dayalı yönetimi ekonomik refaha ve sosyal kenetlenmeye bağlaması açısından, çok açık biçimde döneminin ilerisinde olduğu kesindir. O dönemde sadece Avrupa'nın değil, çoğu Avrasya ülkesinin de çeşitli despotik yönetimler altında olduğu unutulmamalıdır. Siena'nın yaklaşık 1260'tan 1348'e kadar süren çağı, Moğol İmparatorluğu'nun yükseliş ve düşüş dönemiyle çakışmaktaydı. Sienalı tüccarların Orta Asya'dan ipekli kumaşlar satın almak üzere ta Tebriz'e kadar gittikleri, papanın Yuan imparatoru Togon Temür'ün elçilerini kabul ettiği bir dönemdi bu.[19] Lorenzetti'nin Belediye Sarayı'nın dekorasyonuna başka bir katkısı olan döner küre (*mappamondo*) çoktan beri kayıptır. Beş metre çapındaki bu kürede Siena, Avrasya boyunca uzanan bir ticaret şebekesinin merkezindeydi.[20]

Asıl trajedi tam da bu ticaret şebekesinin veba salgının bulaştırılmasına aracı olmasıydı. Siena'yı 1348'de, yani "Barış" ve "Savaş" fresklerinin tamamlanmasının üzerinden daha on yıl geçmeden vuran hıyarcıklı vebanın kurbanlarından biri de muhtemelen Lorenzetti'ydi. Böylece Siena'nın altın çağı sona erdi.[21] Ancak Sala dei Nove'de yaklaşık 700 yıldır duran freskler, bize savaş ve barış (iyi yönetim ve kötü yönetim) sorunlarının hiç de yeni olmadığının unutulmaz bir yadigârını sunuyor. Teknolojiler gelip geçer. Dünya ise bir meydanlar ve kuleler dünyası olarak kalır.

Ek

Nixon-Ford Dönemindeki Sosyal Şebekelerin Grafiğini Çıkarma

Bölüm 45'te Henry Kissinger'ın Nixon ve Ford yönetimlerindeki rolünü ve daha genel düzeyde bu yönetimlerin iç ilişkilerini, iki yönetimde yer almış kişilerin yazılı ve basılı anılarından oluşan kaynak malzemeye dayanarak incelemek üzere sosyal şebeke analizine başvurmaktayım. Bu analiz biçimine ilgi duyan okurlar, sosyal şebekeler üzerine Manny Rincon-Cruz'la işbirliği içinde süren bir araştırma projesinin, ayrıca Henry Kissinger'ın hayatı üzerine süren çalışmamın bir unsuru olan Şekil 30-33 hakkında daha fazla bilgi edinmek isteyeceklerdir.

Çoğu sosyal şebeke analizi projesinde ilişkilerin haritası basit bir ikili yaklaşımla, yani iki aktör arasında bir bağlantının olması ya da olmaması temelinde çıkarılır; bu da sıklıkla bir ikili matris biçimine bürünür. Analizde kullanılan hesaplama yöntemlerinin büyük bölümü sadece böyle matrislere dayanır; çünkü akademik dünyadan alınan veri kümeleri (örneğin sosyologlar ve siyaset bilimciler tarafından hazırlananlar) uzun bir süreden beri çoğunlukla bu türdendir ve günümüzün hızla büyüyen sosyal medya platformları ancak yakın dönemde daha nüanslı veriler sağlamaya başlamışlardır. Bu durumda bile karmaşık veri kümeleri araştırmacıların ikili yaklaşım kullanmalarına elverecek şekilde hâlâ sıkça basitleştirilir. Tarihçi açısından bu sorunludur; zira kişiler arasındaki farklı türden ilişkilere keskin bir ilgi duyarız. Dahası, orta büyüklükteki gruplarda bir ikili yaklaşım genelde az çok herkesin herkesle bağlantılı olduğunu ortaya çıkarır; bu da neredeyse işe yaramaz bir bulgudur. Sosyal şebeke analizi aşkla nefret arasında kolayca ayrım yapamaz, özellikle de dostluğu düşmanlıktan ayırt etmenin zor olduğu siyasal alanda. Bununla birlikte, ilişkilerin görece önemini saptamak mümkündür.

Nixon ve Ford yönetimlerinde önemli görevler üstlenmiş kişilerin yarıya yakını, yönetimdeki dönemlerini kapsayan anılarını yazmışlardı. Kaynaklarımızı saptamak için, önce Beyaz Saray kabine üyelerinin bir listesini derledik. Ardından kabine altı düzeydeki bir dizi kişiyi, kilit bakanlıkların müsteşarlarını, sundukları kaynaklar ve yazılarla Nixon Anı Kütüphanesi'nde yer bulmuş kişileri, Stanford kütüphane sistemi, Amazon ve WorldCat'te yer almak kaydıyla, Nixon ve Ford dönemleri üzerine kitap yazmış her yönetim mensubunu ekledik. Bu ana listeden hareketle, bütün yazılarını saptamak

üzere yine Stanford, Amazon ve WorldCat'e başvurduk. Daha sonra bir ayıklama işlemine giriştik. Sadece her kişinin Beyaz Saray'daki görev döneminin tamamını kapsayan anılarını aldık. Örneğin, Kissinger'ın Vietnam Savaşı'nı sona erdirmeyle ilgili kitabı dışarıda bırakıldı. Hatırat niteliği taşımayan ve esasen ya da tamamen birincil kaynakların derlenmesi niteliğindeki kitapları da çıkardık.

Aktörlerin diğer kişileri dönemin siyasetinde ve yönetimler için üstlendikleri işte bir rol oynamış olarak hatırlama derecesini tahminen belirlemek için bu yazılardan yararlandık. Analizimizde saptamaya çalıştığımız temel olgu, bir yazarın anılarında başka bir tarihsel aktöre değindiği ayrı olayların sayısıydı. Bir ara kademe olarak, hatıratların dizinlerini çıkarmak için daha önce yazarlar, editörler ve yayıncılarca yürütülmüş özenli çalışmaları esas aldık. Bu bakımdan veri kümemizin yapıtaşı, her hatıratta bir aktöre değinilen sayfa sayısıydı.

Hatırat uzunluğu ve kapsamı ile yayıncıların bir sayfaya ortalama kaç kelime koyduğu açısından önemli değişkenliklerin olduğu apaçıktır. Ele aldığımız yazarlardan bazıları bütün hayatlarını, bazıları ise sadece yönetimdeki dönemlerini anlatmışlardı. Böyle değişkenlikleri hesaba katmak açısından, bir hatıratta her kişinin ne kadar sıklıkla geçtiğini mutlak bir ölçü olarak almaktan kaçındık; çünkü öğrenmek istediğimiz şey bir yazarın hatıratında, Nixon ve Ford yönetimlerinin sosyal şebekesinde yer almış diğer aktörlere kıyasla, belirli bir aktörün ne kadar önemli olduğuydu. Bu bakımdan bir kişiye değinilen sayfa sayısını, Nixon ve Ford yönetimlerinin bütün hatırat yazarlarının toplam değinme sayısına böldük. Bazı hatıratların birden fazla cildi vardı ve bazı yazarlar birden fazla hatırat yazmışlardı. Her iki durumda da bunları tek metin saydık; her yönetim mensubu için, ciltler ya da kitaplar içindeki değinme sayısını doğrudan topladık. Böylece ortaya çıkan [0, 1] aralığındaki bir sayıyı, yazarın değinilen kişiyle bağlantısının gücünü hesaplamada kullandık.

Grafiklerimizdeki düğümler alanı bir kişiye değinilme sayısına göre ölçeklendirilmiştir. Sosyal şebeke grafiğimiz (Şekil 33) açısından, bu ölçek söz konusu kişinin ona yönelik bütün bağlantıların ağırlıklarını toplayarak hesaplanmış kademe merkeziliğine denk düşmekte ve esasen her Beyaz Saray yönetimi yazarının bütün değinmeleri içinde sıklığa göre normalleştirilmiş payı ifade etmektedir. Aradalık merkeziliği çoğu araştırmada yapıldığı gibi, sırf bir eşik bağlantısının varlığını ya da yokluğunu kullanmak yerine, yönlenik ve ağırlıklı eşikleri kullanarak hesaplanmıştır.

Görselleştirmelerimizde D3 yazılım paketi kullanılmıştır. Üç ego grafiğinde mesafe, düğümlerin büyüklüğüyle orantılıdır. Sosyal grafikteki (Şekil 33) düğümlerin mesafesi ve düzeni içkin bir anlam taşımamakta ve D3'ün

yönlendirilmiş düzenine dayanmaktadır. Burada yayımlanan versiyonlar, web sunucumuzdan çıkan dinamik oluşturmaların ekran görüntüleridir.

Yaklaşımımızın bariz bir kusuru, Nixon ve Ford Beyaz Saray yönetimlerinde yer alan herkesin hatırat yazmamış olmasıdır. Öbürlerinin nispeten sıkça değinmiş olmaları açısından dikkat çekici bir eksiklik, Nixon'a sadık kalan Adalet Bakanı John N. Mitchell'dir. ABD tarihinde hapis yatmış tek adalet bakanı olan ve bu akıbete Watergate skandalını soruşturanlarla işbirliğine girmeye yanaşmadığı için uğrayan Mitchell, aynı sadakat anlayışı doğrultusunda bir hatırat yazmaktan da kaçındı. Ancak değinmelerin çarpıcı biçimde doğrusallıktan uzak bir dağılım göstermesi, başka sayısız "eksik" hatırat eklendiğinde bile, kademe ya da aradalık merkeziliği açısından bir kişinin nüfuz derecesinin çok fazla değişmeyeceği anlamına gelir. Bu kitapta ele alınan diğer bir dizi sosyal şebeke gibi, Nixon-Ford sosyal şebekesi de kabaca belirtmek gerekirse, bir güç yasasıyla yönlendirilmiş gibidir.

Son olarak, Nixon-Ford grafiklerinin kişiler arasındaki iletişimin sıklığına ya da yoğunluğuna ilişkin gösterimler, yani sosyologlar ile psikologların bir sosyal bağı incelemek için kullandıkları türden ölçüler olmadığını vurgulamak gerekir. Amaç daha ziyade ele alınan kişinin başka birinin anılarındaki önemini ya da en azından hatırat yazarının okura iletmek istediği önemi saptamaktır. Çıkarsamaya temel oluşturacak yeterince ayrıntılı bulgular ile kaynakların varlığında, sıklık ve yoğunluk açısından değerler dağılımının farklı olması tamamen mümkündür.

Nixon-Ford Şebekesinin Analizinde Yararlanılan Kitaplar

Agnew, Spiro T., *Go Quietly .... Or Else* (New York: Morrow, 1980).

Bush, George H. W., *Looking Forward: An Autobiography* (Garden City, NY: Doubleday, 1987).

——— ve Brent Scowcroft, *A World Transformed* (Garden City, NY: Alfred A. Knopf, 1998).

Cheney, Dick, *In My Time: A Personal and Political Memoir* (New York: Simon & Schuster, 2011).

Colby, William E., *Honorable Men: My Life in the CIA* (New York: Simon & Schuster, 1978).

Coleman, William T., Donald T. Bliss'le birlikte, *Counsel for the Situation: Shaping the Law to Realize America's Promise* (Washington, DC: Brookings Institution, 2010).

Colson, Charles W., *Born Again* (Old Tappan, NJ: Chosen Books, 1976).

Connally, John B., *In History's Shadow: An American Odyssey* (New York: Hyperion, 1993).

Dean, John W., III, *Blind Ambition: The White House Years* (New York: Simon & Schuster, 1976).

Dent, Harry S., *The Prodigal South Returns to Power* (New York: John Wiley & Sons, 1978).

Ehrlichman, John D., *Witness to Power: The Nixon Years* (New York: Simon & Schuster, 1982).

Ford, Gerald R., *A Time to Heal: The Autobiography of Gerald R. Ford* (Londra: W. H. Allen, 1979).

Garment, Leonard, *Crazy Rhythm: My Journey from Brooklyn, Jazz, and Wall Street to Nixon, Watergate, and Beyond* (New York: Times Books, 1997).

Gergen, David R., *Eyewitness to Power: The Essence of Leadership, Nixon to Clinton* (New York: Touchstone, 2000).

Gulley, Bill ve Mary Ellen Reese, *Breaking Cover* (New York: Simon & Schuster, 1980).

Haig, Alexander M., Jr., *Inner Circles: How America Changed the World: A Memoir* (New York: Warner Books, 1992).

Haldeman, H. R., *The Haldeman Diaries: Inside the Nixon White House* (New York: G. P. Putnam's, 1994).

Hartmann, Robert T., *Palace Politics: An Inside Account of the Ford Years* (Londra: McGraw Hill, 1980).

Helms, Richard M., *A Look Over My Shoulder: A Life in the Central Intelligence Agency* (New York: Presidio Press, 2004).

Hill, Clint ve Lisa McCubbin, *Five Presidents: My Extraordinary Journey with Eisenhower, Kennedy, Johnson, Nixon, and Ford* (New York: Gallery Books, 2017).

Kissinger, Henry A., *White House Years* (Boston: Little, Brown, 1979).

———, *Years of Renewal* (New York: Simon & Schuster, 1999).

———, *Years of Upheaval* (Boston: Little, Brown, 1982).

Klein, Herbert G., *Making It Perfectly Clear* (Garden City, NY: Doubleday, 1980).

Kleindienst, Richard G., *Justice: The Memoirs of Attorney General Richard G. Kleindienst* (Ottawa, IL: Jameson Books, 1985).

Larzelere, Alex, *Witness to History: White House Diary of a Military Aide to President Richard Nixon* (Bloomington, IN: AuthorHouse, 2009).

Liddy, G. Gordon, *Will: The Autobiography of G. Gordon Liddy* (New York: St. Martin's Press, 1995).

Lungren, John C., *Healing Richard Nixon: A Doctor's Memoirs* (Lexington, KY: University Press of Kentucky, 2003).

Magruder, Jeb Stuart, *An American Life: One Man's Road to Watergate* (New York: Atheneum, 1974).

Mollenhoff, Clark, *Game Plan for Disaster: An Ombudsman's Report on the Nixon Years* (New York: Norton, 1976).

Moynihan, Daniel P., *A Dangerous Place* (New York: Little Brown & Company, 1978).

———, *A Portrait in Letters of an American Visionary* (New York: PublicAffairs, 2010).

Nessen, Ron H., *It Sure Looks Different from the Inside* (New York: Playboy Paperbacks, 1979).

Nixon, Richard M., *RN: The Memoirs of Richard Nixon* (New York: Simon & Schuster, 1990).

Peterson, Peter G., *The Education of an American Dreamer: How a Son of Greek Immigrants Learned His Way from a Nebraska Diner to Washington, Wall Street, and Beyond* (New York: Grand Central Publishing, 2009).

Price, Raymond Kissam, *With Nixon* (New York: Viking, 1977).

Richardson, Elliot L., *The Creative Balance: Government, Politics, and the Individual in America's Third Century* (New York: Holt, Rinehart, 1976).

———, *Reflections of a Radical Moderate* (Boulder, CO: Westview Press, 2000).

Rumsfeld, Donald H., *Known and Unknown: A Memoir* (Londra: Penguin Books, 2011).

Safre, William, *Before the Fall: An Inside View of the pre-Watergate White House* (New Brunswick, NJ ve Londra: Transaction Publishers, 2005).

Saxbe, William B., *I've Seen the Elephant: An Autobiography* (Kent, OH: Kent State University Press, 2000)

Seaborg, Glenn T. ve Benjamin S. Loeb, *The Atomic Energy Commission under Nixon: Adjusting to Troubled Times* (Londra: Palgrave Macmillan, 1993).

Schlesinger, James R., *America at Century's End* (New York: Columbia University Press, 1989).

Shultz, George P., *Economic Policy beyond the Headlines* (Stanford, CA: Stanford Alumni Association, 1977).

———, *Learning from Experience* (Stanford, CA: Hoover Institution Press, 2016).

Simon, William E., *A Time for Action* (New York: Berkley Publishing Group, 1980).

———, *A Time for Truth* (New York: Reader's Digest Press, 1978).

Stans, Maurice H., *One of the Presidents' Men: Twenty Years with Eisenhower and Nixon* (Washington, DC: Brassey's Inc, 1995).

Ulasewicz, Tony, *The President's Private Eye: The Journey of Detective Tony U. from NYPD to the Nixon White House* (Westport, CT: MACSAM Publishing, 1990).

Usery, William J., Jr, *Laboring for America: Memoirs of Bill Usery* (Macon, GA: Stroud & Hall Publishers, 2015).

Walters, Vernon A., *Silent Missions* (Garden City, NY: Doubleday, 1978).

Weinberger, Caspar W., *In the Arena: A Memoir of the Twentieth Century* (Washington, DC: Regnery Publishers, 2001).

Yost, Charles W., *History and Memory: A Statesman's Perceptions of the Twentieth Century* (New York: W. W. Norton & Company, 1980).

Zumwalt, Elmo R., Jr, *On Watch: A Memoir* (New York: Quadrangle, 1976).

Bibliyografya

I. Giriş: Şebekeler ve Hiyerarşiler

Acemoglu, Daron ve James A. Robinson, *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty* (New York/Londra: Crown/Profile, 2012).

Agethen, Manfred, *Geheimbund und Utopie: Illuminaten, Freimaurer und deutsche Spätaufklärung* (Münih: R. Qldenbourg, 1984).

Allison, Graham, "The Impact of Globalization on National and International Security", Joseph S. Nye, Jr ve John D. Donahue (ed.), *Governance in a Global World* (Washington, DC: Brookings Institution Press, 2000), 72-85.

Banerjee, Abhijit, Arun G. Chandrasekhar, Esther Duflo ve Matthew O. Jackson, "Gossip: Identifying Central Individuals in a Social Network", ön makale, 14 Şubat 2016.

Barabási, Albert-László, *Linked: How Everything is Connected to Everything Else and What It Means for Business, Science, and Everyday Life* (New York: Basic Books, 2014).

Barabási, Albert-László ve Réka Albert, "Emergence of Scaling in Random Networks", *Science*, 286, 5439 (15 Ekim 1999), 509-12.

Bennett, Alan, *The History Boys* (Londra: Faber & Faber, 2004).

Berger, Jonah, *Contagious: Why Things Catch On* (New York: Simon & Schuster, 2013).

Boeder, Pieter, "Habermas' Heritage: The Future of the Public Sphere in the Network Society", *First Monday* (Eylül 2005).

Boisot, Max, *Information Space: A Framework for Learning in Organizations, Institutions and Culture* (Londra: Routledge, 1995).

_____, *Knowledge Assets: Securing Competitive Advantage in the Information Economy* (Oxford: Oxford University Press, 1998).

Boisot, Max ve Xiaohui Lu, "Competing and Collaborating in Networks: Is Organizing Just a Game?", Michael Gibbert ve Thomas Durand (ed.), *Strategic Networks: Learning to Compete* (Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2006), 151-169.

Bostrom, Nick, *Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies* (Oxford: Oxford University Press, 2014).

Bramoullé, Yann, Sergio Currarini, Matthew O. Jackson, Paolo Pin ve Brian W. Rogers, "Homophily and Long-Run Integration in Social Networks", *Journal of Economic Theory*, 147, 5 (2012), 1754-1786.

Burt, Ronald S., *Structural Holes: The Social Structure of Competition* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1992).

_____, "Structural Holes and Good Ideas", *American Journal of Sociology*, 110, 2 (Eylül 2004), 349-399.

_____, *Brokerage and Closure: An Introduction to Social Capital* (Clarendon Lectures in Management Studies) (Oxford: Oxford University Press, 2007).

_____, *Neighbor Networks: Competitive Advantage Local and Personal* (Oxford: Oxford University Press, 2010).

Calvó-Armengol, Antoni ve Matthew O. Jackson, "The Effects of Social Networks on Employment and Inequality", *American Economic Review*, 94, 3 (2004), 426-454.

Carroll, Glenn R. ve Albert C. Teo, "On the Social Networks of Managers", *Academy of Management Journal*, 39, 2 (1996), 421-440.

Cassill, Deby ve Alison Watkins, "The Evolution of Cooperative Hierarchies through Natural Selection Processes", *Journal of Bioeconomics*, 12, (2010), 29-42.

Castells, Manuel, "Information Technology, Globalization and Social Development", *United Nations Research Institute for Social Development Discussion Paper, No. 114* (Eylül 1999), 1-15.

Centola, Damon ve Michael Macy, "Complex contagions and the weakness of long ties", *American Journal of Sociology*, 113, 3 (2007), 702-734.

Christakis, Nicholas A. ve James H. Fowler, *Connected: The Surprising Power of Our Social Networks and How They Shape Our Lives* (New York: Little, Brown, 2009).

Cline, Diane H. ve Eric H. Cline, "Text Messages, Tablets, and Social Networks: The 'Small World' of the Amarna Letters", Jana Mynárová, Pavel Onderka ve Peter Pavuk (ed.), *There and Back Again - The Crossroads II: Proceedings of an International Conference Held in Prague, September 15-18, 2014* (Prag: Karlova Üniversitesi, 2015), 17-44.

Coleman, James S., "Social Capital in the Creation of Human Capital", *American Journal of Sociology*, 94 (188), s. 95-120.

Collar, Anna, *Religious Networks in the Roman Empire: The Spread of New Ideas* (New York: Cambridge University Press, 2013).

Crane, Diana, "Social Structure in a Group of Scientists: A Test of the 'Invisible College Hypothesis'", *American Sociological Review*, 34, 3 (Haziran 1969), 335-352.

Currarini, Sergio, Matthew O. Jackson ve Paolo Pin, "Identifying the Roles of Race-Based Choice and Chance in High School Friendship Network Formation", PNAS, 16 Mart 2010, 4857-4861.

Dittrich, Luke, *Patient H.M.: A Story of Memory, Madness and Family Secrets* (Londra: Chatto & Windus, 2016).

Dolton, Peter, "Identifying Social Network Effects", ön makale, Sussex Üniversitesi İktisat Fakültesi (2017).

Dubreuil, Benoît, *Human Evolution and the Origins of Hierarchies: The State of Nature* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010).

Dülmen, Richard van, *Der Geheimbund der Illuminaten: Darstellung, Analyse, Dokumentation* (Stuttgart: FrommannHolzboog, 1975).

Dunbar, R. I. M., "Coevolution of Neocortical Size, Group Size and Language in Humans", *Behavioral and Brain Sciences* 16, 4 (1993), 681-735.

Enrich, David, *The Spider Network: The Wild Story of a Math Genius, a Gang of Backstabbing Bankers, and One of the Greatest Scams in Financial History* (New York: HarperCollins, 2017).

Ferguson, Niall, "Complexity and Collapse: Empires on the Edge of Chaos", *Foreign Affairs*, 89, 2 (Mart/Nisan 2010), 18-32.

Forestier, René Le, *Les illuminés de Bavière et la franc-maçonnerie allemande* (Paris: Hachette, 1915).

Friedland, Lewis A., "Electronic Democracy and the New Citizenship", *Media Culture & Society*, 18 (1996), 185-212.

Fukuyama, Francis, *The Great Disruption: Human Nature and the Reconstitution of Social Order* (New York: The Free Press, 1999).

_____, *The Origins of Political Order: From Prehuman Times to the French Revolution* (Londra: Profile Books, 2011).

_____, *Political Order and Political Decay: From the Industrial Revolution to the Globalisation of Democracy* (Londra: Profile Books, 2014).

Goertzel, Ted, "Belief in Conspiracy Theories", *Political Psychology*, 15, 4 (Aralık 1994), 731-742.

Gorky, Maxim, çev. Ronald Wilks, *My Universities* (Londra: Penguin Books, 1979 [1922]).

Goldberg, Amir, Sameer B. Srivastava, V. Govind Manian, William Monroe ve Christopher Potts, "Fitting In or Standing Out? The Tradeoffs of Structural and Cultural Embeddedness", *American Sociological Review*, 81, 6 (2016): 1190-1222.

Granovetter, Mark, "The Strength of Weak Ties", *American Journal of Sociology*, 78, 6 (Mayıs 1973), 1360-1380.

_____, "The Strength of Weak Ties: A Network Theory Revisited", *Sociological Theory*, 1 (1983), 201-233.

Greif, Avner, "Contract Enforceability and Economic Institutions in Early Trade: The Maghribi Traders' Coalition", *American Economic Review*, 83, 3 (Haziran 1993), 525-548.

_____, "Reputation and Coalitions in Medieval Trade: Evidence on the Maghribi Traders", *Journal of Economic History*, 49, 4 (Aralık 1989), 857-882.

Grewal, David Singh, *Network Power: The Social Dynamics of Globalization* (New Haven: Yale University Press, 2008).

Harari, Yuval Noah, *Homo Deus: A Brief History of Tomorrow* (New York: HarperCollins, 2017).

_____, *Sapiens: A Brief History of Humankind* (New York: HarperCollins, 2015).

Harrison, Richard J. ve Glenn R. Carroll, "The Dynamics of Cultural Influence Networks", *Computational & Mathematical Organization Theory*, 8 (2002), 5-30.

Hataley, K. M., "In Search of the Illuminati: A Light Amidst Darkness", *Journal of the Western Mystery Tradition*, 23, 3 (2012).

Henrich, Joseph, *The Secret of Our Success: How Culture is Driving Human Evolution, Domesticating Our Species, and Making Us Smarter* (Princeton: Princeton University Press, 2016).

Heylighen, Francis, "From Human Computation to the Global Brain: The Self-Organization of Distributed Intelligence", Pietro Michelucci (ed.), *Handbook of Human Computation* (New York: Springer, 2013), 897-909.

_____, "The Global Superorganism: An EvolutionaryCybernetic Model of the Emerging Network Society", *Social Evolution and History*, 1, 6 (2007), 57-117.

Hofman, Amos, "Opinion, Illusion, and the Illusion of Opinion: Barruel's Theory of Conspiracy", *Eighteenth-Century Studies*, 27, 1 (Sonbahar, 1993), 27-60.

Hofstadter, Richard, *The Paranoid Style in American Politics and Other Essays* (New York: Alfred A. Knopf, 1965).

Israel, Jonathan, *Democratic Enlightenment: Philosophy, Revolution, and Human Rights, 1750-1790* (Oxford: Oxford University Press, 2011).

Ito, Joi ve Jeff Howe, *Whiplash: How to Survive Our Faster Future* (New York: Grand Central Publishing, 2016).

Jackson, Matthew O., "Networks in the Understanding of Economic Behaviors", *Journal of Economic Perspectives*, 28, 4 (2014), 3-22.

_____, *Social and Economic Networks* (Princeton: Princeton University Press, 2008).

Jackson, Matthew O. ve Brian W. Rogers, "Meeting Strangers and Friends of Friends: How Random are Social Networks?" *American Economic Review*, 97, 3 (2007), 890-915.

Jackson, Matthew O., Tomas Rodriguez-Barraquer ve Xu Tan, "Social Capital and Social Quilts: Network Patterns of Favor Exchange", *American Economic Review* 102, 5 (2012), 1857-1897.

Jackson, Matthew O., Brian Rogers ve Yves Zenou, "Connections in the Modern World: NetworkBased Insights", 6 Mart 2015.

Jackson, Matthew O. ve Brian W. Rogers, "Meeting Strangers and Friends of Friends: How Random are Social Networks?", *American Economic Review*, 97, 3 (2007), 890-915.

Kadushin, Charles, *Understanding Social Networks: Theories, Concepts, and Findings* (New York: Oxford University Press, 2012).

Katz, Elihu ve Paul Felix Lazarsfeld, *Personal Influence: The Part Played by People in the Flow of Mass Communications* (New York: Free Press, 1955).

Khanna, Parag, *Connectography: Mapping the Global Network Revolution* (Londra: Weidenfeld & Nicolson, 2016)

Kleinbaum, Adam M., Toby E. Stuart ve Michael L. Tushman, "Discretion Within Constraint: Homophily and Structure in a Formal Organization", *Organization Science*, 24, 5 (2013), 1316-1336.

Knight, Peter, "Outrageous Conspiracy Theories: Popular and Official Responses to 9/11 in Germany and the United States", *New German Critique*, 103: *Dark Powers: Conspiracies and Conspiracy Theory in History and Literature* üzerine konferans (Kış 2008), 165-193.

Krueger, Rita, *Czech, German, and Noble: Status and National Identity in Habsburg Bohemia* (Oxford: Oxford University Press, 2009).

Landes, Richard, "The Jews as Contested Ground in Postmodern Conspiracy Theory", *Jewish Political Studies Review*, 19, 3/4 (Sonbahar 2007), 9-34.

Leinesch, Michael, "The Illusion of the Illuminati: The Counterconspiratorial Origins of PostRevolutionary Conservatism", W. M. Verhoeven (ed.), *Revolutionary Histories: Transatlantic Cultural Nationalism, 1775-1815* (New York: Palgrave Macmillan, 2002), 152-165.

Leskovec, Jure, Daniel Huttenlocher ve Jon Kleinberg, "Signed Networks in Social Media", *CHI 2010* (10-15 Nisan 2010).

Liu, KaYuet, Marissa King ve Peter S. Bearman, "Social Influence and the Autism Epidemic", *American Journal of Sociology*, 115, 5 (2012), 1387-1434.

Livers, Keith, "The Tower or the Labyrinth: Conspiracy, Occult, and EmpireNostalgia in the Work of Viktor Pelevin and Aleksandr Prokhanov", *Russian Review*, 69, 3 (Temmuz 2010), 477-503.

Loreto, Vittorio, Vito D. P. Servedio, Steven H. Strogatz ve Francesca Tria, "Dynamics and Expanding Spaces: Modeling the Emergence of Novelties", Mirko Degli Esposti, Eduardo G. Altmann ve François Pachet (ed.), *Creativity and Universality in Language* (Berlin: Springer International Publishing, 2016), 59-83.

McArthur, Benjamin, "'They're Out to Get Us': Another Look at Our Paranoid Tradition", *History Teacher*, 29, 1 (Kasım 1995), 37-50.

McNeill, J. R. ve William McNeill, *The Human Web: A Bird's-Eye View of Human History* (New York ve Londra: W. W. Norton, 2003).

McPherson, Miller, Lynn SmithLovin ve James M. Cook, "Birds of a Feather: Homophily in Social Networks", *Annual Review of Sociology*, 27 (2001), 415-444.

Markner, Reinhard, Monika NeugebauerWölk ve Hermann Schüttler (ed.), *Die Korrespondenz des Illuminatenordens*, c. I: *1776-1781* (Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2005).

Massey, Douglas S., "A Brief History of Human Society: The Origin and Role of Emotion in Social Life", *American Sociological Review*, 67 (Şubat 2002), 1-29.

Melanson, Terry, *Perfectibilists: The 18th Century Bavarian Order of the Illuminati* (Walterville, OR: Trine Day, 2011).

Meumann, Markus ve Olaf Simons, "Illuminati", *Encyclopedia of the Bible and Its Reception*, c. 12: *Ho Tsun Shen - Insult* (Berlin ve Boston, MA: De Gruyter, 2016), sütun 880-883.

Milgram, Stanley, "SmallWorld Problem", *Psychology Today*, 1, 1 (Mayıs 1967), 61-67.

Moody, James, "Race, School Integration, and Friendship Segregation in America", *American Journal of Sociology*, 107, 3 (Kasım 2001), 679-716.

Moreno, J. L., *Who Shall Survive? Foundations of Sociometry, Group Psychotherapy and Sociodrama* (Beacon, NY: Beacon House Inc., 1953).

Moretti, Franco, "Network Theory, Plot Analysis", *Literary Lab*, Pamphlet 2, 1 Mayıs 2011.

Nahon, Karine ve Jeff Hemsley, *Going Viral* (Cambridge: Polity, 2013).

Oliver, Eric J. ve Thomas J. Wood, "Conspiracy Theories and the Paranoid Style(s) of Mass Opinion", *American Journal of Political Science*, 58, 4 (Ekim 2014), 952-966.

Padgett, John F. ve Paul D. McLean, "Organizational Invention and Elite Transformation: The Birth of Partnership Systems in Renaissance Florence", *American Journal of Sociology*, 111, 5 (Mart 2006), 1463-1568.

Padgett, John F. ve Walter W. Powell, *The Emergence of Organizations and Markets* (Princeton: Princeton University Press, 2012).

Payson, Seth, *Proofs of the Real Existence, and Dangerous Tendency, of Illuminism: Containing an Abstract of the Most Interesting Parts of what Dr. Robison and the Abbe Barruel Have Published on this Subject, with Collateral Proofs and General Observations* (Charlestown: Samuel Etheridge, 1802).

Pinker, Susan, *The Village Effect: Why Face-to-Face Contact Matters* (Londra: Atlantic Books, 2015).

Ramo, Joshua Cooper, *The Seventh Sense: Power, Fortune, and Survival in the Age of Networks* (New York: Little, Brown, 2016).

Roberts, J. M., *The Mythology of the Secret Societies* (Londra: Secker & Warburg, 1971).

Rogers, Everett M., *Diffusion of Innovations*, 5th edition (New York ve Londra: Free Press, 2003).

Rosen, Sherwin, "The Economics of Superstars", *American Economic Review*, 71, 5 (Aralık 1981), 845-858.

Sampson, Tony D., *Virality: Contagion Theory in the Age of Networks* (Minneapolis ve Londra: University of Minnesota Press, 2012).

Schmidt, Eric ve Jared Cohen, *The New Digital Age: Transforming Nations, Businesses, and Our Lives* (New York: Knopf Doubleday, 2013).

Schüttler, Hermann, *Die Mitglieder des Illuminatenordens, 1776-1787/93* (Münih: ars una, 1991).

_____, "Zwei freimaurerische Geheimgesellschaften des 18. Jahrhunderts im Vergleich: Strikte Observanz und Illuminatenorden", Erich Donnert (ed.), *Europa in der Frühen Neuzeit: Festschrift für Günter Mühlpfordt*, c. IV: *Deutsche Aufklärung* (Weimar/Köln/Viyana, 1997), 521-544.

Simons, Olaf ve Markus Meumann, "'Mein Amt ist geheime gewissens Correspondenz und unsere Brüder zu führen'. Bode als 'Unbekannter Oberer' des Illuminatenordens", Cord-Friedrich Berghahn, Gerd Biegel ve Till Kinzel (ed.), *Johann Joachim Christoph Bode - Studien zu Leben und Werk [Germanisch-Romanische Monatsschrift, Beihefte]* (yakında çıkacak).

Slaughter, AnneMarie, *The Chessboard and the Web: Strategies of Connection in a Networked World* (Henry L. Stimson Lectures) (New Haven: Yale University Press, 2017).

Smith-Doerr, Laurel ve Walter W. Powell, "Networks and Economic Life", Neil Smelser ve Richard Swedberg (ed.), *The Handbook of Economic Sociology* (Princeton: Princeton University Press, 2010), 379-402.

Solé, Ricard V. ve Sergi Valverde, "Information Theory of Complex Networks: On Evolution and Architectural Constraints", *Lect. Notes Phys.*, 650 (2004), 189-207.

Stauffer, Vernon L., *New England and the Bavarian Illuminati (Studies in History, Economics and Political Law*, c. 82, No. 1, 191 (New York: Columbia University Press, 1918).

Strogatz, Steven H., "Exploring Complex Networks", *Nature*, 410, 8 Mart 2001, 268-276.

Swami, Viren, Rebecca Coles. Stefan Stieger, Jakob Pietschnig, Adrian Furnham, Sherry Rehim ve Martin Voracek, "Conspiracist Ideation in Britain and Austria: Evidence of a Monological Belief System and Associations Between Individual Psychological Differences and RealWorld and Fictitious Conspiracy Theories", *British Journal of Psychology*, 102 (2011), 443-463.

Syme, Ronald, *The Roman Revolution* (Oxford: Oxford University Press, 1960 [1939]).

Taleb, Nassim Nicholas, *Antifragile: Things That Gain from Disorder* (New York: Random House, 2012).

Turchin, Peter, Thomas E. Currie, Edward A. L. Turner ve Sergey Gavrilets, "War, Space, and the Evolution of Old World Complex Societies", *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 23 Eylül 2013, 1-6.

Van Dülmen, Richard, *The Society of the Enlightenment* (Cambridge: Polity Press, 1992).

Vera, Eugenia Roldán ve Thomas Schupp, "Network Analysis in Comparative Social Sciences", *Comparative Education*, 42, 3, Özel Sayı (32): *Comparative Methodologies in the Social Sciences: Cross-Disciplinary Inspirations* (Ağustos 2006), 405-429.

Wäges, Josef ve Reinhard Markner (ed.), *The Secret School of Wisdom: The Authentic Rituals and Doctrines of the Illuminati*, çev. Jeva Singh-Anand (Addlestone: Lewis Masonic, 2015).

Waterman, Bryan, "The Bavarian Illuminati, the Early American Novel, and Histories of the Public Sphere", *William and Mary Quarterly*, 3rd Ser., 62, 1 (Ocak 2005), 9-30.

Watts, Duncan J., "Networks, Dynamics, and the SmallWorld Phenomenon", *American Journal of Sociology*, 105, 2 (1999), 493-527.

_____, *Six Degrees: The Science of a Connected Age* (Londra: Vintage, 2004).

Watts, Duncan J. ve Steven H. Strogatz, "Collective Dynamics of 'Small-World' Networks", *Nature*, 393 (4 Haziran 1998), 400-442.

West, Geoffrey, "Can There be a Quantitative Theory for the History of Life and Society?" *Cliodynamics*, 2, 1 (2011), 208-214.

_____, *Scale: The Universal Laws of Growth, Innovation, Sustainability, and the Pace of Life in Organisms, Cities, Economies, and Companies* (New York: Penguin Random House, 2017).

II. Kâşifler ve İmparatorlar

Adamson, John, *The Noble Revolt: The Overthrow of Charles I* (Londra: Weidenfeld & Nicolson, 2007).

Ahnert, Ruth ve Sebastian E. Ahnert, "Metadata, Surveillance, and the Tudor State", yayımlanmamış bildiri (2017).

Allen, Robert ve Leander Heldring, "The Collapse of the World's Oldest Civilization: The Political Economy of Hydraulic States and the Financial Crisis of the Abbasid Caliphate", ön makale (2016).

Barnett, George A. (ed.), *Encyclopedia of Social Networks*, 2 cilt (Los Angeles ve Londra: SAGE Publications, Inc., 2011).

Bryc, Katarzyna, vd, "Genomewide Patterns of Population Structure and Admixture among Hispanic/Latino Populations", *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 107, Supplement 2: *In the Light of Evolution IV: The Human Condition* (11 Mayıs 2010), 8954-8961.

Burbank, Jane ve Frederick Cooper, *Empires in World History: Power and the Politics of Difference* (Princeton ve Oxford: Princeton University Press, 2011).

Chang, T'ienTse, *Sino-Portuguese Trade from 1514-1644: A Synthesis of Portuguese and Chinese Sources* (New York: AMS Press, 1978).

Christian, David, "Silk Roads or Steppe Roads? The Silk Roads in World History", *Journal of World History*, 11, 1 (2000), 1-26.

Cline, Diane Harris, "Six Degrees of Alexander: Social Network Analysis asa Tool for Ancient History", *Ancient History Bulletin*, 26 (2012), 59-69.

Coase, Ronald, "The Problem of Social Cost", *Journal of Law and Economics*, 3 (Ekim 1960), 1-44.

Cotrugli, Benedetto, *The Book of the Art of Trade*, eds. Carlo Carraro ve Giovanni Favero, çev. John Francis Phillimore (Londra: Palgrave Macmillan, 2016).

Dittmar, Jeremiah E., "Information Technology and Economic Change: The Impact of The Printing Press", *Quarterly Journal of Economics*, 126, 3 (2011), 1133-1172.

_____ ve Skipper Seabold, "Media, Markets, and Radical Ideas: Evidence from the Protestant Reformation", ön makale (22 Şubat 2016).

Ferguson, Niall, *Civilization: The West and the Rest* (Londra: Allen Lane, 2011).

Frankopan, Peter, *The Silk Roads: A New History of the World* (New York: Knopf Doubleday, 2016).

Garcia-Zamor, Jean-Clause, "Administrative Practices of the Aztecs, Incas, and Mayas: Lessons for Modern Development Administration", *International Journal of Public Administration*, 21, 1 (1998), 145-171.

Geiss, James, "The Changte Reign, 1506-1521", D. C. Twitchett ve W. Mote (ed.), *The Cambridge History of China*, c. VIII, *The Ming Dynasty, 1368-1644, Part 2* (Cambridge: Cambridge University Press, 1998), s. 403-39.

Gellner, Ernest, *Nations and Nationalism* (Oxford: Blackwell, 1983) Gleick, James, *The Information: A History, a Theory, a Flood* (New York: Pantheon, 2011).

Harland, Philip A., "Connections with Elites in the World of the Early Christians", Anthony J. Blasi, Paul A. Turcotte ve Jean Duhaime (ed.), *Handbook of Early Christianity: Social Science Approaches* (Walnut Creek, CA: Altamira Press, 2002), 385-408.

Heady, Ferrel, *Public Administration: A Comparative Perspective* (New York: Marcel Dekker, Inc., 2001).

Ishiguro, Kazuo, *The Buried Giant* (New York: Knopf, 2015).

Malkin, Irad, *A Small Greek World: Networks in the Ancient Mediterranean* (New York ve Oxford: Oxford University Press, 2011).

McNeill, William H., "What If Pizarro Had Not Found Potatoes in Peru?", Robert Cowley (ed.), *What If? 2: Eminent Historians Imagine What Might Have Been* (New York: G. P. Putnam's Sons, 2001), 413-429.

Mann, Charles W., *1493: Uncovering the New World Columbus Created* (New York: Vintage, 2011).

Morrissey, Robert Michael, "Archives of Connection: 'Whole Network' Analysis and Social History", *Historical Methods: A Journal of Quantitative and Interdisciplinary History*, 48, 2 (2015), 67-79.

Namier, Lewis, *The Structure of Politics at the Accession of George III*, 2. baskı (Londra: Macmillan, 1957 [1929]).

Naughton, John, *From Gutenberg to Zuckerberg: What You Really Need to Know about the Internet* (Londra: Quercus, 2012).

Padgett, John F., "Marriage and Elite Structure in Renaissance Florence, 1282-1500", *Redes, Revista Hispana Para El Análisis de Redes Sociales*, 21, 1 (2011), 71-97.

Padgett, John F. ve Christopher K. Ansell, "Robust Action and the Rise of the Medici, 1400-1434", *American Journal of Sociology*, 98, 6 (Mayıs 1993), 1259-1319.

Pettegree, Andrew, *Brand Luther: 1517, Printing, and the Making of the Reformation* (New York: Penguin Books, 2015).

Rodrigues, Jorge ve Tessaleno Devezas, *Pioneers of Globalization: Why the Portuguese Surprised the World* (Lisbon: Centro Atlântico, 2007).

Scheidel, Walter, "From the 'Great Convergence' to the 'First Great Divergence': Romanand QinHan State Formationand Its Aftermath", *Princeton/Stanford Klasik Tarih Ön Makaleleri* (Kasım 2007).

Sen, Tansen, "The Formation of Chinese Maritime Networks to Southern Asia, 1200-1450", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 49, 4 (2006), 421-453.

Smail, Daniel Lord, *On Deep History and the Brain* (Berkeley: University of California Press, 2008).

Smith, Monica L., "Networks, Territories, and the Cartography of Ancient States", *Annals of the Association of American Geographers*, 95, 4 (2005), 832-849.

Stark, Rodney, "Epidemics, Networks, and the Rise of Christianity", *Semeia*, 56 (1992), 159-175.

Tainter, Joseph A., "Problem Solving: Complexity, History, Sustainability", *Population and Environment*, 22, 1 (Eylül 2000), 3-40.

Tocqueville, Alexis de, *Democracy in America*, çev. Harvey C. Mansfield ve Delba Winthrop (Chicago: University of Chicago Press, 2000).

Turchin, Peter, Thomas E. Currie, Edward A. L. Turner ve Sergey Gavrilets, "War, Space, and the Evolution of Old World Complex Societies", *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 23 Eylül 2013, 1-6.

Wade, G., "Melaka in Ming Dynasty Texts", *Journal of the Malaysian Branch of the Royal Asiatic Society*, 70, 1, 272 (1997), 31-69.

Wills, John E., Jr (ed.), *China and Maritime Europe, 1500-1800: Trade, Settlement, Diplomacy, and Missions* (Cambridge: Cambridge University Press, 2011), s. 24-51.

Yupanqui, Titu Cusi, *An Inca Account of the Conquest of Peru*, çev. Ralph Bauer (Boulder: University Press of Colorado, 2005).

Zuñiga, Jean-Paul, "Visible Signs of Belonging", Pedro Cardim, Tamar Herzog, José Javier Ruiz Ibáñez ve Gaetano Sabatini (ed.), *Polycentric Monarchies: How Did Early Modern Spain and Portugal Achieve and Maintain a Global Hegemony?* (Eastbourne: Sussex University Press, 2013), 125-146.

III. Mektuplar ve Localar

Arcenas, Claire ve Caroline Winterer, "The Correspondence Network of Benjamin Franklin: The London Decades, 1757-1775", yayımlanmamış bildiri.

Bailyn, Bernard, *The Ideological Origins of the American Revolution* (Cambridge: Harvard University Press, 1967).

Borneman, Walter R., *American Spring: Lexington, Concord, and the Road to Revolution* (New York: Little, Brown, 2014).

Bullock, Steven C., *Revolutionary Brotherhood: Freemasonry and the Transformation of the American Social Order, 1730-1840* (Omohundro Erken Dönem Amerika Tarihi ve Kültürü Enstitüsü [Williamsburg, Virginia] için yayımlanmıştır) (Chapel Hill, NC: The University of North Carolina Press, 2011).

Cantoni, Davide, Jeremiah Dittmar ve Noam Yuchtman, "Reformation and Reallocation: Religious and Secular Economic Activity in Early Modern Germany", ön makale (Kasım 2016).

Caracausi, Andrea ve Christof Jeggle (ed.), *Commercial Networks and European Cities, 1400-1800* (Londra ve New York: Routledge, 2015).

Carneiro, A. vd, "Enlightenment Science in Portugal: The Estrangeirados and Their Communication Networks", *Social Studies of Science*, 30, 4 (2000), 591-619.

Clark, J. C. D., *The Language of Liberty, 1660-1832: Political Discourse and Social Dynamics in the Anglo-American World* (Cambridge: Cambridge University Press, 1994).

Comsa, Maria Teodora, Melanie Conroy, Dan Edelstein, Chloe Summers Edmondson ve Claude Willan, "The French Enlightenment Network", *Journal of Modern History*, 88 (Eylül 2016), 495-534.

Danskin, Julie, "The 'Hotbed of Genius': Edinburgh's Literati and the Community of the Scottish Enlightenment", *eSharp*, Özel Sayı 7: *Real and Imagined Communities* (2013), 1-16.

Dittmar, Jeremiah E., "The Welfare Impact of a New Good: The Printed Book", ön makale (27 Şubat 2012).

Edelstein, Dan, Paula Findlen, Giovanna Ceserani, Caroline Winterer ve Nicole Coleman, "Historical Research in a Digital Age: Reflections from the Mapping the Republic of Letters Project", *American Historical Review* (Nisan 2017), 400-424.

Eire, Carlos M. N. *Reformations: The Early Modern World, 1450-1650* (New Haven, CT ve Londra: Yale University Press, 2016).

Erikson, Emily, *Between Monopoly and Free Trade: The English East India Company, 1600-1757* (Princeton ve Oxford: Princeton University Press, 2014).

Erikson, Emily ve Peter Shawn Bearman, "Malfeasance and the Foundations for Global Trade: The Structure of English Trade in the East Indies, 1601-1833", *American Journal of Sociology*, 112 (2006), 195-230.

Fischer, David Hackett, *Paul Revere's Ride* (Oxford: Oxford University Press, 1995).

Gestrich, Andreas ve Margrit Schulte Beerbühl, *Cosmopolitan Networks in Commerce and Society, 1660-1914* (Londra: German Historical Institute, 2011).

Gladwell, Malcolm, *The Tipping Point: How Little Things Can Make a Big Difference* (New York: Hachette Book Group: 2006).

Goodman, Dena, "Enlightenment Salons: The Convergence of Female and Philosophic Ambitions", *Eighteenth-Century Studies*, 22, 3 (1989), Özel Sayı: *The French Revolution in Culture*, 329-350.

_____, *The Republic of Letters* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1996).

Hackett, David G., *That Religion in Which All Men Agree: Freemasonry in American Culture* (Berkeley ve Los Angeles: University of California Press, 2014).

Hamilton, Alexander, *The Complete Works of Alexander Hamilton*, ed. Henry Cabot Lodge (Amazon Digital Services for Kindle, 2011).

Han, Shin-Kap, "The Other Ride of Paul Revere: The Brokerage Role in the Making of the American Revolution", *Mobilization: An International Quarterly* 14, 2 (2009), 143-162.

Hancock, David, "The Trouble with Networks: Managing the Scots' Early-Modern Madeira Trade", *Business History Review*, 79, 3 (2005), 467-91 Hatch, Robert A., "Between Erudition and Science: The Archive and Correspondence Network of Ismaël Boulliau", Michael Hunter (ed.), *Archives of the Scientific Revolution: The Formation and Exchange of Ideas in Seventeenth-Century Europe* (Woodbridge: The Boydell Press, 1998), 49-71.

Hodapp, Christopher, *Solomon's Builders: Freemasons, Founding Fathers and the Secrets of Washington D.C.* (Berkeley: Ulysses Press, 2009).

Home, John, *Douglas: A Tragedy in Five Acts* (New York ve Londra: S. French & Son, 1870).

Johnstone, Jeffrey M., "Sir William Johnstone Pulteney and the Scottish Origins of Western New York", *Crooked Lake Review* (Yaz 2004): http://www.crookedlakereview.com/articles /101_135/132summer2004/1 32johnstone.html.

Lamikiz, Xabier, *Trade and Trust in the Eighteenth-Century Atlantic World: Spanish Merchants and Their Overseas Networks* (Londra ve Woodbridge: The Royal Historical Society ve Boydell Press, 2010).

Lilti, Antoine, *The World of the Salons* (Oxford: Oxford University Press, 2015).

Lux, David S. ve Harold J. Cook, "Closed Circles or Open Networks? Communication at a Distance during the Scientific Revolution", *History of Science*, 36 (1998), 179-211.

Middlekauff, Robert, *The Glorious Cause: The American Revolution, 1763-1789* (Oxford ABD Tarihi) (Oxford: Oxford University Press, 2007).

Morse, Sidney, *Freemasonry in the American Revolution* (Washington, DC: Masonic Service Association, 1924).

Owen I V, John M., *The Clash of Ideas in World Politics: Transnational Networks, States, and Regime Change, 1510-2010* (Princeton ve Oxford: Princeton University Press, 2010).

Patterson, Richard S. ve Richardson Dougall, *The Eagle and the Shield* (Washington, DC: ABD Federal Yönetim Basımevi, 1976).

Rothschild, Emma, *The Inner Life of Empires: An Eighteenth-Century History* (Princeton: Princeton University Press, 2011).

Rusnock, Andrea, "Correspondence Networks and the Royal Society, 1700- 1750", *British Journal for the History of Science*, 32, 2 (Haziran 1999), 155-169.

Schich, Maximilian, Chaoming Song, Yong-Yeol Ahn, Alexander Mirsky, Mauro Martino, Albert-László Barabási ve Dirk Helbing, "A Network Framework of Cultural History", *Science* 345, 558 (2014), 558-562.

Starr, Paul, *The Creation of the Media: Political Origins of Modern Communications* (New York: Basic Books, 2004).

Taylor, P. J., M. Hoyler ve D. M. Evans, "A Geohistorical Study of 'the Rise of Modern Science': Mapping Scientific Practice through Urban Networks, 1500-1900", *Minerva*, 46, 4 (2008), 391-410.

Winterer, Caroline, "Where is America in the Republic of Letters?", *Modern Intellectual History*, 9, 3 (2012), 597-623.

Wood, Gordon S., *The American Revolution: A History* (Modern Library Chronicles Series Book 9) (New York: Random House, 2002).

York, Neil L., "Freemasons and the American Revolution", *The Historian*, 55, 2 (Kış 1993), 315-330.

IV. Hiyerarşinin Geri Gelişi

Andress, David (ed.), *The Oxford Handbook of the French Revolution* (Oxford: Oxford University Press: 2015).

Anonim, *The Hebrew Talisman* (Londra: W. Whaley, 1840).

Anonim, *The Annual Register, Or, A View of the History, Politics, and Literature for the Year 1828* (Londra: Baldwin & Cradock, 1829).

Aspinall, A. (ed.), *The Letters of King George IV, 1812-30*, 3 cilt (Cambridge: Cambridge University Press, 1938).

Balla, Ignác, *The Romance of the Rothschilds* (Londra: E. Nash, 1913).

Benson, Arthur Christopher ve Esher Vikontu, *The Letters of Queen Victoria: A Selection from Her Majesty's Correspondence between the Years 1837 and 1861*, c. I: *1837-1843* (Londra: John Murray, 1908).

Bernstein, Herman (ed.), *The Willy-Nicky Correspondence, Being the Secret and Intimate Telegrams Exchanged between the Kaiser and the Tsar* (New York: Alfred A. Knopf, 1918).

Bew, John, *Castlereagh: A Life* (Oxford: Oxford University Press, 2012).

Buxton, Charles (ed.), *Memoirs of Sir Thomas Fowell Buxton*, 5. baskı (Londra: John Murray, 1866).

Capefigue, Jean Baptiste Honoré Raymond, *Histoire des grandes opérations financières: banques, bourses, emprunts, compagnies industrielles etc.*, c. III: *Emprunts, bourses, crédit public. Grands capitalistes de l'Europe, 1814-1852* (Paris: Libraire d'Amyot, 1858).

Cathcart, Brian, *The News from Waterloo* (Londra: Faber & Faber, 2016).

Chateaubriand, François René, vicomte de, *Correspondance générale de Chateaubriand*, c. III (Paris: H. et E. Champion, 1913).

Clark, Ian, *Hegemony in International Society* (Oxford: Oxford University Press, 2011).

Clausewitz, Carl von, *On War*, ed. Beatrice Hauser, çev. Michael Howard ve Peter Paret, (Oxford: Oxford University Press, 2007).

Colley, Linda, *Britons: Forging the Nation* (New Haven, CT ve Londra: Yale University Press, 1992).

Cowles, Virginia, *The Rothschilds: A Family of Fortune* (New York: Alfred Knopf, 1973).

Corti, Egon Caesar Conte, *Alexander of Battenberg* (Londra: Cassell & Co., 1954).

_____, *The Rise of the House of Rothschild* (New York: Cosmopolitan Book Corporation, 1928).

Dairnvaell, Georges ["Satan" (takma ad)], *Histoire édifiante et curieuse de Rothschild Ier, roi des Juifs* (Paris: yayınevi yok, 1846).

Davis, David Brion, *Inhuman Bondage: The Rise and Fall of Slavery in the New World* (New York: Oxford University Press, 2006).

Davis, Richard W., *The English Rothschilds* (Londra: Collins, 1983).

Dimock, Liz, "Queen Victoria, Africa and Slavery: Some Personal Associations", AFSAAP Konferansı'na sunulan bildiri (2009).

Drescher, Seymour, "Public Opinion and Parliament in the Abolition of the British Slave Trade", *Parliamentary History, 26, 1* (2007), 42-65.

Dugdale, E. T. S. (ed.), *German Diplomatic Documents, 1871-1914*, 4 cilt (Londra: Harper, 1928).

Ferguson, Niall, *The World's Banker: The History of the House of Rothschild* (Londra: Weidenfeld & Nicolson, 1998)

Fournier-Verneuil, M., *Paris: Tableau moral et philosophique* (Paris: yayınevi yok, 1826) Gille, Bertrand, *Histoire de la maison Rothschild*, c. I: *Des origines à 1848* (Geneva: Librairie Droz, 1965).

Glanz, Rudolf, "The Rothschild Legend in America", *Jewish Social Studies*, 19 (1957), 3-28.

Gould, Roger V., "Patron-Client Ties, States Centralization, and the Whiskey Rebellion", *American Journal of Sociology*, 102, 2 (Eylül 1996), 400-429.

Hinsley, F. H., *Power and the Pursuit of Peace: Theory and Practice in the History of the Relations between States* (Cambridge: Cambridge University Press, 1963).

Holsti, Kalevi, "Governance Without Government: Polyarchy in Nineteenth-Century European International Politics", Kalevi, *Kalevi Holsti: Major Texts on War, the State, Peace, and International Order* (New York: Springer, 2016), 149-171.

Iliowzi, Henry, *"In the Pale": Stories and legends of the Russian Jews* (Philadelphia: Jewish Publication Society of America, 1897).

Kissinger, Henry, *Diplomacy* (New York: Simon & Schuster, 2011).

_____, *World Order* (Londra ve New York: Penguin Press, 2014).

_____, *A World Restored* (New York ve Londra: Houghton Miflin/ Weidenfeld ve Nicolson, 1957).

Kynaston, David, *The City of London: A World of Its Own* (Londra: Chatto & Windus, 1994).

Lamoreaux, Naomi R., Daniel M. G. Raff ve Peter Temin, "Beyond Markets and Hierarchies: Toward a New Synthesis of American Business History", NBER Ön Raporu, no. 9029 (Temmuz 2002), 1-63.

Lefebvre, Georges, *The Great Fear of 1789: Rural Panic in Revolutionary France* (Princeton: Princeton University Press, 2014).

Levy, Jack S., *War in the Modern Great Power System* (Lexington, KY: University Press of Kentucky, 1983).

Liedtke, Rainer, *N. M. Rothschild & Sons: Kommunikationswege im europäischen Bankenwesen im 19. Jahrhundert* (Köln/ Weimar/ Viyana: Böhlau Verlag, 2006).

Lipp, C. ve L. Krempel, "Petitions and the Social Context of Political Mobilization in the Revolution of 1848/49: A Microhistorical Actor-Centred Network Analysis", *International Review of Social History*, 46, Supplement 9, (Aralık 2001), 151-169.

Loewe, Louis (ed.), *Diaries of Sir Moses and Lady Montefiore*, 2 cilt (Oxford, 1983).

Maylunas, Andrei ve Sergei Mironenko, *A Lifelong Passion: Nicholas and Alexandra, Their Own Story* (Londra: Weidenfeld & Nicolson, 1996).

Moon, Francis C., *Social Networks in the History of Innovation and Invention* (Dordrecht: Springer, 2014).

Pearson, Robin ve David Richardson, "Business Networking in the Industrial Revolution", *Economic History Review* (Ocak 2003), 657-679.

Prawer, S.S, *Heine's Jewish Comedy: A Study of His Portraits of Jews and Judaism* (Oxford: Clarendon Press, 1983).

Pückler-Muskau, Hermann Fürst von, *Briefe eines Verstorbenen: Vollständige Ausgabe*, ed. Heinz Ohff (Berlin: Kupfergraben Verlagsgesellschaft, 1986).

Quennell, Peter (ed.), *The Private Letters of Princess Lieven to Prince Metternich, 1820-1826* (Londra: John Murray, 1937).

Ranke, Leopold von, "The Great Powers", R. Wines (ed.), *The Secret of World History: Selected Writings on the Art and Science of History* (New York: Fordham University Press, 1981 [1833]), 122-155.

Reeves, John, *The Rothschilds: The Financial Rulers of Nations* (Londra: Sampson Low, Marston, Searle and Rivington, 1887).

Roberts, Andrew, *Napoleon: A Life* (Londra: Viking, 2014).

Rothschild, Lord [Victor], *The Shadow of a Great Man* (Londra: özel yayın, 1982).

Rubens, Alfred, *Anglo-Jewish Portraits* (Londra: Jewish Museum, 1935).

Ryden, David Beck, "Does Decline Make Sense? The West Indian Economy and the Abolition of the British Slave Trade", *Journal of Interdisciplinary History*, 31, 3 (2001), 347-374.

Schroeder, Paul, *The Transformation of European Politics, 1763-1848* (Oxford: Oxford University Press, 1994).

Schwemer, Richard, *Geschichte der Freien Stadt Frankfurt a. M. (1814- 1866)*, c. II (Frankfurt am Main: J. Baer & Co., 1912).

Serre, Comte Pierre François Hercule de, *Correspondance du comte de Serre 1796-1824, annotée et publiée par son fils*, c. IV (Paris: Auguste Vaton, 1876).

Shy, John, "Jomini", Peter Paret (ed.), *Makers of Modern Strategy* (Princeton: Princeton University Press, 1986), 143-185.

Slantchev, B., "Territory and Commitment: The Concert of Europe as Self-Enforcing Equilibrium"; *Security Studies*, 14, 4 (2005), 565-606.

Stendhal, *The Red and the Black: A Chronicle of the Nineteenth Century*, çev. C. K. Scott Moncrieff (New York: Modern Library, 1926 [1830]). Tackett, Timothy, "La grande peur et le complot aristocratique sous la Revolution francaise", *Annales historiques de la Révolution française*, 335 (Ocak-Mart 2004), 1-17.

Williams, Eric, *Capitalism and Slavery* (Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press, 1944).

V. Yuvarlak Masa Şövalyeleri

ABD Kongresi, *Report of the Joint Special Committee to Investigate Chinese Immigration* (Washington, DC: ABD Federal Yönetim Basımevi, 1877).

Allen, Peter, *The Cambridge Apostles: The Early Years* (Cambridge ve New York: Cambridge University Press, 1978).

Andrew, Christopher, *The Defence of the Realm: The Authorized History of MI5* (Londra: Allen Lane, 2009).

_____ ve Oleg Gordievsky, *KGB: The Inside Story of Its Foreign Operations from Lenin to Gorbachev* (Londra: Hodder & Stoughton, 1990). Antal, Tibor, Paul Krapivsky ve Sidney Redner, "Social Balance on Networks: The Dynamics of Friendship and Enmity", *Physica D*, 224, 130 (2006), 130-136.

Berlin, Isaiah, "Meetings with Russian Writers in 1945 and 1956", Berlin, *Personal Impressions* (New York: Random House, 2012).

Brudner, Lilyan A. ve Douglas R. White, "Class, Property and Structural Endogmany: Visualizing Networked Histories", *Theory and Society*, 26, 26 (1997).

Bryce, James, "Kearneyism in California", *The American Commonwealth*, c. II, 2. baskı (Londra: MacMillan and Co., 1891).

Campbell, Cameron ve James Lee, "Kin Networks, Marriage, and Social Mobility in Late Imperial China", *Social Science History*, 32 (2008), 174-214.

Cannadine, David, *Ornamentalism: How the British Saw Their Empire* (Londra: Allen Lane, 2001).

Carnegie, Andrew, "Wealth", *North American Review*, 391 (Haziran 1889).

Chi, Sang-Hyun, Colin Flint, Paul Diehl, John Vasquez, Jürgen Scheffran, Steven M. Radil ve Toby J. Rider, "The Spatial Diffusion of War: The Case of World War I", *대한지리학회지*, 49, 1 (2014), 57-76.

Clark, Christopher, *The Sleepwalkers: How Europe Went to War in 1914* (New York: Harper, 2013).

Collins, Damian, *Charmed Life: The Phenomenal World of Philip Sassoon* (Londra: William Collins, 2016).

Cooke, George Wingrove, *China: Being "The Times" Special Correspondence from China in the Years 1857-58* (Londra: Routledge & Co., 1858).

Darwin, John, *The Empire Project: The Rise and Fall of the British World System, 1830-1970* (Cambridge: Cambridge University Press, 2009).

Deacon, Richard. *The Cambridge Apostles: A History of Cambridge University's Elite Intellectual Secret Society* (Londra: R. Royce, 1985).

Dean, Warren, *Brazil and the Struggle for Rubber: A Study in Environmental History* (Cambridge: Cambridge University Press, 1987).

Dolton, Peter, "Identifying Social Network Effects", yayımlanmamış bildiri, Sussex Üniversitesi İktisat Fakültesi (2017).

Duara, Prasenjit, *Culture, Power and the State: Rural North China, 1900- 1942* (Stanford: Stanford University Press, 1998).

Ferguson, Niall, *Empire: How Britain Made the Modern World* (Londra: Allen Lane, 2003).

Flandreau, Marc ve Clemens Jobst, "The Ties That Divide: A Network Analysis of the International Monetary System, 1890-1910", *Journal of Economic History*, 65, 4 (Aralık 2005), 977-1007.

Fontane, Theodor, *Der Stechlin* (Stuttgart: Deutscher Bücherbund, 1978 [1899]).

Forster, E. M., *Howard's End* (New York: A. A. Knopf, 1921).

_____, *What I Believe* (Londra: Hogarth Press, 1939).

Garton Ash, Timothy, *Free Speech: Ten Principles for a Connected World* (New Haven, CT: Yale University Press, 2016).

Gartzke, Erik ve Yonatan Lupu, "Trading on Preconceptions: Why World War I was Not a Failure of Economic Interdependence", *International Security*, 36, 4 (2012), 115-150.

Gibson, Otis, *The Chinese in America* (Cincinnati: Hitchcock and Walden, 1877).

Gooch, Lady Emily Burder (ed.), *Diaries of Sir Daniel Gooch, Baronet* (Londra: K. Paul, Trench Trübner & Co., 1892).

Hale, Keith (ed.), *Friends and Apostles: The Correspondence of Rupert Brooke and James Strachey, 1905-1914* (New Haven, CT ve Londra: Yale University Press, 1998).

Harvey, William Hope, *Coin's Financial School* (Chicago: Coin Publishing Company, 1894).

Heidler, Richard, Markus Gamper, Andreas Herz ve Florian Esser, "Relationship Patterns in the 19th century: The Friendship Network in a German Boy's School Class from 1880 to 1881 Revisited", *Social Networks*, 37 (2014), 1-13.

Ingram, Paul ve Adam Lifschitz, "Kinship in the Shadow of the Corporation: The Interbuilder Network in Clyde River Shipbuilding, 1711-1990", *American Sociological Review*, 71 (2003), 334-352.

Jackson, Joe, *The Thief at the End of the World: Rubber, Power, and the Seeds of Empire* (New York ve Londra: Viking/Duckworth Overlook, 2008).

Jones, Charles, "The Ottoman Front and British Propaganda: John Buchan's *Greenmantle*", Maximilian Lakitsch, Susanne Reitmair ve Katja Seidel (ed.), *Bellicose Entanglements 1914: The Great War as Global War* (Zürih: LitVerlag, 2015), 157-174.

Keller, Franziska Barbara, "How to Spot a Successful Revolution in Advance: Results from Simulations on Protest Spread along Social Networks in Heterogeneous Societies", yayımlanmamış bildiri (tarih yok).

_____, "'Yes, Emperor' - Controlling the Bureaucracy in an Authoritarian Regime: On the Appointment of Qing Dynasty Provincial Governors, 1644-1912", yayımlanmamış bildiri (Mart 2013).

Kissinger, Henry, *World Order* (Londra ve New York: Viking, 2014).

Klaus, Ian, *Forging Capitalism: Rogues, Swindlers, Frauds, and the Rise of Modern Finance* (Yale Series in Economic ve Financial History) (New Haven: Yale University Press, 2014).

Kuhn, Philip A., *Soulstealers: The Chinese Sorcery Scare of 1758* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1995).

Lebow, Richard Ned, "Contingency, Catalysts and NonLinear Change: The Origins of World War I", Gary Goertz ve Jack S. Levy (ed.), *Explaining War and Peace: Case Studies and Necessary Condition Counterfactuals* (Abingdon: Routledge, 2007), 85-112.

Lee, Erika, *At America's Gates: Chinese Immigration during the Exclusion Era, 1882-1943* (Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press, 2003).

Lester, Alan, "Imperial Circuits and Networks: Geographies of the British Empire", *History Compass*, 4, 1 (2006), 124-141.

Levy, Paul, *Moore: G. E. Moore and the Cambridge Apostles* (Londra: Weidenfeld & Nicolson, 1979).

Lipp, Carola, "Kinship Networks, Local Government, and Elections in a Town in Southwest Germany, 1800-1850", *Journal of Family History*, 30, 4 (Ekim 2005), 347-365.

Lownie, Andrew, *Stalin's Englishman: The Lives of Guy Burgess* (Londra: Hodder & Stoughton, 2015).

Louw, P. Eric, *The Rise, Fall, and Legacy of Apartheid* (Westport, CT ve Londra: Praeger, 2004).

Lubenow, W. C., *The Cambridge Apostles, 1820-1914: Liberalism, Imagination, and Friendship in British Intellectual and Professional Life*. (Cambridge: Cambridge University Press, 1998).

McGuinness, Brian, *Wittgenstein: A Life*, c. I: *Young Ludwig, 1889- 1921* (Londra: Duckworth, 1988).

McIntyre, Ben, *A Spy among Friends: Kim Philby's Great Betrayal* (New York: Crown, 2014).

McKeown, Adam, "Chinese Emigration in Global Context, 1850-1940", *Journal of Global History*, 5, 1 (Mart 2010), 95-124.

Magubane, Bernard M., *The Making of a Racist State: British Imperialism and the Union of South Africa, 1875-1910* (Trenton, NJ ve Asmara, Eritrea: Africa World Press, Inc., 1996).

Maoz, Zeev, *Networks of Nations: The Evolution, Structure, and Impact of International Networks, 1816-2001* (Cambridge ve New York: Cambridge University Press, 2011).

Marks, Shula ve Stanley Trapido, "Lord Milner and the South African State", *History Workshop*, 8 (Sonbahar 1979), 50-80.

May, Alex, "Milner's Kindergarten (act. 1902-1910)", *Oxford Dictionary of National Biography* (Oxford: Oxford University Press, 2005).

Moretti, Enrico, "Social Networks and Migrations: Italy 1876-1913", *International Migration Review*, 33, 3 (1999), 640-58.

Nimocks, Walter, *Milner's Young Men: The "Kindergarten" in Edwardian Imperial Affairs* (Durham, NC: Duke University Press, 1968).

Offer, Avner, *The First World War: An Agrarian Interpretation* (Oxford: Oxford University Press, 1990).

Oxford ve Asquith, Earl of, *Memories and Reflections, 1852-1927*, 2 cilt (Londra/Boston, MA: Cassell/Little, Brown, 1928).

Plakans, Andrejs ve Charles Wetherell, "The Kinship Domain in an East European Peasant Community: Pinkenhof, 1833-1850", *American Historical Review*, 93, 2 (Nisan 1988), 359-386.

Platt, Stephen, *Autumn in the Heavenly Kingdom: China, the West, and the Epic Story of the Taiping Civil War* (New York: Alfred A. Knopf, 2012).

Potter, Simon J., "Webs, Networks, and Systems: Globalization and the Mass Media in the Nineteenth-and TwentiethCentury British Empire", *Journal of British Studies*, 46, 3 (Temmuz 2007), 621-646.

Quigley, Carroll, *The Anglo-American Establishment: From Rhodes to Cliveden* (New York: Books in Focus, 1981).

Roldan Vera, E. ve T. Schupp, "Bridges over the Atlantic: A Network Analysis of the Introduction of the Monitorial System of Education in Early Independent Spanish America", J. Schriewer ve M. Caruso (ed.), *Nationalerziehung und Universalmethode - frühe Formen schulorganizatorischer Globalisierung* (Leipzig: Leipziger Universitätsverlag, 2005), 58-93.

Schroeder, Paul W., "Economic Integration and the European International System in the Era of World War I", *American Historical Review*, 98, 4 (Ekim 1993), 1130-1137.

_____, "Necessary Conditions and World War I as an Unavoidable War", Gary Goertz ve Jack S. Levy (ed.), *Explaining War and Peace: Case Studies and Necessary Condition Counterfactuals* (Abingdon, Oxon: Routledge, 2007), 147-193.

_____, "Stealing Horses to Great Applause: Austria-Hungary's Decision in 1914 in Systemic Perspective", Holger Afflerbach ve David Stevenson (ed.), *An Improbable War? The Outbreak of World War I and European Political Culture before 1914* (New York: Berghahn Books, 2007).

Shirky, Clay, *Here Comes Everybody: The Power of Organizing without Organizations* (Londra: Penguin Books, 2009).

Skidelsky, Robert, *John Maynard Keynes*, c. 1: *Hopes Betrayed, 1883- 1920* (Londra: Macmillan, 1983).

Spar, Debora L., *Ruling the Waves: Cycles of Discovery, Chaos, and Wealth from the Compass to the Internet* (Orlando, FL: Harcourt, 2003).

Standage, Tom, *The Victorian Internet: The Remarkable Story of the Telegraph and the Nineteenth Century's Online Pioneers* (Londra: Phoenix, 1999).

Taylor, Charles, *Five Years in China, with Some Account of the Great Rebellion* (New York: Derby & Jackson, 1860).

Ter Haar, B. J. *The White Lotus Teachings in Chinese Religious History* (Leiden: E. J. Brill, 1992).

Thompson, William R., "A Streetcar Named Sarajevo: Catalysts, Multiple Causation Chains, and Rivalry Structures", *International Studies Quarterly*, 47, 3 (Eylül 2003), 453-474.

Trachtenberg, Marc, "New Light on 1914?" Contribution to the HDiplo/ ISSF Forum on 1914 (yakında çıkacak).

Tufekci, Zeynep, *Twitter and Tear Gas: The Power and Fragility of Networked Protest* (New Haven, CT ve Londra: Yale University Press, 2017) Tworek, Heidi Jacqueline Sybil, "Magic Connections: German News Agencies and Global News Networks, 1905-1945", yayımlanmamış doktora tezi, Harvard Üniversitesi (2012).

Vasquez, John A. ve Ashlea Rundlett, "Alliances as a Necessary Condition of Multiparty Wars", *Journal of Conflict Resolution*, (2015), 1-24.

VI. Salgınlar ve Fareli Köy Kavalcıları

Ahmad, Ali, "The Great War and Afghanistan's Neutrality", Maximilian Lakitsch, Susanne Reitmair ve Katja Seidel (ed.), *Bellicose Entanglements: The Great War as a Global War* (Zürih: Lit Verlag, 2015), 197-214.

Akhmatova, Anna, *The Word That Causes Death's Defeat: Poems of Memory*, çev. Nancy K. Anderson (New Haven, CT ve Londra: Yale University Press, 2004).

Aksakal, Mustafa, "'Holy War Made in Germany?' Ottoman Origins of the 1914 Jihad", *War in History*, 18, 2 (2011), 184-199.

_____, "The Ottoman Proclamation of Jihad", Erik-Jan Zürcher (ed.), *Jihad and Islam in World War I: Studies on the Ottoman Jihad on the Centenary of Snouck Hurgronje's "Holy War Made in Germany"* (Leiden: Leiden University Press, 2016), 53-69.

Al-Rawi, Ahmad, "Buchan the Orientalist: *Greenmantle* and Western Views of the East", *Journal of Colonialism and Colonial History*, 10, 2 (Sonbahar 2009), XXX.

_____, "John Buchan's BritishDesigned Jihad in *Greenmantle*", Erik-Jan Zürcher (ed.), *Jihad and Islam in World War I: Studies on the Ottoman Jihad on the Centenary of Snouck Hurgronje's "Holy War Made in Germany"* (Leiden: Leiden University Press, 2016) 329-346.

Applebaum, Anne, *Gulag: A History* (New York: Doubleday, 2003).

Barkai, Avraham, *From Boycott to Annihilation: The Economic Struggle of German Jews, 1933-1943*, çev. William Templer (Hanover, NH ve Londra: University Press of New England, 1989).

Baynes, N. H., (ed.), *The Speeches of Adolf Hitler*, c. I (Londra: Oxford University Press, 1942).

Berghahn, Volker R., *Germany and the Approach of War in 1914* (Londra: Palgrave Macmillan, 1973).

Berlin, Isaiah, *Letters*, c. I: *1928-1946*, ed. Henry Hardy (Cambridge: Cambridge University Press, 2004).

_____„ *Enlightening: Letters*, c. II: *1946-1960*, ed. Henry Hardy (New York: Random House, 2012).

Bloch, Michael, *Ribbentrop* (Londra: Bantam, 1992).

Buchan, John, *Greenmantle* (Londra: Hodder & Stoughton, 1916) Burgdörfer, Friedrich, "Die Juden in Deutschland und in der Welt: Ein statistischer Beitrag zur biologischen, beruflichen und sozialen Struktur des Judentums in Deutschland", *Forschungen zur Judenfrage*, 3 (1938), XXX. Burleigh, Michael, *The Third Reich: A New History* (Londra: Pan Books, 2001).

_____ ve Wolfgang Wippermann, *The Racial State: Germany 1933-1945* (Cambridge: Cambridge University Press, 1991).

Cannadine, David, "John Buchan: A Life at the Margins", *The American Scholar*, 67, 3 (Yaz 1998), 85-93.

Cleveland, William L. ve Martin Bunton, *A History of the Modern Middle East* (Philadelphia: Westview Books, 2016).

Cohn, Norman, *Warrant for Genocide: The Myth of the Jewish World Conspiracy and the Protocols of the Elders of Zion* (New York: Harper and Row, 1965).

Cooper, Duff, ed. John Julius Norwich, *The Duff Cooper Diaries, 1915- 1951* (Londra: Weidenfeld & Nicolson, 2005).

Dalos, György, *The Guest from the Future: Anna Akhmatova and Isaiah Berlin* (New York: Farrar, Straus and Giroux, 1999).

Della Pergola, Sergio, *Jewish Mixed Marriages in Milan 1901-1968, with an Appendix: Frequency of Mixed Marriage among Diaspora Jews* (Jerusalem: Hebrew University, 1972).

Duggan, Christopher, *Fascism and the Mafia* (New Haven, CT: Yale University Press, 1989).

Düring, Marten, "The Dynamics of Helping Behaviour for Jewish Fugitives during the Second World War: The Importance of Brokerage: The Segal Family's Case", *Online Encyclopaedia of Mass Violence*, 29 Mart 2016, http://www.sciencespo.fr/massviolencewarmassacre-resistance/en/ document/ dynamicshelpingbehaviourjewishfugitivesduringsecondworld-war-importancebrokeragese.

Evangelista, Matthew, *Unarmed Forces: The Transnational Movement to End the Cold War* (Ithaca, NY ve Londra: Cornell University Press, 1999). Fallada, Hans, *Alone in Berlin*, çev. Michael Hoffman (Londra: Penguin Books, 2010).

Falter, Jurgen W., *Hitlers Wähler* (Münih: C. H. Beck, 1991).

Ferguson, Niall, *Kissinger*, c. I: *1923-1968 – The Idealist* (Londra ve New York: Allen Lane/ Penguin Press, 2015).

Ferguson, Niall, *The War of the World: History's Age of Hatred* (Londra: Allen Lane, 2006).

Figes, Orlando, *A People's Tragedy: The Russian Revolution, 1891-1924* (Londra: Weidenfeld & Nicolson, 1996).

Fogarty, Richard S., "Islam in the French Army during the Great War: Between Accommodation and Suspicion", Eric Storm ve Ali Al Tuma (ed.), *Colonial Soldiers in Europe, 1914-1945: "Aliens in Uniform" in Wartime Societies* (New York: Routledge, 2016), 23-40.

Friedländer, Saul, *Nazi Germany and the Jews: The Years of Persecution, 1933-39* (Londra: Phoenix Giant, 1997).

Gambetta, Diego, *The Sicilian Mafia: The Business of Protection* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1993).

Garfinkle, Adam, *Jewcentricity: Why the Jews are Praised, Blamed, and Used to Explain Just About Everything* (Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, Inc., 2009).

Geiss, Immanuel, *July 1914: The Outbreak of the First World War - Selected Documents* (Londra: Batsford, 1967).

Gussone, Martin, "Die Moschee im Wünsdorfer 'Halbmondlager' zwischen Gihad Propaganda und Orientalismus", Markus Ritter ve Lorenz Korn (ed.), *Beiträge zur Islamischen Kunst und Archäologie* (Wiesbaden: Reichert, 2010), 204-232.

Habermas, Rebekka, "Debates on Islam in Imperial Germany", David Motadel (ed.), *Islam and the European Empires* (Oxford: Oxford University Press, 2016), 231-253.

Hanauer, W., "Die jüdischchristliche Mischehe", *Allgemeines Statistisches Archiv*, 17 (1928), 513-537.

Hausheer, Roger, "It Didn't Happen One Night in Leningrad", *Times Higher Education*, 26 Mayıs 2000: https://www.timeshighereducation.com/books/ itdidnthappenonenightin-leningradin1945/156215.article.

Heimann-Jelinek, Felicitas, "The 'Aryanisation' of Rothschild Assets in Vienna and the Problem of Restitution", Georg Heuberger (ed.), *The Rothschilds: Essays on the History of a European Family* (Sigmaringen: D. S. Brewer, 1994), 351-364.

Herf, Jeffrey, *The Jewish Enemy: Nazi Propaganda during the Second World War and the Holocaust* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2006).

Hopkirk, Peter, *Like Hidden Fire: The Plot to Bring Down the British Empire* (New York: Kodansha International, 1994).

Ignatieff, Michael, *Isaiah Berlin: A Life* (Londra: Vintage, 2000).

Jackson, Maurice, Eleanora Petersen, James Bull, Sverre Monsen ve Patricia Redmond, "The Failure of an Incipient Social Movement", *Pacific Sociological Review*, 3, 1 (1960), 35-40.

Jones, Steve, *In the Blood: God, Genes and Destiny* (Londra: HarperCollins, 1996).

Kahler, Miles, "Collective Action and Clandestine Networks: The Case of Al Qaeda", Kahler (ed.), *Networked Politics: Agency, Power, and Governance* (Ithaca, NY ve Londra: Cornell University Press, 2009), 103-124.

_____, "Networked Politics: Agency, Power, and Governance", idem (ed.), *Networked Politics*, 1-22.

Keddie, Nikki R., "Pan-Islam as Proto-Nationalism", *Journal of Modern History*, 41, 1 (Mart 1969), 17-28.

Kelly, John ve Julie Yeterian, "Mutual-Help Groups for Alcohol and Other Substance Use Disorders", Barbara S. McCrady ve Elizabeth E. Epstein (ed.), *Addictions: A Comprehensive Guidebook* (Oxford: Oxford University Press, 2013), 500-525.

Kenney, Michael, "Turning to the 'Dark Side': Coordination, Exchange and Learning in Criminal Networks", Kahler (ed.), *Networked Politics*, 79-102.

Kharas, Homi, "The Unprecedented Expansion of the Global Middle Class: An Update", Brookings ön makaleleri, *Global Economy and Development*, 100 (Şubat 2017).

Kopper, Christopher, "The Rothschild family during the Third Reich", Georg Heuberger (ed.), *The Rothschilds: Essays on the History of a European Family* (Sigmaringen: D. S. Brewer, 1994), 321-332.

Kotkin, Stephen, *Stalin*, c. I: *Paradoxes of Power, 1878-1928* (Londra ve New York: Allen Lane/ Penguin Press, 2014).

_____, *Stalin*, c. II: *Waiting for Hitler* (Londra ve New York: Allen Lane/Penguin Press, 2017).

Kurtz, Ernest, *Not-God: A History of Alcoholics Anonymous* (Center City, MN: Hazelden, 1991).

Landau, Jacob M., *Pan-Islam: History and Politics* (Abingdon: Routledge, 2016).

Laqueur, Walter (ed.), *Fascism: A Reader's Guide: Analyses, Interpretations, Bibliography* (Aldershot: Scolar Press, 1991).

Larsen, Stein Ugelvik, Bernt Hagtvet ve Jan Peter Myklebust, *Who were the Fascists? Social Roots of European Fascism* (Bergen: Universitetsforlaget, 1980).

Leggett, George, *The Cheka: Lenin's Political Police* (Oxford: Oxford University Press, 1981).

Lewis, Norman, *Naples '44: A World War II Diary of Occupied Italy* (Londra: William Collins, 1978).

_____, *The Honoured Society: The Sicilian Mafia Observed* (Londra: Eland, 2003 [1973]).

Lownie, Andrew, *John Buchan: Presbyterian Cavalier* (Londra: Constable, 1995).

Lüdke, Tilman, "(Not) Using Political Islam: The German Empire and Its Failed Propaganda Campaign in the Near and Middle-East, 1914-1918 and Beyond", Erik-Jan Zürcher (ed.), *Jihad and Islam in World War I: Studies on the Ottoman Jihad on the Centenary of Snouck Hurgronje's "Holy War Made in Germany"* (Leiden: Leiden University Press, 2016), 71-94.

MacDougall, Robert, "Long Lines: AT&T's Long Distance Network as an Organizational and Political Strategy", *Business History Review*, 80 (2006), 297-327.

Makela, Klaus vd, (ed.), *Alcoholics Anonymous as a Mutual-Help Movement: A Study in Eight Societies* (Madison, WI: University of Wisconsin Press, 1996).

McKale, Donald M., "British Anxiety about Jihad in the Middle East", Orient XXI, 24 Haziran 2016: http://orientxxi.info/lorientdanslaguerre1914-1918/britishanxietyaboutjihadinthemiddleeast,0940.

_____, "Germany and the Arab Question in the First World War", *Middle Eastern Studies*, 29, 2 (Nisan 1993), 236-253.

_____, *War by Revolution: Germany and Great Britain in the Middle East in the Era of World War I* (Kent, OH ve Londra: Kent State University Press, 1998).

McMeekin, Sean, *The Berlin-Baghdad Express: The Ottoman Empire and Germany's Bid for World Power 1898-1918* (Londra: Penguin Books, 2011).

_____, *The Russian Revolution: A New History* (New York: Basic Books, 2017).

McMurray, Jonathan S., *Distant Ties: Germany, the Ottoman Empire, and the Construction of the Baghdad Railway* (Westport, CT ve Londra: Praeger, 2001).

McSmith, Andy, *The Fear and the Muse Kept Watch: The Russian Masters - from Akhmatova and Pasternak to Shostakovich and Eisenstein - under Stalin* (New York ve Londra: The New Press, 2015).

Meiring, Kerstin, *Die christlich-jüdische Mischehe in Deutschland 1840- 1933* (Hamburg: Dölling and Galitz, 1998).

Miller Lane, Barbara ve Leila J. Rupp (ed.), *Nazi Ideology before 1933: A Documentation* (Austin: University of Texas Press, 1978).

Morgenthau, Henry, *Secrets of the Bosphorus* (Londra: Hutchinson & Co, 1918).

Mosse, Werner E., "Die Juden in Wirtschaft und Gesellschaft", Mosse (ed.), *Juden in Wilhelminischen Deutschland 1890-1914* (Tübingen: Mohr, 1976).

_____, *Jews in the German Economy: The German-Jewish Economic Elite, 1820-1935* (Oxford: Oxford University Press, 1987).

Motadel, David, *Islam and Nazi Germany's War* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2014).

Nicholas, Lynn H., *The Rape of Europa: The Fate of Europe's Treasures in the Third Reich and the Second World War* (Londra: Macmillan, 1994).

O'Loughlin, John, Colin Flint ve Luc Anselin, "The Geography of the Nazi Vote: Context, Confession, and Class in the Reichstag Election of 1930", *Annals of the Association of American Geographers*, 84 (1994), 351-380.

Raab, Jörg, "More Than Just a Metaphor: The Network Concept and Its Potential in Holocaust Research", Gerald D. Feldman ve Wolfgang Seibel (ed.), *Networks of Nazi Persecution: Bureaucracy, Business and the Organization of the Holocaust* (New York ve Oxford: Berghahn Books, 2006), 321-340.

Rogan, Eugene, "Rival Jihads: Islam and the Great War in the Middle East, 1914-1918", *Journal of the British Academy*, 4 (2014), 1-20.

_____, *The Arabs: A History* (Londra: Allen Lane, 2009).

_____, *The Fall of the Ottomans: The Great War in the Middle East, 1914-1920* (New York: Basic Books, 2015).

Rubinstein, W. D., *The Left, the Right, and the Jews* (Londra ve Canberra: Croom Helm, 1982).

Ruble, Blair A., *Leningrad: Shaping a Soviet City* (Berkeley ve Los Angeles: University of California Press, 1990).

Ruppin, Arthur, *Soziologie der Juden*, c. I: *Die soziale Struktur der Juden* (Berlin: Jüdischer Verlag, 1930).

Rutledge, Ian, *Enemy on the Euphrates: The Battle for Iraq, 1914-1921* (Londra: Saqi Books, 2015).

Satyanath, Shanker, Nico Voigtländer ve Hans Joachim Voth, "Bowling For Fascism: Social Capital and the Rise of the Nazi Party", *Journal of Political Economy* (yakında çıkacak).

Schwanitz, Wolfgang G., "The Bellicose Birth of EuroIslam in Berlin", Ala Al-Hamarneh ve Jörn Thielmann (ed.), *Islam and Muslims in Germany* (Leiden: Brill, 2008), 183-212.

Scotten, W. E., "The Problem of the Mafia in Sicily", Università Di Catania Facoltà Di Scienze Politiche, *Annali 80 del Dipartimento di Scienze Storiche* (Catania: Galatea Editrice, 1981), 622-629.

Service, Robert, *A History of Twentieth-Century Russia* (Londra: Penguin Books, 1997).

Sperry, Earl E. ve Willis M. West, *German Plots and Intrigues in the United States during the Period of Our Neutrality* (Washington, DC: Committee on Public Information, 1918).

Staar, Richard Felix, *Foreign Policies of the Soviet Union* (Stanford: Hoover Institution Press, 1991).

Starr, Paul, *The Creation of the Media: Political Origins of Modern Communications* (New York: Basic Books, 2004).

Tamberino, Frank, "A Criminal Renaissance: The Postwar Revival of the Sicilian Mafia, 1943-1945", son sınıf tezi, Harvard Üniversitesi (2017).

Trumpener, Ulrich, *Germany and the Ottoman Empire, 1914-1918* (Princeton: Princeton University Press, 2015).

Turchin, Peter, *Ages of Discord: A Structural-Demographic Analysis of American History* (Chaplin, CT: Beresta Books, 2016).

Valentin, Hugo, *Antisemitism Historically and Critically Examined* (Londra: Gollancz, 1936).

Voigtländer, Nico ve Hans-Joachim Voth, "Persecution Perpetuated: The Medieval Origins of antiSemitic Violence in Nazi Germany", *Quarterly Journal of Economics* (2012), 1339-1392.

Volkogonov, Dmitri, *Lenin: Life and Legacy* (Londra: Harper-Collins, 1994).

White, William L. ve Ernest Kurtz, "Twelve Defining Moments in the History of Alcoholics Anonymous", Marc Galanter ve Lee Ann Kaskutas (ed.), *Recent Developments in Alcoholism:*

Research on Alcoholics Anonymous and Spirituality in Addiction Recovery, c. XVIII (New York: Springer, 2008), 37-57.

Windolf, Paul, "The German Jewish Economic Elite, 1900-1930", *Journal of Business History*, 56, 2 (2011), 135-62.

Zürcher, Erik Jan, "Introduction: The Ottoman Jihad, the German Jihad, and the Sacralization of War", Zürcher (ed.), *Jihad and Islam in World War I: Studies on the Ottoman Jihad on the Centenary of Snouck Hurgronje's "Holy War Made in Germany"* (Leiden: Leiden University Press, 2016), 13-29.

VII. Cengeli Elinde Tut

Abdelal, Rawi, "The Politics of Monetary Leadership and Followership: Stability in the European Monetary System since the Currency Crisis of 1992", *Political Studies*, 46, 2 (Haziran 1998), 246-247.

Agnew, Spiro, *Go Quietly ... Or Else* (New York: Morrow, 1980).

Bar-Yam, Yaneer, "Complexity Rising: From Human Beings to Human Civilization - A Complexity Profile", *Encyclopaedia of Life Support Systems* (Oxford: United Nations, 2002), 1-33.

_____, *Dynamics of Complex Systems* (Reading, MA: Addison-Wesley, 1997).

Barnard, Rita ve Monica Popescu, "Nelson Mandela", Steven Casey ve Jonathan Wright (ed.), *Mental Maps in the Era of Détente and the End of the Cold War, 1968-91* (Basingstoke ve New York: Palgrave Macmillan, 2015), 236-249.

Bearman, Peter S. ve Kevin D. Everett, "The Structure of Social Protest, 1961-1983", *Social Networks* 15 (1993), 171-200.

Beckett, Ian F. W. ve John Pimlott, *Counter-Insurgency: Lessons from History* (Barnsley: Pen & Sword Military, 2011).

Bordo, Michael ve Andrew Levin, "Central Bank Digital Currency and the Future of Monetary Policy", ön makale (Mayıs 2017).

Brinton, Christopher C. ve Mung Chiang, *The Power of Networks: Six Principles That Connect Our Lives* (Princeton ve Oxford: Princeton University Press, 2017).

Brzezinski, Zbigniew, *Between Two Ages: America's Role in the Technetronic Era* (New York: Penguin Books, 1970).

Bush, George H. W., *All the Best, George Bush: My Life in Letters and Other Writings* (New York: Scribner, 2014).

_____ ve Scowcroft, Brent, *A World Transformed* (New York: Alfred Knopf, 1998).

Caldaray, Dario ve Matteo Iacoviello, "Measuring Geopolitical Risk", ön makale, Eylül 7, 2016.

Caldarelli, Guido ve Michele Catanzaro, *Networks: A Very Short Introduction* (Oxford: Oxford University Press, 2012).

Castells, Manuel, *The Rise of the Network Society: The Information Age: Economy, Society, and Culture*, c. I (Oxford: Oxford University Press, 2000).

Chanda, Nayan, *Bound Together: How Traders, Preachers, Adventurers, and Warriors Shaped Globalisation* (New Haven, CT ve Londra: Yale University Press, 2007).

Cheney, Richard, *In My Time: A Personal and Political Memoir* (New York: Simon & Schuster, 2011).

Connally, John Bowden, *In History's Shadow: An American Odyssey* (New York: Hyperion, 1993).

Conway, Melvin, "How Do Committees Invent?" *Datamation* (Nisan 1968): http://www.melconway.com/research/committees.html.

Cooper, Richard, *The Economics of Interdependence: Economic Policy in the Atlantic Community* (New York: Council on Foreign Relations, 1968).

Cross, J. P., *"A Face Like a Chicken's Backside": An Unconventional Soldier in South East Asia, 1948-1971* (Stroud: The History Press, 2015).

Dorussen, Han ve Hugh Ward, "Trade Networks and the Kantian Peace", *Journal of Peace Research*, 47, 1 (2010), 29-42.

Drobny, Steven, *Inside the House of Money: Top Hedge Funds Traders on Profiting in the Global Markets* (Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, Inc., 2006).

Eichengreen, Barry ve Charles Wyplosz, "The Unstable EMS", *Ekonomik Faaliyet Konferansı Raporları*, 1 (1993).

Engdahl, William, "The Secret Financial Network Behind 'Wizard' George Soros", *Executive Intelligence Review*, 23, 44 (1 Kasım 1996), 54-60 Evangelista, Matthew, *Unarmed Forces: The Transnational Movement to End the Cold War* (Ithaca, NY ve Londra: Cornell University Press, 1999).

Ferguson, Niall, *High Financier: The Lives and Time of Siegmund Warburg* (Londra: Penguin Allen Lane, 2010).

_____, "Siegmund Warburg, the City of London and the Financial Roots of European Integration", *Business History*, 51, 3 (Mayıs 2009), 364-382.

_____ ve Jonathan Schlefer, "Who Broke the Bank of England?" Harvard Business School Case N9709026 (8 Ocak 2009).

Ford, Gerald R., *A Time to Heal: The Autobiography of Gerald R. Ford* (New York: Harper & Row, 1979).

Forester, C. S., *The General* (Londra: Michael Joseph, 1936).

Goldsmith, Jack ve Tim Wu, *Who Controls the Internet? Illusions of a Borderless World* (Oxford ve New York: Oxford University Press, 2008).

Granville, Brigitte, Jaume Martorell Cruz ve Martha Prevezer, "Elites, Thickets and Institutions: French Resistance versus German Adaptation to Economic Change, 1945-2015", CGR Ön Raporu 63 (tarih yok).

Grdesic, Marko, "Television and Protest in East Germany's Revolution, 1989-1990: A Mixed-Methods Analysis", *Communist and postCommunist Studies*, 47 (2014), 93-103.

Gudmundsson, Bruce I., *Stormtroop Tactics: Innovation in the German Army, 1914-18* (Westport, CT: Praeger, 1995).

Gumede, William Mervin, *Thabo Mbeki and the Soul of the ANC* (Cape Town: Zebra Press, 2007).

Hafner-Burton, Emilie M. ve Alexander H. Montgomery, "Globalization and the Social Power Politics of International Economic Networks", Miles Kahler (ed.), *Networked Politics: Agency, Power, and Governance* (Ithaca, NY ve Londra: Cornell University Press, 2009), 23-42.

Haig, Alexander, *Inner Circles: How America Changed the World: A Memoir* (New York: Warner Books, 1992).

Haim, Dotan A., "Alliance Networks and Trade: The Effect of Indirect Political Alliances on Bilateral Trade Flows", ön makale, California Üniversitesi, San Diego (2015).

Haldeman, H. R., *The Haldeman Diaries: Inside the Nixon White House* (New York: G. P. Putnam's, 1994).

Hall, Wendy, "The Ever Evolving Web: The Power of Networks", *International Journal of Communications*, 5 (2011), 651-664.

Helms, Richard, *A Look over My Shoulder: A Life in the Central Intelligence Agency* (New York: Presidio Press, 2004).

Hileman, Garrick ve Michel Rauchs, "Global Cryptocurrency Benchmarking Study", (Cambridge: Centre for Alternative Finance, 2017).

Jackson, Matthew O. ve Stephen Nei, "Networks of Military Alliances, Wars, and International Trade", *PNAS*, 112, 50 (15 Aralık 2015), 15277-15284.

Johnson, Christopher, "The UK and the Exchange Rate Mechanism", Christopher Johnson ve Stefan Collignon (ed.), *The Monetary Economics of Europe: Causes of the EMS Crisis* (Londra: Pinter, 1994), XXX.

Johnson, Dominic ve Ferenc Jordan, "The Web of War: A Network Analysis of the Spread of Civil Wars in Africa", *Annual Meeting of the Political Science Association*, 28, 02.09 (2007), 1-19.

Jones, Matthew, *Conflict and Confrontation in South East Asia, 1961-65* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002).

Kaufman, Michael T., *Soros: The Life and Times of a Messianic Billionaire* (New York: Alfred A. Knopf, 2002).

Kay, John, *Other People's Money: Masters of the Universe or Servants of the People* (Londra: Profile Books, 2016).

Keller, Franziska, "(Why) Do Revolutions Spread?" yayımlanmamış bildiri (2012).

Keohane, Robert ve Joseph Nye, *Power and Interdependence: World Politics in Transition* (Boston, MA: Little, Brown, 1977).

Kerr, Ian M., *A History of the Eurobond Market* (Londra: PrenticeHall, 1984).

Kilcullen, David, *Counterinsurgency* (Londra: C. Hurst & Co., 2010).

King, Gary, Jennifer Pan ve Margaret E. Roberts, "A Randomized Experimental Study of Censorship in China", ön makale, 6 Ekim 2013.

Kissinger, Henry, *White House Years* (Boston, MA: Little, Brown, 1979).

_____, *Years of Renewal* (New York: Simon & Schuster, 1999).

_____, *Years of Upheaval* (Boston, MA: Little, Brown, 1982).

Klein, Naomi, *Shock Doctrine: The Rise of Disaster Capitalism* (Londra: Penguin Books, 2014).

Lamont, Norman, *In Office* (Londra: Little, Brown, 1999).

Lamoreaux, Naomi R., Daniel M. G. Raff ve Peter Temin, "Beyond Markets and Hierarchies: Toward a New Synthesis of American Business History", NBER Ön Raporu No. 9029 (Temmuz 2002), 1-63.

Landsberg, Christopher, *The Quiet Diplomacy of Liberation: International Politics and South Africa's Transition* (Johannesburg: Jacana Media, 2004).

Levina, Olga ve Robert Hillmann, "Wars of the World: Evaluating the Global Conflict Structure during the Years 1816-2001 Using Social Network Analysis", *Social and Behavioral Sciences*, 100 (2013), 68-79.

Lupu, Yonatan ve Vincent A. Traag, "Trading Communities, the Networked Structure of International Relations, and the Kantian Peace", *Journal of Conflict Resolution*, 57, 6 (2013), 1011-1042.

Major, John, *The Autobiography* (Londra: HarperCollins, 1999).

Mallaby, Sebastian, *More Money Than God: Hedge Funds and the Making of a New Elite* (Londra: Bloomsbury, 2010).

Maoz, Zeev, "Network Polarization, Network Interdependence, and International Conflict, 1816-2002", *Journal of Peace Research*, 43, 4 (2006), 391-411.

Marston, Daniel, "Lost and Found in the Jungle: The Indian and British Army Jungle Warfare Doctrines for Burma, 1943-5, and the Malayan Emergency, 1948-60", Hew Strachan (ed.), *Big Wars and Small Wars: The British Army and the Lessons of War in the 20th Century* (Abingdon ve New York: Taylor & Francis e-Library, 2006) Kindle Edition, KL 2045-2786.

Milward, Alan S., *The European Rescue of the Nation-State*, 2. baskı (Londra: Routledge, 2000).

Moynihan, Daniel Patrick, *A Portrait in Letters of an American Visionary* (New York: PublicAffairs, 2010).

Mumford, Andrew, *The Counter-Insurgency Myth: The British Experience of Irregular Warfare* (Londra ve New York: Routledge, 2012).

Naughton, John, *From Gutenberg to Zuckerberg: What You Really Need to Know about the Internet* (Londra: Quercus, 2012).

Navidi, Sandra, *Superhubs: How the Financial Elite and their Networks Rule Our World* (Boston, MA ve Londra: Nicholas Brealey, 2016).

Newman, Mark, *Networks: An Introduction* (Oxford: Oxford University Press, 2010).

Nixon, Richard, *RN: The Memoirs of Richard Nixon* (New York: Simon & Schuster, 1990).

O'Hara, Glen, *From Dreams to Disillusionment: Economic and Social Planning in 1960s Britain* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2007).

Osa, Maryjane, *Solidarity and Contention: Networks of Polish Opposition* (Minneapolis ve Londra: University of Minnesota Press, 2003).

Peterson, Peter, *The Education of an American Dreamer: How a Son of Greek Immigrants Learned His Way from a Nebraska Diner to Washington, Wall Street, and Beyond* (New York: Grand Central Publishing, 2009).

Pocock, Tom, *Fighting General: The Public and Private Campaigns of General Sir Walter Walker* (Londra: Thistle Publishing, 2013).

Powell, Walter W., "Neither Market Nor Hierarchy: Network Forms of Organization", *Research in Organizational Behavior*, 12 (1990), 295-336.

Raymond, Eric S., *The Cathedral and the Bazaar: Musings on Linux and Open Source by an Accidental Revolutionary* (Sebastopol, CA: O'Reilly Media, 2001).

Rhodes, R. A. W., "The New Governance: Governing without Government", *Political Studies*, 44 (1996), 652-667.

Richardson, Elliot L., *Reflections of a Radical Moderate* (Boulder: Westview Press, 2000).

Rosentall, Paul, "'Confrontation': Countering Indonesian Insurgency, 1963- 66", Gregory Fremont-Barnes (ed.), *A History of Counterinsurgency*, c. II: *From Cyprus to Afghanistan, 1955 to the 21st Century* (Santa Barbara ve Denver: Praeger, 2015), 95-125.

Roxburgh, H. M. C. (ed.), *Strained to Breaking Point: A History of Britain's Relationship with Europe, 1945-2016* (Middlesex: CBY Publishing, 2016).

Rumsfeld, Donald, *Known and Unknown: A Memoir* (New York: Sentinel, 2011).

Sampson, Anthony, *Mandela: The Authorized Biography* (New York: Vintage Books, 2000).

Samuels, M., *Command or Control? Command, Training and Tactics in the British and German Armies, 1888-1918* (Londra: Routledge, 1995).

Sargent, Daniel J., *A Superpower Transformed: The Remaking of American Foreign Relations in the 1970s* (Oxford: Oxford University Press, 2015).

Schechter, Danny, *Madiba A to Z: The Many Faces of Nelson Mandela* (New York: Seven Stories Press, 2013).

Schenk, Catherine R., "Sterling, International Monetary Reform and Britain's Applications to Join the European Economic Community in the 1960s", *Contemporary European History*, 11, 3 (2002), 345-369.

Schroeder, Paul W., "Economic Integration and the European International System in the Era of World War I", *American Historical Review*, 98, 4 (Oct. 1993), 1130-1137.

Scott, James C., *Seeing Like a State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed* (New Haven, CT ve Londra: Yale University Press, 1998).

Simon, William E., *A Time for Truth* (New York: Reader's Digest Press, 1978).

Simpson, Emile, *War from the Ground Up: Twenty-First-Century Combat as Politics* (Londra: Hurst, 2012).

Slater, Robert, *Soros: The World's Most Influential Investor* (New York: McGrawHill, 2009).

Soros, George, "Fallibility, Reflexivity, and the Human Uncertainty Principle", *Journal of Economic Methodology*, 20, 4 (2013), 309-329.

_____, *George Soros on Globalization* (New York: Public Affairs, 2002).

_____, "The Theory of Reflexivity", address to the MIT Department of Economics, 26 Nisan 1994 (New York: Soros Vakfı Yönetimi, 1994).

_____, Bryon Wien ve Krisztina Koenon'la birlikte, *Soros on Soros: Staying Ahead of the Curve* (New York: John Wiley & Sons, Inc., 1995).

_____, ve Gregor Peter Schmitz, *The Tragedy of the European Union: Disintegration or Revival?* (New York: Public Affairs, 2014).

Staar, Richard Felix, *Foreign Policies of the Soviet Union* (Stanford: Hoover Institution Press, 1991).

Stark, David ve Balazs Vedres, "The Social Times of Network Spaces: Sequence Analysis of Network Formation and Foreign Investment in Hungary, 1987-2001", *American Journal of Sociology* 111, 5 (2006), 1367-1411.

Stephens, Philip, *Politics and the Pound: The Conservatives' Struggle with Sterling* (Londra: Macmillan, 1996).

Stevenson, David, "The First World War and European Integration", *International History Review*, 34, 4 (2012), 841-863.

Strachan, Hew, "British Counterinsurgency from Malaya to Iraq", *RUSI Journal*, 152, 6 (2007), 8-11.

Stubbs, Richard, "From Search and Destroy to Hearts and Minds: The Evolution of British Strategy in Malaya 1948-60", Daniel Marston ve Carter Malkasian (ed.), *Counterinsurgency in Modern Warfare* (Oxford ve Long Island City, NY: Osprey Publishing, 2008), XXX.

Taylor, Ian, *Stuck in Middle GEAR: South Africa's post-Apartheid Foreign Relations* (Westport, CT ve Londra: Praeger, 2001).

Thompson, Grahame F., *Between Hierarchies and Markets: The Logic and Limits of Network Forms of Organization* (Oxford: Oxford University Press, 2003).

_____, Jennifer Frances, Rosalind Levacic ve Jeremy Mitchell (ed.), *Markets, Hierarchies and Networks: The Coordination of Social Life* (Londra ve Thousand Oaks, CA: SAGE Publications/The Open University, 1991).

Tuck, Christopher, "Borneo 1963-66: Counterinsurgency Operations and War Termination", *Small Wars and Insurgencies*, 15, 3 (2004), 89-111.

Walker, General Sir Walter, "How Borneo was Won'", *The Round Table*, 59, 233 (1969), 9-20.

Yost, Charles Woodruff, *History and Memory: A Statesman's Perceptions of the Twentieth Century* (New York: W. W. Norton, 1980).

VIII. Babil Kütüphanesi

Acemoglu, Daron, Simon Johnson, Amir Kermani, James Kwak ve Todd Mitton, "The Value of Connections in Turbulent Times: Evidence from the United States", NBER Ön Raporu 1970 1 (Aralık 2013).

Allen, Jonathan ve Amie Parnes, *Shattered: Inside Hillary Clinton's Doomed Campaign* (New York: Crown/Archetype, 2017).

Ali, Ayaan Hirsi, *The Challenge of Dawa: Political Islam as an Ideology and How to Counter It* (Stanford: Hoover Institution Press, 2017).

Allcott, Hunt ve Matthew Gentzkow, "Social Media and Fake News in the 2016 Election", Ekonomik Araştırmalar Ulusal Bürosu ön raporu no. 23089 (Ocak 2017).

Army, Department of the, *The U.S. Army/Marine Corps Counterinsurgency Field Manual: U.S. Army Field Manual No. 3-24: Marine Corps Warfighting Publication No. 3-33.5* (Chicago: University of Chicago Press, 2007).

_____, *Insurgencies and Countering Insurgencies*, FM 324/MCWP 3-33.5, 13 Mayıs 2014.

Autor, David H., David Dorn ve Gordon H. Hanson, "Untangling Trade and Technology: Evidence from Local Labour Markets", *Economic Journal*, 125 (Mayıs), 621-646.

Barbera, Salvador ve Matthew O. Jackson, "A Model of Protests, Revolution, and Information", ön makale (Şubat 2016).

Bell, Daniel, *The China Model: Political Meritocracy and the Limits of Democracy* (Princeton: Princeton University Press, 2015).

Berger, J. M. ve Heather Perez, "The Islamic State's Diminishing Returns on Twitter: How Suspensions are Limiting the Social Networks of EnglishSpeaking ISIS Supporters", Aşırılıkçılık Programı Raporu, George Washington Üniversitesi (Şubat 2016).

Berger, J. M. ve Jonathon Morgan, "The ISIS Twitter Census: Defining and Describing the Population of ISIS Supporters on Twitter", *The Brookings Project on U.S. Relations with the Islamic World Analysis Paper*. No. 20 (Mart 2015).

Berman, Eli, *Radical, Religious, and Violent: The New Economics of Terrorism* (Cambridge MA ve Londra: The MIT Press, 2009).

Bodine-Baron, Elizabeth, Todd C. Helmus, Madeline Magnuson ve Zev Winkelman, *Examining ISIS Support and Opposition Networks on Twitter* (Santa Monica: Rand Corporation, 2016).

Bond, Robert M., Christopher J. Fariss, Jason J. Jones, Adam D. I. Kramer, Cameron Marlow, Jaime E. Settle ve James H. Fowler, "A 61million-person Experiment in Social Influence and Political Mobilization", *Nature*, 489 (Eylül 2012), 295-298.

Borges, Jorge Luis, "The Library of Babel", trans. Andrew Hurley (New York: Viking Penguin, 1998).

Boxell, Levi, Matthew Gentzkow, Jesse M. Shapiro, "Is the Internet Causing Political Polarization? Evidence from Demographics", NBER Ön Raporu 23258 (Mart 2017).

Bricker, Jesse, Alice Henriques, Jacob Krimmel, John Sabelhaus, "Measuring Income and Wealth at the Top Using Administrative and Survey Data", Brookings Ekonomik Faaliyet Konferansı Raporları, 10-11 Mart 2016.

Brinton, Christopher C. ve Mung Chiang, *The Power of Networks: Six Principles That Connect Our Lives* (Princeton ve Oxford: Princeton University Press, 2017).

Byrne, Liam, *Black Flag Down: Counter-Extremism, Defeating ISIS and Winning the Battle of Ideas* (Londra: Biteback Publishing, 2016).

Campante, Filipe ve David Yanagizawa-Drott, "Long-Range Growth: Economic Development in the Global Network of Air Links", NBER Ön Raporu No. 22653 (Eylül 2016), 1-34.

Case, Anne ve Angus Deaton, "Mortality and Morbidity in the 21st Century", BPEA Konferansı Taslakları, 23-24 Mart 2017.

_____,, "Rising Morbidity and Mortality in Midlife among White Non-Hispanic Americans in the 21st Century", *PNAS*, 17 Eylül 2015.

Chetty, Raj, Nathaniel Hendren, Patrick Kline, Emmanuel Saez ve Nicholas Turner, "Is the United States Still a Land of Opportunity? Recent Trends in Intergenerational Mobility", NBER Ön Raporu No. 19844 (Ocak 2014).

Corlett, Adam, "Examining an Elephant: Globalisation and the Lower Middle Class of the Rich World", Çözüm Vakfı Raporu (Eylül 2016).

Crawford, Neta C., "U.S. Costs of Wars through 2014: $4.4 Trillion and Counting. Summary of Costs for the U.S. Wars in Iraq, Afghanistan and Pakistan", ön makale 25 Haziran 2014.

Davis, Gerald F., Mina Yoo ve Wayne E. Baker, "The Small World of the American Corporate Elite, 1982-2001", *Strategic Organization* 1, 3 (2003), 301-326.

Deloitte LLP, *There's No Place Like Phone: Consumer Usage Patterns in the Era of Peak Smartphone*, Global Mobile Consumer Survey 2016: UK Cut (Londra: Deloitte LLP, 2016).

DeMuth, Christopher, "Can the Administrative State be Tamed?" *Journal of Legal Analysis*, 8, 1 (İlkbahar 2016), 121-190.

Dobbs, Richard, Anu Madgavkar, James Manyika, Jonathan Woetzel, Jacques Bughin, Eric Labaye, Liesbeth Huisman ve Pranav Kashyap, *Poorer Than Their Parents? Flat or Falling Incomes in Advanced Economies* (McKinsey Global Institute, Temmuz 2016).

Eilstrup-Sangiovanni. M. ve Calvert Jones, "Assessing the Dangers of Illicit Networks: Why al-Qaida May be Less Threatening Than Many Think", *International Security*, 33, 2 (2008), 7-44.

Elliott, Matthew, Benjamin Golub ve Matthew O. Jackson, "Financial Networks and Contagion", *American Economic Review*, 104, 10 (2014), 3115-3153.

Enders, Walter ve Xuejuan Su, "Rational Terrorists and Optimal Network Structure", *Journal of Conflict Resolution*, 51, 1 (Şubat 2007), 33-57.

Ferguson, Niall, *Kissinger*, c. I: *1923-1968 – The Idealist* (Londra ve New York: Allen Lane/ Penguin Press, 2015).

_____, *The Ascent of Money: A Financial History of the World* (Londra: Penguin Books, 2008).

_____, *The Great Degeneration: How Institutions Decay and Economies Die* (Londra: Penguin Books, 2013).

Finansal Krizi Soruşturma Komisyonu, *The Financial Crisis Inquiry Report, Authorized Edition: Final Report of the National Commission on the Causes of the Financial and Economic Crisis in the United States* (New York: Public Affairs, 2011).

Fisher, Ali, "Swarmcast: How Jihadist Networks Maintain a Persistent Online Presence", *Perspectives on Terrorism*, 9, 3 (Haziran 2015), 9, 3 (Haziran 2015), http://www.terrorismanalysts.com/pt/index.php/pot/article/view/426.

Frampton, Martyn, David Goodhart ve Khalid Mahmood, *Unsettled Belonging: A Survey of Britain's Muslim Communities* (Londra: Policy Exchange, 2016).

Funke, Manuel, Moritz Schularick ve Christoph Trebesch, "Going to Extremes: Politics after Financial Crises, 1870-2014", *European Economic Review*, 88 (2016) 227-260.

Gagnon, Julien ve Sanjeev Goyal, "Networks, Markets, and Inequality", *American Economic Review*, 107, 1 (2017), 1-30.

García Martínez, Antonio, *Chaos Monkeys: Inside the Silicon Valley Money Machine* (Londra: Ebury Press, 2016).

Glennon, Michael J., "National Security and Double Government", *Harvard National Security Journal*, 5, 1 (2014), 1-114.

Goodhart, David, *The Road to Somewhere: The Populist Revolt and the Future of Politics* (Oxford: Oxford University Press, 2017).

Habeck, Mary, with James Jay Carafano, Thomas Donnelly, Bruce Hoffman, Seth Jones, Frederick W. Kagan, Kimberly Kagan, Thomas Mahnken ve Katherine Zimmerman, *A Global Strategy for Combating Al-Qaeda and the Islamic State* (Washington, DC: American Enterprise Institute, 2015).

Haldane, Andrew G., "A Little More Conversation, a Little Less Action", San Francisco Federal Rezerv Bankası Makroekonomi ve Para Politikası Konferansı'ndaki konuşma, 31 Mart 2017.

Hellebrandt, Tomáš ve Paolo Mauro, "The Future of Worldwide Income Distribution", LIS Ön Raporu No. 635 (Nisan 2015).

Hill, Alison L. vd, "Emotions as Infectious Diseases in a Large Social Network: the SISa Model", *Proceedings of the Royal Society B: Biological Sciences* (2010), 1-9.

Howard, Philip K., *Life Without Lawyers: Liberating Americans from Too Much Law* (New York: W. W. Norton, 2009).

_____, *The Rule of Nobody: Saving America from Dead Laws and Broken Government* (New York: W. W. Norton, 2015).

Inglehart, Ronald F. ve Pippa Norris, "Trump, Brexit, and the Rise of Populism: Economic HaveNots and Cultural Backlash", Harvard Kennedy School Ön Raporu RWP16026 (Ağustos 2016).

Keller, Franziska Barbara, "Moving Beyond Factions: Using Social Network Analysis to Uncover Patronage Networks among Chinese Elites", ön makale, tarih yok.

_____, "Networks of Power: Using Social Network Analysis to Understand Who Will Rule and Who is Really in Charge in the Chinese Communist Party", ön makale (Kasım 2015).

Khosrokhavar, Farhad, *L'islam dans les prisons* (Paris: Balland, 2004) Kilcullen, David, *Counterinsurgency* (Londra: C. Hurst & Co., 2010). Kirkpatrick, David, *The Facebook Effect: And How It is Changing Our Lives* (Londra: Virgin, 2010).

Krebs, Valdis, "Mapping Networks of Terrorist Cells", *Connections*, 24, 3 (2002), 43-52.

Laurence, Jonathan ve Justin Vaisse, *Integrating Islam: Political and Religious Challenges in Contemporary France* (Washington, DC: Brookings Institution Press, 2006).

MacGill, V., "Acephalous Groups and the Dynamics from a Complex Systems Perspective", *Proceedings of the 56th Annual Meeting of the ISSS - 2012* (San Jose, CA, 2013), 1-20.

McChrystal, Stanley, *My Share of the Task* (New York: Penguin Books, 2013).

McLaughlin, Patrick A. ve Robert Greene, "Dodd-Frank's Regulatory Surge: Quantifying Its Regulatory Restrictions and Improving Its Economic Analyses", *Mercatus on Policy* (Şubat 2014).

McLaughlin, Patrick A. ve Oliver Sherouse, *The Impact of Federal Regulation on the 50 States* (Arlington, VA: Mercatus Mrerkezi, George Washington Üniversitesi, 2016).

Milanovic, Branko ve Christoph Lakner, "Global Income Distribution: From the Fall of the Berlin Wall to the Great Recession", Dünya Bankası Politika Araştırmaları Ön Raporu (Aralık 2013).

Minor, T., "Attacking the Nodes of Terrorist Networks", *Global Security Studies*, 3, 2 (2012), 1-12.

Marion, R. ve M. Uhl-Bien, "Complexity Theory and Al-Qaeda: Examining Complex Leadership", *Emergence: A Journal of Complexity Issues in Organizations and Management*, 5 (2003), 56-78.

Mayer, Christopher ve Todd Sinai, "Network Effects, Congestion Externalities, and Air Traffic Delays: Or Why All Delays are Not Evil", NBER Ön Raporu 8701 (Ocak 2002).

Morozov, Evgeny V., *The Net Delusion: How Not to Liberate the World* (Londra: Allen Lane, 2011).

Morselli, Carlo, Cynthia Giguère ve Katia Petit, "The Efficiency/Security Tradeoff in Criminal Networks", *Social Networks*, 29, 1 (Ocak 2007), 143-153.

Murray, Charles, *Coming Apart: The State of White America, 1960-2010* (New York: Crown Forum, 2012).

Nagl, John A., *Learning to Eat Soup with a Knife: Counterinsurgency Lessons from Malaya and Vietnam* (Chicago: University of Chicago Press, 2002).

Neely, Christopher J., "The Federal Reserve Responds to Crises: September 11th was Not the First", *Federal Reserve Bank of St. Louis Review*, 86, 2 (Mart/Nisan 2004), 27-42.

Oliver, Kathryn, "Covert Networks, Structures, Process, and Types", Mitchell Merkezi Ön Raporu, 25 Haziran 2014.

Oxfam, "An Economy for the 1%: How Privilege and Power in the Economy Drive Extreme Inequality and How This Can be Stopped", 210 Oxfam Brifing Raporu, 18 Ocak 2016.

Paik, Anthony ve Kenneth Sanchargin, "Social Isolation in America: An Artifact", *American Sociological Review*, 78, 3 (2013), 339-360.

Pentland, Alex, *Social Physics: How Good Ideas Spread - The Lessons from a New Science* (Melbourne ve Londra: Scribe, 2014).

Pew Araştırma Merkezi Forum on Religion & Public Life, *The Future Global Muslim Population: Projections for 2010-2030* (Washington, DC: Pew Araştırma Merkezi, 2011).

_____, *The World's Muslims: Religion, Politics and Society* (Washington, DC: Pew Araştırma Merkezi, 2013).

Piketty, Thomas ve Emmanuel Saez, "Income Inequality in the United States, 1913-1998", *Quarterly Journal of Economics*, 118, 1 (Şubat 2003), 1-39.

Raymond, Eric S., *The Cathedral and the Bazaar: Musings on Linux and Open Source by an Accidental Revolutionary* (Beijing ve Cambridge: O'Reilly Media, 1999).

Sageman, Marc, *Understanding Terror Networks* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2004).

Salai-Martin, Xavier ve Maxim Pinkovskiy, "Parametric Estimations of the World Distribution of Income (1970-2006)", NBER Ön Raporu No. 15433 (2010).

Schmidt, Eric ve Jared Cohen, "The Digital Disruption: Connectivity and the Diffusion of Power", *Foreign Affairs*, 1 Kasım 2010, 75-85.

Scott, Hal, *Connectedness and Contagion: Protecting the Financial System from Panics* (Cambridge, MA: MIT Press, 2016).

Shirky, Clay, "The Political Power of Social Media: Technology, the Public Sphere, and Political Change", *Foreign Affairs*, 90 (2011) 1-12.

Simcox, Robin, *Al-Qaeda's Global Footprint: An Assessment of al-Qaeda's Strength Today* (Londra: Henry Jackson Derneği, 2013).

Simpson, Emile, *War from the Ground Up: Twenty-First-Century Combat as Politics* (Oxford: Oxford University Press, 2012).

Sookhdeo, Patrick, *Dawa: The Islamic Strategy for Reshaping the Modern World* (McLean, VA: Isaac Publishing, 2014).

Spar, Debora L., *Ruling the Waves: Cycles of Discovery, Chaos, and Wealth from the Compass to the Internet* (Orlando, FL: Harcourt, 2003).

Staniland, Paul, *Networks of Rebellion: Explaining Insurgent Cohesion and Collapse* (Ithaca, NY ve Londra: Cornell University Press, 2014).

Stuart, Hannah, *Islamist Terrorism: Analysis of Offences and Attacks in the UK (1998-2015)* (Londra: Henry Jackson Derneği, 2017).

_____, *Islamist Terrorism: Key Findings and Analysis* (Londra: Henry Jackson Derneği, 2017).

Sutton, Rupert, "Myths and Misunderstandings: Understanding Opposition to the Prevent Strategy", Henry Jackson Derneği Radikalleşmeyle ve Terörizmle Mücadele Merkezi, Politika Raporu No. 7 (2016).

Tomlin, Ian, *Cloud Coffee House: The Birth of Cloud Social Networking and Death of the Old World Corporation* (Cirencester: Management Books 2000, 2009).

Ugander, Johan, Lars Backstrom, Cameron Marlow ve Jon Kleinberg, "Structural Diversity in Social Contagion", *PNAS*, 109, 16 (17 Nisan 2012), 5962-5926.

United States Government Accountability Office, "Financial Crisis Losses and Potential Impacts of the DoddFrank Act", GAO13180 (Ocak 2013).

Watts, Duncan, *Six Degrees: The Science of a Connected Age* (Londra: Vintage, 2004).

White, Adam J., Oren Cass ve Kevin R. Kosar (ed.), *Unleashing Opportunity*, c. II: *Policy Reforms for an Accountable Administrative State* (Washington, DC: National Affairs, 2017).

Wood, Graeme, *The Way of the Strangers: Encounters with the Islamic State* (Londra: Allen Lane, 2017).

World Bank Group, *Digital Dividends* (Washington, DC: Uluslararası Yeniden İmar ve Kalkınma Bankası/Dünya Bankası, 2016).

Wu, Tim, *The Master Switch: The Rise and Fall of Information Empires* (New York/Londra: Alfred A. Knopf/Atlantic, 2010).

Youyou, Wu, H. Andrew Schwartz, David Stillwell ve Michal Kosinski, "Birds of a Feather Do Flock Together: Behavior Based Personality-Assessment Method Reveals Personality Similarity among Couples and Friends", *Psychological Science* (2017), 1-9.

Zimmerman, Katherine, *The Al-Qaeda Network: A New Framework for Defining the Enemy* (Washington, DC: American Enterprise Institute, 2013).

IX. Sonuç: Siber Dünyayla Yüzleşmek

Acemoglu, Daron ve Pascual Restrepo, "Robots and Jobs: Evidence from US Labor Markets", NBER Ön Raporu No. 23285 (Mart 2017).

Allison, Graham, *Destined for War: America, China, and Thucydides's Trap* (Boston, MA ve New York: Houghton Mifflin Harcourt, 2017).

Arbesman, Samuel, *Overcomplicated: Technology at the Limits of Comprehension* (New York: Current, 2016).

Bostrom, Nicholas, *Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies* (Oxford: Oxford University Press, 2014).

Brynjolfsson, Erik ve Andrew McAfee, *The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies* (New York: W. W. Norton, 2014).

Caplan, B. (2006), "The Totalitarian Threat", N. Bostrom ve M. M. Cirkovic (ed.), *Global Catastrophic Risks* (Oxford: Oxford University Press, 2008), 504-518.

Cirillo, Pasquale ve Nassim Nicholas Taleb, "On the Statistical Properties and Tail Risk of Violent Conflicts", Tail Risk Ön Raporları, 19 Ekim 2015.

Clarke, Richard A. ve R. P. Eddy, *Warnings: Finding Cassandras to Stop Catastrophes* (New York: HarperCollins, 2017).

Dertouzos, Michael, *What Will Be: How the New World of Information Will Change Our Lives* (New York: HarperEdge, 1997).

Goldin, Ian ve Chris Kutarna, *Age of Discovery: Navigating the Risks and Rewards of Our New Renaissance* (New York: St. Martin's Press, 2016).

Gordon, Robert J., *The Rise and Fall of American Growth: The U.S. Standard of Living since the Civil War* (Princeton: Princeton University Press, 2016).

Hayles, N. Katherine, "Unfinished Work: From Cyborg to Cognisphere", *Theory Culture Society* 23, 159 (2006), 159-166.

Heylighen, Francis ve Johan Bollen, "The WorldWide Web as a Super-Brain: From Metaphor to Model", R. Trappl (ed.), *Cybernetics and Systems 96* (Viyana: Austrian Society for Cybernetics, 1996), 917-922.

Keller, Franziska Barbara, "Moving Beyond Factions: Using Social Network Analysis to Uncover Patronage Networks among Chinese Elites", yayımlanmamış bildiri, tarih yok.

———, "Networks of Power: Using Social Network Analysis to Understand Who Will Rule and Who is Really in Charge in the Chinese Communist Party", yayımlanmamış bildiri (Kasım 2015).

Kirby, William C., Joycelyn W. Eby, Shuang L. Frost ve Adam K. Frost, "Uber in China: Driving in the Grey Zone", *Harvard Business School*, Case 9316135, 2 Mayıs 2016.

Kissinger, Henry, *World Order* (Londra ve New York: Allen Lane/Penguin Press, 2014).

Li, Cheng, *Chinese Politics in the Xi Jinping Era: Reassessing Collective Leadership* (Washington, DC: Brookings Institution, 2016).

Lin, LiWen ve Curtis J. Milhaupt, "Bonded to the State: A Network Perspective on China's Corporate Debt Market", ön makale (2016).

McKinsey Global Institute, *Playing to Win: The New Global Competition for Corporate Profits* (San Francisco: McKinsey & Co., 2015).

Maier, Charles S., *Leviathan 2.0: Inventing Modern Statehood* (Cambridge, MA: Belknap Press, 2014).

Nye, Joseph, "Deterrence and Dissuasion in Cyberspace", *International Security*, 41, 3 (Kış 2016/17), 44-71.

Pinker, Steven, *The Better Angels of Our Nature: Why Violence Has Declined* (New York: Viking, 2011).

Schiedel, Walter, *The Great Leveler: Violence and the History of Inequality from the Stone Age to the Twenty-First Century* (Princeton: Princeton University Press, 2017).

Scott, James C., *Two Cheers for Anarchism: Six Easy Pieces on Autonomy, Dignity, and Meaningful Work and Play* (Princeton ve Oxford: Princeton University Press).

Schwab, Klaus, *The Fourth Industrial Revolution* (Köln/Geneva: World Economic Forum, 2016).

Slaughter, Anne-Marie, *The Chessboard and the Web: Strategies of Connection in a Networked World: The 2016 Henry L. Stimson Lectures* (New Haven, CT: Yale University Press, 2017).

Snyder, Timothy, *On Tyranny: Twenty Lessons from the Twentieth Century* (New York: Tim Duggan Books, 2017).

Spier, F., *Big History and the Future of Humanity* (Malden, MA ve Oxford: Wiley-Blackwell, 2011).

Steinhoff, Judith B., "Urban Images and Civic Identity in Medieval Sienese Painting", Timothy B. Smith ve Judith B. Steinhoff (ed.), *Art as Politics in Late Medieval and Renaissance Siena* (Farnham, Surrey ve Burlington, VT: Ashgate, 2012), 15-38.

Thiel, Peter with Blake Masters, *Zero to One: Notes on Startups, or How to Build the Future* (New York: Crown Business, 2014).

Turchin, Peter, *Ages of Discord: A Structural-Demographic Analysis of American History* (Chaplin, CT: Beresta Books, 2016).

Wright, Robert, *Nonzero: The Logic of Human Destiny* (New York: Vintage, 2001).

Notlar

I. GİRİŞ: ŞEBEKELER VE HİYERARŞİLER

1. İlluminati Gizemi

1. Agethen, *Geheimbund und Utopie*, 72.
2. Markner, Neugebauer-Wölk ve Schüttler (ed.), *Korrespondenz des Illuminatenordens*, xxi.
3. Van Dülmen, *Society of the Enlightenment*, 110 vd. Krueger, *Czech, German and Noble*, 65.
4. Markner, Neugebauer-Wölk ve Schüttler (ed.), *Korrespondenz des Illuminatenordens*, xiv.
5. Bazı kaynaklara göre 2.000'in üzerinde; örneğin bkz. Krueger, *Czech, German and Noble*, 65. Aslında, İlluminati üyelerinden sadece 1.343'ünün adları kesin bilinmektedir; bkz. https://projekte.uni-erfurt.de/illuminaten/Mitglieder_des_ Illuminatenordens ve Schüttler, *Mitglieder des Illuminatenordens*.
6. Van Dülmen, *Society of the Enlightenment*, 105 vd.
7. Aristokrat üyelere ilişkin daha fazla ayrıntı için bkz. Melanson, *Perfectibilists*.
8. Agethen, *Geheimbund und Utopie*, 76.
9. Agy., 234 vd.
10. Israel, *Democratic Enlightenment*, 748 vd. Bode'nin kayıt tutmayla sınırlı kalmayan önemli katkısı için bkz. Simons ve Meumann, "Mein Amt ist geheime gewissens Correspondenz und unsere Brüder zu führen".
11. Israel, *Democratic Enlightenment*, 751.
12. Agy., 300 vd.
13. Agy., 842; Krueger, *Czech, German and Noble*, 66.
14. Bkz. Hofman, "Opinion, Illusion and the Illusion of Opinion".
15. Örneğin bkz. Payson, *Proofs of the Real Existence*.
16. Hofstadter, *Paranoid Style*.
17. McArthur, "They're Out to Get Us", 39.
18. Massimo Introvigne, "*Angels & Demons from the Book to the Movie FAQ* – Do the Illuminati Really Exist?", http://www.cesnur.org/2005/ mi_illuminati_en.htm.
19. http://illuminati-order.com/; http://illuminati-order.org/newworldorder/.
20. Robert Howard, "United States Presidents and The Illuminati/Masonic Power Structure", 28 Eylül 2001: http://www.webcitation.org/ 5w4mwTZLG.
21. Örneğin bkz. http://theantichristidentity.com/barack-obama-illuminati.htm.
22. Wes Penre, "The Secret Order of the Illuminati (A Brief History of the Shadow Government)", 12 Kasım 1998 (güncellenişi 26 Eylül 2009).
23. Örneğin bkz. Oliver ve Wood, "Conspiracy Theories".
24. Agy., 959.
25. Agy., 956.
26. Agy.
27. Örneğin bkz. https://www.infowars.com/george-soros-illuminati-behind-blm/.
28. Oliver ve Wood, "Conspiracy Theories", 964.
29. Knight, "Outrageous Conspiracy Theories", 166.

30. Swami vd, "Conspiracist Ideation in Britanya ve Avusturya".
31. Livers, "The Tower or the Labyrinth".
32. Landes, "The Jews as Contested Ground".
33. Massimo Introvigne, "*Angels & Demons from the Book to the Movie FAQ* – Do the Illuminati Really Exist?" http://www.cesnur.org/2005/ mi_illuminati_en.htm.
34. Markner, Neugebauer-Wölk ve Schüttler (ed.), *Korrespondenz des Illuminatenordens*; Wäges ve Markner (ed.), *Secret School of Wisdom*.
35. Roberts, *Mythology of the Secret Societies*, vii.

2. Yaşadığımız Şebeke Çağı

1. Margit Feher, "Probe into Deaths of Migrants in Hungary Uncovers 'Vast Network'", *Wall Street Journal*, 12 Ekim 2016.
2. Herminia Ibarra ve Mark Lee Hunter, "How Leaders Create and Use Networks", *Harvard Business Review*, Ocak 2007.
3. Athena Vongalis-Macrow, "Assess the Value of Your Networks", *Harvard Business Review*, 29 Haziran 2012.
4. Lauren H. Cohen ve Christopher J. Malloy, "The Power of Alumni Networks", *Harvard Business Review*, Ekim 2010.
5. Andrew Ross Sorkin, "Knowledge is Money, But the Peril is Obvious", *The New York Times*, 26 Kasım 2012. Bkz. Enrich, *Spider Network*.
6. Bkz. Andrew Haldane, "On Tackling the Credit Cycle and Too Big to Fail", Ocak 2011: http://www.iiea.com/event/download_powerpoint?urlKey=andrew-haldane-on-fixingfinance.
7. Navidi, *Superhubs*, özellikle xxiv, 83 vd., 84 vd., 95, 124 vd.
8. https://www.youtube.com/watch?v=vST61W4bGm8.
9. "Assessing Russian Activities and Intentions in Recent US Elections", 6 Ocak 2016: http://apps.washingtonpost.com/g/page/politics/theintelligencecommunityreportonrussianactivitiesinthe2016-election/2153/.
10. Donald J. Trump, 15 Ağustos 2016'daki konuşma: https://assets.donald-jtrump.com/Radical_Islam_Speech.pdf; AIPAC'taki konuşma, 21 Mart 2016: http://time.com/4267058/donaldtrumpaipacspeechtranscript/.
11. Ito ve Howe, *Whiplash*.
12. Ramo, *Seventh Sense*, 92.
13. Adrienne Lafrance, "The Age of Entanglement", *The Atlantic*, 8 Ağustos 2016.
14. Khanna, *Connectography*.
15. Castells, *Rise of the Network Society*, 508.
16. Friedland, "Electronic Democracy". Ayrıca bkz. Boeder, "Habermas's Heritage".
17. Schmidt ve Cohen, *New Digital Age*, 7.
18. Grewal, *Network Power*, 294.
19. Anne-Marie Slaughter, "How to Succeed in the Networked World", *Foreign Affairs* (Kasım/Aralık 2016), 76.
20. Slaughter, *Chessboard and the Web*, KL 2893-4.
21. Khanna, *Connectography*, 139.
22. Bkz. Kissinger, *World Order*, 347.
23. Martin Belam, "We're Living Through the First World Cyberwar - Ama Just Haven't Called It That", *Guardian*, 30 Aralık 2016.
24. Harari, *Homo Deus*, 344, 395.

25. Harari, *Sapiens*, KL 6475.
26. Örneğin bkz. Vinod Khosla, "Is Majoring in Liberal Arts a Mistake for Students?", *Medium*, 10 Şubat 2016: https://medium.com/@vkhosla/ismajoringinliberalartsamistakeforstudentsfd9d20c8532e.

3. Şebekeler, Her Yerde Şebekeler

1. West, *Scale*. Ayrıca bkz. Strogatz, "Exploring Complex Networks".
2. Watts, "Networks, Dynamics, and the Small-World Phenomenon", 515.
3. West, "Can There be a Quantitative Theory", 211 vd.
4. Caldarelli ve Catanzaro, *Networks*, 23 vd.
5. Dittrich, *Patient H.M.*
6. Christakis ve Fowler, *Connected*, 97.
7. Vera ve Schupp, "Network Analysis", 418 vd.
8. Jackson, "Networks in the Understanding of Economic Behaviors", 8.
9. Liu, King ve Bearman, "Social Influence".
10. Henrich, *Secret of Our Success*, 5.
11. Dunbar, "Coevolution of Neocortical Size".
12. Christakis ve Fowler, *Connected*, 239.
13. Tomasello, "Two Key Steps".
14. Massey, "Brief History", 3-6.
15. McNeill ve McNeill, *Human Web*, 319-21.
16. Jackson, Rodriguez-Barraquer ve Tan, "Social Capital and Social Quilts".
17. Banerjee vd, "Gossip".
18. https://www.youtube.com/watch?v=nLykrziXGyg.
19. Örneğin bkz. *Othello*, II, 3 ve III, 4; *All's Well That Ends Well*, I V, 3.
20. *Oxford English Dictionary*.
21. Bkz. http://www.nggprojectucd.ie/phineas-finn/.

4. Hiyerarşiler Niçin Var?

1. Massey, "Brief History", 14.
2. Laura Spinney, "Lethal Weapons and the Evolution of Civilisation", *New Scientist*, 2886 (2012), 46-49.
3. Dubreuil, *Human Evolution*, 178, 186, 202.
4. Turchin vd, "War, Space, and the Evolution of old World Complex Societies".
5. Gorki, *My Universities*, 69.
6. En yakın dönemdeki saptama için bkz. Acemoglu ve Robinson, *Why Nations Fail.*
7. Boisot, *Information Space* and *Knowledge Assets.*
8. Powell, "Neither Market nor Hierarchy", 271 vd.
9. Rhodes, "New Governance".
10. Thompson, *Between Hierarchies and Markets.*
11. Boisot ve Lu, "Competing and Collaborating in Networks".

5. Yedi Köprüden Altı Kademeye

1. Caldarelli ve Catanzaro, *Networks*, 9.
2. Bkz. Heidler vd, "Relationship Patterns".
3. Moreno, *Who Shall Survive?* xiii, lxvi.

4. Crane, "Social Structure in a Group of Scientists".
5. Jackson, *Social and Economic Networks*, 000.
6. Leskovec, Huttenlocher ve Kleinberg, "Signed Networks in Social Media".
7. McPherson vd, "Birds of a Feather", 419.
8. Currarini vd, "Identifying the Roles of RaceBased Choice and Chance". Ayrıca bkz. Moody, "Race, School Integration, and Friendship Segregation".
9. Vera ve Schupp, "Network Analysis", 409.
10. Milgram, "Small-World Problem".
11. Watts, *Six Degrees*, 134. Ayrıca bkz. Schnettler, "Structured Overview".
12. Barabási, *Linked*, 29.
13. Jennifer Schuessler, "How Six Degrees Became a Forever Meme", *The New York Times*, 19 Nisan 2017.
14. Jackson, Rogers ve Zenou, "Connections in the Modern World".
15. Davis, Yoo ve Baker, "The Small World of the American Corporate Elite".
16. Lars Backstrom, Paolo Boldi, Marco Rosa, Johan Ugander ve Sebastiano Vigna, "Four Degrees of Separation", 22 Haziran 2012: https://research.fb.com/publications/fourdegreesofseparation/.
17. Smriti Bhagat, Moira Burke, Carlos Diuk, İsmail Onur Filiz ve Sergey Edunov, "Three and a Half Degrees of Separation", 4 Şubat 2016: https://research.fb.com/threeandahalfdegreesofseparation/.

6. Zayıf Bağlar ve Viral Fikirler

1. Granovetter, "Strength of Weak Ties".
2. Granovetter, "Strength of Weak Ties Revisited", 202.
3. Ayrıca bkz. Tutic ve Wiese, "Reconstructing Granovetter's Network Theory". Facebook verilerinin kullanıldığı son araştırmalar Granovetter'in tezini büyük ölçüde doğrulamaktadır: Laura K. Gee, Jason Jones ve Moira Burke, "Social Networks and Labor Markets: How Strong Ties Relate to Job Finding on Facebook's Social Network", 13 Ocak 2016: https://research.fb.com/publications/socialnetworksandlabormarketshowstrongtiesrelateto-jobtransmissiononfacebookssocialnetwork/.
4. Liu, King ve Bearman, "Social Influence".
5. Watts ve Strogatz, "Collective Dynamics of SmallWorld Networks".
6. Watts, "Networks, Dynamics, and the Small-World Phenomenon", 522.
7. Powell, "Neither Market nor Hierarchy", 301, 304.
8. Calvó-Armengol ve Jackson, "The Effects of Social Networks on Employment and Inequality".
9. Smith-Doerr ve Powell, "Networks and Economic Life".
10. Bramoullé vd, "Homophily and LongRun Integration"; Jackson ve Rogers, "Meeting Strangers and Friends of Friends".
11. Greif, "Reputation and Coalitions in Medieval Trade" ve "Contract Enforceability and Economic Institutions".
12. Coleman, "Social Capital".
13. Burt, *Structural Holes*, KL 46-9.
14. Burt, *Brokerage ve Closure*, 7. Ayrıca bkz. Burt, *Neighbor Networks*.
15. Burt, "Structural Holes and Good Ideas", 349 vd.
16. Carroll ve Teo, "On the Social Networks of Managers", 433.
17. Harrison ve Carroll, "Dynamics of Cultural Influence Networks", 18.

18. Goldberg vd, "Fitting In or Standing Out?" 2 vd.
19. Berger, *Contagious*. Ayrıca bkz. Sampson, *Virality*.
20. Güzel bir değerlendirme için bkz. Collar, *Religious Networks*, 13 vd.
21. Katz ve Lazarsfeld, *Personal Influence*.
22. Hill, "Emotions as As Infectious Diseases".
23. Dolton, "Identifying Social Network Effects".
24. Christakis ve Fowler, *Connected*, 22.
25. Kadushin, *Understanding Social Networks*, 209 vd.
26. Nahon ve Hemsley, *Going Viral*.
27. Centola ve Macy, "Complex Contagions".
28. Watts, *Six Degrees*, 249.

7. Şebeke Çeşitleri

1. Rosen, "The Economics of Superstars".
2. Barabási ve Albert, "Emergence of Scaling in Random Networks".
3. Barabási, *Linked*, 33-4, 66, 68 vd., 204.
4. Agy., 221.
5. Agy., 103, 221.
6. Dolton, "Identifying Social Network Effects".
7. Strogatz, "Exploring Complex Networks".
8. Cassill ve Watkins, "Evolution of Cooperative Hierarchies", 41.
9. Ferguson, "Complexity and Collapse".

8. Şebekelerin Buluşması

1. Padgett ve McLean, "Organizational Invention and Elite Transformation".
2. Padgett ve Powell, *Emergence of Organizations and Markets*, KL 517 vd.
3. Loreto vd, "Dynamics and Expanding Spaces".
4. Barabási, *Linked*, 113-118.
5. Agy., 135.
6. Castells, "Information Technology, Globalization and Social Development", 6.
7. Mayer ve Sinai, "Network Effects, Congestion Externalities".
8. Amy Zegart, "Cyberwar", TEDxStanford: https://www.youtube.com/ watch?v=JSW PoeBLFyQ.
9. Michael McFaul ve Amy Zegart, "America Needs to Play Both the Short and Long Game in Cybersecurity", *Washington Post*, 19 Aralık 2016.
10. Örneğin bkz. Heylighen, "From Human Computation to the Global Brain" ve "Global Superorganism".
11. Örneğin bkz. Bostrom, *Superintelligence*.
12. Slaughter, "How to Succeed in the Networked World", 84 vd.; Slaughter, *The Chessboard and the Web*, KL 2642-3, 2738.
13. Allison, "Impact of Globalization".
14. Ramo, *Seventh Sense*, 82, 118, 122.
15. Örneğin bkz. Tomlin, *Cloud Coffee House*.
16. Fukuyama, *Great Disruption*, 222 ve XXX. Ayrıca bkz. Fukuyama, *Origins of Political Order*, 13 vd. ve *Political Order and Political Decay*, 35 vd.

17. Dominic Cummings, "Complexity, 'Fog and Moonlight', Prediction, and Politics II: Controlled Skids and Immune Systems", blog iletisi, 10 Eylül 2014: https://dominiccummings.wordpress.com/2014/09/10/ complexityfogandmoonlightpredictionandpoliticsii-controlled-skidsandimmunesystems/.

9. Yedi İçgörü

1. Özvektör merkeziliği için bkz. Cline ve Cline, "Text Messages, Tablets, and Social Networks", 30 vd.
2. Bennett, *History Boys*.

10. İlluminati'nin Aydınlatılışı

1. Agethen, *Geheimbund und Utopie*, 70 vd.; Israel, *Democratic Enlightenment*, 828 vd. Krş. Stauffer, *New England and the Bavarian Illuminati*, 142-228.
2. Wäges ve Markner (ed.), *Secret School of Wisdom*, 14.
3. Agy., 15.
4. Van Dülmen, *Society of the Enlightenment*, 55 vd.
5. Bkz. Schüttler, "Zwei freimaurerische Geheimgesellschaften". Bu kaynaşma Alman localarının 1782'de Wilhelmsbaden'de düzenlenen *Konvent*'inde uç noktaya vardı.
6. Hataley, "In Search of the Illuminati".
7. Israel, *Democratic Enlightenment*, 836.
8. Van Dülmen, *Society of the Enlightenment*, 106 vd.
9. Markner, Neugebauer-Wölk ve Schüttler (ed.), *Korrespondenz des Illuminatenordens*, xxiii.
10. Hataley, "In Search of the Illuminati". Ayrıca bkz. Markner, Neugebauer-Wölk ve Schüttler (ed.), *Korrespondenz des Illuminatenordens*, xix.
11. Aralık 1782 tarihli "Tarikat İçin Yeni Plan" belgesinin ayrıntıları için bkz. Agethen, *Geheimbund und Utopie*, 75 vd. Krş. Wäges ve Markner (ed.), *Secret School of Wisdom*, çeşitli yerlerde ve https://projekte.uni-erfurt.de/illuminaten/Grade_und_Instruktionen_des_Illuminatenordens.
12. Wäges ve Markner (ed.), *Secret School of Wisdom*, 13.
13. Agethen, *Geheimbund und Utopie*, 112 vd.
14. Simons ve Meumann, "Mein Amt ist geheime gewissens Correspondenz und unsere Brüder zu führen".
15. Wäges ve Markner (ed.), *Secret School of Wisdom*, 31 vd.
16. Israel, *Democratic Enlightenment*, 831 vd. 17. Agy., 841.
18. Agethen, *Geheimbund und Utopie*, 82.
19. Meumann ve Simons, "Illuminati", satır 881.
20. Melanson, *Perfectibilists*, KL 913.
21. Simons ve Meumann, "Mein Amt ist geheime gewissens Correspondenz und unsere Brüder zu führen".

II. İMPARATORLAR VE KÂŞIFLER

11. Hiyerarşinin Kısa Bir Tarihi

1. Cassill ve Watkins, "Evolution of Cooperative Hierarchies".
2. Tomasello, "Two Key Steps".
3. Smail, *Deep History*.

4. McNeill ve McNeill, *Human Web.*
5. Dubreuil, *Human Evolution*, 191.
6. Turchin vd, "War, Space, and the Evolution of old World Complex Societies".
7. Spinney, "Lethal Weapons and the Evolution of Civilisation".
8. Gellner, *Nations and Nationalism*, 10. Bkz. Ishiguro, *Buried Giant.*
9. Cline ve Cline, "Text Messages, Tablets, and Social Networks", 29.
10. Cline, "Six Degrees of Alexander", 68 vd.
11. Tainter, "Sorun Solving", 12.
12. Allen ve Heldring, "Collapse of the World's Oldest Civilization".
13. Malkin, *Small Greek World.*
14. Syme, *Roman Revolution*, 4, 7 vd.
15. Frankopan, *Silk Roads*, KL 118.
16. Christian, "Silk Roads or Steppe Roads?".
17. Scheidel, "From the 'Great Convergence' to the 'First Great Divergence'".
18. Stark, "Epidemics, Networks, and the Rise of Christianity".
19. Harland, "Connections with Elites in the World of the Early Christians", 391.
20. Collar, *Religious Networks.*
21. Fukuyama, *Origins of Political Order*, 273.
22. Agy.
23. Agy., 141-145.

12. Birinci Şebeke Çağı

1. Jackson, Rogers ve Zenou, "Connections in the Modern World".
2. Barnett, (ed.), *Encyclopedia of Social Networks*, c. I, 124.
3. Bu konuya ilişkin daha geniş bilgi için bkz. Ferguson, *Civilization.*
4. Padgett ve Ansell, "Robust Action and the Rise of Medici".
5. Padgett, "Marriage and Elite Structure in Renaissance Florence", 92 vd.
6. Padgett ve McLean, "Organizational Invention and Elite Transformation", 1463, 1467, 1545.
7. Agy., 1545. Ayrıca bkz. Padgett ve Powell, *Emergence of Organizations and Markets*, 810-14, 855-60, 861-7.

13. Rönesans Döneminde İş Görme Sanatı

1. Cotrugli, *Book of the Art of Trade*, 3 vd.
2. Agy., 24.
3. Agy., 24.
4. Agy., 5.
5. Agy., 6.
6. Agy., 57.
7. Agy., 7.
8. Agy., 7.

14. Kâşifler

1. Rodrigues ve Devezas, *Pioneers of Globalization.*
2. Chang, *Sino-Portuguese Trade*, 64.

3. Wills (ed.), *China and Maritime Europe*, 336.
4. Wade, "Melaka in Ming Dynasty Texts", 34.
5. Sen, "Formation of Chinese Maritime Networks".
6. Wade, "Melaka in Ming Dynasty Texts", 51.
7. Wills (ed.), *China and Maritime Europe*, 39

15. Pizarro ve İnkalar

1. Smith, "Networks, Territories, and the Cartography of Ancient States", 839 vd., 845.
2. Garcia-Zamor, "Administrative Practices", 152-164. Ayrıca bkz. Heady, *Public Administration* 163 vd.
3. Fukuyama, *Political Order and Political Decay*, 249-251.
4. Burbank ve Cooper, *Empires in World History*, 163-166.
5. Morrissey, "Archives of Connection".
6. Barnett (ed.), *Encyclopedia of Social Networks*, c. II, 703 vd.
7. Katarzyna vd, "Genomewide Patterns of Population Structure".
8. Zuñiga, Jean-Paul, "Visible Signs of Belonging".

16. Gutenberg ve Luther

1. Dittmar, "Information Technology and Economic Change".
2. Naughton, *From Gutenberg to Zuckerberg*, 15-21.
3. Pettegree, *Brand Luther*, 334.
4. Dittmar ve Seabold, "Media, Markets, and Radical Ideas".
5. Elizabeth Eisenstein, aktaran Gleick, *The Information*, 399.
6. Ahnert ve Ahnert, "Protestant Letter Networks in the Reign of Mary I", 6.
7. Agy., 27 vd.
8. Ahnert ve Ahnert, "Metadata, Surveillance, and the Tudor State".
9. Yeni ve kapsamlı bir anlatım için bkz. Eire, *Reformations*.
10. Adamson, *Noble Revolt*.
11. Namier, *Structure of Politics*.

III. MEKTUPLAR VE LOCALAR

17. Reform Hareketinin Ekonomik Sonuçları

1. Owen, *Clash of Ideas in World Politics*, 34 vd.
2. Cantoni, Dittmat ve Yuchtman, "Reformation and Reallocation".
3. Dittmar, "Welfare Impact of a New Good".
4. Dittmar, "Ideas, Technology and Economic Change".
5. Dittmar, "Welfare Impact of a New Good".
6. Schich vd, "Network Framework of Cultural History".

18. Fikir Alışverişi

1. Taylor vd, "Geohistorical Study of 'the Rise of Modern Science'".
2. Hatch, "Between Erudition and Science", 51, 55.
3. Agy., 55.

4. Edelstein vd, "Historical Research in a Digital Age", 411-413.
5. Lux ve Cook, "Closed Circles or Open Networks?"
6. 1661 Kraliyet Beratı'ndan: http://royalsociety.org/uploadedFiles/Royal_Society_Content/aboutus/history/Charter1_English.pdf.
7. Rusnock, "Correspondence Networks",164.
8. Lux ve Cook, "Closed Circles or Open Networks?" 196 vd.
9. Carneiro vd, "Enlightenment Science in Portugal".
10. Lamikiz, *Trade ve Trust*, 152.
11. Bkz. Gestrich ve Beerbühl (ed.), *Cosmopolitan Networks*; Caracausi ve Jeggle (ed.), *Commercial Networks*.
12. Hancock, "Trouble with Networks", 486-488.
13. Agy., 489.
14. Erikson ve Bearman, "Malfeasance and the Foundations for Global Trade".
15. Erikson, *Between Monopoly and Free Trade*, Şekil 5.
16. Erikson ve Bearman, "Malfeasance and the Foundations for Global Trade", 219.
17. Erikson, *Between Monopoly and Free Trade*, 19.
18. Agy., 26.
19. Erikson ve Bearman, "Malfeasance and the Foundations for Global Trade", 226 vd.
20. Rothschild, *Inner Life of Empires*.
21. Agy. Ayrıca bkz. http://www.fas.harvard.edu/~histecon/innerlife/index. html.
22. http://www.fas.harvard.edu/~histecon/innerlife/geography.html.

19. Aydınlanma Şebekeleri

1. Edelstein vd, "Historical Research in a Digital Age", 405.
2. Comsa vd, "French Enlightenment Network", 498.
3. Agy., 502.
4. Agy., 507.
5. Agy., 511.
6. Agy., 513.
7. Goodman, "Enlightenment Salons". Ayrıca bkz. Goodman, *Republic of Letters* ve (biraz farklı bir görüş için) Lilti, *World of the Salons*.
8. Comsa vd, "French Enlightenment Network", 530.
9. Danskin, "Hotbed of Genius", 11.
10. Arcenas ve Winterer, "Correspondence Network of Benjamin Franklin".
11. Winterer, "Where is America in the Republic of Letters?"

20. Devrim Şebekeleri

1. Starr, *Creation of the Media*.
2. Fischer, *Paul Revere's Ride*, KL 102-4. 3. Agy., KL 128-33.
4. Gladwell, *Tipping Point*, 32, 35.
5. Agy., 56 vd.
6. Agy., 59 vd.
7. Wood, *American Revolution*, KL 568-9.
8. Middlekauff, *Glorious Cause*, KL 4437-45. Ayrıca bkz. Borneman, *American Spring*, KL 439-51.

9. Borneman, *American Spring*, KL 81-96.
10. Agy., KL 1707-14.
11. Agy., KL 1930-39.
12. Middlekauff, *Glorious Cause*, KL 4800-4824.
13. Agy., KL 4825-31.
14. Borneman, *American Spring*, KL 2096-2138.
15. Agy., KL 2175-81.
16. Han, "Other Ride of Paul Revere".
17. York, "Freemasons", 315.
18. Morse, *Freemasonry and the American Revolution*, 23, 37, 41, 46, 50, 52, 62, 64 vd.
19. Bailyn, *Ideological Origins*.
20. York, "Freemasons", 318.
21. Agy., 325.
22. Clark, *Language of Liberty*.
23. York, "Freemasons", 320.
24. Agy., 320.
25. Agy., 328.
26. Hackett, *That Religion*, 198 vd.
27. York, "Freemasons", 323.
28. Hodapp, *Solomon's Builders*, 66 vd.
29. Joe Wages'e tutanak defterinin 30 Kasım-16 Aralık 1773 dönemine ilişkin sayfalarını sağladığı için minnettarım. Önceki toplantının ertelenmesi "hazır olan birkaç kardeşin uyarısından ötürü"ydü. Yeşil Ejderha'nın o dönemdeki bir çiziminde şu sözler yazılıdır: "Birkaç gemi yükü çayın sevkini planlamak için toplandığımız yer. 16 Aralık 1773." Altında ise "John Johnson, 4 Water Street, Boston" imzası yer alır.
30. York, "Freemasons", 326.
31. Hackett, *That Religion*, 198 vd.
32. Bullock, *Revolutionary Brotherhood*, 106 vd.
33. Agy., 112 vd.
34. Agy., 152 vd.
35. Agy., 156.
36. Agy., 301.
37. Alexander Immekus, "Freemasonry", http://www.mountvernon.org/digitalencyclopedia/article/freemasonry/.
38. Patterson ve Dougall, *Eagle ve Shield*.
39. Hamilton, *Complete Works*, KL 84174-8.
40. Agy., KL 35483-7.
41. Tocqueville, *Democracy in America*, Kitap I, Bölüm 2, Kısım I.
42. Agy., Kitap I, Bölüm 12.
43. Agy., Kitap II, Bölüm 5.

IV. HİYERARŞİNİN GERİ GELİŞİ

21. Kırmızı ve Siyah

1. Stendhal, *The Red and the Black*, KL 4034, 7742-3, 8343-5.

22. Ayaktakımından Tiranlığa

1. Tackett, "La grande peur".
2. Lefebvre, *Great Fear*, 207 vd.
3. Genel olarak bkz. Andress (ed.), *Oxford Handbook of the French Revolution*.
4. Roberts, *Napoleon*, KL 1586-91, 2060-65.
5. Agy., KL 9658-84.
6. Agy., KL 9645-8.
7. Agy., KL 9651-7.
8. Agy., KL 9505-10.
9. Agy., KL 10215-19.
10. Agy., KL 9658-84.
11. Agy., KL 6981-7, 7015-21, 9239-48.
12. Shy, "Jomini".
13. Clausewitz, *On War*, Kitap 8, Bölüm 6B.

23. Düzenin Sağlanışı

1. Ranke, "Great Powers".
2. Kissinger, *World Restored*, KL 102-19.
3. Agy., KL 702-8. Castlereagh'in intiharına ilişkin kapsamlı bir değerlendirme için bkz. Bew, *Castlereagh*, Bölüm 21.
4. Kissinger, *World Restored*, KL 1606-8.
5. Agy., KL 5377-8, 5389.
6. Agy., KL 5396-9.
7. Agy., KL 6398-6400.
8. Agy., 179.
9. Agy., 80, 82.
10. Schroeder, *Transformation*, vii.
11. Slantchev, "Territory and Commitment".
12. Clark, *Hegemony in International Society*.
13. Holsti, "Governance Without Government", 156.
14. Clark, *Hegemony in International Society*, 94-6.
15. Holsti, "Governance Without Government", 152 vd.
16. Agy., 155 vd.
17. Agy., 157.
18. Agy., 164. Ayrıca bkz. Levy, *War in the Modern Great Power System*, Tablo 4.1.
19. Hinsley, *Power and the Pursuit of Peace*, 214n.

24. Saxe-Coburg-Gotha Hanedanı

1. Leopold'dan Victoria'ya, 15 Aralık 1843, Benson ve Esher (ed.), *Letters of Queen Victoria*, c. I, 511.

2. *The Times*, 16 Mart 1863.
3. Nikolay, günce, 18 Haziran 1893, Maylunas ve Mironenko, *Lifelong Passion*.
4. Bkz. Corti, *Alexander of Battenberg*.
5. Herbert von Bismarck, tezkere, 25 Temmuz 1888, Dugdale (ed.) *German Diplomatic Documents*, c. I, 365.
6. Nikolay, günce, 12 Nisan 1894, Maylunas ve Mironenko, *Lifelong Passion*.
7. Bkz. Bernstein (ed.), *Willy-Nicky Correspondence*.
8. Kraliyet Arşivleri, Windsor, Geo. V., AA. 11, 2, Victoria'dan George'a [müstakbel V. George], 26 Haziran 1894.

25. Rothschild Ailesi

1. Dairnvaell, *Histoire édifiante et curieuse*, 8.
2. Ayrıntılar için bkz. Ferguson, *World's Banker*, 166 vd., 207, 294, 404, 409, 411, 530.
3. Anon., *Hebrew Talisman*, 28 vd.
4. Iliowzi, *"In the Pale"*.
5. Prawer, *Heine's Jewish Comedy*, 331-5.
6. Rothschild Arşivi Londra (bundan böyle RAL), T20/34, XI/109/48/2/ 42, Paris'teki Nathan'dan kardeşlerine, 4 Eylül, muhtemelen 1844.
7. RAL, XI/109/2/2/149, Paris'teki Salomon'dan Londra'daki Nathan'a, 21 Ekim 1815.
8. RAL, XI/109/2/2/153, Paris'teki Salomon ve James'tan Londra'daki Nathan'a, 25 Ekim 1815.
9. RAL, T63 138/2, Paris'teki Salomon ve James'tan Londra'daki Nathan'a, 22 Ekim 1817.
10. RAL, T29/181; XI/109/0/7/21, Frankfurt'taki Carl'dan Salomon'a, 23 Ağustos 1814; RAL, T63/28/1, XI/109/8, Berlin'deki Carl'dan kardeşlerine, 4 Kasım 1817.
11. RAL, T5/29, Paris'teki Braun'dan (James'ın kâtibi) Londra'daki James'a, 13 Eylül 1813.
12. Rothschild, *Shadow of a Great Man*, 135-7.
13. Cathcart, *News from Waterloo*.
14. Gille, *Maison Rothschild*, c. I, 187 vd.
15. Chateaubriand, *Correspondance générale*, c. III, 663 vd.
16. Quennell (ed.), *Private Letters of Princess Lieven*, 237.
17. Davis, *English Rothschilds*, 132 vd.
18. RAL, T27/280, XI/109/7, Paris'teki James'tan Salomon ve Nathan'a, 18 Haziran 1817.
19. Kynaston, *City*, c. I, 54 vd.
20. Corti, *Rise*, 242.
21. Serre, *Correspondance du comte de Serre*, c. I V, 249.
22. Aspinall (ed.), *Letters of King George IV*, c. III, 175.
23. Corti, *Rise*, 424 vd., 427 vd.
24. Liedtke, *N. M. Rothschild & Sons*.
25. Fournier-Verneuil, *Paris: Tableau moral et philosophique*, 51-52, 64 vd.
26. Anon., *Annual Register, 1828*, 52.
27. Aktaran Glanz, "Rothschild Legend in America", 20.
28. Kynaston, *City*, c. I, s. 90 vd.
29. Cowles, *Rothschilds*, 71.
30. Capefigue, *Grandes opérations*, c. III, 103.
31. Pückler-Muskau, *Briefe*, 441.

32. Rubens, *Anglo-Jewish Portraits*, s. 299.
33. *The Times*, 15 Ocak 1821.
34. Schwemer, *Geschichte*, c. II, 149 vd.
35. Balla, *Romance*, s. 191 vd.
36. Schwemer, *Geschichte*, c. II, s. 149 vd.
37. RAL, XI/82/9/1/100, Frankfurt'taki Amschel'den Paris'teki James'a, 30 Nisan 1817.
38. Byron, *Don Juan*, Kanto XII, 4-10 dizeleri.
39. Reeves, *Rothschilds*, 101.
40. Gille, *Maison Rothschild*, c. I, 487.

26. Sanayi Şebekeleri

1. Buxton (ed.), *Memoirs*, 354.
2. RAL, I/218/1, Nathan'dan Frankfurt'taki J. A. Matti'ye, 29 Aralık 1802.
3. RAL, I/218/36, Nathan'dan Frankfurt'taki Sichel & Hildesheimer'a, 17 Ekim 1802.
4. Moon, *Social Networks in the History of Innovation and Invention*, KL 492-4.
5. Pearson ve Richardson, "Business Networking in the Industrial Revolution", 659 vd.
6. Lamoreaux vd, "Beyond Markets and Hierarchies", 16.
7. Moon, *Social Networks in the History of Innovation*, KL 498-504.
8. Fikir ekonomi tarihçisi Anton Howes'tan alınmıştır: http://antonhowes.tumblr.com/post/143173119024/ howinnovationacceleratedinbritain1651-1851.
9. Moon, *Social Networks in the History of Innovation*, KL 2128-37.
10. Württemberg'in Esslingen kentindeki dilekçe imzacılarına odaklanan 1848'e ilişkin bir şebeke incelemesi için bkz. Lipp ve Krempel, "Petitions and the Social Context of Political Mobilization", 169.
11. Colley, *Britons*.
12. Davis, *Inhuman Bondage*, 235.
13. Drescher, "Public Opinion and Parliament", 64.
14. Davis, *Inhuman Bondage*, 245.
15. Williams'ın *Capitalism and Slavery* eseri bu konuda çığır açıcı olmakla birlikte, günümüzde eskimiştir. Yakın dönemdeki daha ilginç bir anlatım için bkz. Ryden, "Does Decline Make Sense?".
16. Williams, *Capitalism and Slavery*, 150.
17. Loewe (ed.), *Montefiore Diaries*, c. I, 97 vd.
18. Buxton (ed.), *Memoirs*, 353 vd.
19. Dimock, "Queen Victoria, Africa and Slavery".

27. Beşli Yönetimden Hegemonyaya

1. Bu devletler Avusturya-Macaristan, Belçika, Fransa, Almanya, İtalya, Hollanda, Portekiz, İspanya, Rusya, Birleşik Krallık ve ABD'ydi. *Statesman's Yearbook*'taki veriler temelinde yazar tarafından hesaplanmıştır.
2. Genel olarak bkz. Ferguson, *Empire*.

V. YUVARLAK MASA ŞÖVALYELERİ

28. Emperyal Bir Yaşam

1. Genel olarak bkz. Lownie, *John Buchan*.
2. Cannadine, "John Buchan".
3. Quigley, *Anglo-American Establishment*, 3.
4. Agy., 49.
5. Agy., 4 vd.

29. İmparatorluk

1. Cannadine, *Ornamentalism*, 124.
2. Ferguson, *Empire*, 230.
3. Ansell, "Symbolic Networks".
4. Standage, *Victorian Internet*, 97.
5. Gooch (ed.), *Diaries*, 26 Temmuz 1866, 143 vd.
6. Agy., 147.
7. Spar, *Ruling the Waves*.
8. Jackson, *Thief at the End of the World*, 170. Ayrıca bkz. Dean, *Brazil and the Struggle for Rubber*.
9. Klaus, *Forging Capitalism*.
10. Lester, "Imperial Circuits and Networks".
11. Roldan Vera ve Schupp, "Bridges over the Atlantic".
12. Ingram ve Lifschitz, "Kinship in the Shadow of the Corporation".
13. Carnegie, "Wealth".
14. Bkz. Flandreau ve Jobst, "Ties That Divide".
15. Tworek, "Magic Connections".
16. Taylor, Hoyler ve Evans, "Geohistorical Study".
17. Heidler vd, "Relationship Patterns".
18. Brudner ve White, "Class, Property and Structural Endogmany".
19. Plakans ve Wetherell, "Kinship Domain in an East European Peasant Community", 371.
20. Fontane, *Stechlin*, 77.
21. Bkz. Lipp, "Kinship Networks".

30. Taiping

1. Campbell ve Lee, "Kin Networks".
2. Keller, "'Yes, Emperor'".
3. Kuhn, *Soulstealers*, 220.
4. Ter Haar, *White Lotus Teachings*, özellikle 239 vd.
5. Kuhn, *Soulstealers*, 228 vd.
6. Duara, *Culture, Power and the State*.
7. Platt, *Autumn in the Heavenly Kingdom*, 43.
8. Taylor, *Five Years in China*. Ayrıca bkz. Cooke, *China*, 106-108.

31. "Çinliler Çekip Gitmeli"

1. McKeown, "Chinese Emigration", Tablo 1, 156.

2. ABD Kongre, *Report of the Joint Special Committee*, iv-viii.
3. Gibson, *Chinese in America*, 281-373.
4. Bryce, "Kearneyism", c. II, s. 385-406.
5. Bkz. Lee, *At America's Gates*, Bölüm 1.
6. Moretti, "Social Networks and Migrations".
7. Lee, *At America's Gates*, 25.

32. Güney Afrika Birliği

1. Oxford ve Asquith, *Memories and Reflections*, 213 vd.
2. Quigley, *Anglo-American Establishment*, 3.
3. Ferguson, *World's Banker*, Bölüm 27.
4. Quigley, *Anglo-American Establishment*, Bölüm 4.
5. May, "Milner's Kindergarten".
6. Agy.
7. Nimocks, *Milner's Young Men*, 44.
8. Agy., 18.
9. Agy., 19.
10. Agy., 20.
11. Magubane, *Making of a Racist State*, 300 vd.
12. Louw, *Rise, Fall, and Legacy of Apartheid*, 15.
13. Quigley, *Anglo-American Establishment*, Bölüm 4.
14. Louw, *Rise, Fall, and Legacy of Apartheid*, 10.
15. Darwin, *Empire Project*, 217-254.
16. Marks ve Trapido, "Lord Milner and the South African State", 73.
17. Agy., 69-71.
18. Louw, *Rise, Fall, and Legacy of Apartheid*, 12.
19. Nimocks, *Milner's Young Men*, viii-ix.

33. Havariler

1. Levy, *Moore*, 65-122.
2. Allen, *Cambridge Apostles*, 86.
3. Levy, *Moore*, 22-25.
4. Skidelsky, *Keynes*, c. I, 118.
5. Agy., 240.
6. Lubenow, *Cambridge Apostles*, 69; Allen, *Cambridge Apostles*, 21.
7. Allen, *Cambridge Apostles*, 1.
8. Lubenow, *Cambridge Apostles*, 148. Bkz. Tablo 3.1.
9. Agy., 176.
10. Agy., 190 vd.
11. Allen, *Cambridge Apostles*, 20.
12. Levy, *Moore*, 7.
13. Agy., 296.
14. Skidelsky, *Keynes*, c. I, 115.
15. Agy., 127 vd., 235.
16. Hale (ed.), *Friends and Apostles*.

17. Skidelsky, *Keynes*, I, 116.
18. Agy., 134 vd.
19. Agy., c. I, 181.
20. Agy., c. I, 142 vd.
21. Forster, *What I Believe*.
22. Skidelsky, *Keynes*, c. I, 239 vd.
23. McGuinness, *Wittgenstein*, 95 vd., 118, 146-150.
24. Hale (ed.), *Friends and Apostles*, 284.
25. Skidelsky, *Keynes*, c. I, 319.
26. Lubenow, *Cambridge Apostles*, 194.
27. Skidelsky, *Keynes*, c. I, 324.
28. Agy., 243 vd., 247.
29. Dolton, "Identifying Social Network Effects".
30. Agy.
31. Forster, *Howard's End*, 214.

34. Mahşer

1. Daha geniş ayrıntılar için bkz. Offer, *First World War*.
2. Yakın dönemdeki ilginç bir anlatım için bkz. Clark, *Sleepwalkers*.
3. Schroeder, "Economic Integration and the European International System".
4. Kissinger, *World Order*, 78.
5. Agy., 233.
6. Agy., 80, 82.
7. Thompson, "Streetcar Named Sarajevo", 470.
8. Antal, Krapivsky ve Redner, "Social Balance on Networks", 135.
9. Gartzke ve Lupu, "Trading on Preconceptions".
10. Vasquez ve Rundlett, "Alliances as a Necessary Condition of Multiparty Wars", 15.
11. Maoz, *Networks of Nations*, 38 vd.
12. Lebow, "Contingency, Catalysts and Non-Linear Change", 106 vd.
13. Trachtenberg, "New Light on 1914?"
14. Schroeder, "Necessary Conditions", 183., 191 vd.
15. Lichnowsky'den Dışişleri Bakanlığı'na, 29 Temmuz 1914, akt. Trachtenberg, "New Light on 1914?"
16. Grey'den Goschen'e, 31 Temmuz 1914, aktaran Trachtenberg, "New Light on 1914?"
17. Karl Kraus, *Die Fackel*, c. 22 (1920), 23.
18. Buchan, *Greenmantle*, KL 118-37.

VI. SALGINLAR VE FARELİ KÖY KAVALCILARI

35. Yeşil Kaftan

1. Chi vd, "Spatial Diffusion of War", 64 vd.
2. Genel olarak bkz. Hopkirk, *Like Hidden Fire*.
3. Al-Rawi, "Buchan the Orientalist".
4. Keller, "How to Spot a Successful Revolution in Advance".

5. McMeekin, *Berlin-Baghdad Express*, 15-16 vd.
6. Habermas, "Debates in Islam", 234-5.
7. Berghahn, *Germany and the Approach of War*, 138 vd.
8. McMurray, *Distant Ties*, KL 1808-21.
9. Landau, *Pan-Islam*, 94-8.
10. Geiss, *July 1914*, belge 135.
11. Motadel, *Islam and Nazi Germany's War*, 19 vd.
12. McMurray, *Distant Ties*, KL 1826-38.
13. Agy., KL 1850-56.
14. Rogan, *Fall of the Ottomans*, 40 vd.
15. Rogan, "Rival Jihads", 3 vd.
16. McMeekin, *Berlin-Baghdad Express*, 87.
17. Agy., 376, n. 8.
18. Agy., 124.
19. "The Ottoman Sultan's Fetva: Declaration of Holy War", 15 Kasım 1914, Charles F. Horne (ed.), *Source Records of the Great War*, c. III (New York: National Alumni, 1923): http://www.firstworldwar.com/source/ottoman_fetva.htm.
20. Motadel, *Islam and Nazi Germany's War*, 19.
21. McMeekin, *Berlin-Baghdad Express*, 125.
22. Schwanitz, "Bellicose Birth", 186-187.
23. Motadel, *Islam and Nazi Germany's War*, 21-25.
24. McMeekin, *Berlin-Baghdad Express*, 135. Ayrıca bkz. Morgenthau, *Secrets of the Bosphorus*, 110.
25. Landau, *Pan-Islam*, 98; Zürcher, *Jihad and Islam in World War I*, 83.
26. McKale, "British Anxiety".
27. Al-Rawi, "John Buchan's British Designed Jihad".
28. McKale, "British Anxiety".
29. Motadel, *Islam and Nazi Germany's War*, 21-25.
30. Gossone, "Die Moschee im Wünsdorfer 'Halbmondlager'".
31. Fogarty, "Islam in the French Army", 25 vd.
32. Trumpener, *Germany and the Ottoman Empire*, 117 vd.
33. McMeekin, *Berlin-Baghdad Express*, 283.
34. Zürcher, "Introduction", 24. Ayrıca bkz. Aksakal, "Holy War Made in Germany?" ve "Ottoman Proclamation of Jihad".
35. Rutledge, *Enemy on the Euphrates*, 33-37.
36. McKale, "Germany and the Arab Question", 249 vd., n.13.
37. Agy., 238 vd.
38. Al-Rawi, "John Buchan's British Designed Jihad".
39. Schwanitz, "Bellicose Birth", 195 vd.
40. Fogarty, "Islam in the French Army", 31-33.
41. Ahmad, "Great War and Afghanistan's Neutrality", 203-212.
42. Rogan, "Rival Jihads", 6-7.
43. Darwin, *Empire Project*, 295-297.
44. McKale, *War by Revolution*, 171.
45. McKale, "British Anxiety".

46. Rutledge, *Enemy on the Euphrates*, 33-37.
47. Cleveland ve Bunton, *History of the Modern Middle East*, 132 vd.
48. Rogan, *Fall of the Ottomans*, 280 vd.
49. McKale, "British Anxiety".
50. McKale, "Germany and the Arab Question", 246; Rogan, "Rival Jihads", 14-16.
51. Rogan, *The Arabs*, 150 vd.
52. Agy., 151 vd.
53. McKale, "British Anxiety".
54. McKale, "Germany and the Arab Question", 244.

36. Salgın

1. McMeekin, *Russian Revolution*, 127-136.
2. Agy., 206 vd.
3. Agy., 155 vd.
4. Agy., 163.
5. Agy., 174.
6. Agy., 195 vd.
7. Figes, *People's Tragedy*, 703.
8. McMeekin, *Russian Revolution*, 260 vd.
9. Figes, *People's Tragedy*, 630.
10. Volkogonov, *Lenin*, 69 vd.
11. Figes, *People's Tragedy*, 631.
12. Leggett, *Cheka*, 108.
13. Ferguson, *War of the World*, 206.
14. Service, *Twentieth-Century Russia*, 108.
15. Kotkin, *Stalin*, c. I, 433.
16. Ferguson, *War of the World*, 152.
17. Applebaum, *Gulag*.
18. Service, *Twentieth-Century Russia*, 11.
19. Ferguson, *War of the World*, 210.
20. Agy., 211-214.
21. Kotkin, *Stalin*, c. II.

37. Lider İlkesi

1. Hesaplamada esas alınan verilerin edinildiği kaynaklar Laqueur, *Fascism*, Tablo 15 ve Larsen, vd, *Who Were the Fascists?*, Tablo 1.
2. Herf, *Jewish Enemy*, KL 463-9.
3. Eksiksiz eser Falter, *Hitlers Wähler*.
4. O'Loughlin, Flint ve Anselin, "Geography of the Nazi Vote".
5. Ferguson, *War of the World*, 239.
6. Burleigh, *Third Reich*, 116.
7. Agy., 194.
8. Agy., 259.
9. Agy., 5.

10. Satyanath, Voigtländer ve Voth, "Bowling for Fascism".
11. Herf, *Jewish Enemy*, KL 347-65.

38. Altın Enternasyonali'nin Çöküşü

1. Voigtländer ve Voth, "Persecution Perpetuated".
2. Agy., KL 168-77.
3. Miller Lane ve Rupp (ed.), *Nazi Ideology before 1933*, KL 165-216.
4. Herf, *Jewish Enemy*, KL 81-9. Ayrıca bkz. Cohn, *Warrant for Genocide*.
5. Friedländer, *Nazi Germany and the Jews*, 77 vd.
6. Genel olarak bkz. Mosse, "Die Juden in Wirtschaft und Gesellschaft" ve *Jews in the German Economy*.
7. Windolf, "GermanJewish Economic Elite", 137, 157.
8. Valentin, *Antisemitism*, 198 vd.
9. Windolf, "GermanJewish Economic Elite", 158 vd. Ayrıca bkz. 152, 155.
10. Meiring, *Christlich-jüdische Mischehe*, Tablo 1.
11. Jones, *In the Blood*, 158 vd.
12. Ruppin, *Soziologie der Juden*, c. I, 211 vd.; Hanauer, "Jüdischechristliche Mischehe", Tablo 2; Della Pergola, *Jewish and Mixed Marriages*, 122-127.
13. Ruppin, *Soziologie der Juden*, c. I, 211 vd.
14. Burleigh ve Wippermann, *Racial State*, 110.
15. Burgdörfer, "Juden in Deutschland", 177.
16. Raab, "More than just a Metaphor".
17. Friedländer, *Nazi Germany and the Jews*, 19.
18. Agy., 24.
19. Agy., 234.
20. Agy., 25-26.
21. Agy., 259-260; Barkai, *From Boycott to Annihilation*, 75.
22. Barkai, *From Boycott to Annihilation*, 152 vd.
23. Agy., 153.
24. Baynes (ed.) *Speeches of Adolf Hitler*, c. I, 737-741.
25. Kopper, "Rothschild family", 321 vd.
26. Nicholas, *Rape*, 39.
27. Heimann-Jelinek, "'Aryanisation' of Rothschild Assets".
28. Ayrıntılar için bkz. Nicholas, *Rape*.
29. Ferguson, *Kissinger*, c. I, 72, 80.
30. Düring, "Dynamics of Helping Behaviour".
31. Fallada, *Alone in Berlin*.

39. Beşler Çetesi

1. Cooper, *Diaries*, 274.
2. Genel olarak bkz. Bloch, *Ribbentrop*.
3. Lord Lothian, "Germany and France: The British Task, II: Basis of Ten Years' Peace", *The Times*, 1 Şubat 1935.
4. Lownie, *Burgess*, 29.
5. Deacon, *Cambridge Apostles*, 103.

6. Lownie, *Burgess*, 34 vd.
7. Andrew ve Gordievsky, *KGB*, 206, 209.
8. Agy., 193 vd.
9. Andrew, *Defence of the Realm*, 169 vd.
10. Lownie, *Burgess*, 54.
11. Deacon, *Cambridge Apostles*, 107 vd.
12. Agy., 115, 134.
13. Andrew ve Gordievsky, *KGB*, 216.
14. Agy., 221.
15. Macintyre, *Spy Among Friends*, 44 vd.
16. Andrew ve Gordievsky, *KGB*, 213.
17. Agy., 184.
18. Agy., 213.
19. Lownie, *Burgess*, 55.
20. Agy., 136.
21. Agy., 96.
22. Andrew, *Defence of the Realm*, 270; Andrew ve Gordievsky, *KGB*, 300.
23. Andrew, *Defence of the Realm*, 270.
24. Lownie, *Burgess*, 130; Andrew, *Defence of the Realm*, 272.
25. Andrew, *Defence of the Realm*, 280, 289.
26. Andrew ve Gordievsky, *KGB*, 296 vd.
27. Lownie, *Burgess*, 131, 147.
28. Agy., 132, 160; Andrew, *Defence of the Realm*, 272, 280.
29. Andrew, *Defence of the Realm*, 219, 261.
30. Agy., 268.
31. Agy., 341; Andrew ve Gordievsky, *KGB*, 297.
32. Andrew, *Defence of the Realm*, 281, 333.
33. Macintyre, *Spy Among Friends*, 144.
34. Andrew, *Defence of the Realm*, 339 vd.
35. Agy., 343.
36. Agy., 422.
37. Andrew ve Gordievsky, *KGB*, 399 vd.
38. Andrew, *Defence of the Realm*, 422 vd.
39. Agy., 420-424.
40. Agy., 424.
41. Agy., 431.
42. Agy., 432-435; Peter Wright'ın İngiliz istihbaratına ancak daha yüksek düzeyde Sovyet sızmasıyla açıklanabilecek bir örtbas etmenin söz konusu olduğu yönündeki iddialarını çürütür.
43. Agy., 436.
44. Macintyre, *Spy Among Friends*, 291.
45. Andrew ve Gordievsky, *KGB*, 6.
46. Andrew, *Defence of the Realm*, 429.
47. Andrew ve Gordievsky, *KGB*, 429, 436, 439 vd., 707.

40. Kısa Süreli Karşılaşma

1. McSmith, *Fear and the Muse Kept Watch*, KL 5069-70.
2. Agy., KL 5109-19.
3. Agy., KL 5138.
4. Agy., KL 5139-55.
5. Agy., KL 5158-60.
6. Agy., KL 5185-97.
7. Berlin, *Enlightening*, KL 2139-42.
8. Berlin, *Letters*, 599 vd.
9. Berlin'in karşılaşmayla ilgili 35 yıl sonra yazdığı ayrıntılı anılar için bkz. Berlin, *Personal Impressions*, KL 4628-4998.
10. Hausheer, "It Didn't Happen".
11. Ignatieff, *Berlin*, KL 3252-79.
12. Ölümünden bir yıl önce, Haziran 1965'te Oxford'u ziyaretinde okuduğu "Beşli" şiirinin kaydı şu adresten dinlenebilir: https://podcasts.ox.ac.uk/annaakhmatovareadingher-poemsaboutisaiahberlinoxford1965.
13. Dalos, *Guest from the Future*, 7, 86.
14. Ahmatova, *Word that Causes Death's Defeat*, 152.
15. McSmith, *Fear and the Muse Kept Watch*, KL 5271. Churchill gülünç bir şekilde, Berlin'den satın aldığı azıcık havyar için buz almada tercüman olarak kendisine yardımcı olmasını istedi.
16. Dalos, *Guest from the Future*, 67.
17. Ignatieff, *Berlin*, KL 3252-79.
18. Dalos, *Guest from the Future*, 67 vd.
19. McSmith, *Fear and the Muse Kept Watch*, KL 5354-68.
20. Agy., KL 5352.
21. Berlin, *Enlightening*, KL 2056-74. Ayrıca bkz. Dalos, *Guest from the Future*, 59-61.
22. Berlin, *Enlightening*, KL 1047-56, 1059-69.
23. Ignatieff, *Berlin*, KL 3284-3350; McSmith, *Fear and the Muse Kept Watch*, KL 5399-5414.
24. Berlin, *Enlightening*, KL 10773-4, 10783-10806, 10818-64, 10865-71.
25. Agy., KL 16680-82; Dalos, *Guest from the Future*, 124-7, 133.
26. Dalos, *Guest from the Future*, 64 vd.

41. Ella Islahevinde

1. MacDougall, "Long Lines".
2. Genel olarak bkz. Wu, *Master Switch*.
3. MacDougall, "Long Lines", 299, 308 vd., 318.
4. Wu, *Master Switch*, 8.
5. Agy., 9. 6. Agy., 113.
7. Christopher Wolf, "The History of Electronic Surveillance, from Abraham Lincoln's Wiretaps to Operation Shamrock", Public Radio International, 7 Kasım 2013.
8. Starr, *Creation of the Media*, 348.
9. Agy., 363 vd.
10. Gambetta, *Sicilian Mafia*.

11. Jonathan Steinberg, "Capos and Cardinals", *London Review of Books*, 17 Ağustos 1989.
12. Duggan, *Fascism and the Mafia*.
13. Scotten, "Problem of the Mafia". Bu göndermeyi öğrencim Frank Tamberino'ya borçluyum. Bkz. Tamberino, "Criminal Renaissance".
14. Lewis, "The Honored Society", *New Yorker*, 8 Şubat 1964, 42-105 ve daha uzun *Honoured Society*. Aydınlatıcı başka bir kaynak aynı yazarın *Napoli '44* adlı kitabıdır.
15. McAdam, *Political Process and the Development of Black Insurgency*, 90.
16. Agy., 129
17. Jackson vd, "Failure of an Incipient Social Movement", 36.
18. Bkz. Kurtz, *Not-God*; White ve Kurtz, "Twelve Defining Moments"; Makela vd, (ed.), *Alcoholics Anonymous*; Kelly, John ve Julie Yeterian, "MutualHelp Groups".
19. Kurtz, *Not-God*, 64.
20. White ve Kurtz, "Twelve Defining Moments", 44 vd.
21. Ohler, *Blitzed*.

VII. CENGELİ ELİNDE TUT

42. Uzun Barış

1. Jackson ve Nei, "Networks of Military Alliances", 15279. Ayrıca bkz. Levina ve Hillmann, "Wars of the World", Lupu ve Traag, "Trading Communities" ve Maoz, "Network Polarization".
2. Dorussen ve Ward, "Trade Networks".
3. Haim, "Alliance Networks and Trade", 28.
4. Johnson ve Jordan, "Web of War".
5. Keller, "(Why) Do Revolutions Spread?"

43. General

1. Forester, *The General*, 222.
2. Samuels, *Command or Control*; Gudmundsson, *Stormtroop Tactics*.
3. Marston, "Lost and Found in the Jungle", KL 2065.
4. Pocock, *Fighting General*, KL 1537-77.
5. Mumford, *Counter-Insurgency Myth*, 37 vd.
6. Beckett ve Pimlott, *Counter-Insurgency*, 20.
7. Strachan, "British CounterInsurgency from Malaya to Iraq", 10.
8. Pocock, *Fighting General*, KL 2113-33.
9. Agy., KL 2204-9.
10. Walker, "How Borneo was Won", 11.
11. Agy., 11.
12. Tuck, "Borneo 1963-66", 98 vd.
13. Walker, "How Borneo was Won", 19.
14. Agy., 9 vd.
15. Agy., 10.
16. Agy., 14.
17. Cross, "*Face Like bir Chicken's Backside*", 142 vd.

18. Agy., 157.
19. Rosentall, "'Confrontation': Countering Indonesian Insurgency", 102.
20. Beckett ve Pimlott, *Counter-Insurgency*, 110.
21. Walker, "How Borneo was Won", 12.
22. Agy., 9.
23. Agy., 17.

44. Karmaşıklık Krizi

1. "General Sir Walter Walker", *Daily Telegraph*, 13 Ağustos 2001.
2. O'Hara, *From Dreams to Disillusionment*.
3. Scott, *Seeing Like a State*, 348.
4. Bar-Yam, "Complexity Rising", 26.
5. Bkz. Bar-Yam, *Dynamics of Complex Systems*, 804-809.
6. Aktaran Thompson vd. (ed.), *Markets, Hierarchies and Networks*, 297.
7. Barabási, *Linked*, 201.
8. Lamoreaux, vd, "Beyond Markets and Hierarchies", 43 vd.
9. Agy., 48 vd.
10. Chanda, *Bound Together*, 248.
11. Theodore Levitt, "The Globalization of Markets", *Harvard Business Review* (Mayıs 1983).
12. Powell, "Neither Market nor Hierarchy", aktaran Thompson vd. (ed.), *Markets, Hierarchies and Networks*, 270.
13. Agy., 271 vd.
14. Agy., 273 vd.
15. Rhodes, "New Governance", 665.
16. Thompson, *Between Hierarchies and Markets*, 133.

45. Henry Kissinger'ın İktidar Şebekesi

1. Ferguson, *Kissinger*, xiv.
2. Agy., 310.
3. Agy., 502.
4. Agy., 728.
5. Agy., 806.
6. Agy., 807.
7. Agy., 841.
8. Agy., 849.
9. "Principles, Structure and Activities of Pugwash for the Eleventh Quinquennium, 2007-2012": https://en.wikipedia.org/wiki/Pugwash_ Conferences_on_Science_and_World_ Affairs
10. Evangelista, *Unarmed Forces*, 32 vd.
11. Agy., 33.
12. Staar, *Foreign Policies*, 86.
13. Ferguson, *Kissinger*, 505.
14. Agy., 736.
15. Agy., 740.

16. Agy., 746 vd.
17. Bkz. Ek.
18. "Superstar Statecraft: How Henry Does It", *Time*, 1 Nisan 1974.
19. Agy.
20. Agy.
21. Sargent, *Superpower Transformed*, 158.
22. Agy., 159.
23. Agy., 176.
24. Özellikle bkz. Cooper, *Economics of Interdependence* ve Keohane ve Nye, *Power and Interdependence*.
25. "Interdependence Day", *The New York Times*, 4 Temmuz 1976.
26. Brzezinski, *Between Two Ages*.
27. Bearman ve Everett, "Structure of Social Protest", 190 vd.
28. Henry A. Kissinger, "The Need to Belong", *The New York Times*, 17 Mart 1968.
29. http://www.pbs.org/newshour/bb/ white_housejulydec11nixontapes_1125/.

46. Vadiye İniş

1. Barabási, *Linked*, 147.
2. Conway, "How Do Committees Invent?".
3. Agy.
4. Caldarelli ve Catanzaro, *Networks*, 37.
5. Naughton, *From Gutenberg to Zuckerberg*, 45 vd.
6. Caldarelli ve Catanzaro, *Networks*, 38.
7. Newman, *Networks*, 19 vd.
8. Brinton ve Chiang, *Power of Networks*, 245.
9. Agy., 297.
10. Dünya çapında ağın öncüleri için bkz. Hall, "Ever Evolving Web".
11. Castells, *Rise of the Network Society*, 63 vd. Ayrıca bkz. Newman, *Networks*, 5.
12. Caldarelli ve Catanzaro, *Networks*, 39 vd., 43 vd.
13. Garton Ash, *Free Speech*, KL 494-496.
14. https://w2.eff.org/Censorship/Internet_censorship_bills/barlow_0296.declaration.
15. Goldsmith ve Wu, *Who Controls the Internet?*, 21.
16. Agy., 24.
17. Agy., 15.
18. Agy., Bölüm 3.

47. Sovyet İmparatorluğu'nun Çöküşü

1. Benjamin Peters, "Soviet InterNyet", *Aeon*, 17 Ekim 2016.
2. Ulusal Güvenlik Dairesi, "Dealing with the Future: The Limits of Forecasting", 100: http://www.nsa.gov/public_info/_files/cryptologic_ quarterly/limits_forecasting.pdf.
3. Osa, *Solidarity and Contention*, 117 vd.
4. Agy., 165.
5. Malcolm Gladwell, "Small Change: Why the Revolution Will Not Be Tweeted", *New Yorker*, 4 Ekim 2010.
6. Grdesic, "Television and Protest in East Germany's Revolution", 94.

48. Davos İnsanının Zaferi

1. Navidi, *Superhubs*, 95.
2. Nick Paumgarten, "Magic Mountain: What Happens at Davos?" *New Yorker*, 5 Mart 2012.
3. https://www.weforum.org/agenda/2013/12/nelson-mandelas-address-to-davos-1992/.
4. Paul Nursey-Bray, "The Solid Mandela", *Avustralia Left Review* (Haziran 1992), 12-16.
5. Barnard ve Popescu, "Nelson Mandela", 241 vd.
6. Sampson, *Mandela*, 427.
7. Agy., 429.
8. Jake Bright, "Why the Left-Leaning Nelson Mandela was such bir Champion of Free Markets", 6 Aralık 2013: http://qz.com/155310/nelson-mandela-was-also-bir-huge-champion-of-free-markets/.
9. Ronnie Kasrils, "How the ANC's Faustian Pact Sold Out South Africa's Poorest", *Guardian*, 24 Haziran 2013: https://www.theguardian.com/commentisfree/2013/jun/24/anc-faustian-pact-mandela-fatal-error.
10. Anthony Monteiro, "Mandela and the Origins of the Current South African Crisis", 24 Şubat 2015: https://africanamericanfutures.com/2015/02/24/mandelaandtheoriginsofthecurrentsouthafricancriss/. Ayrıca bkz. Monteiro, "Nelson Mandela: The Contradictions of His Life and Legacies", *Black Agenda Report*, 12 Kasım 2013: http://www.blackagendareport.com/content/nelsonmandelacontradictionshislifeandlegacies.
11. Sampson, *Mandela*, 428. Ayrıca bkz. Gumede, *Thabo Mbeki*, 81-84.
12. Ken Hanly, "Mandela and NeoLiberalism in South Africa", 18 Aralık 2013: http://www.digitaljournal.com/news/politics/opedmandela-andneoliberalisminsouthafrican/article/364193. Ayrıca bkz. Danny Schechter, "Blurring Mandela and Neo-Liberalism", 14 Aralık 2013: http://www.truthdig.com/report/print/blurring_mandela_ve_neolib-eralism_20131214. Karş. Schechter, *Madiba A to Z*, KL 1619-61.
13. Klein, *Shock Doktrin*, 216 vd.
14. Landsberg, *Quiet Diplomacy of Liberation*, 107-110.
15. Andrew Ross Sorkin, "How Mandela Shifted Views on Freedom of Markets", *The New York Times*, 9 Aralık 2013. Ayrıca bkz. Barnard ve Popescu, "Nelson Mandela", 247.
16. Sampson, *Mandela*, 428 vd.

49. İngiltere Merkez Bankası'nın Gücünü Kırma

1. Bu bölümde esas alınan kaynak Ferguson ve Schlefer, "Who Broke the Bank of England?".
2. Stevenson, "First World War and European Integration".
3. Daha geniş ayrıntılar için bkz. Ferguson, "Siegmund Warburg, the City of London and the Financial Roots of European Integration".
4. Bir giriş için bkz. Kerr, *History of the Eurobond Market*.
5. Milward, *European Rescue of the Nation-State*.
6. Schenk, "Sterling, International Monetary Reform and Britain's Applications".
7. Ferguson, *High Financier*, 229.
8. Granville, Cruz ve Prevezer, "Elites, Thickets and Institutions".
9. Ferguson, *High Financier*, 230.
10. Lamont, *In Office*, 124.
11. Major, *Autobiography*, 271 vd.
12. Agy., 275 vd.

13. Agy., 284.
14. Agy., 288.
15. Soros, *George Soros on Globalization*, 131.
16. Eichengreen ve Wyplosz, "Unstable EMS", 85.
17. Lamont, *In Office*, 201.
18. Major, *Autobiography*, 313. Ayrıca bkz. "Nearer to No", *Economist*, 29 Ağustos 1992.
19. Major, *Autobiography*, 313-315, 325.
20. Lamont, *In Office*, 212 vd., 227.
21. Ivan Fallon, "John Major's Days of Pain: The Sterling Fiasco", *Sunday Times*, 20 Eylül 1992.
22. "Sterling Knocked by EMU Worries", *The Times*, 10 Haziran 1992.
23. Major, *Autobiography*, 316, 325.
24. Stephens, *Politics and the Pound*, 219.
25. Lamont, *In Office*, 216.
26. Agy., 227 vd.
27. Peter Kellner, David Smith ve John Cassidy, "The Day the Pound Died", *Sunday Times*, 6 Aralık 1992.
28. Lamont, *In Office*, 228.
29. Matthew Lynn ve David Smith, "Round One to Lamont - Norman Lamont", *Sunday Times*, 30 Ağustos 1992.
30. Lamont, *In Office*, 229.
31. "Schlesinger's Schadenfreude - Diary", *The Times*, 18 Eylül 1992.
32. Peter Kellner, David Smith ve John Cassidy, "The Day the Pound Died", *Sunday Times*, 6 Aralık 1992.
33. Lamont, *In Office*, 236. 34.
34. Agy., 238.
35. Colin Narbrough ve Wolfgang Munchau, "Another Innocent Gaffe from the Bundesbank", *The Times*, 10 Eylül 1992; David Smith, "Lamont's Troubles in Triplicate", *Sunday Times*, 13 Eylül 1992.
36. Philip Webster, "Bundesbank Chief Raises Spectre of Devaluation", *The Times*, 16 Eylül 1992; Christopher Huhne, "Inside Story: The Breaking of the Pound", *Independent on Sunday*, 20 Eylül 1992. Krş. Major, *Autobiography*, 329.
37. Lamont, *In Office*, 244 vd.
38. Peter Kellner, David Smith ve John Cassidy, "The Day the Pound Died", *Sunday Times*, 6 Aralık 1992; Robert Chote ve Nicholas Timmins, "Pound Faces Toughest Test after EC Bows to Markets: German Interest Rate to Fall as Lira is Devalued in ERM Rescue", *Independent*, 13 Eylül 1992.
39. Eichengreen ve Wyplosz, "Unstable EMS", 107.
40. "Forever Falling?" *Economist*, 29 Ağustos 1992.
41. Christopher Huhne, "Schlesinger: A Banker's Guilt", *Independent*, 1 Ekim 1992.
42. Soros, "Theory of Reflexivity", 7.
43. Soros, *Soros on Soros*, 12
44. Mallaby, *More Money Than God*, 435.
45. "A Ghastly Game of Dominoes", *Economist*, 19 Eylül 1992.
46. Mallaby, *More Money Than God*, 156 vd.
47. Abdelal, "Politics of Monetary Leadership", 250.

48. Duncan Balsbaugh, "The Pound, My Part in Its Downfall and Is It Time to Fight the Central Banks Again?", *IFR Review of the Year 2015*: http://www.ifre.com/the-pound-my-part-in-its-downfall-ve-is-it-time-to-fight-the-central-banks-again/21223291.fullarticle. Biraz farklı rakamlar veren diğer anlatımlar için bkz. Kaufman, *Soros*, 239; Mallaby, *More Money Than God*, 435. Ayrıca bkz. Drobny, *Inside the House of Money*, 274 vd.
49. Soros, *Soros on Soros*, 22. Ayrıca bkz. Soros ve Schmitz, *Tragedy of the European Union*, 59 vd.
50. Kaufman, *Soros*, 239. İtalikler bana ait.
51. Lamont, *In Office*, 249.
52. Anatole Kaletsky, "How Mr Soros Made a Billion by Betting against the Pound", *The Times*, 26 Ekim 1992.
53. Agy.
54. Mallaby, *More Money Than God*, 160-166.
55. Eichengreen ve Wyplosz, "Unstable EMS", 60.
56. Engdahl, "Secret Financial Network".
57. Flavia Cymbalista, Desmond MacRae'yle birlikte, "George Soros: How He Knows What He Knows, Part 2: Combining Theory and Instinct", *Stocks, Futures and Options*, 9 Mart 2004.
58. James Blitz, "How Central Banks Ran into the Hedge", *Financial Times*, 30 Eylül 1992.
59. Balsbaugh, "The Pound, My Part in Its Downfall".
60. Thomas Jaffe ve Dyan Machan, "How the Market Overwhelmed the Central Banks", *Forbes*, 9 Kasım 1992. Ayrıca bkz. Mallaby, *More Money Than God*, 435.
61. Kaletsky, "How Mr Soros Made a Billion".
62. Soros, *Soros on Soros*, 82.
63. Lamont, *In Office*, 259.
64. Slater, *Soros*, 180.
65. Agy., 181.
66. Roxburgh, *Strained to Breaking Point*, 163; Matthew Tempest, "Treasury Papers Reveal Cost of Black Wednesday", *Guardian*, 9 Şubat 2005.
67. Johnson, "UK and the Exchange Rate Mechanism", 97 vd.
68. Major, *Autobiography*, 312, Lamont, *In Office*, 285.
69. Kaletsky, "How Mr Soros Made a Billion".
70. "Half-Maastricht", *Economist*, 26 Eylül 1992.

VIII: BABIL KÜTÜPHANESI

50. 9/11/2001

1. Borges, "Library of Babel".
2. Uluslararası hava ulaşım şebekesinin gelişme üzerindeki güçlü etkileri için bkz. Campante ve Yanagizawa-Drott, "LongRange Growth". Amerikan sisteminin normal durumlarda bile gecikmelere yol açma eğilimi için bkz. Mayer ve Sinai, "Network Effects".
3. Calderelli ve Catanzaro, *Networks*, 40 vd.
4. Thomas A. Stewart, "Six Degrees of Mohamed Atta", *Business 2.0*, Aralık 2001.
5. Krebs, "Mapping Networks of Terrorist Cells", 46-50.
6. Agy., 51.

7. Jeff Jonas ve Jim Harper, "Effective Counterterrorism and the Limited Role of Predictive Data Mining", *Policy Analysis*, 11 Aralık 2006.
8. Patrick Radden Keefe, "Can Network Theory Thwart Terrorists?", *The New York Times*, 12 Mart 2006.
9. Valdis Krebs, "Connecting the Dots: Tracking Two Identified Terrorists", Orgnet, 2002-8: http://www.orgnet.com/prevent.html.
10. Oliver, "Covert Networks".
11. Marion ve Uhl-Bien, "Complexity Theory and Al-Qaeda".
12. Eilstrup-Sangiovanni ve Jones, "Assessing the Dangers of Illicit Networks", 34.
13. Minor, "Attacking the Nodes", 6.
14. Morselli, Giguère ve Petit, "The Efficiency/Security Trade-off". Ayrıca bkz. Kahler, Miles, "Networked Politics". Ayrıca bkz. Kenney, "Turning to the 'Dark Side'" ve Kahler, "Collective Action and Clandestine Networks".
15. Sageman, *Understanding Terror Networks*, 96 vd. Ayrıca bkz. 135-71.
16. Berman, *Radical, Religious, and Violent*, 18.
17. Agy., 17.
18. John Arquilla, "It Takes a Network", *Los Angeles Times*, 25 Ağustos 2002.
19. START, "Jihadist Plots in the United States, Jan. 1993- Feb. 2016: Interim Findings" (Ocak 2017).
20. Nagl, *Learning to Eat Soup with a Knife*.
21. ABD Kara Kuvvetleri, *U.S. Army/Marine Corps Counterinsurgency Field Manual*.
22. ABD Kara Kuvvetleri, *Insurgencies and Countering Insurgencies*, Kısım 4, paragraf 6 ve 7.
23. Agy., Kısım 4, paragraf 20 ve 21.
24. ABD Kara Kuvvetleri, *U.S. Army/Marine Corps Counterinsurgency Field Manual*, Ek B.
25. Kilcullen, *Counterinsurgency*, 37.
26. Agy., 183.
27. Agy., 200.
28. Agy., 4 vd., 10, 40, 197.
29. David Petraeus, "The Big Ideas Emerging in the Wake of the Arab Spring", Belfer Merkezi, Harvard Kennedy Yönetim Okulu (2017).
30. McChrystal, *My Share of the Task*, 148. McChrystal ve ekibinin Zerkavi'yi kıstırıp öldürerek, zamanla şebekesini yok edişinin ayrıntıları için bkz. Bölüm 11-15.
31. Simpson, *War from the Ground Up*, 106.

51. 9/15/2008

1. Neely, "Federal Reserve Responds".
2. Agy., 40.
3. Crawford, "U.S. Costs of Wars".
4. Watts, *Six Degrees*, 23.
5. Caldarelli ve Catanzaro, *Networks*, 36 vd., 42, 95.
6. ABD Federal Yönetimi Hesap Verebilirlik Ofisi, "Financial Crisis Losses".
7. Bkz. Ferguson, *Ascent of Money*.
8. Finansal Krizi Soruşturma Komisyonu, *Financial Crisis Inquiry Report*, KL 8518-21.
9. http://www.federalreserve.gov/monetarypolicy/fomchistorical2008. htm: FOMC toplantı tutanağı, 16 Eylül 2015, 20.
10. Agy., 51.

11. Agy., 28-29 Ekim 2008, 118.
12. Agy., 15-16 Aralık 2008, 12.
13. Andrew Haldane, "On Tackling the Credit Cycle and Too Big to Fail", İngiltere Merkez Bankası sunumu, Ocak 2011, slide 13.
14. Ramo, *Seventh Sense*, 136 vd. Ayrıca bkz. 42-44.
15. Jackson, Rogers ve Zenou, "Economic Consequences of Network Structure". Ayrıca bkz. Elliott, Golub ve Jackson, "Financial Networks and Contagion".
16. Louise Story ve Eric Dash, "Bankers Reaped Lavish Bonuses During Bailouts", *The New York Times*, 30 Temmuz 2009.
17. Davis vd, "Small World", 303.
18. Agy., 320.
19. Michelle Leder, "Vernon Jordan Gets a Big Payday from Lazard", *The New York Times*, 15 Mart 2010.
20. Acemoglu vd, "Value of Connections in Turbulent Times". Yazarların tahminine göre, "sonraki on işlem gününde Geithner'le bir bağlantısı olan finansal firmalar, diğer finansal sektör firmalarına kıyasla yaklaşık yüzde 12'lik olağandışı bir birikimli getiri elde ettiler."

52. İdari Devlet

1. DeMuth, "Can the Administrative State Be Tamed?", 125.
2. Patrick McLaughlin ve Oliver Sherouse, "The Accumulation of Regulatory Restrictions Across Presidential Administrations", Mercatus Merkezi, 3 Ağustos 2015.
3. Patrick McLaughlin ve Oliver Sherouse, "The Dodd-Frank Wall Street Reform and Consumer Protection Act May be the Biggest Law Ever", Mercatus Merkezi, 20 Temmuz 2015.
4. McLaughlin ve Greene, "Dodd-Frank's Regulatory Surge".
5. Howard, *Life Without Lawyers*.
6. Scott, *Connectedness and Contagion*.
7. Fukuyama, *Political Order and Political Decay*, 208.
8. Agy., 35 vd. Tersi bir görüş için bkz. Howard, *Rule of Nobody* ve White, Cass ve Kosar, *Unleashing Opportunity*.
9. DeMuth, "Can the Administrative State Be Tamed?", 151.
10. Örneğin bkz. McLaughlin ve Sherouse, *Impact of Federal Regulation*; Patrick A. McLaughlin, "Regulations Contribute to Poverty", Temsilciler Meclisi Adalet Komitesi Mevzuat Reformu, Ticari ve Antitröst Yasalar Alt Komitesi'ne verilen ifade, 24 Şubat 2016.
11. Ferguson, *Great Degeneration*.

53. Web 2.0

1. Naughton, *From Gutenberg to Zuckerberg*, 224.
2. Agy., 227.
3. Raymond, *The Cathedral and the Bazaar*, 21.
4. Agy., 57 vd.
5. Agy., 30.
6. Agy., 125.
7. Agy., 194.
8. Spar, *Ruling the Waves*, 369 vd.
9. Kirkpatrick, *Facebook Effect*, 74.

10. http://benbarry.com/project/facebookslittleredbook. Küçük Kızıl Kitap'ın yazarı için bkz. http://www.typeroom.eu/article/ben-barry-used-be-called-facebook-s-minister-propaganda.
11. Kirkpatrick, *Facebook Effect*, 247.
12. Agy., 109.
13. Agy., 185, 274-277.
14. Agy., 154-157, 180 vd., 188.
15. Naughton, *From Gutenberg to Zuckerberg*, 106.
16. Kirkpatrick, *Facebook Effect*, 222-226.
17. Agy., 251.
18. Agy., 259.
19. García Martínez, *Chaos Monkeys*, 275-280, 298 vd.
20. Agy., 482-486.
21. Alex Eule, "Facebook Now Has 1.2 Billion Daily Users. Really", *Barron's*, 2 Kasım 2016.
22. Smriti Bhagat, Moira Burke, Carlos Diuk, İsmail Onur Filiz ve Sergey Edunov, "Three and a Half Degrees of Separation", 4 Şubat 2016: https://research.fb.com/threeandahalf-degreesofseparation/.
23. Lars Backstrom, Paolo Boldi, Marco Rosa, Johan Ugander ve Sebastiano Vigna, "Four Degrees of Separation", 22 Haziran 2012: https://research.fb.com/publications/fourdegrees-ofseparation/.
24. Ugander vd, "Structural Diversity in Social Contagion".
25. Lillian Weng ve Thomas Lenton, "TopicBased Clusters in Egocentric Networks on Facebook", 2 Haziran 2014: https://research.fb.com/publications/topicbasedclustersin-egocentricnetworksonfacebook/. Ayrıca bkz. Youyou vd, "Birds of a Feather".
26. Amaç Herdağdelen, Bogdan State, Lada Adamic ve Winter Mason, "The Social Ties of Immigrant Communities in the United States", 22 Mayıs 2016: https://research.fb.com/publications/thesocialtiesofimmigrant-communitiesintheunitedstates/.
27. Jonathan Chang, Itamar Rosenn, Lars Backstrom ve Cameron Marlow, "Ethnicity on Social Networks", *Association for the Advancement of Artificial Intelligence* (2010).
28. İsmail Onur Filiz ve Lada Adamic, "Facebook Friendships in Europe", 8 Kasım 2016: https://research.fb.com/facebookfriendshipsin-europe/.
29. Eytan Bakshy, Itamar Rosenn, Cameron Marlow ve Lada Adamic, "The Role of Social Networks in Information Diffusion", 16 Nisan 2012: https://research.fb.com/publications/theroleofsocialnetworksininformation-diffusion/; Lada A. Adamic, Thomas M. Lenton, Eytan Adar ve Pauline C. Ng, "Information Evolution in Social Networks", 22 Mayıs 2016: https://research.fb.com/wpcontent/uploads/2016/11/information_evolution_in_social_networks.pdf; Adam D. I. Kramer, "The Spread of Emotion via Facebook", 16 Mayıs 2012: https://research.fb.com/publications/thespread-ofemotionviafacebook/.
30. Jonathan Tepper, "Friendships in the Age of Social Media", 14 Ocak 2017; ilk yayımlanışı http://jonathan-tepper.com/blog/.
31. Naughton, *From Gutenberg to Zuckerberg*, 194 vd.
32. Verilerin alındığı kaynak http://whoownsfacebook.com/.
33. García Martínez, *Chaos Monkeys*, 229.
34. "Who Are the 8 Richest People? All Men, Mostly Americans", NBC News, 16 Ocak 2017.
35. Wu, *Master Switch*, 318.
36. Shannon Bond, "Google and Facebook Build Digital Ad Duopoly", *Financial Times*, 15 Mart 2017.

37. Farhad Manjoo, "Why Facebook Keeps Every Rival: It's the Network, of Course", *The New York Times*, 19 Nisan 2017.
38. Robert Thomson, "Digital Giants are Trampling on Truth", *The Times*, 10 Nisan 2017.
39. Ramo, *Seventh Sense*, 240 vd.
40. Kirkpatrick, *Facebook Effect*, 254.
41. http://benbarry.com/project/facebookslittleredbook.
42. García Martínez, *Chaos Monkeys*, 355.
43. Kirkpatrick, *Facebook Effect*, 319.
44. Nick Bilton, "Will Mark Zuckerberg be Our Next President?", *Vanity Fair*, 13 Ocak 2017.
45. García Martínez, *Chaos Monkeys*, 263 vd.
46. Mark Zuckerberg, "Building Global Community", 16 Şubat 2017: https://www.facebook.com/notes/markzuckerberg/buildingglobal-community/10154544292806634.
47. Kuşkucu bir görüş için bkz. Morozov, *Net Delusion*.

54. Parçalanış

1. Oxfam, "An Economy for the 1%".
2. Credit Suisse Araştırma Enstitüsü, *Global Wealth Databook 2015* (Ekim 2015).
3. Piketty ve Saez, "Income Inequality", 2015'e göre güncellenmiş rakamlarla.
4. ABD Sayım Bürosu, Güncel Nüfus Araştırması, Yıllık Sosyal ve Ekonomik Ekler: https://www.census.gov/data/tables/timeseries/demo/incomepoverty/historicalincome-households.html.
5. Bricker vd, "Measuring Income and Wealth".
6. Agustino Fontevecchia, "There Are More SelfMade Billionaires in the Forbes 400 Than Ever Before", *Forbes*, 3 Ekim 2014.
7. Credit Suisse Araştırma Enstitüsü, *Global Wealth Databook 2015* (Ekim 2015). Burada "orta sınıf" 50 bin ile 500 bin dolar arasında servete sahip olma şeklinde tanımlanmaktadır. Gelir temelinde küresel orta sınıfın çok daha yüksek sayıyla 3,2 milyar olduğu sonucuna varan farklı bir tanım için bkz. Kharas, "Unprecedented Expansion".
8. Hellebrandt ve Mauro, "Future of Worldwide Income Distribution".
9. Sala-i-Martin ve Pinkovskiy, "Parametric Estimations".
10. Milanovic ve Lakner, "Global Income Distribution".
11. Corlett, "Examining an Elephant".
12. Rakesh Kochhar, "Middle Class Fortunes in Western Europe", Pew Araştırma Merkezi, 24 Nisan 2017.
13. Autor vd, "Untangling Trade and Technology".
14. Dobbs vd, *Poorer Than Their Parents*.
15. Chetty vd, "Is ABD Still a Land of Opportunity?"
16. Case ve Deaton, "Rising Morbidity".
17. Case ve Deaton, "Mortality and Morbidity".
18. Nicholas Eberstadt, "Our Miserable 21st Century", *Commentary*, 28 Şubat 2017.
19. Gagnon ve Goyal, "Networks, Markets, and Inequality", 23.
20. Agy., 3.
21. Dünya Bankası Grubu, *Digital Dividends*, 3.
22. Paik ve Sanchargin, "Social Isolation".
23. Keith Hampton, Lauren Sessions, Eun Ja Her ve Lee Rainie, "Social Isolation and New Technology", *Pew Internet & American Life Project* (Kasım 2009), 1-89: http://www.pewinternet.org/2009/11/04/socialisolationandnewtechnology/.

24. Agy., 70.
25. Genel olarak bkz. Murray, *Coming Apart*.

55. Twitter Yoluyla Devrim

1. Wu, *Master Switch*, 250.
2. Pew Araştırma Merkezi, "Global Publics Embrace Social Networking", 15 Aralık 2010.
3. Malcolm Gladwell, "Small Change: Why the Revolution Will Not Be Tweeted", *New Yorker*, 4 Ekim 2010.
4. Schmidt ve Cohen, "Digital Disruption".
5. Agy.
6. Agy. Ayrıca bkz. Shirky, "Political Power of Social Media", 1. Dijital sosyal şebekelerin siyasal değişim etkenleri olmasının sınırları için bkz. Shirky, *Here Comes Everybody* ve Tufekci, *Twitter and Tear Gas*.
7. Hill, "Emotions as Infectious Diseases".
8. H. Hodson, "I Predict a Riot", *New Scientist*, 2931, 24 Ağustos 2013, 22.
9. D. MacKenzie, "Brazil Uprising Points to Rise of Leaderless Networks", *New Scientist*, 2923, 26 Haziran 2013. Genel olarak bkz. Barbera ve Jackson, "Model of Protests".
10. Ramo, *Seventh Sense*, 105.
11. Sten Tamkivi, "Lessons from the World's Most Tech-Savvy Government", *Atlantic*, 24 Ocak 2014.
12. Bu görüşün diğer çatışmalar açısından geçerliliği için bkz. Staniland, *Networks of Rebellion*.
13. Simcox, *Al-Qaeda's Global Footprint*.
14. Zimmerman, *Al-Qaeda Network*.
15. Wu, *Master Switch*, 250.
16. Glennon, "National Security", 12.
17. Barton Gellman, "NSA Broke Privacy Rules Thousands of Times per Year, Audit Finds", *Washington Post*, 15 Ağustos 2013.
18. https://www.facebook.com/zuck/posts/10101301165605491.
19. Lloyd Grove, "Kathleen Sebelius's Daily Show Disaster: Jon Stewart Slams Obamacare Rules", *Daily Beast*, 8 Ekim 2013.
20. Schmidt ve Cohen, "Digital Disruption".
21. Cecilia Kang, "Google, in Post-Obama Era, Aggressively Woos Republicans", *The New York Times*, 27 Ocak 2017.
22. Gautham Nagesh, "ICANN 101: Who Will Oversee the Internet?", *Wall Street Journal*, 17 Mart 2014.
23. Enders ve Su, "Rational Terrorists".
24. Scott Atran ve Nafees Hamid, "Paris: The War ISIS Wants, *New York Review of Books*, 16 Kasım 2015.
25. David Ignatius, "How ISIS Spread in the Middle East: And How to Stop It", *Atlantic*, 29 Ekim 2015.
26. Karl Vick, "ISIS Militants Declare Islamist 'Caliphate'", *Time*, 29 Haziran 2014.
27. Graeme Wood, "What ISIS Really Wants", *Atlantic*, Mart 2015.
28. Berger ve Morgan, "ISIS Twitter Census". Ayrıca bkz. Joseph Rago, "How Algorithms Can Help Beat Islamic State", *Wall Street Journal*, 11 Mart 2017.
29. Craig Whiteside, "Lighting the Path: The Story of Islamic State's Media Enterprise", *War on the Rocks*, 12 Aralık 2016.

30. Wood, "What ISIS Really Wants".
31. BM Güvenlik Konseyi, "In Presidential Statement, Security Council Calls for Redoubling Efforts to Target Root Causes of Terrorism as Threat Expands, Intensifies", 19 Kasım 2014: www.un.org/press/en/2014/ sc11656.doc.htm. Ayrıca bkz. Spencer Ackerman, "Foreign Foreign Jihadists Flocking to Syria on 'Unprecedented Scale' - UN", *Guardian*, 30 Ekim 2014.
32. Wood, "What ISIS Really Wants".
33. Bodine-Baron vd, *Examining ISIS Support*.
34. Fisher, "Swarmcast". Ayrıca bkz. Ali Fisher, "ISIS Strategy and the Twitter Jihadiscape", CPD Blog, 24 Nisan 2017: http://uscpublicdiplomacy.org/ blog/isisstrategyandtwitter-jihadiscape.
35. John Bohannon, "Women Critical for Online Terrorist Networks", *Science*, 10 Haziran 2016.
36. MacGill, "Acephalous Groups".
37. Obama'yı eleştirenler bile DAEŞ'e karşı tutarlı bir çizgi sunmakta zorlandılar. Terörizmle mücadelede siber dünyaya hiç değinmeyen konvansiyonel bir askeri/siyasal strateji için bkz. Habeck vd, *Global Strategy for Combating Al-Qaeda*.
38. Ekonomi ve Barış Enstitüsü, *Global Terrorism Index 2016: Measuring and Understanding the Impact of Terrorism*, 4.
39. Terörizmi ve Terörizmle Mücadeleyi Araştırma Ulusal Konsorsiyumu (START), *Patterns of Islamic State-Related Terrorism, 2002- 2015* (Ağustos 2016).
40. Ekonomi ve Barış Enstitüsü, *Global Terrorism Index 2016*, 43.
41. Byrne, *Black Flag Down*, 18-20.
42. Stuart, *Islamist Terrorism*.
43. Rukmini Callimachi, Alissa J. Rubin ve Laure Fourquet, "A View of ISIS's Evolution in New Details of Paris Attacks", *The New York Times*, 19 Mart 2016.
44. Ali, *Challenge of Dawa*. Ayrıca bkz. Sookhdeo, *Dawa*.
45. Stuart, *Islamist Terrorism*, 2, 9, 11, 18.
46. Frampton vd, *Unsettled Belonging*.
47. Scott Atran ve Nafees Hamid, "Paris: The War ISIS Wants", *New York Review of Books*, 16 Kasım 2015.
48. Berger ve Morgan, "ISIS Twitter Census".
49. John Bohannon, "How to Attack the Islamic State Online", *Science*, 17 Haziran 2016. Ayrıca bkz. Berger ve Perez, "The Islamic State's Diminishing Returns on Twitter" ve Wood, *Way of the Strangers*, 287.
50. http://www.bbc.com/news/uk-34568574.
51. Sutton, "Myths and Misunderstandings".
52. http://www.telegraph.co.uk/news/uknews/terrorisminthe-uk/11546683/Islamist-extremistsinprisonrevolvingdoorasnumberssoar.html.
53. Pew Araştırma Merkezi, *Future Global Muslim Population*.
54. Laurence ve Vaisse, *Integrating Islam*, 40 vd. Ayrıca bkz. Khosrokhavar, *L'Islam dans les prisons*. Ayrıca bkz. Scott Atran ve Nafees Hamid, "Paris: The War ISIS Wants", *New York Review of Books*, 16 Kasım 2015.
55. Antoine Krempf, "60% des détenus français sont musulmans?", Replay Radio, 26 Ocak 2015.
56. Pew Araştırma Merkezi, *World's Muslims*.

56. 11/9/2016

1. Popülizmin bir savunması için bkz. Roger Kimball, "Populism, X: The Imperative of Freedom", *New Criterion* (Haziran 2017).
2. Deena Shanker, "Social Media are Driving Americans Insane", *Bloomberg*, 23 Şubat 2017.
3. Deloitte, *No Place Like Phone.*
4. Hampton vd, "Social Isolation and New Technology".
5. Funke vd, "Going to Extremes".
6. Inglehart ve Norris, "Trump, Brexit, and the Rise of Popülizm". Ayrıca bkz. Daniel Drezner, "I Attended Three Conferences on Populism in Ten Days", *Washington Post*, 19 Haziran 2017.
7. Renee DiResta, "Crowds and Technology", RibbonFarm, 15 Eylül 2016: http://www.ribbonfarm.com/2016/09/15/crowdsand-technology/.
8. Brinton ve Chiang, *Power of Networks*, 207.
9. "Mobilising Voters through Social Media in the U.S., Taiwan and Hong Kong", *Bauhinia*, 15 Ağustos 2016.
10. Pentland, *Social Physics*, 50 vd.
11. Bond vd, "61millionperson Experiment".
12. Goodhart, *Road to Somewhere.*
13. Dominic Cummings, "How the Brexit Referendum Was Won", *Spectator*, 9 Ocak 2017.
14. Dominic Cummings, "On the Referendum #20: The Campaign, Physics and Data Science", 29 Ekim 2016: https://dominiccummings.word-press.com/2016/10/29/onthereferendum20thecampaignphysicsand-datasciencevoteleavesvoterintentioncollectionsystemvicsnow-availableforall/.
15. Carole Cadwalladr, "Revealed: How U.S. Billionaire Helped to Back Brexit", *Guardian*, 25 Şubat 2017. Simon Kuper, "Targeting Specific Voters is More Effective and Cheaper than Speaking to the Public on TV", *Financial Times*, 14 Haziran 2017.
16. Salena Zito, "Taking Trump Seriously, Not Literally", *Atlantic*, 23 Eylül 2016.
17. Allen ve Parnes, *Shattered*, 256-257, 566-569, 599-601, 804-806.
18. Agy., 2902-2904.
19. Agy., 3261-3273, 3281-3285, 3291-3301.
20. Allcott ve Gentzkow, "Social Media and Fake News".
21. Shannon Greenwood, Andrew Perrin ve Maeve Duggan, "Social Media Update 2016", Pew Araştırma Merkezi, 11 Kasım 2016. Bkz. Mostafa M. El-Bermawy, "Your Filter Bubble is Destroying Democracy", *Wired*, 18 Kasım 2016.
22. Maeve Duggan ve Aaron Smith, "The Political Environment on Social Media", Pew Araştırma Merkezi, 25 Ekim 2016.
23. "Mobilising Voters through Social Media in the U.S., Taiwan and Hong Kong", *Bauhinia*, 15 Ağustos 2016.
24. Erin Pettigrew, "How Facebook Saw Trump Coming When No One Else Did", *Medium*, 9 Kasım 2016.
25. Pew Araştırma Merkezi, "Election Campaign 2016: Campaigns as a Direct Source of News", 18 Temmuz 2016, 15.
26. https://www.youtube.com/watch?v=vST61W4bGm8.
27. https://www.wired.com/2016/11/ facebookwontrumpelectionnotjustfakenews/.
28. Cecilia Kang, "Google, in post-Obama Era, Aggressively Woos Republicans", *The New York Times*, 27 Ocak 2017.

29. "Facebook Facebook Employees Pushed to Remove Trump's Posts as Hate Speech", *Wall Street Journal*, 21 Ekim 2016.
30. Farhad Manjoo, "Algorithms with Agendas and the Sway of Facebook", *The New York Times*, 11 Mayıs 2016.
31. Issie Lapowsky, "Here's How Facebook Actually Won Trump the Presidency", *Wired*, 15 Kasım 2016.
32. Elizabeth Chan, "Donald Trump, Pepe the Frog, and White Supremacists: An Explainer", Hillary for Amerika, 12 Eylül 2016.
33. Ben Schreckinger, "World War Meme", *Politico*, Mart/Nisan 2017.
34. Hannes Grassegger ve Mikael Krogerus, "The Data That Turned the World Upside Down", *Motherboard*, 28 Ocak 2017.
35. Nicholas Confessore ve Danny Hakim, "Bold Promises Fade to Doubts for a Trump-Linked Data Firm", *The New York Times*, 6 Mart 2017.
36. Issie Lapowsky, "The 2016 Election Exposes the Very, Very Dark Side of Tech", *Wired*, 7 Kasım 2016.
37. Zeynep Tufekci, "Mark Zuckerberg is in Denial", *The New York Times*, 15 Kasım 2016.
38. Richard Waters, "Google Admits Giving Top Spot to Inaccurate Claim on Trump Votes", *Financial Times*, 15 Kasım 2016.
39. Allcott ve Gentzkow, "Social Media and Fake News".
40. David Kan, "Fake News is Shared as Widely as as the Real Thing", *Financial Times*, 27 Mart 2017.
41. Boxell vd, "Is the Internet Causing Political Polarization?"

IX: SONUÇ: SIBER DÜNYAYLA YÜZLEŞMEK

57. Metropolis

1. Bu tema üzerine ilk makale için bkz. Niall Ferguson ve Moritz Schularick, "Chimerical? Think Again", *Wall Street Journal*, 5 Şubat 2007. Temanın yeniden işlenişi için bkz. "'Chimerica' and the Rule of Central Bankers", *Wall Street Journal*, 27 Ağustos 2015. Fikir Lucy Kirkwood'un 2013 tarihli aynı oyununa ilham kaynağı oldu.
2. Bildiğim kadarıyla, bu hiç olmadı. İlgili veriler için bkz. http://globe.cid.harvard.edu/.
3. Örneğin bkz. Barnett, (ed.), *Encyclopedia of Social Networks*, c. I, 297. İyimser yaklaşım için bkz. Slaughter, *The Chessboard and the Web*.

58. Şebeke Kesintisi

1. Kissinger, *World Order*, 93 vd.
2. Agy., 371.
3. Steven Pinker ve Andrew Mack, "The World is Not Falling Apart", *Slate*, 22 Aralık 2014. Steven Pinker'ın *Better Angels* kitabının bir eleştirisi için bkz. Cirillo ve Taleb, "Statistical Properties". Pinker'ın cevabı için bkz. "Fooled by Belligerence: Comments on Nassim Taleb's 'The Long Peace is a Statistical Illusion'": http://stevenpinker.com/files/ comments_on_taleb_by_s_pinker.pdf.
4. Kissinger, *World Order*, 340, 347, 368.
5. Bkz. Allison, *Destined for War*.
6. Jeffrey Goldberg, "World Chaos and World Order: Conversations with Henry Kissinger", *Atlantic*, 10 Kasım 2016.

7. Niall Ferguson, "The Lying, Hating Hi-Tech Webs of Zuck and Trump are the New Superpowers", *Sunday Times*, 19 Şubat 2017.
8. Örneğin bkz. Snyder, *On Tyranny*.
9. Örneğin bkz. (aynı gün yayımlanan) Jennifer Senior, "'Richard Nixon', Portrait of a Thin-Skinned, Media-Hating President", *The New York Times*, 29 Mart 2017; Jennifer Rubin, "End the Nunes Charade, and Follow the Russian Money", *Washington Post*, 29 Mart 2017.
10. Dittmar, "Information Technology and Economic Change".
11. Küresel McKinsey Enstitüsü, *Playing to Win*, 11.
12. Dünya Bankası, *Digital Dividends*, 95.
13. Agy., 207.
14. Agy., xiii, 6.
15. Schiedel, *Great Leveler*.
16. Dünya Bankası, *Digital Dividends*, 217.
17. Alexis C. Madrigal, "The Weird Thing About Today's Internet", *Atlantic*, 17 Mayıs 2017.
18. Thiel, *Zero to One*.
19. Gelişme yolundaki dünyada aylık cep telefonu giderleri Brezilya'da yaklaşık 50 dolarken, Sri Lanka'da tek haneli rakamdadır. Denize kıyısı olmayan Çad'da saniyede bir megabit internet bedeli Kenya'dakinin yaklaşık 300 katıdır: Dünya Bankası, *Digital Dividends*, 8, 71, 218.
20. Agy., 13.
21. Charles Kadushin, "Social Networks and Inequality: How Facebook Contributes to Economic (and Other) Inequality", *Psychology Today*, 7 Mart 2012: https://www.psychologytoday.com/blog/understanding-socialnetworks/201203/socialnetworksandinequality.
22. Sam Altman, "I'm a Silicon Valley Liberal, and I Traveled across the Country to Interview 100 Trump Supporters - Here's What I Learned", *Business Insider*, 23 Şubat 2017: http://www.businessinsider.com/ samaltmaninterviewtrumpsupporters20172.
23. "As American as Apple Inc.: Corporate Ownership and the Fight for Tax Reform", Penn Wharton Public Policy Initiative, Issue Brief 4, 1: https://publicpolicy.wharton.upenn.edu/issue-brief/v4n1.php.
24. Sandra Navidi, "How Trumpocracy Corrupts Democracy", Project Syndicate, 21 Şubat 2017.
25. Cecilia Kang, "Google, in post-Obama Era, Aggressively Woos Republicans", *The New York Times*, 27 Ocak 2017; Jack Nicas ve Tim Higgins, "Silicon Valley Faces Balancing Act between White House Criticism and Engagement", *Wall Street Journal*, 31 Ocak 2017.
26. Issie Lapowsky, "The Women's March Defines Protest in the Facebook Age", *Wired*, 21 Ocak 2017; Nick Bilton, "Will Mark Zuckerberg be Our Next President?", *Vanity Fair*, 13 Ocak 2017.
27. Dünya Bankası, *Digital Dividends*, 221-7.
28. Lada A. Adamic, Thomas M. Lenton, Eytan Adar ve Pauline C. Ng, "Information Evolution in Social Networks", 22-25 Şubat 2016: https://research.fb.com/wpcontent/uploads/2016/11/information_ evolution_in_social_networks.pdf.
29. James Stavridis, "The Ghosts Ghosts of Religious Wars Past are Rattling in Iraq", *Foreign Policy*, 17 Haziran 2014.
30. Turchin, *Ages of Discord*.
31. Maier, *Leviathan 2.0*.

32. Mark Galeotti, "The 'Trump Dossier,' or How Russia Helped America Break Itself", *Tablet*, 13 Haziran 2017.
33. Fareed Zakaria, "America Must Defend Itself against the Real National Security Menace", *Washington Post*, 9 Mart 2017.
34. Nye, "Deterrence and Dissuasion", 47.
35. Ramo, *Seventh Sense*, 217 vd.
36. Caldarelli ve Catanzaro, *Networks*, 95-98, 104 vd.
37. Drew Fitzgerald ve Robert McMillan, "Cyberattack Knocks Out Access to Websites", *Wall Street Journal*, 21 Ekim 2016; William Turton, "Everything We Know about the Cyberattack That Crippled America's Internet", Gizmodo, 24 Ekim 2016.
38. Fred Kaplan, "'WarGames' and Cybersecurity's Debt to a Hollywood Hack", *The New York Times*, 19 Şubat 2016.
39. Nye, "Deterrence and Dissuasion".
40. Ken Dilanian, William M. Arkin ve Cynthia Mcfadden, "U.S. Govt. Hackers Ready to Hit Back If Russia Tries to Disrupt Election", NBC, 4 Kasım 2016.
41. Nathan Hodge, James Marson ve Paul Sonne, "Behind Russia's Cyber Strategy, *Wall Street Journal*, 16 Aralık 2017.
42. En son WikiLeaks sızdırması için bkz. Zeynep Tufekci, "The Truth about the WikiLeaks C.I.A. Cache", *The New York Times*, 9 Mart 2017.
43. Bonnie Berkowitz, Denise Lu ve Julie Vitkovskaya, "Here's What We Know So Far about Team Trump'ın Ties to Russian Interests", *Washington Post*, 31 Mart 2017.
44. Nye, "Deterrence and Dissuasion", 44-52, 63-7.
45. Mark Galeotti, "Crimintern: How the Kremlin Uses Russia's Criminal Networks in Europe", Avrupa Dış İlişkiler Konseyi Politika Özeti (Nisan 2017).
46. Anne-Marie Slaughter, "How to Succeed in the Networked World", *Foreign Affairs*, (Kasım/Aralık 2016), 80.
47. Slaughter, "How to Succeed", 84 vd.; Slaughter, *The Chessboard and the Web*, KL 2738.
48. Slaughter, "How to Succeed", 86.
49. Slaughter, *The Chessboard and the Web*, KL 2680-84.
50. Ian Klaus, "For Cities of the Future, Three Paths to Power", *Atlantic*, 19 Mart 2017.
51. Ramo, *Seventh Sense*, 182.
52. Agy., 233.
53. Agy., 153. Ayrıca bkz. Clarke ve Eddy, *Warnings*, 283-301.
54. Taleb, *Antifragile*.
55. Arbesman, *Overcomplicated*.
56. Caldarelli ve Catanzaro, *Networks*, 97.

59. FANG, BAT ve AB

1. Daniel Martin, "Shaming of Web Giants", *Daily Mail*, 15 Mart 2017.
2. Guy Chazan, "Germany Cracks Down on Social Media over Fake News", *Financial Times*, 14 Mart 2017.
3. GP Bullhound, *Avrupa Unicorns: Survival of the Fittest* (2016).
4. Adam Satariano ve Aoife White, "Silicon Valley's Miserable Euro Trip is Just Getting Started", *Bloomberg Business Week*, 20 Ekim 2016; Mark Scott, "The Stakes are Rising in Google's Antitrust Fight with Europe", *The New York Times*, 30 Ekim 2016; Philip Stephens, "Europe Rewrites the Rules for Silicon Valley", *Financial Times*, 3 Kasım 2016.

5. Goldsmith ve Wu, *Who Controls the Internet?*, 5 vd.
6. Farklı bir görüş için bkz. Hafner-Burton ve Montgomery, "Globalization and the Social Power Politics."
7. Bethany Allen-Ebrahimian, "The Man Who Nailed Jello to the Wall", *Foreign Policy*, 29 Haziran 2016.
8. Spar, *Ruling the Waves*, 381.
9. Guobin Yang, "China's Divided Netizens", Berggruen Insights, 6, 21 Ekim 2017.
10. King vd, "Randomized Experiment".
11. Goldsmith ve Wu, *Who Controls the Internet?*, 96.
12. Emily Parker, "Mark Zuckerberg's Long March into China", *Bloomberg*, 18 Ekim 2016; Alyssa Abkowitz, Deepa Seetharaman ve Eva Dou, "Facebook Is Trying Everything to ReEnter China -and It's Not Working", *Wall Street Journal*, 30 Ocak 2017.
13. Mary Meeker, "Internet Trends 2016- Code Conference", Kleiner Perkins Caufield Byers, 1 Haziran 2016, 170 vd.
14. Kirby vd, "Uber in China", 12.
15. William Kirby, "The Real Reason Uber Is Giving Up in China", *Harvard Business Review*, 2 Ağustos 2016.
16. Örneğin bkz. Eric X. Li, "Party of the Century: How China is Reorganizing for the Future", *Foreign Affairs*, 10 Ocak 2017 ve Bell, *China Model*.
17. Keller, "Networks of Power", 32; Keller, "Moving Beyond Factions", 22.
18. Li, *Chinese Politics*, 332, 347 vd.
19. Jessica Batke ve Matthias Stepan, ""Party, State and Individual Leaders: The Who's Who of China's Leading Small Groups", Mercator Çin Araştırmaları Enstitüsü (2017).
20. Lin ve Milhaupt, "Bonded to the State".
21. "Chinese Censors' Looser Social Media Grip 'May Help Flag Threats'", *South China Morning Post*, 13 Şubat 2017.
22. "Visualizing China's Anti-Corruption Campaign", 21 Ocak 2016.
23. "Big Data, Meet Big Brother: China Invents the Digital Totalitarian State", *Economist*, 17 Aralık 2016.
24. Nick Szabo, "Money, Blockchains and Social Scalability", sayfa numarası yok, 9 Şubat 2017.
25. Agy.
26. Haldane, "A Little More Conversation". Ayrıca bkz. Bettina Warburg, How the Blockchain will Radically Transform the Economy", TED talk, Kasım 2016.
27. David McGlauflin, "How China's Plan to Launch Its Own Currency Might Affect Bitcoin", Cryptocoins News, 25 Ocak 2016; "China is Developing Its Own Digital Currency", Bloomberg News, 23 Şubat 2017. PBOC planının ayrıntıları için bkz. http://www.cnfinance.cn/magzi/ 2016-09/01-24313.html ve http://www.cnfinance.cn/magzi/2016-09/01-24314.html.
28. Deloitte ve Singapur Para İdaresi, "The Future is Here: Project Ubin: SGD on Distributed Ledger" (2017). Genel olarak bkz. Bordo ve Levin, "Central Bank Digital Currency".

60. Geri Gelen Meydan ve Kule

1. Rönesans'la anlamlı bir karşılaştırma için bkz. Goldin ve Kutarna, *Age of Discovery*.
2. Heylighen ve Bollen, "WorldWide Web as a SuperBrain". Ayrıca bkz. Heylighen, "Global Superorganism".
3. Dertouzos, *What Will Be*.

4. Wright, *Nonzero*, 198.
5. Hayles, "Unfinished Work", 164.
6. Tomlin, *Cloud Coffee House*, 55.
7. Agy., 223.
8. Spier, *Big History and the Future of Humanity*, 138-183.
9. Naughton, *From Gutenberg to Zuckerberg*, 207, 236.
10. Mark Zuckerberg, "Commencement Address at Harvard", *Harvard Gazette*, Mayıs 25, 2017.
11. Gordon, *Rise and Fall of American Growth*. İyimser bir görüş için bkz. Schwab, *Fourth Industrial Revolution*.
12. Acemoglu ve Restrepo, "Robots and Jobs".
13. Dünya Bankası, *Digital Dividends*, 23, 131.
14. Caplan, "Totalitarian Threat".
15. ABD'de şiddetin yükselişine ilişkin tarihsel temelli bir öngörü için bkz. Turchin, *Ages of Discord*.
16. Caldara ve Iacoviello, "Measuring Geopolitical Risk".
17. Bostrom, *Superintelligence*. Ayrıca bkz. Clarke ve Eddy, *Warnings*, özellikle 199-216.
18. David Streitfeld, "'The Internet Is Broken': @ev Is Trying to Salvage It", *New York Times*, 20 Mayıs 2017.
19. Scott, *Two Cheers*.
20. Niall Ferguson, "Donald Trump's New World Order", *American Interest* (Mart/Nisan 2017), 37-47.
21. Steinhof, "Urban Images", 20.
22. https://www.nytimes.com/interactive/2016/12/21/upshot/Mapping-theShadowsofNew-YorkCity.html?_r=1.
23. Steven Levy, Inside Apple's Insanely Great (Or Just Insane) New Moth-ership", *Wired*, 16 Mayıs 2017.
24. Facebook: http://mashable.com/2015/03/31/facebooknewheadquarters-photos/#0dtktL9aMgqH; Apple: http://www.fosterandpartners.com/ news/ archive/2017/02/appleparkopenstoemployeesinapril/; Google: https://googleblog. blogspot.com/2015/02/rethinking-office-space.html.

Sonsöz

1. Joseph Polzer, "Ambrogio Lorenzetti's 'War and Peace' Murals Revisited: Contributions to the Meaning of the "Good Government Allegory'", *Artibus et Historiae*, 23, 45 (2002), 64. Arkaplan için bkz. Timothy Hyman, *Sienese Painting: The Art of a City-Republic (1278-1477)* (New York: Thames & Hudson, 2003).
2. Charles Duan, "'Internet" or 'internet'? The Supreme Court Weighs In", *Motherboard*, 22 Haziran 2017.
3. Polzer, "Ambrogio Lorenzetti's 'War and Peace' Murals", 69.
4. Agy., 70.
5. Nirit Ben-Aryeh Debby, "War and Peace: The Description of Ambrogio Lorenzetti's Frescoes in Saint Bernardino's 1425 Siena Sermons", *Renaissance Studies*, 15, 3 (Eylül 2001), 272-286.
6. Jack M. Greenstein, "The Vision of Peace: Meaning and Representation in Ambrogio Lorenzetti's *Salla della Pace* Cityscapes", *Art History*, 11, 4 (Aralık 1988), 504.
7. Cüppesinin siyah ve beyaz renkleri Siena'nın sancağı *Balzana*'dandır; ayaklarının dib-

indeki dişi kurt ve emzirdiği ikiz yavrular Siena'nın güya antik Roma kökenine göndermedir; kalkanındaki yazı Siena'nın resmi mühründen alınmıştır: Polzer, "Ambrogio Lorenzetti's 'War and Peace' Murals", 71.

8. Agy., 86.
9. Quentin Skinner, "Ambrogio Lorenzetti's Buon Governo Frescoes: Two Old Questions, Two New Answers", *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 62 (1999), 1-28.
10. Polzer, "Ambrogio Lorenzetti's 'War and Peace' Murals", 71. Ayrıca bkz. C. Jean Campbell, "The City's New Clothes: Ambrogio Lorenzetti and the Poetics of Peace", *Art Bulletin*, 83, 2 (Haziran 2001), 240-258.
11. Skinner, "Ambrogio Lorenzetti's Buon Governo Frescoes", 14.
12. Polzer, "Ambrogio Lorenzetti's 'War and Peace' Murals", 82.
13. Greenstein, "The Vision of Peace", 498.
14. Agy., 494; Polzer, "Ambrogio Lorenzetti's 'War and Peace' Murals", 70.
15. Skinner, "Ambrogio Lorenzetti's Buon Governo Frescoes".
16. Diana Norman, "Pisa, Siena, and the Maremma: A Neglected Aspect of Ambrogio Lorenzetti's Paintings in the Sala dei Nove", *Renaissance Studies*, 11, 4 (Aralık 1997), 314.
17. Norman, "Pisa, Siena, and Maremma", 320.
18. Greenstein, "The Vision of Peace", 503 vd.
19. Roxann Prazniak, "Siena on the Silk Roads: Ambrogio Lorenzetti and the Mongol Global Century, 1250-1350", and the Mongol Global Century, 21, 2 (Haziran 2010), 177-217.
20. Agy., 180, 185, 188 vd.
21. Debby, "War and Peace", 283.

Dizin

A
Abbasi halifeliği 75
ABD 18, 29-31, 33-35, 45, 56, 60-62, 119, 120, 125, 147, 150, 151, 161, 162, 167, 170-172, 175, 177, 189, 191, 195, 196, 204, 216, 219, 225, 227-229, 238, 240-242, 246, 249, 250, 255, 262-267, 272, 274, 277, 278, 280, 286, 295, 299, 303-308, 310, 311, 313-316, 319, 321-325, 327-331, 333, 335-337, 342, 344, 346, 348, 353, 354, 357-367, 369-371, 373, 379, 380, 388
Abdallah, Ahmad 338
Abdülaziz Çâvîş 199
Aberdeen (Lord) 116, 142
Açık Yönetim Ortaklığı 367
Adamovich, Georgy 232
Adel (Müslüman emirliği) 94
Adsız Alkolikler 245
Aeschbach, Annemarie 70
Afganistan 200, 201, 206, 304-306, 309, 333
Ağa Han 201
Ahmatova, AnnaAlbert (Veliaht Prens) 231-235, 237, 245, 264
Albert, Réka 48, 55, 137, 139, 142, 148, 150, 217
Aleksandr, I (Çar) 133, 136, 137
Aleksandr, II (Çar) 137
Aleksandr, III (Çar) 137
Aleksandrov, Georgi 235
Alexander (Battenberg prensi) 106-108, 119, 137, 204, 240, 269, 346, 389
Alibaba (Çin internet perakendecisi) 371
Allison, Graham 23, 62
Allon, Yigal 271
Almanya 27, 28, 66, 91, 92, 97, 101, 111, 133, 138, 146, 157, 175, 187-191, 195-197, 199, 200, 211-222, 250, 265, 272, 282, 285, 288, 290, 292, 293, 310, 340, 354, 370
Alsop, Stewart ve Joseph 271
Altılar Grubu 272
altın standardı 175
Altman, Sam 362, 457
Alumbrados (İspanya'da 17. yüzyıl akımı) 66
Álvares, Jorge 82, 83
Amazon 319, 323, 324, 361, 371, 386, 387
Amerika Felsefe Derneği 111
Amerikan Bağımsızlık Savaşı 63, 107, 115-119, 128, 129
Anabaptistler 96
Anakonda Stratejisi 308
Anderson, James, The Constitutions of the Free-Masons (1723) 116, 117, 119, 257
Andrade, Fernão Peres de 83
Andrade, Simão de 83, 85
Andronikova, Salome 232
Angell, Norman 188
Angleton, James 228
Anglikan Kilisesi 97
Anglo-American Telegraph Company Ltd 160
Angoulême (Fransa) 107
Annan, Noel 181
Anrep, Boris 232
Antal, Tibor 188
Antikçağ 22, 43, 74, 77, 373
antisemitizm 172, 175, 214
AOL 332
Apple 319, 321, 323, 329, 332, 334, 361, 363, 379
Arap Baharı 330
Archer, Jane 227
Aristoteles 382
ARPANET (İleri Araştırma Projeleri Ajansı Ağı) 274
Arquilla, John 306
Asquith, Herbert 176
Assange, Julian 333, 365, 368
Atahualpa (İnka hükümdarı) 87, 88
Athlone kontu 222
AT&T 240, 276, 329, 332, 361
Atta, Muhammed 304
Augsburg Barışı (1555) 92, 96, 364
Augusta (Saxe-Coburg düşesi) 136, 137
Augustus (Roma imparatoru) 69, 75
Avrupa Birliği (AB, eskiden AET) 289, 292, 343
Avrupa Döviz Kuru Mekanizması (ERM) 288
Avustralya 84, 160, 179, 187, 195
Avusturya 30, 46, 126, 132, 133, 137, 141, 144, 164, 188-190, 195, 196, 199, 218, 282

Avusturya-Macaristan 189, 196
Aydınlanma 32, 65, 67-70, 91, 103, 108-111, 117, 121, 125, 212
Ayzenştayn, Sergey 205

B
Babbage, Charles 377
Bacon, Kevin 49, 298, 304
Bahadur (Dakka nevabı) 201
Bahrdt, Karl Friedrich 68
Baidu (Çin arama motoru) 371
Baker, Herbert 177, 178, 286
Balladur, Édouard 290
Ballin, Albert 217
Balsbaugh, Duncan 298
Bannon, Stephen K. 349
Barabási, Albert-László 55, 60
Baran, Paul 274
Barlow, John Perry 278, 279, 284
Barruel, Augustin de 28, 29, 68
Bar-Yam, Yaneer 23, 258
Batticaloa, Sri Lanka 105
Bavyera 28, 32, 65, 66, 68, 69, 134, 199, 211
Becker, Carl Heinrich 197, 198
Begg, Varyl (Sir) 256
Begin, Menahem 285
Belçika 134, 137, 141, 190, 196, 199, 288
Belediye Başkanları Küresel İklim ve Enerji Sözleşmesi 367
Bell, Andrew 162
Bell, Clive 185, 186
Bell, Gertrude 201
Bell, Vanessa (eö Stephen) 185, 186
Belmont, August 143
Bennett, Alan 64
Bentham, Jeremy 241
Bentine, Michael 257
Bentley, William (Peder) 118
Beriya, Lavrenti 209
Berlin, Isiah 104, 105, 139, 141, 148, 189-199, 204, 216, 219-221, 224, 231-235, 237, 245, 249, 264, 265, 282
Bernanke, Ben 312
Bernardino, Sienalı Aziz 35, 334, 382, 384
Berner, Augustine 93
Bernoulli, Johann 104
Berry dükü 142
Beşinci Monarşistler 96
Beyaz Nilüfer Topluluğu (Çin) 166
Bezos, Jeff 319, 323, 324
Bharti Airtel 360
Bhowmik, Dilip 47
Bilderberg Grubu 29
bilim 27, 41, 45, 46, 103, 104, 108, 119, 126, 236, 264, 343
Bilim Devrimi 91, 103, 104, 108, 125, 163
Birinci Dünya Savaşı 135, 151, 156, 162, 175, 181, 187-191, 195, 204, 215, 223, 233, 238, 251, 336, 356
Birleşmiş Milletler 238, 265, 354, 367
Birmingham Ay Derneği 147
Bismarck, Herbert von 137
Bismarck, Otto von 133
Bitcoin 61, 373, 374
Bizans 76, 78
Black, Joseph 147
Blair, Tony 110, 299
Blake, George 230
Bloomberg, Michael 18, 323
Bloomsbury Grubu 185, 186
Blunt, Anthony 223-226, 228, 229, 235
BM Güvenlik Konseyi 239, 250, 378
Bockelson, Jan (Leidenli Jan) 95
Bode, Johann Joachim Christoph 28, 68, 69
Boisot, Max 43
Boko Haram 332, 338
Bolşevikler 204-207
Borges, Jorge Luis 303
Bormann, Martin 213
Börne, Ludwig 144
Borneo, Konfrontasi 252, 253, 255
Bosna-Hersek 190, 196, 282
Boston (Massachusetts) 31, 104, 112-118, 156, 195, 312, 389
Botel, Heinrich 91
Botha, Louis 179
Boulliau, Ismaël 103
Bowra, Maurice 222
BP Horizon petrol sızıntısı 317
Braden, Tom 271
Bradford, John 93
Braynard, Matt 346
Breitbart 346, 363
Brejnev, Leonid 270
Brett, Reginald 176
Brezilya 82, 87, 149, 161, 167, 196, 354, 355
BRICS 354
Bright, Charles 160
Brin, Sergey 319, 361
Britanya İmparatorluğu 155, 158, 162, 176, 179, 190, 191, 197, 202, 298
Britanya Müslüman Konseyi 340
Brooke, Rupert 183, 184
Brooks, John W. 314
Brown, Dan, Angels and Demons (2000) 29, 389

Browning, Oscar 181, 183
Brusca, Giovanni 243
Bryan, William Jennings 174
Brzezinski, Zbigniew 272, 274
Buchan, John 23, 155, 156, 158, 162, 177, 191, 196, 199, 203
Buderus, Karl 141
Bulgaristan 134, 137, 196
buluşçuluk 103, 276, 319, 320, 375
Burgess, Guy 223-229
Burke, Edmund 29, 128
Burma 251
Burns, Robert, "Hiç Kimse" (şarkı) 23, 39, 63
Burr, Aaron 107
Burton, Richard 246
Burt, Ronald 51
Buscetta, Tommaso 242
Bush, George H. W. 269
Bush, George W. 303, 306, 315
Bush, Jeb 344
Buxton, Thomas Fowell 146, 149, 150
Büyük Bölünme (1054) 76
Büyük Britanya 110, 119, 136, 151, 179, 189, 223, 225
Büyük Friedrich 105, 130
Büyük Güvenlik Duvarı 370, 371
Büyük İskender 74
Büyük Veba Salgını 78
Byron, Lort, Don Juan 144, 232

C - Ç
Cabral, Pedro Álvares 82, 83
CAGE 340
Caillaux, Joseph 179
Cairncross, John 224, 225, 228, 229
California Emekçi Partisi 170
Calvin, John 103
Calvo, Diogo 83
Cambridge Analytica 344, 346
Cambridge Üniversitesi 223
Cameron, Donald (Sir) 158, 343
Campbell-Bannerman, Henry 180
Canetti, Elias 342
Canning, George 19, 142
Canning (muhafazakâr tartışma kulübü) 19, 142
Cantino düzlemküresi (1502) 15
Careless, John 93
Carnegie, Andrew 162, 163, 188
Carrington, Dora 185, 186
Carter, Jimmy 272
Castells, Manuel 35, 331
Castlereagh (Lort) 132-134, 141, 190
Castro, Fidel 242, 285
cep telefonu 321, 328-330, 341, 360, 361
Cerf, Vint 276
Chanute, Octave 148
Charles, II (İngiltere kralı) 96
Charles, I (İngiltere kralı) 96
Charleston (Sussex) 185
Charles, V (Kutsal Roma-Germen imparatoru) 94, 96, 125, 141, 142, 160, 162, 168, 169, 289, 325, 346, 377, 388, 390
Charlotte (Prenses) 136, 137, 140-142
Chateaubriand, Vikont 142
Cheney, Dick 306, 388
Cheng Li 372
Choi Soon-sil 358
Christakis, Nicholas 38, 53
Chrysler 317
Churchill, Randolph 234
Churchill, Winston 375
Cixi (dul Çin imoaratoriçesi) 167
Clark, David D. 278
Clark, Howard L. 314
Clausewitz, Carl von 130, 131, 309
Clayton, Gilbert 202
Clementius, XIV (Papa) 65
Clinton, Bill 314, 370
Clinton, Hillary 34, 344, 364, 365
Clinton Küresel Girişimi 34
Clive, Robert 106, 185, 186, 257
Coase, Ronald 51
Cohen, Jared 35, 329-331
Coleridge, Samuel Taylor 41
Comte, Auguste 45
Conway, Melvin 274, 276
Cook, Tim 334
Cooper, Duff 222
Cooper, Milton William 30
Cooper, Richard 272
Cooper, Yvette 369
Cornford, John 223, 225
Costello, Frank 242
Cotrugli, Benedetto, *Book of the Art of Trade* 80, 81
Coutinho, Martin 83
Crafts, Thomas 118
Cranach, Lucas 91
Cready, Herbert (Sir) 225
Cromwell, Oliver 94, 96
Cromwell, Thomas 94, 96
Cross, J. P. 137, 254, 255
Crowley, Aleister 70
Cummings, Dominic 62, 343, 344, 349
Cunard, Nancy 222

Curtis, Lionel 177, 178
Curzon, Lord 158
Cuzco (İnka şehri) 87
Çeka (Bolşevik siyasal polisi, daha sonra NKVD, KGB) 207, 208
Çekoslovakya 219, 282
Çinlileri Dışlama Yasası (ABD, 1882) 171

D
da Gama, Vasco 82, 83
Dalberg, Carl Theodor von 28, 70, 141
d'Alembert, JeanBaptiste le Rond 108-110
d'Almeida, Simão 86
Danat-Bank 214
Danimarka 91, 134, 137, 191
d'Aquino, Tommaso 382
Davos, İsviçre 283-288, 375
Dawes, William 113, 114
Dawit, II (Etiyopya imparatoru) 94
Dayanışma (Polonya sendikası) 281, 282
de Almagro, Diego 87
Dean, John 269, 388
de Ayala, Felipe Guaman Poma 88
Defoe, Daniel 106
de Gaulle, Charles 289
Delitsch, Johannes 46
demiryolları 159, 171
demokrasi 43, 125, 336
Demokrat Parti Ulusal Komitesi 34, 61
Deng Xiaoping 371
Dertouzos, Michael 376
Deutsch, Arnold 223-225
Deutsche Bank 214
Dewey, Thomas E. 242
Dias, Bartolomeu 82, 84
Dias, João 82, 84
Dickens, Charles 33, 148, 187, 316
di Costanzo, Marki 66
Didi Chuxing 371
DiResta, Renee 342
Dittmar, Jeremiah E. 101
Dobb, Maurice 223, 224
Dobrinin, Anatoli 270
Doğu Hint Kumpanyası 105-107, 167
Dolton, Peter 23, 185, 186
Donne, John, "Devotions upon Emergent Occasions" 40
Döring, Christian 91
Douglas Aircraft Company 274
Dove, John 177, 178
Dresdner Bank 214
Druckenmiller, Stan 296-298
Dubreuil, Benoît 42
Dunbar, Robin 38
Duncombe, Thomas 143
Dünya Bankası 286, 328, 367
dünya düzeni 355, 356, 379
Dünya Ekonomik Forumu (Davos) 18, 34, 284, 288
Dwight, Timothy 29, 250, 269
Dyson, Kenneth 290
Dzerjinski, Feliks 207

E
Eanes, Gil 82
Eastern Telegraph Company 161, 191
Eastwood, Clint 73
eBay 319
Eckartshausen, Franz Carl von 68
Eco, Umberto, *Il pendolo di Foucault* (1988) 29
Edinburgh 107, 109-111, 116, 117, 164, 240
Edison, Thomas 112
Edward, VIII (Büyük Britanya kralı) 137-139, 190, 333
Eisenhower, Dwight D. 250, 262, 269, 270, 277, 282, 389, 390
el-Adnani, Şeyh Ebu Muhammed 337
el-Bağdadî, Ebubekir 336
El Cezire (televizyon kanalı) 330
Elektronik Sınır Vakfı 278
Elgin, Lord 168
elitler 342, 370
El-Kaide 62, 303-306, 308, 310, 331, 332, 335, 336-339, 367
Ellinghaus, William M. 314
Elliott, Nicholas 228, 229
Ellison, Larry 323
Ellsberg, Daniel 272, 333
El Muhacirin 339
Emelyanov, Stanislav 265
emperyalizm 175, 176, 182
Endonezya, Borneo'da Konfrontasi 104, 253, 255
Engel, Leopold 70
Erasmus 103
Erdős, Paul 49, 55-57
Erlichman, John 270
Ernest, II (Saxe-Gotha-Altenburg dükü) 28, 68, 69, 74, 136-138, 225
Esterházy (Prens) 141
Estonya 236, 331, 366
Ethereum (dijital para birimi) 373, 374
Eudokal (morfin türevi) 246
Euler, Leonhard 45-47, 104
Evans, Oliver 147, 148
Exner, Judith Campbell 242

F
Facebook 20, 34, 49, 284, 320-324, 329, 330, 332, 333, 337, 342-349, 360, 361, 363, 364, 369-371, 379
Fairlie, Henry 290
Falcone, Giovanni 243
Fallada, Hans 219, 221
faşist akımlar 195
Fawkener, Sir Everard 108
Fay, Bernard 115
Federal Soruşturma Bürosu (FBI) 240
Feder, Johann Georg Heinrich 68
Felsefe Derneği 110, 111
feodalizm 76
Ferguson, Adam 24, 107, 110
finansal kriz 310, 315, 327
finansal sistem 163, 284, 311, 313
Finlandiya 205, 295
Fitzgerald, Ella 241
Florida 106, 107
Fontane, Theodor, *Der Stechlin* (1899) 165, 242
Ford, Gerald 22, 260, 267-270, 273, 386-389
Ford Motor Company 260
Forester, C. S., The General 251, 256
Forster, E. M. 182-186, 223, 318
Foster, Norman 379
Fournier-Verneuil, Vincent 143
Four Seasons (New York) 34
Fowler, James 39, 53
Foxe, John, *Acts and Monuments* 93
Fox News 18, 34
Francis, I (Fransa kralı) 23, 62, 94, 317
Franklin, Benjamin 110, 111, 115, 119, 147, 225, 269
Frankopan, Peter 75
Fransa 22, 69, 70, 94, 96, 103, 107, 110, 120, 121, 125, 126, 128-136, 141, 142, 146, 149, 151, 166, 188-190, 195, 196, 198, 201, 203, 221, 225, 226, 239, 250, 272, 285, 288, 293, 295, 340, 354, 370
Freeman, Edward Augustus 41, 48
Freeman, Linton 41, 48
Freisler, Roland 221
Friedman, Tom 299
Friedrich Heinrich Jacobi 28
Friedrich Wilhelm (Prusya kralı) 28, 137
Frobenius, Leo 200
Fry, Roger 185, 186
Fukuyama, Francis 23, 62, 317
Fuld, Dick 312, 314
Fürstenberg, Carl 214

G
Gambetta, Diego 243
Gambino, Carlo 242
Gandi, Mahatma 356
Garbuzov, Vasili 280
Garnett, David 185, 186
Gates, Bill 319, 323, 360
Gehry, Frank 379
Geithner, Timothy 314
Gellner, Ernest 74
General Motors 238, 239, 317, 361
Genesee Şeridi (New York eyaleti) 106
Geng Biao 372
Gentz, Friedrich 134
George, IV (Büyük Britanya kralı) 29, 30, 106-108, 116, 118, 119, 136, 137, 139, 142, 156, 158, 176, 177, 179, 184, 230, 241, 269, 288, 295, 297, 299, 300, 303, 306, 315, 343, 375, 388, 390
Georges-Picot, François 203
Ghiberti, Lorenzo 382
Giancana, Sam 242
Girard, René 126
Girs, Nikolay 188
Gizli İstihbarat Servisi (SIS, MI6) 225
Gladwell, Malcolm 49, 113, 329, 330
Gluşkov, Viktor 280
Goebbels, Joseph 213, 218, 220, 222, 239
Goethe, Johann Wolfgang 28, 68
Gois, Francisco 84
Go-Kaşiwabara (Japonya imparatoru) 95
Goldman Sachs 19, 34, 312, 322, 346
Goldschmidt, Jakob 214
Gölge Aracılar 378
Golitsin, Anatoli 228
Gooch, Daniel 160, 161
Goodhart, David 343
Google 35, 41, 319-321, 323, 324, 329, 330, 332-334, 346, 347, 358, 360, 361, 363, 369, 370, 379, 452, 453, 456, 457, 459, 460
Gordon, Charles "Çinli" 148, 169, 185, 276, 389
Göring, Hermann 217
Gorki, Maksim 42, 43
Goschen, George 176
Graham, Don 23, 62, 240, 321
Granovetter, Mark 50, 51
Grant, Duncan 183, 184, 185, 186
Gregorius, VII (Papa) 76
Greif, Avner 51
Grey, Sir Edward 190
Grimm, Jacob ve Wilhelm 164

Gromiko, Andrey 270
Guardian (gazete) 333
Guare, John, *Six Degrees of Separation* (tiyatro oyunu, 1990) 49
Guccifer 2.0 366
Guevara, Che 285
Gulag 207-209, 232, 235, 272
Gül-Haçlılar 66
Gumilev, Lev 231
Gumilev, Nikolay 231
Güney Afrika 82, 155, 156, 175, 176, 178, 179, 187, 222, 257, 285-287, 354
Güney Kore 358, 361
Gutenberg, Johannes 91, 360
Gutman, Herbert 214
Guzana ya da Gozan (kadim Arami kent-devleri) 199
Guzenko, İgor 227

H
Habibullah, Emir (Afgan kralı) 200
Hackett, David 113
Hahn, Ulrich 91
Haig, Alexander 269, 270, 389
Haldane, Andrew 312, 313, 316
Haldeman, H. R. 269, 270, 389
Halley, Edmond 104
Hallowell, Benjamin ve Robert 118
Hamberg, Theodore 168
Hamilton, Alexander 107, 119, 120
Hampel, Otto ve Elise 220, 221
Haraç ve Rüşvet Örgütleri Yasası (1970) 244
Harari, Yuval, Homo Deus 36
Hardin, Garrett 318
Harvard Business Review 33, 260
Harvey, William H. 174
Hayek, Friedrich 43, 259
Hayles, N. Katherine 376
Hayri Efendi (Ürgüplü) 198
Hazâl, Şeyh 200, 201
He Ao 85
Heaton, Ronald E. 115
Heiden, Konrad 212
Heine, Heinrich 45
Helfand, Aleksandr ("Parvus") 204
Helsinki Nihai Senedi 281
Helvétius, Claude Adrien 65, 68
Henninger, Ernst Christoph 65
Henrich, Joseph 38
Henri, Ernst 23, 65, 131, 223, 225
Henrique (Denizci) 82
Henry, VIII (İngiltere kralı) 19, 22, 35, 93, 94, 103, 110, 112, 132, 141, 148, 161, 180, 181, 186, 188, 202, 219, 240, 262, 267, 268, 290, 312, 356, 386, 389
Hentig, Werner Otto von 200
Herder, Johann Gottfried 28
Herries, John Charles 141
Himmler, Heinrich 213, 220
Hindistan 95, 105, 147, 149, 151, 152, 156, 158-161, 183, 187, 195, 197-199, 201, 204, 224, 354, 360
Hiram Abif 116, 118
Hitler, Adolf 211-214, 216, 217, 219-222, 225, 238, 265, 266, 291, 316, 358, 375
hiyerarşik iktidar yapıları 359
Hizbü't-Tahrir 340
Hıristiyanlık 76, 95, 166, 168
Hıristiyan Sosyalizm 181
Hobbes, Thomas 35, 357
Hobhouse, Arthur 183
Hoffman, Reid 23, 320
Hofstadter, Richard 29
Holbach, Paul-Henri Thiry (Baron) 65, 67, 68
Holderness, T. W. 201
Hollanda 91, 103, 104, 134, 178, 196, 253, 256, 287, 288
Holland, John 312
Hollis, Roger 226, 227, 230
Holz, Georg von 91
Home, John 110
Honecker, Erich 282
Hong Rengan 168
Hong Xiuquan 167, 168
Hooker, Joseph 162
Hoover, Herbert 240
Hoover, J. Edgar 240, 245
Howe, Geoffrey 291
Huayna Capac (İnka hükümdarı) 94
Hugenberg, Alfred 353
Hughes, Chris 322, 342
Huiyuan (Budist keşiş) 166
Hume, David 107, 110
Hunlar 75
Hüseyin bin Ali (Mekke şerifi) 202
Hus, Jan 91
Hutchins, Edwin 39
Huxley, Aldous, *Yeni Cesur Dünya* 246, 377
Hvostov, Vladimir 265

I - İ
Ickstatt, Baron Johann Adam 65, 68
Irak ve Şam İslam Devleti (DAEŞ) 35, 336
İbn Suud (Suudi Arabistan kralı) 200, 224
İç Güvenlik Bakanlığı 306
İkinci Afyon Savaşı (1856-1960) 169

İkinci Dünya Savaşı 46, 61, 70, 238, 242, 272, 281, 291, 297, 367, 375, 377
İlluminati 17, 23, 27-30, 32, 65-70, 141, 179, 378
İngiliz Sanayi Konfederasyonu (CBI) 291
Ingolstadt Üniversitesi 65
İnka İmparatorluğu 87
internet 57, 249, 276-279, 281, 284, 310, 318-324, 328, 329, 331, 333, 337, 347, 348, 357, 358, 360-365, 367, 369-371, 373, 375, 376, 378-380
İpi Fakiri 252
İran 35, 62, 65, 94, 199, 200, 329, 354, 357, 366, 367
İrlanda 96, 111, 156, 160, 182, 204, 256, 361
Ironside, Edmund 155
İşçi Partisi 285, 299
Ishiguro, Kazuo, Gömülü Dev 74
İskitler 75
İskoçya 66, 76, 92, 95, 96, 106, 107, 109, 110, 116, 146, 148, 155
İskoçya Kilisesi 109, 110, 155
İslam 35, 62, 76, 197-202, 222, 224, 252, 303, 305, 332, 336-340, 356, 363, 369
İslam Cemaati 305
İslam İnsan Hakları Komisyonu 340
İsmail (Safevi şahı) 94, 198
İspanya 66, 84, 87, 88, 90, 96, 97, 130, 133, 134, 138, 189, 196, 224, 329
İspanyol İç Savaşı 224, 225
İsrail 268, 271, 285, 354, 357, 366
İsveç 96, 134, 191, 295, 358, 373
İtalya 75, 82, 102, 103, 129, 134, 172, 189, 196, 211, 241-243, 272, 285, 288, 293, 295, 310, 354
Ive, Jonathan 379
İyi, Kötü ve Çirkin (Sergio Leone filmi) 73, 382, 383

J
James, II (İngiltere kralı) 97
James, V (İskoçya kralı) 95
Japonya 95, 177, 189, 196, 250, 272, 326, 354, 361
Jaruzelski, Wojciech 282
Jdanov, Andrey 232, 235
Jena 65, 103, 163
Jiang Zemin 371
Joanna (Kastilya kraliçesi) 94
Jobs, Steve 319, 379
Johannes Paulus, II (Papa) 282
John Birch Derneği 29
Johnson, Charles 346
Johnson, Lyndon 269
Johnson, Robert 296
Johnstone ailesi, Westerhall (Dumfriesshire) 106
Jomini, Antoine-Henri de 131
Jones, Alex 30
Jones, Paul Tudor 298
Jordan, Jr, Vernon 313, 314
Joseph, Max 38, 65, 68, 70, 114, 115, 117, 119, 147, 162, 179, 213, 218, 239, 242, 246, 271, 272, 366
Jowett, Benjamin 176
Jungjong 94
Jupiter Dolichenus 76
Jurin, James 104

K
Kahn, Hermann 274
Kahn, Robert 276
Kaletsky, Anatole 298, 299
Kalvenciler 95
Kanada 107, 156, 160, 179, 187, 219, 227, 272, 354
Kansız (Coen kardeşlerin filmi, 1984) 40
Kant, Immanuel 45
Kanton (Guangzhou) 105, 168
Kaplan, Fanny 207, 252
Karayipler 149
Karayip plantasyon sahipleri 149
Karinthy, Frigyes, "Láncszemek" (hikâye, 1929) 49
Karl Theodor, Pfalz elektörü 68, 69
Kaskaskia, Illinois 90
Kasrils, Ronnie 285
Katoliklik 92, 96, 97, 176
Katz, Elihu 53
Kaufman, Micki 23, 268
Kearney, Denis 170, 171, 172
Keate, George 108
Keller, Franziska 23, 372
Kell, Sir Vernon 226
Kennan, George 375
Kennedy, Anthony 380
Kennedy, John F. 242, 269
Kennedy, Robert F. 240
Kenya 82, 360
Kerenski, Aleksandr 205
Keskula, Alexander 204
Kew Kraliyet Botanik Bahçeleri 162
Keynes, John Maynard 181, 183-187, 190, 375
Khanna, Parag 35
Khosrokhavar, Farhad 340

Kilcullen, David 307, 308
Kimberley (Lord) 158
King, Martin Luther 240, 245, 364
King, Mervyn 357
Kipling, Rudyard 155, 224, 256
Kirov, Sergey 209
Kissinger, Henry 19, 22, 23, 35, 132, 133, 188, 219, 262-274, 284, 314, 356, 357, 386, 387, 389
Kitchener (Lord) 202
Kırım Savaşı (1853-1856) 135, 187
Klauda, Berna 208
Klaus, Ian 284, 286, 287, 367
Klein, Friedrich 199
Klein, Naomi 286
Klugmann, James 223-225
Knigge, Adolph Franz Friedrich Ludwig, von (Baron) 66-68
Knobel, Marc 370
Kochen, Manfred 49
Kohl, Helmut 290, 291, 294
kölelik 19, 29, 107, 150, 179, 259
komünizm 222
Konfüçyüsçülük 77
Königsberg 45, 47, 104, 164
Kopenhag 103, 139
Kore Savaşı 228
Kornilov, Lavr (General) 205
Kovner, Bruce 298
Kraliyet Coğrafya Derneği 161
Kraliyet Derneği 103, 104, 111
Krapivsky, Paul 188
Kraus, Karl 190, 239
Krebs, Vladis 304
Krişnadevaraya (Vijayanagara imparatoru) 95
Küba 149, 196, 242
küreselleşme 172, 187, 260, 289, 304, 312, 326, 342, 376
Kuşak ve Yol İnisiyatifi 373
Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu 78, 92, 96, 136
Kuzey İrlanda 256
Kuzey Kore 354, 358, 366

L
Lafrance, Adrienne 35
Lakner, Christoph 326
Lamont, Norman 292-295, 297
Lancaster, Joseph 162
Lansky, Meyer 242
Lara Croft: *Tomb Raider* (film, 2001) 29
Lassalle, Ferdinand 152
Latini, Brunetto 382, 383
Laurier, Wilfrid 179
Lawrence, T. E. 203
Lawson, Nigel 291
Lazarsfeld, Paul 53
Leeuwenhoek, Antonie van 104
Leiden 103, 104
Leipzig Muharebesi (1813) 69, 130
Lenin, Vladimir İlyiç 204-209, 229, 285
Leon, X (Papa) 94
Leopold (Saxe-Coburg prensi) 70, 132, 136, 137, 139-141
Le Siècle (Fransız elit kulübü) 290
Levitt, Theodore 260, 444
Lewis, Norman 22, 244
Libya 201, 332
Liddell, Guy 228
Li Fuzhong 169
Linux 276, 318
Liu He 372
Liu Yuan 372
Livingston, Robert 119
Livonya (Rus Baltık eyaleti) 165
Lloyd George, David 156, 158, 179
Lloyd, William Forster 318
Londonderry, Charles William Stewart (üçüncü markisi) 141
Londra 18, 20, 31, 103-105, 107, 110, 111, 116, 117, 137, 139-143, 146, 150, 160-164, 168, 176, 178, 179, 185, 191, 206, 223, 226-228, 232, 249, 252, 256, 265, 271, 283, 288, 289, 291, 298, 338, 365, 388, 389
Londra Misyoner Derneği 168
Longfellow, Henry Wadsworth 112, 113
Long, Leo 223, 224, 226
Lopokova, Lydia 185, 186
Lorenzetti, Ambrogio 380, 381-383, 385
Lothian markisi 177, 222
Louis Philippe (Fransa kralı) 125, 137, 141
Loyola, Ignatius 84, 103
Luce, R. Duncan 48
Luciano, Salvatore "Şanslı" 242, 244
Lugard, Frederick 158
Lurié, Artur 232
Luther, Martin 91-94, 97, 101-103, 240, 245, 359, 364
Lu Wei 370
Lynn, William 366

M
Maas, Heiko 369
Maastricht, Antlaşması (1992) 290, 292, 293, 295, 300

Macaristan 78, 188, 189, 196, 282, 296
MacCarthy, Desmond 183
Machu Picchu 87
Maclean, Donald 224, 227-229
Macnamara, John "Jack" 225
Madeira 105, 399
Madras 105
Maes, Ivo 290
Magón, José Joaquín 90
Mahmud Şah (Malakka kralı) 85
Major, John 292-295, 299
Makao 86
Makayev, Valeri 228
Malakka 82, 83, 85
Malaya 159, 161, 162, 252-254, 307
Manchester 146, 149, 150, 160
Mandela, Nelson 285-288, 299
Mandelştam, Osip 232
Manning, Bradley (Chelsea) 333
Mann, Thomas 284
Mao Zedong 238, 285
Markham, Clements (Sir) 161
Martínez, Antonio García 322
Marx, Karl 22, 159, 175, 246
Mary, I (İngiltere kraliçesi) 93, 389
masonluk 66, 116, 117, 119
Massachusetts Teknoloji Enstitüsü 34, 48, 296
matbaa 91, 92, 101, 125, 204, 363, 364
Matthys, Jan 95
Mattis, James 307
Maurice, Frederick Denison 181, 222-224, 390
Mauvillon, Jacob 68
Maximilian Joseph (Pfalz elektörü) 65
Mayakovski, Vladimir 231
May, Alan Nunn 227
May, Theresa 340
Mbeki, Thabo 286
Mboweni, Tito 287
McCain, John 315, 342
McCardell, Archie R. 314
McChrystal, Stanley 308, 331, 336
McMahon, Sir Henry 202, 203
McNeil, Hector 226
McNeill, J. R. 39
McNeill, William H. 39
McTaggart, J. Ellis 181
Medine 76, 199, 201, 202
Mehmed Reşad, V (padişah) 198
Meiners, Christoph 68
Mekke 76, 201, 202
Meksika 137, 204
Memlûk Sultanlığı 94
Mercer, Robert 344
Merton, Robert K. 55
Metropolis (Fritz Lang filmi, 1927) 353, 362, 376, 379
Metternich (Prens) 132-134, 141, 142, 144, 148, 189
Metzger, Hermann Joseph 70
Mezopotamya 74, 94, 202, 203
Michelet, Jules 144
Microsoft 319, 322, 323, 332, 333, 370
Milanovic, Branko 326
Milgram, Stanley 48, 53
milliyetçilik 133, 195, 300, 336, 377
Mill, John Stuart 45
Milner, Alfred 155, 156, 176-181, 187, 222
Milne, William 168
Mirabeau, Honoré Gabriel Riqueti (Kont) 68
Mitford, Diana 222
Mitford, Unity 222
Mitterrand, François 293
Mısır 74, 94, 131, 158, 176, 198-202, 270, 329, 330
Modin, Yuri 228, 229
Moltke, Helmuth von 198
monarşi 76, 136, 148, 166
MONIAC (Birleşik Krallık ekonomisine ilişkin hidrolik model) 258, 259
Monteiro, Anthony 286
Mook, Robby 344
Moore, Deborah 314
Moore, Gordon E. 182, 184, 185, 276, 314, 377
Moreno, Jacob 46, 241
Mori, Cesare 243
Morning Post 180
Morrell, Ottoline 185, 186
Morrison, Robert 168
Morris, Robert Tappan 367
Morse, Sydney, *Freemasonry in the American Revolution* (1924) 115
Morton, Perez 118
Moskovitz, Dustin 322
Mozart, Wolfgang Amadeus, *Sihirli Flût* (1791) 28
Mûbarek, Hûsnû 330
Muggletoncular 96
Muhammed, XII (Nasri emiri) 91, 200, 304, 337
Münster, Vestfalya 95, 96
Musil, Alois 200
Mussolini, Benito 211, 244

N
Nagl, John 307
Namier, Lewis 22
Nanjing, Çin 167, 168
Napoléon Bonaparte 125, 129
National Review 179
NATO 367
Navidi, Sandra, Superhubs 34
Nazi Almanyası 223, 246, 262
Nesselrode (Kontes) 142
Netease 370
Nevaf el-Hazmi 304
New York 18, 33, 34, 46, 106, 107, 119, 136, 143, 159, 174, 219, 228, 241, 242, 268, 272, 303, 310, 314, 344, 345, 353, 357, 379, 388-390
New York Times 33, 272, 357
Nguyen Van Thieu 270
Nicolson, Harold 185, 186
Niedermayer, Oskar Ritter von 199, 200
Nikolay, II (Çar) 137, 138, 188, 197, 204, 207, 209, 231
Nixon, Richard 22, 242, 262, 264, 266-273, 358, 386-390
Nuri el-Maliki 336
Nye, Joseph 272, 366

O - Ö
Obama, Barack 314, 315, 317, 333-337, 342, 357, 367
Oldenburg, Henry 103, 104, 211
Olmstead, Roy 240
Omidyar, Pierre 319
Oppenheimer, Harry 286
Oppenheim, Max von 197-201, 203
Orbay, Kâzım 200
O'Reilly, Tim 318
Ortadoğu 203, 305, 330, 337, 340, 355, 357
Orwell, George, *1984* 246
Osmanlı İmparatorluğu 133, 134, 196-198, 200, 202, 203
Otuz Yıl Savaşı 92, 96, 97, 168
Oxfam 325
Öğretmenler Ulusal Birliği 340
Özel Operasyonlar İdaresi (SOE) 225

P
Pachacamac (İnka kenti) 87
Pacioli, Luca 80, 102
Padgett, John 60
Padua (İtalya) 103
Page, Larry 171, 319, 361
Pakistan 305, 354, 358
Palfrey, William 118
Palmerston (Lord) 169
Parker, Sean 322
Pasternak, Boris 231-233, 235
Paulson, Henry 312
Pegnitzer, Hans 91
Pender, John 161
Pennsylvania Gazette 111
Pentagon belgeleri 272
Perestrello, Rafael 83
Perry, Albert 48, 177, 278, 284
Pervitin (metamfetamin) 246
Pestalozzi, Johann Heinrich 28
Petraeus, David 307, 308
PewDiPie 358
Philby, Kim 224-229
Phillips, Bill 258, 259
Philpot, John 93
Piketty, Thomas 325
Pincus, Mark 320
Pinkus, Felix Lazerus 70
Pinochet, Augusto 261
Pires, Tomé 83-85
Pizarro, Francisco 87, 88
Pizarro, Hernando 88
Plenderleith, Ian 294
Polonya 95, 103, 195, 226, 265, 281, 282
Pool, Ithiel de Sola 49
Pope, Alexander 108
Portekiz 82-87, 93, 97, 137, 189, 196, 310
posta hizmetleri 141, 159
Postel, Jon 279
Powell, Enoch 257
Powell, Walter 43, 260
Prescott, Samuel (Dr.) 114
Pröbster, Edgar 199
Protestanlık 92, 95
Prüfer, Carl 199
Prusya 28, 45, 126, 130, 132, 133, 137, 144, 163, 211, 216
Pückler-Muskau (Prens) 144
Punin, Nikolay 231, 235
Punt, William 93
Putin, Vladimir 34, 61, 365
Puzo, Mario, *Baba* 241, 242
Pyatnitski, Osip 225

Q
Qing İmparatorluğu 166, 167, 169
Quaker'lar 96, 148
Quesnay, François 110
Quigley, Carroll 156, 157, 176, 177, 180

R
radyo 33, 239, 240
Ragusa (Dubrovnik) 80, 81
Rahlin, Gennadi 232
Raikes, Thomas 143
Ramo, Joshua 35, 62, 367
Ramsay, Andrew Michael 110, 116
RAND Corporation 274
Ranke, Leopold von 132, 134, 187, 197
Ranter'lar 96
Raposo, Agostinho de Goes 84
Rathenau, Emil 215
Raymond, Eric 318, 389
Redner, Sidney 188
Rees, Goronwy 225
Reform hareketi 68, 91, 92, 94, 96, 101, 102, 125, 359, 364, 365
Reitz, Deneys 285
Renwick, Robin 285
Rényi, Alfréd 55, 56, 57
Reuss, Theodor 70
Revere, Paul 112-116, 118, 119, 148, 151
Rhodes, Cecil 156, 176, 307
Ribbentrop-Molotov Paktı (23 Ağustos 1939) 225
Ridley, Nicholas 93, 291
Roberts, Issachar Jacox 168
Robertson, Pat, New World Order (1991) 29, 110
Robison, John 28, 68, 147
Rockdale (Georgia) 37
Rockefeller, Nelson 31, 262, 264, 272
Rodezya 155, 257, 268
Rogers, Everett 47
Rogers, Michael S. 365
Roma, antik 27, 75, 76, 78, 81, 91, 92, 94-96, 102, 131, 136, 155, 177, 183, 229, 250, 283, 288, 384
Roma Antlaşması (1957) 250, 288
Romanya 134, 138, 189, 196, 283
Rönesans 43, 79, 80, 95, 103, 381
Roosevelt, Franklin D. 225, 226, 269
Rosenberg, Alfred 219
Rosengren, Eric S. 312
Rothschild ailesi 29, 144
Rothschild, Nathan 140-142, 144, 147,
Rothschild, Nathaniel (Birinci Baron Rothschild) 150, 176
Rothschild, Victor 225, 226
Rousseau, Jean-Jacques 68, 108, 109
RT (Rus televizyon şebekesi) 34
Rumsfeld, Donald 306, 389
Ruppin, Arthur 217
Rus Devrimi (1917) 232
Russell, Bertrand 182
Russell, John (Lord) 134
Rusya 34, 40, 60, 61, 105, 126, 131-133, 135, 136, 140, 164, 172, 188-190, 195, 196, 198, 204-207, 229, 231, 233, 235, 282, 354, 357, 366
Ryukyu, krallık 95

S - Ş
Sackville-West, Vita 185, 186
Saez, Emmanuel 325
Safaricom 360
Salih eş-Şerif 199
samizdat 272
Sampson, Anthony 147, 290
Samsung Electronics 358
Samuelson, Paul 280
Sanayi Devrimi 126, 146-148, 151, 159
Sandberg, Sheryl 321
Sanders, Bernie 198, 344
Sanders, Liman von (General) 198, 344
San Francisco 37, 143, 170-172, 362
San Francisco Körfezi 37
Saverin, Eduardo 322
Savunma Enformasyon Sistemleri Ajansı (DISA) 279
Schaw, William 116
Schiller, Friedrich 28, 125
Schlesinger, Helmut 293-295, 297, 390
Schmalkalden Birliği 92
Schmidt, Eric 35, 329-331, 346
Schwab, Klaus 284, 286, 287
Scotten, W. E. 244
Sebelius, Kathleen 334
Seçkinler Derneği (Edinburgh kulübü) 107, 110, 176
Sedat, Enver 270
Segel, Erna 219
Selborne (Lord) 179
Selim, I (padişah) 94
serbest yatırım fonları 298
Shakespeare, William 41, 56, 57
Shove, Gerald 184
Shukman, Harry 235
siber savaş 61
Sicilya 243, 244
Sidgwick, Henry 181, 183
Siegel, Benjamin "Bugsy" 242
Siena 43, 378, 380-385
Silikon Vadisi 22, 36, 277, 278, 280, 283, 319, 322, 323, 335, 346, 363, 369-371, 376, 377, 379
Simpson, Emile 23, 309

Sinatra, Frank 242
Sina Weibo 370
Singapur 161, 162, 253, 374
Sino Weibo 373
Siyah Halkın İlerlemesi İçin Ulusal Birlik 245
Sırbistan 134, 189
Skinner, Quentin 383
Skype 332
Slaughter, AnneMarie 35, 62, 367
Slessor, Sir John 256
Slim, Carlos 323
Sloan, Alfred 238, 239, 361
Smith, Adam 43, 44, 107, 109, 110, 259
Smith, Iain (Rodezyalı lider) 257
Smith, Robert ("Dr. Bob") 245
Smuts, Jan 179
Smyth, George W. 241
Šnejdárek, Antonín 265, 266
Snowden, Edward 333, 335
Soğuk Savaş 237, 239, 241, 249, 250, 262, 264, 272, 357, 366, 375
Soljenitsin, Aleksandr, Gulag Takımadaları 246, 272
Solomon, Flora 229
Somali 360
Sony Pictures 366
Soros, George 29, 30, 288, 295-300, 346
Sosyalist Devrimciler (Rus partisi) 206
sosyalizm 288, 344
Sousa, Leonel de 86
Sovyetler Birliği 58, 209, 210, 213, 222, 223, 231, 232, 238, 249, 256, 259, 265, 266, 271, 280, 282, 300, 319, 326, 371
Spotify 369
Srinivasan, Balaji 376
Stalin, İosif 43, 58, 207, 208, 209, 210, 213, 222, 223, 225, 231-239, 259, 264, 266, 269, 282
Stead, William T. 176
Stendhal, Le Rouge et le Noir (1830) 125, 126, 129
Stephani, Joachim 92
Stephens, Adrian 186
Stewart, Jon 139, 141, 271, 334
Stimson, Henry L. 240
Stockton, David J. 116, 311
Stolberg-Rossla, Johann Martin (Kont) 68
Storrs, Ronald 201, 202
Strachey, James 184
Strachey, Lytton 181, 183-187
Straight, Michael 223-225, 229, 235
Stratejik Araştırmalar Enstitüsü 265
Strogatz, Steven 50
Sukarno (Endonezya cumhurbaşkanı) 253
Sumenson, Yevgeniya 204
Suriye 76, 94, 199, 202, 203, 336, 340, 358
Suzman, Helen 286
Swift, Jonathan 108
Sykes, Sir Mark 203, 337
Syme, Ronald 22, 75
şebeke 17, 19, 20, 22-24, 27, 33-41, 45, 48, 49, 51-60, 62-67, 69, 70, 74-76, 78, 82, 84, 87, 92-95, 103, 104, 105, 106, 108, 109, 114-116, 118, 126, 136, 143, 149, 159, 160, 166, 188, 197, 201, 211, 216, 222, 239-241, 245, 249, 260, 264, 268, 271, 273-277, 282, 287, 298, 300, 303, 304-310, 312, 313, 322, 328-331, 337, 338, 342-344, 346, 353-355, 359, 361, 362, 364, 367-372, 375, 377, 380, 383, 385-388
şebekeler 17, 20, 22, 33, 35-37, 39, 41, 43, 51, 52, 56-61, 63, 70, 74, 77, 78, 82, 104, 105, 109, 112, 148, 159, 172, 179, 190, 219, 239, 245, 276, 281, 289, 307, 321, 328, 331, 332, 335, 343, 344, 346, 348, 361, 363, 367-370, 372, 375, 380, 386
şebeke teorisi 49, 52, 188, 241, 307
Şçepkin, Nikolay 207

T
Taiping Ayaklanması (1851-65) 166, 167
Taleb, Nassim 368
Taliban 305, 332, 338
Tamm, İgor 265
Tanganika 158
Tapınak Şövalyeleri 66
Tayin Çatışması 76
Taylor, A. J. P. 290
Taylor, Charles 168
tekstil 146, 147, 150
telefon 33, 41, 159, 190, 205, 208, 210, 240, 249, 319, 329, 330, 332, 333, 341, 359, 360, 364
televizyon 33, 34, 41, 52, 239, 257, 258, 282, 283, 330, 341, 359
telgraf 159-161, 163, 170, 172, 187, 190, 205, 206, 208, 240, 249
Tencent (Çin'in Facebook versiyonu) 371
Tennyson, Alfred 181
Tepper, Jonathan 322
Terörizmle Mücadele ve Güvenlik Yasası (2015) 340
Thacher, Ebby 245
Thatcher, Margaret 261, 283, 286, 290, 291
The Fall and Rise of Reginald Perrin (televizyon dizisi) 257

Thiel, Peter 322, 362
Thomas, Isaiah 23, 29, 94, 110, 112, 114, 118, 143, 146, 147, 149, 150, 155, 242, 284, 319, 325
Thomson, James 162
Thukydides Tuzağı 357
Tietz bonmarşeleri 217
Tocqueville, Alexis de 45, 120, 121, 241
Tolstoy, Lev (Savaş ve Barış) 131, 232, 383
Tomlin, Ian 376
Torcello (ada) 42
Tordesillas Antlaşması (1494) 87
Torvalds, Linus 318
totaliter rejimler 22
Toynbee, Arnold 176
Toynbee, Philip 227
Toyota 310
Trans Pasifik Ortaklığı 315, 373
Trench, Richard Chevenix 182
Treviso Arithmetic (1478) 102
Trichet, Jean-Claude 295
Tripp, Brenda 232
Troçki, Lev 205, 206
Trollope, Anthony 20, 41, 161
Truman, Harry S. 269
Trump, Donald 34, 35, 80, 344-349, 358, 363, 364, 366, 373
Tunus 330
Turchin, Peter 42
tütün 314
Twitter 20, 34, 329, 330, 337-339, 342, 345, 347, 363, 369, 378

U - Ü
Uber 371, 374
Ukrayna 236, 280, 282, 331, 355, 365, 366
Ulusal Güvenlik Dairesi (ABD) 240, 331, 334
ulus-devletler 159, 238, 290, 354
Uluslararası Para Fonu (IMF) 286, 367
Ungat, Meinard 91
Usame bin Ladin 305, 335
Üçlü Kurul 29, 177, 272
Üçüncü Dünya 249, 271, 288
Üçüncü Ur Hanedanı 75

V
Vail, Theodore 240
Valachi, Joseph 242
Valentin, Hugo 215
Valmy Muharebesi (1792) 130
Vasili, III (Moskova büyük prensi) 94, 280
Vega, Garcilaso de la 88
Verizon 329, 332, 333
Verona Kongresi (1822) 133
Vestfalya 95, 96, 356
Vestfalya Barışı (1648) 96
Veziristan 252
Victoria (Büyük Britanya Kraliçesi) 21, 136, 137-139, 142, 148, 150, 160, 162, 187, 223, 229, 318
Vietnam Savaşı 268, 272, 387
Vieyra, Christovão 85
Viktor Leonov (Rus casus gemisi) 358
Villari, Pasquale 243
Viyana Kongresi (1814-1815) 126, 132, 134, 378
Voegelin, Eric 212
Volkov, Konstantin 227
Voltaire 108, 109, 111

W
Waigel, Theo 294
Walker, Walter Colyear 251-258, 307
Wallach, Eli 73
Wangenheim, Hans Baron von 198, 200
Wang Hong (Ming amirali) 83
Warburg, Max 21, 214, 217
Warburg, Siegmund 19, 289, 291
Ward, Frederick Townsend 23, 169
Warren, Joseph (Dr.) 114-118
Washington, George 118, 119, 160, 191, 227, 228, 249, 263, 264, 270, 273, 280, 283, 303, 314, 316, 319, 321, 333, 334, 343, 344, 346, 374, 388-390
Wassermann, Oskar 214
Wassmuss, Wilhelm 199, 200
Watson, Alister 223, 224
Watt, James 147
Watts, Duncan 50, 54
Weber, Max 165
Weill, Alexandre 144
Weishaupt, Adam 65-69
Weisskopf, Victor 264
Weisweiller, Daniel 143
Western Union 161, 240
West, Geoffrey 37, 185, 186
Westminster dükü 222
Whitehead, A. N. 182
Wickham, Henry 161
WikiLeaks 34, 333, 334, 357, 365, 366
Wikipedia 318
Wilberforce, William 149
Wilhelm, II (Alman kayzeri) 22, 28, 137-139, 164, 197, 199
Williams, Evan 378
Williams, Joseph 119

Wilson, Harold 259
Wilson, William ("Bill W.") 245
Windolf, Paul 216
Wittenberg 91, 93, 103
Wittgenstein, Ludwig 184
Wolsey, Thomas (Kardinal) 94
Wood, Graeme 336
Woolf, Leonard 183, 185, 186
Woolf, Virginia 185
Worms Fermanı (1521) 91
Wurster, Hans 91
Wylie, Tom 23, 225

X
Xian Feng (Qing imparatoru) 167
Xi Jinping 371, 373

Y
Yagoda, Genrih 209
Yahoo 332, 333, 365, 370
Yahudiler 17, 117, 155, 174, 215-217
Yang Xiuqing 167, 168
Yanukoviç, Viktor 331
Yararlı Bilgileri Yayma Derneği 148
Yedi Yıl Savaşı 135
Yejov, Nikolay 209
Yemen 330
yeni teknolojiler 82
Yeni Zelanda 187, 195, 258
Yezdi, Müçtehid-i Azam Muhammed Kâzım 200
Yiannopoulos, Milo 346, 358
Yoşiki, Aşikaga 95
YouTube 320, 323, 332, 337, 345, 358, 360
Yunanistan 134, 136, 138, 196
Yuvarlak Masa (Milner'ın "Yuva"sı) 29, 153, 156-158, 178, 179

Z
Zachary, Wayne 47
Zacuto, Abraão 84
Zegart, Amy 61
Zheng (Çinli amiral) 85
Zhengde (Çin imparatoru) 83, 85, 94
Zhou Enlai 270
Zito, Salena 344
Zoşçenko, Mihail 234
Zuckerberg, Mark 320-324, 333, 346, 361, 363, 371, 376, 379
Zwackh, Franz Xaver 66, 69
Zwingliciler 95
Zygmunt, I (Polonya kralı) 95

Tarih büyük ölçüde hiyerarşiktir; papaları, cumhurbaşkanlarını ve başbakanları konu edinir. Peki ya bunun sebebi bütünüyle hiyerarşik yapıdaki arşivlerin hiyerarşiler tarafından yaratılmasıysa? Ya aynı ölçüde güçlü ama daha az görünür şebekeleri göz ardı ediyor ve bu arşivleri komplo teorisyenlerine bırakıyorsak?

Birçok kesim 21. yüzyılı "şebeke çağı" olarak yüceltir. Oysa Niall Ferguson *Meydan ve Kule*'de sosyal şebekelerin hiç de yeni olmadıklarını ileri sürüyor: Hıristiyanlık'ta Reform hareketini ortaya çıkaran matbaacılar ve vaizlerden Amerikan Bağımsızlık Savaşı'na öncülük eden masonlara kadar, papaların ve kralların eski düzenini altüst eden güç, şebekelerdi. Ortada yeni bir durum olmadığı gibi, kişisel bilgisayarların matbaanın rolünü üstlendiği günümüzde ikinci şebeke çağını yaşamaktayız.

Meydan ve Kule, günümüzün en yetkin akademik çalışmalarından yararlanarak şebekeler tarihini komplo teorisyenlerinin pençesinden kurtarmaya ve tarihsel değişimin çoğu kez tam da hiyerarşik düzenlere böyle şebeke esaslı karşı çıkışlar çerçevesinde anlaşılabileceğini göstermeye çalışıyor.

"Büyük bir tarihçi. (...) Ferguson her türlü araştırmanın ustası."
Spectator

"Ferguson'ın tarihi ustalıkla gözden geçirişi, kavrayış yeteneğinden ve canlı anlatımından dolayı önümüzdeki yıllarda da yankı bulacak."
Guardian

"Ferguson yetenekli bir polemikçi. Büyük sorunlara derin bir tarihsel bilgi birikimiyle yaklaşıyor."
Independent

"Ferguson uzun süre önce yaşanmış olayları akşam haberleri kadar canlı ve doğaçlama aktarma hünerine sahip."
The New York Times

Kapak resmi: Athanasius Kircher'in *Turris Babel* (1679) adlı kitabından gravür.

ISBN: 978-975-08-4691-5
45 TL
KDV'den muaftır.
9 789750 846915